VE
RI
TAS

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА V.

СВЕСКА XXII. СТАРОГА РЕДА.

С ЛИТОГРАФИСАНОМ КАРТОМ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ.

1867.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ.

ГДЕ ЈЕ ШТО.

ИЗ „ОПИСА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ“.

ОД ЈЕДНОГ РОДОЉУБА.

(Свршетак.)

XVII.

Бања Лука — Кључ или Варцар.

Од Бање Луке иде пут преко Добриња у Ситницу, а одавде с једне стране у Кључ, а с друге у Варцар Вакуп. Из почетка иде један сахат левом обалом Врбаса, а за тим се под Јејићком стеном спушта рђавом калдрмом у низу, одакле се опет на Кетеново брдо диже. С овога се брда спушта опет једноме потоку, што југоисточно тече. Одавде се диже доста стрмо на један брег на десној обали, одавде у Корито, а из Корита на равну висину Ћулумак три сахата од Бање Луке. Одавде иде пут јужно, малим шумарком, а иза овога пределом Рекавице, који је источно или спрам Врбаса грмовима или ниским дрвима обрастао, а западно стоји са свим противно, ниско, наго слеме Коло. Најпосле иде пут јужним обронком Кола југозападно и повлачи се преко стеновитог земљишта и кроз грмове на Добрињско Поље, чисту равницу, која се са запада источно протеже. Дугачко је од прилике 2500 а широко 1400 корака. Оно се источно с једним кланцем састаје и свршава, у којем се Плазај губи. Висине, које До-

бриньско Поље окружавају, са свим су ниске и наге. Оне спадају управо Добриньском пољу, јер као што се из дефиниције *поља* види, то не мора равница бити, па с тога може и ниских и нагих висина имати. На западној страни истога долази са запада мала узана долина, којом поток Добриња тече. Висина на десној обали Добриње продужава се источно, и подиже над свима као Луњевац. Пут иде преко источне стране равнице близу Плазаја на висину, и десно поменутом долином у Добрињу — 5 сахата од Бање Луке, или поред Добриње јужно по сахата. За тим преко са свим ниског, шумовитог слемена, што источно полази, сврће на јужном обронку његовоме западно, обилазећи јаругу, што је као шанац у узацкој долини, која такође источно иде, и ступа преко нискога, шумовитог слемена на Лусинско Поље.

Овим пољем иде пут јужнозападно према седлу Коћије Главице на њу, и после јужном страном врло стрмо на Ратко Поље. Овде сврће јужноисточно и иде тим правцем до Бунарова и даље дижући се полако на равну нагу висину и њоме к Ситници, три сахата од Добриње.

Од Ситнице иде пут јужнојужнозападно преко чисте низе на северни шумовити обронак Кука, и даље на врх његов, са којега се за по сахата ка Караули спушта, где се са оним састаје, што од Кључа к Варцару води. Од Ситнице до Кључа има 4 сахата. Пут од Ситнице до Варцара не познајем. Толико сам само чуо, да се источно од онога што у Кључ води, са оним, што од Кључа у Варцар иде на источној страни Подражничке равнице код Хана састаје. Од

Ситнице до Варцара има 5 сахата. Лако може бити, да и на ланцу брегова од Ситнице југоисточно до Варцара има какав пут. Нисам могао дознати.

Од Бање Луке до Ситнице, изузимајући неколико тешких места у Кориту, пут је у опште добар. Од Ситнице до Кључа има једно место због стрмени врло незгодно.

О становима немамо овде много говорити.

На Ћулумаку има један стан. А даље село Добрња, ну од растрканих кућа његових мало се види. На врху Коћије Главице мислим има две куће, а и на Ратковме мало ће више бити, који воду морају из Бунарова да доносе, што је и тешко и далеко. Ситница се састоји само из куле Ситнице бега, из више зграда, међу којима је и једна четвороугласта зидана кула, у којој се породица с благом склони, ако од куд опасност прети.

Осим тога има још од Бање Луке један краћи пут у Варцар. Ја сам ишао овим путем али по најдебљем снегу и магли, па сам се морао у Крупи близу Врбаса склонити. С тога могу у опште само казати, да се овај од онога споменутога, прешавши поток што на јужноме подножју Кетенова брда тече, раздваја и подоста равним земљиштем јужно, а за тим се југозападно преко слеменастога брега у широку и чисту низу спушта, која се југоисточно пружа. Из ове низе подиже се на источни обронак јужним висинама што се до Врбаса повлачи, и подижући се вас дан иде јужно-југозападно у низу, у коју Црна Река од Врбаса долази. Одавде до Варцара има западно четврт сахата.

Овај пут је дугачак 9 сахата, и мислим, да се на лепом времену може за толико прећи. Ја сам пртећи најдубљи снег два дана заостао, и то један дан од зоре па до мрака, а други до 3 сахата после подне и то без одмора. Овај пут није од најгорих и њиме удара сваки, који нема где на другој страни посла, и који не тражи пречег пута. —

XVIII.

Кључ — Дренић или Буковац — Дрвар (Доњи Унац) — Роре — Гламоч — Лијевно.

Овај пут иде из почетка од Кључа до Бравског Хана, обилази Бравско Поље, подиже се по мало на северни обронак Срнотице, сврће у угиб поменутог слемена јужно, и спушта се по мало на ниске јужне обронке, иде управо у Дренић или полази на обронцима северозападно к Буковцу, 7 сахата од Кључа. Од Буковца иде пут југозападно преко равнице, преко поменутог потока, и преко са свим ниског нагог слемена Црвљевице, које се северозападно пружа к подножју истога брега, где се и путови од Дренића и Петровца сутичу. За тим се пење пут врло стрмо и тешко. — 40 минута сам ишао до доле — са обронка у угиб. Овај се угиб протеже југозападно у виду узацке дубоке долине све до Унца, где се на обали тек мало шири. На врху угиба пут није баш најбољи. Одатле се спушта поменутом долином у стеновиту дубљину, а из ње поред једнога кланца ка Хану. Од Хана преко равног, али стеновитог и местимице ниском растовином покривеног земљишта, к веома стрмој

и брежуљкастој обали Унца, за тим к мосту и преко ливаде у Дрвар, 5 сахата од Буковца или Дренића.

Пут је од Кључа до Бравског Хана познат. На Бравскоме пољу пут је добар и пролази близу Краљевскога стапа, где се и сад још неке зидине виде. Ту су некада краљевске овце зимовале. У Срнотичком угибу нема истина стрмени, али пут иде голим каменом, и тако је исто несносан, као и рђава, искварена калдрма. У дренићкој и буковачкој равници је пут добар. На Црвљевици иде веома стрмо поред гроба једнога кадије, кога огорчени становници ту, како је бегао, сустигоше и жива под камење закопаше.

На врху Црвљевице је рђав пут, и иде сад меком земљом, сад преко стена, а час преко оборених стабала и развала. Пут кроз кланац ка Хану веома је стеновит, а онај на обали к мосту још и опасан.

Од станова види се само неколико дренићских и буковачких кућа.

Дрвар, на картама Унац, као село место тако названога предела (Доњи Унац) састоји се из више скупова кућа, који сваки своје име имају.

Од Дрвара иде пут у опште јужноисточно косом низбрдицом Каменином, и преко неколико потока подруг сахата до Висућице, преко њих, и даље низом кратког слемена, што од Радовника к Унцу иде, по сахата. Одавде низбрдицом Радовника по мало у долину, а из ње опет на ниско предбрежје Граб, са кога се опет стрмо у поменути котао к потоку Љесковцу спушта. Прелази исти поток, иде даље к Унцу, и преко њега, и даље косим земљиштем, а најпосле преко поточића на обронак Прекаје. Овде се пут из почетка

доста стрмо пење, па онда дижући се полако иде источно три четврти сахата изнад Прекаје. Одавде сврће јужно, и иде тако преко са свим голог земљишта поред нискога Црнога Врха, не наилазећи ни на какве особите стрмени — десно спрам развала Преодца. Даље преко свода, на размеђе водене, и обронком северних висина полако у долине Роре, 3 сахата од обронка Превају.

У долини Рорама иде пут северним крајем њезиним нешто источно, подиже се полако преко угиба између јужних обронака Црне Горе и слемена, што се од Шатора њојзи пружа, и иде другом страном у најсевернији део гламочке долине. Одавде сврће јужно, и иде подножјем мало час поменутог слемена читав сахат, а одавде опет источно на јужном обронку једне осамљене висине, која са југозападним висинама уску долину сачињава. Најпосле спушта се као низак кланац на доњу површину гламочке равнице. Одавде иде пут југозападним крајем равнице управо, и пресецајући у путу северозападни затов преко Халапића и Ковачице у Гламоч. Од Гламоча иде пут опет југозападним крајем равнице, док се најпосле на Букву не уздигне. Ту вијуга и спушта се опет јужно у равницу лијеванску, и иде даље подножјем обронка јужноисточно сахат до Лијевна.

Од Дрвара до Прекаја има 4, одавде до Гламоча 6 добрих сахата, а од Гламоча до Лијевна такође 6.

Пут је у опште добар. Између Дрвара и Висућице има подводних места, а на врху Буквама веома је рђаво и каменито а и блатно у једно. Пут уз Букву врло је стрм и тежак.

Од обиталишта ваља споменути:

Мокроноге, на десној обали Унца, има само неколико кућа. Љесковац мало сеоце на поменутом потоку исто тако названоме, у ублу на горњем Унцу и на подножју Малешевца.

Роре, од својих 15 растрканих кућа у ублу.

Главице, дугачак ред кућа, које свака за себе стоје, десно од пута и на подножју обронка, који се тамо почиње, где пут са више стране равнице у нижу иде.

У истој висини источно у равници је Филиповића оџак.

Даље на путу и у равници је Халапић, и даље према Гламочу, добро по сахата одатле је село Ковачице. Гламоч је такође мало село на обронку краткога зуба, где негда на врху град стајаше, од кога се сада још зидана ограда мало види. На југозападној страни употребили су јачи и бољи зид, који се одржао за џамију, али одавно је већ Гламоч опао. Од Гламоча даље југоисточно види се само на југозападној страни равнице неколико ханова. На целој североисточној страни равнице види се на размацима мање више кућа у скупу, а на југоисточном крају 2 сеоца.

У савитку равнице западно-северо-западно од Гламоча види се више мањих места.

XIX.

Сињ или Бијели Бријег — Лијевно — Купрес — Скопље — Травник.

Овим је путем велики обрт, јер сва трговина из Трста за Лијевно и Травник и сву околину иде у

Спљет, одавде преко Сиња у Бијели бријег и даље. Али је за то опет тај пут најтежи. Од Спљета преко Сиња и Бијелог бријега до пола обронка Пролога има друм, али њиме и сами Далматинци само до Сиња иду. Одатле се служе стоком, на којој све терете носе. Турски поданици иду са стоком само до Спљета.

Пруга дакле од Бијелог бријега преко Пролога до у равницу Лијевна не може се никако као пут представити. Људи, избегавајући цесту, коју је Аустрија од Бијелога бријега до међе саградила иду уз стрм обронак, који одсек један пресеца; на врху обронка иде голом стеном и каменом, два сахата од Карауле на врх Пролога. Ако је довде рђав био, онда се у пролошкој драги не да описати. То је дубок просек, у којем је сливена вода земљу са камења спрала и тако пролом начинила, који тамо амо пљоснасто или округло камење прекида, између кога опет мање или веће барице и јаруге леже. Са стране пролома такође је камен и грм. Тако се спушта пут једно подруг сахата до у равницу, где после без икаквих препрека даље иде, за тим преко Студбе и преко ниских висина Губера к Жабљаку, и северно у Лијевно.

Ја сам овим путем ишао од Лијевна у Бијели бријег, и натраг, дакле двапут.

Имао сам добра, срчана коња из Славоније. Па и ако је из равна, опет је већ више тешких места претурио, ма да је показивао нестрпљивост своју, па је прешао и преко саме Црвљевице. Али у пролошкој драги застане, и погледаше ме, као да је хтео питати: хоћемо ли и даље? Великом сам га муком нагонио. Један га је човек водио, а ја сам га вас дан џагао и

храбрећи вивао. Но дотле и боже помози, али кад натраг, коњ ми се подбије, прелазећи препреке. Али како смо подводном долином јахали, нисам га ни морао хладним облагати.

Оне године, када сам ја путовао, дванаест су коња под теретом у драги пали, нити се више подигоше.

Од Бијелог бријега до Лијевна има 7 саһата.

Даљим путем преко Купреса у Травник нисам ишао, и спомињем га само по поузданим изворима. Он иде од Лијевна преко Круга североисточно доста лако једно 4 сахата до Шујице. Одавде одмах из почетка прелазећи један стрм обронак иде даље 4 сахата до Купреса. Од Купреса иде пут узаним стеновитим теснацем Стожерским у долину врбаску, а из ње преко Радован-горе у Лашванску долину. Осим равни Купреске и долине врбаске, иде пут вас дан по каменитој земљи. На врх Круга и на купреској равни дувају јаки ветрови, који су у вејавици врло опасни.

Од обиталишта ваља ми споменути више малих села на крају равнице Лијевна и на висинама јужно од Лијевна. Даље не познајем пут.

XX.

Лијевно — Рама — Прозор — Пожетва — Крешево — Сарајево.

Ако би хтели од Лијевна у Раму ићи, морали би северним делом Дувна ударити. Осим овога пута, има још два друга, од Лијевна у Дувно, или у Жупањац. Мислим да ће добро бити, да их у једно опишем, а

после да продужим означени пут. Најобичнији пут од ова три, иде источно подножјем обронка Кругова једно $1^1/_2$ сахат, за тим се пење једним кланцем на Круг, и опет спушта врло каменитим и неравним земљиштем три сахата к Мокронози, и даље југоисточно добар сахат у Жупањац — свега 6 сахата од Лијевна. Овај пут у целоме није баш тако рђав, а особито кад човек доброга вођа има, мало се подуже задржи, али је угодније, јер је обронак Мокроноге неугодан.

Други пут иде с првим до Кланца, иде још мало подножјем обронка, за тим на њега, прелази на северни обронак Тушнице, спушта се врло стрмим источним обронком њезиним вијугајући много у равницу, и иде једно по сахата преко нискога виса у Жупањац.

Овај се пут рачуна на $4^1/_2$ сахата, и у опште је добар, али га људи избегавају због последњега врло тешкога обронка.

Оба ова пута веома су опасна на Кругу кад је ветар, опаснија и од саме Батијевице. Ја сам се са једним младим, срчаним заптијом усудио на овај пут од Мокроноге у Лијевно, где ме је на један пут такав ветар изненадио, и ако ме је пријатељски одвраћао свештеник мокроношки, говорећи, да ће нас курјаци рашчупати и мећава завејати, што је врло лако могло и бити. Он нас поткрепи јелом и вином и благослови нас. И ми срећно прођемо — хвала добрим коњима нашима и заптијином добром познавању околине, али особито заптији хвала, који се био у велики црвен огртач увио, па га је ветар као врећу какву о земљу

бречио, но срећом пао је у снег а не на крш, па се није повредио, иначе бих и ја пропао не познајући пута. У Лијевну нам не хтедоше веровати, да смо онај дан прешли Круг. У Лијевну трајаше ветар 4 дана, и грдну је штету починио. Дућани беху за све то време затворени, и само је преке нужда нагонила неке на улицу. У тако време свакад се узима трећи пут, који истина не познајем али га, размотривши земљиште, по добивеним извештајима могу назначити.

Он иде од Лијевна јужно преко ниских висина према Бушкоме блату, и сврће за тим источно у угиб између Тушнице и јужнога слемена, из којега код Стипањића излази, одакле после поред Кола у Жупањац иде. Ова је пруга дугачка до својих 7 сахата, и судећи по гласовима и самоме земљишту није гори од оних других, ако није бољи.

Из описа продужења горепоменутога пута с погледом на високу гору, ласно се може видети, да ни за трговину, ни за војску није, јер је у оба случаја од свију најгори. Што се тиче администрације и познавања земље, опис је овога пута од важности.

Пут иде од Мокроноге преко Шујице без моста за тим североисточно стрмо на Паклину, и даље њоме источно између дубљина вијугајући иступа најпосле на јужни део равнице Равнога, прелази равницу, и подиже се мало по мало на веома неравни угиб између Равашнице и Љубуша — Клапавице. Одавде се спушта стрмо у дубоки просек између Радуше и Дашника, иде њиме донекле чврстом калдрмом, а за тим поквареном, и најдубљим блатом, и ступа на један пут десно у убао Раму. Поглед на дивну природу одавде

веома ће нас изненадити и усхитити. Тим погледом силом ће нам се мисао наметнути, да је Бог спојивши на овако малом простору величанствено дивље и нежно хтео човеку храм подићи, у којем нема природа снагом силног убеђења истинито и непокварено поштовање и славу Богу осећањем казује.

Пут се спушта доста стрмо на кланац к Радуши, иде ниже источно, и у долину потока, из које се опет на угиб између Радуше и Коловрата, и иде другом страном дуж потока Прозорски Поток југоисточно у Прозор.

Одавде се пење пут из кланца стрмо на врх предбрежја, иде њиме добру четврт сахата североисточно, и спушта се опет здраво стрмо у дубоку долину, иде њиме источно преко потока, и других шанчева, а најпосле кроз густа дрва. За тим стрмим обронком горскога зуба, обилазећи на врху југоисточно други виши зуб, и на источној страни његовој у долинастом угибу североисточно к Уздолу, где један фрацишканац поп седи.

Од Уздола иде пут још мало уз брдо, сврће за тим источно ка слемену Букви, спушта се на стрмом источном обронку његовом к Бањој Лучици. Одавде се пење стрмо на обронак Матијевићку Страну, иде њиме горе доле подижући се на Крушчицу. Када сам овуда пропутовао око половине Новембра, беше по гори дебео снег. Врх Зеца сијаше јасном светлошћу јаркога сунца, и засењаваше чисто очи, а јужно под ногама мојима скриваше дебела непрегледна магла долину, као море, из којега се само неке стеновите гребени и врхови херцеговачких гора виђаху. Беше

то један поглед. А особито беше дивно погледати три гребена на врху Обрљина, који се као три чудно танка и висока зида пружаху од североистова к југозападу.

Гледајући са врх Крушчице северно североисточно, види се на два добра сахата на северној страни дубоке уске долине, у којој Неретвица источно тече, ниже стеновите провале од Зеца село Пожетва.

Пут се спушта доста стрмо у један пролом, кроз који поток тече, иде нешто мало њиме и поред њега, сврће опет десно на обронку и опет стрмо к води, преко ње, и пролази испод једнога као отесаног стеновитог зида испод природних каменитих врата, кроз која не може коњаник проћи. За тим се подиже преко једнога ниског зуба, иде кроз село Крушчицу, у којој Мухамеданци живе, спушта се у један кланац и подиже одавде опет стрмо на врх Пожетве. Одавде иде пут нешто мало североисточно, сврће источно, и спушта се један сахат од Пожетве веома стрмо к Дубоком потоку, а за тим се опет на супротном обронку стрмо подиже на Погорелицу, иде тако равним слеменом и одатле полако југоисточно једним проломом у Дусинску долину. Овом долином иде јужно до Дјезевице, одавде се подиже здраво стрмо на западни зуб Инаћа, иде источно, одавде југоисточно стрмим обронком у угиб између Инаћа и Височице ка Којсини, а одавде стрмо к потоку Крешеву; даље обалом истога северно к манастиру Крешеву, и даље четврт сахата источно к селу истога имена. Од Крешева иде пут преко моста, за тим десном обалом потока, и даље источно североисточно северном страном слеменог

угиба у долину Лепенице, и иза моста североисточно преко нискога слемена у раковачку долину, и даље као што је познато.

Од Мокроноге до Раме има 6, од Раме до Прозора 2, одавде до Уздола 2, од Уздола до Пожетве 5 добрих сахата, од Пожетве до Крешева 6, а одавде до Сарајева 7 сахата. Пут је у опште добар. Од села ваља споменути: Равно, село на крају равнице исто тако назване и на подножју Ровашнице.

Звијерњача, сеоце јужно од Равнога у затоку на подножју Љубуше.

У ублу Рама има више малих скупова кућа, којима не знам имена, осим једнога бегова Копчића близу врела Раме ниже састанка кланаца Радуше и Дашника. Одавде јужноисточно или према изласку убла гледајући, види се у јужноисточној равној долини истога недавно сазидани фрањишкански дом.

Прозор у кланцу, и неколико само кућа на вису, има свега 60—70. Сиромашно је и самим Мухамеданцима насељено.

Уздо, састоји се из фрањишканског парохијског дома цркве, и из неколико кућа у околини на врх обронка.

Од Матијевића с матијевићких брда види се само 5—6 растрканих кућа.

У неретвичкој долини има осим поменутога сиромашног села мухамеданског Крушчице још више растрканих кућа.

Од Пожетве такође се види само 15 кућа. До Дубовога Потока виде се мислим 3—4 куће, а даље само неке у долини Дусине и на изливу Дјезевице.

Којсина од својих 25 кућа, у којој сами ковачи живе.

Крешево може бити преко 200 кућа, од којих 20 мухамеданских има.

Даље до Раковице вѝди се с пута само неколико растрканих кућа.

XXI.

Сарајево — Војница — Скопље.

Прва пруга овога пута од Сарајева до моста на Војници код Кисељака позната је. Даље иде пут преко нискога земљишта левом обалом реке на близу, а за тим ступа у тесну долину, у којој са свим обалом преко стеновите земље иде, а најпосле к мосту на Драгачи. Одавде иде једно по сахата до Војнице, скоро три сахата од Кисељака, или близу 10 сахата од Сарајева. Пут је раван и у опште добар. Куће се само поједине виде. Војница је повеће место, и може имати до 300 кућа. Већина је становника ковача.

Пругу Војница — Скопље нисам прошао, али ћу навести овде опис (Српско-далматински Магазин 1847) њезин од речи до речи од Фрањцишканца Јукића, који је тамо рођен, које важност само увеличава. Ево шта каже:

„Опазио сам, да није могуће у познање ове покрајине доћи, него ако човек, бацивши за леђа све незгоде сам собом све крајеве редом обиђе. И доиста велике су незгоде по Босни путовати; зими се не може, велики снегови и сметови не даду проћи; у јесен и пролеће велика блата, реке без мостова; најлепше је лето, али при том и најстрашније због хајдука, који

главне путове чувају и путнике узнемирују. Родољубац при свим тим незгодама и опет усуђује се.

„Наступивши пријатни дани угодног Липња (Јуна) другог дана кренем се из Војнице, мога обичнога пребивалишта, пут Скопља. Прошавши кроз вароши уз реку Драгачу, која окреће више мајдана (фабрика) гвоздених, за по сахата дођосмо до моста рагадског. Крај пута виђаше се велико гробље турско, преко реке пак при брегу село од 15 кућа кршћанских и три турске. Казаше ми да је село Рагаде пре последње куге имало преко 40 кућа турских, а ни једне хришћанске, па их све морија потрла. Одавде после по сахата стигосмо до другог моста, који води у село Прокос, овде се пут раставља, или желиш на Шћит, или на Враницу; ја окренух на Враницу, једно што је за два сахата ближе, друго што још нисам никад туда пролазио. Прошавши село Мујаковиће, примисмо се планине, и штоно реку, тешко душу носећи у носу, после два сахата стигосмо на врх планине Вранице. Кад би коњ сустао, ваљало је пешице ићи нада се уз Комац. На врх планине има језеро, из кога Драгача извире; ту одјашемо, ручамо, и одморивши се на даље пођемо. Како смо пређе ишли нада се, сад ваља пода се стрмо два сахата. Које дакле себи и коњу рад, јахати се не може. Из ове друге половине планине извире друга речица Ждримача, и пређе него се зађе у село Ждримце, види се страшан слап, где се споменута река преко једне клисуре стрмоглавља с великим жубором.“

Не могу, а да овај одломак из описа Босне не допуним, и то поглавито што се тиче труда и муке,

које је путник у овој земљи имао да снесе, а држим, да сам и позван за то, по чем сам жељу своју за путовањем изобилно задовољио. Писац је љубио свој народ исто као и ја, и био је на сваку жртву готов: он је за своје отачаствољубље и патио, а то бива свагда и свуда. Али што сам овом приликом хтео казати што је и за карактеристику ове земље нужно, то је, да он као син ове земље због навике није ни поменуо све невоље у путовању по Босни, а много мање да их је свету показао. Што се тога тиче, он је много срећнији био од мене. Да јасније кажем. Шта је стало одважном човеку, који љуби свој народ, што ће на рђавом путу по дебелом блату и снегу до крајњег умора газити, када се може надати, да ће на конаку — не велим комфорт — бар хране, са које се не мора гнушавати, и мирна санка наћи, које је безусловно за свако напрезање нужно. Храну могу још и прећутати, јер се ту још лако може помоћи, али дуже време не спавати, то је умор, којем и најјача грађа не може одолети. То се односи наравно на оне путнике, који нису вични своју постељу са хиљадама буха, стеница и ушију делити. А тога има на свима путовима, у свима хановима и другим конацима у изобиљу; то се односи и на оне, којима средства допуштају, те могу ту невољу избећи. Верујте ми, да не претерујем: ја сам многе и многе ноћи будан провео, и тако сам имао довољно времена, да у мислима оно прођем, што преко дана пропутујем, и да земљиште тако утубим, да ми белешке излишне беху. У истини, ја ништа нисам бележио, и овај опис после више година исписао сам из памћења, па и сада бих могао без сваке помоћи

усмено или писмено репродукуковати. Тако исто местимице уплетене рефлексије само су слаб израз једнога дела оних мисли и осећања, које жалосна истина онда у мени порађаше.

Искуство ме је упознало са слабошћу памћења, што је и оправдано, али овде хоћу пуно уверење, поверење свију поштених, пред којима и сам хоћу да сам такав; али посебице хоћу од својих сународника, јер је љубав к њима памћење моје живо и светло задржало, и што желим, и што се надам, да ће они у своје време казивање моје на своју корист употребити. И ја ћу у име тога, кад више времена узимам, и ако Бог да здравља више материјала у војном смислу скупити и написати.

XXII.

Имоцки (Имдски) — Дувно (Жупањац).

Од Имоцкога иде пут преко равнога слемена у долину Студенога врела код Цвитића моста, где пре царина беше, која је са слабога саобраћаја укинута. Одавде воде два пута у јужни део равнице Дувна. Западни иде веома неравним, каменитим и са свим ниским дрвима или грмовима обраслим земљиштем кроз дрва, грмове и камење и достиже врх брега између извора Студенога врела и Миљацке. Одавде се спушта преко нагог каменитог земљишта у равницу, иде њоме северно близу западних висина, а најпосле подножјем обронка око понора Шујице, а одмах за тим преко потока Ноздраца, и даље код села Кола на са свим ниске изданке, и тако у Жупањац. Овде на

врху између Кола и Жупањца има један надгробни камен, који показује место, где је Јанковић Стојан пао, који се толико у песмама слави, па кога су и сами Турци поштовали, али у једно и бојали се.

Од Цвитића моста до Жупањца има 6 сахата. Први део тога пута до врх Језика врло је тежак, скоро и није пут. У равници је пут добар. Други источни пут и ако је веома каменит, опет је бољи и чистији. Он иде североисточно на Кукавицу, а одавде у долину Студенога врела, где северно иде све до Мильацке, а дуж ње у Сеоницу. Одавде даље северно подножјем Лијеба, за тим западно северозападно преко равнице к Шујици-мосту, и даље у Жупањац.

Овај је пут у добар сахат дужи од пређашњега.

На оба пута (они не иду далеко један од другога) види се од Цвитића моста до равнице Дувна само неколико раздвојених кућа. На западној страни равнице види се на једноме нискоме одсеку горском више малих скупова кућа, даље северно на подножју обронака види се више мање збијен продужен ред кућа, од којих се најближе понору Шујицама Ковачи зову. Северно од Ковача и на подножју са свим нискога виса, који се од Тушнице према равници пружа, лежи мало сеоце Коло.

Нешто западно и добро по сахата одатле и на јужној стрмени Тушнице, дакле већ у поменутом затоку лежи село Стипањићи. Даље северно и око три четврти сахата од Кола лежи Жупањац, велико село и главно место нахије Дуванске, са голим опалим градом. Северно од Жупањца и близу њега има још једно мало сеоце. На источној страни равнице лежи село Се-

оница од својих 15 кућа. Даље северно и на подножју Љубуша види се више малих скупова од кућа, којима, као и југозападнима не знам места назначити.

XXIII.

Дувно — Мостар.

Између Дувна и Мостара има три везе. Један од ових путова иде од Сеонице јужно дуж Миљацке, и преко Језика, па онда западним обронком Црљенице и левом обалом Студенога врела, а најпосле свраће преко равнога земљишта југоисточно. Одавде се спушта стрмим обронком Навратаца у долину Посушја, и иде одмах преко Рјечине и даље источно у долину остављајући Посушје на лево. Овде се почиње полако дизати на седло Кочерина, са којега се опет стрмо по сахата спушта у Мамићко поље, иде њиме источно обилазећи десно воду, што тамо лежи, или је гази, и даље или управо к манастиру на Широки Брег, или лево преко корита Угроваче, савијајући к мосту на Лиштици. За тим иде пут југоисточно истина преко ниске али камените висине опет к Лиштици, нешто мало дуж ње, па онда у равници већ свраће источно Црнашници к мосту на Жватићу, и пење се југоисточно иза моста полако на поменуто Седло. Одавде се спушта североисточно из почетка калдрмисаном јаругом, и даље проваљеним обронком доле све до Радобоља, одакле југоисточно полази, и тако подножјем Жаонице до Мостара иде.

Са западне стране равнице Дувна до Студеног врела исти је пут, који и у Имоцко води.

Изузимајући једнога истина кратког, али рђавог каменитог места на левој обали Студенога Врела, па онда на вису код Широкога Брега, и покварене калдрме на десној обали Жватића, пут је добар.

Од станова на овоме путу види се:

Посушје, дугачак ред кућа, који се од Рјечине на северном крају долине к истоку пружа, и који се с редовима других села састаје, и до близу Кочерина пружа. На јужној страни долине виде се растркане куће, а на нискоме вису близу села Градца, неколико кућа. На Мамићком пољу и на јужном крају његовоме види се село Мамић, северно на нискоме изданку Љубовић, и осим тога у низу још неколико растурених кућа. На Широком Брегу стоји манастир, а на јужном обронку његову више растрканих кућа. Даље јужно у низи и на подножју Тркле види се много растрканих кућа, па и на близу неколико. Даље на јужнозападној страни Мостарскога Блата, и на лепој низбрдици виде се неколико села. Куће на Радобољу спадају већ к Мостару.

Други пут иде од Сеонице левом обалом Студене један сахат, прелази њу код воденице баш пред завијутком својим к западу, и вијуга преко Јарма у равницу Ракитну, иде даље источном страном њезином, и најпосле једном јаругом између Коњскога и Гвозда пењући се полако на последњу гору. Даље иде овом гором веома неравно, и дижући се полако кроз дивну букову шуму. Најпосле иде мало чистином ка гребену Варде јужноисточно све дотле. На Варди, т. ј. преко стеновитог гребена иде пут кроз стеновит теснац, после се врло стрмо спушта на горњи Црнац, са овога

опет стрмо на доњи, и даље југоисточно у низу доле и к мосту на Лиштици. Пут је даље познат.

Од Сеонице у Ракитно има 3, одавде до Широког Брега 6 сахата. Пруга преко Гвозда, Варде и Црнца може имати 5 сахата, и врло је тешка које због стрмени, а које опет због веома камените и обрасле земље. Остали је пут добар.

Од станова ваља нам само Ракитно споменути, сеоце на обронку Коњскога, и више растрканих кућа на југозападној страни равнице Ракитне. На једноме ниском изданку доњег Црнца, што се југозападно пружа, види се мало село Добрковци, и нешто северно од Широкога брега на обронку источне стране Црнца доста високо, види се Градац са неколико кућа у скупу. Из овога места иде један пут, одвајајући се од описанога на Варди, преко горе к поменутом угибу.

Трећи пут иде од Дувна југоисточно високом гором, и даље југозападном ивицом виса Чабуља. Најпосле се спушта у низу између Радобоља и Неретве. Ја сам хтео њиме ударити да се науживам дивна изгледа са Чабуља, али три дана пре — беше у почетку Јуна — падао је снег у гори, и тако ме одвратише, као што рекоше, од опасна пута. На лепоме времену иду лаки пешаци радо овим путем, јер је читава два сахата краћи.

XXIV.

Метковић — Мостар.

Овај пут иде десном обалом Неретве од Метковића у Мостар, 8 сахата, и као што ми рекоше нема никаквих тегоба. Споменуо сам већ, да доњи део

Неретве-долине од манастира Житомишљића нисам видео. Довде је десна обала равна, и туда би се могао друм направити без велике муке и великог трошка. Али турска влада не хтеде у пркос великоме обрту. Житомишљић лежи на левој обали Неретве у малом лепом затоку. То је задужбина Милорадовића. К њој води рђав пут два сахата од Буне.

XXV.
Клек — Мостар.

Од ове пруге познато ми је само парче од Стоца — Мостара, које ћу у следећем броју описати. Али ја морам о целој прузи говорити у толико, што је турска влада у добром ћефу хтела Мостар с морем ваљаним друмом саставити, и то на својој земљи, јер као што је познато, Клек је на херцеговачком земљоузу која далматинску област продире и чак до мора допире. Пут иде од мора јужном и источном страном Жабе, и даље северо-североисточно у Столац. По општем прегледу земљишта не би било на овој прузи особитих препрека. Што није то извршено, не заслужује, да се испитује. Но може се мислити, да је та добра мисао туђа, а турска присталост да је само турска пристојност била, којом они у душевној лењости и несвестици својој вредним саветницима, што за делима жедне, пречe.

XXVI.
Дубровник — Требиње — Мостар.

Од Дубровника до Царине један сахат од турске царине иде добар пут. Одавде се пење на јужноза-

падни обронак Дријења, предгорја Влаштице, доста стрмо, и иде даље источно североисточно, а 3 сахата од Царине преко голога камења до висине манастира Дужи. Одавде иде више источно доста добрим калдрмисаним путем 2 сахата до Требиња, свега 6 сахата од Дубровника.

Пруга од Царине до према Дужи веома је рђава, али обронак Дријења не може се описати. Но опет је тај пут бољи од прекога, што од Царине десно и близу поменутога иде, који се на обронку Дријења с њим састаје. Тај је пут, да не претерамо, права вратоломија, и опет многе вођe занесени за преким путовима проводе путнике њиме, као што се и мени и моме друштву догодило. Ја сам путовао од Требиња у Дубровник у друштву с једним Бечлијом и женом му, који се скоро узеше, и који рад проходње путоваху у Далмацију, а уз пут и у Требиње, где је Бечлија као вештак имао прилику, да свој албум обогати, јер од другога уживању у томе пределу ни спомена нема. Одважна млада шћаше као вешта јахачица по такоме путу јахати, и једва је одвратише. Она је за тим три сахата пешачила, и само се на рђавом месту показала нестрпљива. Мислим, да јој је многа пријатељица завидела, слушајући њено приповедање и чудно путовање по херцеговачком дивљаштву.

Од Требиња у Љубиње иде пут десном обалом Требињшчице добар сахат доле, а за тим се пење веома стрмим обронком Кличања на вис, одакле се северо-северозападно кроз пределе Грбеши, Јаворник и Наум између брегова без великих стрмена вијугајући, и висине Илију и Завилу на лево остављајући

на јужни врх Љубињске равни и одавде у место иде. Од Љубиња подиже се пут полако на мало јужнозападну низбрдицу Кубаша — Црнца и иде њоме, и ако веома неравно, опет без великих тегоба 4 сахата у Столац, где се најпосле полако спушта.

Од Стоца иде пут један сахат западно северном страном равнице преко Радимље, а за тим доста стрмо јужноисточним обронком Пјешевца на вис. Одавде иду два пута к мосту на Буни. Западни и доњи иде скоро северно на слемену Пјешева а најпосле нешто калдрмом, и онда се спушта поред поменутог пролома доста стрмим северним обронком Губавице у низу у којој по сахата к мосту на Буни иде. Одавде иде пут преко равнице два сахата до Мостара. Од Стоца до Мостара има 6 сахата.

Други источни пут иде више северно неравним и већином обраслим пределом Дубравом, (а којој управо све припада, куда се западни пут протеже) најпре преко Радимна поред јакога извора, за тим преко чистога испроваљиванога предела, одакле западно северозападно на Квањ полази, са кога се опет стрмом пролому и мосту спушта, иза које се опет са старим састаје. И овај пут има од Стоца до Мостара 6 сахата.

Пут од Требиња до Мостара у долини. Требињшчице приличан је; а у равници љубињској, столачкој и мостарској добар. На јужном обронку Кличања пење се стрмо и тешко по камену, и иде даље све до љубињске равнице, истина не стрмо, преко голог камена, а тако и од Љубиња у Столац. На Пјешевцу је пут раван и добар. На северном обронку Губавице спушта се преко камена и даље у низу к мосту на

Буни. Други пут преко Радишна и Квања веома је неугодан.

Између Требиња и Љубиња има осим једнога жалосног извора у пределу Грбеши само три чатрње, од којих су две покварене и засушене. Од Љубиња до Стоца има само једна чатрња.

На целоме простору од Дубровника — Требиње — Љубиње — Стоца нема ни трага од села. С пута се само види понека кућа. На Пјешевцу и са стране види се већ више кућа. У опште предео Дубрава нема више од 20 села. Под обронком Губавице лежи село Удбина, а на десној обали Буне сеоце истога имена.

Можда ће вредно бити знати, да је год. 1858 после сјајне победе код Граховца мала чета Црногораца поред Требиња чак у предео Љубомир не оштећена и без отпора продрла и опет се натраг вратила. И тако беху Турци, с војском и становницима требињским побеђени и потучени.

Западно северозападно, 3 сахата од Стоца на југозападној страни Пјешевца подиже се вис Прењ. На западном обронку његову лежи парокија, која далматинском епископату припада. Са врха његовога види се јужно на 6 сахата планина Жаба, која цео јужни хоризонат надмаша.

Ко из Дубровника у Мостар хоће да путује, а не гоне га послови на заход преко Требиња, тај иде од Царине северно к поменутом превозу на Требињшчици, и даље преко Попова поља у Столац, и западно одавде на Пјешевац и тако даље.

XXVII.

Невесињски Залом — Столац.

Овај пут иде од Невесиња јужно југоисточном равницом два сахата до Љубовића, где се са оним из Залома судара, који од подножја заломских брда југозападно к мосту на Колечкој ријеци и даље преко чистога земљишта води, око $2^1/_2$ сахата од Залома. Од Љубовића иде пут још једно по сахата равницом, а за тим се пење на Трусину, са које се веома стрмо к Требесину спушта, од Љубовића 3 сахата. Од Требесиња иде пут југозападно по сахата преко долине Дабра к угибу између Кубаша и Хргуда, а за тим се спушта на југозападној страни његовој кланцем ка Брегави, и иде десном обалом њезином до Стоца, где се преко моста иде, или мало на више гази, $3^1/_2$ сахата од Требесиња.

На невесињској равни и у долини Дабру пут је добар, као и на крају десне обале Брегаве. На Трусини иде голим каменом, и врло је тежак на југозападном обронку њезином, као што је и силазак к Брегави. Осим малих неушорених села Љубовића и Требесиња има још и у долини Дабру растрканих кућа.

Столац је веће место у долини на левој обали Брегаве. Јужно од места, а на ниском гребенастом изданку југозападног врха Кубаша стоји тако названа тврдиња, коју је Али-паша Сточевић обновио и продужио.

XXVIII.

Невесиње — Загорје — Сарајево.

Ову пругу не познајем, али сам разабрао о њој нешто подробније. Знам да пут постоји, и да многи њиме полазе, а особито, кад се храна за војску из Сарајева у Херцеговину носи. Он се пружа од Невесиња североисточно, најпре кроз угиб између Црвња и Магропа, иде преко Морина у Улог, онда преко моста на Неретви и преко непознате ми планине у Загорје, где се пут дели; западни пут иде северно између Гвозна, Неретве и пење се преко подбрежја Трескавице, превањује Спасовачу, и прелазећи кроз Вратло састаје се код врела Жељезнице између Трескавице и Клека с другим путем: Други пут иде кроз Загорје, пак из Загорја у горњу долину Бистрице, одакле се пење на седло између Трескавице и Клека. Вратло је пролом у источном делу Трескавице. Одавде северо-североисточно преко Жељезнице к Лукавцу, и даље долином једнога потока, који му дотиче, а најпосле преко нискога слемена што од Требевића западно излази у долину Миљацке, а за тим у Сарајево. Колико могу по многом ми казивању судити, ни овај пут није бољи од других, ако не гори.

ПОГЛЕД НА БОСНУ И ХЕРЦЕГОВИНУ

ради лакшега прегледа целе површине земаљске.

Ко је пажљиво овај опис прочитао, и читајући у карту погледао, доста ће знати о површини земље ове и без особитога проучавања. Али ја сам, мислим, с правом убеђен, да има читалаца, који су из овога описа учили земљу, а по дужности и морали учити, па с тога држим, да сам дужан ради претпостављене цели тој природној и дужној жељи по силама својима одазвати се; за то мислим, да ће најбоље бити, да с много узвишенијега гледишта земљу прегледам, и читаоцу у кратко без ситних делова који се у већима губе у њеним природним деловима покажем, како се она по своме правом карактеру дели. Означења разлике висина, и ако је од ока узето, између низина и оних између највећих висина, на којој би се тачки за сферичку мрежу могла тражити, показаће нам узвишеност и свезу њену. Тиме ће се много којешта при другом читању исправити и лакше разумети. А особито ће карта много вреднија бити, што се само верније сними, а најпосле из свега тога биће преглед, целе земље много олакшан, а то је преко нужно. Употребљење толиких средстава, да би се само забуне сачували, може се тиме разјаснити, што сам ја ово дело искључиво рад војничке цели, а особито за моје сународнике писао. С тога се надам, да ћу бар срдачно одобрење с њихове стране добити.

Површина Босне и Херцеговине дели се са свим природно у два дела. Линија, која их дели, јесте главна размеђа водена. Ја сам њих, у колико их познајем, а нешто и по добрим извештајима, описао; а сада додајем само, да овај ланац од највише и најгроморније тачке, Дурмитора, мало по мало опада северозападно полазећи, али опет за то нигде не губи карактер гора, изузимајући врло кратке пруге између Црне Горе и Шатора. Па и тај је део, и ако је знаменито нижи, на узвишеном земљишту. После Дурмитора и Волујца Зец је најогромнији, па и највиши. И западни протег, Радуша и Ровашница знаменито су високи.

Погледамо ли сада североисточну страну водене размеђе, видећемо прво како је дубоким и мање више широким просецима од више повећих река, што северно теку у четири дела подељена, који су, као што је из описа познато, пуни гора, њихових грана и изданака. И ако су ове гране горске између ових поменутих речица скоро нераздвојене, опет карактер њихов није свуда исти. Промена је така, да се не може прегледати, и она означава тако природно границе одсека, које ћу овде по реду навести.

I. Одсек.

Он се састоји из прве гране између Дрине и Босне све до врх долине горње Спрече, дакле пресецајући Озрину и Мајевицу. Као што је познато оба су последња обронка према обема рекама у опште стрма, а према Дрини местимице одсечна. Гледајући из непознате ми долине Криваjине изгледа земљиште овога

одсека узвишено. Лепа, мало протегнута равница на Босни и Стабњи је дубока низа. За тим долази виша од ове равница — Пољане, на извору Босне.

Ја нисам могао мерити висине, али ако је истина, што Ами Буе каже, т. ј. да Пољане 1700′ над морем леже, онда мора долина северне Миљацке, као највећа низа после оне, 2000′ над морем лежати. О висини убла на Биоштици не могу судити јер сам га из далека гледао, и дубљину корита у којем је вода не могах одмерити, а с друге стране опет падање Криваје не познајем, но ја мислим, да више, премда мало, долина северне Миљацке лежи.

После ове низе по висини долази пространи плато Гласинци. Висину његову означава јужно долина брзе Праће, и источно дубока долина Ракитнице. Северно се диже нешто мало, и около извора Ракитнице подиже у ниво севернога протега семећског. Остале воде теку не само долинама, него и дубоким и тесним проломом. Њихов правац и обронци њихови довољно су описани и испрпени.

Међу висинама може бити да је слеме Јаорине највиша тачка, а за тим Требевић. Трескавица, Клек, Ораовица, Праћа, Семећ и Романија од прилике су једнаки. Мало нижи су: Коњух, Смолин с Караулом, Озрен, Краљевска планина и Бјелаштица, а најпосле Рањен, Удрц, Тешево и Осјечсник.

То су највеће висине овога одсека. Ја сам им висине од ока упоредио, али опет за то држим, да је разлика међу њима мала.

II. Одсек.

У овај одсек спада остали део прве гране. Њега дели Мајевица, Ратиш и даљи протег њихов у два дела, и то у област Спрече и Посавине. Прву, северним обронцима првога одсека јужно ограничену, окружава западно Озрина гора, и североисточно Мајевица и даље продужење, као да су је две руке обгрлиле. И заиста дивни убао Спрече, према коме се ниски и равни изданци пружају, и заслужује тако љубазан загрљај. Спреча тече тихо, долина дакле дубока. Озрина је знатно виша од Мајевице. Тригонометријске тачке биле би на Озрини, на Ратишу и Мајевици — врх Мајевице на путу из Тузле у Брчко. О другом делу тога одсека — Посавини — не знам ништа више, него што сам у опису казао.

III. Одсек.

Овај одсек сачињава друга грана протежући се између Босне и Врбаса до врх Маглаја — Бање Луке. Из почетка је грана високо и широко слеме између долина Лашве и Врбаса, а за тим висока огромна маса Влашић, коју само неколико врло дубоких и уских пролома просецају, из којих извори Бијеле, Врбање и Угра теку. Огранци који отуда постају високи су према северу. Као што је познато последњи обронци овога одсека мењају се према Босни. А према Врбасу су изузимајући оних према Скопљу све веома стрми.

Најдубља је низа у овоме одсеку Љешничка долина. За тим продужење долине на средњој Врбањи,

које је од Арапарскога Поља за 3—4 хвата више. Најпосле низа на малој Усори. Убао на великој Усори мора да много на више лежи. Ја сам га само са врх Црнога Врха јужно од Тешња видео, дакле толико из далека, да се нлансе не могу распознати. Али с поуздане стране знам, као што сам у опису река казао, да је долина велике Усоре највише 600 корака широка, и да је повеће нлансе ограничавају. Али не обзирући се на то, морамо по шкољкастом изгледу убла на нагиб да мислимо, па с тога, а особито због високих наоколо гребена горских, морамо и знатне нлансе претпоставити. Највеће су тачке овога одсека: Враница, Влашић, Дубо, Тисовац и Црни Врх јужно од Тешња, а за тим Осмача, Скатавица, Оптока и гребен горски на западној страни убла на Великој Усори. —

IV. Одсек.

У овај одсек спада остатак друге гране, и ја не знам ништа више о њему, но што сам у опису казао. Тригонометричке тачке у овоме одсеку биле би: Црни Врх на Јошавци, Љубач, Мотајица, источно од Дервенте, и Добој.

Између прве и друге гране и то између првог и трећег одсека, можемо упознавши се са земљиштем један убао наћи, који источно Вепар, Осјечеnик, Тешево, Варешка брда, Озрен и Требевић, јужно Трескавица и Бјелашчица, Иван, Битовња, Враница, Штит, Корила и Радован, а западно Караула, Влашић и Горчевица окружава. Изданци, који се њему пружају изгледају са висине гледајући као

нијансе. Као што је познато све воде овога убла припадају области горње Босне. Између нивоа Витешке и Бусовачке равнице и равнице Пољане врло је мала разлика.

V. Одсек.

Њега сачињава источни огранак треће гране са продужењем својим између Пливе и Врбаса с једне стране и Сане с друге стране и допире чак до врх Стратинске. Источни обронци су сви стрми изузимајући онога североисточно од Варцар-Вакупа, или на Црној Реци, а они према западу, колико их ја знам још су стрмији — од Рибника два добра сахата јужно од Кључа све до утока Санчице. Северна граница одсека изгледа са висина северно од Приједора као слеме од истока к западу пружено. Колико се сећам и на дубље долине овога одсека, леже доста високо, као раван Подражница, Лусинско и Ратко поље и могли би овај одсек да не погрешимо, платовом назвати и у северној страни из врло нијансоване површине његове подиже се неколико главних висина, као: Кукавица, Коћија Главица и Ратко. Равну узвишеност која се источном страном равнице подражничке од Варцар Вакупа ка Коћијој Главици спуштајући се повлачи, само сам са западног и источног обронка видео, но држим да је равно, наго слеме. На јужној страни највиши је Кук. Димитор, Лисина и слеме између Језера и Црне Ријеке доста су једнаки. Тачке за триангулирање биле би: Кукавица, Ратко, Коћија Главица, Кук и слеме између Језера и Црне Ријеке.

VI. Одсек.

Њега сачињава остатак поменуте гране. Ја не знам о њему ништа више, него што сам у опису казао. Најважније тачке за тригонометричне сврхе биле би: на вису на путу из Бање Луке у Бронзене Мајдан, на Козарцу, и на висинама северозападно од Кнеж-поља. —

VII. Одсек.

У овај одсек долази западни огранак треће гране са својим повлачењем између Сане и Унца до Уне. Ја не могу ништа више о овоме земљишту говорити, него што сам већ рекао. Обронци према Горњој Сани до Пламенице северно од Кључа веома су стрми, а они ниже Пријeдора до Новога ниски су, али опет стрми. Обронци према Унцу сви су здраво стрми, местимице стеновити и одсечни. Цео је одсек узвишено, брдовито земљиште, из кога се Црвљивица с Луњевачом и Осјеченицом, и Грмећ с Црним Врхом знатно подиже. Осим тих не знам знатнију од тригонометријских тачака.

Ове одсеке нисам ја, као што сам већ споменуо, по својој вољи кројио, него сам само оно означио, што већ постоји, јер сам сложене висине, као природни скуп сматрао. Овде ми се намеће једна примедба, да су одсеци дуж размеђе водене 1, 3, 5 и 7, североисточно од других 2, 4 и 6 правом линијом раздвојени, која се, мислим, од извора Спрече према Новом на Уни повлачи. Како главна размеђа водена,

тако и одсеци северо-западно опадају. Отуда следује да је земља северо-североисточно нагнута. То сведоче и саме реке.

Али не разликују се одсеци један од другога дуж размеђе водене само по висинама и облику, него и по материјалној вредности њиховој. Јер осим долина, које су потопљене, први су одсеци у опште мање више каменити, а у другима опет врло редак камен. И још више! У првима има веома много краса, дочим у другима ни спомена нема од тога. Познати ми северни обронци и изданци Битовње, као и горовито земљиште, што се северно од Купреса између Врбаса и Пливе до Језера повлачи задржавају карактер првих одсека.

По томе су одсеци дуж размеђе водене права гора, а други више низа, са хумкама и повећим слеменима.

На југозападној страни водене размеђе, земљиште је, као што се из описа види, особито, које се ни у какво правило или систем не може свести. Међу тим не види се на општој низбрдици југозападно постепеност. Њу означава једна линија, којој на југоисточној страни не знам изласка, но која на југозападној страни Зубаца северозападно к Требињу иде, а одавде даље стрмом обронку на десној обали Требињшчице, и к ономе што североисточно Попово окружава. Одавде иде к Стоцу, даље к Благају а за тим западно северозападно преко Кочерина и Посушја к југозападном обронку Каменшнице, к Прологу и т. д. Та линија означава границе између североисточне горње и југозападне

доње стране. На обема странама подижу се поједине висине или слемена, на обема има мање више големих, дубљих или виших равница. У обема теку потоци.

Целу просторију између главне размеђе водене и адријатског мора, кад бисмо је одвојили од знатних висина и дубина, могли бисмо је као к мору нагнуту површину сматрати, која нас на сваком кораку особитим ликом изненађује, и ако је стеновита. Она се са свим стрмо на мору прекида.

Ниже опажа се са северних висина — Варда — знатно опадање земљишта према доњој Неретви, које се двема пругама од Мостара к Жаби и Љубушкој повученима, означити може.

Како леже различне равнице, убли и низе над морем не могу ништа казати. Толико знам, да је мостарска равница најдубља, и држим да раван Равно све надвишује. Међу Мостарским блатом и Невесињском равницом, која је после мостарске највиша, не ће бити велике разлике у висини. Све су друге равнице и низе несравњено више.

Највећи врхови гора, не упоређујући их једне с другима, ови су што највише падају у очи са усамљености своје: Војник, Дуга, Лебршник, врх слемена између Коњица и Зијемског Поља т. ј. Обрљин, Вележ, Вран, Чабуљ, Малован, Цинцер, Троглав, Гљива, Зупци и Жаба. За овима долазе: Влаштица, Градина, Кубаш, Руд, Борашница, Тртла, Тумница, Каменшница, Татор; а после у ланцу водене размеђе: Иван, Височица, Зец, Крушчица, Радуша, Равашница, а лако може бити и још неке у продужењу његову до Црне Горе.

О водама немам шта више да говорим, јер сам их савршено у сваком погледу описао.

Што се путова тиче, држим, да не ће сувишно бити, да оно што сам о њима казао, каки су на кишевитом времену, овде опширније речем, јер онуда има тако блатних испроваљиваних места, да их пешаци обилазе, а коњаници муком прелазе. А како ли је кад војска пролази?

Што се употребљивих путова тиче, ја сам споменуо и колико су тешки. Пруга од Бање Луке до Градишке изузима се. На њој се види теглећа стока само са стране околних села.

Још ћу она места поменути, где би се пут лако и с мало трошка могао поправити, једно, што је земља у опште тврђа, и што близу материјала има, а друго, што нема никаквих особитих висина и стрмени, нити би се морали скупи мостови подизати.

Овде морам приметити, да бих одбио свако криво мишљење, да то не чиним с тога, што држим, да ће турска влада после толиких савета мој послушати. Не, ја чиним то само из онога узрока, кога сам у уводу овога одсека навео.

Ево тих путова: Зворник — Бијељина; Брод — Сарајево; Бања Бука — Градишка; Бања Лука — Козарац — Приједор — Нови; Кључ — Петровац — Бихаћ; Кључ — Варцар; Бања Лука — Варцар — Јајце; Мостар — Широки Бријег — Кочерин — Посушје — Имоцки; или од Посушја у Жупањац, или у угибу јужно од Тушнице к Бушком Блату и даље у Лијевно; Мостар — Метковић. —

Не могу да замислим, да ће код садашњег стања Турске у опште, а Босне и Херцеговине на по се поред сваког спекуланатског духа и банкера, питање о железници скоро на дневни ред доћи. Та би железница имала кроз ове провинције доњу област Саве и Дунава са адријатским морем везати.

Међу тим, опомињем се, како сам пре неколико година у једним новинама читао, како се неки Бајамонти из Спљета озбиљно трудио, да састави пројект како би своје место рођења железницом саставио. Сад не могу само да се опоменем, да ли са доњом Савом или са доњим Дунавом. Утисак је само остао у мени, кога сваки познавалац земље мора осетити — али непријатан утисак. Тај добри човек желео је, али није знао шта, јер унутрашњост земље не познаваше, и ако га је и сама околина Спљета на све тешкоће подсетити могла. Ја желим у осталом, да тај добри човек толико живи, да идући тим путем што га је уснио, за поталијанчење Далмације и т. д. може пропагандисати.

Најпосле било како му драго, али тек било би желети, да се доња Сава и доњи Дунав преко Херцеговине, Босне, Србије и Бугарске с адријатским и егејским морем веже. Ја кажем било би желети, и ако нисам могао до општег уверења доћи, да железнице знатно срећи човечанства служе. За срећу појединих — то верујем; али то ме не може побудити, да о железници у овим земљама говорим. Али како је већ маса за њу то морам и ја бити, јер кад си међ вуцима, не смеш бити овца.

Ми ћемо дакле ради потпуности о најзгоднијим главним правцима овде говорити.

Да би се доња Сава са адријатским морем везала, има две линије: источна и западна.

Источна би ишла долином Дрине до више Фоче, за тим нешто мало бистричком долином, а одавде долином Грајском у Загорје, преко гора или кроз њу; даље у долину Неретве, одавде уз реку и преко Чемерна и Поникве на јужнозападну страну Сошине, из Сошине преко стеновитог земљишта у Никшићку равницу право к црногорским висинама, и преко њих — не знам како и где — у долину Зете, и њоме даље у Скадар, управо к мору.

Прелазак горе из Бистричке долине и Грајске не познајем, али судећи по гори прве гране северно одатле, и ако је део размеђе водене, може се као савезно слеме сматрати, које у Загорју знатно опада, по чем најпосле у нивоу Поникве Лебршник достиже, који северно и северозападно земљиште од подножја надвишује. Али прелазак није тако тежак. После тога ишао би пут лако.

Западна пруга ишла би долином Босне, из ње у долину Блажујску и даље у долину Зујевичку до Тарчина; одавде преко Иван-горе у долину Трешњеваче, и њоме к Неретви код Коњица, одакле после долином реке до Метковића или и даље иде.

Прелазак преко Ивана познајем, и ту нема никаквих тешкоћа, јер гора није висока а северно опада, и колико се опомињем, и на стрмој јужној страни има згодан излазак.

Не треба ни помињати, како се лако могу те две линије у долини Неретве свезати.

Још морам и трећу пругу споменути, која је истина више Аустрији у интересу, али је опет у Босни. А та је: из долине Уне и Тишковца и даље у Шибеник, а можда и Задар.

О раздвајању од ових пруга било би сувишно говорити.

Но што се сад свезе доњег Дунава с адријатским морем и грчким архипелагом тиче, морам се само опште познатога придржавати, јер нисам био на десној обали Дрине, и по томе југоисточне стране Србије и Бугарске нисам видео.

Мање више позната је и Српска Морава са своја два утока, Ибром и Бугарском Моравом.

Главна пруга дакле за Србију је долина Моравска, из које би се пре свега са дринском линијом спојила и преко Ужице у долину Рзаве у Вишеград ишла. Друга грана ишла би долином ибарском, а трећа долином бугарске Мораве. Где се ове две гране састају, да ли у Качанику или даље северно, не могу да кажем. Одавде до мора не би било особитих тешкоћа.

Даље се не смем упуштати, јер не познајем земље.

Што се пруге Београда — Цариграда тиче, свима ће бити јасно, који су г. Ами Буа читали, да би се лако могла остварити.

Стање земље.

У самоме уводу казао сам, да је Босна и Херцеговина права гора. Опис и карта ће уверити читаоца, ма да не ће наићи на бог зна какве висине, јер, као што држим, и највиши врхови Јаорине, Зеца и Вранице једва имају нешто преко 5000`. Цела је земља дакле — осим Посавине — равна, јер у опште високо лежи. Она је пуна занимљивости путничкоме оку.

На североисточној страни водене размеђе покривене су висине шумом, дрвима или џбуновима и прошаране небројеним потоцима, што обделану земљу квасе; на југозападној страни са свим је напротив цела површина стеном и каменом притиснута и местимице се тек види шума или шипраг. Њиве чекају благодет само из облака, јер већина потока тече испод земље, у низи се састаје, и онда место да земљу обложи, она је потопи.

Овај контраст између оба дела земље још се тиме увеличава, што североисточна страна у себи благо крије, од кога на југозападној страни ни спом.на нема. Тамо има више извора киселе и вреле воде, а тако и слане. Угљен вири из земље, а на неким местима копана је со. На више места има злата, сребра, живе, бакра, олова, сумпора, а на много места гвожђа тако много и тако добра, као што ни у једној земљи у Европи.

Дакле на североисточној страни плодна земља, и силно благо минерално; на југозападној страни голе стене.

Али ни те стене нису тако голе, као што се на први поглед чине, јер се природа само онде маћијски показује, где је из себичних намера не ће да разумеју, или не дају да се разуме, или где је са душевне слабости не могу разумети, и ако је језик њезин прост и не скривен.

Ове стене подупиру с једне стране богату земљу, с друге стране је бране од навале морске, и показују се као посредственик у допуни богатства, које богата земља и неисцрпно море одважноме и подузетноме свесрдно нуди. И одважних и подузетних људи, с карактером тврдим као гранит, као стена што је под ногама њиховим, има доста; али, постојеће смеје се природи. Знамо, како је на североисточној страни већина земље шумом, дрвима или шипразима покривена, како се дакле земља из нужде само обделава, и у каквом је жалосном стању комуникација, како су жалосне куће и зграде, и како су куће далеко од пута, где је само могуће, и како су на послетку, јер су и од мора одвојени, са свим природно, сви на истом југозападу гладни, а они опет на богатом североистоку нису сити. Општа сиротиња, општа невоља свуда и у свакога. А поред ове невоље, дели са људима и кућу и рухо гад. Мрави ме подилазе кад се сетим.

Тако је материјално стање земље, коју је природа небројеним лепотама сваке врсте обдарила, да се често мораш дивити, и коју је на срећу одредила.

За што је тако?

О душевном животу не може бити ни речи, јер га нема. А ко у осталом хоће о томе што да чује,

нека чита г. Хиљфердингов „Путопис од 1858 године.“

Али тиме није невоља ове земље исцрпена. Што ће читалац даље чути, то је круна овога свега. То није невоља, није несрећа, то је — поквареност.

Положаји.

Пажљивим читањем лако ће се видети, како с једне стране много тачака за одбрану, и уских пролаза има, а с друге стране како их мало има, где би се већа војска сместити и борити могла.

Обе врсте тачака појимам под једним именом положај, и то најпре као што се по себи разуме, с гледишта нападања, за тим долазе оне које су нападачу у нужди повољне. Све ове положаје ваљало би описати, а да би и опис што вредио, требало би их нацртати. Али то би голем посао био, кога се не могу примити, и то с тога, што је то деоба, која не спада амо, и што сам састављањем карте сувише уморен, да се не могу механичког, и баш за то тешкога посла примити, и најпосле, кад бих и могао све, немам времена за то. Међу тим ја не одбијам коначно тај посао, и ако га одгађам. За то ми ваља згоднију прилику чекати. У осталом биће у овом одсеку напред и о томе речи, истина само узгред.

Што сам овде на послетку за положај казао, важи и за тврдиње.

Тврдиње.

У Босни и Херцеговини има више тврдиња. Тако их турска влада сматра па и држи. За тим има више

старих кула, које се још како која држи. 1851 год. па и доцније многе су поправљене на заповест Омер-пашину. Осим тога имају мудри Мухамеданци на више места у зидовима кућа које су тврдињи најближе, рупе, које човек не може опазити, али су са свим удешене, да се пуца кроз њих. Турци су у нечем сродни са кртицама. Али Турци Османлије, јер су босански мухамеданци од Османлија научили.

Не знам да ли Турци још и сад имају толику веру у те тврдиње, јер ово последњих 70 година не имаше прилике да покажу. А то је могуће, и врло веројетно, јер се Турцима без очевидних дела не може ништа доказати. Ја познајем већину тих тврдиња, али ни једна не може одолети ваљаном нападу. У данашње време могле би оне још једину цел имати, да у случају устанка Хришћана у земљи приме Мухамеданце, и за време их склоне. То им може тим лакше послужити, што су Хришћани Омер-пашом са свим обезоружани. Са мало редовне војске и с башибозуцима могу растурене и невеште хришћанске чете за час покорити, као што је 1858 год. и било.

У тврдиње се рачуна: Зворник, Градачац, Градишка, Бања Лука, Нови, Бихаћ, Јајце, Лијевно, Столац, Љубушки, Љубиње, Требиње, Мостар и Сарајево.

Тврде куле ове су: Соко, Сребрник, Дервента, Маглај, Тешањ, Жепче, Врандук, Клобук, Кула и Травник. Осим ових спомињу се још у различним описима неке куле, али то су савршено развалине, као н. пр. Вишеград, Кушлат и Кључ. У његовим

зидинама видео сам два бела орла. У Крајини на левој обали Уне има још више кула, али то ми је страна земља, са свим непозната.

Што се тврдиња и кула тиче, опомињем на ону примедбу, коју сам већ у чланку *положаји* казао.

РЈЕЧНИК

ИМЕНА МЈЕСТА, РИЈЕКА, СЕЛА И Т. Д. КОЈА СЕ СПОМИЊУ У ОВОМ „ОПИСУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ“.

Кад се састављა ма какав рјечник, са стране језика гледа се на троје:

1. На облик које ријечи, је ли управо онакав какав се даје, да би се по томе могла ријеч уврстити у граматичку разредбу. Што граматик има веће поуздање према лексикографу за оне облике које му лексикограф казује, на име: што се већма може поуздати да је он оно што јавља све јавио онако како је у народу — то је све боље, и тим је већа цијена рјечнику.

2. На право тумачење значења, и

3. На вјерно означен акценат, који је ствар веома важна по разгледање и изучавање живота језиковног.

Састављајући овај мали топографски рјечник који се додаје „Опису Босне и Херцеговине“ (штамп. у XX., XXI. и овој књизи Гласника) нарочито за олакшицу филолозима (који у овакијем именима имају драгоцјен материјал) секретарство је српског ученог друштва гледало да задовољи ономе троме. У тексту има доста погрјешака у промени топографскијех имена, па има и имена погрјешно наштампанијех, јер је оријинал писан њемачки па је овдје превођен. С тога

је потписани заједно с писцем прегледао рјечник и изоставио сва имена која су била погрјешна. По казивању г. писца исправљени су и номинативи, и по његову увјеравању ја сам свуда побиљежио акценте. Али и ако г. писац добро изговара ријечи, десило се да је он казао неки номинатив или акцентовао неку ријеч тако како до сад није познато у нашем свијету. Г. писац ме увјераваше да се Бања Лука изговара Ба̀њалу́ка, а ја сам чуо толико пута од људи баш с мјеста, гдје изговарају Ба̑ња̑ Лу́ка и тако и Вук у рјечнику наводи. — Исто је тако за Зворник. Г. писац ме увјераваше да се изговара Зво̑рни̑к, а ја сам увијек слушао од људи из самога мјеста и из околине гдје изговарају Зво̀рни̑к, па тако стоји и у Вука у рјечнику. За варош Бијељину, увјераваше ме г. писац да се изговара и Бје̑лина, а и за њу сам увијек слушао да се изговара Би́јељина како стоји и у Вука. Што се тиче номинатива, г. писац ме увјераваше да херцеговачка варош Трѐбиње за коју сам ја слушао да се изговара Трѐби̑ње, говори у номинативу Трѐби̑њ, па тако Невѐси̑њ, на које такође не бих пристао. Толико ми се свидјело да кажем овдје, да други могу по томе премјерити колико им ваља цијенити поузданост овога посла. Ја сам држао да је боље дати и оволико него пропустити опис без овог рјечника.

САД. СЕКРЕТАР
Ст. Новаковић.

[1] За ово мјесто увјераваше г. писац да му је име **Османи**.

НЕШТО О ВАСОЈЕВИЋИМА.

Нама је добро познато име Васојевића, драго нам је јуначко племе, које носи то име; али осим имена врло мало знамо и о племену и о земљи, у којој оно борави. Окром онога чланка, који написа поштовани г. Н. Дучић у „Орлићу за 1866“ (стр. 21—28) о том: како су се неки истурчени Васојевићи повратили својој очинској вери, ја не знам да и шта више има писано о тој нашој јуначкој браћи. А пре кратког времена дођоше ми отуда неки познаници, те од њих разабрах за штошта о њиховој постојбини. Журим се да и то, кад нема више, предам јавности у очекивању да ако Бог да, да се доцније што потпуније могне написати.

Положај и границе. Покрајина Васојевићи, или, као што је обично становници зову, *Васојевићска нахија*, находи се на истоку од Црне Горе, која јој и јест граница од запада; са севера граничи је нахија сеничка, која припада Босни; са истока: Ругова, у којој живе Арнаути, Пећ и Рожај, а с југа: Гусиње (варош), Вусање (предео) и Плав (варош). Цео тај простор може бити око 12—14 сахата дуг а толико исто и широк.

Брда. Има ту брда, али има и лепих равница.

Највеће су планине: Хàила[1] и Цмиљèвица на истоку од Васојевића, Јаворак на југоистоку, и Бјеласѝца на западу ка Колашину.

Равнице. Равнице су најлепше: Рудеж, Побљенѝк (од Будимље), и равни Хас, за који веле да ни мало не уступа ни моравским ни дукађинским равницама.

Воде. Воде су највеће: Лим, који извире у Гусињу[2] поврх Васојевића и стаче се у Дрину. Лим је велики као Морава код Чачка; Злоречица, која излази наврх Коњуха, у црногорској поли Васојевића а слива се у Лим испод Божѝћа.

Растиње. Земља је плодна а и шуме има. Ова су најобичнија дрва: буква, бјел, раст, бор, молèка, бјелоборика, смрча, јèла и различан ситни шиб. Нема, веле, ораха ни винограда; а и то држе да би могло бити, тек нико није ни пробао да сади. Траве свакојаке обилно. За храну сеју: кукуруз (зову га коломбоћ) пшеницу, раж, јечам, елду, крупник, овас, просо, кромпир, пасуљ, духан и различит пасуљ[3]; имају шљива, јабука и крушака.

---

[1] Испод ове планине извире река Ибар. Само место где баш извире зове се: „Ибрдво врело". Он после пролази кроз варош Рожај и тече даље.

[2] Град турски.

[3] Има, веле, неки црв, који се леже у земљи и кроз три године једе у корену сваки усев и сваку траву што из земље расте осим траве **Гладишевине.** Треће године излети из земље и пада на гору те једе лист док не оматори, а после пада и скапава. Прве године ти су црви дубоко у земљи, мали су као бели пасуљ, и зову их: **јагње**; друге године зову га **шиљег**; а треће: **нáмљèчак.** Он се находи у земљи смдној а нема га у фрусној (прхавој) и каменитој земљи. Има га у селима: Дѝ-

По шумама има: вукова, медведа, срна, дивљих свиња, дивокоза, лисица, куница и видара (око Лима).

Старине. Од старина кажу да има стари град у селу Будимљи, који се зове „градац"[1]; и у дапсићском хатару имају остаци од старога града што се сада зове : *градина*. Овамо иде и стара црква „Ђурђеви ступови[2]", у селу Беранама, која сада не служи.

Васојевићи до црногорске владе. До владе пок. кнеза Данила Васојевићи нити бејаху с Црном Гором нити под Турцима. Живели су дакле у пуној племенској слободи или боље рећи самовољи. Пок. игуман Ђурђевих ступова Мојсије и кнез Сима Лакићевић из Коњуха, док бејаху живи, имађаху неку власт у народу, а иначе је све стајало до снаге племена и до одважне руке.

Васојевићи с Црном Гором. Докле Ва-

њу, Бабину, Драгосави, Машту, Јоходолима, Горажду, Заграђу, Будимљу, Дапсићу, Петљику, у Лугама и у Загорју.

Прича се да га је било и у граду Плàву много па се сложили и Срби и Турци и дозвали калуђера из светих Дечана те чинио богомољу и записао да црв више не једе; али је калуђер и пре тако записивао па му црви долазили на сан и штипали га за очи те им опет расписивао да једу. Турци знајући за то и бојећи се да калуђер опет не распише, изиђу преда њ на Бабино поље и убију га те тако сада више никако црв не једе Плав, а друга места једе.

[1] У овој Будимљи била је епископија **Боүднмльскаа**, коју је св. Сава установио. Сам пак епископ као да је боравио у манастиру Ђурђевим Ступовима. Гл. у „Срп. Далматинском Магазину" за 1866. књ. XXV. извештај архиман. Н. Дучића од стр. 181—187., где је реч о Србуљи писаној у Будимљи ѕ.ѱ.ѯ. (6760—1251).

[2] „**Прьвославь сьзида црькокь ѵ Бүднмлн скетагѡ Геѡргїа ѡть дка Столпа**". Ово је брат Стефана Немање (Гласник XI. 145). А оне Ђурђеве Ступове код Новог Пазара зидао је сам Стефан Немања. Тамо опет.

сојевићи, у след последњег црногорско-турског рата, бише под влашћу Црне Горе, дотле је у њих био црногорски суд и сва управа војничка као и тамо. Тако је било докле се не повуче најновија граничка линија између Црне Горе и Турске. Кад се ово уради, онда западни део Васојевића припадне Црној Гори а источни, много већи, остане под Турцима те и данас муку мучи.

Села под Турцима. Део под Турцима много је већи и ова су села у њему:

1. Бабино; 2. Драгосава; 3. Маште; 4. Јоходоле; 5. Дијње; 6. Гожде; 7. Заграђе; 8. Будимља (ту има стари град, који се зове: Градац); 9. Дапсиће; 10. Петњик; 11. Луге; 12. Ржаница; 13. Калудра; 14. Загорје; 15. Крчево; 16. Ровца (сред. род); 17. Цјетковићи; 18. Орах; 19. Улица; 20. Јашовићи; 21. Мезгале; 22. Маслари; 23. Стране; 24. Лекићи; 25. Шекуларска Ријека; 26. Доњи Биор; 27. Заострво; 28. Лубнице; 29. Курикуће; 30. Грижица; 31. Бастаји; 32. Главица; 33. Црни Врх; 34. Беране; 35. Долац; 36. Лужац; 37. Буче; 38. Винипка; 39. Трепча; (од овога села неколико кућа припало је Црној Гори); 40. Сеоце; 41. Улотина; 42. Грачаница; 43. Машница; 44. Велика (има у овом селу преко 1500 душа); 45. Бреговице; 46. Гоца Ржаница и 47. Пепићи.

Села под Црном Гором. У западној поли која је под Црном Гором ова су села:

1. Црешњево; 2. Забрђе; 3. Слатина; 4. Присоја; 5. Пехбвац; 6. Краље; 7. Божиће (м. Божићи); 8. Коњухе; и 9. Ђулићи.

У свој дакле нахији Васојевићкој има 56 села, и из њих је, по казивању, за последње борбе с Турцима, излазило око 4000 пушака у бој против Турака.

Величина села. Највећа села васојевићска имају до 150 кућа а најмања око 15.

Задруге. Највећа је задруга у селу Грижици, у кући неког Арсенија Вукајлова, где има 56 душа, а најмања је породица где је само: човек, жена и дете. Мање се и не броји да је кућа. Већином живе у задрузи.

Потурчењаци. Потурчењака има само у Беранама, у Горњој Ржаници, у Пепићу и у Црном Врху. Они и сада знају од кога су племена српскога и рођакају се с њим. Свакад на дан, који су славили док су били у својој вери, купују ракије те поје људе. Често се љубавно препиру са браћом крштеном кад у гусле гуде. Тако ће Србин узети гусле и запевати:

„Док појашем дора дебелога
„А ћовадим сабљу димискију
„Осветићу сву дружину редом:
„За Илију посећ' ћу Алију
„За Стевана погубит' Османа
„За Милана погубићу Мују и т. д.

А кад мало доцније узме потурчењак гусле он отпочне:

„За Алију посећ' ћу Илију;
„За Османа погубит' Обрада;
„За Мујагу посећи Милоша и т. д.

Но ова шала бива кад су они врло добре воље и кад су, као племе, нападнути од другога племена; а иначе су силни душмани један другоме, да им је најлакше начинити носила (побити се).

Порекло Васојевића. Има овака прича за порекло Васојевића:

Била су четири брата: Ва́са, Пи́па, Кра́ста, и Хо́та.[1]

Од Васе изиду Васојевићи;

Од Пипе, Пипери, који живе у Пиперима а неки су се разишли и у друга места под другим именима;

Од Кра́сте постану Крастѐнићи, који живе у Реци и зову се: Речка Малесија. Они су се сви истурчили и злијих људи и нема на земљи од њих.

Од Хо́те су Хо̑ти а то је Скадарска Малеси̏ја. Неки су се истурчили а већина је римокатоличке вере.

У нахији васојевићској, осим Васојевића, живе и друга племена, која имају различита имена, али сва држе да долазе од Пи́пе. Васојевића је највише на број. Они сви славе св. Лесендру (Александра 30. Авг.). После Васојевића највеће је племе: Шекулари; Шћекићи, такође јако племе; Ралевићи; Лутовци; Заграђани; Лу́шчани; Богавци; Мерићи; Веми̏јћи (из Д. Биора); Гојковићи и још друга нека мања.

Од ових нека славе св. Николу, нека св. Јована; нека св. Аранђела; нека св. Петковицу а нека св. Пантелију! Сви се скупа разумевају под именом Васојевића, кад се говори о становницима „нахије“.

Најобичније су болести: грозница, болештѝна (врућица), али има и френге и неке болести која се зове *губа људска.* Кога ова болест нападне одвоје

[1] Г. Н. Дучић има, у нечем различиту, ову причу; но ја држим да и ова не ће бити од штете ако се обзнани.

га на само и ту га хране док не умре. Такав болник зове се: излазник (изишао из људи, боже сачувај). То отпада месо са њега жива и распадају му се сви гуштери (мускули) до саме кости.

Цркве. Осим Ђурђевих Ступова у Беранама, имају још три цркве и то: Андријевица, у Божићима; Плавска и Шекуларска црква; и црква Никољац. Само Никољац ради, а све су друге баталили Турци. Владика им је призренски митрополит Мелентије, а попови су домородци.

Школе нема ниједне.

Главно место. У селу Беранама начинили су сада Турци град и ту седи мудир и до 1000 људи које низама, које жандарма.

Власт. Мудир је старешина народу а војсци је поглавар бимбаша.

Садашњи мудир зове се: Ракин-бег. Он је прави Стамболија; али је, „скитајући по мудирлуку“ научио српски.

Уз њега имају два Србина: Маро Дедовић и Лабуд Рмуж, као нека контрола али узалуд, кад он опет чини шта хоће.

У сваком селу има кмет и по који помоћник. Њих божем бира село а мудир потврђује. Тај кмет има само да нарећује људе с колима или с коњима, да чине измет Турцима, да збере порез и однесе мудиру и друге заповести турске да објављује и извршује, а никоме не може пресудити ништа ни за две паре.

Коме се у селу учини каква штета, он се најпре жали сељацима, па они дозову онога на кога је жал-

ба и светују их и склањају да се измире на лепо. Ако не хтедну, нико, окром мудира, нема власти наморати их. Мудир пак сваком приликом казује: „у мене је тамница, у мене је бој, а у мене глоба: нико други ту нема илаке“. Већином људи гледе да се намире сами међу својим комшијама те да не иду на суд Турчину своме душману.[1]

Знатнија места около. У целој нахији васојевићској нема ни једне вароши. Најближа им је варош Пећ (у Старој Србији), до које има из села Дапсића 12 сахата пешачкога хода. Од Васојевића до на Цетиње у Црној Гори биће три дана и по пешачкога хода; а у Скадар се може и отићи и доћи за осам дана, опет пешке. Манастир Сопоћани је к Новоме Пазару; до њега од Васојевића има око 16 сахата. Ту имају други Ђурђеви Ступови, који су још више порушени него они у Беранама.

---

[1] Много се породица Васојевића преселило и овамо у Србију и настанило у Староме Влаху (срез ивањички, округ ужички). Пре неког времена, кад бејах у Ужицу, прича ми за њих, г. Симић окружни ужички начелник, овај случај: Момак један из васојевићске куће убије свога комшију, опет Васојевића, па побегне у Турску. После неког времена навале људи на породицу онога убијенога и она допусти да се убилац врати. Он дође, помири се с родбином платив јој нешто за крв Али да би то било тврђе начине на писмено то измирење и однесу кметовима те им га и они потврде. Доцније дозна за то власт и убилца по закону преда суду а кметове потегне на одговор: како су могли потврђивати и такав уговор? Кметови сад кажу, да су радили добру ствар помажући да се за крв не би опет крв проливала: убилац вели: кад ми крв прашта род, а шта сам суду скривио? Остали пак Васојевићи у селу чуде се како је власт недоследна: каштигује, веле, ко убије а замера, ко се договара да не убије човека! . . .

С границе Србије до Васојевића. С наше границе, од *Ступске Карауле*, до у Васојевиће најближа је линија и може се проћи пешке за 16 сахата. А од те исте карауле до на границу од Црне Горе, може се, на добру коњу, стићи за дан.

Од Јавора, наше границе, па до *Љешнице* (9 сахата) све је голо поље и више равно него брдовито, а од Љешнице настаје планина до на голу равницу, *Полицу*, и од *Полице* иде се шумом до у *Будимљу* а из *Будимље* је све равница до у Беране, главно место у Васојевићима.

Од а шта живе Васојевићи. Васојевићи живе од земље и од стоке, а до последњега рата с Турцима имали су многи и многе кошнице. Било је тада доста домаћина, који би често, кад с ким дођу на свој уљаник, рекли: „де их изброј, па ти једна на част!“ или: „подигни ову, па је носи с халалом“; тако је било много кошница и биле су напредне! Но турска сила то све затр, и сада се тек с муком мало по мало опоравља.

Истина сад нема рата, али дажбе Турцима хоће да угуше овај весели народ.

Шта се плаћа Турцима. Ево шта казују да мора свак на годину платити Турцима за њихово господство у српској земљи:

1) *четвртину* од свега што му год земља рађа;
2) *десетину* од свега тога што му остане иза четвртине;
3) *пореза* од 700—1000 гроша од куће, колико нареже Турчин;
4) *приреза* од 100—300 гроша од куће;

5) *низамиаре* 24 гроша од сваке куће;
6) *ђумрука* на све што прода из куће и то: на оку духана — 6 гроша; од вола и коња по 6 гроша; од овце 60 пара; за крсно име што се слави 60 гроша; и кад ко умре у којој кући, Турци траже и од те куће некаквих 60 гроша?!

Говор и акценат у Васојевића. Васојевићи говоре јужним говором, премда има случајева да по нешто реку и источним. Но акценат им је са свим онај који је у нашој Морави. Ја сам пека села, навалице, обележио акцентом њиховим а овде ћу навести такође неколике речи, које ми падну прве на ум. Они веле: бјелйја (пшеница), ржанйца, Мора̏ва, Србйја, Малесйја, же̏на, грознйца, нево̏ља, Мила̑н, и т. д. Оно исто што се чује у пожаревачком округу, да први падеж множине у неких мушких имена бива на *е* место *и*, чује се чешће и у Васојевића. Тако ће рећи: Божйће (место: Божићи), Бога̀вце (м. ци), Лу̏товце (м. ци); Мерйће (м. ћи); но ово, колико сам опазио, вреди и овде и тамо (у пожаревачкој) само за места која имају таква имена а не и за породице.

Завршетак. Све ово што казах до сада казах по казивању људи отуда с места. Лако може бити да сам их у чему рђаво разумео; али ће свакојако бити од користи да и ово изиде на јавност те могне изазвати далеко потпуније извештаје.

18. Марта 1867. год.
у Београду.

М. Ђ. Милићевић.

К ВИЉЕШКАМА О ФИЛИПУ ВИШЊИЋУ.

(Види Гласник - XX.).

У Гласнику XX. (види стр. 236—243) саопштио ред. члан друштвени г. др. Н. Крстић неколике биљешке о Филину Вишњићу, славноме народном пјевачу српском, које је нашао у хартијама покојнога владике Лукијана Мушицкога.

Српско учено друштво старало се не би ли још и што више дознало о Ф. Вишњићу, и за то је писало у Митровицу г. Т. Димићу управитељу школа, да пропита у селу Грку, за које мјесто бјеше разабрао предсједник друштвени г. Ј. Гавриловић да је у њему грòб Филипов и да је тамо провео пошљедње дане. (Види Гласник XXI. 393. бр. 7.). На то питање г. Т. Димић је јавио друштву колико је разабрао о тој ствари и то се овдје штампа.

Покојни Филип живио је у Грку у кући граничара Радишића и кад је умрьо сахранили су га у гробницу истога Радишића. Тако је казивала Инђа Грбићка. Осим једног дрвеног крста који је већ иструхлио нема више никаква обиљежја на гробу Филипову.

Филип је имао сина (Ранка) и кћер; кћи му се удала била за граничара Белића и умрла је прије више година, а син му је био неко вријеме настојник

код Симе Станишића и онда је отишао некуд у Мађарску, одакле се више никад није враћао у Грк: за то се о њему и не зна ништа више.

Лајтнан у пенсији Чемерлић, који је лично познавао Филипа и коме је Филип више пута на свечарима пјевао, приповиједа, да је Филип знао књигу и да су Филипу Турци очи ископали, што је својим пјесмама бунио народ на њих. Филип је ишао увијек без вође, само су два штапа.

ЖИВОТ СРБА СЕЉАКА.

НАПИСАО

М. Ђ. МИЛИЋЕВИЋ,

I. СЕКРЕТАР У МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ И ЦРКВ. ДЕЛА И РЕДОВНИ ЧЛАН СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

I.

Година у селу, у Србији.

Сељаци, кад деле годину, не гледају на астрономске узроке. Главне поле године код њих су *лето* и *зима*, а на крају лета и у почетку зиме им је *јесен*, као што је на крају зиме и у почетку лета *пролеће* или *премалеће*.

Но најобичније је да годину деле на време *поста* и време *мрса*, па то после раздељују на мање просторе времена, на недеље, дане и ноћи.

Година, дакле, има *четири поста* и *четири мрса*. Пости су ови:

Часни или *велики пости* (од белих поклада до Васкрса);

Петрови;

Госпођини, и

Божићни пости.

Мрс од Васкрса до Петрових поклада (од Васкрса до Ђурђева дне зове се по негде *покоризмић);*

мрс од Петрова дне до Госпођиних поклада;

од вел. Госпође до божићних поклада (део овога мрса од 15. Авг. до 8. Септ. зове се *međudnevica)*; и

мрс од Божића до белих поклада.

Овај се мрс још на ситније дели: прво су *некрштени дни*, од 15. Дек. до 6. Јануара; па *месојеђе* до месних поклада и *бела недеља*, која се завршује белим покладама, после којих настаје часни пост. (Недеља пред белом зове се *задушна*, а пред овом зове се *себична* или *редовна* или *трапава* или *урша* недеља; а пред њом она: *шарена* недеља).

То је цела година.

Делове од дана зову овако: *јутро*, *мали ручак*, *велики ручак* или *ручаница* (око 10 сахата), *по дне*, *по по дне*, (тако од 2—4 сах.) *заранци велики* (од 4—6 сах.), *заранци мали* (од 6 сахата до пред заход сунца) и *заход сунца*. Делове пак ноћи овако зову: прво по заходу сунца што долази то је: *сумрак*, па *мрак*, *вече*, па *вечера*, па *велике вечере*, за тим иде: *неко доба ноћи*, *глухо доба* или *по ноћи*, *први петли*, *други петли*, *трећи петли*, *зора* и *свануће*. Које је доба ноћи, осим петала, познају по звездама, кад је ведро небо. Те су звезде: *зорњача*, *вечерњача*, *влашићи*,[1] *штапци, кола* и друге.

Да прегледамо како живе и шта раде сељаци у које од тих годишњих времена. А на реду нам је да почнемо од првога дана часнога поста који увек мора бити понедеоник а зове се *чисти понедеоник*.

---

[1] Ево имена влашића како их сељачка деца зову: „*Мика* и *Миока*, *Рака* и *Раока*, *Орисав* и *Борисав* и седми *Милисав*“.

I. Часни пости.

Ови пости трају седам недеља, од којих прва се недеља зове: *чиста;* друга: *пачиста*; трећа: *крсту поклоњена*, четврта: *средопосна;* пета: *глу̏ва*; шеста: *цветна;* и седма *велика.*[1]

На чисти понедеоник био је од пређе обичај да се први пут деца одводе у школу. И други се важнији послови почињу у тај дан. Обично се тај дан сви мрсни судови испаштају; све се пере и чисти; многи се лонци који су се напили масти метну у ватру те сва маст изгори у њима и они остану бели као да су нови.

Прве, *чисте* недеље је оштар пост у свакој сеоској кући. Старији људи и жене још *и једнониче* целе ове недење, а неки то чине само у петак и у среду.

Одатле после целих поста до Цвети само се на *Младенце* (9. Марта), на *Благове̏сти* (25. Марта) и на *Цвети* нешто боље једе, а велике недеље је још јаче, него чисте, испаштање. На велики петак мало ко једе или воде пије цео дан. Уза све те посте обично је најтежи рад за сељаке: крчи се; заграђује се; оре се; ливаде се чисте од шлама; саде се лукови и друго поврће, а снага је и онако слаба; међу тим имућни су они који имају редовно за храну: проје, пасуља, и расола и купуса, роткве и кромпира. Пасуљ се не приставља на густо него се мора татарски јурити кашиком свако зрно. Ако које од деце узме

[1] Вук има за трећу: *безимена.* а у Гружи се пета зове: Цве̏тла (светла?). У Врѐлу пак, у ваљевској, казаше ми имена као што сам их и ја записао од моје куће из Рипња.

два зрна у кашику, на мах друго удари по руци и викне: „смочи“; „не пуни кашику“. Расо је и кисели купус велики смок, ко га тада има. Хладна проја расече се по средини, па се то пригреје уз ватру и тако те млаке *пуренице* са запапреним расолом, ако је претходио и који гутљај ракије, рачуни се веома довољна храна.

Младенци, за које сељаци кажу да увек падају у средину 11-те недеље од Божића, *Благовести* и *Цвети* дани су свечани, особито два последња; тада се највише младеж причешћује у цркви.

На *Младенце* и на *Благовести* обично се калеми воће; јер се држи, да ће се све примити што се на тај дан накалеми. Не треба ни помињати, да сељаци држе, да се од нечије руке калеми примају да их наопако намести, а од нечије да не ће ма их како угађао. Каламљење се више рачуни у неку побожну забаву него у рад.

Веровање народно. Многи на младенце нагоревају место за расадник, т. ј. натрпају дрва и шлама те сагоре на коме месту, па ту после прекопају и посеју купусни расад.

Ко види змију пре Благовести ваља да је убије, да јој откине и размрска главу па да посеје белог лука да проникне кроз змијину главу. Тога лука чешањ да метне под језик па да на Васкрс оде цркви биће *видовит* и видеће сваку жену која је вештица. (Из Шумадије).

Ко с пролећа види први пут пужа нека га средњим прстом три пута дирне у рогове и нека рече: „устук биче!“ Кад преко лета кога што заболи нека

истим прстом додирне у место које боли и рече: „Устук утук; овај прст крста нема, а ту бољи места нема“ (три пута) и бол ће, веле, уминути. (Из Ужич.)

На велики петак[1] обично се шарају јајца. За црвена се купује варзило у вароши а за жута *беру млечику* и кувају, па их тако боје. Ко уме да шара јајца на гласу је. Особито се девојке надмећу која ће лепше гране да извезе. А шарају се овако: растопи се у какву чапару воска па се онда умаче шарајицом, која је дрвенце коме је на крају пробушена рупица, па завијена ситна пара у трубу и провучена кроз ту рупу, умаче се тако и шара по јајету а восак протиче кроз ону савијену пару и остаје на јајету. Кад се то после метне у варзило или у жутило, топлота восак отопи и скине а место њега остану беле гра̑не; остала пак љуска јајећа обоји се.

Уз часне посте бивају три бденија, али највише света иде на оно које бива у очи великог петка. Необична служба божија, ноћна тишина има на сељаке неки чаробан утицај....

II. Од Васкрса до Петрових поклада.

На Васкрс се иде цркви где цркве има. После службе људи се разилазе својим кућама и сретајући се не називљу Бога, као у друге дане, него: „Ристос, васкрс“, на што се одговара: „ва истину васкрс“.

За ручак се обично закоље овца илиован а кад кад се и свинче које убије. После ручка се изнесе

[1] У Ресави се овај петак зове: *распорити петак* и: *распети петак* (распетије).

6*

шарених јаја те сви узму, среће ради, а већ за децу то и јесте највећа радост. После по дне искупљају се или код цркве или, ако цркве нема, на обичном за играње месту. Ту младеж игра, деца трче око кола и туцају се, а старци седе на совре, на совре па пију, залажу се и разговарају. Ова седмица, од Васкрса до прве недеље, зове се светла по књигама а у народу се зове и *водена* а најчешће *бела недеља*, јер свака недеља, у коју се мрси петак и среда зове се бела.

У неким крајевима Србије (ужич.) време од Васкрса до Ђурђева дне зове се: *Покоризмић*. Тако кад се деси да Ђурђев дан падне пре Васкрса, каже се, да те године „нема ни мало покоризмића“.

Многи људи не једу јагњећега меса пре Ђурђева дне, те и нема тако лепа печења. Некако нема онога обиља о Васкрсу као о Божићу. Прича се да су се посвађали Васкрс и Божић око тога који је богатији:

— Иди маслоњо један! рекао Васкрс Божићу; сав си се уцмакао машћу као да си ти убојнице топио.

— Ћути рђо шарена, одговорио му Божић: ти си до по дне шарен и прешарен, а од по дне у коприве. Т. ј. до по дне се једу јаја а од по дне нема друго шта него се беру коприве.

Чобани код стоке од сада почну јести млека и то им је једина храна, коју они веома цене. Иначе се у имућној кући кува сланина, па се од ње гради чорба, или ако има пастрме и купуса, и у сиротнијим пасуља, а у највећој већини, Бога ми се живи о сухој проји.

Прва недеља која долази за васкрсом зове се као што рекох: *томина* а и: *водена недеља;* субота пред њом: *заклопита субота*, а понедеоник по њојзи: *побусани понедеоник.*

На многим местима иде се у овај дан на гробље те се гробови од те године на ново побусају и попови помињу мртве, а родбина им дели за душу. Ово су као неке задушнице. Вук каже да се то у Срему зове *Ружичало.*

У Крајини тај дан после по дне скупе се момчад и девојке на једно место па играју и *дружичају се.*То јест: оплету венце од врбових младица па се кроз њих љубе и мењају јаја (шарена и црвена), па после промене венце (метнувши једно другом на главу) и закуну се, да ће бити мушкарци *побратими*, а женскиње дрȣге опет до то доба године. Ти *побратими* и дрȣге пазе се, по том, сву годину као браћа и сестре, и у различним играма и збиљским свађама помажу једно другом. Кад опет дође тај дан, онда се неки понове а неки и оставе.[1]

Ево по једном старом рукопису, који је у Српскога ученога друштва, и припада у познија времена, како је српска црква освештавала побратимство у Срба.

„Ѵинъ братотворѣнїю. Прїндоут хотѣщїе братимити се, и поставитъ ихъ прѣд светими двѣрьми, И поставитъ старейшаго ѡ дѣснѹю, и дасть нимъ по свѣщѹ и положетъ дѣснїе рѹкы на светое Єѵангелїе и въ лѣвои дасть нимъ крьсть. И начнетъ свещенникь. Свети Боже, по ѿче нашь тропарь дню и светомѹ Їѡанѹ Ӡлатооустомѹ. Таже: Мирѡмь господѹ помолим

[1] Гледај Вуков речник: *Дружичало.*

се, о сьвишнѥмь мирѣ и ѡ спасении душъ нашихь господу помолимсе; о мирѣ сего мира господу помолимсе; о архїепископе нашемь господу помолимсе; о сьвакупляющихь се вь любовь не лицѣмѣрноую господу помолимсе; о дарѣхь прѣждеосвещеныхь и yьстнынмь тѣлѥ и крьвии господа Бога нашего Їнсуса Хрїста, господу помолимсе; ꙗко да приуестити се нма нескврьно и саблюсти братьство независтно господу помолимсе; ꙗко даровати нма всакого прошенїа ꙗже кь спасенїю, господу помолимсе. О избавитисе нам ѿ всакоѥ скрьбы. Заступи спаси, помилуи и сьхрани нас. Ꙗко подобаеть ти всака слава. Таже молитвоу сїю:

Господи Боже нашъ давы намъ прошенїꙗ иже кь спасенїю. Иже заповѣда светынмь своимь апостоломь: да любите другъ друга и ѿпущати другъ другу сьгрѣшенїа. Ты владыко жизнодавуе и yловеколюб'уе сїи рабы твое вьзлюбльше се ѡ тебѣ духомь вьзлюблѣнныимь, пришьдше вь твою црковь светиию и благословенїе твое хотѣще приети. дажь нма вѣру непостид'ну и любовь не лицѥмѣр'ну ꙗко же даль еси светнмь своимь уyеникѡмь и апостолѡмь мирь свои и светоую любовь даѥ нма вса прошенїа ꙗже кь спасенїю и жизны вѣу'нїе. Ты бо еси Богъ нашь и тебѣ славу вьзсилаемь ѡцу и сыну.

Молитва в.

Владыко господи вседрьжителю сьтворивы yловѣка по ѡбразоу своему и по подобїю и давь ему живѡть нетлѣнныи и жизнь вѣyную. Ꙗже избраль еси светїе свое уyеники и славнїе своѥ апостолы

Петра и Пав'ла, Филипа и Варфоломеа брата быти не оуҙою сьродною, нь вѣрою и любовїю. Любити се дрѹгь дрѹга не ҙавис'но и беҙь сьблаҙ'но все дни живота ихь сподоблюи светаго мѹченика Сергїа и Вак'ха брата быти не оуҙою сьродною нь вѣрою дѹховною и любовїю, даждь и рабѡмь твоимь симь, име рек, любити дрѹгъ дрѹга неҙавистно и не сьблаҙно да бѹдоуть все дни живота ихъ силою светаго твоего дѹха, молитвами преүистїе владыүице наше богородице и всехь светыхь твоихь оугождшихь тебѣ ѿ вѣка. Ѩко твоа дрьжава и твое юсть царство и сила и слава ѡца и сына: —

И прѣмѣнаеть имь крьсть вь дѣсиѹю рѹкѹ а ва лѣвѹ свѣщїе

По томъ: прѡкимень гл. д҃

Дивань богь вь светихь своихь Богь їсраилевь. Стихь: вь црьквахь благословите Бога.

Апостоль кь корїнѳѡмь:

Братїе вы есте тѣло христово и оүди ѿ үесты. и ѡвѣхь оүбо положи Богь вь црькви прѣвою апостолы второю пророкы третїе оүүителе по тѡмже силы. Таже даровaнїа исцѣлѣнїемь ҙастѹплѣнїемь крьмьүѣствїа роди еҙыкомъ еда вси апостолы, еда вси пророци, еда вси үүитѣлїе, еда вси силы, еда вси дарованїа имѹть исцѣлюнїемь, еда вьси еҙыки глаголють. еда вьси скаҙоүють. ревнѹитеже дарѡванїемь бол'шымъ. Еще по прѣоүмноженїю пѹть вам показоүю аще еҙыки үловѣүьскы глаголю и ангельскы любвѣ же не имамь быхь ѩко мѣдъ ѕьвнещи или кӱмьвалъ ҙвѣцае аще имамъ пророүаство и вѣдѣти

тьнинын вьсе и вьсь разоумъ и аще имамъ всу вѣру ѩко гори прѣставлѩти любвѣ же не има ни утоже юесмь и аще оухлѣблю вса нмѣнїа моа и аще прѣдамь тело мое да сьжегоут'ме. любвѣ же не имам никаа полза ми юесть. любы трьпить блажить любы незавн(дн)ть. любы неѡплазоуетсе не грьдитсе не злоѡбразнтсе, не нщетъ своихъ сы' не раздражыетсе не вмѣнюетъ злоюе не радоуетсе ѡ неправдѣ радоует се ѡ истине. вса любить, вса вѣруетъ все оуповаеть, вса трьпить любы ни колиже ѿпадаеть. — Аллилуиа Блаженъ мужь боенсе Бога. Стих: Паси їисраилю вьнми.

Еvангелїе ѿ Їѡанна:

Вь врѣме ѡно вьзвѣде Їсусь очи свои на небо и рече: Ѡче, ѩкоже ты ме посла вь мирь и азь послахь ю вь мирь. и за ныхь азь свѣщаю се самъ да боудуть и ты освещенын вь истину. Не ѡ сихь же молю тькмо нъ и ѡ вѣрующыхъ словѣсемь ихъ вь мѣ. Да вси еднно соуть ѩко же ты ѡче вь мнѣ и азь вь тебѣ да и тїи вь нась юедину боудуть. да и мирь вѣру имать ѩко ти ме посла и азь славу юже даль еси мнѣ дахь нимь, да боудуть еднно ѩкоже и ми еднно есми, азь вь нихь и ты вь мнѣ. Да боудуть сьврьшени вь еднно и да разоумеєть мирь ѩко ти ме посла и сихь вьзлюбиль юеси ѩкоже и мене вьзлюбиль юеси. Ѡче светїи юже даль юеси мнѣ хощу да идѣже юесмь азь и тыи боудуть сь мною. да видѣть славу мою, юже даль юеси мнѣ ѩко вьзлюбиль юеси прѣжде сьложенїа мира, ѡче праведни, и мирь тебѣ не позна. Азь же те познахь и сїи познаше ѩко ты

ме посла, и сказахь имь име твою и скажу. да любы еюже юси вьзлюбыль вь нихь боудѣть и азь вь нихь.

Мирь вьсемь. Главы ваше господевы прѣклонимь. Таже молитву сїю:

Господи Боже нашь ты юси сьвршитель любвы и мира настав'никь и вьсемь спась. подаждь намь любовь сьвршену: любити другь друга, даждь намь ѡ тебѣ мудрьствовати еже о христѣ Їисусѣ единороднаго сина твоего и бога нашего сподобы нась самѣмь себѣ прїемати вь любовь ꙗкоже единородьнь сынь твои прїет ны, подаждь намь любовь самемь себѣ послужити и сьвршити законь Христа твоего сь вьсацѣмь дрьзновѣнїемь ꙗко твоа дрьжьва и твою царство. . . .

И даеть имь цѣловати Евангелїе. Таже самы себѣ цѣлують. По томь свещенникь вьздвигь руцѣ и чашу сь хлѣбомь глаголеть: вьнмѣмь света светнымь; причещаеть ихь ѿ просфорѣ и емь попь старѣго брата и тьи того маишими и ѡбводить ихь ѡколо налога г.-щь на нюму поставлѣну крьсту, поюще глас а:

Господи, господи призри сь небесь и вижд и посѣти виноградь свои иже насади испрьва дѣсница твоа: — Блажень мужь боеи се Бога вь заповѣдехь его. Стихь: Пасїи Їисраила вьнми. Стихь: се нинѣ что добро или: — Господи господи призри по . . . . . . светихь его г.-щь. Таже: Слава: Мученици твои господи вѣрою утврьдише се и надѣждею жизни укрѣпльше се любовїю же крьста твоего душевно сьединив'ше се вражїе мучителство раздружив'ше, и оулучише вѣнцѣ сь бьспльтинимь да молетсе за душе наше. — — И нинѣ: Богородице помощинице вьсемь

молѣщими ти се тебѣ се надѣемь и тобою се хвалимь и ѡ тебѣ все упованїе наше ест моли рождшаго се изь тебѣ за присни раби своѥ. Таже: Ѿпусть.

Од како су постале ретке српске црквене књиге, од тога доба се морало изобичајити и оваково освештавање побратимства, али само побратимство се држи и данас, и рекао бих да је у Левчу понајјаче поштовање према томе.

Веровање. Од великог четвртка па до Спасова дне ни у један четвртак не ће сељаци да ору, нити хватају волова у јарам. То верују да не би град летину тукао. (Готово у свој Србији).

Исто тако светкују преко године неких дванаест великих петака.[1] (Готово свуда).

---

[1] У рукописима мојега оца има и једна записка о тих 12 великих петака, коју ћу овде изложити целу:

„О обрјетенији 12 пјатков великих. „В западној страни бјаше град њеки именом Драч, в нем же живјаху много жидов и бјаху ненавидими вјело от Христијан. Јединoју собраше сја старци еврејски и рјеша Христијаном: не можем терпјети злоби сеја от вас и дјети наши бијеми от ваших; но да изберемо от вас јединаго и јединаго от нас да се оба препираета. И ашче препрет ваш философ: да се ми крстим; ашче ли наш препрет: то ви да будете повинни. И за сије бист сабор при Кормилији царје. И избраша Христијани философа својего именем Јелефтерија, а жидове избраша својего философа именем Тарасију и сина јего Малека и прјеста сја оба со Јелефтеријем и вшедшим им во глубину книжну сердцевједец владика поможе Јелефтерију и препрје Тарасију и јегда препрје јего: вовопи жидовин гласом велим со гњевом и горким сердцем и рече: вижду тја премудра и препрјел мја јеси, но не вјеси о 12 пјатцјех великих: књже сут на полву душам вашим, и то рек избјеже вон, неможе

Од како је земља више израђена и од како су се умножили имућнији људи: то је и више оних сељака који ору сами не морајући тражити спрежника. Неје тако било у старије време; него су спрезали по два по три те би заједнички орали. Спрежници су се држали готово као какав род и неки су бивали у спрези по 8—10 година. И у томе се могло стећи души место. У кога је било добрих волова и вредне момчади он би Бога ради примао у спрегу по некога једноволника или и двоволника али и човека слабе памети па и слабе вајде на раду. Памтим да је тако мој отац био у спрези с неким Ицом више година, који би само умео причувати волове или што послушати, али ништа око плуга или орања није разумевао. Једном им се сломи нешто на плугу и Ицу пошљу кући да донесе кесер. Да

стерпјети от горести срца а Малек син-јего оста ту. И рече јему Јелеѳтерије. О Малше ти вјеси ли о сих 12 пјатков великих. И рече: понеже вижу вјеру христијанску истину хоћу повјedати: Ухватили от апостол ваших бјаху људије наши једнога обрјетше у него свиток в нем же бјаху написани Пјатци тија и того апостола камењем убише и свиток огњу предаша и јест клатва между нами не повјedати вам Христијаном, но понеже и аз Христијанин желају бити . . . и повједа всјех. И паки вниде Тарасија и рече ко Јелеѳтерију повјежд ми, о 12 пјатцјех о их же вопросих тја; он же рече: . . . . вјем их. Тогда, жидовин возопи гласом велим и рече: тако ми великаго Бога Натанаила, сије неувједано бист во Христијанех, но ти повједа син мој Малех. И јем нож закла сина својего и сам себе. Аз Јелеѳтерије увједах сије от жидова и не утајих в сердције мојем но написах всјем Христијаном.

Пјаток перви. Месеца Марта, вон же Адам преступи заповјед божију. —

не би заборавио за што иде научи га мој отац да свим путем виче: кесер, кесер, кесер и т. д. једно те једно.

Кад већ буде близу куће срете га један човек и назове:

— Помози Бог, Ицо!

— Бог ти помогао, одговори Ица па јекне:

— Ух, брате за што ме оно беше послао брата Јова?

— Бога ми, Ицо, не знам, одговори зачуђен путник.

Ица се врати чак на њиву (1 сахат места) да пита за што је био пошао....

Ко с пролећа види: јаре или ждребе, или жутог или плавог лептира, цело лето биће несрећан и слабог здравља.

Пјаток втори. Пред Влаговешченије, вон же уби Каин брата својего Авеља, и сеј бист перви мертвец на земли, Адамов син.

Пјаток трећи. Вон же расцјат сја Христос на крестје взискати хотја погибшее овча и дух свој испусти во 9 час дне.

Пјаток четверти. Пред вознесенијем Господним јегда потопи Господ Содом и Гомор.

Пјаток пети. Пред Пентикостију, вон же плениша криди Агарјане и изгнаша их во 5 час нощчи и ту расплодиша сја, во островјех морских.

Пјаток шести. Пред Петров дан, вон же спусти Господ десјат напасти на земљу египетскују рукоју Мојсеовоју нападоша на них пестја и мухи, прузи и гусеници и рјеки их преврати во кров во 5 час дне.

Пјаток седми. Пред Преображенијем, вон же плениша Калдеане Јерусалим и запустје 76 љет.

А ко види јагње прво од новине биће срећан и радоваће се. И бео лептир предсказује здравље. (Из шабач.).

Ђурђев дан. У очи Ђурђева дне граде се крстови од лескова прућа па се мећу на куће, у баште, њиве и усеве, на зграде и на свињце, на станове, да не би преко лета град тукао. (Свуда).

У Крајини нарочито међу Власима у очи Ђурђева дне девојке наберу цвећа и свежу га у ките и те ките намењују на момке од којих се надају вољењу. Ките те у глухо доба ноћи износе на отворено место, на прилику, на кућни кров и ту остављају до зоре, а у зору хите да виде; на којој је кити највише росе, онај ће је момак оне године највише волети. Ово се мора радити тајно да нико не види, а ако ко год види не помаже. За то па-

---

Пјаток осми. Пред Успеније Богородици, вон же изидоша Исмаила Турци јако птице крилате в галијах по мору и плениша многи страни, изидоша на лице всеа земли.

Пјаток девети. Пред Усјекновеније, вон же усече Ирод Јоана Претечу во 5 час дне.

Пјаток десети. Пред воздвиженије честнаго креста, вон же раздели Мојсеј черноје море жезлом и проведе Израиља по средје мора а враги их покри море во перви час дне.

Пјаток једанаести. Пред Андреовим даном назнаменова пророк Јеремија о втором пришествији Господњу.

Пјаток дванаести. По рождествје Христовје, вон же избијени биша младенци от Ирода царја; тогда убијен бист и пророк Захарије 11 час дне.

И се јест четверовремени пјаток. Сего ради велит всјакому Христијанину постити и празновати; Богу нашему слава ниње и присно и во вјеки вјеков, амин".

косни момци вребају те украду те ките, и онда се држи да је девојци и срећа за ту годину украдена са чега она бива веома жалосна.

Неке место разнога цвећа узимају оман траву и с њиме то чине само што у том случају говоре ове речи: „Омане брате рођени, помами тога и тога (кога она жели) за мном“.

Кад дете има (фирциг) русу нека му мајка на Ђурђев дан пре сунца, оде с њим под зову, нека се свуче гола и помокри, па где вода стане одатле нека узме блата и намаже красте рекавши: „која те мајка родила она ти и лек дала“, па по што сунце изгреје нека га окупа и руса ће проћи. (Из шабач.).

У ваљевском округу зове се *руса: иољак* и *зверињак*.

Коње мора глава болети свакад на Ђурђев дан за то што су опасли *зуквицу*. Кад је Богородица хтела родити Христа, пође у зуквицу да се склони од народа, а кад тамо, а коњи зуквицу попасли те их она прокуне да се никад не наједу до на Ђурђев дан па и то да их глава боли. (Из шабач.).

Кад ко спава на Ђурђев дан болеће га глава цело лето и биће грозничав. (Шумад.).

Мртваца не ваља носити преко хатара из места где је умрьо; јер ће град она места потући.

Кад град одвише пада да ће наудити усевима треба изнети све судове — лонце, чанке, кашике, ступу и т. д. из куће на совру и оставити на улици, па ће град одмах престати. (Из шабач.).

Кад запече суша онда се држи да је негде пао змај у околину те с тога киша не пада. У Рготини, у Црној Реци, године 1855 договоре се неколико младих људи из најбољих кућа да терају змаја. Изберу једног за цара и он изиђе на једно место с пушком а они узму мотке и скинувши се голи зашире пољем лупкати у које шта и само њукати а ништа не говорити те тако као нагнају змаја на цара, који опали из пушке а после се још неколике пушке избаце и тако су као отерали змаја. Власт, доцније, каштигује ове тако да су по десетину дана радили у Брестовачкој бањи.

Неки опет, рад тога, обносе у очи Ђурђева дне око целог свог имања пре Благовести излежено оногодишње пиле са воденичном уставом, коју из другог села раније *украду*. (Из шабач.).

Цвеће ђурђевско кад се у очи Ђурђева дне набере па у јутру, пре сунца, сасуши и стрља, добро је да се шмрче од кијавице (може се брзо осушити над ватром). (Из шабач.).

Младеж и девојке хватају омају (ону воду што прска од воденичког кола) у судове пред вече до заласка сунца; и то бива с неким весељем; па у ту воду метну различито цвеће, које се о Ђурђеву дне може набрати, и младе шуме, и сутра дан купају се том водом: девојке да буду лепог и чистог лица, и да им коса расте, а момци да се не ошугају.

На Ђурђев дан рано пре сунца махом се младеж купа у рекама и ако нема реке, код куће, да их не би преко године шуга напала. (Из шабач.).

На Ђурђев дан се обично роваши стока: оно што се изрезује из уха прима се у суд, пун млека, па се то после проспе на какав мравињак. (У Ресави и београд. окр.).

На Ђурђев дан даје се стоци у соли осим других трава, здравца, коприве и млечике. (У Ресави).

Девојке удаваче, које желе да сазнају своју срећу, кад седу да вечерају у очи Ђурђева дне, хукну у први залогај и у последњи па их оба оставе и не поједу. Та два залогаја хлеба и огледало и један ивер метну себи под главу па заспе. Кога ту ноћ усне онај ће им бити суђеник. Ивер се меће место лађе да преброди воду, ако је где преко воде, огледало да се заједно огледају а два залогаја да их заједно поједу, а тако она и намењује кад то све меће себи под главу. (У Нишу а и у Беогр.).

Станаре, да би им стока преко лета доста млека давала, на Ђурђев дан пре зоре узму у музлицу конопац и оду у туђ стан те гледе да украду и помузу туђу стоку и донесу своме стану па у другу музлицу намузу мало млека од своје стоке; сад извлаче уже из музлице, у којој је туђе млеко, и тако, извлачећи из туђега млека уже у своје, држе да извлаче из туђе стоке млеко у своју. Сав тај посао врше оне јашући на вратилу или са свим голе или у самој кошуљи и распасане, а врло ретко која у свом обичном оделу.

У Крајини држе да је доста ако се само може три пут оптрчати око оне стоке од које се жели да се преузме млеко. Од овога белаја људи мажу катраном овце, козе и краве између папака.

Оне које ово раде страхота се боје да не буду ухваћене и обелодањене. Знам два случаја где су две такве ухваћене. (Један је био у Сврљигу а други у Шумадији). Једна је умрла већ а не живи ни човек који ју је ухватио; а друга је жива као и човек који ју је ухватио. Но ту се чине толике заклетве и побратимства, да их не ће да прокажу. Пре неке године ухватили су сељани у Крајини једну и везали је те преданила у селу онако како је ноћу ишла.

Како на Ђурђев дан све живо, што само зна гатати, врача: то други, који не знају тих мајсторија, идући путем све до ручанице добро мотре преда се да не нагазе на какве чи̏ни и разна бајања, која се по путовима а особито на раскршћа подмећу.

Кад бухач нападне на купус треба наћи пепела с циганског огњишта и њим посути купус па ће се бухач одмах одселити. (Из шабач.).

На Јеремин дан (1. Маја) пре сунца узме се тигањ, ватраљ и друго које гвожђе па се лупа једно о друго говорећи: „Јеремија у поље, а све змије у море“. (У Сјеници и у Зајечару).

На Јеремин дан и не оре се ни по што да не би слана би̏ла усеве.

Спасов дан. На многим местима граде онаке исте крстове и стављају на куће и усеве као и о Ђурђеву дне.

Неки до Спасова дне не једу млека, као што други до Ђурђева дне не окушају јагњећега меса.[1]

[1] Не само јести јагњетине него и одвојити јагње од мајке пре Ђурђева дне држе многи да је грехота. И у старије доба се то тешко чинило. Ево једне народне песме о томе:

„Јагњи овце Руговац Станиша
„У некаке војиновске лу̑ге.

Кад пак првом окусе новога млека други их поливају водом за врат да би било млека као воде. Кад се што овако првом од године окуша рече се обично:

„На живот и на здравље; на мене водица, на попа грозница, на Турчина болештина“. (У Шумадији).

Коме су деца мрла, не ваља му се окусити ни од каквога новога воћа док најпре не раздели сиротињи од тога новога воћа за душу деци својој; јер ће му деца онога света бити без оброка и све ће плакати и говорити да им родитељи појЕдоше њихов оброк; и све ће своје прсте гристи место воћака. (Из Поцер.),

---

„Јагњи овце девет годин' дана,
„А кад било у лето десето
„Дођоше му тридест јаничара,
„Да му узму тридест јагањаца
„Прије лета пре Ђурђева дана.
„Моли им се Руговац Станиша:
„Не узмите тридест јагањаца,
„Да не блеје тридест подојница,
„Прије лета, пре Ђурђева дана,
„А ево вам тридесет овнова.
„Не ће Турци тридесет овнова,
„Веће хоће тридест јагањаца.
„Он им даје тридесет талира.
„Не ће Турци тридесет талира
„Већ узеше на силу јагањце.
„Па кад блекну тридест подојница
„Оне блекну а Станиша јекне.
„Па повика Руговац Станиша:
„Враћо моја тридесет хајдука,
„Што ве храним девет годин' дана,
„Будите ми данас у помоћи.
„Још Станиша у ријечи беше,

Субота у очи Тројица зове се задушна субота. На многим местима даје се тај дан за душу; али ми ћемо тај обичај испричати кад дођемо на зимње задушнице (пред белу недељу).

Тројице се светкују три дана и тада се обично игра и весели или код цркве или негде у селу на познатом месту за скупљање.

Недеља од Тројица до поклада зове се *русална недеља* и ништа се у њу не ради да малој деци не излази *руса.*[1]

Краљице сада играју само по влашким селима (ја сам их године 1864 видео у селу Слатини, у Црној

„Допадоше тридесет хајдука.
„За Турцима пођош' у потеру.
„Потераше па их сустигоше:
„Онда рече Руговац Станиша:
„Нете, браћо, тридест на једнога,
„Већ ударите сваки по једнога.
„Оборише тридесет пушака
„Мртвих паде тридесет Турака.
„Одсекоше до тридесет глава,
„Ухватише до тридесет коња.
„Сваки јаше по једнога коња,
„А Станиша кадијина дора.
„Скаче доро тамо и овамо
„А тешка га Руговац Станиша:
„„Стани, доро, пуст му не остао
„„Не јаше те попарен кадија,
„„Већ те јаше Руговац Станиша“
„Тако било па се приповједа.
„Вино пише три бијела дана
„Па хајдуци одоше у гору.“

[1] Четврта среда после Васкрса зове се: *средо-руса.* На њу не ваља ни по што радити веле бабе у Прекоморављу.

Реци), по српским селима пак које попови које власт укратише то са свим; а памте и у ваљевском округу старе жене да су ишле у краљице.

Ево једне песме од краљичких песама:

„Лељо, Лељо, мала момо, клела се девојка,
„Лељо, Лељо, мала момо, сунцу на истоку,
„Лељо, Лељо, мала момо, дрену на корену,
„Лељо, Лељо, мала момо, мору на извору;
„Лељо, Лељо, мала момо, вино да не пије,
„Лељо, Лељо, мала момо, цвеће да не носи,
„Лељо, Лељо, мала момо, момче да не љуби.
„Лељо, Лељо, мала момо, па се покајала:
„Лељо, Лељо, мала момо; ја луда девојка!
„Лељо, Лељо, мала момо, што лудо говорим
„Лељо, Лељо, мала момо, ја вино да пијем
„Лељо, Лељо, мала момо, румена би била;
„Лељо, Лељо, мала момо, ја цвеће да носим
„Лељо, Лељо, мала момо, мирис би имала.
„Лељо, Лељо, мала момо, ја момче да љубим,
„Лељо, Лељо, мала момо, милост би имала“.

(Из Алекс.)

Од Тројица у прву недељу падају Петрове Поkладе. Од Васкрса па до ових поклада време је кад се *крста носе* и кад највише бивају *преславе* и *заветине.*

Свако село има по један дан кад општински чини богомољу. То се зове: *носити крста*, или: *држати заветину.* Та слава бива овако:

У дан, одређен једном за свагда, скупи се момчад или код цркве или под запис у селу, одакле узму иконе себи на прси па се упараде два и два, напред барјак а за њим свештеник обучен у црквене одежде, и тако иду по пољу од записа до записа господајући

све два и два у глас: „Господе помилуј!“ Под сваким записом,[1] по што га три пута обиђу, чита свештеник молитву а они сви клече; за тим одељу обживак око крста на запису и пођу даље док све записе не изреде. Кад све изреде, врате се на место одакле су пошли и ту их чека ручак.

Још како се крену с места па свуда куд пролазе износе се болесници пред њих те их они прелазе; или мајке износе своју немоћну децу и међу пред крстоноше да преко њих пређу. Држи се да болеснику од тога мора бити лакше.

Уз пут носе и вина у отвореним чутурама и сви су гологлави и иду пешице. (У Моравици, округу ужичком, видех једне године крстоноше међу којима опазих свештеника у одежди на коњу, а докле једни господају дотле други пуцају из малих пушака). Ако кога у том путу сретну, они нуде вином или ракијом из чутура, које носе. Кад се врате на место одакле су пошли, ту их, као што већ рекох, чека ручак и после ручка веселе се и играју до мрака.

На ручку се диже у славу, као и о крсном имену. Један од сељака домаћин је о преслави; он меси колач и готови крстоношама ручак. Кад се дигне у славу онда или свештеник просто зовне онога, који ваља да буде идуће године домаћин те с њиме пресече колач, или се узму три листа међу прсте с петељкама на више, а с два се одере лист, па вуку тројица и који извуче петељку с листом, он зна да је за идућу годину домаћин па се стара за то.

---

[1] Запис зове се закрштено дрво под којим се сваке године чини та богомоља. То се дрво чува као нешто освештано.

Где год више сељака једу печено месо тешко може бити да се не нађе који, да погађа из плећа. Погађа се из деснога плећа јагњећег и прасећег и из кокошиње кобилице, а нешто и из свињеће слезине (само за зиму каква ће бити). Озго она чашица на плећу значи кућа и ако није веома дубока кажу да је кућа пуна; ако ли у дну има рупица као убодотина од игле, знак је да ће домаћин умрети. Оне жилице од чашице зову се *улар* и по томе се гледа какви су коњи у домаћина; горњи крај оне кости која је с једне стране из плећа израсла зове се *слеме*. Са стране на плећки имају неке рупице, од којих неке значе *раке*, а неке *колевке*. Ако су рупице тако ниско да се не могу дохватити палцем кад се последњи његов зглавак намести на крај, онда рака или колевка није у кући него у роћи или у селу. Ово све значи ономе чије је бравче т. ј. где се ојагњило и со лизало док није заклано. Широки тањи крај од плећке зове се *поље*. Ако је поље мутно биће војна, ако ли је ведро мир. Месо с оваког плећа не ваља глодати него га очупати рукама и дати ономе који је највештији. Кад хоће и други да гледа не ваља му га дати из руке него спустити на трпезу, па га он сам узме.[1]

Крста се разликују од *заветине*, када се не иде по пољима него се богомоља на једном месту сврши. Ове последње заветине могу да буду и после Петрова дне чак до јесени па и о Младенцима, а крста се носе само за време докле усеви у пољима ничу и расту, а то је *од Васкрса до Петрових поклада*.

---

[1] Вук, у речнику под речју *плеће* а и данас је свуд у обичају.

Од Ђурђева дне до Петрових поклада сељаци који имају стоке, кољу од недеље до недеље по које јагње или јаре, а преко недеље, ако имају сланине, кувају је с неком травом, коју зову *зеље* и тако једу. Ко нема стоке он пости и на мрску. Сира старог где нестане а новог се не ухвати, ту је врло сухотно.

За чобане или за ђаке добре мајке, каква беше моја, Бог да јој душу прости, у јутру се начини помало млечнице (са млеком и брашном), а за ужину носе сира и проје или богме само лука и хлеба, а некад осим соли ништа се уз проју нема присмочити; али ми и сада запљушти вода на уста кад се сетим ужине, коју је моја мајка мени спремала. То је била танка пројица умешена у липовом или ораховом лишћу, жута као смиљ, па кришка мека сира, завијена у лист од рена и спремљена у мој јанџик. Ах, то је била дивна ужина, кад овце на по дне полежу поред воде а ја с неколико чобана у друштву седнем крај извора у дебелу хладу и извадим то све из мојега јанџика. . . . .

Сељаци и лети на радну дану устају у зору; обуку се; умију; моле се Богу како који зна. Ево за сада једне такве молитве: „Да се молимо Богу милостивоме и благоме Христу, и часноме крсту; и светој петци и светој недељи, Христову васкрсењу, и Богородици, милостивој мајци Христовој. Господе, Господе, на сваком месту сачувај нас Господе: на уранку, на подранку, на беломе данку; на путу, на суду, на свакоме месту, сачувај нас Господе! Помози нам Боже и сва хришћанска крсна имена од истока до запада, што слави хришћански род; ако вас не можемо

по сроку избројати, можемо вам се молити и поклонити свима, да нам помогнете."[1] После молитве пију мало ракије ко има, па одмах на посао. Обичај је да женскиње мушкињу полива да се умије, али неумивено не сме другом поливати док се најпре само не умије. И кад се умивају прекрсте се два три пута и моле Богу. Мој покојни отац, тада је редовно читао црквену молитву: „Христе, свете истине и т. д." Око 8—9 сахата доноси им на њиву, или где су, ручконоша ручак. Није ретко видети: да ова кукавица носи на рамену обрамицу с ручком; на леђи колевку с дететом, а о куку јој је преслица те злехудно нешто преде.

Ово се зове *ручак*, после кога одмах се ради. Око 2—3 сахата од прилике после по дне ужинају шта им је остало од ручка и мало се одмарају у хладу а неки тада и поспавају па већ чак доцне у вече вечерају.

III. Петрови пости.

Кад су ови пости дугачки радују се станаре да што више сира накупе. Другојаче је рђаво чекати зиму.

На Видов дан износи се све рухо на поље да се види на ветру и свако семе, које је остало не посејано, на сунце да огреје тај дан сунце те да никне до године. (Ово у Ресави).

Ивањ дан. Он пада сваке године 24. Јунија Прича се да је то тако голем светац, да на њега сунце на небу три пут од страха стане.

У очи тога дана чобани и младеж на неким ме-

---

[1] Чуо од стрине Милице из Врéла у округу ваљевском.

стима пале лилу и бацају око торова у вис. Негде наложе ватру па је прескачу. Лила је брезова или трешњева кора, која се огули и осуши; после се метне у процеп и начини као какве ките па се онда упали. За паљење лиле, осим торова, обично се тражи какво брдо, да се лиле из далека може видети. На Медведник је дивота погледати у очи тога дана: рекао би човек, да се сав упалио од лиле.

Кресове држе различито: једни су о Ивању дне, кад не ће ништа да раде о винограду три дана пре и три после, и то су *вински кресови;* а тако исто и о светом Илији али су ово *поставски* (у које се ништа платнено не кува и не лужи). — У Параћинској кресове зову: *горешници* и варују их о св. Илији.

У очи Ивања дне на све стране иду те беру ивањско цвеће и плету венце, које после мећу на куће, на зграде, у њиве, лукове, на торове и свуда као год и ђурђевске крстове.[1] У те венце уплећу и бела лука па је тај лук после лековит. Њим бабе лече отоке, гуке, а нарочито крајнике, цртајући луком на болесну месту Соломуново слово и говорећи:

„Устук мркоња! ајис беља!"

Још се такве боље лече и чивитом кад се чивитом начини на њима *Соломуново слово;* па се после чивит ногама растрља као да се и боља тако разиђе. (Из Шабач.)

Понегде девојке метну у лонац земље на Ивањ

[1] Готово свуда по Шумадији сељаци имају обичај на који проштац од сваке ограде натаћи по какву коцању од мрцине а најчешће од коњске главе. Рашта? Не зна нико, само одговарају: „Тако се ваља; остало нам је од старих".

дан и посеју неколико зрна пшенице па на Петров дан гледају како је никла или клијала. Ако су клице савијене као прстен, онда веле да ће се те године удати. Неке опет метну у очи Ивања дне у чашу воде беланце и оставе под стрехом да преноћи, па сутра дан некако по томе погађају хоће ли се те године удати.

IV. Од Петрова дне до Госпођиних поклада.

И у очи Петрова дне, на многим местима, пале лилу. У Старој Србији, у Колашину, зађу чобани у очи Петрова дне по становима те накупе сира, кајмака и друга смока за сутра дан; а накопају траве, која се зове „велико зеље“. Ноћу пак скупе се на једно место па запале лилу и пуцају из пиштоља. Пре сунца поделе станарама оно „велико зеље“ и после се часте цео дан. А окром тога савијају се сирци један за свештеника (у ваљевској), за свако чељаде у кући, и још се и стока сирцима дарива. Свакам говечету или, у кога их је много, бар свакој крави музари и теглећем волу на сваки рог натну по један сирац, који после чобани поскидају и поједу. (Из Шабач.).

Тада су обично у Србији најтоплији дани, а тада стиже доста воћа, те сељаци, поред иначе танке хране а велика рада, највише попадају болесни као граном побијени. С тога они од 1. Јула до 1. Августа готово сваког свечаника не раде бојећи се да им „не нахуди светац“.

Ако на св. Илију грми поцрвљаће се ораси и лешњици. (Из Шумадије).

Св. Илија и блага Марија држи се да су брат и сестра. Св. Илија све пита своју сестру:

— Кад је, сејо, мој дан да се и ја провеселим?

— Далеко је, брате Ико, још веома, одговара му она, докле год не прође тај дан. Јер да он дозна, тако би страшно загрмео, да би се и небо проломило и земља се суноврат стропоштала. (Из Шумадије).

Пада у очи то, што они који славе Ђурђев дан често преслављају св. Илију.

V. Госпођини пости.

Ови се пости најтврђе држе. Ко њих мрси све једно је као да мрси и велике посте. Они трају само 14 дана. Ваља напоменути како у Срба има доста цркава које славе св. *Стевана* (пада 2. Авг.) а има много и црквина куда долазе и болни о том дану лека ради. Не знам од куда би св. првомученик Стеван био тако познат светац српскоме народу. Пре бих упитао да ли се све ово није чинило св. Стевану, сину Лазареву, па у току времена побркана им имена?

Тај св. Стеван зове се у Гружи и у Шаб. *„Св. Стеван Ветровити“*. Ништа се на тај дан у пољу не сме радити. Причаше ми у *Кутлову* да је некакав човек денуо сено на тај дан па ветар дихнуо и однео и њега и сено. (Ако се не варам има прича да је силна олуја била кад је Стеван Високи издахнуо).

Кад коме домаћину сташе доста рада а сам не може да га на време сради, онда он зове *на мобу*. Моба се зове на какав светац, кад сељаци не раде себи. Имају светци на које се никако не ради, а имају други на које се може „по нешто, Бо-

гу се молећи, прегрешити". На оваке последње зове се на мобу. На мобу долази обично младеж: момци, девојке, младе и млађи људи. Рад се врши у весељу и певању. Некад по вас дан свира свирач у хладу и мами раднике да час пре доврше постат па да се ухвате у коло.

Моба и *позајмица* прилике су кад се најлакше сноси тешкоћа пољскога рада; а напротив инокоштина је и мучна и досадна. За то подругљива песма и вели:

„Навал' мобо, ја и моја жена:
„Жена спава, а ја воду носим!"

Ко зове на мобу спрема јела и пића обилно. У вече се враћају кући још веселије него што су били дању. Кад сви дођу кући и поседају, полије им се те умију руке, па домаћин изнесе упаљену воштану свећу и прилепи је на које дрво, окади све мобаре тамјаном а и они се обрну сви к истоку и тој свећи, поскидају капе и ту се моле Богу. Моба никад не седа за вечеру док ле се не моли Богу. (У ваљевск.).

После молитве вечерају сви а после вечере играју и веселе се до неког доба ноћи.

Осим оваке мóбе, кад се који инокосан човек разболи а сташу му, на прилику, кукурузи за копање или који други рад, онда ће се сељаци и њему скупити те урадити то *на мобу*, али о своме хлебу и у вече ретко иду његовој кући него свак својој, мањ ако је човек имућан и ако сам жели да му дођу.

О Преображењу (6. Августа) код сваке цркве бива доста света, и махом се носе диње и лубенице на те саборе на продају.

О великој Госпођи (15. Авг.) бивају највећи сабори по нашим манастирима.

Сабори су ови леп појав у српском народу. О годовима кад се иде којој цркви или манастиру на сабор, скупља се света по неколике хиљаде из ближњих и далеких места. Ту се пограде неки веђаци, наложе ватре, те се пече месо, кува кава и точи пиће. Младеж игра у колу; а старији људи ходају, састају се и разговарају о свачему. Ту се гледе девојке, ко има кога да жени; ту се много штошта купи и прода. У вече, у очи самог празника, по који калуђер или свештеник изиде пред цркву те попише имена свима који долазе цркви а та се имена после на *бденију*, и сутра на служби, помињу. Сутра дан, после службе божије, постави се совра и поседају одабрани домаћини те ручају. Кад се диже у славу пуцају прангије и звоне звона. Кад се то сврши онда изнесу икону и пронесу је совром те приложи колико ко милује. Народ се облачи у *стајаће* хаљине кад на сабор иде.

Тај сабор траје само један дан и ону ноћ у очи празника.

Сабори ови бивају: о *Тројицама*, о *Преображењу*, о *Великој* и *Малој Госпођи*, а и о *Благовестима*, и *Цветима*, о *Спасову дне*, о *св. Стевану* (2. Авг. у Љубостињи). У Студеници највећи сабор бива о Краљеву дне (24. Септембра).

Места и прилике за састанке, за причање и разговоре најудесније су на *моби*, у *позајмици*, и (за мушке) *на казану*, а за женскиње *на води*. У новије време на жалост неки се људи сувише виђају *по механама*.

На *мобама* и *позајмицама* су и мушки и женски па ту има и шале и разговора од сваке врсте; *на води*, то је, *на чешми* или *на извору* где захитају воду за кућу, ту се састају само женскиње и ту се казују сеоске новине; заплећу плетке; разашиљу поруке; протурују какве крупне новости и т. д. Многи лонац закрчи без воде; много се и јадно дете опржило док му се мајка *на води* није могла да отргне од таких дивних разговора! На *казану* се не могу видети ни младићи нити женскиње мањ ако донесу што је од потребе. Ту се састају људи у годинама, који знају причати о старини, који умеју гудети и певати, који се разбирају што и у политици, који знају како је српски кнез поручио турскоме цару за то и за то; а он њему опет тако и тако; е, има се о чему ту вас дан а некад и до неког доба ноћи говорити! Свратити на казан само за то да се човек напије ракије није никаква замерка. Казанџинице оживе одмах по што превру шљиве, а највећи им је јек уз божићне посте; понекад пак пече се ракија од маџарака и чак уз часни пост.

VI. Од велике Госпође до Божићних поста.

Међудневица. (Између вел. и мале Госпође). У ово време травари беру различите траве за лечење, које од тога бивају јаче што се беру у Међудневицу (од 15. Авг. до 8. Септ.).

За болести је Међудневица од зла утицаја: ко се тада разболи држи се или да не ће остати или ће бар дуго боловати.

О *Сековању* (29. Авг.) не пије се црвено вино, нити се једе црвено грожђе, што је слично с крвљу св. Јована, који је погубљен у тај дан.

На крају Септембра месеца, 29. дана, бива *Михољ дан.* То је већ јесење доба; но може да се догоди често да тада буде врло лепо и топло време па се то онда зове: *Михољско лето.* Али за св. Тому каже се: „Св. Тома а снег дома; па после „св. Лука, снег захука“.

На седам дана пред 1. Октобар, кад пада *„Богородичин покров“*, многи сељаци посте, а особито жене, које желе тим урадити да лако децу рађају. Тај пост зове се, као и дан коме се пости, *„Богородичин покров“*.

О Митрову дне се отпуштају и погађају слуге.

За тим од 2. Новембра запашта се св. Аранђелу, који пада 8. ист. месеца. Моја породица заветовала се да пости овај пост од некакве болести, која се зове: *кратељ;* која, кажу, кад човека умори учини да му увек буде једна нога *краћа.* У то време, од Међудневице до божићних поклада, сељаци се готово понајбоље хране. Једине месојеђе могу за то бити што боље; тек уз њих већ нема никаква воћа, као у ово време.

Ново вино се отаче; овче и козје месо се утови, свиње се поправе; нова ракија може да стигне; сва летина већ је дошла до руке. Управо рећи сељаку су то највеселији дани.

Тада највише бива и *пре́ла*, где је обичај да се сабирају ти скупови.

И ако ови састанци бивају често злоупотребљавани ипак им се не може одрећи и једна лепа страна.

Пре́ла почињу од онога доба, од кад ноћи одужају толико да се већ мора и од ноћи откидати ко жели похитати, и трају докле не настану јаче јесење хладноће.

Обично бивају на ведрој и тихој ноћи. Ватра се наложи велика, око које поседају прeље. Ту је највише девојака а има и баба и средовечних жена које дођу уз девојке.

Ноћна тишина, сјајна месечина, весео пламен од ватре, неизвесност девојачке судбине — бескрајан небесни свод, окићен милионима звезда — све то помаже да се том приликом разгрева и излива уображење народно. Како је пријатно одоцнелом путнику, кад још пре него би му лавеж паса јавио да су станови људски близу, зачује сложни глас прељских песама које обично две и две на изменце попевају!

А тамо у том веселом друштву, кад се утиша песма, по која бака отпочне страховиту причу о каквој „седмоглавој аждаји“ или о каквом „псоглаву с једним оком“; а нека, сетивши се гробља, на ком је на скоро била, оспе причати „силе вампирске“ и чудеса која се иза гроба догађају и још и још много које шта.....

Ваљало би бити на прелу а да прeље за то не знају, кад би то било могуће, па тек онда да се облик тога састанка потпунце појми и схвати.

Да речем коју и о томе, како су у старије време вршени и неки сеоски послови и како су биране сеоске старешине.

То ће важити од прилике за време од престанка турске управе у Србији до 1839 године.

Од вајкада се у сваком селу знало по једно место, где би се обично сељаци скупљали ради договора о општинским пословима. Могло је то бити и код кметове куће, али би се они под сухоту склањали само ако би што из неба падало, а иначе су највише под голим небом или под каквим дрветом седели, вéћали и пресуђивали.

Кад би за штогод ваљало разговорити се са селом, онда би кмет послао бирова те би сазвао село на то место у тај и тај дан. Сељаци дошавши тамо обично би поседали на гомилице и разговарали би се дељући по какво дрво или куцкајући штапићем у земљу. Ту је и кмет. Ако ко има да се што пре, устао би и гологлав испричао би своју невољу. Причајући он би говорио час кмету: „ето кмете, је ли право тако?“ а час сељацима: „ето, комшије, ваља ли то тако?“ Дошао би и супарник и казао би и он чим се брани. По што би тако били саслушани, кмет би рекао: ето комшије шта велите; чусте шта они говоре. Како је право да им се пресуди? Ту сада свак има право да каже како мисли; али је било домаће васпитање такво, да „не истрчава ждребе пред кобилу“: млађи би се угледали на старије и паметније, па док један рече што други нађу да је право тако им се и пресуди и они се ту ижљубе и измире.

Ако је ствар кривичне природе, онда се за мање кривице тако исто ту пресуђивало, а за веће се ишло капетану. Кривца би обично кмет послао по бирову, а капетан задржавши кривца по истоме бирову по-

ручио би да дође кмет са још три—четири одабрана сељака. Кад дођу он их упита: је ли та кривица првина окривљеноме или је још кад тако што учинио; од какве је куће он, поштене или неваљале (и на то се много држало кад се пресуђује); па би му према томе шта ови одговоре и он одсудио да трпи бој или да одлежи у апсу или би га слао магистрату, који би га тако исто осуђивао на бој или у затвор. За злочинства су слани кривци народном суду или кнезу.

И порез и друге дажбе разрезивали су тако на тим састанцима: и у томе је свакому било слободно казивати како мисли да је најбоље па што реку они које село држи да су најпаметнији да је најбоље то се и примало. Формалнога гласања никад није било него се тако узимало да се одобрава оно, против чега се нико не опире.

Кад би селу ваљало да изабере кмета највише је стајало до капетана; али никад капетан не би то урадио без припита села. То је обично овако бивало. Поставимо да је умрьо кмет у селу Н. и ваља окметити другога. Капетан дође у село на конак; најодабранији људи из села дочекају га. Он говори сад с њима који би био добар за кмета. Кажу му они кога, поброје му све добре стране, а он, ако нема ништа против, пристане и сутра рано заповеди пандуру те осече и одеље један леп штап. Сабере сељаке на обично место, изиђе међу њих и по што се поздрави и упита с њима рекне:

— Е, браћо, ваш кмет Н. умре, Бог да га прости!

— Умре, господине, одговоре сељаци.

— Шта ћемо, божја је воља, сви ћемо помрети. Он је, Бог да му душу прости, лепо послужио село. А сада ваља да се изабере други кмет.

— Ваља, господине; селу кмет ваља као кошници матица.

— Па ја велим да ће најбољи бити Јован (или већ како буде име) за кмета. На то обично сељаци повичу: „Бога ми баш; од њега бољега нема а и не треба“, па ако Јован не би показао какве важне узроке да се не прими, онда је Јован кмет, и капетан га изазове између људи, пољуби се с њим, преда му онај штап и рече сељацима да им је то кмет и да ваља да слушају његове заповести.

Ако ли сељаци реку, да, на прилику, Јован хоће криво, да је велики пизмеџија или тегли својти а има је доста или још каквих узрока наброје, па предложе, н. пр., Стевана, капетан се обрне на оне прве људе из села и ако види да се и они привлањају томе, и он пристане да Стеван буде кмет. Било је у свему томе више патријархалне вере, па се лакше и вршило но сада.

Тако су вршени ти послови док није изашла зелена чоха, протокол, меденица и остала оруђа цивилизације, а сад како бива може се видети лако.

VII. Божићни пости.

(Од 15. Нов. до 25. Декембра).

Гледа се свакојако да на покладе сви укућани дођу кући да покладују заједно ма да иначе многи бораве код стоке по цѐле месеце. Покладе су весело вече кад се сељаци много часте, и шиљу онима за које знају да су сухотни јела и пића.

Од поклада до св. Андрије (30. Нов.) само је Ваведење празник, за који сељаци знају. На св. Ан-

дрију не раде за то да им звер не би давио стоку. Тек у новије време, како се „званично“ почело настојавати да се св. Андрија слави, као заштитник Србије, тај се дан нешто више светкује.

У очи св. Варваре (3. Дек.) пристави се у лонац или у котао од свакога жита и варива те се скуха све заједно, па се после други и трећи дан то једе. За то се и говори обично овако:

Варварица вари (4. Дек.).

Савица хлади (5. Дек. Сава освећени).

Николица куса (6. Дек.)

То тако скухано жито и вариво зове се *варица*. У вече се варица пристави да се куха, а у јутру се гледа с које је стране наврела те на тој страни сеју жита те године, јер веле да ће тамо најбоље родити. Сад долази *св. Никола* (6. Дек.). Највећи део Срба слави св. Николу. За то ће бити најзгодније да овде кажемо како се слави код сељака.

Свака српска кућа има у години по један дан кад слави и то се зове *слава* или *крсно име*, или *свети* или *свето*. Домаћин се стара и приправља израније чим ће и како ће прославити своје *крсно име*. Пред ноћ, у очи крсног имена, зађе по један из куће (обично који од момчади) по селу и зовне оне куће, које се зову узајмично. Кад дође пред кућу обично скине капу, назове Бога и рече: „поздравио ви се тата (или чика или брата) да дођете до вече на чашу ракије: да се разговоримо и да мало ноћи поократимо; што буде св. Никола донео не ћемо сакрити: дођите, немојте да не дођете“.[1]

[1] Као што Срби не пропуштају никад да поред лица и наличе

Овако се зове где је обичај звати на славу, али има села где се не зову него иде свечару на славу не зван ко год милује.

Кад званице долазе свечару обично назову „добро вече"! и додају: срећно ти крсно име; славио га много лета и година у здрављу и у весељу! Који су познатији са свечаром, или су својта, донесу и по јабуку или гуњу у недрима и дају је домаћину кад му назову добро вече.

Сад сви вечерају, пију, разговарају се, па се и разиђу, а пријатељи из других села ту остају на конаку.

Сутра дан домаћин се рано пожури цркви, ако није обичај да свештеник долази кући да преломе колач. У цркви, по што се сврши богомоља, служба или јутрење, свештеник узме колач, пресече га на четворо, преко доње коре, поспе на оном раскршћу вином, обрне га три пут с домаћином читајући, или појући црквенске песме: *Исаије ликуј* и *свети мученици* па га онда разломе на више, и по што у три маха сркну оба од онога вина на колачу и пољубе колач, пољубе се међу собом и разломе колач са свим тако да две четвртине остану домаћину а две свештенику. Домаћин своје четвртине од колача и жито — кољиво[1] — врати кући, а свештеник опет оне своје задржи себи.

покажу тако и за овај случај има у њих овака шаљива прича: Звао неки на славу, па да би му сваки дошао овако им сладио: „На пољу је зима; огодно је вина; у кући се пуши, а има зла кучка: дођите молим вас, немојте да не дођете".

[1] Св. Арханђелу, св. Илији не кува се кољиво „јер су они живи на небу", а кољиво по самој речи као да замењује жртву ономе домаћем богу од старине, место којега дође у хришћанској вери светац.

Дошав кући домаћин се поздрави с гостима (а с којима се није пре видео и ижљуби) па их стане служити (гологлав). Тако ће служити до пред по дне, па ако је и сам човек у годинама, он ће онда присести с гостима а дозваће кога млађега од себе да га одмени.

Око по дне *дижу у славу*. То бива овако: Сви устану на ноге, поскидају капе, донесе се она четвртина од колача, (или ако доходи поп кући изнесе се цео колач те се он ту и преломи) и на њу се запали воштана свећа, сви се окаде тамјаном, прекрсте се по неколико пута, па онда домаћин наслужи свакомпо чашу вина (а негде се ређају вргом) па напије од прилике овако:

1. „Писмо како знадосмо, а ово да пијемо по чашу вина за тврде славе божје. Где се слава божја помињала и дизала ту и помагала, да Бог да". Сви реку: „да Бог да! а ако се деси који уме лепо запевати, другде ће викнути:

„Ко пије вино за славе божје,
„Помоз' му Боже и славо божја!
„А шта је лепше од славе божје,
„И од вечере с правдом стечене?

Сад сваки сркне по мало вина из своје чаше (или се сви обреде вргом), па се опет допуне чаше и домаћин продужи:

2. Писмо за славе божје, а ово да пијемо чашу вина за часних крста и крсних имена. Да нам да Бог наша крсна имена славити а не заборављати, у име божје. После тога:

3. Писмо за крста и крсних имена а ову трећу чашу вина да пијемо за свете Тројице. Света Тројица да је помоћница свакоме брату Хришћанину: у дому, у пољу, на путу, на мутној води, у чарној гори, свуд да је помоћница, да Бог да".

Ово се говори гласом са свим молитвеним. Сви стоје и слушају као кад се врши свака молитва.

После тога обреде се сви кољивом, прекрсте се, моле се Богу како ко уме па поседају сви и продужи се гозба и разговор. Ту се прича о старим добрим и тешким временима, о српској слави, о јунацима, о светитељима и добротворима народним.

У том разговору ваља неки од гостију да напије у здравље домаћину; па се после пије за здравље *комшија*, па *кумова* и *пријатеља*.

Кад се пије у домаћиново здравље викнуће који особито устресајући гласом:

„Ој, у чије се здравље пије вино хладно?
„Све му здраво и весело било;
„Домаћине све у твоје здравље,
„Бог ти дао и срећу и здравље!

Као последња здравица долази: „по здрављу послађену" при којој се рече: „да послади Бог животом и здрављем, и сваким добром и напретком, Боже дај!"

Други дан славе зове се: *окриље*, *појутарје*, а у варошима: *патарица*. Тај дан се гости као и први само се ништа молитвено не чини.

Трећи дан зове се: *гостински дан*, или *уставци*.

Тада одлазе гости који су из других места, а комшије и не доходе тај дан.[1]

После св. Николе највише има свечара о св. Јовану (7. Јан.), о св. Аранђелу (8. Нов.) и о Ђурђеву дне (23. Априла).

О св. Николи, као и о другим славама које падају у посте, највећа је част ако има рибе и то махом слане моруне. Нема ли рибе, онда кухају кисела купуса помешанога с пиринчем; па запржена зејтином; пасуља, запржена опет зејтином; и на тепсијама готове, као неко печење, црни лук с пиринчем и зејтином.

Од св. Николе до Божића сељаци светкују: петозарне мученике, материце и оце.

О првима не знам да има каквих обичаја а о материцама (друга недеља пред Божић) овако бива: Материце су женски светац. Све оне жене које се могу звати мајке ваља деци на материце или у очи материца везати, па се онда оне морају откупљивати: орасима, лешњицима, јабукама, сухим шљивама, грожђем с евењака, лепом вечером и сутра дан ручком. Неки вежу од истине а неки само донесу уже па већ оне знају и откупљују се одмах. Ово је обичај породични. Само својтина и ближих познаника деца везују; туђина то не чини.

Како бива с матерама о материцама исто тако бива с оцевима о оцима (у прву недељу пред Божић). Само што оцеви кад кад даду по коју пару

---

[1] Могло би се прочитати, осим онога што има у Вукову речнику, и *Крсно име* у II. свесци мојих Часова Одмора, у Београду 1858. 1—17.

у откуп, а све друге посластице доносе опет жене.

Дан у очи бадњег дана зове се: *Туцин дан.* Тај дан бију се велике печенице и спремају да се сутра могу однети кући и кад треба приставити да се пеку.

Многи (у шабач.) имају обичај да печеницу, место сикиром, убију крупицом соли у чело, па печеничину крв с том сољу измешану дају марви.

Пре сунца на Туцин дан покупе се све столице или клупе за седење, и на таван или у зграду оставе, а тако и ватраљ а одељу се сирове цепанице за чаркање ватре па тек кад полажајник дође за њега се прва столица изнесе и по што он почара ватру угарком од бадњака износи се после и ватраљ. (Ужич. и шабач.)

Од пре су ишла момчад на *Бадњи дан* од куће до куће и певала *коледске песме.* Ево једне такве:

„Ој, хубава Коледо, мала момо, Коледо,
„Духну ветар Коледо, са планине, Коледо,
„Те издуха Коледо, врана коња, Коледо!
„И на коњу Коледо, бојно седло, Коледо!
„И на седлу Коледо, мушко чедо, Коледо!
„И на чеду Коледо, самур калпак, Коледо!
„За калпаком Коледо, кита здравца, Коледо!
„Да је здраво Коледо, мушко чедо, Коледо!

На Бадњи дан пече се печеница, и који њу окреће не даје на Божић никаквој стоци хране, да је не би спалазила несвестица, лудило и беснило. (Шабач.).

Бадњак[1] се осече из јутра пре сунца, али се пази да увек падне к истоку. За тим се донесе кући и прислони уза стреху. У вече унесе се најпре слама у кућу за простирач. Кад се она уноси, оно чељаде, које је уноси, квоче, а деца за њим пијучу и ваљају се по слами. (Из Шумадије).

Кад се већ смрачи и сви се укућани прикупе у кућу, онда једноме мушкарцу даду рукавицу те он изиђе и унесе бадњак. Кад уђе у кућу рече:

„Добро вече, и честит вам Божић!“

„А ти жив и здрав“, одговори с прочеља домаћица посувши га житом, у коме је преко дан стајао први ивер од бадњака.

Сад се бадњак тако наложи на ватру да му дебљи крај прилично премаши преко ватре, како ће се преко њега ижљубити чобани да овце љубе јагањце. У Гружи још овај крај бадњака намажу медом па га деца, рад тога истога, лижу. А који први угледа кад тај крај бадњака прегори и падне, обећају му дати овцу или јагње. (У Параћинској).

На Бадњи дан меси се од стрмна брашна много неких колача. Тако се умеси један као волови у плугу, други као орање; трећи као кошнице, четврти као ситна стока, пети као кокошти и за сваку душу у кући по колач, који се за мушко зове: *кијак* а за женско: *плетеница.* Све се то остави у сито, у коме има свакојакога жита, те ту стоји до вечере. И колач за сутра за Божић умеси се на Бадњи дан. Колач се шара као и свечарски само се не замешује богојављенском водицом већ обичном водом.

---

[1] Бадњак се у окр. ужичком зове и: *весељак.*

Кад се у вече стану молити Богу онда запале божићну воштану свећу, поред жиже или лојане свеће, па старешина а и остали гледе којему се од чељади не види сенка према тој божићној свећи и за оно држе да ће те године умрети. (Из окр. шабачког).

Кад се у вече стока храни обасипа се житом, ситном пројом и сољу, да јој не би чинилице нахудиле. (Из Шабач.).

Вечерају на врећи а не на трпези; вечера бива лепша, једу и ораха и лешника само ако где има да се набави. На неким местима једу и рибе да се не би шугали преко године. После вечере поређају све кашике по старештву која је чија у чанку и сутра дан на Божић пазе чија се пореметила с места, па за онога мисле да ће те године умрети. (Из Шабач.).

Још се у очи Божића растопи масти у тигању па се сви укућани над њом огледају и на коме не буде главе, држи се да ће те године умрети. (Из Шабачк.).

У Гружи оно уже, у ком је донета слама да се поспе по кући у очи Божића, не дреше него сламу извуку из њега а њега рашире око вреће на којој вечерају па сутра маме кокоши у њега и нахране да би оне добро носиле јаја и не разносиле их по махали.

На Бадњи дан и сутра на Божић не даје се из куће ником ништа. (У ужич. крају).

Од св. Андрије до Божића ништа жене не почињу сновати нити људи почињу оснивати какву зграду коју не би могли довршити за то време. За то се

жене журе да до св. Андрије оснују што им после даље ваља радити. (У Шумадији).

VIII. Божић (25. Дек.). Месојеђе.

Још како први петли запевају свак се жури да по једну или по две пушке избаци. Сад се почињу у кући дизати. Одмах које од чељади оде на воду да донесе јаковне воде за умивање. На воду однесе и жита те је поспе рекавши јој: „добро јутро, водице, и честит ти Божић“. Одмах се спремају који су наумни ићи цркви где цркве има. Домаћица одмах замеси чесницу. У чесницу се метне одељан од дрвета белег и за овце, и за кошнице, волове, плуг, за сваку врсту рада и имања, па кад се на ручку чесница разломи да сваком падне по комад, онда у чијем комаду буде ода шта знак држи се да ће тај те године бити срећан у томе. (Ужич. Груж.).

Чесницу покрију жеравицом да се испече па се на жеравици нарећа толико угљена колико има у кући различите имаовине и усева (али се ништа не остави да му се не намести угљен) и гледа се који се угљен покрије најдебљим пухором, оно ће бити најберићетније те године. (Из ужич.).

Све се у кући спрема и преоблачи једва чекајући да једном осване Божић. Сва чељад обрежу себи нокте и на пољу под кућном стрехом преобуку се, па те нокте заједно с преобуком коју скину, задену под стреху и оставе. То чине за то, да би се преко године од шуге сачувала. (Из шабач.).

Док не поједу нафору не седају за ручак, а где се нафора не може да добије, ту најпре поједу ле-

сков или дренов пупољак да би били здрави као дрен или као ти пупољци. Да би се и од других болести а нарочито од врућице сачували, најпре окушају од меда, од срца, од бубрешка, од слезине, од џигерице, и од дуње и јабуке, које су печене у печеници. (Из шабачк.).

Пред што ће сести да ручају сви се моле Богу. Кад сврше молитву сви се опет ижљубе у врху бадњака па поседају. Док не ручају не иде се стоци да се она храни а то за то, да не би преко године стока ишла у штету. (Из шабач. а и свуда).

Између Божића не ваља хватати волове у кола, али ако би се на Божић само укошкали у јарам па потерали два-три корака, онда се могу и између Божића хватати и радити с њима. (Из Подибра).

На Божић још многи упале две воштане свеће па сву стоку протерају између њих, а после их саставе и угасе. (Из шабач.).

Да их не би преко године морила љутина, свако по мало гризе оне везе, којом је печеница била везана за ражањ. (Из шабач.).

Да би жито било једро шарају чесницу боцкајући је дреновим дрвенцетом. (Из Поцерине).

Чесница се изнесе врућа на ручак, по горњој кори намаже се медом па се на њу суне једна кашика соли. То се после изреже и остави. Та се со држи да је корисна за марву и лековита за болеснике. (Из Шумадије).

Колач се ломи као и о крсном имену, само што нема кољива и попа него сам домаћин с којим од својих из куће. (У Шумадији).

Полажајника огрћу што се може дебљом поњавом и посађују га на столицу (коју првом сад свину од како је дигнута на туцин дан); посађујући га да седне гледе да га преваре, да му измакну столицу те да се омане и седне на земљу. Поњавом га огрћу да би се тако дебео кајмак хватао по млеку. (Из Поцер.)

Ако је полажајник мушко држи се да ће те године мушка страна бити напредна, а ако је женско, женска. (У шабач.).

Док полажајник не дође (у ужич.) не ће нико ући у кућу. Сам свештеник ако има шта да сврши на Божић, упита: је ли био полажајник (кога ту зову *полазник*[1]) па ако реку да није, онда он нареди те у којој стаји очита шта је имао а у кућу не улази. Полажајник тамо не може бити ко хоће него се зна ко је коме полажајник од више година или је поручено коме нарочито да те године дође.

Кад полажајник у вече полази кући домаћица му метне око врата о лепу повесму колач, умешен као котур, а домаћин му у колач забоде какву пару. У Гружи му се даје десна плећка од печенице и још чарапе или назувице.

Још пред ручак напуне један чанак вином (или ракијом) и медом. У то метну три ораха, а за тим их изваде и намене: на *здравље*, на *плод* и на *род*, па их онда баце у три угла собња. После ручка разбијају их, па ако који буде празан, онда ће та година

---

[1] У селу Рипњу, где сам се ја родио, не веле ни: *Полажајник* ни *полазник* већ *полаженик!* па тако, како чујем, и у Св. Андреји, и у Срему и у Бачкој.

бити несрећна у ономе на што је тај орах био намењен. (Из шабач.).

Да би кокоши дуже носиле јаја и да се не би криле и по махали разилазиле кад хоће да пронесу јаја, повежу их на Божић све у један конац и нахране их тако повезане. (Напред је казано како ово бива у Гружи, а ово је из Шабач.).

Врећа, на којој се ручало први дан, не диже се за три дана нити се чисти кућа. Тек на св. Стевана дигне се врећа и она слама, а и кућа се почисти. То ђубре што се шчисти из куће баца се на какво склоњено место, а од сламе остављају по нешто жене те међу под кокоши кад их насађују.

Печеница се једе хладна до главе а глава се остави те се поједе на мали Божић (1. Јан.).

У Зајечару и околини бивало је да се девојке скупе у очи Васиљева дне (малог Божића) те напуне котао воде; у њ метну свака по прстен или по који други знак и оставе га да преноћи где год у градини. Сутра рано скупе се опет и доведу једно дете. Оне се скупе око котла и певају неке песме, које казују оваку или онаку срећу а дете на сваку песму завлачи руку у котао и вади по један прстен; па који извади оној је онака срећа каква јој се песма певала кад се прстен вадио. То се зове: *„певање прстену.“*

Мали Божић није на селу велики светац. Меси се истина Василица одројина брашна, које се после издроби и попари у врелој масти па се по ручку једе. Ово се негде зове: *Масаоница*, а у Ресави се каже: *мечки повојница!!*

Од Божића до Крстова дне зову се *некрштени дни*. И тада свака нечиста сила има област нахудити човеку, кога би у недоба десила ван куће. А особито нека авет коју зову: *Караконџула*, и којој је радост да нагна кога ноћу стигне на путу да је носи куд она хоће докле петли не запевају па онда она бежи.

Пре 20 година кажу да је у Зајечару био овакав обичај: на Крстов дан (5. Јан.) кад поп иде с водицом по кућама, његов ђак носи два власа вуне, један *беле*, а други *алене*. По што поп очита водицу ђак одвоји по прамен и од једне и од друге вуне и да девојкама у кући а оне њему по цео влас беле вуне који он стрпа попу у бисаге. На Богојављење рано у јутру девојка или најмлађа жена оде на воду те опреде оне обе вуне и белу и алену, али тако да се вретено у води обрће, и од та два конца усуче узицу шарену, *бело-алену*. Док то ради она пева неке песме.[1] Од те узице одвоји се сваком женском у кући уплетњик те њиме косу стеже. То се рече: *„ирести косицу.“* Сад се не виђа више тај обичај.

На Крстов дан (5. Јан.) крсте се ветрови. Ко освоји тај дан духаће највише те године. (У Шумад.)

У очи Богојављења (6. Јан.) отворају се небеса. Ко то угледа добиће што год заиште од Господа. Многи су на опрезу целу ноћ не би ли угледали кад се небеса отворе: Причају како се некакав није могао одржати на зими, на пољу, него промоли главу кроз шипке на прозору па кад види отворено небо похита и место да рекне: „дај ми Боже блага пуну

---

[1] Немам ових песама а ни оних горе које се певају „Прстену;“ али се надам да ће ми их тамошњи пријатељи послати.

мерицу“, рече: „дај ми Боже главу као мерицу“! У часу глава порасте као мерица и после су, веле, морали исећи прозор те га извадити. (У Шумадији).

У Ст. Србији, на Богојављење, кад донесу водицу, свако стане на сикиру, окрене се на њој три пут и напије те водице, па тек онда једу.

Богојављенска водица чува се и као светиња која чисти све што се опогани и као лек залива се у ухо кога боли и т. д.

Св. Сави многи посте. Тај се пост зове *сâвица*, а иначе св. Сава није велики светац за сељаке. Но од како је наређено да се тај светитељ слави као патрон школски, готово свака општина школска меси тај дан колач и куха кољиво као на крсно име што се ради.

Од сада настаје време свадбама којих највише бива *себичне недеље*, која се негде зове и *трапава недеља* а негде: *редовна недеља* и *урша недеља*. (У Ресави).

Свадбе. Најпре бива *просидба*, па *прстеновање*, па онда воде девојку и бива *свадба;* но где се догоди да девојка добегне сама ту бива много простије. Нема она два прва обичаја него само *свадба* па и та бива веома *глува*, као удовичка.

Отац који има сина за женидбу (или старији брат или стриц) кад разбере да има где девојка, која би била прилика за његова сина, и које би кућа била за пријатеље с његовом кућом; и још кад се преко жена извести да је и момак[1] склоњен на то: онда он

[1] Често се прича како у селу старији одређују то не гледајући милују ли се млађи или не милују; и ако се, доиста, може да

узме једнога или двојицу, а може и више, од својих комшија; понесе у торби погачу, на њој какав цвет и чутуру вина или ракије. Уз товаља додати да мора у кога год од њих бити или пушка или пиштољ један најмање. То су просиоци. Они долазе девојачкој кући, по што су и тамо већ дали на знање да ће и када ће доћи. Улазећи у кућу, ако само веома желе да се опријатеље, просиоци гледају да кућна врата затворе леђима те да тако буде затворена девојка и да одмах пристане.

Обично просиоци долазе у вече.

Ушавши у кућу поздраве се, поседају, поразговарају се, обреде се ракијом па и вечера се постави.

Око пола вечере рећи ће од просилаца који најлепше уме говорити: „Домаћине, брате, ти нас не питаш а ми ти не казујемо што смо дошли! Нисмо ми дошли да једемо и пијемо него да неки посао свршимо, ако је божја воља и ако теби то буде мило!“

— Брате, ја не знам; мислим да ћете казати што сте дошли. Ја сам добру свакоме рад и ако сте с добром дошли, да сте ми добро дошли.

— „Добром, ако Бог да! Ради смо и милујемо да се опријатељимо,у име Бога! Ето брат Јова (или који буде) рад је да узме твоју Марицу (или како јој буде име) за сина, ако буде божја воља и ако ти милујеш.“

У том отац младожењин узме своју торбу, извади погачу, на њој цвет, па је метне на совру и почне

нађе отаца веома упорних у томе, ипак ваља казати да се далеко више њих повијају по осећању синовљем, а за то обично дознају преко жена: сами непосредно веома ретко.

дрешити кесу, да на погачу изброји новце, којима ће даровати девојку, и што ће дати у кућу.

Сад ће девојачкога дома домаћин рећи:

— Нека, брате; не мој одмах, док не видимо шта и млађи мисле; знаш, на њима свет остаје. Изишав на поље зовне своју жену или коју од снаха те разбере шта мисли девојка и ако дозна да она хоће а и он није с раскида онда уђе.

Сад се продужи разговор према томе хоће ли се пријатељити или не ће. Ако је рад томе, он удешава тако и беседу, а ако није он је опор и гледа да одгоди за други пут, док му девојка буде спремна и т. д. Ако ли је све склоњено, онда мало доцније изведе који од браће девојку; она зађе те све ижљуби у руку. Свекар скине оне дукате с погаче и цвет и да снаси а она њега пољуби у руку; па онда оде. За тим свекар метне дукат на совру даровнине „у кућу." Па устану и сви се ижљубе и од сада се зову *пријатељи*; а на пољу одмах, још како је девојка дар примила, избаци се по неколико пушака те суседи сазнају да се та и та већ испроси.

После се договоре кад ће прстен, шта ће ко коме дати дара, кад да сврше свадбу и т. д. Па онда просиоци полазе весели и кад се приближе својој кући опале из пушака те и њихови укућани дознаду да нису узалуд ишли.

Од сада свекар купује снаси венчано рухо, које ће она као млада носити; купује за све њезине сестре дарове или ципеле, или по прслук, или по мараму, по какве игле и т. д. Оцу девојачком такођеваља што купити. Купи се и прстен за девојку, каnице (павте)

9*

цвеће, игле-перишани[1]. Па у дан уречен отиду кући девојачкој као *прстенџије*, али сад има и жена од младожењина рода те и оне виде прошену девојку. Ту се прочасте, дарује се по нечим, па се враћају весели кући и спремају за свадбу.

Сватова купи колико ко хоће и колико може да дочека. По девојку се полази у суботу и тај дан се и враћају ако је близу, а другојаче ваља да пођу још у петак. Куму и старом свату дужност је да набаве свираче и да плате што ће свирати докле год траје свадба. Сватови неки иду на коњима а неки и пешице. За вођевину обично иду кола с неколиким девојкама од рода младожењина, које ће снаси бити *снђебуле*. У брдовитим крајевима и млада се доводи на коњу. Код девојачке куће дочекају сватове и поседају их за совру; коњма се да сена; свирке свирају, пушке пуцају, а вођевина се негде у вајату облачи у рухо које јој је сада донето. Кад буде готова, кад се дарови измене, онда уђе брат њезин те је изведе и изљуби у руку све у соври госте па је онда преда деверу, који од сада води о њој бригу. Кад се девојка *изводи* сватови оборе плотун из пушака. Сад већ који од сватова почиње припевати:

„Ко је коњик колане потежи,
А пешаци потеж'те опанке
Далеко је нама путовати."

[1] Ово је све различито према томе какво се у ком крају носи рухо. Н. пр. у ваљевској се купују *перишани*, јер се то ту носи, а у Шумадији јој нижу *каицу* и *подбрадњак* и т. д. и све друго што младе носе спремају јој тада.

После се већ дижу од совре, раскида се коло, праштају се, пуцају, певају и полазе у највећем весељу.

Кад се већ приближе младожењиној кући, одвоје се двојица, тројица коњика од сватова те ће одјездити до куће као *муштулугџије* и даривани тамо за добре гласе, вратиће се опет пред сватове па с њима ће заједно доћи кући.

Међу тим вођевина не заборави учинити неке чи̑ни ради своје будуће среће. Тако:

Да би прво родила мушко дете, не спрема у свој пртљаг игле ни маказа;

Да не би одмах прве године родила, још пре доласка сватова оде на воду и колико година жели да не роди толико пута напуни судове водом па их проспе.

Да би својој дру̑ги учинила да се што пре уда, по што венчану обућу обује, своју доондашњу да другарици рекав: „пођи за мојим трагом“.

Да би децу паметну и разборитну рађала и да би била лакога порођаја при поласку на венчање све свеске и завеске и чворове на себи раздреши.

Да је не би прси болеле кад почне дете дојити, првог вечера не да се момку додирнути за сисе.

Да би могла своме мужу судити т. ј. да би он њу слушао, гледа да га на венчању ногом очепи;

У путу идући на венчање кад се има да пређе преко какве воде (ма и преко ћуприје) вођевина говори: „пређох воду, не угазих; родих дете, не осетих.“

Кад већ дође младожењиној кући стара се да загледа под стреху кућну, и колико жели да роди си-

нова толико угледа и рогова рекав: „Колико видела (кућних) рогова, толико родила синова.“ (Све из шабач.).

Коло пак игра пред кућом и пева:

Куп' се, бер се, коло, да играмо,
А одавно коло и не игра,
Пред овим двором господским
О, девојко, је л' ти жао мајке?
Нит' ме жао, нит ме' мајка кара. .
(Из Надибра).

или:

Скин' се Јано (или како јој је име) од доброга коња,
Брату си ми коња уморила,
Ниси ми га од оца довела. . .
Нисам му се сама наметнула:
Просио ме и харчио благо,
Докле ме је одвео од мајке.
(Из Ресаве).

или:

Дико, девојко, сиђи са кола
Свекрови редом стоје, дара чекају;
Нек стоје; нек чекају, ја дара немам,
Мене мајка младу дала нисам ни знала;
Дико, девојко, баци јабуку!
(Из ваљевске).

Сад она баци три јабуке у коло. (Ове су јабуке од њезина рода, она их је предала девери те донео у недрима и сада јој их преда те их она баци) а коло се распусти и сви потрче да хватају те јабуке. Млади тада донесу мушко дете — *наконче* — те га она узме у руке, ижљуби га у главу са свију страна, дарује му кошуљу или чарапе и врати га оном, ко јој га је дао.

За тим јој донесу сито пуно жита које она мало просеје у рукама па измахне и баци на кров кућни. Сватови га дочекају и све га издеру у комаде.

Сад тек слази с кола и улази у кућу с два хлеба под пазусима и са две оканице вина у рукама (не свуда).

Свекар и свекрва седе у прочељу код ватре. Свекрва веже снаху каницама и обаведе три пут око ватре па јој да угарчиће те сроди да би било слоге у кући и ватраљем мало промеша ватру, па онда она да свекру и свекрви дар какав (по кошуљу, наглавке или назувице).

Сутра дан иду на венчање у цркву, после чега враћају се кући те ручају, веселе се и играју до мрака.

Око пола ручка приказују се дарови девојачки и части сватовске. То обично ради онај који уме најлепше да насмеје. Млада с девером стоји у врх совре иза леђа куму и старојку. Приказивач стане ниже, с бока трпези. Жене доносе редом дарове а он узима у руке једно по једно, диже у вис, и говори од прилике овако: Од наше лепе вођевине ево милом куму танана кошуља, глатка а танка, ако се почеше кожа ће слетети; провукла би се кроз прстен, да је прстен гужва орачица па два да вуку а четири да туку. Кад то изређа онда дода другој жени из те куће а она метне на колено ономе коме је дато; кад све изреди тако онда отпочне част сватовску приказивати на прилику: Наш први комшија Стеван, богат човек, богату и част донео, дебела брава црнога гаврана себи на глас свој браћи на част, а домаћину на поклон, амин, сватови! Сватови, који, док траје при-

казивање части, прекину игру и накупе се у гомилу те „аминају,“ викну сви у глас: „Амин, амин.“

Ово приказивање доиста може слатко да насмеје, али се и многа девојка из рана жури, да јој дарови буду што бољи, јер јој се и ту може, осем шале, да зарумени образ.

У новије време овим се даном и свршује свадба и у ваљевској Тамнави, сватови се, пред што ће се разићи ижљубе па одлазе свак својој кући, а сутра је *мала свадба* кад полазе *кум*, *старојко* и *девер*.

Девер ваља, после неколике недеље, да донесе снаси *преслицу*. Сам начини ако уме и *преслицу* и *вретено* и што је лепше то му је већа дика; а ако не уме, купи, привеже се повесмо и припреде вретено, купи јој огледало, чешаљ, а богме неки и ципеле; (у Ресави доноси и котарицу за плетиво) па он с мајком или сестром однесе то снаси. Кад дођу пуцају из пушака, после се часте и она их дарива обоје па се опет с пуцњавом врате.

Прве године млади не дају да меси леб у добрим кућама. То чине да се она проведе за своје младости. Младачко рухо носи док не затрудни. За то млада има дужности, које се само од ње истражују. Тако она у вече изува свекра и старије девере, води бригу да им се обућа осуши, и у јутру мора устати рано те је отрти и свакоме спремити за обување. Дужност јој је и прати ноге често свекру и свекрви, само те услуге не сме чинити своjему мужу. Њега шта више и не зове ни именом ни како другојачије него само *он*. Старије жене држе да је срамота ако сада која млада свога мужа зовне по имену, а оне

су остареле не зовнувши својих мужева именом. У јутру млада мора устати рано, наложити ватру, донети воде и полити свекру и другима да се умију. У празничне дане ваља да очешља свекра. Да га увек испрати кад полази и дочека кад долази.

Може бити нешто за то што ове свадбе много стају, а друго и с тога што многи девојачки оцеви оклевају с удајом својих кћери у многим селима по Шумадији *девојке саме одбегавају момцима*.

Најпре се договоре и уговоре кад ће и како, па онда дођу неколики момци и приме је те побегну с њом. Ово је стара отмица. Најпре се родитељи срде, а после људи навале на њих и они се стишају и помири. Оваква је свадба врло проста и бива с мало трошка.

Веома често излази да оваква девојка не бива срећна удадбом. За то има пословице: „Бегуница пре; бегуница и после.“ Т. ј. побегла к момку па бега и од момка. —

Млада треба да свакоме у кући, у коју је дошла надене име, којим ће га до смрти звати. Тако девера назове: *бра̏ца*, *а́га*, *ми̏лошта*, *господин*, *златоје* и т. д. а заове опет: *краљица*, *кадивица*, *госпо̆ђица*, *сеја*, *сеша*, *шеќа*, *дукатинка* и т. д.[1]

---

[1] И не само мла̂да већ свак, кад има потребу да се обрати непознатоме човеку, ваља према његовим годинама да му рече: деда, или стриче, или чича, или чико, или брате, или рођаче или буразере и т. д; а женскињу опет: ба̏ба, ба̂ко, стри̂на, те̏тка, те̂то, сна̏хо, се̏стро и т. д. Али лицу за које би се по спољашности опажало да није Србин, никад се не би придавала ова имена, него: мајсторе, трговче и т. д. И Турци никад нису ни мушкињу ни женскињу српском обраћали се овим речима, већ

Кад млада убради венац (смиљевац) и обуче се младачки никуд не излази без мараме или пешкира у руци, који обично меће на уста кад говори (то махом и девојке чине). У селу Кутлову у Гор. Гружи, у кући кмета Радоње певаху три четири младе у глас па свака кад зине певати стави пред уста руку с пешкиром као што чини ђакон с орарем кад говори *јектенију*.

О Сретењу (2. Фебр.) каже се да се срело лето и зима.

Од Божића у 9 уторник жене варују да не раде ништа за одело или преобуку мушкињу, то се зове *девети уторник* а ништа више!

После *себичне недеље* долази недеља *задушна*. У свакој кући сеоској умеси се више или мање поскурица и начини свећица у суботу задушну у вече. Сутра дан рано сви устану и моле се Богу. По што се молитва сврши домаћину принесу оне свеће и оне поскурице те он узима и саставља по једну свећу и по једну поскурицу говорећи: „ово за покој душе моме оцу, Бог да му душу прости“; другу: „ово за

према стању човека: кмете, рајо, трговче и т. д. а женама су обично говорили: мла̂да! макар она била одавно стри̑на или већ старој баки: ба̀бо! а девојкама: дево̂јко а никад: се̄јо!

Ово не треба губити из вида да Срби никад тим рођачким именима нису звали никога, за кога би могли помислити да није Србин, а и не-Срби опет њих нису тако позивали баш и ако су српски прекрасно и знали и говорили.

По томе оно што је у милој простоти нашега патријархалнога. не измешанога живота било наша радост (свакоме се обраћати рођачким позивом), не знам би ли у шумној и пуној измешанога народа столици и сам народ, по поноситости својој, продужио употребљавати и Вираунова потомка звати: брате, а не мајсторе?

покој душе мојој мајци, Бог да јој душу прости"; и тако докле их све не изреди, а за тим узме једну поскурицу и свећу па рекне овако: ово за покој душе свим мојим знаним и незнаним, Бог да им душу прости.

Ово се после све однесе цркви те се свеће запале и поскурице се поједу и разделе сиротињи.

На задушнице сваки своју читулу преда свештенику те му помене све мртве, који су у њој уписани.

У којој је кући било пред задушнице весеље, на прилику свадба, у тој се ништа не меси на задушнице; него се само начине свеће и читула се носи цркви.

У народа има старих читула. У селу Кутлову у Гружи казива ми кмет Радоња, да је сељак један имао читулу којој је било 321 година; па попови, не умејући читати она старински писана имена, псовали га, и он препише само оне мртве од 1840, стару пак читулу баци у ватру!!! У неких Бакрачлића, у ужичком округу, видех читулу, у којој има 1 владика, 5 калуђера, 1 калуђерица, и 9 свештеника осим других покојника.

Задушнице имају троје у години: Једне су у очи св. *Тројица*, друге су у прву суботу пред *Митров дан*, а треће су ове пред *белом недељом*

Још у петак (у источним крајевима) иду на гробље, преливају вином гробове, свештеник помиње мртве; носе јела и пића тамо и деле за душу. Деци, која нису хлеба јела, кухају пиринач. У суботу пак бива у цркви служба и парастос се чита.

У Шумадији знају само за ове зимње а у источним крајевима Србије знају више за оне друге двоје задушнице.

Прасци, који се опрасе Фебруара месеца (зову га сељаци Сечко) обично имају готове зубе те секу сисе матери са чега не могу да сисају. Ти се прасци зову *сечњаци* и ако им вешт човек не осече те зубе, морају поскапати.

Бела недеља врло се весело проводи. У селу Врéлу причаше ми (2. Фебр. 1867.) да сељаци кроза све месојеђе иду на игру у вече овој или оној кући, који домаћин зовне. Тамо се веселе до неко доба ноћи и граде различите шале, преоблаче се у чудно одело, у медвеђу кожу и друго шта ко уме да измисли само да дружину насмеје. Тада се готово ништа не ради. Сваке ноћи бивају састанци и игре по кућама. Дању се купе на какве оцедне брежуљке где су витлови и љуљашке па ту игра коло, љуљају се, витлају се а старији људи седе, пију, једу и разговарају се.

Сваки гледа да макар мало поигра или се пољуља уз белу недељу јер се то „ваља“ од вештица.

Полазећи на ноћне састанке момци узму за појас по главицу бела лука, по кору хлеба, коју поспу сољу; јер се држи да у те веселе дане свака нечиста сила добије област. (У Шумад.).

Кад се, на беле покладе, већ смири сунце и кад хоће да се разилазе са састанка: онда се старији људи „праштају“ између себе, говорећи „прости, брате; а нека ти је просто. Залазимо у пост као у мо̀ре: или испостити или не испостити живи“.

Сви се иза тога љубе и разилазе. (У Шумад.).

Вечерају што више могу, а по вечери сва чељад маже себи дланове, сисе и табане белим луком да им не би нахудиле вештице и чинилице; а неки још каде

собу сагоревајући на жару стару обућу што страшно смрди. (У Шабач.).

У околини зајечарској на беле покладе у вече скупљају се Власи на једно извесно место у селу. Ту се наложи велика ватра постављајући дрва да гору усправ како су расла. Ту дође много породица. Свирач свира те младеж игра а бабе којима је скоро ко умрьо, донесу воштаних свећица па их пале и прилепљују за прдак свирачу те их он носи онако запаљене и свира. Ово Власи чине као неко подушје мртвима и зову га: *привек* или *привег*.

Од Божића до месних поклада у имућних сељака обична је храна: пастрма говеђа, свињећа или овча с киселим купусом, кавурма, сир; уз белу недељу до скора су јели само бели смок а ко тога нема постио је као и у пост; али су, чини ми се, већ сада почели јести месо као и уз месојеђе.

Мушко сељачко рухо у Србији не разликује се толико једно од другога као женско. Има, до душе, разлика између одела овога или онога краја, али у главноме је све слично. Варошко се од сељачког разликује колико кројем, толико још више крпом од које се кроји.

Сељаци носе кошуљу од конопљана платна. Само у Мачви било је памучно платно отело мах; али мислим, како је памук оскупео, да се и тамо мора више носити конопљано а ближе к Церу ланено. У старије време било је и ланена платна више него сада. Разлике су у томе, што је кошуља негде читмана, а негде

просто сашивена, што су јој рукави негде везени, негде само проћесмани, а негде тек просто порубљени. На неким је местима колир (јака) висок а на некима низак, али су везени и један и други. Обично на рукавима и на прсима се навезу неколики крстаци од црвене рудице. Момачким кошуљама, на неким местима, везе се и зарукавље.

Гаће такође могу бити по дну везене а највише су само проћесмане: везене су махом у дечака.

Чарапе су веома различне и бојом и плетењем, али за страна човека изгледају све једнолике. То је исто и с назувицама. *Чакшире* носе зими. Неке су од враног а неке од белог сукна. Прве су више налик на чакшире варошке, јер им је тур шири, а друге су уже и обично се чарапе назувају на њих а у црних чакшира чарапе се назувају под пачалуке.

Подвезице су и *појасеви* различите шаре, али се могу носити у једном крају и они из другога краја.

Силаји су такође неједнаки: ужички су већи и покривач им је тако велики да се њиме и оружје и много којешта друго може сакрити да не покисне, с тога су увек веома одавречени од прсију. У Шумадији су мањи више притегнути уз тело и некад лепо нашарани златом.

Јелек и *џамадан* готово су свуда једнаки осим боје сукна, од кога су, а тако је и с гуњевима. Само што је крој гуњева и кићење гајтаном различито. У Студеничкој и око Копаоника су већином плави гајтани. У Ужичкој к Соколу има црвених, а у Прекоморављу враних и без многог шарања.

У Прекоморављу и Тимоку носе зими и неку до-

ламу од бела сукна поврх чакшира и зову је *цубе* а лети носе кошуље. На глави носе весове (куповне) шубаре веће и мање — и неке капе од црна сукна скројене (у Старом Влаху), а лети многи носе и шешире сламне или од длаке.

Опанци су најлепши *шумадински* преплетени; у Прекоморављу су просто опутом сашивени на рогаљ и нису ни мало лепи.

Пеленгире носе у планинским крајевима а највише у половини рудничког, у чачанском, ужичком и нешто крушевачком округу. Још носе у Сврљишкој и око Ртња чобани и други људи који иду за стоком по трњу и по роси од козје коже начињене ногавице с чупом на поље окренутом те се тим предохрањавају од росе и влаге и заклањају хаљине од трња. Те ногавице зову се: *скорње.*

Женско одело много је различитије једно од другога. Главна је тачка тој разлици убрађивање главе у жена, код девојака пак мање су разлике.

На женама дакле видимо убрађивање:

а) с коњгом,

б) с весом,

в) с трвељима, и

г) с ручником.

Коњгу носе жене у ваљевском, шабачком, београдском, смедеревском, пожаревачком, крагујевачком, јагодинском и рудничком округу.

У ова два последња округа помешало се и друго ношиво и то у јагодинско Поморавље ушли су већ и *весови* и *трвељи*, а у рудничко *весови*, док се год на људма виђају *пеленгири.*

Вес носе жене у подринском, ужичком, чачанском, нешто крушевачком и јагодинском, и нешто у рудничком округу.

Тревељи и *ручник* носе се у свим долинама које се стичу у Мораву, у крушевачкој, у алексиначкој, у ћупријској и у долини тимочкој.

Ваља казати да се и *коњга* од *коњге* у многоме разликује. Тако:

Ваљевска је коњга озго равна као тањирић и стоји на врху главе, а обавија се белим убрадачем.

Мачванска стоји за потиоком и изгледа као пола земичке; и она се покрива белим убрадачем.

Шумадинска (око Београда) изгледа као мали лопар, а у смедеревском, крагујевачком и рудничком округу врло је малепа и кусно начињена а стоји на среди темена. Ова се никад не покрива убрадачем, него куповном марамом, свиленом или памучном.

Левачка је виша и повијена је нешто напред; на њој се могу да виде мараме и убрадачи.

Пожаревачка доста наличи на ваљевску само је мањег обима и са више накита. Њу и девојке носе у Пожаревачкој, само са неким знацима девојачким.

Коњга у *Влахиња* нешто наличи на левачку, само што је оне привезују преко чела неком пантљиком или марамом која врло ружно изгледа а не покривају је ни марамом ни убрадачем него имају од навезена платна као неку кукуљицу, којом коњгу обуку.

Вес се свуда обавија шамијом и оплетеном косом па се махом то све после забради каквом дру-

гом шамијом да се вес и не види. Над средином чела, на раздеоку косе, задене се у шамију и косу игла с каквим новцем.

Трвељи су два бича косе, оплетена са сваке стране главе, и одебљана уметањем вуне, па спуштена између уха и образа и натраг везана. Сад се на главу намести *превез*, комад откане вунене материје, врло налик на *ручник*. Ако се овај превез нанизе парама, што носе младе, он се зове тада: *леденик*.

Ручник је откана памучна крпа, која је удешена као каква капа, која се на глави утврди подбрадњиком па се пружи преко потиока и врата до на плећа. Под њим се коса плете у два бича, па се у потиоку прекрсти и врати на теме. Младе и богате унижу сав *ручник* новцима; поврх њега старије жене повезују шамију, као оно што се у Београду забрађују старе жене.

Осим убраћивања главе има на себи

Ваљевка:

кошуљу, чарапе, назувице, ципеле или опанке, бошчу (кецељу), стражњу кецељу, појасић и канице (павте),[1] памуклиһу, мараму на врату и кад је хладно зубун поврх свега. За појасом ножић, а у рукама мараму.

Ужичанка има:

кошуљу, чарапе, назуве, опанке, појас, прежину (кецељу) окованик (каиш), јелек, зубун, бритву за појасом.

---

[1] Ове често бивају сковане од сребра или чисте срме.

Левчанка:
кошуљу, чарапе, ципеле, појас, *завијачу* (сукњу), *скутачу* (кецељу), јелек, мараму око врата, на рукама мерџане које зову *манистра*.

Ресавка има:
кошуљу, чарапе, *назуваче* (назувице), бео појас, *опрегаљ* (сукњу), канице (појас), антерѝцу (јелек), опанке или ципеле, скутачу (кецељу), манистру, обочиће (минђуше).

Шумадинка има:
кошуљу, чарапе, назувице, ципеле (или опанке), појас (шири), сукњу, кецељу, памуклију, џоку (то је прсак од сукна), на врату мараму и нешто граната од ђинђуха.

Кад је хладно поврх тога свега обуче се хаљина с рукавима од белога сукна, а које носе зубун, оне је обуку под зубун.

Девојке или носе весове без шамија, као и у Београду, или иду гологлаве. Само у Пожаревачкој весић тако смање и наместе да изгледа као нека круница на глави. На неким местима (на прилику око Пожеге) вес почињу носити девојке још од како се први пут причесте а то је кад им буде око три и по године; а на некима (као у Гружи) тек онда кад се девојка стане бројити као удавача.

Остало им је одело, према адету, готово једнако са оделом у жена.

И девојке и млађе жене никад не излазе у сабор или на какву свечаност без мараме у руци.

У старије време по селима није било соба, него су се сви грејали око ватре. Сад се готово свуда граде куће са собама, у којима сељаци само зими живе а лети и не улазе у њих. Те су собе обично начињене тако да се врло тешко могу проветрити, с тога сељаци беже из њих како само узмогу од зиме. Зими их прекомерно греју. Њихово је најмилије седење око ватре у кући. Ако се угљен одломи од ватре и усправи сам у дубак они држе да ће им доћи гост. (У Гружи).

Било да ватра гори на сред куће, било да је прикучена уз дувар који дели собу од куће, свакад се око ватре зна које је одабрано место, а које је за презирање. Оно место коме су управљени дебљи крајеви од дрва, која се налажу на ватру, зове се *ирочеље* и ту увек седи кућни старешина или одабрани гост, а одатле даље око ватре к завали сва су места нижа. *Преклад* или *завала* место је где никад одабран човек не ће сести нити ће га ко ту понудити. Ту, и на саме главње, које горе на ватри сешће само циганке кад дођу да што испросе или излажу.

Над ватром је широк оџак куда дим пролази; у оџаку је мотка верижњача, о којој висе вериге, а о њима котао у коме се греје вода; даље испод тавана обично су мочице за сушење пастрме, о дувару висе по неколике сланине обрнуте кожом к дувару а салом к ватри; где год у углу је полица са судовима, ступа, сланица и друге потребне ствари.

Око куће имућни сељаци имају у авлији више вајата где сваки ожењен задругар ноћива

са својом домаћицом и децом. Ове су стаје као и кућа у југозападној поли Србије покривене даском или шиндром и кровови су високи и стрмени; к истоку пак кровови су нижи и положити а боље зграде покривене су ћерамидом.[1] У вајатима нити има пећи нити се ложи ватра, они су од брвана, и само зими, кад је веома хладно, унесе се у вече по једна црепуља жара те се мало смлаче.

Спаваће хаљине у сељака су: поњава простирача, у неких по њој простру ирам или ћилимац, јастук и губер или поњава покривача.

Сељаци седе обично на малим троножним столицама; једу са трпезе, из једнога чанка, дрвеним кашикама које им обично цигани граде.

Сељаци се слабо одају на занате. Реч *мајстор* у њих одмах напомиње циганина. Кашике, вретена, дружице, коленике, чункови и друге потребе око разбоја обично им граде цигани. И ковач ће ретко бити Србин. Опет црни цигани кују сикире, мотике, крпе и калајишу котлове, кују синџире, клепљу и наде р онике и т. д.

У сељака имају неки обичаји са свим одвојити од варошких обичаја, ако им кад кад не буду и противни. Тако, ако би се сељаку разболела жена, редак је ко би сам донео кући воде или замесио хлебац. Он тражи жену у роћи да му то уради, и ако рода нема даће посленика само то да му се сврши. Женино је изути човека и бринути се о његовој

---

[1] У новије време почели су покривати сељаци, који су ближе води, и црепом своје зграде. Тај покривач може да се види: у Мачви, у ваљевској, београдској и смедеревској нахији.

обући. Женско мушкоме не сме прећи пут ни по што. Било је а биће и сада кметова у селима који за то каштигују као да би био државни закон погажен.

Жена мушкоме ваља да приђе руци ма оно годинама и млађе од ње било.

Жена ваља увек да устане ма шта радила, кад мушко прође и Бога назове.

У сељака Бога назива старији млађему; стижући стигнутоме; пролазећи стојећему; и никада не сме се против тога погрешити.[1]

Капе Срби скидају само у цркви, кад се моле Богу, кад им ко умре, или кад изиду пред каквога старешину да се што суде.

У свакој одабраној кући сеоској имају нека правила и забране за оно што ваља и шта не ваља чинити.

Та се правила изучавају самим живљењем и растењем а нити су где записана нити их ко може на један пут сва побројити.

За све оно што је добро да човек у животу ради, рече се само „ваља се“ па је доста; нико више и не пита за што и крошто се ваља, него ради онако како му се вели „да се ваља“.

За оно пак што не треба човек у животу да ради рече се опет кратко: „не ваља се“ па је доста.

На прилику деци се овда онда рече:

„Не ваља се“ да човек једе не умивен.

„Не ваља се“ ходати с једном ногом босом а другом обувеном.

[1] Глед. моје шесто писмо у 51. броју „Виле“ за 1865 год.

„Не ваља се“ убијати мирне животиње, као: жабе, маре бубице и друге.

„Не ваља се“ седети кад се моли Богу.

„Не ваља се“ мрсити у петак (сваки постан дан).

„Не ваља се“ пред старијим седети преметнувши ногу преко ноге. А напротив:

„Ваља се“ скинути капу кад се Богу моли.

„Ваља се“ старијег човека пољубити у руку.

„Ваља се“ ћутати кад старији говоре.

„Ваља се“ дати сиромаху кад проси Бога ради.

„Не ваља се“ прислушкивати кад други говоре.

„Не ваља се“ говорити оно што није истина.

„Не ваља се“ јести меса од марвинчета које је угушено.

„Не ваља се“ наругати богаљу.

„Не ваља се“ дирати у туђе.

„Не ваља се“ под заход сунца спавати.

„Не ваља се“ пити не начете водс т. ј. по што се донесе док се не спусти на земљу да мало стане.

„Не ваља се“ сести окренув леђа ватри.

„Не ваља се“ окретати хлеб у поље на трпези (него к средини).

„Не ваља се“ газити на сугреб.

„Не ваља се“ седети кад старији Бога назива.

„Не ваља се“ сећи питомо дрво.

„Ваља се“ хукнути у нокте који се почеше по грлу.

На коме се има нешто да сашије „ваља се“ да он, докле се то шије, држи какву сламку у зубима.

„Не ваља“ хлеб сећи од себе него к себи.

„Не ваља се“ сејати жито од себе него к себи.

„Не ваља се“ окретати печење од ватре него к ватри.

„Не ваља се“ окушати из лонца по што се налије докле не провре.

Ако Бог да здравља, потрудићу се да нешто сам, нешто помоћу својих пријатеља и познаника, још више што из народнога живота изнесем на видело свету. Али то може бити тек по што би ово било наштампано и разаслано неким и неким мојим познаницима у народу, да они у свакој прилици мотре на народни живот и обичаје и бележе их.

II.

Чини, бајања и други народни обичаји „од колевке до мотике“.

У чланку, који ће настати иза ових врста, поређане су многе чѝни, бајања и други обичаји који су још у снази код нашега народа.

За ту сакривенију страну народнога живота дознао сам нешто тако што сам се родио и дуго живео на селу, а нешто што сам, особито у новије време, неколико пута пропутовао уздуж и попреко сву Србију; па ипак сам дужан захвално поменути г. Данила Орења, писара у окружном шабачком суду, и г. Косту Недића, учитеља, који ми својски помагаху у овом послу.

Све ове басме ја сам разделио и изложио ево овим редом:

I. Неротка да роди.

II. Док је жена трудна.

III. Да породиља лакше роди.

IV. По што се дете роди.

V. Од падајуће болести.

VI. Кад удари каква редња у народ.

VII. Од црвенога ветра.

VIII. Од грознице.

IX. Кад глава боли.

X. Од врућице.

XI. Од далка.

XII. Од издати (трбобоље, наступа).

XIII. Од урока.

XIV. Од оспа, чирева, мицине (усова), отока.

XV. Од жутице.

XVI. Од улога (костобоље).

XVII. Кад трну руке.

XVIII. Од срдобоље.

XIX. Различито.

XX. Завршетак.

На дну сваке басме забележено је из кога је краја, ако то није напред у тексту поменуто. Где пак више њих једна за другом стоје без тога означења, ваља знати да су све од онуда од куда је последња забележена.

I. Нероткa да роди.

Узме жена чанак с водом и стане под какву греду или рогове кутње где пада црвоточина, а муж њезин чим тешким удара у греду или у рог те истерује црвоточину, она пак, кад у чанак макар најмања трунка падне, попије то у води; или:

Жена држи чанак с водом уз ватру а човек креше угарке, па по што која варница у чанак падне, онда жена пије ту воду из чанка.

Неке траже у лесковом дрвету, у чвору, црва и једу га.

Неке опет иду на гроб, у који је укопана трудна жена па, гризући на том гробу траву, зову ону умрлу по имену и моле је: да им поклони своје бреме. После узимају мало земље с тога гроба и носе под појасом.

II. Док је жена трудна.

1. Трудна жена не ваља да прелази преко вила, нити да једе зечје месо; јер ће јој дете бити разроко и, кад спава, гледаће као зец.

2. Не треба да слуша како крчи заклано марвинче, да јој дете у спавању не крчи.

3. Ако нагази на крв од закланога брава по детету ће јој излазити црвене белеге.

4. Ако једе пужеве биће јој дете балаво.

5. Ако једе рибу не ће јој одмах проговорити.

6. Ако једе од меса које су тице начеле, излазиће по детету као тичији нокти; а лек ће му опет од тога бити ако се накади на перје од незнане тице.

7. Ако једе од марвинчета које је курјак био најео, на детету ће се отворити неке ране, које не ће зарасти док се не нађе *измече*[1] па се оно испржи и њиме рана не заспе.

8. Ако трудна жена пољуби туђе дете затруднеће на ново (!).

9. Ако се трудна жена купа удавиће се дете, које је у њој (!)

10. Ако трудна жена извади зуб, дете јој не ће дуго живети.

11. Ако жена хоће да сазна: је ли трудна, а другојаче не може, нека у три вечера помокри за вратима секиру и ту је остави да преноћи, па ако сва три пута буде зарђала, трудна је.

12. Трудна жена не ваља да целива крст; јер ће дете, које носи, имати падајућу болест. (!!)

13. Ако је женско радо да нема оно што бива у жена, нека у пролеће, кад цвета ружа, и кад има то на себи, опере себе и залије ружу; не ће га имати чак до друге године, док опет не цвета ружа.

14. Коме скочи на оку јечмичак трудна му је стрина: ако је на доњем капку родиће женско, а ако је на горњем мушко дете. (Из Шабач.)

15. Ко трудној жени не да оно што она заиште за јело, мишеви ће му хаљине гристи. А од тога ће се сачувати ако горњи и доњи кућњи праг засече; но ово не ће нико да чини што се мисли да би се

[1] Кад курјак удави сјагњу овцу или скозну козу или стеону краву, он обично извади из њезине утробе пород и скрије у земљу да носи својим штенцима. Ово се зове *измече*.

оно дете родило с расеченом усном, осим ако желе осветити се.

16. Неки дају што им год заиште за јело; али после се бацају за њом чим год, на прилику, крушкама, јабукама, хлебом, сиром и т. д. а то значи да ће јој дете најрадије од тога јести.

17. Ако хоће да се што освети трудној жени баца за њом: угљевље, креч, земљу и друге ствари које се не једу, па се мисли да ће дете од тих ствари најрадије јести.

18. Ако трудна жена украде што док је с бременом показаће се на детету белега као што је украдена ствар и то на оном месту за које се прво она на себи дохвати по што украде. (Из Подриња).

III. Да породиља лакше роди.

1. Раздрешују јој сваки завежљај на хаљинама у које је обучена и косу јој расплећу.

2. По жеравици посипа се зејитин и љуске од црног лука па је тим каде.

3. Поје је неначетом водом из мужевље обуће.

4. Кроз недра пропуштају јој јајце на земљу и за тим раздиру на њој кошуљу од недара до земље.

5. Муж се раскорачи с раздрешеним гаћама, држећи свитњак од њих у руци; а породиља — жена му — три пут му се кроз ноге провлачи, а при свакож провлачењу муж је свитњаком бије по крстима. Неки спусте гаће низа се тако да стоје у њима као у букагијама па жена преко тих гаћа и између мужевљих ногу пролази, а муж је удара по

крстима ма којом венчаном хаљином. (Ово чине кад су сами муж и жена).

6. Муж по три пут дува жени у уста (да би јој било лако као њему), а толико пута и жена мужу, да би муку преполовили. (Но ово се чини а да човек и не зна рашта, јер многи не ће то да уради кад му се каже за што се ваља).

7. Избацују пушку преко породиље да би јој се од пуцња утроба растресла и дете лакше изашло.

8. Ако је, док је била трудна, гледала да се кобиле пасу, па да не би као и кобила 11 месеца носила бреме, доводи јој се ждребац, па му она из куће преко прага а из свог крила даје соли да лиже.

9. Провлаче је кроз обруч, који је сам на каквој каци или бурету пукао.

10. Кад јој наиђу напони дају јој да дува у стакло или кроз калем или кроз цеви.

11. Породиља, да би се лакше породила, из уста свога мужа преко прага пије воду. А пије воду и кроз венчане хаљине, и у воду се још меће трава, која се зове: „Богородичина рука". (Та трава како се метне у воду изгледа као права рука).

12. Неки је лагано ударају по крстима штапом или батином којом је ко жабу отео од гује. Држи се да овакав штап веома олакшава како женама тако и животињи да се растави од порода. (Из Шабачк.).

IV. По што се дете роди.

1. Да би дете било румено и лепо мажу га по образима крвљу од пупка, а по обрвама његовом нечишћу, коју први пут из себе избаци.

2. Да му не би чинилице наудиле мере га одмах по рођењу колико је тешко.

3. Да га не би уста болела окрећу му по устима какав кључић и тај после метну на какво место одакле се никад не ће покренути.

4. Ако је жена рада да више не рађа, нека ногама првога детета, кад се роди, затвори кућна врата, па не ће више никад родити.

5. Ако се дете роди на Васкрс држи се да ће му скоро умрети отац и мајка.

6. Кад се прва повојница донесе ваља породиља зубима да начне погачу да би дете на скоро почело јести.

7. Да би дете слатко и облапорно, као курјак, јело провлаче га кроз кожу обрезану од курјачких уста (а та се кожа зове: „курјачки зев“).

8. Да не би левом руком радило, мотре да се десном сисом први пут задоји.

9. Против чинилица, вештица и злих очију постељу детињу и породиљину опасују конопцем, а да би те чинилице, и ако преко те забране — конопца — пређу, нашле смрт, мећу под постељу ножеве, виљушке, или ма шта оштро а најпосле ма шта гвоздено.

10. Да не би дете имало грижу у стомаку мати му првог јутра, по порођају, узме мало сена или сламе из детиње постеље и гризе је.

11. За одбрану од ноћница и других шкодљивих невидљивих нападача каде у вече детињу постељу старом кожом од обуће сагоревајући је на жару, мислећи да на тај смрад ништа не сме доћи.

12. И која лако роди и после порођаја није јој тешко нагоне је да лежи и да се гради болесна кад јој ко стран дође на бабине, да јој не би зле очи наудиле.

13. Која жели да не рађа често нека, кад прво дете почне купати, с онолико прста опроба воду, за колико година жели да не роди, па ће јој бити тако.

14. Ако дете добије вриску или се стане трзати иза сна, каде га говеђом балегом, која је нађена на трну, и са остриженом очином и материном косом, а каде га овако: проносе кад испод пазуха, између ногу, око тела и око главе; још му дају гаравине из мумаказа са зејитином помешане да пије.

15. Од вриске или трзања неке износе дете пред кућу у вече, у дане, кад месец залази и три пут као бацајући га у вис месецу говоре: „Месец за гору а мога Марка (или како му буде име) вриска у гору“.

16. Друге у оваком случају, кад у вече угледају какву ватру гдегод преко воде, узму воде у зелен чанак па, држећи дете у наручју, умачу угарак у ону воду говорећи: „Вила сина жени, и мога Марка зове на свадбу. Ја не шиљем Марка, него шиљем његов плач“. То се учини три пут па се дете запоји том водом, остала се вода проспе или на псето или на мачку и чанак се поклопи те преноћи поклопљен.

17. Да би дете било оштро, као курјак, ушивају му у појас, или у свакидашњу хаљиницу или у амајлију комадић од ока и од срца курјачег.

18. У амајлију против вештица, чинилица или ноћница метну му главицу или чењ бела лука; али тај

лук овако ваља да постане: ваља убити змију прву виђену од године, главу јој одвојити од трупа и размрскати па у њу метнути главицу бела лука од једнога чења да тако поникне, и тај лук ваља да се метне у амајлију.

19. Да би дете бољи сан имало, док му година не буде ништа из куће, по што сунце зађе, не дају ни у наруч, ни у зајам, нити икако друкче; а ако ко стран омркне у кући мора, полазећи, дати детету сна. То чини откинувши од себе макар најмањи кончић и метнувши га на дете или крај њега с речма: „спавај као ја“. (Из Шабач.).

20. Кад се дете први пут однесе туђој кући па кад хоће да се већ врати домаћица му намаже образе брашном и да му једно јајце и грумен шећера. (У Беогр).

21. Кад се дете извади из корита, у коме је окупано, или се дигне с места на коме је повијано, ваља пљунути онде где је лежало.

22. Мало дете не ваља тући нити чешати по табанима пре године, јер не ће да расте; не ваља му давати у руке јајце, јер док му се не да јајце оно гледа у своје руке и мисли да су му златне и њима се игра; не ваља га китити цвећем, јер је само најлепши цвет.

23. Докле мало дете не проговори не ваља му давати меса од пилета које није било пропевало.

24. Које дете не проговори на време ваља га запојити водом из клепетуше (меденице).

25. Кад дете не може да спава узме се у вече уста воде, па се умије по очима и обрише стражњим у скутом од кошуље.

26. Ако га боли трбух ваља стући бела тамјана и с млеком материним замесити и дати да поједе.

27. Ко је рад да му дете одмах разговара нека *украде* из циганске торбе комад хлеба и нека да детету да окуси.

28. Или нека му у воденици замеси колач чекалом.

29. Кад мушком детету отеку мошнице каже се да су му клинови. Ваља мати да оде с дететом на ћуприју и сврдлом да проврти коју даску и у њу да закуца какав клин. То је детету с тога, што му је мајка, док је била трудна, купила клинове у кецељу и ложила на ватру. За то не ваља никад никакве клинове ложити на ватру, нити обруче, нити дрво стрмоглав налагати (ваља најпре дебљи крај). Јер све то чини да жена не може да роди док се не провуче кроз обруч, који се сам распукао на пуном суду; а и да се дете роди натрашке.

30. У мрсну среду не ваља мало дете купати због краста.

31. Код мале деце не ваља говорити: жаба, јер ће их болети уши. Ако би ко, по незнању, рекао, ваља дете повући за уши.

32. Кад ко милује лепо мало дете он га најзад мало попљује да му не би својим очима наудио.

33. Ако дојиља нема млека онда бајалица дође и обаје басму која се обично баје од урока. За тим узме у завежљај соли а у други траве повратича и то око марве — најбоље око оваца — обнесе а међу тим дојиља код куће пристави у мали лончић јела колико о једном оброку може појести, па ону со и траву повратич, што је бајалица обнела око

марве, у то јело смеша и једе говорећи: „Једем јело лавски, иде млеко кравски“.

Ово ваља да говори више пута а најмање три пута.

34. Неке опет оду на текућу воду, загазе у њу и пребацујући преко себе воду у прегршима говоре: „Овако било хране моме н. н. као воде“. Иза тога поједу мало меса од оних тица што се гњурају по води (зову их гњурци).

35. Кад мати хоће да одбије дете од сисе ваља својим млеком да замеси колачић хлеба, да га испече и дâ детету да једе. После тога не треба више да му даје сисе. Још ваља иглу чиоду да забоде у кошуљу на недрима стрмоглавице, да би се и храна обастрмила доле из прсију и ваља окренути недра од кошуље на леђа да би се и храна окренула. По што се све ово уради никако не ваља дете опет враћати на сису, јер ако би се то урадило дете би постало таква вештица да би могло једним погледом човека с коња оборити на земљу. (Шабач.).

36. Нову кошуљу мајка не облачи детету докле најпре не пропусти кроз њу жив угљен говорећи: „Да поцепаш, и другу да промениш жив и здрав“. (Шумад.).

37. Коме се не држе деца одведе жену, кад је трудна, попу, те жена запали свећу и држи крзницу, па поп сврши крштење као над рођеним дететом. (У Крајини).

38. Да не би мајку болеле прси, ако се деси да јој умре дете сисанче, она на прсима у хаљине детиње забоде две игле чиоде. Кад сандучић с дететом спусте у гроб, помакну га три пут горе и доле

и заклопац сандука не закивају више главе и испод ногу. (Сандук се тај не закива и за то да не би мати даље остала неротка а и да се не би тешко растављала с породом). (Из Шабач.).

39. Кад жену дојиљу боле брадавице на прсима ваљало би зечје масти намазати на ланену крпицу па превити, и мисли се да ће одмах проћи. (У Беогр.).

40. Ако се детету не донесе ни једна повојница рђав је знак. Ако је мушко не може се оженити а ако је женско не може се удати докле га мајка, макар да је маторо, не би замотала као бебу па умолила коју пријатељицу, да му донесе *повојницу*. (Из Шумадије).

41. Срби сељаци веома милују да им Бог да порода и свашта чине да им се одрже у здрављу и животу деца, која им се роде. Ево за то једног случаја, који сам узео из акта канцеларије звиждскога среза, у пожаревачком округу.

Ствар није без занимљивости, за то ћу је мало пространије испричати.

Г. *Милија Костантиновић*, парох у селу Кучајни, жали се, 2. Фебруара 1865 године (№ 206), начелнику среза звиждског на *Ивану*, жену *Стојића Јанковића* из Кучајне, и на њезинога побратима *Милана Радивојевића* из Зеленика, да су они *учинили чини* и метнули их у воду под камен на који се стаје кад се прелази преко реке, па је туда прошао његов син и за њим једно псето. После три месеца разболи му се син и умре, а у исти дан и сахат крепа му и оно псето. Поп Милија мисли да су

чини томе криве, па моли да се каштигују *Ивана* и побратим јој *Милан*.

Власт дозове *Ивану* и пита за то. Она одговара, да се њој не држе деца него умиру малена, а њој је жао што порода не може да очува, па је чула да њезин побратим може да учини да деца не умиру и звала га у помоћ те је он чинио те чини али тиме ни она ни он нису никакво зло мислили попи.

Власт је кори што не иде у цркву да се моли Богу за свој пород него по којекаквим вражбинама, које не могу помоћи. Она, на то, одговара: Ја идем и у цркву и молим се Богу свуда, али сам чула да и чини могу да помогну, а мило ме је за децу, па сам звала и побратима Милана; а кад велите да то не помаже, ја не ћу више ни то чинити.

Дозове се Милан. Он каже да „није вражао нити чинио него да је „молио Бога да његовој посестрими више не мори децу“, и верује да је то кадар учинити, јер је више пута пробао, а научио је те чини од свога оца. Сад казује како је то радио:

Кад му је посестрима јавила да је трудна (јер се то не може чинити без трудноће) дошао је он и рекао јој, те је *одсекла једну трску и насула у њу вина*, *умесила девет колачића од пшенична брашна, метнула уз то и један стари нож* па све то зашила у једну платнену кесу.

Сад оду на јаз од воденице попа Милијине (треба на текућу воду а јаз је био најближе). Ивани он рече те она загази у воду и ону кесицу са стварима метне под лево пазухо а он на обали

остане говорећи лагано: „Помози Боже, Богородице, за што ти се молим; па тако, вели, изређам све свеце од *Млада* Ђурђева дне једне до *Млада* Ђурђева дне друге године“. Ивани сад каже да кесицу спусти у воду а он јој подстави на обали два котла да стане ногама у њих а не на земљу; одатле опет узме је муж њезин на леђа своја и однесе до куће. Тиме се чини сврше.

Милан, даље, објашњава да сипа вино у трску што се вином причешћујемо, нож меће као гвожђе, без кога се не може бити, јер се гвожђем оре, а колачићи, као хлеб, требају будући се хлебом хранимо.

Власт је Милана као онога који распростире празноверје по 4. тач. §. 365. зак. крим. каштиговала са 12 дана простога затвора, а Ивану, као невину отпустила; но ја не знам како овде изгледа г. Милија, као православни хришћански свештеник, који верује да му је син умрьо и пас цркао баш од Миланових чини?!!

По чему су они од њега кривљи?

V. Од падајуће болести.

1. Ако је болесник први пут у ту болест пао поклопе га коњским самаром, па се свуд око њега начини јарак и тај се јарак напуни водом којом се, после, он запаја четири пута. Но та вода не узима се с једнога места из јарка, већ се прва кашика захвати из јарка више главе болесникове, друга испод ногу, трећа спроћу десне а четврта спрам леве сисе, дакле у накрст. Кад се то сврши, ако земља не попије сву воду у јарку, она се испрпе,

јарак се напуни кучинама па се оне у накрст запале и кад оне добро сагоре с болесника се кошуља од недара до доле раздере и скине, у њу се живо пиле, или, ако нема пилета, јајце замота и тај се обмотак три пут око болесника пронесе, па се онда глоговим кочићем од болесника на страну идући мери и на сваки кочић по један број натраг (од 100—99, 98, или од 50, 49, 48, и т. д.) броји се, а кад се, тако бројећи, већ и 1 изговори, онда се још један пут кочићем измери и рекне: „Ни године, ни болести“; па се на том месту и кочић и кошуља са пилетом или јајетом закопа у земљу.

2. Ако ли то није првина болеснику гледа се, кад је Божић у уторак, те се *украде*[1] крви од девет печеница и на велики четвртак те године гледају да добију макар најмању мрвицу од онога *Агнца*, који се суши и оставља за причешће болесницима преко године, па се та мрва с оном крвљу помеша и даје болеснику. Неки саму ову мрвицу дају болеснику и без крви.

3. Кад сунце или месец помркне, док траје помрчина, ваља с водом и жучем од гаврана танак колачић хлеба замесити, одмах га на врућем огњишту испећи и дати као лек болеснику.

4. Како болесник падне у болест поклопе му главу бакрачем и лупкајући у њ говоре: „Кад ову капу подерао онда и болест ту имао“. За тим оштром

[1] Ово баш треба *украсти*, да нико не види, а то за то да не би зле очи уништиле лековитост. У опште за сваки лек иште се да се справља у тајности. А ако ко наиђе на то и запита шта је? Свакад му одговарају: „Пре лек но што ти знаш“. (У Шум.)

бријаћицом пусте му мало крви иза врата, па кад се крв мало усири даду му је на прсту те прогута. (Из Шабач.).

5. Баба Дона из Селачке, у Заглавку, узме у руку: *срп*, *метлу* и *перушку*, па додирујући болнога овако говори: „Бо̀лан ми је Петар (или како буде име болесноме), а сретоше га анатемници: глава им као сено (велика), очи као сито, зуби као срп; главом га уплашише, очима га испише, зубима га изедоше. Пишти Петар од земље до неба. Зачу га божја мајка, немитна Богородица, па пита: што пиштиш Петре од земље до неба? Пиштим, вели јој Петар, сретоше ме анатемници па ми снагу строшише, кости поломише, а крв попише: не пишти Петре, не цвили, вели му мајка Богородица, него иди Дони бајалици, нека ти душом одуха, нека ти руком омаше, нека басмом одбаје, нека травом отрује, па ће ти лакнути и заспаћеш као младо јагње на зеленој трави. Петар дође Дони бајалици а она се овако замоли:

„Немитници, недојеници, невенчаници, виле, ветрови и некама — болести (падајућа болест) вама се молим ја Дона бајалица, изидите из Петрове главе, из мозга, из памети, из косе, чела, веђа, носа, зуба, усница, чељусти, ушију, из гуше, грвљана, рамена, мишица, лаката, чланака, руку, прста, ноката, грбине, крстина, груди, ребара, слабине, из срца, из црне и беле џигерице, из пупка, желудца, црева, бубрега, мехура, бедре, колена, из цеварика, из ногу, из пета, прста, и ноката, молим се ја вама анатемници, усту̀, уступите, растурите се, разнесите се, као прах по путовима, као сунце по пољу., као

ветар по гори, као сабор из манастира, као пазар из чаршије; усту! уступите анатемници!“

VI. Кад удари каква редња у народ.

1. Кад каква редња зареди по народу, онда у оној кући у којој се још нико није поболео, разделе ватру од једнога на два места па сви кућани прођу између те две ватре говорећи: „Кроз ову ватру прођосмо, друге се не бојимо“. Или се прелази преко ватре и говори: „Преко ове ватре пређосмо, друге се не бојимо“. (Из Шабач.).

2. Неки опет растегну кучине као велико повесмо на једно колоземље у које сви укућани уђу па се онда кучине на неколико места запале те око њих изгоре. После сви излазе из тога кола и свако рече: „У ватри бесмо не изгоресмо; у болести бесмо не поболесмо се“. (Из Шумадије).

Ово се чини и са стоком кад и у стоку удари помор.

3. У сврљишком крају (а и у Рипњу где сам се ја родио) у оваком случају кучине би се запалиле „живим огњем“ т. ј. ватром која се нарочито тога ради трењем дрвета о дрво произведе.

4. У Заглавку би се сви провукли кроз пробушену земљу где у брегу; један би човек го обишао око говеда и свако би се додирнуло угарком од тога живога огња и чим гвозденим (неком стрелицом).

5. У таком случају ево како неки раде: Из оне куће у којој је болесник пошљу се пре зоре два човека на неко брдашце да нађу два липова дрвета која тару дотле докле се не запале, па онда наложе

од тога ватру. Сад ту дође старац удовац и баба удовица и донесу тигањ и у њему масла које је купљено на Врачеве и то из трију општина. Донесу још и брдила с разбоја и обруч од празне каце. Она двојица што су наложила ватру прокопају кроз брдо рупу како се може човек провући, а она баба на тој ватри зготови у тигању цицвару. Сељаци међу тим сви у својим кућама погасе ватру и пођу сви мало и велико на брдо те се редом провлаче кроз ону рупу а после пролазе између ватре, јер је ова на два места наложена. Ту стоји старац и баба: старац држи угарак па свакога мало по леђима огари, а баба држи тигањ и сваки се заложи оном цицваром. За тим прођу сви кроз отворена брдила и провуку се кроз обруч. Од те ватре сви понесу кући те наложе али се не враћају путем којим су дошли него другим. (Из Подибра).

VII. Од црвеног ветра.

1. Узме баба ватраљ и угреје га па пшеничним мекињама и сирћетом окади болесника и онда маше врућим ватраљем и говори у себи: „Пошао св. Никола на сињем коњу; сињим га седлом оседлао, сињи му колан потегао, сињом га уздом зауздао, сиње море прегазио, сињи ветар однео“. Ово по три пута изреди па онда продужи: „Пошао св. Никола на црвеном коњу, црвеним га седлом оседлао, црвени му колан потегао и т. д. црвено море прегазио, црвени ветар однео“. И то три пута. Па онда: „Пошао св. Никола на белом коњу и т. д. бело море прегази, бели ветар однесе.

Устук биче; ту ти места нема; ти да идеш у Галилеј-поток,[1] где цркве нема, где попови не чате, где се свеће не пале, где се колач не сече, где ђаци не певају, где говеда не ричу, где овце не блеје, где свиње не грде, где петли не поју, где пси не лају, где нигде ништа нема. Враћах те, врнух те; устук, да устанеш као земља. Црво, црвеницо; румо, руменицо; ти се расцрвени, ти се разрумени. Изгорех ти оца, изгорех ти мајку, изгорех ти брата, изгорех ти сестру, изгорех ти стрица и стрину, изгорех ти ујца и ујну, изгорех те сагорех те: сагорех ти сав род". Па ако је доста зевала док је то говорила држи се да ће бити болеснику лакше. (Из Јагодинск.).

2. У Алексиначкој ватраљ посипљу ракијом са црвеним вином ако је црвен оток а ако је бео водом.

3. Кад је ветар *намерски* узме се метла па се њомем аше по кући и говори се: „о, ти *намерчино* погубих ти оца, мајку, брата, сестру, стрину и стрица". Ово се у три маха говори и твори сваки дан.

4. У Нишу пак овако бају:

„Пошла мајка Богородаца па срела Павла (или како му је име).

— Што ти је синко, Павле?

— Дођоше на мене добри гости, добри гости, невидени црвени ветрови, све врте, свуда болу; него их раздели по води, по гори Галилеји, куд петао не пева, куд кокош не крека, куда пас не лаје, куд пушка не пуца, куд човек не живи, куд поп не

[1] У једној басми (из Београда) да идеш „у Лелеј-гору"; а у другој (из Алекс.) у „Леки-гору".

чати: тамо да идете ви црвени ветрови на студену водицу, на зелену травицу, на црвену јабуку; да сте благи као мед, да сте хладни као вода, да лакне као лако перо, како чисто сребро".

Ово се говори девет пута на дан, па се спале кучине и барут и онај гар се привије на место где боли.

5. Неке узму ватраљ, угреју га и машући њиме преко болнога говоре: „Васа (или како је име болноме) иде уз поље низ поље, плаче и цвили гласом до неба сузама до земље. Срете га божја мајка, света Богородица и пита: што плачеш Васо, што цвилиш? Васо јој одговори: како да не плачем и да не цвилим, кад ми је ушао црвени ветар у главу (или где га боли) па ми не да ни стојати ни лежати. Врни се, рече му мајка Богородица, и иди Цвети (или како јој је име) бајалици, она је лаке руке, благе душе; извела је тридесет квочака с црвеним кљуновима, тридесет пилића с црвеним ноктима на црвеном буњишту. Квочке ће кљуновима раскљуцати, пилићи ће ноктима разгребати, остаће црвени ветар чист као чисто сребро, а ти ћеш остати здрав као челик и спаваћеш као јагње на зеленој трави. (Из Смедер).

VIII. Од грознице.

1. Болесник узме парче воштане свеће, мало соли, јечма или зоби и оде каквој младој врби па око ње три пут обиђе говорећи: „дадох коњу зоб, волу со, и венчах грозницу за врбицу." За тим прилепи свећу за врбу, жито и со проспе под њу па без обзира оде кући.

2. Грозничав просече струк од коприве на једном крају па други крај кроз ту просечотину провуче те се начини као обруч. Тај се обруч обеси над ватром да се суши с овим речима: „Кад се ова жара подмладила, грозница се моја повратила“.

3. Неки преврну троножну столицу па на сваку ногу од те столице поспу по мало соли и лижући ту со с ногу редом говоре код сваке ноге: „С прве ножице од прве грознице, с друге ножице од друге грознице, с треће ножице од треће грознице: ни више ножица ни више грозница“.

4. Неки се попну на кућна врата па возајући се на њима говоре: „Један пут, два пут, три пут, више нит' грозница ухватила нити се ја возао на вратима“.

5. Неки опет, по што их три пута грозница ухвати, засецају секиром кућну греду говорећи: „Засекох један пут за једну грозницу, други пут за другу грозницу, трећи пут за трећу грозницу: ни више грознице нит' засекао гредице“.

6. Неки нађу три струка изникла из једног корена авте (автуге) па од сва три врхове саставе, на земљу их савију и каменом притисну, и испод њих, и кроз њих, провлаче се по три пута. За тим сва три струка одсеку или ископају говорећи: „У три струка посекох три грознице; кад се ова три струка подмладила, онда се и грозница повратила“.

7. Грозница која се одуговлачи зове се *пасјача*. Против ње ради се ово: из каквога суда полије се псето говорећи у часу поливања: „пасјача“! а кад се псето од воде стане отресати, онда се та вода хвата у чанак и пије.

8. Грозница у којој се много жмури а без сна зове се: *чамалица*. Против ње купају се на каквом извору или у виру где често свет долази. После купања оставе ту или коју пару или хаљинку или ма шта с речима: „Ово чамалици“. Држи се да ће чамалица прећи на онога који први ту ствар нађе и узме.

9. Неки опет оно место на дувару, где се у јутру први пут угледа ждрака од сунца, изврте и дају грозничавом да поједе.

10. Има их који и ово раде: нађу жену распуштеницу па она кроз рукав од своје кошуље из својих уста само напоји водом болесника.

11. Неки сливају у какав суд воду низ онај штап или батину којом је ко жабу од гује отео, па ту воду пију.

12. Неки ваде смолу из уха онога човека кога је змија уједала, па је с водом пију верујући да им се никад више грозница повратити не ће.

13. Неки угревају сапак па га мећу у неначету воду и ту после тако угрејану воду пију. (Из Поцерја).

14. У једном рукописном молитвослову који нађох у Конатичкој цркви има овај запис од грознице:

I.

„Тимостаръ, местерамъ, матерамъ, па тое к матерамъ. Ва имѧ оца и сина и сватаго дѹха Аминь.

II.

„Волею изиде на кростъ и волею распе се и трети день васкрсе и грозницѹ и всакѹю болѣзнь проніе (тако) ѿ раба божїѧ имѧ рекъ вь имѧ оца и сына и светаго дѹха, Аминь“.

„Напиши прѣжде сь водомь светыхь богоявленїи: мѣсто льбно раи бисть. Тьмо вьдроуζи се дрѣво крьста. акїеже прозебѣ гроздь живота. тебѣ спасе вь наше веселїе. Слава тебѣ. Напиши же се на таноуроу и оу водици сеи сьтвори апомиризмоу и ѡми образе. И шьдь вь ребра Христова и сьтвори и ѿ сїихь, и да испїеть уловѣкь, и исцѣлѣеть благодатїю Христовою. Дроуго: вьзми бѣли тимїамь и дафиново коренїе и листїе и вьложи ихь вь грьньць и вьсипли жеракїе и сѣди врьхоу ѡгрьноув'се, и да зинешь, да ти иде дымь вь оуста и оу грьло а ты поганитаи дымь, и исцѣлѣеши“.

Примедва: Ово последње узех из Serbische Lesekörner пок. П. J. Шафарика стр. 129. и 130., али тога има у веома многим споменицима наше старе писмености.

15. Ухватила Турчина грозница. Он дође да му баба баје; баба се преклиње да не зна ништа. Турчин навали да је бије. У муци баба узме вретено па машући Турчину око главе стане овако мумлати:

„Усејине, бусејине; учао, бучао: око куће без обуће; око сламе, без доламе“. Сад духне и заврши: „иди, бедо; овде ти место није“. Каже прича да је Турчину било лакше.

IX. Кад глава боли.

1. Додирујући у главу говори се три пута:

Ово су имена нечамогу да буду у човеко-

Ш	А	Т	О	Р
А	Р	Е	П	О
Т	Е	Н	Е	Т
О	П	Е	Р	А
Р	О	Т	А	Ш

стивих духова, који кову телу.

После тога говори се ово: „Нежид иде путем; срете га анђео Гаврило и упита: куд идеш Нежиде? Идем у човекову главу, да је сваком муком мучим. — Не можеш тамо ићи, но иди у воду. Нежид рече: — Ја ћу из воде у рибу, из рибе у траву, из траве у свињску сурлу, свињу ће појести човек, па ћу опет отићи у њега“.

Запис овај записује се на горњој кори од врућега сомунића. По три таке коре ваља да поједе болесник а лепчићи остају лекару. Ако врућа хлеба не би било ваља га подгрејати; а ако хлеба никако не би било, записује се на врбову или лескову лишћу, које се после спира водом, коју болесник ваља да попије.

2. У конатичком молитвослову, а и у часловцу у истој цркви находи се ова

„Молитва кь главнїа болѣзни.

„Гдн Боже нашъ, приклонилъ еси главꙋ на крестѣ покланаютса вса видимаа и невидимаа, сокрꙋшилъ еси силие главы повинныхъ грѣхми, многомилостиве, ты сокрꙋши болѣзнь главнꙋю раба божїа (имꙗ рекъ) и исцѣли его ѿ немощи и болѣзни главныа ꙗко ты (еси) исцѣленїе да мꙋдръ идетъ (же) нежитъ ѿ мора чермнаго и срѣте Господь его и рече гдѣ идꙋтъ (тако) Нежиде? И рече Нежитъ идꙋ на человѣка кь плоть кости ломити емꙋ, мозакъ измерцати, пролиати кровь, очи ослѣпиати, носъ изгнетовати, зꙋбы искоренити. И рече Господь: запрещаю ти Нежите, именемъ моимъ да не дерзнешъ на раба Божїа имꙗ рекъ. Благословенїе господне на его и людїе мои знаменами во вѣки Аминь“.

3. Од главобоље има још неколико молитава али је у свију других садржај ближи к требнику те их с тога не преписујем задовољивши се овом једном. Има ту молитва од зубобоље а има неколико и записа против разних болести. Н. пр.:

Ѿ главе:

„И наместь краниеси, на спавраниеси погреке се Христос намъ есть и воскресе Нежнда изгна изъ главе рабу Божїю (имя рекъ) ва имя оца и сына и светога духа, аминь“.

„То напиши на киселу лебу нека еде трипутъ на данъ кадъ заболи глава“.

X. Од вруħице.[1]

1. Кости од лисичје главе метну се у воду па се том водом болесник купа.

2. С језика, дланова и табана састругују ону смесу што од ватре постаје па је с брашном замесе, у вруħем пепелу мало испеку и дају то псету или мачки да поједе.

3. По постељи болнога ваља посути конопљенога семена да на њему три ноħи спава а свако јутро оно на ком је спавао износити и просипати на буњиште нека га тице разносе. (У свима великим болестима болесник се купа и све важније чини врше се на буњишту (сметлишту).

4. Од прилепљивости вруħичине ограђују се тим што добро дувају кад у собу болесникову уђу да их

[1] Негде ову болест зову: терлема, и: трлема.

не би собна пара нагло задахнула а кад излазе ударају цеђом о праг те као отресају прилепљивост. Докле пак седе у соби код болесника чешће се машају себи под пазухе те онај зној трљају и миришу га.

5. Од врућице се и овако лече: Угреју пун котао воде а у ту воду потрпају што год у кући има гвоздено: ватраљ, вериге, чимбаре и т. д. па болесника том водом купају.

XI. Од далка.

1. Кад месец опада, далачљив изиде у зору на поље кад петли поју, пљује себи у длан, трља по далку и говори: „Петли поју да сване; трем далак да сахне. Сахни далак сад, али немој сав“.

2. Неки стружу ступу, чанак или чутуру трешњеву па оно што се одструже ситно утру и у води пију; неки опет притисну орах својом петом, а дрветом окруже оно место под орахом колико је захватао, па исти орах обесе после над ватром да се суши.

3. Неки од далка ово раде: у потоку или реци нађу место где се вода на више страна разлива па ако се ту десило и дрво које би било почело трунути, дођу, по заходу сунца, стану на то дрво, узму три доста једнака каменчића, натру њима далак и кад један метну на далак реку: „То ти је ширина“; кад други метну, реку: „ово ти је дужина“. Трећим пак куцну у оба прва с речима: „Један, два“ па их сва три пусте у воду, дрво испод ногу отисну у воду па пливајући или, ако је плитка, плазајући се уз воду, говоре: „Камење с далком у воду; моје место низ воду а ја

здрав уз воду". Сад изиду из воде и не обзирући се иду кући.

4. Неки овако готове лек од далка: семе од пепена стуче се и помеша с квасијом и маслом, па кад на ново добро прокисне, маже се тим далак и уз то пије се вода у којој је кухана лубеница. (Шабач.).

5. Ако је далак на десној страни у Алексиначкој овако раде: узме бајалица чађаву сламу, белолуковину и кокошињу поган а такође с ђубрета парче од старе метле. Све то и ватраљ са жеравицом однесе на буњиште где се и болесник одведе. Сад бајалица метне ватраљ са жеравицом испод болесникових ногу а руку с оним стварима пружи кроз његову кошуљу у недра на далак и говори овако: „Шта ћеш ту, *бедено;* овде за тебе места нема; за тебе нема постеље; за тебе нема вечере; ти да идеш у *Леки*-гору. Тамо ти се кућа гради; тамо ти се вечера готови; тамо ти се постеља стере: мекан душек, свилен јастук; сребрна синија, златна паница, медена ложица. Одавде да идеш; овде ти је место опогањено белолуковином, погању кокошињом и чађавом сламом. Ту је и трње глогово. Устани на траг, *бедено*"! Сад оно што је држала у руци пусти на жеравицу те тим окади болесника. Тако се ради по три пута у три реда на дан.

XII. Од ӣздâти, трбобоље, наступа.

1. „Кад коме душмани преко ђавола учине да га страшно заболи на стомаку", зове се у Прекоморављу *издат*. Да се од тога сачувају у Крајини носе ушивена тамјана, врстолове лике, и „траве од издати". А ако кога снађе издат овако га видају: баја-

лица окади болесника тамјаном па у место где га највише боли убада лагано ножем црнокорцем непрестано зевајући и шапућући. (Саму басму нисам могао дознати).

2. Неки опет узму траву „издатљивицу“ и нож црнокорац па тим машу око болесникове главе говорећи: „Ето иду седамдесет и седам делија, хоће Петру (или како буде име болеснику) на конак. Петар им каже: не можете код мене на конак, него идите на даљину, у зелену гору коју сретнете“. То се говори три пута и три пута се обреже ножем земља око болесника. Он се накади тамјаном и травом издатљивицом и напоји водом. (Из Алексинач.).

3. Од наступа у пожаревачкој Morави овако се баје:

„Ој чумице, чумице, што си косу расплела, што си лице нагрдила? Како да не расплетем косу, како да не нагрдим лице, кад ме боду црнокорастим ножем. Они мене једним а ја њих с два; они мене с два ја њих с три; они мене с три, ја њих с четири“, и тако до десет иде и три пут се повтори и иза свакога десетог рече се: Усту! а кад се и после треће десетине рече: Усту! држи се да ће наступ проћи.

4. Друга басма од издати овако вели:

„Амин, господе, да је Петру лек из мојих уста и од моје руке, у данашњи дан. Ножем ћу обајати, тамјаном ћу окадити и у гору пратити. Петар нек остане чист као од мајке рођен“.

5. Или:

„Беж' издати проклетнице! за ногу те ухватих, у море те бацих“. (Три пута).

Или:

6. „Амин, амин, бајем у име свете Богородице: „Пошао болан Милоје (или како је име) горе доле кукајући. У путу се сретне с Калином бајалицом. Бајалица кидиса на његову болест и поче бајати а *издат* наже бегати из костију, из снаге Милојеве".

7. Ко пати од наступа, струне, трбобоље, нека се напије воде из ступе, нека се три пут преврне преко главе па се после савије и заспи. Кад устане биће здрав. Ступу пак ваља превврнуту оставити да преноћи.

XIII. Од урока.

(Ово се ради и при многим другим болестима).

1. Бајалица метне преда се чанак неначете воде (која има спусти у ту воду и стрелицу — онај камичак за који се држи да из грома пада на земљу —) а на ватрању узме доста жива угљевља па машицама или врхом од ножа један по један спушта у воду намењујући, т. ј., питајући се од каквих је очију урок дошао: или од плавих, или од црних, или од зелених, па који угљен падне право на дно, таквих очију човек или жена урекли су болеснога. Сад погађа ко је урекао? Док ово ради она машицама маше у накрст по води, као свештеник кад воду благосиља, зева и говори равне басме а најчешће ову: „Иди, бољо, и у гору и у воду, у високе висине, у дубоке дубине, где певац не пева, где кока не какоће".

2. Ако ово не помогне бајалица има обичај рећи: „оживели су уроци у њему; нисте ме раније звали".

Сад се још тражи трава „од изеди“. Кад нађе ту траву она најпре намени т. ј. рече: „Кажи ми или си на живот или на смрт?“ Кад је ископа ако види да је месната, цела, језгровита онда је *на живот* и болесник ће оздравити; ако ли буде начета, чисто као суха, шупља, трула и покварена тада је *на смрт* и болесник ће, јео је или не јео, умрети.

3. Бајући деци уроке неке и овако говоре: „Један урок, два урока, три сусрета: отац, син и свети дух. Ако си мушко пукла ти јајца, ако си женско прсле ти дојке“. (Шабач.).

Или:

4. „Урок седи на столици, урочица под столицом: урок уриче, урочица одриче. Бежи уроче у гору, у воду; ту ти место није“. То се рече три пута, лизне се дете језиком и прозевне неколико пута. (У Левчу).

5. У Ужичкој држе „да уроци могу бити двојаки: уроци од милости и уроци од зависти“.

6. У Шабачкој још овако деци бају: „Урок седи на прагу, урочица под прагом; урок уриче, урочица одриче. Урок скочи, урочиће подави“. Говорећи ововаља дете трљати по челу, по обрвама, опруженом шаком прекрстити га по лицу и повући га за нос цвркутајући му уснама (што се не може да напише).

7. Кад се хоће да изнесе мало дете у вашар, или куд међу свет, онда се пред поласком оно унесе у оџак или у фуруну и рече се: „ако се оџак урече, и дете се урекло“! За тим се на њему преврне кошуља и намажу га мало гарежем између обрва и по челу. Велики пак, кад пођу међу свет, изнесу из куће неколико живих угљена и пред кућом газећи их угасе,

па један тако угашен угљен узму са собом и кад у вашар дођу баце га опет у ватру да оживи. (Из Шаб.)

8. У Крајини држе да је *урок* и *прострел* једно. Од тога малу децу гараве по челу и по образима. А ко је већ *прострељен* гасе му угљевље у води и запајају га том водом, у коју сатру и мало босиљка. Остатак те воде сипају му на руке да се умије по образу, али не сме воду с образа дочекивати на руке него право с образа пада на земљу. За тим притисну болеснику слепе очи палцима, које најпре опљуну и трљају непрестано зевајући и шапућући. Кад се и то сврши лизну га по челу у накрст и избављен је од прострела или од урока.

9. Баба Дона (у Селачкој, у Заглавку) пипајући болесника по лицу прстима и зевајући овако баје од урока:

„Бела тица тичаше, бело млеко пушташе, на бело камење капаше; пукле му очи на плочи ко Петра урочи“.

10. Није само устно предање учило из појаса у појас како се ваља спасавати од урока, него је то чинио и петрахиљ. У цркви конатичкој нађох ове године у две књиге приложен препис разних молитава, од којих ево преписујем овде следујућу:

„Молитва ѡ оуесъ приҳора сиреүъ ҳа ѵроци младенцемъ.

„Господи боже нашъ; царю вѣковъ вседржителие, и всесилие сотворивы всаүескаа и үстроивыи единимъ хотѣнїемъ иже седмерницею раждженую пещь пламень иже въ вавѵлонѣ во хладъ преложивыи отроки цели

сохранивыи: врачу и исцелителю душъ нашихъ и покровителю на тѧ надѣющимъ сѧ и тебѣ молимсѧ претвори и прогони всѧкое дїаволское дѣиство и всѧкое сатанинское начинанїе и всѧкое прихотѣнїе и предѣиство, желанїе похотное: и вредъ очесъ призора снишедшее ѿ злодѣевъ и лукавыхъ человѣковъ ѿжени ѿ раба твоего имѧ рекь: красоты ради или мужества ради или благополучїѧ ради или ревности ради зависть и очесъ призора пришедшее на раба твоего имѧ рек: Ты самъ владико человѣколюбче простри руку твою державную и мишцу твою крѣпкую и посѣщающїи посѣти созданїе твое сїе и ниспосли ему ангела мирна державна души и тѣлу хранителѧ яко (да) запретитъ и ѿженетъ ѿ него всѧкїи злодѣиственыи совѣтъ, всѧкїи узъ и призоръ ѿ пакостотворнихъ и завистлихъ человѣковъ дѣемое; яко да ѡ тебѣ цѣлъ и здравъ соблюдаемъ со благодаренїемъ поетъ тебѣ: Господь помощникъ и не убоюсѧ что сотворитъ мнѣ человѣкъ и паки неубоюсѧ ѕла яко ты со мною еси. Яко ты еси Богъ державы моѧ крѣпкїи властитель, началник мїра, отецъ будущаго вѣка. Еи Господи возглаголи рабу твоему имѧ рекъ и ѿрѣши ѿ него всѧкїи вредь и огнь ѿ очесъ призора бывши и преждеречены всѧ злыѧ вещи сохрани, молитвами преблагословеныѧ и славныѧ владичицы нашеѧ Богородицы и приснодѣвы Марїи и свѣтовидныхъ Ангеловъ и всѣхъ свѧтыхъ, Аминь".

XIV. Од оспа, чирева, мицина (уоова) и отока.

1. Ако је оспа по језику, онда се само разгрне жеравица, пљуне се у њу па опет загрне. (Из Шабач.).

2. Ако ли се испуца кожа и исперута у Алексиначкој раде овако: Бајалица узме метлу и маше њом из куће на поље говорећи: „Запали се *Перутље* поље! Чим ћемо га угасити? Студеном водицом и зеленом травицом“. То се говори три пут у три реда на дан. Кад бајање сврши узме траву *добричевицу* и запали па је тако запаљену метне у воду те угаси. Ова се трава превија на отоке, а ако боли од хладне воде може се узети и врућа вода.

3. Ко пати од чирева узима леп штапић па се на њему зареже толико зарезотина колико је на болеснику чирева. У сваку зарезотину намаже се мало крвљу или гнојем из чира, и штап се остави гдегод куда много света пролази. Ко тај штап узме прећи ће на њега чиреви а први ће се болесник ослободити.

4. Или се узме онолико ораха или лешњика колико је чирева па се метну у суд, у ком се вода мало узмлачи те се њом болесник окупа и вода и ораси проспу се на место куда пролази свет. Ко узме те орахе или лешњике однеће и чиреве на себе.

5. Или: кад придођу потоци па се вода добро замути болесник се у тој води купа али онако како је казано код далка. (Из Шабач.).

6. Од мицине овако бају: „У мице мицине три брата рођена: један глух, други слеп, трећи хром; глух не чује, слеп не види, хром не ходи (духне се у рану) устук бес! ту ти место није“. То се чини три пут са три различите ствари: перцем, сољу и чешљем. (Из Шумадије)

7. У Алексиначкој мицину зову усов и овако бају од ње држећи у руци перце и чешаљ с речима: „Де-

вет девојака чу́вају усов (мицину): три неме, три глухе, три слепе. Док неме проговорише, док глухе прочуше, док слепе прогледаше, залете се бесан вук те поједе усова". Док се год баје пипа се брусом у место које боли па у земљу. То се чини три пута на дан.

8. Ако какав оток изиде на здравом месту ваља замахнути секиром на отечено место с речима: „Добро јутро Со́вија! Јадно ми добро јутро; мене овде нема до у јутру". Сад се засече у какву греду секиром три пута па ће се оток разићи. (Из Ужич.)

9. На сваком отоку ваља начинити Соломуново слово на месту где отиче и рећи: „Устук бика ја ћу тебе свим петорицом (т. ј. у слова је пет углова). (Из Шабач.)

10. Кога нападне ма какав свраб каже се да је нагазио на псећи сугреб. За то свак ко смотри сугреб пљује на њега. А од свраба — сугреба — ваља се потрљати ма којом венчаном хаљином па ће проћи. (Из Шумадије).

11. Од жлезда — крајника — на усековање св. Јована ваља са струка кудељнога, који је још не ишчупан, у један мах руком свући све семе и лишће, које се налази на врху струка; то тога дана осушити и у прах истући, па кад дође болест тога праха на прст пљувачком намокрен са ситним шећером узети и прст у уста увући, па на крају на ком су крајници у три пу́та начинити крст, и бол ће проћи.

12. Ако жлезде отеку на поље ваља их често трљати пљувачком а у вече кад изиду звезде ваља

изићи на поље и трљајући их говорити: „Вечерас и звезде и жлезде; до сутра ни звезда ни жлезда“. (Из Шабач.)

13. Жлезде које отеку иза ушију зову се у Алексиначкој и око Ниша *заушке*. Ко пати од заушака нека са бајалицом оде на воду и донесе воде у чинији. У ту воду метне се три пута по девет каменчића. Кад се почне бајати узме се девет каменчића па се једним по једним пипа по заушкама и говори: „Зажени се (место удаје се) Ника девојка; дође камени свекар те је испроси, доведе камене кумове, доведе каменитог старојка, каменитог девера, камените сватове, и каменитог младожењу“. Кад се то све изговори баце се оних девет каменова из руке; а други се девет узме из воде и даље се говори: „Устај Нико, девојко; дође ти камените свекар да те испроси, доведе ти каменитог кума, каменитог старојка, каменитог девера, камените сватове и каменитог младожењу“. Сад се и трећи пут каже то исто и трећих девет каменова спусте се у воду.

14. Баба Дона, из Селачке у Заглавку, овако баје од усова — мицине —: најпре узме у руку девет малих каменова, па пљуцкајући болесника говори овако: „Пошао усов с кросном (вратилом) на војску. Сретне га девет младих девојака па га вратише; сретоше га девет младих момака па га уставише; сретне га Дона бајалица па га устукну: усту! уступе, усове: да си мањи од маковог зрна“.

15. Кога ухо боли нека налије у њега своје мокраће па ће проћи. (Из Шабач.)

16. Од мицине још и овако бају: Бајалица или својим из носа балама или оном машћу из својега уха овлажи свој палац и прст казалац па са та два прста три пут око мицине опшестари и сваки пут по мало мицину уштине, а после сваког опшестарења мицине начини она с та два прста колут на земљи па и земљу божем уштине. (Из Шабач.).

17. Кад се на једну рану наметне нешто друго зове се у Прекоморављу на̏мета (2. падеж је на̏мêти!). Од намете је овака басма: „Пошао путем наметан човек: наметне опанке носи; наметне кајише завија; наметну кошуљу носи; наметну капу носи. Срела га мајка Богородица. Куд идеш наметни човече? Идем да задам Станоју (или како буде име болеснику) чирове, красте, оспу и свакојаку болетицу. Врни се натраг наметни човече, ја сам мајка Богородица: душом ћу духнути, пером ћу махнути, то ће Станоју проћи“.

18. Ако ли се рана подљути и да на зло, то је *по̏дљута* (други падеж каже се: од по̏дљӯти). Од подљути је ова басма: „Пошла подљута по песку, убола се на треску. Ода шта јој је лек? Од паднога пера, од благога млека. Лака рана као перо, блага рана као млеко, чиста рана као сребро. Усту! усту! усту!“

Или ову басму:

19. „Потекоше три реке: једна река огњуша, друга река подљутуша, трећа река благуша. Блага рана као млеко ,лака рана као перо, чиста рана као сребро. Не бој се, дете, то ће теби проћи“. (Из Пожаревачког).

XV. Од жутице.

1. Из кошнице, у којој су пчеле саме помрле, узме се саће, од тога се исцеди восак, од кога се начини као чаша па се у њу метне дукат од мираских (од мираза) новаца, и вода се из те чаше, с тог дуката, пије.

2. Други узму жут свилен конац па га обавију себи око врата, а други свилен а црвен конац обесе о црвену ружу у градини. По што тако прође ноћ оду сутра дан ружи и свој жути конац свину с врата и обесе о ружу а с руже црвени свину и метну себи на врат говорећи: „Ружице, Богом сестрице; дај ми твоје руменило; а узми моје жутило“.

3. Неки опет, или за себе или с овим напред заједно, ако је болесно мушко нађу петла, а ако је женско, кокош у које су жуте ноге па те ноге перу и воду ту пију, а многи такву живину кољу и чорбу и месо с ногама од ње једу. (Из Шабач.).

XVI. Од улога (костобоље).

1. Улози се зову кад свуд по костима у телу час на једном час на другом месту боли.

2. Печен или не печен колачић од кукурузног или пшеничног брашна однесе болесник каквом глогу држећи га на оном месту где боли. Тим баш местом, које га боли, три пут дирне у глог, говорећи: „У глог улог, а у тело одлог“. Сад онај колачић остави на глогу да га тице поједу, а он, не обзирући се, иде кући.

3. Од костобоље неки траже кост кроз коју је проникла трава па ту траву једу лека ради. (Из Шаб.).

4. Неки опет од те болести једу броћ, траву, којом се пређа црвени. (У Шумадији).

5. Кад сева по костима и премешта се на различита места зове се у Нишу и околини: *секавина* или *мамка* (?). Од секавине овако тамо бају: „Секо, секавино; што сецаш, што стрецаш; што вртиш по костима? Машем секиром и сечем те; махнух ножем пресекох те; махнух лопатом одметнух те; м хнух метлом пометох те; устај на помоћ мајко Богородице, милостивна“!

(После се повтори све оно што се говори против црвенога ветра).

XVII. Кад трну руке и ноге.

1. Коме трну руке и ноге нека оно што му трне тре сапуном којим је мртвац окупан, па ће га проћи, или:

2. Нека носи десни брк од рибе сома па му не ће трнути. Кога ухвати грч нека рече: „Моме оцу име Тодор“ па ће грч пустити. (Из Шабач).

XVIII. Од срдобоље.

1. Кад се први пут изиде крвљу на поље ваља оно секиром озго у накрст пресећи па оздо подхватити до земље и преврнути и ушицама секириним притиснути оставивши да тако преноћи. Болест ће престати. (Шабач.).

2. Многи од те болести кухају семе од чешље и пију као теј.

Срдобоља је страшна болест за наше сељаке. Они се ње боје као и чуме; јер их сиромахе стра-

шно затире. С тога много којешта од ње чине, али се ја сада не могу да сетим како управо шта бива. Доцније може бити и томе ћу се довити како год да уђем у траг.

XIX. Различито.

1. Коме досађују протисли сливају му неначету воду низ велики нож, који је био у војсци и севао турске главе, па том водом запајају га.

Или: саставе се свих пет прста у гомилу па се на оно место где боли, три пут притисне говорећи: „Устук бика! тебе *сја;* ја ћу тебе свим петорицом"; а четврти се пут и притисне боље и као мало заврти.

2. Груди кога боле нека пије воду од брезе кад она у пролеће намезгра. (Из Шабач.).

3. Глисте ко има, нека салије низ мотовило масла и пије па ће се избавити. (Шабач.).

4. Велики кашаљ овако лече: дају ономе што кашље крви од малога пилета, од зеца и од корњаче а добро је јести и месо од корњаче. Малу децу ваља провући кроз повраз од кућевнога бакрача (кроз тељижац). (Из Шабач.).

5. Неки од тога истога кухају ону боцу, што се зове чкаљ (велика бодљикава трава) и пију од великог кашља као теј. (Из Шумад.).

6. Има нека немоћ кад је човек на ногама али је без снаге. Негде то зову *страна болест* а негде *чама.*

7. Од те чаме овако се лече: наставе у јутру бакрач воде над ватру али никако не дају толико ватре да вода провре; него тако чами до вечера, па се болник том водом купа.

8. Неки опет састављају воду: с девет бродова, у њу метну мало омаје (то је вода која прска од кола воденичнога). Том водом купају болесника и држе да ће умрети ако му се то не уради. (Из Шабач.).

9. Кад здрав човек на један мах занемогне зове се у Нишу *ȍграма̑*, јер држе да је ограисао. Од ограме овако тамо бају: „Заспала мајка код Јована (или како му буде име), заспао отац код Јована па притискоше његовога анђела (држи се да сваки човек има анђела на десној руци), анђео се расрди и одлете од Јована. Кад то видеше доњоземци истрчаше и почеше му кидати дирку по дирку од срца, од трбуха, од главе, од уста, од језика и играти се тим. То видеше божји анђели па слетеше с небеса и почеше да отимају и да моле да им дамо да једу и да пију благо, слатко, хубаво. Одобровољише и дадоше: дирку од срца, дирку од трбуха, дирку од уста и дирку од језика“.

Овако се говори три пута:

10. Кад змија уједе, бајалица баје ујedено место говорећи: „Земља земљу јела: ни с вактом ручала, ни с вактом ужинала, ни с вактом вечерала; ни са зла човека ни са зле жене. Глогов колац и ражањ колач“. Сад хукне уједеноме у уста и рече: „изиди Марија, зове те кадија“. Ово се чини три пут. (Из Златибора).

11. У помињаном молитвослову Конатичком има овај запис од змије:

„Ѕемлꙗ ѕемлю полюбила, ѕемлꙗ ѕемлю полюбилꙗ, ѕемлꙗ ѕемлю полюбила: рогомъ рꙋчакъ, рогомъ

кеуера, рогомъ постела (3 главе) не порадъ оне ѕле жене но порадъ оногъ доброгъ уокека".

12. Ако би ко од једнога видара донео лек за два болесника, не казавши да су два, једноме ће помоћи а другоме не ће. (Из Шабач.).

13. Не ваља се јести из лонца докле не проври, по што би се налио; јер ко то учини не ће се умети бранити на суду.

14. Кад се лонац истави од ватре оно место где је његово дно стојало не ваља онако да зија него га ваља засути пепелом; јер се прича да је ту био мајстор скрио пети ексер, који су Јевреји били наручили да га у главу Христову ударе. (Из Шумад.).

15. Кад коњу мокраћа стане неки га преводе преко које венчане хаљине; или га венчаним појасом опасују; или га кроз венчану хаљину напајају; или узму сламку међу врхове од малога прста и казалца, савијена преко два средња, па пребацују преко коња. (Из Шабач.).

16. Ово чине у Шумадији и овци кад се окрви.

17. Да би пијаници огадили пиће чине ово: ако је пијаница мушко онда од мушког а ако је женско од женског мртваца, кад се он купа, гледају да узму макар најмању кап воде из оне рупе у потиову. Ту воду помешају у каквом суду с другом. Сад умешају у то ракије, мокраће од ајгира и јежа, па се та смеса кроз рукав од кошуље, скинуте с мртваца, пронесе. За тим се опет у други суд која кап преручи, па опет смеша и пијаници, који свакад бива на даћи, да̂ те то попије а не зна ода шта му је то пиће. Кажу да пијаница после тога

тако заспи да се за дан и ноћ не може да пробуди. По што се разбуди тако омрзне на пиће да не може ни да га примирише.

18. Да би обућа дуго носила чине неки овако: Ухвате мачка па његове шапе метну у нову обућу говорећи: „Кад се мачкова обућа подерала, онда и моја“.

19. Да би човек био тврд као гвожђе према сваком нападу, кад нову кошуљу обуче, онда пропусти кроз недра нож тако да он врхом падне у земљу и забоде се. А да би кошуљу он наджпвео а не она њега, пред што ће је обући стане јој мало петом на јаку те је као тим победи.

20. Да би удесили да нову кућу граде на срећном месту узму четири камена и на четири места метну где хоће да граде кућу и где мисле да ће бити четири угла кућна. Сутра дан гледају има ли што под каменчићима. Ако под сваким нађу макар по најмању животињицу, срећно је место а док то не буде премештају на више места; па ако им се то не јави и од грађења одустану. (Из Шабач.)

21. Неки на том месту оставе да преноћи пуна чаша вина и избројено неколико зрна пшенице. Ако у јутру и чаша стоји пуна и пшеница на броју, срећно је место.

22. Неки затворе стадо оваца у ограду где намеравају градити кућу и оставе их да ту ноће на лепој ноћи. Где оне полежу те преноће, држи се да је најбоље место и ту кућу граде.

(Ово сам видио да ради мој отац).

23. Из завезане мараме или поврзена лонца не ваља јести, јер ће се памет завезати.

24. Неки крадом обнесу слепога миша око куће оној девојци коју просе држећи да ће она од тога као слепа поћи за просиоцима.

25. Вода од винове лозе и из траве бујаче добра је женскињу за косу: расте од тога.

26. Кад ко пође на суд, да се с ким пре, нека ишчупа из своје главе на свакога парничара и злобна судију по једну длаку па завезујући је за својом главом нека рече: „Завезах памет Матеји“ (или како је име парничару или судији), ту длаку нека за себе баци и суд ће бити његов.

27. Ко хоће да се избави од стеница нека их неколико накупи у крпу или у кутију какву и однесе где је скуп народа па нека их пусти кад се народ почне разилазити. (Из Шабач.).

28. Ко се пипне прстима под своје грло ваља да хукне у прсте. (Свуда).

29. Своје нокте, по што се обрежу, ваља метнути себи у недра, јер онога света по ноктима се гледа шта је ко радио на овоме свету. (Из Шум.)

30. Кад се дими у кући мисли се да су то мајстори из мржње према газди учинили и то овако: по што слеме кутње дигну, заврте у њега сврдао, узет с места на коме ће бити огњиште, па онда купну озго у сдеме те сврдао враћен падне опет доле. И тако се и дим враћа од слемена на огњиште. (Из Шабач.).

31. У Крајини држе да се неслога може набацити у чију кућу. Од тога саставе од три брода

воду и узму по три камичка, па том водом окупају оне који су у завади, али их купају на раскршћу. А да би се осветили ономе, за кога мисле да им је неслогу био набацио, у згодној прилици прогледају на њега кроз курјачки гркљан рекав: „викао свет на тебе као на курјака“.

32. Кад сунце помркне у Крајини држе да нека аждаја *Врколак* хоће да прогута сунце. За то истрчи и мало и велико на поље и што јаче могу лупају у котлове, тепсије, тигање, клепетуше и у све што звеку даје те том лупом поплаше *Врколака*, а без тога држе да би он прогутао сунце.

33. Кад се у вече или об ноћ ма какав лептир нађе у кући држи се да је то вештица. Лептира одмах ухвате и сагоре рекав: „Ко ноћас дође у моју кућу и овде сагоре да Бог да ми дошао сутра и хлеба (или ма шта) заискао“. Ко сутра дође тој кући и ма шта заиште држи се да је вештица или вештац. (У Шабач. и Шумад.).

34. Баба Дона из Селачке овако баје ономе, коме су вештице наудиле: узме у руку перушку и црвен конац па додирујући главу, срце, руке и ноге болесникове говори: „Устај, авај, вештице, виле и ветрови; дошли сте да Милану (или друго име) поједете срце и главу; али је код њега Дона бајалица, која вас шиље у гору, лист да пребројите, у море, песак да измерите, у свет, путове да пребројите. И кад се вратите не можете му ништа учинити. Дона бајалица је душом одувала, руком одмахала, и травом растурила. На Милана живот и здравље“. Ово му говори у три реда.

35. Кад преко мртваца мачка, псето, пиле, човек или буди шта живо пређе држи се да ће се повампирити. За то мртваца пажљиво чувају и никад самог не остављају. (Свуда).

36. У Крајини, да се мртвац не би повампирио, забадају му у пупак иглу или трн од црнога глога. А да вампир не би живима наудио, узму чиста катрана, обају га, и њиме „крстошу“ врата и трагове од својих кућа, колиба и кошара.

37. Ако гаврани загракћу преко села држи се да то слути да ће у селу неко скоро умрети. За то свак, кад то гракташе чује, ваља да рече: „Ту ти глас, а за морем част“.

38. Кад сврака закрекеће пред кућом знак је је да ће кући тој доћи гости или гласи. За то се одмах рече: „Сврачице, скитачице, ако био добар гласак, јоште покрекећи; ако л' био рђав гласак, ухвати се за грло па иди тамо за брдо“. Ако после овога још крекеће добри су гласи, а ако одлети, зли.

39. Кад се ждралови помету па не могу да опораве свој лет држи се да су их зле очи побрkале или је неко из пакости изнео пред њих решето те их помео. За то ваља викнути: „У уже ждралови; напред коловођа!“ па ће одмах опоравити пут. (Из Шумадије).

Од хала бају овако:

40. „Биће од саставака, биће од ветра, биће му напраћено, биће нагазио, биће вам ложицу сломио, биће вам каленицу разбио, биће вас чим год увредио, молим се вама: Смиљано, Огршћано, Ка-

лино, Магдалино! да му опростите и лек да му дате". (Из Прекоморавља).

41. Протисли долазе, по мишљењу бајалица у Прекоморављу, од тога, што је болесник радио на какав светац.

Од тога тамо овако бају:

„Амин, амин, господе, лек да буде Павлу моја басма. Биће од понедеоника, биће од уторника, биће од среде, биће од четвртка, биће од петка, биће од суботе, биће од недеље. — Биће секао, биће копао, биће косио, биће врьо, биће кола терао, биће макар шта *здетовао*. О, устима ћу бајати, руком ћу узети, у гору ћу пратити. Нека остане чист као сребро, нека буде здрав као од мајке рођен".

42. Кад желе какву болест да врате одакле је дошла овако бају:

„Бајем Павлу да му буде лек. Врћем овај конац; врћем овај траг: нека се врну чини од њега. Ако је од Бога, молим ти се Боже, опрости му; ако је од душмана, нека иде одакле је дошло".

Или:

„Амин, амин. У име свете Богородице! Како је лек из њених уста нека је лек и од мога бајања. Ко ми прати ову болест једном руком, врћем му са обадве; нека она не сме више на мене доћи; врнућу је у глухо доба, у по ноћи". (Из Прекоморавља).

43. Ако двојица умру из једне куће на скоро држи се да ће и трећи умрети, јер га прва двојица зову. Да то не би било ево шта раде: кад мртваца спусте у гроб и почну земљом затрпавати, онда баце

у гроб живо пиле те и њега, као замену за трећега мртваца, затрпају. Неки опет, још док је мртвац код куће, међу пиле или кокош у сандук, покрију покровом, те тако пиле или кокошка буде заједно с мртвацем у оно време кад свештеник чита опело; по том се обоје поклопи капком и укопа. (У Крајини).

44. Држећи да мртваци могу у гробу ожеднети те с тога излазити из гробова и тражити воде или вина, бар прве ноћи по укопу, остављају по који суд с вином и водом на месту где је мртвац издахнуо. (У Крајини).

45. Тамо се верује да душа умрлога не иде пре четрдесет дана у небо; већ најпре обиђе сва места у која је за живота долазила; још обиђе св. Гору и Божји гроб, па тек у четрдесети дан одлази у небо.

46. Будући да се држи да једномесечићи не могу дуго једно после другога живети, то ево шта раде: ако мртав једномесечник још није укопан, онда дође к њему жив и каква баба закључа споном једну ногу од живога и једну од мртвога једномесечника, па онај живи рече неком свом вршњаку, који ту треба да се дозове: „Примаш ли Бога и св. Јована, да извадиш роба из гроба“? Онај одговори да прима. То се повтори три пута и три пута баба заклапа и отклапа гвожђе. Ако ли би умрли био већ сахрањен онда се оде на његов гроб и за његов крст заклапа се тако исто нога живога и отклапа. Онај живи једномесечник и онај који је примио Бога и св. Јована „да га из гроба извади“,

зову се побратими и живе као да су рођена браћа. (У Крајини и свуда).

47. Док се мртвац из куће не изнесе кућа се не чисти нити се и шта кисело за јело готови, а ако се деси у соби, у којој је издахнуо, на приливу, квасац, вода и друго пиће или хлеб то проспу и баце. Кад се већ кућа почисти онда се заједно с ђубретом баци и метла и никад се више не употребљава. Хаљине у којима је мртвац издахнуо баце где ван села на какав трн да труну. Многи покров за мртваца не секу ни ножем ни ножницама већ оштрим каменом. Кажу да би сечиво, којим би се секао покров остало *мртворезно* (то јест не би се могло наоштрити) па за то не секу њим покров. Ко умре у мрсан дан коље му се *душни брав:* ован, овца или говече. На неким местима душни брав не сме бити вран ован или овца, а коза и јарац никако. Тај се брав коље са запаљеном свећом воштаном. Он се мора сав појести да ништа од њега не остане па ни сама црева. А ко умре у посан дан, душни брав му се коље о четрдесници, На сваку даћу ваља да зове само онај човек који је укопнике сазивао.

48. Кад се укопници враћају с гробља кући умрлога, пред кућом их дочекује једно од чељади те полива да се умивају, а друго држи на ватрању жива угљевља од кога свак, по што се умије, узме по један угљен преметне га из руке у руку неколико пута и преко себе пребаци натраг. Онај суд из кога је купан мртвац, ваља да остане преврнут на месту купања до сутра дан. Стакло, у коме се

однесе на гробље вино и зејтин по што се тим прелије мртвац и оно се баци и разбије о сандук. На оно место где је мртвац издахнуо првога вечера запали се воштаница или кандило, метне се сланик са сољу, комад хлеба и чаша вина, као вечера покојнику, јер се мисли да ће се прво вече његова душа ту повраћати. (Из Шабач.)

49. Смлечној крави, особито ако јој је и виме велико те пада у очи, везују о реп по конац црвене рудице од очију, од урока.

50. Ако псето почне арлукати код куће држе да слути на зло за то га свакад гоне да не чини то. Ако не ће да престане и убију га. Ако туђе псето дође чијој кући па заарлуче домаћи љутитореку: „за газдом" и терају га одатле.

51. Ако кокош пропева као петао не слути на добро; за то је одмах кољу и једу.

52. Ако свиње почну да грде и да у устима носе различите сламке тамо амо а време је лепо, значи да ће настати мраз или ударити снег. Прича се да је некакав спахија, ходећи по селима, водио уза се хоџу да му гледа у календар и казује какво ће кад време бити. Видећи једном да свиња носи шлам у зубима упита Србина домаћина: „на што то слути". „На време, ага, одговори овај". Он погледа у хоџу, а хоџа, мислећи да домаћин само хоће да му час пре оду из куће, погледа у књиге и рече: „Сутра је леп дан вас дан". Кад сутра сване а снег поврх колена. Спахија каже своме хоџи „батали, хоџа, књиге; влашки крмак боље зна од тебе и твојих књига". —

53. Ако петли у вече отпочну кукурекати држи се да ће се сутра променити време.

54. Ако патке трче и лепршају се око куће биће кише.

55. Ако се крушац соли зноји и ако со у сланици одвугне опет је на кишу. (Из Шумадије).

56. Ко пати од тишње (протисли, пробади) томе намажу лист духава медом и прилепљују му на место где боли. (Шумад.)

57. Кад се дете преједе па га протера на поље као беланцетом каже се да се *окрупило;* а таква болест зове се *крупа.* Од тога се овако чини: После по дне, кад дан удари натраг, загаси се ватра на огњишту па се машицама поравни пепео и по пепелу начини се дном какве шољице девет колананца на пепелу и од сваког колaнца узме се на врху ножа црнокорца по мало пепела и у какву шољу успе. Сад се опет пепео поравни машицом и опет се дном шоље начини осам колананца и од сваког се опет узме на врху ножа црнокорца по мало пепела и у шољу успе а пепео опет поравни. Опет се на ново дном од шоље граде колaнца све мање док се дотера до једнога, па се онда у онај пепео, који је с врха ножа сасут у шољу успе мало воде и да детету те попије па ће проћи без икакве опасности. (У Беогр.).

58. У Крајини међу Власима обичај је да болесника кад виде да већ хоће да умре, окупају и обуку у најлепше одело па у том издане. Не учине ли то за живота, онда после смрти нити га купају

нити му што облаче но у чему је испустио душу у оном га и укопају.

59. Ако је умрли старији од 20 година онда му на свако место на кожи где има длака метну кучине те их оном свећом, која му је држана док је издисао, припале да длаке сагоре. Онима од старих људи, за које држе да су били убилци, кривоклетници или иначе зли људи, морају ма где начети кожу. Т. ј. или просеку на табану, или који прст ножнии осеку или укуцају велики ексер у потиљак а то за то, да кад им ђаво стане надувати кожу да их повампири да кожа одише и да се не да надувати.

60. Пре него што хоће мртваца да метну у сандук успу у накрст у сандук по мало барута, сумпора и кучина и то се запали оном самртном свећицом а две старе баке штапићима то премећу и нешто говоре докле све не сагори и не угаси се, па се тек онда мртвац спусти у сандук.

61. За мртвацем од куће понесу се два нова чиста лончића: у једноме вода а у другоме вино са зејтином помешано. За ово последње привеже се црвеним концем или пантљиком по један колачић кисела хлеба пшенична. За време опела то стоји испод главе умрлога а после се све код главе у сандук метне и с њиме укопа. Бацајући по грумен земље на мртвога сви га опраштају и по њему поздрављају ко има кога међу мртвима: оца, мајку, брата, сестру и т. д.

62. Пред вече првога дана дођу на гроб оне исте бабе, које су у јутру управљале како да се укопа, и развуку око гроба кучине ланене или конопљане, помешају их са сумпором и барутом па у

накрст запале те изгоре. Кад кучине сагоре оне су већ донеле или пет старих ножева или један нож а четири глогова шиљка, па их онда забоду: нож у груди а два коца преко ногу а два преко руку. То све чини да се мртвац не би повампирио, а и ако се повампири да се набоде на те ножеве или на шиљкове.

63. Одмах сутра дан по укопу која млада девојка из куће (ако има а ако нема мора се најмити из села тек мора бити девојка и то млада), зађе по кућама те свакој доноси воду за четрдесет дана. То Власи зову *помана* (помен).

64. Прве суботе по укопу дају неку даћу, коју зову *помана*. За то се меси четрдесет до педесет колачића од кисела пшенична теста, на колачић се успе неколико скухане пшенице а у то се забоде свећица и то се пред свакога метне. Ту совру благослови свештеник, по том сви седају и једу. Ту највише бива деце. Совра та обично се ставља покрај пута.

65. На четрдесет дана бабе начине барјачић од три боје, вежу га на један штапић, упале три свеће па све три сложе у једну тикву, којој грлић осеку; у тикву се спусти још један колач као просфора, различита цвећа, воћа и др. Сад које мушко дете узме онај барјачић и носи напред а оно девојче, које је носило воду за четрдесет дана, ону тикву накићену и са свећама. За овима иду две бабе, од којих једна носи лончић и у њему вино са зејтином а друга кадионицу с ватром и једно са свим ново празно лонче. Све то иде каквој текућој води. До-

шав води девојче четрдесет пута захвата лончићем воде и просипа уз воду, сваки пут кумећи воду да однесе овај аманет који она шиље као дâр оцу, брату, мајци већ ко јој је умрьо, и да поздрави да се онај моли Богу за живе који су овамо остали. Кад девојче то сврши онда оба лончића напуне водом, некако све сместе у тикву, оkаде то и тикву са свим тим пусте низ воду.

66. Кад умре човек који се два пута женио закољу му по једну црну кокош и с њим је у сандуку сахране божем да заборави другу жену па да се одмах кад оде горе приволи првој. Тако чине и са женом која се два пута удавала.

67. Кад умре момак или девојка ископа се крушка, јабука или кајсија, која је тек настала на род; па се на сваку њезину грану по пантљика, стриза чохе или црвен конац веже. Та се воћка носи пред мртвацем и усади чело његове главе у гробљу. До гробља, ако је умрьо момак, обуче се која девојка као да ће на венчање и она венце на послужавнику или чему другом носи а прате је до гроба два девера. Она иде за оним дрветом. Кад мртваца спусте у гроб, онда један венац баце на њега а други предају овој девојци која га после носи кроз неко време и ако ни мислила није за тога се момка удавати. То исто чине и с прстенима.

(Ово се узима да су обичаји влашки али много којешта од тога чине и Срби тамошњи).

Завршетак.

Готово свуда у Србији даје се мртвима пет пута за душу. То се зове: *подушије* или *даћа*. Ми

ћемо се служити овом последњом речју, јер нам се чини да је она највише позната.

Даћа се дакле даје:

а) кад се мртвац укопа;

б) други дан по укопу или у прву суботу;

в) четрдесетница;

г) полугодница; и

д) година.

Четрдесетница се даје у ону суботу или недељу, која последња пада пред четрдесетим даном од како је покојник умрьо. Ако би баш четрдесети дан падао у суботу онда опет у предњу суботу даје се даћа. Није грехота, веле, дати даћу пре, него је грехота дати је после, почем би покојноме онога света стајала трпеза за леђима, ако би му се даћа дала по што му прође дан.

То исто пази се и у давању полу године, и године.

Није свуд све једнако на овим даћама, али је готово свуда обичај да се у подушије мора заклати *душни брав*, или: *подушни брав*. Тај брав ваља да буде мушкоме мушки а женскоме женски. Коза или јарац никад се не кољу за душнога брава. Не ће ни овцу гаљу или овна гаљка заклати него гледају бело марвинче. И свиња се може убити да је више јела, али по реду *душни брав* или се коље од оваца или од говеда. Само детету од четрдесет дана кажу да и голуб може бити душни брав (у Ваљевској). На неким местима толиком детету ништа и не кољу као душног брава него му само кухају пиринач. (У Алекс.).

О свакој даћи скуха се у лончићу пшенице, која се зове *панахија* и по један из куће однесе у

каквом застругу или чаши, заједно са којом поскурицом и крстаком и воштаницом свештенику, те он учини спомен мртвоме над тим; прелије панахију вином па врати доносиоцу а крстак и свеће задржи себи. Кад људи, који на даћу дођу, поседају у совру, која обично бива пружена пред кућом, онда ће, пре него што отпочну јести, сви устати на ноге те се онако у соври стојећи молити Богу, окадити тамјаном и узети по два три зрна панахије говорећи: „Бог да му душу прости; остатку живот и здравље“. Па ће поседати и почети вечерати.

Око совре укућани гологлави служе ракију и по том вино а сваки који прима чашу да пије говори: „Ком је за душу, Бог нека му душу прости; остатку живот и здравље“! па попије. На даћама никад нема велике граје и жива разговора. Обично се разговарају лагано, и највише причају које шта из живота и последње болести покојникове. Врло често чује се том приликом: „Е, он је отишао на истину, а ми смо на лажи“. „Он не ће к нама а ми ћемо сви к њему“. „Што пре то о мање греха“ и т. д.

У многим крајевима н. пр. у Драгачеву, у Рудничкој, у Гружи и др. обичај је да они који долазе на даћу донесу у торби по чутуру вина или ракије, погачу, ако је мрсак печену кокош, ако ли је пост по чанак тученика.[1]

[1] На прилику у Драгачеву, ако је данас мртвац укопан онда ће сутра сви, који се у то гробље копају незвани доћи на гробље и донети у торбама по погачу, по чутуру вина или ракије, печену кокош или тученика чанак па ће сви на гробљу ожалити покојника а после сести и сви заједнички ручати. Тај дан из ожалошћена дома понесу само толико јела на гробље, колико

Који год долази на даћу ожалошћеном дому, особито ако је рођак или лични пријатељ покојников бива дочекан женскињем, које расплетено и рушно запевајући и наричући предусрета редом те госте и допраћа до пред кућу.

Кад већ, као што рекох, поседају у совру дођи ће који од комшија и стати под врх совре и приказати све оне прилоге шта је који донео, као што се на свадби част приказује, само без икаке шале, у највећој озбиљности. Он, ставши под врх совре, прима од чељади кућевне торбу по торбу и чутуру по чутуру и чувши од њих чије је шта, говори овако:

— Наш комшија, или пријатељ или већ како му се може да рече, Милоје, дошао је на покој душе нашему брату Марку (или већ како буде име покојноме) и донео ову погачу или чутуру вина домаћину на жалост: да Бог да да му се врати на радост". Сви лагано одговарају: „да Бог да". А приказивач спусти на совру што је приказао и оно се после разилази низа совру пред све који ту седе.

Још приказивач не сврши приказивање прилога а из куће ће изићи и не далеко од њега стати најближа рођака умрломе (сестра или мајка) са расплетеном косом и сва порушена. Рукама се подбочи у појас а главу обично прекриви мало на једно раме.

ће моћи бити доста за саме укућане који тамо оду, а све што комшије тамо поједу и попију то они сами и донесу. Исто тако доносе и кад доцније на друге даће долазе кући покојниковој.

За њом ће пристати колико год има сестара, снаха и других које су му род. А се приказивање сврши, она прва крене обилазити око совре лаганим кораком и запевати из свега гласа дивно наричући за покојником. Нека то тако сложно и жалостиво излаже да нема срца које не би просузило. Сви који су за совром обично гледе преда се; неки плачу, неки божем нешто жваћу а залогај се сам враћа; неки деље какво дрво ножем а сви су утопљени у неку чудну тугу. Кад тако обиђу око совре неколико пута онда ће који од одабранијих људи, или која стара жена узети ону прву жену и рећи: „Доста, Маро, доста сестро! за Бога! божја је воља! И ми ћемо сви тамо; немој гњевити Бога; нека је жив остатак“. Тим се прекине запевка, жене се разиђу и у соври се опет зачује нешто разговора. После тога се већ и дижу иза совре.

Сестре за братом највише иду рушне. На неким местима по седам дана а на неким по четрдесет не плету косе, а рушне иду до пред годину. Рушне док су, не носе никаква накита нити цвећа, другојаче шчешљавају косу, преврћу на себи зубуне или друге хаљине, а негде се (у Чачанс., у Подибру) повезују црном шамијом. Док су год рушне не певају нити играју. Место песме, кад иду у поље, обично, запевају наричући све врлине умрлога. Ова су нарицања пуна лепоте тако да би добитак био ако би се покупила.

Надам се да ћу, ако Бог да здравља, и од тога добавити макар колико.

После завршетка завршетак.

Кад ја једном у Д. Милановцу упитах: колико и како жали жена мужа, одговори ми шаљива једна постара жена, која се више пута удавала, „да жену човек жали онолико колико вре вода у котлу по што се он дигне с ватре; а жена опет човека онолико колико вре јело у лонцу по што се он измакне од ватре“.

ЖИТИЄ ЦАРА УРОША.

ОД

ПАЙСИЯ, ПЕЋСКОГ ПАТРИЯРХА.

(1614—1646).

Житния србских господара и црквених поглавара од св. Саве и брата му првовенчанога краля Іеромонаха Доментияна, архиепископа Данила, игумна Григория, Константина философа и других, коима имена незнамо, драгоцени су споменици кньижевности и главни извори повестнице наше.

Ред тих србских животописаца завршуе патриярх Пайсие и списано од нѣга житие цара Уроша последньи е изданак „древета од живота“, поздни производ те врсте старе наше кньижевности. Житие ово не може се истина успоредити ни стилом ни пуноћом факта с неизданим іошт животом деспота Стефана високог,[1] а може бити да и П. І. Шафарик има право, кад каже за Пайсия да е „durchaus unkritisch“; но покрай свега тога мишлям да га треба на свет издати, ако ни за што друго, а оно бар зарад историографие србске.

---

[1] О животу овом судим по травестираном житию деспота Стефана у кньизи: „Житія святыхъ россійской церкви, также иверскихъ и славянскихъ. Мѣсяцъ Декабръ стр. 262—314.

Неколико речи о писцу и о рукописима, по коима се житие ово овде штампа предпослаћу самом житию.

По неким списцима србских патриярха био є Пайсие родом из Задра (Летописи србски за годину 1833 ч. I. Дечански споменици стр. 83.) но у єдном савременом запису назива се он „Янѣвац“ (Далм. Магазин за год. 1866 стр. 187.). Пайсие є био ученик патриярха Іована (Д. Спомен стр. 19) с коим се заедно споминѣ у єдном спомену од год. 1613 као митрополит Новобрдски (Monumenta Serbica к. 558.). Кад се патриярх Іован 14. Октобра 1614 године у Цариграду престави, буде Пайсие исте године у Грачаници за пећског патриярха изабран: „Tunc ergo collecti seniores magno numero in concilium quippe omnes Metropolitæ et Episcopi et Clerus et Magnates seu Vlasteli et personæ nobiles beneque natæ non paucæ colligentes se in Metropoli Grachaniczensi eligerunt Novobrdensem Metropolitam eumque fecerunt Archiepiscopum seniorem (Nota. Nomen non est expressum sed spatium trium vocum relictum. Pejačević). Из Лѣтописа Ђурђа Бранковића у Архиву II. стр. 29.).

Пайсие є седио на патрияршком престолу до год. 1646 а те є године 2. Новембра од бивола смртно ранѣн умрьо. (История цркве за учећу се младеж, у Београду 1856. стр. 130.).

О труду и настояню Пайсиевом око обнове и украшеня првопрестолне србске цркве сведоче надписи на истой цркви (Дечански Првенац стр. 94., 95. и 97.) из рукописних записа (Гласник VIII. стр.

150. XI. стр. 173., Д. Спомен стр. 38.; Гильфердинг: Боснія стр. 168.) може се закључити, да є Пайсие *књиголюбив*,[1] а из самог житиня и других бележака[2] да є особити „ревнитель ко святымъ“ био.

Шта є патриярха Пайсия, савременика босанског бискупа Томка Мрнявића[3] побудило, да службу

[1] У єдном рукопису врдничком има на краю овай запис:

„Сію книгу слоужбу бденив ѡбрѣтох вь манастироу раваници светаго апостола и Єуліста лоукы. Како с била благоучьстиваго и христолюбиваго гюрга дѣспота вь градоу сиѣдеревоу при животѣ его, послѣди принесена бысть вь манастирь раваници, и вьзех ю из аманета те ю претрьтах да се находи и вь нась сїа светаа слоужба; паки ю послахь где е и била, и кто оѣе отолѣ отимити да юесть проклеть и не благословень. и подписах своею рукою азь смѣрены и многогрѣшни Архїепископь Паисеи пекскы лѣта 7149. а ѿ рожаства христова 1641.

[2] Види у римничком Србляку на листу 236.: „Вь лѣто 7136—1628. святыи Сїмѡнъ монахъ (првовенчани краль) явлается Ігумену — явлается святому Архїепископу пекскому кур Паусею к патріаршіи. Онъ же — по явленіи въ тои день путешествіе сотворивъ во обители сопотаии — и повелѣ свенощному бдѣнію быти — и патріарх служби совершавъ повелѣ мѣсто копати, идѣже святагѡ явлается гробъ, и ѡбрѣтоша кувотъ неистлѣнѣ“ и т. д. Београдски Србљак лист 12. — Čaplović Slavonien etc. II. стр. 182.; „Nach dem Zeugnisse des Ipeker Erzbischofes Paysie, als der Serbische Despot Johann Branković mit Tode abgegangen war, wurde das Land durch seine Wittwe Helene eine Zeit lang regiert“.

[3] Бискуп овай (од год. 1631—1639) списао є живот св. Саве на латинском єзику: Vita S. Sabæ, in Regiœ sancticatis Illyrianæ fœcunditas. Romæ 1630. и у Боландиста Actis Sanctorum, Antw. T. I. pag. 979.

св. Урошу састави и житие ово спише, о том нам сам он казуе у житию где и изворе наводи,[1] помоћу коих е наложено му извршио.

Оставляюћи другима, да дело ово оцене напоменућу само да е житие ово писано „вь послѣдня врѣмена нѫждна и оусилна ѿ безбожних“. —

Житие ово исписао сам из рукописа великореметског од год. 1642, кои е одпре у М. Язку био и кои е П. І. Шафарик у познатом чланку описао. Од 32 листа, што их е житие тада, кад е Шафарик исти рукопис у рукама имао, пунило, испала су три найважния: први, последньи и едан лист из средине. Празнине те попунио сам из другог Язачког рукописа, кои е с првог не знам када преписан а год. 1748 поновлѣн.

Гильфердинг е у поменутой кньизи из житиа цара Уроша „по рукописи списаной въ недавнее время — кажется въ концѣ прошлаго столѣтія и хранящейся въ монастирѣ *Шишатовцѣ*“ штампао два одломка: на страни 205. „*Извѣстіе о призренском собору*“, а на страни 233.: „Разказъ объ убіеніи цара Уроша“. Шишатовачки овай рукопис преписан е по свой прилици из Язачког рукописа, ер у овом последнѣм записано е, да е 1755 године ово правило светога и младога цара Уроша дано: „Честнѣишемꙋ Господинꙋ оцꙋ Викентїю Поповичь; Архїмандрїтꙋ Шишатовачкомꙋ на прочитанїе и преписанѣ на времѧ“.

---

[1] Гильфердинг назива изворе, кое е „составитель житія цара Уроша“ употребио „хорошими источниками“.

Раковачки од Шафарика под броем 96 описани рукопис, у ком е и ово житие Пайсиево уврштено, нисам могао на месту наћи. —

Преписујући житие ово изоставио сам познате нам летописне белешке, кое са животом цара Уроша у никаквой свези не стое, а иначе сам по могућству веран био.

Служба св. Урошу штампана е у Србляцима. Канона краегранесие е: „Паисеи недостоинии пою те блаженне Оурошу“.

ЖИТІЄ И ЖИЗ'НЬ.

И повѣсть вь кратцѣ благоучьстиваго и прѣвисокаго и приснопоминаемаго и храбраго Цара Стѣфана и сина его, Оуроша младаго цара, и ѡ житїи и ѡ сконуании его, и како и коею сьмрьтїю прѣиде сего свѣта суетнаго, и колико пожить и вь кое врѣме и где сконуа; списано мною недостоиным и многогрѣшиниmь, иже нѣсьмь достоинь нарѣщи се Архїепїскопь Паvсеи. манїем же прѣблагаго владикы моего христа и тому послужившїа прѣуистаа и прѣблагословенна владиуица и Богородица и светаго и благороднаго муученика поиудихом се научети повѣсть вь кратцѣ и сь полатиними нашими ѡкоже имаши напрѣдь оувѣдѣти тьуїю да не забвенїю прѣдами елико постигнути могохомь божїею помощїю и светаго.

Доброе сьдрьжите и испитаимь и вьнѣшнїихь моудрьць писанїє, єда что и ѿ них потребное ѡбрещем и что душипользно плодствуемь; вьсакь бо хитрьць требуе и нєкых сьсудь кь досьврьшенїю устроенїю, подобает же и царици рабынями некыми служиме быти. прїимѣмь оубо рабь истини словеса и зломучившеє ѿложим словеса неучьстїа да нѣ доброту зле потрѣбуем, да не кь прѣльщенїю простенших хитрословесь прѣложим нь аще и непотрѣбоует пьстрих оумышленїи истина нь кь иже и зде противѣщим се и льжеимѣнаго разума вьзраженїю. Сих потрѣбуимь ѿ сих оубо начело сьтворим ꙗкоже буквѹ и иже еще трѣбоующїим млѣка прикладних христа божїє сьставное слоко помощника призвавше ѿ нєго вьсако даанїє благо и вьсако дарь сьврьшень даетсе. нетыщеславнѣ оубо и смѣреномоудрїа разума сьнизывше се желаемаго примѣмсе, небо может рече Христось истина славу ѿ чловѣкь прїемлющіє. еже оубо тескное и недооумѣтелное єзыка моего. И єлика вѣдѣхь лѣнꙗх се ѡ блажене, ꙗже више сили моеи начети и немощна дрьзнути ꙗкоже нѣкы бѣдаивь и дрьзостивь оуготованїє бѣды сьматрае. Еже сищѣва дрьзающим аще оубо моуси божьстьвны оньи законоположитѣль еже вьсачьскаго видѣнїа ѿлучивь себе и житїа трьвльнєнїа оставль и душезритѣлное оуистивь и ѿсоуду кь боговидѣнїю бывь потрѣбнь еже кь намь бога слова, чловѣколюбное сышьствїє и вьпльщенїє видѣти сподобы се и кь своеи свѣтлости прилагающи наоучень бывь и прѣдстателства ѿ бога вьручаемь и своих сьплѣменных наоучает. и ꙗко нѣкогда ꙗвими се вь сань и єдиною и двации: почто

ме, рече, забвенїю прѣдасте. Єдинь господь вѣсть ѩко нелъжно есть и многы нѣвѣрїемь ѡбьдрьжетсе ѡ семь мнѣ не бѫди похвали никоеи ради сїа дрьзнѫти. Сїа оубо помышлахь ѩко да не бѫдѫть сїа ѿ нѣпрїазни ленѩх се о словеси, боѩхже се заповѣды и сьмышлахь како азь грѣшны и нѣпотребнїи смею дрьзнѫти сїа, невѣдѣх како бысть житїе его, пакы смышлахь и оусрьдствовахь ѿ срьдца и дѹше и поискавь сь вьсакыми оусрьдїемь и подвигомь и едино изьѡбрѣтох вь лѣтописѫ срьбскомѫ, а дрѫго вь родословѫ, и вь хрїсовѫлѫ пекскомѫ, еже юсть и до дьньсь вь пекскои црькви а ина слышавь ѿ свѣтопочившихь архїепископь прѣжде нась бывших, понеже о семь велми рачитель бѣхь и имѣх ѡ семь желанїе разѫмѣти и оувѣдети: ѿкѫдѫ прозебоше срьблы и по чемѫ. и сїе вьмѣстих здѣ вь оувѣдѣнїе вьсакомѫ желающомѫ, прилѣжно поискавши речетсе истинное оубо да нѣкогда соутѫбь подимѫ подсмѣх: ненаоученїа вькѫпѣ и неразѫмїа лютое. простижеже се оубо еже ненаоученїа сьгрѣшенїа, аще тьчїю нѣсть ѿ лѣности происходить, нимѣти ѿ разѫма кичение, а еже сь ненаоученїемь люто и ненавистно и проиренїа вьсако нѣдостоино. Нь ѿ богодоухновенїих пророкь и богонаоучених рибарь и богоносних пастир же и оучитѣл, мое оубо рѣх ничесоже ѩкоже рѣхь, сь богомь изложихь елика сила благодатїю его и посвещенїемь вьсемощнїе царицѣ и светых срьбскых господь и оучитель наших. Нь оубо слово божїе никтоже дльжань есть таити, своее ради лѣности, ни ськривати же

божїе истини. Сице и апостоль кь коринтом пишет: аӡь прїехь ѿ господа еже и прѣдахь вамь.

Вь врѣмена же она мѹчителска — и царствѹющѹ ликинїю мѹчителю северніими и ӡападними странами, еже срьбии есть и т. д. — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — —

сь же Стефань оубы цара Михаила бльгарскаго на бани вельбѹшкои и сь своимь родителюмь Стефаном, третїем Оурошем. Сегоже великаго и благоуьстиваго цара срьбскаго Стефана и храбраго, иже многажды рать имѣе сь агарѣни и прѣгна их обоньполь мора ктомѹ неимѣновати се вь срьбскомь предѣлѹ. и покоры грьскую страноу. еже ѥсть Серѣӡь сь градови окольними и до силиврїе, и сами царствоующи градь, и вь ѥмь поуьсти и дары прїемь и радость и оуурѣждєнїе сь веселїемь, такожде и поморскїе градови, глаголю же упаню, и мнѣткь[1] и дѹбровникь сь поморскими градови покори подь свою область, ѣко и дани даати семоу благоуьстикомѹ. таковоу крепость подасть емѹ господь и прослави его вь животѣ и по смрьти оукрашенїемь мощи его повѣдоуют иже вь призрени главы нека честь и оу грачаници две три чести, а ино едииь господь вѣсть. Аще и некаа слышахомь о ѥмь, нь многїи соудбы божїе подаеть комоуждо по прошенїю. Еже ѿ вьсего срдца любѣщиих его. по божїю изволенїю. и жить лѣть на прѣстолѣ кд. прѣстави се дек. к.

---

[1] Може бити острва близу Дубровника: Шипань итал. Guippana и Млет.

И оставлꙗеть сина своего младооумнаго еще юнь въꙁрастомь и връꙋчаеть валькашинноу скиптрь дрьжави, и клетвами ꙁаклеть ненасилыти сина его, дондеже въꙁраста достигнеть, и боудеть ѿчьствоу своемоу наслѣдникь, по родоу и колѣноу ꙗко ѿ прѣдедь томоу бысть. И тако съвѣщаше и ѡвѣти даше ꙗко не прѣстоупити више реченнїи ꙁавѣть. и благочьстивїи царь стефань ѿрѣшаетсе сего сꙋетнаго свѣта. ꙋвы срьбской ꙁемли тогда и плачю непрѣстаномꙋ и жалость и тоуга и рыданїю не оутѣшимоу. ѡ велика надеждо и ꙁастꙋпниче срьбскын: ѡ сирымь оутѣшителю и скрьбѣщимь ꙁастоупниче, сирымь накаꙁателю алчющимь питателю, вь бранѣхь побѣдителю; оувы намь срьбска велика похвало; плачите горы и лоужна мѣста вса и вса окрьстна страна дьньсь раꙁлоучаем се и ктомꙋ его видѣти не имам.

По прѣтеченїи многїимь лѣтомь правецїꙋ валькашиниꙋ дондеже храбрь бысть царь оурошь ꙗко быти емоу .ꙁі. лѣть, толикь бѣ вь раꙁꙋмѣ ꙗко дивити се всемь, прѣспевает дьнь ѿ дьне вь благости и раꙁоуме старих съвѣти непрїемлюе младих же съвѣти дрьже; того ради исконїи добра ненавидѣи дїаволь въꙁдвиже рать мѣждоу младемь царемь и валькашиномь и многоу мѣтежꙋ бившꙋ и распре помѣждоу ими вь тїе дни. ѡвїи съпомагатѣли царю оурошꙋ и по правде тако и ѥсть, а овїи валькашинꙋ по нѣправде ꙗко бити многоу мѣтежоу и раꙁньствоу и неправди. ѡ неправедномꙋ соудꙋ и жалость велїа бѣ, понѥже сь насилїемь въсхыщает прѣстоль его по толикой клетви и ꙁавѣщанїи пакы прѣстꙋпника себе покаꙁа. по толикой доброти себе вь ꙗмоу вьрыноу и ровь

изрн и еже сътвори сице въ малѣ и прими праведнимь судомь. И тогда съборoу бывшоу въ градоу призре-ноу, въ храмѣ архїстратига силы господние Михаила иеже иесть на рѣке бистрици подь градомь више мѣ-ста призрена, еже създа ѿ основанїа прѣвисоки царь Стефань и гробници eмоу съ тѣломь где бысть. Съ-борү събрав'шу се немалоу и архїепископоу тогда кур Данилу[1] и митрополиту и епископь и игумень и свещенноїнокь и инокь и немало лика благоуьсти-вїих и вьсь сьнмь срьбскыи иже подь областїю тѣх и соудимь имь вълкашинь непокиноваше се глаголие: мнѣ прѣдано иесть. И съборь сь архїепископомь и сь всем народомь: вемн да иесть на тебѣ наручено дон-деже доспѣеть млади царь въздраста, и иегово иесть по родоу и по колѣноу; прѣстани вълкашине наси-ловати. И многоу мѣтежу бывшу и мльви; оувы не-праведнаго соуда и никако покорити се хотѣ. Тогда патрїарху сь саборомь рекшу: слава тебѣ господи дль-готрьпѣливе и многомилостиве, призри сь высоти све-тыие своее на ѡзлоблиенїе люди свои и виждь непра ведни соудь, еже сь насилиемь въздымають. И разы-доше се къждо вь своа и вълкашинь раздѣлиеть на трїи чести: углиеши вьдаеть серезь и нареуе его ке-сара а гоика деспота вь трапѣзонтоу сиреуь трьно-воу, а самь вь срьбскои земли. И тогда благоуьстивaa царица сь синомь своимь сьврьшають цркоеь остав-шоую ѿ благоуьстиваго и прѣвисокаго цара Стефана вь урьнои гори не сьвршена и троудомь и подвигомь

[1] Реч „Данило" написана е мало црвеним мастилом; рекао би да писац није управ знао, ко је за времена цара Уроша патріјархом био на је доцније од ока Данила ставио.

и помощїю пречистые владичице наше и богородице и своихь прародитель помощїю и ѕастоупленїемь съврьшають црькьвь прѣславноую вь похвалоу и славоу оуспенїе прѣчистые и прѣблагословенїе владичице наше и богородице и приснодѣвы марїе и до дьньсь имѣнуетсе чрьногорска богородица: понеже царь Стефань великы бѣ основаль и недоврьшима бѣ, сьмрьть постиѕаеть его; такожде и вь скопїю противь градоу црькьвь вьѕдвиѕаеть прѣславноу, вь имѣ живоначелные троице ѿ основанїа, понеже прѣжде маленька бысть еще ѿ прѣродитель сьѕдата бысть, глаголюже милоутина и наречена бысть митрополїа прьвопрѣстолна еще при великомь царю Стефаноу. послѣдиже младь царь распространи и оукрашаеть всакими красотами, иконами чьстними, и одеждами и сьсоуди красними, и тоу есть била чюдотворна икона, еже есть троероучица и до дьньсь вь хилїндарской црькви, послѣдже божїем попоущенїемь и агаренскимь насилїемь раѕьѡборенеси бывшь коначнѣ, и до дьньсь мѣсто ѕнаемо есть. И нѣколико лѣть мимо идѣ, и валкашинь расвѣрепивсе оувы соудѣ неправедноу и наоучаеть валкашина ратоборца исконїи ненавидеи добра дїаволь и наоучаеть свое слоугы оубистви. По нѣкыих днехь исходѣть на ловитвоу ꙗкоже обичаи имѣахоу; и тамо конаць житїю приемлеть, оубиваютъ его ничимь повинаа. Ѡлѣ неправде, ѡлѣ ѕависти, ѡ неситости валкашиноке; коа роука двигноути се може како иѣоусаше. како ли ѕемꙗ сътрьпе како и сльнце не помрьче. како ли и вьѕдоухь сьтрьпѣти може; коемь срдцемь, коею мислїю, коею сьвѣстїю; всако помрачень бѣ оумомь, иступиль памѣти, осльпль бѣ доушевними очима

ꙗкоже иногда спекꙋлаторь, егда оусекнꙋ божьствьнаго прѣдтечю їѡанна, сицѣ и сими помрачисе оумь. И оубиваютъ праведнаго иичимь повинна тамо негда иже нероднимие мѣсто ѕовом соудимиꙗ. И вечерꙋ глꙋбокоу бывшоу ѿносеть его вь манастирь ѕовѡм нови храмь оуспеніе прѣсветые богородице вь подкрилїю града петрича вние нероднимие; прѣжде имѣноваше се породїни послѣди наречено бысть нерѡдимь третїемь оурошемь стефаномь иже ѥсть вь дѣчани, иже ѥсть дедь сего блаженаго оуроша младаго. понеже обльганїа и навѣти творахоу прѣвисокомоу царю стефаноу на родитѣлꙗ его третїаго оуроша и многаа ѕла подеть ѿ сина своего, везанїа оуѕь и тьмниць и ѕлостраданїа, ꙗкоже и вь житїю его пишеть. Понеже станище сего блаженаго овогда вь градоу петрьчю а овогда вь ѕвечаноу, тамо и конць житїю прїемлеть иже единь господь вѣсть соудбами сице бысть.

Царь же прѣвисокы стефань овогда вь скопїю градоу, а овогда вь призрѣноу, и вь грьчьскои страни серезоу многажди. На прѣждниꙗ да вьзвратим се. и есть при томь манастирѣ река сьходещїа сь горы село ѕовомо шариникь,[1] и тоу приносеть тѣло цара младаго оуроша ꙗкоже и више рѣхомь никомꙋ о семь вѣдꙋщꙋ тысмо ѡнѣмь ѕлоденцамь и обитѣлномꙋ настоꙗтѣлю сь клисиархомь. И полагають его вь гробници вьнꙋтрь цркве идѣже божьствьна дѣют се, еще ѿ прѣродитѣль сьтворене соуть. и покрива-

[1] Лукари стр. 63.: „Urosc fu sepelito in tempo di notte in una volta di terra in Sciarenik, villagio di Scopie“. Рађ е читао Скареник, а Енгел; Swarenik.

ють плотомь каменомь ю и ѡпело нощїю сьврьша-
ють никомꙋ вѣдоущꙋ о семь тькмо влькашиноу и
онѣмь ꙁлодѣнцамь. ѡ влькашине, боуди те испальни
сатана и поꙋчи те оубистьоу, ꙗкоже иногда Їоудоу
на господа своего и оучителꙗ кто тѣ наоучи ѿнести
тѣло праведнаго вь црькьвь вьноутрь? всако божїемь
сьмотренїемь. По малѣже ꙗвѣ бысть ꙗкоже иногда
оубивїи каинь авелꙗ и господоу вьпрашающоу: где
юсть брать твои? онь же ѿрицаесе ꙗко не вѣсть и
господь „крькь брата твоего вьпїеть, кь мнѣ“. тако
и семꙋ оучаитисе не могоуть вьскорѣ ꙗвѣ бысть.
Мати же плачющїи чеда своего и сьбороу бывши вь
царских полать и сьродствоу сьбравшꙋ се и плачю и
рыданїю не малꙋ и вьпрошенїю дрꙋгь дрꙋга: что
бысть дньсь? се мати сина ищꙋщи рави цара ищꙋще
и по всоудоу ѡбьтницахꙋ ищꙋще и ничто ѡбретахꙋ.
оувы ноужди налѣжещои. царица же великаго и хра-
браго стефана приходить кь влькашиноу плачемь и
рыданїемь и сь полатними и вьпрошаеть: где юсть
младь царь и что бысть, и камо поиде? И влькашинь
глаголю: „ни аꙁь не вѣмь что бысть; аще боудеть
порѣвноваль прародителюмь своимь и шаль вь светоую
горꙋ кто вѣсть“. Мати плачꙋщи и прьси бїющи ѿхож-
даше и посилаеть до града солоуна и до светые го-
ры и повсоудоу обискавше и ничто оуспѣше вьспѣть
вьꙁвратише се. И бысть плачь вь плачю и рыданїю
и вьплю немалоу: оувы что бысть младомоу царю,
камо поидѣ что бысть юмоу; и ничто полꙁи бысть.
Па малѣ же прослꙋ се егово неправедно ꙋбиство и
еще к томꙋ приложише плачь и рыданїе ѿ сьродникь
и ꙁнаемихь и ѿходѣть вь манастирь оуспенїе пре-

светые богородице и выпрашаетсе ѿ прѣстателѥ и вса по тьнкоу сказоуеть и оуввѣрив се и оумоли прѣдстателѥ ѿкрити ракоу и видѣти и тогда горша жалость бысть и рыданїе и вьплю и лобизаеть и царскою дїадимою тѣло ѡблагаеть и оуброусомь покрываеть лицѣ его и вь малѣ живота себе не лиши. ѡ жалости лютїе и нѣоутѣшимїе. И вьздвизаеть ю прѣдстатѣль и оуврѣждаеть дѹховними беседами, едва нѣкогда оутѣши се славѹ богоу вьздате тако изволившоумѹ по Їѡвоу: ѩкоже господеви годе бысть тако и бысть, и боуди имѣ господнѣ благословено ѿ нинѣ и до вѣка. И едва некогда оутѣши се. и инко ѡ семь неоувѣдѣ: боахѹ се влькашина. Ониже раздѣлише власти ѩкоже и више рѣхомь: оуглешѹ кесара серѣзѹ а оу трьновоу гоика а самь вь срьпской земли. И мало днемь ѡшьшедшѹ, божїе сѹдби кто изчьсти может еже неправедно содѣїаше убиство. вь то самое лѣто воздвизают се агарени из прекоморѩ на калиполѣ и вьселивши тамо бываюь богѹ попоустившоу неправеднаго ради убїенїѩ и отѹдь походить на андрїѩнов градь и приемлють его и покѹшаютсе на срьбскѹю землю прити. и слишавь сїе кесарь оуглеша вь граде серезѹ о прехожденїи измаилтень и посилаеть ка кралю влькашинѹ братѹ своемѹ вьзвѣстити емѹ сице: радовати се братѹ моемѹ кралю влькашинѹ и господи вьсегда здравствѹи ми на многаѩ лѣта: и разѹмно ти бѹди, ѩко прешли сѹть агарени вь калиполь и ѿтѹдь вь дренополь и тако слишимь покѹшают се и на срьбскѹю землю". Краль влькашинь слишавь нимало вьнѣть ни надеждоу поиска ѿ Бога но своимь велехвааленїемь: „а что ѥсть измаилтень

можемо ихь на конских копитах разнети" не оупова на бога сътворшаго и не помоли се сь слъзами не въздьхнꙋ сь оумиленїемь ꙗкоже вѣ иногда видѣль ѿ превисокаго и храбраго цара Стефана, ѥгда ополчи се на оугре и вышьдь вь цьрквь житую Архиепископїю и падь прѣдь иконою спасителевомь сь слъзами молꙗше се ѿ топлоти срьдьчнїѥ: Господи Їисусе христе истини боже нашь, не посрами нась за име твое светое предь симь поганимь ѥзикомь оугрьскимь, нь дарꙋи намь крепость и силꙋ, ꙗкоже иногда даровалъ ѥси родителю моемꙋ на бльгари сиѥ и зде пособствꙋи ми и помощникь мнѣ бꙋди на сьпротивники моѥ и да посрамет се и погибнꙋть, ми же оукрѣпим се силою твоею; еи господи не посрами нась великодарователю и сило невидимаꙗ и непостижимаꙗ, помилꙋи нась аминь. Ѥгда слишаше оугри цара Стефана пришьствїе бегꙋ еше се и мнози вь воде истопише и некїихь мьчю прѣдаше а инїи едва оугонѣзоше и сь стидомь вь своа възвратише се. Тако господь славить славѣщих его! Что такова дѣеши ѡ вльчкашние кралю, не подобаше ли ти прѣжде мольбнїе глаголи кь богꙋ глаголати ѿ теплости срьдьчнїе, ꙗкоже видѣль ѥси нь надѣеши се на чловѣки прьстиїе, ꙗкоже и самь ѥси, не слиша ли когда блаженаго давида ѱалми пророка: не оуповаите на кнезе на сини чловѣческые, вь них же нѣсть спасенїа. Что дѣеши ѡ вльчкашние и ни мали ѡ семь вьнѣть но своимь велехвалиѥнїемь и непокорствомь повелѣваеть вьскоре воемь сьбрати се и посилаеть кь братоу кесароу оугаѥши готвом бити и место нарекь, идеже стати се имать обои. И воемь сьвькоупльшим се и бысть ристанїе,

и вьпль ꙗко ꙁемли трести се, коникь и пешацъ, и
прѣходѣть до мѣста рекомаго чрьмѣньскы лоугови,
близь андрїана полꙗ дьнь хода и поболше ꙁовоме
мостарь послѣди нимѣнова се мустафа пашина купрїа.
И тоу негда сьвькоуплꙗютсе вон, окїи ѿ срьбскїе
ꙁемли Оуглеше ѿ грьчьскыих предѣль и биваѭть вои
довол'нїи и прѣписѹють колико их ѥсть борити се сь
агарени, и обрѣтаѭть ѡрѹженоснихь коникь ꙗко бити
негда ҂о͞ вои и болше. Нь соудби божїе неисчьтѣни
сѹть и бысть вѣселїе много и радость и винопитїе и
ꙗстїа и вьсако неоуправлѥнїе и неоурѣжденїе. И
слышавь агаренскы нацелникь о пришьстви влька-
шина кралꙗ сь силою многою и вь нѣдоумѣнїи бише
велицѣмь и оужасе немалѣ и сьвѣщаше се дань даати
и посилаѭть иꙁбранїе свое ходатае кь влькашинноу:
„стави нась ꙁде прѣбывати и мы боудемь ꙗко и рабы
и дань дами ꙗкоже хощеши“. И приходѣть ꙗкоже
ходатаниѥ сьгледати и оуходити и мирнїе дани оустро-
ити, и пришьдше до мѣста идеже вои бехоу немали
и проклети агарени оуходеть и сьгледаѭть и видеше
же неоуправлѥнїе и раꙁноходѣще и пїани лѣжеще
ꙗкоже воемь беꙁглавномь и никакова оуправлѥнїа;
и вьскорѣ вьспеть вьꙁвратише се кь своемоу их на-
целникоу и повѣдоуѭть имь вса неоуправлѥнїа и
нѣстроенїа и раꙁнохожденїа и пїанства, и глаголѭть
дньсь наше боудеть; и подвиꙁают се вси агарени
единодѹшно, и приходеть`до мѣста идѣже бехоу вои
неоуправлѥни и вьнеꙁапоу нападаѭть на них. онижe
ѡ семь нѣ ведѣще, оутроу глькокоу соущоу и раꙁ-
биваѭть вое срьбьсние и вѣ чюдо ꙁримое, гнѣвь го-

сподьнь на них нападе и страхованїе и беганїа, еднинь дроугаго прѣдварахȣ, нинь никого не постиȥахȣ, бегоу еше се и оустрьмише се кь беганїю божїемь попȣщенїемь неправеднаго ради убиства. Аще не би господь попȣстиль како бы могли Д҃ тисоуще и .ф. вои ѡдолѣти седмь десетнимь? Неправеднаго ради оубиства сїе бысть и рати бывши и нестроенїа вьнѣȥапоу и бѣше чоудо невидимое толико вои ѡрȣженосцїих вьнѣȥапȣ вси раȥбїени бише божїемь попȣщенїемь и мноȥїи вь рѣце погреȥнȣше юкоже и више рѣхомь юкоже иногда Фараонь гнѥвомь божїємь гоними. Єдини бѣгоу еше се, дроуȥѣх вь порабощении ѿвѣдоше, и многа троупїа падоше, множаиши же вь рѣце погреȥноуше, юко и самомоу вльканиноу тоу ȣдавою иȥмѣнити животь свои, и множьство вои сь нимь юко ни памѣти емоу остати вь живых, ни гробь емоу ȥнаетсе и до дьньсь. Правѣднимь соудомь божїемь, испи чашоу юже налїа и ровь иȥри и вьпадѣ вьнь, еже вьсеа вь скорѣ и поже. Ѡ нѣситости вльканинове; и ȥлаго нрава и лȣкавомоу сьмислоу; ѡ ȥлаго проиȥволюенїа и ȥависти, и високооумїа и своеволства и малоȣмїа. Аще и лиши младаго цара сего сȣетнаго свѣта, нь тьмо вьдвараетсе вь раискїихь живалищих, сь лики мȣченичьскїими и сь своими прародитѣли, и прѣподобнїими и тѣло его вь цркви чьстно прѣдлежить и до дьньсь творить исцѣлюенїа сь вѣрою приходѣщїимь на похвалоу и чьсть прародитѣль своих и на оукрашенїе сьродствȣ своемȣ, и на оукориȥноу невѣрнымь; вльканинь же бысть поȥорище окаанно вь калѣ и рыбамь и птицамь сьнѣдь и ни

гробь емꙋ ꙁнаетсе:[1] погыбѣ память его сь щоумомь; правѣдьнь соудь божїи. И тако тамо погыбають ꙗкоже и прѣдписахомь и оуказахомь и више вь расхищени; оувы нꙋжди, оувы ꙁапꙋщенїе. И агарени въꙁвращьютсе вь андрїанноу градоу сь побѣдою и радостїю, наши же вь скрьби и тѣснoти: ѡвїи брата желаше овїи родителѥ, овїи чеда своа инїи сьродство свое, и бысть вьпль и плачь и рыданїе ꙗкоже рахиль плакаше чедь своихь сице и ꙁде слоучи се и елицѣ вь порабощенїе ѿвѣдоше сь срамомь искꙋповахꙋ их, а елици оугонеꙁоше и вь доми придоше, дрѣхли и посрамлѥни показывающе главами друг вь дроугꙋ: оувы нами глаголахоу. Оуглѥша же ꙗко бысть вь рати и вьдають емоу раноу лютоу, и бегоу етсе и крьвїи тѣкоущїи и нѣими ѡбеꙁанїа ни хлѣбини, нь никако ны где главн подклонити нь некы хльми вьꙁшьдь и падаеть сь коньа и тоу приходить емꙋ коньць житїю, дꙋхь богоу прѣдасть и погрибають его свои слоужьбиници и гробь его и до дньсь ꙁнаемь ѥсть и нека чюдна ꙁнаменїа покаꙁоуеть и чловѣци белѣги ставеть; тѣложе его ѿносеть некы иноци вь ѡбытель, еже ѿ нѥго сьꙁданомꙋ ѿ основанїа близь сереꙁа, исцѣлѥнїа творе, а гробь емоу бысть више

---

[1] Дукари стр. 63.: „Vukascin fu portato a sepelire nella rocca di Susciza, poco in giu dalla sepoltura d' Urosc imperador; — Dufresne стр. 64.: Illius corpus ad sanctum Demetrium, in Susciczam Rasciæ oppidum perlatum, juxta Urosio regis postremi tumulum reconditum est: Uggliescæ vero ac Goici cadavera, minime reperta sunt. По карловачком Летопису (в. у Шаф. л. 61.): „црькови светомоу Димитрїю оу соушици ѡни скопїа сьтворише Мрнавчевићи. Задужбина та и данас постоји. (В. на Хановом кршнију).

харманьлїе и до дньсь каменїемь ꙁнаемо ѥсть.[1] Потомь сьбирают се оставши срьбли и ищоуть кого на прѣстолѣ поставѣть кралѥмь. Понеже ѿ благоусьстиваго и христолюбиваго плѣмена неманнина не имѣ тко: оста лоꙁа бесплодна, ѿ оуроша нѣ бысть чеда, понеже младостьнь бѣ. Паки сьвѣщаше поставити кнеꙁа Лаꙁара и посилають вь босноу ꙁань, понеже бѣ вьꙁель Милицꙋ благоусьстивоу госпождоу ѿ вльканових сьродникь, ꙗкоже имаши по малꙋ оувѣдѣти. И да оувѣси сьродство ꙁде да скажоу вьпрѣкы да нѣ невѣрствїемь ѡбьдрьжи се слиши и раꙁоумен тѣмель срблѥмь: Еще по раꙁделѥнїи ѥꙁикь имѣновани сꙋть срьбии ѿ нѣкоего Елена иже Еладоу насели и вь стлпотворенїи раꙁмѣшени выше еꙁици и ѡтолѣ проꙁва се срьбинь и ѡтолѣ инмошьдшꙋ многолѣть, Аvгуcть царь — — — — — — — — — — — — —

И по многїихь лѣтѣхь, ꙗко бысть прѣставлѥнїе великаго и храбраго цара стефана вь лѣто ѕ то тисꙋщно и ѡ и ѯ и д҃.; и бысть по нѥмь младь царь оурошь ѕ҃ı. лѣть и лишають его сего свѣта; и ѿ толи бысть вь тимени ꙁемльнемь, ꙗко быти прѣставленїю его вь лѣто ѕ тисꙋщно и ѿ и п҃-тое, и бысть вь тимени ꙁемльнемь лѣть с҃ лı. вь лѣто ѕ҃ч҃в. ѳбьꙗвль се светы и бѣ ѳбитѣль ꙁапꙋстела конаучно и градь раꙁьѡборень ꙗкоже и до дьньсь видимо ѥсть, кромѣ врата градска ѡповѣдꙋють писанїемь и тврьдостїю а ино раꙁь-

---

[1] О погибіи србской на Марици сравни Tabulam a Cutheis код Швандтнера Том. III. стр. 660.; Лаоника Халкокондила у „Corpus scriptorum Historiæ Byzantinæ. Бонског изданя стр. 29—31 и повесть Исаие монаха о кралю Вукашину, кою е Миклошић на свет издао. — Деспот Ђурђе Бранковић описуе битку по прво наведеной исторіи а последице исте по монаху Исаіи.

оборено, ꙗко и црькьвномоу троулꙋ пасти конаунѣ, и витааище бисть разбоиникомь и скотѡмь и пально гноа соуще, ꙗко небрѣжи о семь ни комоу. Нь всемощна царица и владиуица всемь намь помощница и покровитѣлница и застоупница нѣостави тако сїю ѡбитѣль нь ꙗко иногда вь црькви нѣѡрисцѣ уюдо показавши и раснадши храмь сицѣ и молбою моууенника оуроша и егових прѣродитѣль, ꙗко да нѣ конаунѣ забвена боудꙋть и пакы благоуьстивѣи лозѣ на послѣдакь обьновити се; тько богь славить славѣщїих его. И вь то сьмо врѣме приходить некои пастирь, никомоу вѣдомо ѿкꙋдꙋ бысть или кыих родитѣль или плѣмень, тьуїю сказꙋе себе ѿ окуа полꙗ и приходить вь село шанковце близь манастира, плауе и рыдае и моле се прїити и сьпомощи емоу, еже црьковь поуистити и ѡтрѣбити и гнои изринноути. И приходѣть улоквци сь женами и дѣтми на многїи днїи и поуищають црьковь а кемерь црьковни пропаль бѣ и оутолив се мало пакы вьпїе и глаголе уловекѡмь: прїидѣте и сьпоможите изети мощїи светаго оуроша младаго цара, и роугахꙋ се емꙋ ꙗко некоемоу ꙋродивомь и небреженїемь ѿхождахꙋ и глаголахоу: ꙗко изьоумил се ꙗсть и невѣрꙋемь емоу: ѿ коудоу онь вѣсть младаго цара и колико лѣть отогда ꙗсть и где онь быль ꙗсть? пакы плауе и моле ихь: азь вѣмь где есть; и роугахоу се емоу и поношахоу и глаголахоу дроугь кь дроугоу шьдше да видимь мощи светаго ꙋроша, роугающе се; и пришьдше вь црьковь бѣ дьнь недѣлны и сьбираютсе околна села и бываеть сьборь немаль и вьзьпи: прїидѣте и сьпоможыте, и вьздвизаеть камень

великь ѿ гроба вьноутрь црькве, и ѡбрѣтоше мощїи краснїє, растворенїи испоущае вонѥ благооуханїѥ ꙗко дивити се всемь и на многь часъ ꙁабывше се, некѣрїа ради едва нѣкогда вьꙁбноувше и вьꙁвавше: господи помилоуи и прости нашемоу некѣрьствїю; и иꙁимають краснїє мощи ѿ бокꙋ ꙁемли и сьбраше кости все испльнь вонѥ благоꙋханїє и ѿносеть ихь на рѫкоу шареничкꙋ ѡмити их, понеже ѿ многа врѣмена вь тимени ꙁемльнѣмь билѣ соуть и ѡмивають их и сьбирають все и вьносеть вь црьковь и тоу слоучише се некои рꙋкодѣлци и сьтварають кѵвоть красни ѿ дрѣва ѡрахова и вьлагають мощїи вь кѵвоть испльнь благооуханїа и красоть ꙗко дивити се всемь; и вь тоу нощь наче вьпити онь пастирь: оувы мнѣ ꙗко ѡсталѣ соуть мощи вь реце и вьси поискавше оусрьдно и ничто ѡбрѣтоше; пакы вьпїе и ѿврате рекоу инамо и вьси прилѣжно поискавше и обрѣтоше едїнь ꙁоубь испадноуль беше и вси прославише бога и ставише на мѣсто свое и по всюдꙋ прослꙋ се чоудо прѣславно всакь ѫумь оудивлꙗе слишецихь, и вси стицахоу се на прѣславное виденїе и иꙁ далечные страны прихождахоу на исцѣленїе и ꙁдравїе полоучахоу приходеще сь вѣрою. И приходѣть кь архїероу тогда соущоу вь митрополїи новобрьдскои градчаници кѵр Василїє моужь добродѣтелнь и чьстьнь и кротости испльнь, аще нимь такови и испросеть ѿ нѥго писанїє и ѡповѣдоують емоу о вещи бившои и оудивль се ѡ семь и рекь: благодаримь господа, и подавь нимь писанїє сьпоможенїа ради христїанѡмь на обновленїе црькви, и пакы и сьмь походить всеосвещенны митрополить кнешереченны видѣнїа ради и поклони се

светомоу хвалоу въѕдасть богоу такова видѣвь вь послѣдніа врѣмена, богоу тако изволившꙋ и светомоу; и походѣть по всюдꙋ милостиню ради и приходѣть вь мѣсто рекомо ꙗ ни ю ко и тоу нѣкои благовѣрны христїанинь ѕовомь ї ѡ в а ж и в к о в и ћ и ктиторь бываеть и оусрьдїе велїе имѣе кь семоу храмоу матере божїе и кь новоꙗвленомоу светомоу и ѡбеща все обновити елико мощьнь боудеть, и приходить вь манастирь ѕапоустевши и небрегоми никыим и начнꙋть обнавлꙗти црькова сь оусрьдїемь и сь инеми ктитори црьковь обнавлꙗють, и раѕьѡбореною сьѕидають, и плочомь покривають, и вноутрь оукрашають и славословїю бывшоу и братїа сьвькоуплꙗютсе, и ктиторы околии сьпомагають и прилогь творетъ: овїи нивїе, инїи ливади, дроуѕи пасища и маинѣ и остали по силѣ елико тко мощнь есть; и доволно бысть обитѣли на крьмоу и оукрашають иконами и книгами и одѣждами. По нѣкоих же врѣменѣхь више речены онь пастирь невѣдомь бысть и до дньсь. Что имам рѣщи нѣкое сьмотренїе бысть божїе, ꙗкоже господь глаголеть вь еѵангелїи: неможеть градь оукрити се врьхꙋ гори стое ни свѣщникь подь спꙋдомь нь на свѣщнице, да входѣщи свѣть видѣть. Сице и о семь блаженемь оурошꙋ младомоу царю сьврьши се; неѡстави его господь вь тимѣни ѕемльнѣмь остати, нь на послѣдакь ѡбьꙗвникь некоимь страниыми пастирѣмь на иѕвѣщенїе иновѣрнымь еретїгом а на похвалоу прародителемь своимь и всемоу срьбскомꙋ родоу, на чьсть и славоу а иновѣрнїимь на ѡбличенїе и оукориѕноу сице ѡ семь бысть.[1]

[1] У реметском рукопису забележено е: Лето господние 1705.

И вь грєдоущіа лѣта .ʒрг--тїє єгда бысть обьꙗвлєнїє свєтомоу, и тогда ратн бысть вєликон на боудимскои страни, глаголюжє ꙗнок,[1] и то лѣто сьжизають мощи прѣкрасныє и чюдотворнїє свєтаго Сави срьбскаго, нєконимь бєгомь, наоучєнїємь дїаколаскымь, ижє исконїи добра нѣнавидѣи и приходить кь сєрдарꙋ синань пашн, арьбанаснинь соущи тоу пришль кѣ зимовати вь бєльградоу и ковь наноснть и обльгаєть и глаголють: вѣроують тоурци свєтомоу савѣ, и крьстєтсє; и поснлаєть сєрдарь оулакє, и приходѣть вь манастирь милѣшєвоу вьнѣзапоу, никомоу ѡ сємь вѣдоущꙋ и понмоуть ракоу свєтоую сь мощими и ѿносєть вь бѣльградь чюдотворивїє и прѣкрасныє мощи и сьжєжє ихь ѡхь мнѣ грѣшном на полю враѷарєвоу, мѣсєца априла кꙁ дьнь на свєтога симєона сьродника господни и свєщєно моучєника. Тогда знамѣнїю нєкоємоу бывшоу боуры вѣтрьнои, и градно камєнїє, ꙗко дивити сє многємь, и єдва оугонѣзноути вь своє доми.[1] Бысть свєтитєль и прєподовнь и єщє вь животѣ жєлашє моучєничьскы вѣнць вьспрієти, и нѣлиши єго господь и вѣнцємь моучєничьскыми оувѣзє сє и потолѣ раты бышє вєликїє и нѣстроєнїа и до дньсь. По нѣконх мимошьдших врѣмєнь мнѣ смѣрєнномꙋ и многогрѣшномоу ꙗкожє и вишє рѣхь, ꙗви ми сє\єдиною на сьнь, и изложих ємоу тропаракь, и кондакь.

мєсєца Маїа 11. прїидє свєтыи царь Оурош вь монастир ꙁꙁакь; принєсєнь бысть от монастира нєродимли, ижє єсть вь срьбскои ꙁємли и тои прѣнєсєн бисть Монахом Христофором вишє писаннаго лєта.

[1] По Ђ. Даничићу град Ђур у Мађарской, а по Вукову речнику Апсопа.

[2] Види у римничком Србляку у житию Симона монаха на листу 237. ово исто место о сажизаню мошти св. Саве.

пакы ѿ любови и оусрьдїа приходихь поклонити се, и пакы ми се ѥви глаголѥ: „поуто мѣ ҁабвенїю прѣдасте“, и дивих се на многь уась уто имамь сьтворити о семь аҁь невѣжда недооумѣю се, ѿ коудоу научети. Пакы по божїю иҁволѥнїю елико ми господь раҁоумь подасть, понудих се и сь полатиими научех стихары прьвѣе малои вечерны сь пророучьскыми и ина по рѣдоу; канонь смѣшань, прьвїи Богородици, потомь пророкоу, таже и светомоу, вса по редоу, ѥкоже подобно ѥсть славословїю быти и бденноу слоужбоу сьставихом, ѥкоже имаши оувѣдѣти. Не вѣмь аҁь грѣшни и нѣпотребнїи, бити ли оугодно пророкоу и светомоу. Єдинь господь вѣсть. Молюже ви и оубѣждаю вась оци и братїѡ и чеда, аще уто боудеть погрешено, любо вь коеи стихири или вь коеи.врсти или вь коемь словѹ, исправлѥите а не кльните господа ради; понѥже неписа дѹхь светыи ни мѹжь свеѣть но рѹка грѣшна и дѹхь оуниль вь послѣдниѥ врѣмена нѹждна и ѹсилна ѿ беҁбожиихь. Єдинь господь вѣсть тьчїю ѿ ѹсрьдїа и любови сїа научьтах вашои любви, ѥко да благодать божїа бѹдеть сь вьсеми вами и бѹдемь мы едино стадо и единь пастирь, и ѥко томѹ подобаеть слава, уьсть и поклонѥнїе отцѹ и сынѹ и светомѹ дѹхѹ и нынѣ и присно и вь вѣки вѣковь аминь.

Не имавши при руци за времена, да би могла доћи па своє место, мећемо овде іош ову примедбу:

У єдном Србляку манастира Шишатовца записано є: „Во времѧ Їгѹмена Кѵрїона Їеромонаха придоше кь Нашъ Монастырь Шишатовацъ свѧтѣишїи Патрїархь Сербскїи, кѵр Пайсей и преосвещеннѣишїи Митрополитъ Белоградскїи и Сремски Авесалом л. 7140—1631 месеца окт. 3. день и вишереченыи Патрїархъ Паисеи своерѹчно написа повѣсть в'кратцѣ с. Стефана Штилиановичьа деспота Сербскаго, а кондик монастырски и книгѹ светаго Стефана ѿнесе с' собою да препише ѹ Цароставвикь пекскыи“.

Исписао

Іларіон монах.

Прилози к историји српске књижевности.

Спремио за штампу по рукопису 16-ога в.

Стојан Новаковић.

Заједнички је резултат свију историка, да је просвјета у староме периоду наше историје углед на сувремену византијску просвјету са свима слабостима њенијем, да је правац у ње религиозан као и у цијелој сувременој Европи; заједнички је резултат, да у старом периоду наше (разумијевам наш народ на истоку само) историје нема управо праве књижевности. Могу ли се назвати тим именом само историјски и богословски списи макар били доспјели до превеликог развитка, кад се зна да они постају не себе ради него од спољашње побуде, јер требају религиозном животу и јер религиозни живот не може да се не обзире на државу кад у њој живи?..... Може ли се назвати именом књижевности радња књижевна у којој нема поезије, тога првог цвијета самотворне свијести човјечије?..... И могу ли се назвати тијем именом само дјела рађена по туђим угледима не изнесавши нигдје ни у облику ни у погледу ниједну особину свога народног живота, који је, усред дуге једноликости у висини развитка, ипак обилат разноликошћу склопа свога?..... Далеко би-

смо више стајали да су наши стари могли дотјерати барем до побожне поезије каква се разви у Далматинаца и Хрвата: али ко зна да ли није томе криво то, што вијек хуманизма и ренесанса западнога затече нас у очајној борби за живот и за народност своју, којој паде на жртву сва снага ума у енергичној борби и поезији, и која натјера руке књижевничке да мјесто скромног пера понесу крст пред борцима за народност и слободу. Књижевност спаде на голо преписивање старијех трудова, а цвјетно вријеме књижевности Немањићске које даде светога Саву, краља Првовјенчанога и свијетлога Доментијана, нађе мјесто даљега развитка, прилике које не могаху донијети ништа друго него опадање. Јесмо ли дакле могли имати праве књижевности?.....

Да ли се интерес изучења кога периода књижевног мјери по интересу насладе коју даје образовану читаоцу?..... Може ли се ком времену узети право да буде изучено, ма како му рђав правац био, ма како малене резултате донијело?.... Онијем ријечима напријед и овијем питањима овдје, ја бих само рад одбранити стару књижевност од савремених пријекора, од пријекора који не пазе на прво историјско правило, да историја мјери свако вријеме његовим рођеним мјерилом и ако јој је *суд* самосталан. Особине стила и језика без свега тога могле би саме собом бити довољне за изучење старина књижевних. А усред највеће једнакости у правцу с византијском књижевношћу не можемо ли се увијек надати нијансама наше народности, не можемо ли у животима наших светаца и поборника црквених тражити праву

мјеру религиозне девоције у нашем народу; у ситним приповијеткама из побожнога живота не можемо ли потражити стакла којим да провиримо и у социјални живот и свезе његове у оно вријеме? А поврх свега, хоће ли књижевни суд о старинама нашим моћи бити цио, ако не имаднемо у потпуности издане на свијет те старине наше?.....

У прилог овијем мислима износим и ја пред свијет овај свој труд, на којем не мислим стати. Као прави почетак томе труду могао бих споменути чланке у Гласнику XXI *Службу и живот св. Ђурђа Кратовца* и *Нешто о кнезу Лазару*; овијем се само настављају ти послови, а у колико се од сад прилика дâ, и даље ће. Наше овдашње библиотеке поред све своје сиротиње имају нешто блага које нити је описано ни на свијет изнесено, а и једном и другоме крајње је вријеме данас, кад народном животу постаје све већа потреба у истинитим и јасним бојама познавати своју прошлост баш за то, што му се будућност у снажном развитку бурним корацима примиче. Да проговоримо дакле посебице о овијем споменицима.

Житїє и жизнь прѣподобнаго отьца нашего Їоакума Сарьнадапорскаго[1] може постати врло важно за историју наше старе цркве. До данас не знамо ништа шта је било прије светога Саве у нашој цркви, нити нам би познат који светац из пређашњих времена, а у животу Јоакима Сарандапорског стоје ове ријечи: **По томь же не**

[1] На другом мјесту пише се та иста ријеч **Сарандапорь**. Које је правилније?...

малоу врѣмени миношьдьшоу и томоу родоу вьсемь оть житиꙗ прѣшьдьшоу, вь дьни Манонла цара грьчьскаго, глаголꙗма Багрѣродьна, хотѣ Богь прославити своꙗго си оугодьника, обновити светоꙗ мѣсто ꙗго, не сьтрьпѣ бо на множѣ крыти се свѣтильникоу подь соудомь вьжигаюцоу. Види се дакле из тих ријечи да је Јоаким живио прије још, кад му се у дане цара Манојла спомен и светиња из заборава подизаше након цијела нараштаја једног (томоу родоу вьсемь оть житиꙗ прѣшьдьшоу). А цар Манојло Комнен владао је од 1143—1180. У то дакле вријеме хотѣ Богь прославити своꙗго си оугодника. Кад се сјетимо да је наш Немања, од којега нам почиње државни живот и црквена историја, владао послије 1159 и споредимо то с ријечима мало прије споменутим, не остаје нам никакве сумње да је светац Јоаким живио заиста прије Немање. А гдје је живио светац и одакле је? Рукопис одговара овако: Прѣподобьныи отьць нашь Їоакимь подобе се Игнатию богоносьномоу, оустрьмивьше се ꙗко ѕвѣѕда многосвѣтла оть ѕапада вь вьстокомь приходить вь страны горы поустыни Осоговьскыꙗ. Стоји даље да је у те планине најприје дошао у некакав Градьць. У самијем планинама Осоговскијем светац се настанио у Бабцноу долоу, на ријеци Скоупицѣ; али како нема никаквих рјечника ни згодних етнографијских дјела о тим мјестима не знамо гдје су. Довољно да су близу Градьца. Али је и Градаца било више. Један је Стефан Немања узео од Грка, за који Даничић (Рјечник из књ. ст. ријеч Градьць) мисли да је био ондје гдје се послије подигла Гра-

чаница. На пошљетку ко зна јесу ли се икако и сачувала та имена до данас? Ми дакле можемо толико докучити да су ова мјеста на источним странама Косова поља. Али у овом је рукопису Їоакѵмь главни светац, о њему се највише говори, а помиње се још светаца. Говорећи подуже о вјери и о посничком животу по пустињама рукопис прелази овако на своју ствар: **Кь сицевыхь оубо ꙗвише се нокоподражателие и таковаго житиꙗ ревьнителие, чюдьныи и истиньныи новопросвѣщеныи отьци нашіи и поустыньножителие небесьныи чловѣци и ѕемльныи аггели, дроуѕи Христови: Їоань и Прохорь, коупьно сь Гаврилом ь, сь ними же прѣподобьныи отьць нашь Їоакимь. Чьстьнаꙗ четворица, богоизьбраное сьдроужьство, троудолюбьныие дѣлателие Христови изьшьдьшимь раломь вѣры браздоу вьздѣлати и сѣꙗти сѣме доуховьнаго, ꙗко да сторичьствоующи клась пожьнють, плоды добродѣтѣльные Христови принесоуть.** Много ми се чини као да се у овим ријечима хоће да каже да су та четворица први људи од нашега народа који се дадоше на калуђерство. Јован је пустињично на гори Книшави, која се помиње и у животу св. Јована Рилскога; Прохор је боравио у пустињама Врањанскијем на ријеци која се зове *Пшиња*. J. G. v. Hahn Reise von Belgrad nach Salonik Wien 1861. може нам и допунити рукопис и обавијестити нас о мјесту. У том дјелу (стр. 48) налазимо цијел одјељак о *манастиру светога Прохора*, који се зове по истоме овом светом Прохору о коме говори наш рукопис. Манастир тај стоји јужно од Врање и најзнаменитији је у Старој Србији послије Грачанице.

Стоји на лијевој обали ријеке Пшине (Хан је пише Ptschinja) у узацкој долини, на правом манастирском мјесту. По легенди, пише Хан, живио је тај свети Прохор најприје у једној пећини која је високо врх манастира, и ту и данас показују људима његове стопе у камену. Позније је живио на једном мјесту преко пута од пећине на којем сад стоје развале од некаке цркве, и на пошљетку се повукао у долину гдје је и преминуо, а гроб му је у једној стијени која је дио цркви његовој. Црква је малена и нема никавве архитектонске љепоте, а знатна је тијем што је на цркви назидана четвртаста кула, широка колико и црква; на најгорњем кату те куле има мала капела. Некад је то била кула за стражу. Црква је исписана животом свечевим а међу владаоцима ктиторима исписан је и кнез Лазар који је озидао chalkidicum цркви. Међу околним становницима манастир је и данас у великој части. И сами Арнаути из окола поштују га и по хришћанском обичају доносе своје болеснике и полудјеле на видање. Тако га из тога поштовања ни хајдуци никад не нападају. — Трећи *Гаврило*, дошао је у **Лѣсновьскоую глаголѥмоу гороу — и тоу ѥмоу сьдѣ се храмь вь имє архистратига Михаила.** Љесново је и сад село близу Кратова на Злетовској ријеци, негдје близу граница нашега крушевачког округа. То је дакле све на источнијем границама старе Србије, и кад се сјетимо да је Србији хришћанство с црквеном књижевношћу дошло с истока и да ови свеци спадају баш у оно вријеме којему је ваљало ако не што више а оно барем спремати оне стихије из којих

се под Немањом и светим Савом могла развити радња књижевна и црквена, онда се можемо домишљати ко су могли бити ови свеци.

Толико за попуну недовољнога стила који нам је сачуван у томе животу. Ја држим да ће вјештачко око наћи тамо доиста вриједних ствари, а радујући се што тако можемо знати за те свеце да су из времена у којем смо сиромашни именима свијетлих људи, препоручујем легенду љубавницима овијех ствари.

Пријећи ћемо на *Живот Јована Рилскога.*

У „Видову дану“ од 1863 године бр. 11 и 12 наштампао је Ђ. Даничић своју лекцију о књижевности богословској у Бугара од XI—XV вијека у којој говори баш о животу Јована Рилскога, и то по овоме истом рукопису. По томе и ми говоримо што нам пристаје у овај чланчић.

Јован је Рилски на гласу међу свецима словенскога рода. Он је живио на крају IX-ога и у првој половини X-ога вијека; манастир Рила био је у старо вријеме на гласу готово као Света Гора а налази се од града Софије на југ, код Дубнице. Живот овај његов дјело је патријарха Јевтимија и налази се у више рукописа. А то је дјело и штампано; штампано је први пут у Кијеву 1671, а послије је по рукописима који се налазе у Бугарској штампано и овдје у Биограду, године 1837. Штампала су га два калуђера рилска: Неофит и Јоасаф. Али су га штампали не онако како су нашли у рукописима, него онако како су од скора Бугари — по несрећи као и ми — почели у цркви читати

и пјевати, — не језиком црквеним својих старих него језиком црквеним руским; штампали су га само за садашњу црквену потребу, која се — по несрећи — и у Бугара као и у нас разликује веома од потребе која је науци. Тога ради ово дјело ако и јест штампано, опет за науку вриједи толико колико и да није штампано, вели Ђ. Даничић.

Али није тога дјела писао само патријарах Јевтимије који је живио у другој поли 14-ога вијека. Има у њему и један додатак у коме се пише: како су мошти Јована Рилскога пренесене из Трнова у манастир Рилу. Тај је додатак у рукопису из којега се овдје штампан Живот Јованов састављен уједно с дјелом Јевтимијевим, а то није свуда — и тај додатак је **сьписань послѣдьнимь вь динцѣхь Владиславомь граматикомь.** Каке је народности био Владислав?.... О томе не знамо ништа поуздано, само се види да је Владислав живио на сву прилику у другој половини 15-ога вијека, и знамо да је осим овога о чему ми овдје говоримо писао 1479 год. *Минеј или Панегирик рилски*, у ком је збирка живота бугарских и српских светаца. (Види Historija hrv. i srb. knj. од V. Jagića. I. 199. стр.) Ђ. Даничић у поменутом свом чланку суди, да је са свијем слабо ово дјело Јевтимијево, а за Владиславов додатак говори: да је тако описао ово преношење Јованових кости да се тешко може мислити, да га није сам гледао. Живио је дакле јамачно кад је то преношење било, а оно је било године 1469. Владислав у своме чланку описује само мали дио из историје Јована Рилскога, али како се разликује од

Јевтимија. Описује ствар врло просту — ствар, која по себи није трајала неколико дана, али колико важних историјских ствари јавља из најближега времена, — ствари везаних за овај догађај који описује! Што год говори све му је у лијепом реду, све говори с достојанством и с топлим осјећањем. За само ово дјело ваља му признати, да је био и разуман и учен човјек.

Што ми ово дјело мећемо овдје међу прилоге к старој српској књижевности, чинимо поглавито за то, што је писано језиком те књижевности. Ако за први дио његов можемо узети да је само посрбљен словенски језик, за други и не знамо каквим је дијалектом словенским најприје био написан, као што не знамо за Владислава, је ли био Србин или Бугарин. Али поред тога обојега и поред заједничке старе књижевности наше и њихове цркве, у старо вријеме долази у прилог интересу за чисто српску књижевност и то што се у животу Јованову спомињу многе наше ствари. Сам филологијски интерес који се налази у овом српском рукопису брани нас од сваког зазора. Што се тиче начина штампања у томе смо се држали онијех истих начела, која смо разложили пред „Животом и службом св. Ђурђа Кратовца“ (Гласник XXI. 101—103). Једну особину можемо споменути, а та је што понегдје долази ъ, али са свијем мјесто српскога ь без свезе са старим својим значајем. Ваљда је то од туда, што је рукопис преписиван из бугарскога. У осталом ја сам свуда задржао ь. Иначе овај се рукопис карактером не разликује много од онога. Што смо мислили

да ваља оставити ради тога да се види како је писан оригинал, оно смо метали под бројеве на дно странама, и мислимо да се по тим додацима лијепо може видјети правопис оригинала. Да споменемо још и то како у библиотеци Српскога ученог друштва има један рукопис на хартији из новијега времена у ком су бесједе и животи светих. У њему има и Живот Јована Рилскога, али скраћен и сухопарнији, књижевном вредношћу далеко ниже испод овога. Рукопис је тај писан негдје на границама између Србије и Бугарске, јер је језик помијешан, и заведен је под № 22. Осим тога има и у Светој Гори један рукопис о Животу Јована Рилскога, гл. Петковић Обзор атон. древн. 61. стр.

У Биограду 1867, Јула.

I.

ЖИТИЮ И ЖИѮНЬ ПРѢПОДОБЬНАГО ОТЬЦА НАШЕГО ЇОАКИМА САРЬНАДАПОРЬСКАГО. БЛАГОСЛОВИ ОТЬЧЕ!

Царьствоующоу господоу нашемоу Їисоусоу Христоу и обладающомоу небесы и ѕемлею и моремь, прочею вьсакою тварию, и надь вьсѣми соущоу, царь сын царьствоующимь и господь господьствоующимь, юдинь имѣю бесьмрьтию, югоже сила непостижима и дрьжава непрѣмеińна, иже ради милосрьдыю беѕьмѣрьныю милости своюю изволивь оть светыю дѣвицы Богородице вьпльтити се и на ѕемлю приити, хоте свободити чловѣчьскыи родь оть лютаго моучительства

диаволꙗ и тьмою невѣдѣниꙗ сирѣчь прѣльстию диꙗволею сьдрьжимые своимь божьстьвьнымь свѣтомь просвѣтити и вь разоумоу покаꙗниемь вьсѣхь наставити, ꙗкоже и самь негдѣ вь светѣмь еваньгелии велегласьнѣ вьзываеть, глаголе: азь есмь свѣть мироу и ходеи по тьмѣ не имать ходити по тьмѣ нь имать животь вѣчьныи; — иже и вь истинноу пльтию сь чловѣкы поживѣ, по вьсемоу намь чловѣкомь оуподобль се кромѣ грѣха, и волею пострада ради чловѣчьскаго спасениꙗ, пропеть бысть и жльчи сь оцьтомь напоень и оумрѣть и третии дьнь вьскрьсе, и по вьстании ꙗви се оученикомь своимь апостоломь, мирь дае имь; по томь вьзиде на небеса и сѣде на о десьноую отьца, ꙗкоже вьпиеть пророкь Давидь: вьзиде Богь вь вьскликновении и господь вь гласѣ троубьнѣмь! — и пакы и по вьзнесении видѣниемь огньныхь езыкь иниспославь светыи свои доухь на светые свое оученикы и апостолы обьостривыи ихь дарованиии доуховьными и благодѣтельствы и пославь е вь вьсь мирь: наоучите, глаголе имь, вьсе езыкы и крьстите ихь вь име отьца и сына и светаго доуха, вь троицоу единосоущьноую и неразьдѣлимоую, и вь едино божьство и господьство. И та Богоу поспѣшьствоующимь многыми знамении и чюдесы напльнише вьсоу вьселеноу божьствьнаго проповѣданиꙗ, оть гльбокые прѣльсти изь тьмы невѣдѣниꙗ чловѣкы измающи и кь свѣтоу благоразоумиꙗ приведеще и сыны Богоу по причестию и наслѣдьникы небесьнаго царьствиꙗ тѣхь оустраꙗюще. Нь оубо иже изь начела прысьно завидѣ спасению чловѣчю врагь, не вьзможе кротьцѣ трьпѣти оть зависти растрьзае се и Христови имени

проповѣданию оть свещеныхь юго оучениkь по вьселюнѣи обьносимоую и распространиюмоу, гонюние абию вьздвиже на Христиюны, безаконьныи моучители иже томоу вь вьсѣмь оугаждающе, и ради неучьстию хотѣ поколѣбати вѣроу благоучьстию исповѣдавьши отьца и сына и светаго доуха, троицоу юдиносоущьноую, нещедьно и безь милости моуками прѣдавати разлиуьныимь: истиньны же раби Христови, подобьници страстемь юго, любовию Христовою распальша се оусрьдьно по Христѣ изволише оумрѣти, моучителюи соуровьство обличити, мироу же православию проповѣдати, глаголюще дроугь кь дроугоу: приидє дьнь спасению, приидѣте братию, дѣланиь Христови иже нась ради крьвь своiю излиювьшомоу, и юко аще по Христѣ оумрѣмь, пакы живи боудемь о Христѣ юкоже рече апостоль: прысьни конии цароу вь бранехь показоують се. И тако множаше се моучениkь множьство юкоже рече древлю Богь кь Аvраамоу о Илии и тѣхь: боудеть сѣме ихь юко звѣзды небесьные, и юко пѣсьkь иже вьскраи мора. Симь же тако изволивьшимь ревьновати моученню ради вѣньць нетлѣньны страданиюмь вьсприюше, иниже пакы любовию оуставь сьхраниише и юще кь нищиимь милованиюмь, кь вьсакомоу непаметозлобьни ювише се, дроузи же постомь и молитвами изноурающе пльть своiю, исходеще оть мира учьньчьствовати себѣ вьдавьше, вь горахь и поустынюхь живоуще, вь молитвахь и сльзахь молеще. Вь сицевыхь оубо юкише се новоподражателию и таковаго житию ревьнителию, чюдьныи и истиньныи новопросвѣщеныи отьци наши и поустыньножителию небесьныи чловѣци и земльныи аггели, дроузи Хри-

стови, Їоань и Прохорь, коупьно сь Гавриломь, сь инми же прѣподобьныи отьць нашь Їоакимь. Ўьстьнаꙗ ўетворица, богоизьбраною сьдроужьство, троудолюбьныи дѣлателию Христови изьшьдьшимь раломь вѣры браздоу вьздѣлати и сѣꙗти сѣме доуховьнаго, ꙗко да сторичьствоующии клась пожьнють, плоды добродѣтѣльные Христови принесоуть. Светыи же прѣподобьныи отьць нашь Їоань, ꙗкоже реўе пророкь Давидь, прѣвитаю по горамь ꙗко птица, и ꙗкоже горы высокыю єленомь сице и семоу блаженомоу изволи се на героу вьзити высокоу, юже обыкоше ўловьци звати Кинишава и тамо сьвьдвараю се и прилѣпляю се юдиномоу владыцѣ и Богоу, юдинь юдиномоу прѣдьстою и сьбесѣдоую, наўе мѣры оудроуўаю себе постомь и молитвами и низоу леганиюмь и вьсенощьнымь стоꙗниюмь и много же оть бѣсовь искоушаюмоу и великыю бѣды и напасти приюмлющоу. Сего ради сьподоби се великымь даромь оть вьсѣхь владыкы и Бога, ꙗко и светомоу Їоаноу Богословоу кь нюмоу приходити и божию юмоу повѣдати глаголы. Светыи же прѣподобьныи отьць Прохорь инуимь же не подобе[1] се поты[2] Їоановоу хотѣ по вьсемоу подражатель юмоу ꙗвити се и жела юмоу себе[3] полоуўити, молꙗше се Господеви глаголю: настави ме, Господи, на поуть твои правы, да вьнидоу кь ольтароу божию и кь Богоу веселещомоу ме — и иныю пѣсни Давидовы. Кь поуть шьствоую пою глаголаше; семоу же прѣподобьномоу сьмотрению божию постигьшоу вь поустыниꙗхь враниꙗньскыихь на рѣцѣ глаголюмѣи Пшина, тоу юмоу

[1] подобѣ — [2] поути? — [3] себѣ.

изволи се постьничьское и равьноаггельное житие сьврьшити, добрѣ и богоугодьно подвизавь се, сь мирома желаемомоу Христоу вь небесьные обитѣли вьсели се. По прѣставлении же сего блаженаго светие его мощи дивьная и прѣславьная чюдеса сътварають даже и до дьньсь. Тогда же нѣко емоу оть благочьстивыхь царѣ повелѣвьшоу вьздвигноути храмь прѣподобьномоу вь име светаго великомоученика Христова Георгия. Светомоу же прѣподобьномоу отьцоу нашемоу Гавриилоу достигьшоу вь Лѣсновьскоую глаголемоу гороу, и сь тамо добрѣ подвизавь се и житие добродѣтѣльно сьврьшивь, сь мирома почи о Господи И тоу емоу сьзда се храмь вь име архистратига Михаила. Сь же светыи прѣподобьныи отьць нашь Іоакимь подобе се Игнатию богоносьномоу, оустрьмивьше се яко звѣзда многосвѣтла оть запада кь вьстокомь, приходить вь страны горы поустыни Осоговьскые, имѣе сь собою хранителя и водителя аггела божия, вьселяеть се тамо Богови единомоу и себѣ вииоу вьмѣние моле се сьподобити се емоу, желаемое полоучити. Иже прьвѣе вечероу бывьшоу глѣбокоу приходить вь домь нѣкоего болярина вь тои странѣ соуща, благовѣрьна и богата зѣло, вь селѣ нѣкоемь обычьнѣмь сице зовомѣмь Градьць. Вь немь же црьковь бѣше мала зданиемь. Кь неи же прѣподобьныи пришьдь и сътворивь молитвоу сѣде прѣдь црьковию полоучити. И пришьдьшоу выше реченомоу болярииоу кь црькви обрѣте того сѣдеща. И оть него приемь благословение, и начеть коупьно бесѣдовати сь нимь. И вьсприемь слово прѣподобьны рече кь немоу: се вьса тебѣ, брате, явѣ исповѣдоую, яко многѣми троуды

дошьдьшоу ми до ȥдѣ; слышахь бо ꙗко вь странахь сихь и горахь Осоговьскыихь инокомь сьвьдварати се ȥѣло прикладьно ѥсть, паче же хотещимь ѥдиньствовати и Богови искрьно работати, се оубо азь ꙗко невѣждаѥмь ѥсамь и поути не сьвѣмь, ꙗко хотещоу ми тамо ити и желаѥмаꙗ своꙗ полоучити, и о семь сьважи намь иȥвѣстьно. Болꙗринь же вьса ѥмоу опасьно сьповѣда ꙗже соуть истина, ѥще же показа ѥмоу и мѣсто ꙗже подьврьхоу горы Осоговьскые при рѣцѣ глаголѥмѣи Скоупице, вь нѣкоѥмь оть тамошьнихь потокь соущихь, ꙗже обычьнѣ ȥоветь же се приȥваниѥмь Бабинь доль. Иже, аще волиши, рече, чьстьныи отьче, по вьсемоу тоу ѥ мѣсто таково, и по воли твоѥи боудеть ти вь оугожденню; ѥсть бо вь мѣстѣ томь пещера такова и ȥѣло испьщрена, обаче мѣсто ѥсть стрьптиво. Прѣподобьны ȥѣло сладьцѣ болꙗрина сьвѣтомь вьсприѥмь, и славлꙗше Бога и прѣчистоую Богоматерь, ꙗко тако иȥволиши ме несмѣренаго наставити и полоучити ми таковаго прѣбываниꙗ мѣстоу и прочеѥ животь мои ськоньчати вь ȥаповѣдехь господьнихь, вь молитвѣ и постѣ, вь сльȥахь и бьдѣнии, алъчии и жеждии, и вь наготѣ и вь ȥимѣ и вь вьсакомь трьпѣнии и ȥлострадании, ꙗко да прѣшьдь маловрѣменьноую сию плачевьноую жиȥнь сьподоблю се небесьныихь благь полоучити, иȥбавити ми се страшьныѥ оны и несьтрьпимыѥ геѥны. И ты, вьселюбьȥьныи о Христѣ брате, вьспоминаи любовь божию и приходи кь нашемоу смѣренню доньдеже сьжительствоуѥть доухь мои вь тѣлесѣ мрьтвьнѣмь, ꙗко да и тебе благыи Богь, велии дародатель, своимь милосрьдиѥмь, благостию

обогатить. И прѣбысть тоу даже до ѯа оутра оутроу-же(ноу) бывьшоу. Вьставь нѯиде прѣподобьныи оть мѣста того, иде вь поуть свои радоуѥ се и поѥ славе Бога глаголѥ: обрати се доуша моꙗ вь покои твои, ꙗко Господь благо сьтворить тебѣ; и пакы ськажи мнѣ Господи поуть твои вь нь же поидоу ꙗко кь тебѣ вьѯдѣхь доушоу моѭ. Пришьдь на мѣсто идѣже бѣ ѥмоу оуготовано оть Бога, вь мѣстѣ глаголѥмѣмь Сараньдапорь; и тоу прѣбысть вьса лѣта живота своѥго, подвигомь добрымь подвиѯа се, троуды раѯлиҷьными оудроуҷаѥ себе, ҷестыими кь Богоу вьѯдыханьми, бесҷисльныими колѣнопрѣклонѥньми, непрѣстаныими вьсенощьныими стоꙗньми, неоусьпьными молитвами и топлыми сльѯами Богови сьбесѣдоуѥ дьнию и нощию. Сего ради великымь даромь сьподоби се оть вьсѣхь владыкы и Бога, ꙗко оть ҷловѣкь доухы отгонить. Ѥгда же приближи се врѣме прѣставлѥниꙗ ѥго, тогда по сьмотрению божию придоста два ҷловѣка оть горы кь нѥмоу. Онь же видѣвь ꙗ и реҷе нимь: Ҷьто вина пришьствиꙗ вашего кь намь, братиѥ, понѥже раѯоумѣю вась ѯѣло печалию сьдрьжимыѥ. Она же глаголаста ѥмоу: Нимѣхомь отьҷе обыҷаи исходити вь горѣ сеи ловь ловити ради, понѥже ѥсмы житиѥмь слабы, и вьсегда божиѥю помощию ловь обрѣтали ѥсмо; вь сиѥ же врѣме многѣми дьньми троудихомь се, ниҷесо же полоуҷихомь, тьщи пакы вьѯвратихомь се. Прѣподобьны же милосрьдовавь о нихь и реҷе: Ҷедьца, врѣме ꙗко кь веҷероу ѥсть, прѣбоудете вь нощь сию ѯдѣ и тако отпоущоу вась сь мироимь. На оутриꙗ повелѣвь нимь оуклонити се прѣжднꙗго поути, нь показавь нимь противоу све-

томоу изити въз осониоу страноу, изити врьхоу горы и оть тоудоу ити вь домь свои. Она же приюеше запов'вдь оть светаго, издоста вь поуть, мкоже повел'в имь пр'вподобьныи. Пришьдьшиимь же имь врьхоу горы обр'втоста себ'в ловь довольно, радоующе се славлмхоу Бога глаголюще дроугь кь дроугоу, мко молитвами светаго подасть намь Богь испльнити желаюма, и въздратн се юдинь вь светомоу и пов'вда юмоу мко молитвами юго дасть нимь Богь ловь довольно. Пр'вподобьны же благословивь ихь и отпоусти ихь сь мироиь, рекь: неослабьно приходита кь мн'в пос'вщенни и благословении ради. Они же приюмьше молитвоу и благословенни оть светаго идоста вь домь свои радоующе се. И оть тол'в бысть има вь домохь своихь вьсакь доволь, изобильно имоуще. Не малоу оубо времени пр'вшьдьшоу, пакы чловека она приидоста кь пр'вподобьномоу вид'вти юго, и благословение хотеще оть нюго приюти обр'втоше юго пр'вшьдьша оть зд'вшьнихь кь в'вчьнымь обит'вльюмь (тако пише) и з'вло быста вь скрьби и печали о пр'вставлении юго. Нь обаче божиюмь промышлюниюмь вьсакомоу чловекоу възьбранюно бысть възискавати светые мощи пр'вподобьнаго; тьчию чловека она прихождаста кь чьстьномоу светаго гробоу, приносеща коупьно фимилмь и св'вщи на просв'вщение пр'вподобьномоу светомоу отьцоу. И тако неоусыпьно твораста вьсе дьни живота своюго. По томь же не малоу времени минмошьдьшоу и томоу родоу вьсемь оть житии пр'вшьдьшоу вь дьни Манонла цара грьчьскаго, глаголюма Багреродьна хот'в Богь прославити своюго си оугодьника, обновити светою м'всто

ѥго, не сътрьпѣ бо на мноѕѣ крыти се свѣтильникоу подь соудомь вьжигаѥмоу, или градоу врьхоу горы оукрыти се мнещоу. Вь дьни тыѥ бѣше ѥреи именемь Ѳеодорь, вь странахь Овьчепольскыихь, вь вьси ѕовомѣи Осмирдолѣ. Сьпроужьницѣ бо оть житиꙗ ѥи ошьдьшоу Ѳеодороу же вь келицѣ недооумѣнии бывьшоу, помышлꙗаше вь себѣ опасьно сьматраѥ, желаше бо поревьновати житию иночьскомоу, ꙗкоже и бысть, слово же прѣдиди[1] ськажеть о семь. Имѣше бо выше реченый Ѳеодорь сестроу своѥго си родителꙗ, и вьставьши приидe кь нѥи и вьса ѥи о себѣ ꙗвѣ сьтвори, ѥже хотещоу ѥмоу чрьньчьствовати. Благораѕоумьна же она жена ꙗко слышавьши Ѳеодоровы таковыѥ глаголы скрьбию сьдрьжима бѣше, нь обаче вьсако поочщаше[2] ѥго ѥже послѣдоваше таковомоу поути, оутврьждаѥ ѥго, ꙗко мати о чедѣ сьболѣѕноуѥ бѣше, глаголѥ: Чедо, аще быхь вѣдѣла могоуща те сьтрьпѣти вь молитвахь и вь бьдѣнии, вь альчии и жежди и быти тебѣ тихоу и кротькоу, смѣреноу же и послоушливоу и кь вьсемь благоувѣтливоу, неѕавистливоу, нь паче братолюбьноу негрьделивоу, непаметоѕлобьноу, несквасивоу, немьхоимьцоу, кь оубогыимь милостивоу и податливоу паче же и нелицемѣрьноу, — таковы бо соуть добродѣтѣли хотещиимь иночьствовати. Слышахомь бо ꙗко нѣсть вѣра ꙗкоже христиꙗньскаꙗ и чинь ꙗкоже иночьскыи. Сего ради подобаѥть ти таковы поуть иѕобрѣсти и доушоу своꙗ мноѕѣми кь Христоу желании[3]

---

[1] Тако пише, а смисао није јасан. [2] ?

[2] Врх ч стоји ˜. Да није за знак да је чь?...

привести и спасти и инымь быти ходатаи кь спасению. Ѳеодорь же благыи съвѣть оть матере своѥѥ тьщательно послоушавь и пате слова скорѣѥ дѣло въсприѥмь, остави мирь и мироддрьжителѩ, теуаше ꙗкоже рецин ѥлень вь врѣме жетьвьно кь истоуьникомь водьнымь. Такожде и сь разгорѣвь се любовию христовою, хоте желаѥмоѥ полоуунти. Вьставь же принде вь горы Осоговьскыѥ на мѣсто глаголѥмоѥ Сараньдапорь. Бѣ бо слышаль о прѣподобьнѣмь отьци Ïоакимѣ ꙗко вь томь мѣстѣ изволи се ѥмоу постьниуьскоѥ и равьноаггельноѥ житиѥ съврьшити, тогда же и сь молитвами светаго хотѣ вьдворити се и иноуьствовати на мѣстѣ томь. Пришьдь же пакы вь домь свои вь Зети хотѣ ꙗже соуть ѥмоу потрѣбьнаꙗ, матери своѥи вьса бывьша повѣда. Семоу же тако бывьшоу, вьзлежещоу ѥмоу и спещоу принде кь нѥмоу вь сьнѣ прѣподобьныи отьць нашь Ïоакимь и глагола ѥмоу: Ѳеодоре, камо ѥсть шьствиѥ твоѥ? Онь же ꙗко страхомь сьдрьжимь отвѣща: Господи мои, слышахь о светѣмь отьци нашемь Ïоакимѣ, ѥже живьшаго вь подьгрии горы Осоговьскыѥ на мѣстѣ глаголѥмѣмь Сараньдапорь, того же светыими молитвами и божиѥю помощию и мьнѣ хоудомоу и грѣшьномоу изволи се на мѣстѣ томь, и молитвами ѥго Богь и наше стопы исправить кь дѣланию заповѣдии божиихь. Светыи же пристоупи кь нѥмоу, знаменниѥмь крьстьнымь знаменавь ѥго и вьзьмь изь пазоухы своѥ сьсоудь маль ꙗко позлащень, и науеть оумывати роуцѣ своѥѥ и помазовати ѥмоу главоу и по лицоу и по роукамь, такожде и прьси, благословивь ѥго рекь: Иди, уедо, сь миромь; божиѥю

благостию хранимь. Вьспреноувь же Феодорь оть сьна своего и разоумѣ каково видѣние и благословение бысть юмоу, и прослави Бога и светаго и не повѣда никомоу иже видѣ. И пришьдь пакы на мѣсто выше реченою и вьсели се тоу глаголаше: се покои мои вь вѣкы вѣка, здѣ вьселю се ико изволихь, юго и ниые достохвальные благодарьные мольбы вьславь Богоу, сльзами лице свою омочивь. И обрѣть нѣкоюго моужа богодьхновена и доуховьна и прѣклонивь юмоу вию свою и тако сь страстьми и похотьми отьсеть власи главы свою и нареченъ бысть Феофань. И бысть прьвыи игоумень вь мѣстѣ томь; божиюю же помощию и молитвами светаго сьбра се инокь множьство. По малѣ же врѣмени выше реченыи игоумень Феофань начеть здати црьковь вь име светаго отьца и сьбра вьсе иже на потрѣбоу зданию црьковьномоу и бѣше помышлаю вь себѣ о сьврьшении црьковьнѣмь. Прииде же юмоу вь помысль юже вьспоменоути постьничьскые троуды и болѣзни прѣподобьнаго отьца, вь гробѣ положении светыхь юго мощеи. Не вѣдѣше бо мѣсто идѣже лежаше прѣподобьною тѣло юго, вь сокроушении срьдьца начеть молити се: Господи мои, светыи отьче оугодьниче божии, нѣсьмь достоинь грѣшьныи рабь твои таковаю помыслити или провѣщати твоюмоу прѣподобию, нь обаче ради своихь си светыихь и чьстьныихь молитьвь не прѣзри нась грѣшьныихь молении, обьяви намь свою благооустроение, покажи вь нищимь богатою свою млованию (тако), отврьзи намь некрадомою ськровище, светые прѣчистые свою мощи, ико да видѣвьше прославимь прославльшаго те, и большоу вѣроу и вещьше дрьзно-

вениıе покажи и намь твоıеи свѣтлости. Абиıе вь томь часѣ ıако мльнии облистаıють свѣть, ıави се гробь идѣже лежааше прѣподобьноıе тѣло ıего, вьздвиже се земліа и окроужи се мvро благооуханиıа цвѣты разлиуьны. Зѣло се пристрашьнь бысть игоумень и вьси соущии сь нимь, ıако облакь свѣта осиıа ихь и вьси вь оуминлıении пришьдьше припадахоу сь любовию, и топлыими сльзами обливаıоще себе, покланıаıоще се уьстьномоу гробоу и прьсть оть нıего своима роукама вьземлıоуще и сь сльзами мѣшаıоще, достохвальныıе пѣсни Богови вьсылаıоще и ıеговоу оугодьникоу, свѣтаıе вѣньцы плетоуще, вьпиıоще и глаголıоще: Радоуи се поустыньно вьспитѣниıе; радоуи се инокоıмь божьствьвьноıе оудобрѣниıе; радоуи се похвало прѣподобьнымь; радоуи се свѣтило незаходимааго сльньца; радоуи се болещимь враую и нищимь обогатителю; радоуи се иже вь бѣдахь скорыи помощьниуе; радоуи се ıако оть запада кь вьстокомь прѣтекаь ıеси на просвѣщениıе доушамь нашимь; радоуи се ıако горы и врьтпы Осоговьскыıе благоразоумиıа испльниль ıеси, поустыню градь сьтвориль ıеси; радоуи се уловѣкомь спасителю и бѣсомь прогонителю; радоуи се ıако вьстекль ıеси кь вѣуьнымь обителıемь (тако) и вышьнıаго Иıероусалима достигль ıеси и аггельскыıе уины оудивиль ıеси; радоуи се молитвьниуе и ходатаи кь Богоу о вьсѣхь рабѣхь своихь; радоуи се ıако вьса соущаıа несоущa вьмѣниль ıеси и гыбноущимь негыбноуща измѣниль ıеси своими выше ıестьствьныими троуды[1]; радоуите се вьсе окрьстьныıе страны

[1] Пише троудыи, и често тако ї и за и.

Бога похвалꙗюще такоѥго намь свѣтильника даро(ва)вьшаго, радоуи се небесьныи чловѣче и ѕемльныи аггеле Їоакиме прѣблагате! Кыи оумь чловѣчь по достоꙗнию вьсхвалити те можеть, или кыѥ пѣсни вьспѣти твоѥмоу прѣподобию. Нь о прѣподобьне отьче, не оскоудѣи моле се о рабѣхь своихь, ꙗко да и мы грѣшьнии прѣшьдьше малобрѣменьноую соуѥтоу вѣка сего тепла молитвьника те обрѣщемь вь дьнь соудьнии оу вьсѣхь владыкы и Бога. Таковыѥ достохвальныѥ надгробныѥ похвалы вьспѣше братиꙗ сь игоуменомь прѣподобьномоу.

По ꙗвлѥнии же чьстьнаго гроба цркви сьврьшенѣи бывьши сь братиꙗми игоумень слоужааше божьстьвьнѣи цркви вь славоу и похвалоу прѣподобьномоу отьцоу. Малоу же врѣмени миноувьшоу приде светыи кь игоуменоу вь сьнѣ и глагола ѥмоу сь вьсакымь потьщаниѥмь доити изьети моци ѥго оть гроба, понѥже прѣдь веаниꙗмь мракомь прѣжде осмихь лѣть прѣставлѥниѥ моѥ бысть. И глагола игоумень кь светомоу: Господи мои, вьсакымь потьщаниѥмь хотѣль быхь сьврьшити твоѥю повелѥна, нь обаче страхомь сьдрьжимь ѥсьмь и не смѣю дрьѕноути на таковоѥ дѣло оть чловѣкь окрьстьныихь, паче же и оть кнеѕь мѣстьныихь, нь аще повелить твоꙗ свѣтлость призвати ихь ꙗко сь ними вьѕмемь светоѥ и нетлѣньноѥ твоѥ тѣло. И глагола ѥмоу светыи: Не вѣси ли, ꙗко аще быхь хотѣль таковымь чловѣкомь прѣдати себе, по чьто тебе привель быхь оть иныѥ[1] обитѣли, нь тебѣ глаголю: Отложи страхь и вьсакоу

---

[1] Пише ни'иїе, као и на другим мјестима чешће.

печаль и мьною тебѣ повелѥна сьтвори вь скорѣ, ꙗко да вьсакь пришьдь сь вѣрою вь мьнѣ, азь сь любовию ѥго приимоу и да никомоу же вь помысль приидеть ѥже имеidовати себе ктитора вь обитѣли моѥи, азь бо самь хощоу быти ктиторь мѣстоу моѥмоу. Игоумень же таковаꙗ завѣщаниꙗ светаго вь небрѣжении положи боꙗзни ради. Малоу же врѣмени миноувьшоу прииде пакы прѣподобьныи кь игоуменоу и глагола ѥмоу сь гнѣвомь: Ѥще ли тако прѣбываѥши сьдрьжимы волѥю прѣслоушаниꙗ и никако повиноуѥши се моѥмоу повелѥнию, или хощеши видѣти надь собою зѣло страшьнаꙗ видѣниꙗ и искоушениꙗ; азь бо вь силѣ[1] Христа моѥго надѣю се ꙗко да избавлю те тамошьниѥ вѣчьныѥ моукы: зде ли ми нѣсть мощьно оть члобѣкь тлѣньныихь? Вьставь иди вь горою и покажоу ти дрѣво на оустроѥниѥ ковьчега мощемь моимь. Игоумень же и не хоте повиноути се и вьставь иде вь горою, и показа ѥмоу дрѣво идѣже соуть три кладѣньци, тако бо зоветь се мѣсто то: Трикладѣньци. Оутроу же вьставьшоу вьста игоумень оть сьна своѥго и иде вь горою, и обрѣте дрѣво идѣже показа ѥмоу светы, и прослави Бога и светаго отьца и сьтвори кивоть ꙗкоже повелѣ ѥмоу светыи. Семоу же тако бывьшоу повелѣ игоумень сьбрати се вьсѣмь братиꙗмь вь црьковь, бьдению вьсенощьномоу сьврьшити се. На оутриꙗ же вьставьше сь литиѥю и сь свѣщами и кадилы поюще и славословеще доишьдьше прѣчистаго гроба изеше светыѥ чьстьныѥ мощи прѣ-

---

[1] Пише силе, те не знам за цијело да ли је accus. по народном или loc. по старом: може поднијети обоје.

подобьнаго отьца и положише вь кѵвоуре, сь великою чьстию и славою прѣнесоше и положише вь цркви сьзданѣи вь име светаго отьца. И пришьдьше сь оусрьдиѥмь и любовию и сльѕами топлыими облиꙗвьше себе лобьзаахоу светые мощи покланꙗюще се, и прославише великаго дародателꙗ владыкоу Христа, давьшаго имь таковоую благодѣть. И ѥлици прихождаахоу, слепи и недоужьни, доухы нечистыими сьдрьжими прикосновениѥмь светаго вьси исцѣлѣвахоу. Бысть слоухь по вьсѣи ѕемли той оть дивьныхь и прѣславьныхь чюдесехь светаго и прѣподобьнаго отьца; людии же начеше приходити кь светомоу на поклонѥние приносеще свѣще и тимиꙗнь на просвѣщение светомоу.

Вь тые же дьни бѣхоу нѣкотори вельмоужи три[1] братиꙗ, иже обладахоу ѕемлею тою, и слышавьше о прѣподобьнѣмь отьци Іоакимѣ ꙗко великаꙗ и прѣславьнаꙗ чюдеса сьтварають светые мощи ѥго, юнѣишаꙗ же два брата вьставьше приидоста сь дарьми на поклонѥние кь светомоу, и приѥше благословение оть светаго, вьзвратиста се вь домь свои радоующе се и славеще Бога. Старѣиши же брать диꙗволимь наважденинѥмь начеть гнѣвати се и глаголати: оть коудоу и каковь ѥсть мьнихь ть иже таково продрьѕание сьтвориви, и обрѣтьше се таковые светые мощи паче же вь дрьжавѣ моѥи, ть же безь боꙗѕни дрьѕноувь вьѕети ихь менѣ же не вѣдоущоу, томоу же о семь никомоу же оть нась вьзвѣстити хотещоу, нь обаче нѣсть ли ми лѣть вь своихь сыи ѥлика хотещоу

[1] Пише вель'моужіи тріи.

ми творити да тороу и никомоуже ѥсть мощьно вьꙁбранити о семь. Таковаꙗ гнѣваѥ се глаголаше, нь обаче праведьнь соудь божии, ѥже рече пророкь: пролѣи на ніе гнѣвь[1] свои и ꙗрость гнѣва своѥго, да иметь ѥ, боудеть дворь ихь поусть. Малоу же врѣмени мимошьдьшоу оумреть болꙗрина оного сынь; бысть вь печали моꙁѣ, ꙗко оутолити се гнѣвь ѥго, ѥже сьвѣщаше на игоумена. Миноувьшимь же дьнемь .м. по сьмрьти сыновьнѥи пакы поущень бысть диꙗволомь на гнѣвь, ѥже хотѣ вь беꙁьчьстиѥ положити игоумена и иꙁьгнати ѥго оть обитѣли своѥ. Пришьдь оубо болꙗринь сь гнѣвомь и обрѣте игоумена прѣдь црьковию сь братиꙗми часовы поюща, чюдьно нѣкако не истовѣ се бѣше на игоумена и братию глаголѥ: По чьто тако, калогѥре, дрьꙁноуль ѥси самовластиѥмь обьдрьжимь таковыи сьвѣть сьвѣщати и беꙁь боꙗꙁни ѥже иꙁети мощи светыѥ, мьнѣ же не вѣдоущоу паче же вь држкавѣ моѥи соущоу; по чьто тако сьтвори[2] и ꙗко беꙁьчьстиѥ држкавоу мою повинноуль ѥси? Не вѣси ли ꙗко вь области моѥи никтоже ѥсть соупротиваꙗѥмы се, ты же дрьꙁноуль ѥси досадити дрьжавѣ моѥи?... Многа ина гнѣваѥ се глаголаше. Послоушаи, болꙗрине, оувѣри се и не гнѣваи се вь соуѥ, рече игоумень, ꙗко три крати[3] отврьгохь се не сьтворити таковоѥ дѣло, нь обаче самь светыи сь великыимь ꙁапрѣщениѥмь повелѣ ми сьтворити се, и сьтворихь, и иꙁехь мощи светыѥ сь страхомь. Чьто менѣ и тебѣ, чловѣче, се ꙁдѣ светы ѥсть, ѥмоу же хотѣно творити да творить. сице же и самь ѥси ꙁдѣ,

[1] Пише гнѥвь — [2] пише сьткоріи. — [3] кратіи у оригиналу.

юже ти[1] ѥсть хотѣно творити, се аꙁь междоу вами ѥсьмь. И то слышавь болѥринь и отложи ѩрость гнѣва своѥго и ꙁлонравиѥ лица своѥго иꙁмѣнивь, скоро притече вь црькові и поклони се светомоу и радостьнѣ облобыꙁавь светыѥ ѥго мощи, и оть игоумена прощениѥ прошааше приѥти. Игоумень же прощению и благословению сего сьподоблаѥть. По семь сьврьшивьшоу светоую и божьствьноую лтоургию вьшьдьши вь трапеꙁоу вьꙁвеселише се довольнѣ. По вьстании же оть трапеꙁе болѥринь приѥмь прощениѥ оть игоумена и оть братиѥ и вьсѣдь на конь свои нти[2] кь домоу своѥмоу. Дивьно же сьмотрениѥ божиѥ и чюдо светаго бысть. И начеть конь ѥго страшити се и сверѣпѣти[3] и поврьже ѥго на ꙁемлю и вьнеꙁаапоу ноꙁѣ ѥго ськроушише се, сего ради ѥко да беꙁьчловѣчьно (ѥго) насилованиѥ ѥго на иныхь облачить се.[4] И сьтворивьше носила и отнесоше ѥго вь свои домь. По малѣ же врѣмени минмошьдьшоу, ѥдиномоу оть рабь вьсьнѣ: Шьдь, рече, рьци[5] си господиноу своѥмоу: принеси дары кь светомоу отьцоу, ѥко да приимеши исцѣлениѥ вь .и. дьни. Повѣда же рабь господиноу своѥмоу, ѥже рече ѥмоу светыи вь сьнѣ. Ѥгда же оуслыша болѥринь слово такою оть раба своѥго и тако вь скорѣ повелѣ вьꙁети оть имѣниѩ своѥго: прьвѣѥ конѩ иже бѣ ѥмоу болѣꙁнь нанесль, ѥще овьце .и. и волы .в. и повелѣ господинь отрокомь своимь нести[6] ѥго кь светомоу отьцоу, коупьно

---

[1] ты у оригиналу. — [2] итїи у оригиналу. — [3] свѣрепети у оригиналу. — [4] Не знам да није погрешка мјесто обличить се. — [5] ρци у оригиналу. — [6] нѣсти у оригиналу.

же и съ дары. Глаголааше: Господи мои и светыи отьче, прости мене грѣшьнаαго, прости мою безьчловѣчьною насилованию иже въ вѣдѣни[1] и неразоумѣ съгрѣшихъ. Миноувьшимь же осмимь дьнемь молитвами светаго болещии исцѣлюние полоучи.

И юще хощемь въспоменоути о чюдеси светаго. И еклисиархоу соущоу юже быти въ монастыри поставленоу съ братиюми оть игоумена, бѣше обладаю црькокию и приносимою злато съблюдаше, и вьложи юмоу диаволь вь помысль юже вьзимати отаи оть злата црьковьнаго по малоу и съкрывати, тако испльнити юмоу нѣкои скоудѣльникь. Югда же видѣ юго испльнюна, вьзьмь погребе юго оу гоумьна юже именоуюеть се светаго отьца. Прииде же светыи вь сии кь игоумену нощию и веде[2] юго сь собою на мѣсто идѣже бѣ съкрьвено злато выше реченымь иеклисиархомь и повелѣ юмоу копати. Югда же начеть копати и обрѣте скоудѣльникь испльнь злата и рече светыи кь игоумену: Сию злато съкры здѣ еклисиархь твои, вьзимаю отаи по .в. или по .г. бѣле, нь кь томоу да не вьнесеши юго вь црьковь, понюже юсть проклето; нь тамо же хощеши юго растоучи. За оутра же шьдь игоумень юдинь на мѣсто то, оувѣдѣ тихо те истиньно боудеть тавлаю юмоу или привидѣние. Обрѣте такоже повѣда юмоу светыи. Призвавь же иеклисиарха того приведе и на мѣстѣ томь повелѣ юмоу копати, онь не хоте[3] начеть копати, иде съкрьвено злато и видѣ тако обличи се дѣло юго, паде прѣдь ногами игоумену просе прощения. Злато

[1] вѣдѣны у оригиналу. — [2] вѣдѣ у ориг. — [3] хотѣ у ориг.

же хотѣ пакы[1] бьѕвратити вь монастырь. И реѵе юмоѵ игоѵмень: Показавы менѣ сию мѣсто, ть повелѣ не вьѕвратити се юмоѵ кь томоѵ вь монастырь понюже нѣсть благословено.

И пакы светыи ꙗвлꙗю се бѣ глаголю кь игоѵменоѵ: да вѣси ꙗко кь послѣдьнꙗꙗ врѣмена грѣхомь одолѣвьшимь ѵловѣѵьскаго рода многоѵ православию и благоѵьстию прѣставьшоѵ, оть насилованиꙗ беѕьбожьныхь Агарень многа мѣста вь ѕапоѵстѣние боѵдоѵть, и светыи монастыри оть славословиꙗ оѵмлькноѵть и тѣлеса светыхь многа прѣнесена боѵдоѵть оть своихь обитѣлии, и на ина мѣста имають наслѣдити. Аѕь бо надѣю се вь силе[2] Христа моюго и прѣѵистыю юго матеры, мощи мою не имають прѣнести се оть мѣста сего, ни храмь мои боѵдеть вь ѕапоѵстѣнию. Иногда же пакы праѕдьникоѵ приспѣвьшоѵ прѣподобьнаго отьца веѵерьнюмоѵ пѣнию сьврьшаюмоѵ, ненавиде иже добраꙗ диꙗволь хотѣ испльнити свою ѕлою оѵхыщрению, вьложи крамолоѵ междоѵ двѣма братома вь црькви соѵще свещеникома, и велицѣи свари бывьше помеждоѵ ихь, иѕышьдьшимь же имь иѕь црькви, припаде юдинь кь дроѵгомоу просе прощению и показати сьмѣрению. Юдинь же оть обоюхь раѕьгорѣвь се грьдостию вь оѵмѣ, вьсприюмь памеѕлобию, юже юсть вьсакою ѕлобы наѵело, не вьсхотѣ показати обраѕь сьмѣрениꙗ, нь абию сь гнѣвомь отиде. Бьдению же сьврьшаюмоѵ брать иже ꙗростию сьдрьжимь, иѕь црькве вьнеѕаапоѵ напрасьно видѣ себе ниѕьврьжена вь доль ꙗже юсть о десьноую црь-

[1] Стоји пакыи. — [2] силѣ у оригиналу.

кви. И бысть мльва не мала и притекьше сь свѣщами братиꙗ оть высоты падьшааго брата, и обрѣтоше юго сѣдеща, ничимь же невреждена, и поюмьше юго изведоше здрава. Вьси прославише Бога и светаго отьца творещаго таковаꙗ дивьнаꙗ и прѣславьнаꙗ чюдеса. Пакы же имѣꙗше оуставь игоумень таковыи сь братиꙗми, юже постити се вь понедѣльникь и срѣдоу и петькь до вечера. Вь дьни же тыю отходещимь имь вь гороу кьждо потрѣбы ради своюи, мнози же оть нихь оть тамо обрѣтающихь се овощиꙗ и отаи сьнѣдаахоу глаголюще: ꙗко нѣсть грѣхь о семь, понюже овощию юсть. Ꙗви же се игоуменоу светыи вь сьнѣ глаголюще юмоу: По что тако прѣнебрѣгль юси о братии и о вьсакомь исправлюнию ихь, извѣстьно не испитоуюши ихь вь каковѣмь заповѣди и прѣданию сьжительствоують, понюже мнещимь се имь бити вь пощении и вьздрьжании они же отходеще вь гороу и обрѣтаюма тамо овощиꙗ ꙗдоуть. Не вѣси ли ꙗко иже оть нихь не сьврьшаюма прѣданиꙗ доуховьнаꙗ вьси оть роукоу твою Богь изищеть? Таковые глаголы слышавь игоумень оть светаго, много наказавь братию и запрѣщениюмь оутврьдивь оть таковаго безьчиниꙗ прочею оудалꙗти се повелѣ. Бѣше же юдинь оть братию келарь и ть диꙗволимь наваждениюмь, завистию лицемѣрьною много сьдрьжимь, паче же и кь братии же нелюбьзьнь бѣше, многаꙗ ськрывае бѣше оть потрѣбь монастырьскыихь, паче же и виньномоу питию вьдаль се бѣше безь врѣмене, нѣкоихь изобрѣть подобьныхь себѣ таковомоу бесчинию. Сего ради вь велико безьчловѣчение пришьдь ꙗко мнѣти себе вь вьсемь достовѣрьна строителꙗ, окаꙗныи же своꙗ сьвѣсть по-

правь и зависти испльнивь се начеть юдиномоу оть свещенникь стоужати обличаю и глаголю: ꙗко оть обрѣтаюмаго имѣниꙗ отаи вьзимають — свою брьвьно вь очию своюю не оузрѣвь, иномоу же малоу соучьцоу позавидѣвь. Глагола юмоу свещенникь: Богь, брате, да обличить вьсакомоу дѣла своꙗ и светы отьць да соудить междоу нама, менѣ же ꙗко вьса обрѣтаюма кь вамь приношоу, Богоу сьвѣдоущоу; обаче ты вѣси, брате, ꙗже глаголюши. Кюларь же мнеци нѣчьто добро сьтворити и таковаꙗ творе, и абию праведьными светаго обличи се злоба юго и напрасьно начеть бѣгати вь гороу, братиꙗ же юмьше юго и сьвезавьше крѣпьцѣ. Приде же свещенникь и начеть вьпрашати юго, аще чьто вьзель юсть оть имѣниꙗ. Тогда кюларь ꙗко не хоте обличаю себе: Азь вьзехь, рече, сего ради таково отмьщение и соудь светаго себѣ исходатаихь. Бѣше бо юмоу измѣнюно лице и зѣло грозьно, хотѣхоу бо братиꙗ привести юго вь црьковь и молитвы творити о нюмь, и не можаахоу четырьми крѣпьцѣ дрьжеще юго привести вь црьковь. Юдва сь ноуждею привлѣкоше юго до потока ꙗже юсть прѣдь црьковию. Онь же вьпиꙗше братии: Чьто ме троуждаюте окаꙗнаго сь силою влѣкоуща, ꙗко вами четырьми сьдрьжимь юсьмь ноудещен ме ити напрѣдь, сьзади же ꙗко вьса страна испльнюна юсть иже ме пакы вьзвращають. И оставише юго на мѣстѣ томь крѣпьцѣ сьвезавьше, юдиного оть братии поставивьше юго блюсти. Прочии же вьзвратише се на дѣло свою. Оставьши же брать сьномь повѣждень бывь и оуснoувь. Ть же отхапавь зоубы своими оуже нимь же бѣ обезань, избѣже, и дошьдь до камене

великаго идеже поуть исходить протива црькве и тоу севе низьврьгь, и кь томоу не можаахоу јего обрѣсти. Мнози вѣхоу о томь страхомь великомь сьдрьжими. Вь та же врѣмена бѣше тишина велиꙗ по вьсѣи земли, люди же вь сьмирении мнозѣ животь свои провраждающе прихождаахоу оть вьсѣхь странахь на праздьникь светаго отьца. Прииде же нѣкыи урьньць оть Келеса града, именемь Арсеније. Бысть же сьврьшити вьсенощьномоу пѣнию и славословию. Врѣмени же мимошьвьшоу[1], на поклониение светыхь мощеи приходеще же вьси сь оусрьдиемь и любовию и те паминми сльзами коупьно же и сь свѣщами и фимиꙗмомь оусрьдьно лобызаахоу светые мощи прѣподобьнааго отьца. Пришьдьшоу выше реченомоу урьньцоу и томоу облобызавьшоу прѣподобьнаго светые мощи и нѣкако чюдьнымь оухыщрениемь отаи вьзеть једины оть малыхь прьстеи и обѣщаније твораше вь срьдьци си ꙗко да сьтвараіеть памеѧть светомоу отьцоу и положивь вь оуброусѣ своіемь вь кувоурѣ никомоу не вѣдоущоу. Јегда же на оутрия изьшьдь изь црькве вьси отходеще кьждо вь своіа си радоующе се и хвалеще Бога и светаго, тогда же реченыи Арсеније послѣжде вьсѣхь изиде имыи собою светаго мощь, пришьдь же на мѣсто іеже іесть прѣдь црьковию начеть колѣбати се ꙗко оть пиꙗньства обьоуродѣвь, хотѣ іего светы вьзрыноути вь доль. Једииь же оть братије вь слѣдь поиде и рече іемоу: что іесть, брате, и по что тако колѣблієши се. Онь же стоудомь и срамомь одрьжимь вьса исповѣда. И глагола іемоу

[1] Пише мимошьвьшоу, а врх вѣ стоји надметнуто д.

брать: Скоро вьзврати, чьто ѥси вьзель паки остави, ꙗко да не чьто зло не постраждеши. Светыи же вь нѥмоу вь сьнѣ прииде и рече ѥмоу: Кьто ѥси ты иже тако дрьзноувы окрасти оть мощеи моихь; хотѣхь оубо на тебѣ показати страшьно знамениѥ, нь обаче милосрьдовахь о тебѣ, понеже обѣщаниѥ сьтвориль ѥси ꙗко вьсегда паметь сьтварати ми вь животѣ своѥмь, сего ради сьтворихь ти кротость, иди прочеѥ сь миромь. Арсениѥ же прослави Бога и светаго, идѣше вь поуть свои радоуѥ се. Азь же, братиѥ и отьци, ѥлика вьзмогохь оть малооумиꙗ нашего навыкноути и извѣстьно испытати оть дивьныхь и прѣславьныхь чюдесѣхь светаго и прѣподобьнаго отьца и поустынижителꙗ, Їоакѵма сь вьсакымь вьниманиѥмь и потроуждениѥмь сьписахь, прочитающимь быти на ползоу и светомоу вь славоу и похвалоу. Менѣ же грѣшьномоу и сиꙗ сьписавьшомоу молитвами светаго сьподобити ми се вь дьнь соудьни полоучити вѣчьныихь благь о Христѣ Їисоусѣ господи нашемь, ѥмоу же слава и чьсть и дрьжава сь прѣсветымь благымь и животворещиимь доухомь твоимь, и нынѣ и присьно и вь вѣкы вѣковь аминь.

—————

II.

Житиѥ и жиꙁнь прѣподобьнаго отьца наше-го Їоана[1] Рыльскаго[2], вь нѥмь же и како прѣнесень бысть вь Трьново. Сьписано Єѵ-ѳимиѥмь патриꙗрьхомь трьновьскыимь; на коньци же слова и о обновлѥнии светыѥ обитѣли[3] ѥго иже вь Рылѣ и како пакы прѣ-несень бысть оть Трьнова вь тьжде славь-ныи монастырь Рыльскыи, сьписано послѣд-нимь вь днищѣхь, Владиславомь грама-тикомь. Благослови отьче![4]

Вь лѣпотоу оубо кто намь поносиль бы ꙗко не тьчию о добрыихь лѣнивѣ имоущимь и нерадивѣ нь и ꙁавидещимь ѥдиноплеменьнымь добрыихь причестию, аще мльчаниѥмь блаженаго[5] Їоана житиѥ прѣшли быхомь и не вьсацѣмь тьщаниѥмь по вьꙁможьномоу намь написано ꙗкоже начельнообраꙁьныи обраꙁь прѣд-ложили, иже добрыѥ желающимь и ревьноующимь до-бродѣтѣли на нась и сице прѣжде иныхь польꙁы вьс-ходещи. Обильно[6] оубо подражаниѥ имоущоу, ꙁа ѥже вь нѥмь вьсѣхь добродѣтѣлиѥи сьтечениꙗ, не малоу же обаче могоуще иже на ниѥ вьꙁирающе при-

---

[1] Іоан'на. — [2] Рылскааго. — [3] обытѣли. — [4] Пошљедње ријечи, од сьписано почињући, додате су на страни сит-нијем црвенилом. — [5] блажен'наго. — [6] обыльно.

ложити пользоу. Довольно бо таковоѥ боудеть житиѥ не тьчию иже сь мноѕѣмь троудомь по стопамь послѣдьствоуюштимь великомоу ономоу кь подобьнѣи вьзвѣсти славѣ приближьшихь се богови нь и иже вь малѣ оубо томь житию подражавьшихь. Довольнь......... (нема или једног или више листова; није пагинирано, па се не може знати.) .... телѥ отьчьстимь, лоучьшихь пользоу оставьше. Аще оубо дольнимь и таѭштимь поиѥ[1] мало оумомь вьнималь бы божьстьвьнѣиши сьи моужь и о нѣчесомь ѕемльнѣмь творилъ бы попечениѥ. Вь скорѣ того мимотекши хотѣхомь паметь и ѕабьвении оть сласти глѫбинамь; ѥльма же прѣдреченаꙗ вьса долоу оставль горьниѥмоу вьнимааше отьчьствоу свободьномоу и безбѣдьномоу и тврьдомоу, и вьсацѣмь образомь тьшташе се обьштааго постигноути отьца и сьдѣтелꙗ. Ноужда и намь ꙗже о ниѥмь оть чести споврдати. Ꙗже бо иже прѣжде нась о ниѥмь нехытрѣ нѣкако и гроубѣ сьписаше, сиꙗ мы по лѣпотѣ ꙗкоже клюнимо ѥсть оусрьдьно сьповѣдати потьштахомь се, иѕвѣстьно вѣдеще ꙗко ꙗже о отьци повѣсть, веселити обычѥ боголюбьѕьныхь доуше и кь ревности подвиѕати лоучьшои.

Блаженаго оубо сего родителиѥ благочьстиви[2] по вьсемоу вѣхоу, Бльгаре же родомь. Рожденниѥмь и вьспитанниѥмь вьси[3] глаголѥмыѥ Скрино вь прѣдѣлѣхь соуще срѣдьчьскыхь, ѥже сь Срѣдьць вь прѣдѣлѣхь европиискыхь ѥдинь соуштъ оть славьныхь и нароучитыхь градовь. Вь тои оубо вьси прѣбывающе, благочьстиви оубо соуштиемь житиѥмь, милостиви же

---

[1] поиѣ. — [2] благочьстивы. — [3] вьси.

нравомь. Бывше двоимь отрочетомь отьци. Оть нихь же ѥдинь ѥсть чюдьныи сь Їоань. Вьспитань оубо бывь оть своихь родителѥи добрѣ, и вѣ повиноуѥ се тѣмь вь вьсемь и дльжьноую вьѕдаваѥ чьсть. Врѣмени оубо не малоу прѣшьдьшоу и родителѥмь ѥго оумрьшемь, и ть вѣ вь страсѣ господьни выноу, оть црькьве никако́ отстоупаѥ, послоушаѥ божьстьвьныхь словесь и свещенаꙗ оучениꙗ, ꙗкоже дрѣво наса́ждено при истоучникохь водьныхь. Нѣции же ѕавистию одрьжими лѣниви соуще на благоѥ, досадами и оукориѕнами того облагаахоу, лицемѣрьна нарицающе и непотрѣбьна до коньца мирьскаго прѣбываниꙗ. Вь сихь оубо томоу соущоу оумышлꙗѥть сьвѣть благь, растачаѥть соуща того вь роукы оубогыхь и отдаѥть и кесарови кесарева, ꙗко да везь ѕабавлениꙗ божиꙗ богови дати вьѕможеть. Богь же, рекыи оть тьмы свѣтоу вьсиꙗти, рекы и Аврамоу иногда: иѕиди[1] оть ѕемлѥ твоѥ и оть рода твоѥго и прииди вь ѕемлю вь ню же ти азь покажоу, ꙗвлꙗѥть се и семоу подобьнѣ, иничимь же мьнѣѥ онѣхь глаголь семоу вѣщаѥ, показавь ѥмоу и мѣсто идѣже томоу благо оугодити вьѕможеть. Вьѕьбноувь оубо оть сьна и расмотривь силоу видѣниꙗ распалꙗѥть се ꙗкоже ѥлень кь истоучникомь водьнымь, вьороужаѥть се на мысльнаго голиꙗта ꙗкоже Давидь. Приѥмлѥть по древьнѥи повѣсти камени три: вѣроу, глаголю, и надеждоу и любовь, облачить се вь брьниѥ правьды, вьѕлагаѥть и шлѥмь спасениꙗ, божьстьвьныи покровь, отѥмлѥть власи сь страстьми и похотьми, шьдь вь монастирь.

[1] иѕыди.

И мало нѣкоє тамо врѣмє прѣбывь, ради обоучєниꙗ, оставлꙗєть ꙁємльнаꙗ ꙁємльнымь и пєпєльнымь прьсть, исходить мира и мироДрьжьца, ничесожє ино вьꙁьмь раꙁвѣ ѥдиноу одєждоу кожаноу, приидє вь покаꙁаноую томоу гороу, и сьтварь малоу оть храстиꙗ колибоу, вѣ тоу, прѣбываѥ пощєниѥмь, и бьдѣниѥмь оудроучаваѥ тѣло: — сє оудалихь сє бѣгаѥ, поѥ сь Давидомь, и вьдворихь сє вь поустыню, и чаꙗхь Бога спасающаго мє оть малодоушиꙗ и боурє. Вьꙁдѣваѥ прѣподобьныѥ роукы беꙁь гнѣва и сьмоущєниꙗ, ничьто жє вь снѣдь имы раꙁвѣ былиѥ травьноѥ, ѥжє ꙁємлꙗ скотомь проꙁєбати обычє, и водоу, южє нєскоудьно источьници истакають. Скоть бых оу тєбє[1] вьпиѥ и аꙁь выноу сь тобою! Кто оубо скаꙁати вьꙁможєть того ихь жє тогда твораашє троуды! ни бо то самоѥ былиѥ поустыньноѥ до ситости[2] принимашє, нь мало ꙁѣло и скоудьно и сє по ꙁахождєнии сльньчьнѣмь. И водоу жє такождє ѥлико вьноутрьнꙗꙗ прохаадити. Сльꙁьны жє пакы того источьникь кто по достоꙗнию иꙁвѣстить; вьсєнощьнаꙗ жє такождє стоꙗниꙗ и колѣнопрѣклонѥниꙗ, множицєю бо прѣобраꙁоующє сєбє. Бѣси прихождаахоу ꙁвѣрєи раꙁличьных образы оустрашити и отгнати того хотєщє, нь доблии нєпоколѣблѥмь прѣбываашє тѣхь кьꙁньми ꙗкожє нѣкыи камєнь тврьдь, вьсєприходєщєѥ на нь валны раꙁбиваѥ[3] и отражаѥ, или истиньнѣѥ рєщи: ꙗкожє адаманьть нє ѥть бываашє никаковѣмь жєлѣꙁомь.

Врѣмєни жє нє малоу прѣшьдьшоу прѣходить оть тоудь вь ино мѣсто, идѣжє пєщєроу обрѣта тьмь-

---

[1] тєбѣ. — [2] ситостыи. — [3] раꙁбываѥ.

ноѹ ѕѣло и мрачьноѹ, тоѹ вьселꙗѥть се, прилагаѥ троѹды вь троѹдомь и кь желанию желаниѥ, сьлагаѥ ꙗкоже любодѣльнаꙗ пьчела медовьныѥ сьты[1] и полагаѥ вь ськровищихь срьдьчьнихь. Вь сихь оѹбо томоѹ тоѹ соѹщоѹ сынь брата ѥго отьца и матере, оѹтаивь се, прииде вь поѹстыню идѣже прѣподобьмыи прѣбываѥ бѣ и много троѹждь се ѥдва вьзможе того обрѣсти. Блажены же изь далече того гредоѹща оѹзрѣвь, мнѣше мьчтаниѥ[2] се быти, на молитвоѹ себе[3] вьдасть, пришьдь оѹбо онь и на лици падь, прошаше благословениꙗ приꙗти; онь же истиньно се быти вѣровавь а не мьчтаниѥ. Благословению того сподобль вьпрашаше пришьствиꙗ виноѹ. Онь же ꙗже о себѣ вьса вѣдома творить моѹжеви, авиѥ[4] приѥть бываѥть имь. Лоѹка же семоѹ бѣше прозваниѥ. Того оѹбо зре прѣподобьныи сь собою соѹща ꙗкоже нѣкы кедрь иже вь Ливанѣ множещь се благодарьствьвьныѥ богови вьзьсылаше пѣсни. Выноѹ реченоѥ оно вь оѹстѣхь ниму незлобивы и правыи прилѣплꙗхоѹ се мнѣ. И бѣ сь имь вь поѹстыни ꙗкоже ꙗгниѥ незлобиво истиньнымь пастиремь пасомо; ꙗкоже дроѹгыи Авель или Исаакь прѣдтѣчую вь вьсемь подражаѥ иже оть младѣньства вь поѹстыни вьспитанаго.

Нь чьто иже иногда дьньница, ныиꙗ же тьма грьдости ради быти наслѣдовавь иже земꙗю и море потрѣбы и велеи отврьзыи[5] на небеса оѹста своꙗ, рекыи: положоѹ прѣстоль мои на облацѣхь, и Богоѹ подобьнь вышниѥмоѹ. Срьдыи и велерѣчивыи врагь не могы трьпѣти добродѣтели и подвигы моѹжа, испльни

[1] сѣты. — [2] мѣчтаниѥ. — [3] себѣ. — [4] авиѥ. — [5] тако пише.

се ꙁависти, ꙁачеть болѣꙁнь и роди беꙁаконние. Отходить оубо вь иже по пльти светаго братоу вь образѣ нѣкоего вѣдома, обрѣтаеть его печалню дрьжима и естьствьвьными жели стрѣчема и недооумѣюща о лишении отрока и глаголеть емоу сицевые глаголы: И иже твоее старости подьпорь и твоего домоу наслѣдьника, твоего сѣмене плодь, иже матерьнее оутробы и твоихь нѣдрь ѡтрока лишивыи, Їоань е твои брать, нощию бо ть само пришьдь и твое отроче вьꙁьмь, имать оу себе[1], еже аще не вь скорѣ шьдь вьꙁмеши, ꙁвѣремь сладькаꙗ боудеть снѣдь: обрѧщеши же се и чедо оубивы[2], не сь оусрьдиемь вьꙁискавь то: греди оубо, греди, дроуже, и покажоу ти мѣсто, и ть вь скорѣ шьдь, вьꙁми своего сѣмене плодь. Сиꙗ оубо ꙗко онь слышавь, облѣче се вь ненависть ꙗко вь риꙁоу и гнѣвьныи обьемлеть его облакь, чьто не глаголе и чьто не дѣе на неповиньнаго. Поемь оубо его диꙗволь вь поустыню ведѣше оуче и распалꙗе того вь оскрьбление моужа, и ꙗко близь вывьше мѣста, показавь емоу пещероу нѣꙁь далече, абие отиде. Онь же оубо шьдь вь показаное мѣсто, обрѣтаеть светаго, и чьто не сьдѣꙗ тогда на немь досадами и оукориꙁнами облагае, какогира и прѣльстьника того нариче и до коньца мирьскаго прѣбиваниꙗ недостоина, и дрѣвеса и камениꙗ на нь поемлее вьсачьски и оубити начинае. Нь чьто оубо кротькаго владыкы кротькыи оученикь стоꙗше мльче и ничесо же отноудь отвѣщае, вь оумѣ речение хране, аꙁь же глоухь не слышѣ и ꙗко нѣмь не отврь-

[1] себѣ. — [2] оубыиѣ.

ѕаѥть оусть своихь. Въсхытивь оубо сь гнѣвомь и кричанниѥмь оть оумилѥна гласа отрока и къ мироу грѧдѣше, къ мироу, скврьньнѣи блоудьници, къ нечистоты и скврьни вьсакыѥ матери, отрывь того оть горы божиѥ, горы тоучьныѥ, горы, вь нѥи же благоволи Богь жити вь нѥи.

Ѩко оубо сиѩ блаженыи видѣ и коварьство диꙗволеѥ раѕьсоуди то быти, печали того обьѥть облакь и сльѕами себе облиѩ, вьпадаѥть на лици моле се и глаголѥ: господи, рекыи, призови ме вь дьнь печали твоѥѥ и иѕбавлю те, иѕбави ме нынѣ, владыко, приѕри на ме милосрьдьнымь си окомь и оужени срьдьца моѥго печаль и сьтвори сь мною ѕнамениѥ вь благо, ѩко благословень ѥси вь вѣкы аминь. И по молитвѣ сѣдѣше скрьбе[1] и тоуже о лишении[2] отрока, бояше бо се ѥда како вь мирь томоу отведеноу бывьшоу сьплететь се вь житеискыхь печалехь. Нь чьто оубо творить Богь иже дѣти оставлꙗти кь нѥмоу приходити повелѣвы. Глаголѥть и ѕдѣ отрока отьцоу аще и не глаголы нь вѣщьми остави дѣте приити кь мнѣ и не брани ѥмоу: таковыхь бо ѥсть царьство небесьноѥ. Томоу оубо ѩко идоущоу поутемь, ѕмиꙗ[3] сѣкноу отрока и абиѥ кротькыма длакьма того сьмрьть вьсприѥть. Сиѩ оубо отьць отрока видѣвь недооумѣваше чьто сьтворити, обаче вьѕвраще се кь прѣподобьномоу сь стыдѣниѥмь коупьно и сѣтованиѥмь, повѣдоуѥть, иже на поути приключьшаѩ се. Онь же томоу погрѣсти того повелѣ и вь своѩ отити, ѥже и сьтвори. Прославивь оубо прѣподобьныи Бога довольно

[1] скрьбѣ. — [2] мјесто лишении. — [3] ѕмїа.

о семь, бѣше проуческ безь печали. Прѣбысть же тоу вь тои пещерѣ двана десете лѣть иниедниного покоа тѣлесьнаго имѣѥ, троуды кь троудомь и болѣзни кь болѣзнемь прилагаѥ.

Сиꙗ же диꙗволь зре не прѣсташе вьсачьски того оскрьблаѥ овогда оунынинѥмь овогда же лѣностию ѥже ѥгда и страхованьми, многажди такожде и привидѣньми. Нь адамантъ доушею Їоань никако же ѥть бѣкаше того кьзньми[1]; обидоваше же поѥ ꙗко пчели сьть и разгорѣше се ꙗко огнь вь трьнии и именемь господьнимь противлꙗхь се имь. Дьнемь довольнемь прѣшьдьшимь поѥмлѥть[2] вьселоукавыи сь собою бѣсовь плькь вь образѣ разбоиникь, и соурово на светаго пришьдьше биѥше[3] ѥго немилостивьно и рѣюще и влѣкоуште отьгнаше ѥго оть мѣста, запрещьше не кь томоу смѣати[4] приближити се тоу. Онь же и вь семь[5] своѥго владыкы гласоу послоушаѥ се бѣ, велеѥщомоу: аще гонеть вась оть града сего, бѣгаите вь дроугыи, не оть града вь градь, нь оть поустыниѥ вь поустыню прѣходе; отходить оубо вь ино мѣсто разьстоꙗниѥ не мало имоуще, и тамо доубь велеи по древьнѥмоу ономоу Аврамоу обрѣть вьселꙗѥть се вь нь. Нь онь оубо подь амьврииискыимь троицоу чюдьнѣ оучрѣдивь отьсылаѥть, сь же здѣ мысльнѣ приѥмь самого того вь троици покланꙗѥмаго вь себѣ имѣꙗше живоуща Бога, никако же оуныкаѥ, нь прьвого правила своѥго крѣпьцѣ дрьже

---

[1] кьзьньми. — [2] Често еуфонично л после лабијала растава се ь: поѥмьлѥть. — [3] быше. — [4] Бугаризам, мислим ѣа изговор бугарски од ѧ. — [5] сѣмь.

се. Нь чьто оубо творить иже вьса на польꙁоу творен, ꙗкоже древьлѣ вь поустыни одьжди маноу людемь и альчющиѥ испльни благь? Сицевымь обраꙁомь и ꙁдѣ творить. Повелѣ бо ꙁемли иꙁрастити сладоучькь вь прѣпитаниѥ светаго и бѣ питѣѥ се тѣмь, тѣлесьноую немощь по малоу оутѣшаѥ и оутробьноую скоудость испльнꙗѥ, прѣходе оть силы вь силоу, и вьсхождениꙗ вь срьдьци полагаѥ, сльꙁьныѥ истѣкаѥ источьникы и напаꙗѥ доушевьныѥ браꙁды, и класы добродѣтѣльныѥ процвѣтаѥ.

Богь же, рекыи иꙁь тьмы вьсиꙗти свѣтоу и таинаꙗ тьмы ꙗвѣ творен, не вьсхотѣ на мноꙁѣ ськрьвеноу быти градоу врхоу горы стоѥщоу, нь благоволи того ꙗвити добродѣтѣль. Пастыремь бо тогда блиꙁь негдѣ пасоущимь ꙗко же иногда онѣмь иже при Христа моѥго рождьствѣ, и овьцамь благопокорьнѣ вь пажити прилежоущимь, напрасьно оустрьмивьше се, вѣгоу се ѥше не по поути[1] нѣкоѥмь обычьнѣмь нь беспоутиѥмь вьсачьски по поустыхь и жестовыхь и необичьныхь мѣстѣхь. И пришьдьше до мѣста идѣже бѣ прѣподобьны сташе. Пастыремь оубо вь слѣдь женоущемь и тѣхь оуставити не вьꙁмогьшемь приходеть и ти идѣже овьце сташе, и светаго видѣвьше оудивише се. Кьто и оть коудоу и вынимь обраꙁомь само[2] прииде вьпрашаахоу, житиѥ же твоѥ и отьчьство оть коудоу? Моѥ оубо житиѥ по апостолоу на небесехь ѥсть, отноудоу же спасителꙗ чаю отвѣщаваше, отьчьство же вышьнии Иѥроусалимь. А иже ꙁдѣ мене отьчьство вьспитавьшеѥ и градь не каше

[1] Написано је поусти, погрешком. — [2] Да није сьмо?

есть разоумѣти, обаче юльма здѣ обрѣтьше се юсте достоить напитати вась поустыньною пищею, и повелѣ имь вьзети оть тоу вьзрастьшаго сланоутька. Они же вьзьмьше ꙗдоше кь сытость. И ꙗко отпоущени быше отити, юдинь нѣкыи оть ихь шьдь отаи, вьстрьже сланоутька довольно и радостьно течаше вь слѣдь дроугомь, и ꙗко же тѣхь постиже и бывьшеѥ показавь, сьтекьше се они растрьгоше ть оть роукоу юго. И ꙗко отврьзати начеше зрьномь, хранила ничесоже обрѣтоше, и абию раскаꙗвьше се, вьзвративьше се и блаженомоу вьзвѣстише, прощениꙗ просеще сьдѣꙗнымь. Онь же прощенню тѣхь сподоблꙗють рекь: Сице, о чеда, благоволи вьсе сильныи господь ꙗко да здѣ вьзрастають и здѣ истьщанию приюмлють. Они же чюдесе испльньше се вь своꙗ отходеть хвалеще и славеще Бога о вьсѣхь ꙗже видѣше и слышаше сказоующе по вьсѣи странѣ оно и вь окрьстьныихь вьсехь. Нѣци же оть христолюбивыихь изволише ити кь светомоу и благословению оть юго полоучити. Моужь же нѣкыи доухомь нечистыимь оть многь лѣть сьмоущаюмь ꙗко оузре сихь идоуще, послѣдоую вѣше тѣмь, хотѣ прѣмѣнити се оть недоуга. И ꙗко пьприща юдиного близь светаго бывьше, абию сьтрѣсе юго доухь нечистыи и падь валꙗше се вьпию и глаголю: огнь опалꙗють ме и не могоу напрѣдь поити. Они же сьвезавьше юго влѣчаахоу сь ноуждею и падьше на землю прошаахоу благословениꙗ полоучити. Онь же прошению испльнивь вьпрошааше пришьствиꙗ виноу. Ти же ꙗже о себѣ сказавьше повѣдоують и ꙗже о бѣсноующимь се припадающе и просеще того оть недоуга прѣмѣнити. Нь Їоань никако же на се надѣю

се въ нь на Бога ожидающаго мрьтвые и нарица-
ющаго несоущаю ѩко соуща. Не нашеѥ мѣры, чеда,
глаголѥ, се дѣло ѥсть, не нашеѥ мѣры: Бога же
ѥдиного ѥсть ѥже бѣсы изгонити, и мы бо чловѣци
подобострастьныи вамь ѥсмы, и тою жде обложени
немощию. Послѣдоваше бо и кь семоу владычьнѥмоу
гласоу велещюмоу: ѥгда вьса сьтворите повелѣнаю
вамь, глаголите, ѩко непотрѣбьни раби ѥсмы. Они
же изь лиха належаахоу молеще се; ѩко оубо тѣхь
видѣ прилежьнѣ належоуще и неослабьно того при-
ноуждающе, сльзами себе обливь падаѥть на землю
и изь глѫбины срьдьца вьздьхноувь: Боже вь троици
светѣи, рекь, покланиѥмыи, сьтворивы вьса види-
маю и невидимаю, ѥгоже вьса боють се и трепе-
щоуть, помилоуи тварь свою и не даждь, владыко,
семоу на дльзѣ моучимоу быти не нашеѥ ради правьды
нь ради твоѥѥ благости и щедроть твоихь: нѣсьмь
бо достоинь, блажене, именовати твоѥ прѣсветоѥ име
моими нечистыми и скврьньныими оусты; обаче на
твою надѣивь се благость, тебѣ призываю на помощь,
самь бо сь клетвою обѣщаль ѥси оусты рабь своихь
пророкь не хотѣти сьмрьти грѣшьникоу. Сего ради
припадаѥмь ти вьси и мили се дѣѥмь: оуслыши нась
сь небесе светаго твоѥго, ѩко благословень ѥси вь
вѣкы аминь. — Сице оубо томоу помоливьшоу се,
абиѥ бѣсь изиде оть чловѣка и здравь бысть вьсь и
славлѣше и хвалѣше Бога. Соущии же сь нимь ѩко
сиѩ видѣвьше оужасомь сьдрьжими бѣхоу и множай-
шоую вѣроу стежаше кь светомоу, и молѩхоу ѥго
ѩко да сь нимь прѣбываютъ, онь же не попоусти,
наказавь же тѣхь прилежьнѣ и оть тоу соущаго сла-

ноутьна довольнѣ оуурѣднвь кь свою отпоустн, запрѣтнвь нмь не кь томоу смѣати приити кь нюмоу. Они же вь своꙗ вьзвратише се сьпоутьшьствьника и благошьствиꙗ сь собою нмѣꙗхоу иже иногда бѣсноующаго се.

Славѣ же оть толѣ по вьсѣи странѣ тои прошьдьши о нюмь, хвалꙗхоу Бога вьси и многоу любовь и ревьность кь нюмоу стежавахоу. Добли же Іоань ꙗко сниꙗ бывающаꙗ оувѣдѣ, вьставь отиде оть тоудоу, чловѣчьскыю славы боꙗ се, паче же до коньца ненавиде, божьствьньои же наипаче прилеже и сладостьнѣ вьспѣваꙗ, мне же юже прилѣплꙗти се Богови благо юсть и полагати на Господа оупованию мою. И обрѣть оубо камень зѣло высокь абию вьсходить, ꙗкоже боговидьць иногда на Синаискоую, вьходить вь невьходнмыи мракь боговидѣниꙗ. Приюмлꙗеть и сь Богомь писаныю скрижали, не вь томоу на скрижалнхь каменьныхь нь на скрижалехь срьдьца, сльзами омакаꙗ камень и вьсенощьныими бдѣнии и вьздыханми вь сто троуды плоде. Юдинь юдиномоу бесѣдоуꙗ и льгькыма крилома кь небеси шьствию творе нощьныи прѣтрьпѣваꙗ мразь и дьневыи варь. Неоусьпьною же око сице того доблюстьвьнѣ трьпеща зре, силоу томоу невидимо и крѣпость подаꙗше.

Ненавиден же добраꙗ добра (диꙗ)воль не сьтрьпѣ на мнозѣ толикоу доблюсть моужа нь поюмь сь собою легюонь бѣсовь соуровѣ на светаго приидоше, чьто не дѣюще и чьто не творещe: бнюще[1], пхающе и влачающе. Абию сь камене сьврьгьше отходеть вьса-

[1] бьюще.

чьски мрьтва того мнеще и никако же жити хотеща. Леже оубо тамо довлии Іоань стение и прѣнемагаю тоужааше и глаголааше кь себѣ: вьскоую прискрьбьна іеси, доуше моіа, вьскоую сьмоущаіешии ме; оупован на Бога, ıако исповѣмь се іемоу, спасениіе лицоу моіемоу и Богь мои. И вьставь пакы на камень вьсхождааше и прьваго правила своіего дрьжааше се: вышьнıаго положи прибѣжище себѣ. Призираіеи же на землю и творе ю трести се призираіеть сь выше милостивьнымь окомь на своіего оугодьника, и аггелоу своіемоу заповѣдавь іеже приносити іемоу пищоу на вьсакдо дьнь. И бѣ проуеіе и на ніемь испльнıаіемо писаниіе: хлѣбь аггельскы ıаде уловѣкь.

Вь сихь оубо и сицевыхь томоу соущоу слоухь о ніемь ıакоже прѣдь реуе се прохождааше, іелико и цароу ıаже о ніемь слышати и вьжелани быти. Благоуьстивомоу бо тогда цароу Петроу бльгарьскааго царьства хороугьвы дрьжещоу и вь Срѣдьць тогда пришьдьшоу и ıакоже о прѣподобьнѣмь слышавьшоу, посылаіеть моуже зѣло хытры ловьце, уисломь ıако девеіть, на вьзисканиіе светаго; заповѣдавь и не вьзвратити се аще того не обрѣщоуть. Они же заповѣсть оть цара приіемьше быстрѣіе неже слово Рылоу достизаахоу. Вь многы оубо дьни тамо обьшьдьше и ниуесоже обрѣтьше прѣнемагаахоу гладемь и не доуоумѣюще бѣхоу, ниже поити кь цароу смѣюще, ниже алькуьни по поустыни скитати се могоуще. Обауе страхь прѣмагааше глада, и не прѣсташахоу ищоуще. Поздѣ же нѣкогда обрѣтоше мало нѣкоіе знамениіе и тѣмь прѣбываанште моужа достигьше благословениіе прошаахоу приıети оть ніего. Ть же благословеніию тѣхь

сьподобль, вьпрашааше пришьствиꙗ вииноу. Они же томоу ꙗвѣ вьса творета. Ꙗко оубо доушевьнымь окомь тѣхь провиде на петь дьни альчьни соуще прѣдлагаѥть тѣмь трапезоу и любьзьно оучрѣди. Иже бо петь тысоущь оть петихь хлѣбь насытивы насыщаѥть и здѣ деветь моужи оть ѥдиного хлѣба. И, о чюдо, ꙗко тамо довольно оукроухь осташе, и здѣ поль хлѣба оста оукроухь.

Сиꙗ оубо они ꙗко видѣвыше вь оудивлѥнии быше и иже ѥдинь не довлѣти хлѣбь помысливыше, си по насыщении поль хлѣба оставивше и вьзвращьше се вьса ꙗвѣ царю сказаше. Божьстьвьною оубо ревьностию раждегь се царь и радости обьеть ѥго облакь, течааше ꙗко ѥлень вь жетьвьные часи кь источьникомь водьнымь, поѥть бо сь собою иже томоу любьзьнѣишеѥ; быстрѣ кь горѣ течаахоу. И дошьдьше рѣкы глаголѥмыѥ Рыла обрѣтоше камень велен, высокь зѣло и жестокь и вьсьма неоудобь шьстьвьнь, и не вьзмогьше напрѣдь поити вьзвратише се. Абиѥ же на дроугоую вьсходеть гороу высокоу, юже Кинишавоу обыкоше окрьстьнии тоу звати, и оть тоудоу показоваахоу ѥмоу гороу и камень идѣжь прѣподобьныи живѣше, и не вьзможе тамо царь поити стрьмьнины ради и жестости мѣстьныѥ. Нь абиѥ посылаѥть два отрока ихь же зѣло любльше, моле и призываѥ того ꙗко благословенню сьподобити се, зѣло бо вь сласть желааше ѥго видѣти. Отрока же ꙗко абиѥ ꙗко реченоѥ оть цара приѥмьше, вь скорѣ тамо шьдьше и светомоу ꙗвѣ творета. Онь же не вьзможьна сиꙗ быти глагола, обаче, чедьца, рьцѣта цареви, рече, троудь оубо твои и прѣдложениѥ ꙗко кадило благо-

коньно богови принесоше се и приети быше, ты оубо вь скорѣ отиди отоудоу понеже мѣсто оутло ѥсть, да не како нѣчьто не наѵаѥмо постраждеши, ты же и иже сь тобою; нашоу же хоудость не вьзможеши видѣти вь нынѣшьнии вѣкь, вь боудоущии же и зѣло дроугь дроуга оузримь, и радости оноѥ неизреѵеныѥ насладимь се, аще достоины плоды покаѣния оть соудоу отьсаѥмь. — Печальнь оубо вельми бысть царь мне нѣчьто велиѥ погоубль, отиде сь множѣмь сьтованииѥмь и скрьбию. И абиѥ вь царьскаѩ шьдь посла пакы кь ниѥмоу злата не мало, вькоупѣ же и овощиѩ разлиѵьнаѩ, инокомь клюѵимаѩ, ради благословениѩ, посылаѥть оубо и писаниѥ, имоущеѥ сице:

Вьсечьстномоу отьцоу Їоаноу поустыньножителю Петрь царь. Слышахь твоѥѥ доуше боголюбьныи нравь и поустыньноѥ вьселѥниѥ и невещьствьноѥ и аггельскоѥ прѣбываниѥ, вькоупѣ же и ѥже оть мира коньчьноѥ оудалѥниѥ, и вельми твоѥ вьждѣлѣхь видѣти прѣподобиѥ и твоихь медотоѵьныхь насладити се глаголь, не малоу оть твоѥго зрѣниѩ мнѣвь приплодити польѕоу. Ѥльма желаниѥ богатьства и соуѥтьнаѩ слава, вькоупѣ же и сласти не оставлѩѥть нась иже вь мори сего соуѥтьнаго влающихь се житиѩ, вьзникноути кь свѣтоу ѵистааго и невещьствьнаго прѣбываниѩ; помраѵише бо се наши доушевьнѣи (тако) оѵи печалию и метежемь иже вь мирѣ. И се нынѩ ѩко оть сьна нѣкоѥго гльбока вьзьбноувь вьсхотѣхь твою светость видѣти. Ѥльма и сеѥ благодѣти лишихь се окаѩныи ради множьства моихь грѣхь! Молю се и припадаю твоѥмоу прѣподобию отрадоу нѣкоую оутѣшениѩ кь намь послати и печали простоудити зпои;

вѣсть бо, вѣсть твоје прѣподовније једикы боуре мира и метеже и облаци царьскаꙗ обоурѣвати обыкоше срьдьца.

Прѣклони се оубо блаженый Їоань кь моленију, вькоупѣ же и постьничьскымь снѣдемь, вьзвышеннаꙗ сламлꙗје рогь, кь златоу же никако же, изврѣщаjеть јемоу сице:

Благочьстивомоу и самодрьжьцоу бльгарьскаго скуптра цароу Петроу оубогый Їоань. Прошеније твоје вьсе испльнити не польѕьно намь јесть. Обаче вѣры ради твојеје и оусрьдиꙗ, вь јаже намь ключимыихь испльнꙗјемь оуже, и постьничьскыје оубо снѣди пријемлю, злато же твоје самь имѣи. Ѕѣло бо врѣдеть таковаꙗ иночьствоующихь, изредьнѣје же иже вь поустыхь и неоутѣшьныхь мѣстохь прѣбывающихь; вь что бо и потрѣбоујеть та иже хлѣба вь сытость никогда же пријемлјен, ниже самыје воды вь погашеније жежди: намь бо јеже жити Христось и јеже оумрѣти приобрѣтеније. Твојеи бо дрьжавѣ и таковыимь сиꙗ ключима соуть, обаче ниже ты, иже диꙗднимою обложены, дльжьнь јеси вьсихь оуслаждати се. Речено бо јесть: богатьство, аще течеть не прилагаите срьдьца. Аще бо и писано јесть: дрьжава цароу богатьство; нь вь ороужиꙗ и воје истыцавати, а не на своје сласти, кь оубогымь же паче и нищимь, кь нагымь и безькровьнымь. Тѣмь же, аще хощеши са земльныими и небесьноје наслѣдовати царьство, боуди щедрь, ꙗкоже отьць нашь небесьный щедрь јесть. Не оупован на неправдоу и на вьсхыщеније не желаи, боуди кротькь же и тихь и благопристоупьнь кь вьсѣмь. На вьсѣхь отврьсты твоје имѣи очи, да проливајеть

се на вьсѣхь твоіего милованиꙗ масло, да не оувѣсть шоуица твоꙗ чьто творить десьница твоꙗ, да исходеть нищии радостьни оть твоіеіе полаты, книги же твоіе похвалы на ієзыцѣ да носеть, да сиꙗють свѣтлостию добродѣтѣлиіеи твоꙗ багреница, чеда же твоꙗ да соуть въздыханиꙗ и сльзы, паметь же сьмрьтьнаꙗ да посѣщаієть вынꙋ твои оумь, боудоущеіе же царьство да мьтаієть неленостьно твоꙗ мысль; валꙗи се подь ногама матере твоіеіе црькве, припадаи оусрьдьно и крьхь прѣклонꙗи, то іе прькопрѣстольникомь: ꙗко да царь царьствоующихь и господь господьствоующихь, видѣвь таковоіе оусрьдиіе, подасть ти ꙗже око не видѣ благаꙗ и оухо не слыша и на срьдьце чловѣкоу не въздоше, ꙗже оуготова Богь любещимь іего.

Царь же ꙗко сиꙗ прочьть минѣше се велиіе нѣчьто приіети и любьзьнѣ то лобьзавь[1] нынѣше то вь нѣдрохь, ꙗкоже нѣкоіе многоцѣньноіе ськровище, честымь прочитанніемь сего мльвы мирьскыіе отгонꙗше тьмоу.

Прѣбывь оубо блаженыи Іоань на томь мѣстѣ вьсѣхь лѣть .з. и четыри мѣсеце ниіединомоу часоу разлѣниіение или оуныниіе подавь, нь кь ревьности наче ревьность и кь оусрьдию оусрьдиіе прилагаіе и просто рещи вь старьчьсцѣмь възрастѣ юношьскоіе показоваше тьщаниіе. Мнози оубо кь ніемоу прихождаахоу недоужьныіе своіе приносеще и молитвами іего здравы тѣхь приіемлюще отхождаахоу. Славѣ же не малѣ по вьсѣи земли тои прошьдьши, мнози добродѣтѣльномоу іего възревьноваше житию и жити сь нимь изволише, и вь прилежещимь врьтпѣ црьковь

[1] Пише: и любьзнѣ тѡ лѡб'завь.

сьздавьше, обитѣль сьставише, начельника имоуще и пастыра прѣподобьнаагo. Онь же добрѣ пасы своѥ стадо и многы кь господоу приведе, и велиꙗ и прѣславьнаꙗ чюдесь сьтворь вь глоубоую доспѣ старость. Ꙗко оубо своѥ ѥже кь господоу отхождениѥ разоумѣ, на молитвоу себѣ обрати и топлыѥ сльзы оть очию изливааше и колѣнѣ на землю прѣклонь, Боже, глаголааше, вьседрьжителю, приими ме грѣшьнаагo и недостоинаагo раба своѥгo, и сьчетаи ме ликомь изьбраныихь твоихь, ничьто же бо на земли благо сьтворихь, блаже. Сего ради молю твою благость повелѣти тебѣ юже приити аггелоу благоу ꙗко да не вьзбраньнь ми боудеть вьсходь оть лоукавьствиꙗ доуховь — и, господи, вь роуцѣ твои прѣдаю доухь мои, прирекь — ꙗвиѥ вь роуцѣ божии прѣдасть доухь, поживь нѣгдѣ даже до седмдесеть лѣть и тоу своими оученикы погребень бысть.

Врѣмени же оубо не малоу прѣшьдьшоу благовониѥ бесчисльноѥ исхождааше. Ꙗко оубо ракоу отврьзьше, видѣше тѣло прѣподобьнаагo цѣло вьсачьски и вьсакоѥ тлѥ никакоже причестьно, благовониѥ же испоущающе и вьсѣхь вь божьствьноую ревьность подвижоуще. Славословию же обычьномоу сьтворениоу бывьшоу сь чьстию прѣнесоше светыѥ ѥгo мощи вь славьныи градь Срѣдьць, и положени быше вь црькви светаагo еваггелиста Лоукы. Послѣ же сьздана бысть црькову вь име ѥгo и вь нѥи положени быше чьстьныѥ ѥгo мощи, дивьнаꙗ и прѣславьнаꙗ творѥще чюдеса.

Многоу же врѣмени минмошьдьшоу вь царьство цара грьчьскаагo кvрь Аньдроника оугрьскыимь воѥмь

сь своимь ихь кралѥмь прѣшьдьшемь и грьчьскоую ѕемлю даже до Срѣдьца поплѣнивьшимь и вьса подь ноѕѣ покорьшимь, иже и мощи прѣподобьнаго сь собою вьѕьмьше вь свою страноу отнесоше. Вѣ во слышаль тои[1] краль о дивьныихь и великыихь прѣподобьнаго чюдесехь, иже и повелѣ чьстьныѥ ѥго мощи и положити вь градѣ глаголѥмѣмь Остриꙗгомь, и тоу прѣславьнаꙗ и дивьнаꙗ сътвараахоу се чюдеса, и вьсакь недоугь и вьсакоу болѣѕнь оть чловѣкь отгонеще, слоухоу же по вьсѣи странѣ онои прошьдьшоу и вьсѣмь тамо сътѣкающимь се. Ненавиден же добраꙗ диꙗволь, не сьтрьпѣ на многѣ славити се прѣподобьномоу; нь невѣрия стрѣлою срьдьце епископа града того оуꙗѕви, и не хотѣше никакоже на поклонѥниѥ приити прѣподобьнаго мощемь, глаголѥ, никакоже сего прѣподобьнаго вь светыхь обрѣтати. Не тьчию же, нь и инѣмь вьзбраниꙗше ѥже приити на того поклонѥниѥ. Аѕь, рече, вьсе светыѥ иѕвѣстьно сьвѣмь, и никакоже сего сь светыими онѣми обрѣтаю. И абиѥ божиимь соудомь праведьнымь врьѕдоу ѥѕыкоу приѥть, и бѣше нѣмь вьсачьски и никакоже вѣщаѥ. Вьси же, иже сиѥ видѣвьшеи чюдо, страхомь объети бѣше и бѣ помаваѥмь и, ꙗкоже дрѣвьныи онь и чюдьныи Ѕахариꙗ архиѥрѣи, родитель прѣдтечевь, ꙗко оубо вь себѣ бывь и виноу таковаго неглаголаниꙗ расмотривь, и раѕоумѣ ꙗко невѣриꙗ ради ѥже вь светаго сиѥ пострада, вь скорѣ кь рацѣ светаго притече и топлыими сльѕами тоу обливь и честыими вьѕдыханьми срьдьчьноѥ ськроушениѥ покаѕоваше.

[1] Тако пише мјесто тьи.

Божии же оугодьникь и Христовь вь вьсѣмь пособьникь Їоань не вьсхотѣ того на мноꙁѣ томити; нь вь скорѣ ѥꙁыка ѥго оуꙁы раꙁдрѣши и благо глаголь на того пакы оустрои. Онь же сиѥ ꙗко полоучивь, благодарениꙗ непрѣстаньна вь Богоу и того оугодьникоу вьꙁьсыловааше. Сиꙗ же вьси слышавьше и видѣвьше, множаишоу вѣроу и оусрьдиѥ вь светомоу покаꙁоваахоу. Многаꙗ же и инаꙗ дивьнаꙗ и оужасьнаꙗ чюдеса вь ꙁемли оугрьсцѣи сьтвори, ꙗже не оставлꙗѥть нась врѣме по редоу вьса сьскаꙁати. Ꙗко оубо сиꙗ вьса по дробьноу оувѣдѣвь краль, страхомь и оужасомь обьдрьжимь бысть, и ꙁлатомь и сребромь ракоу прѣподобьнаго оукрасивь и чьстьныѥ ѥго прилежьнѣ облобыꙁавь мощи, сь великою чьстию пакы вь Срѣдьць тыѥ вьꙁврати, и вь црькви иже вь име того сьꙁданои тѣхь положь вь лѣтѣ .ѕхҁе. иньдиктионь .е.

Не многоу же врѣмени мимошьдьшоу вьнѥгда благоволи Богь обновити бльгарьскоую дрьжавоу и вьꙁдвигноути по писаномоу рещи падьшоую се сѣнь, обѣтьшавьшоую грьчьскыимь насилиѥмь. Вьꙁдвиже рогь бльгарьскаго царьства при благочьстивѣишимь цари Асѣни, иже вь светѣмь крьщении имѥновань бывь Їоань. Сь оубо хороугвы царьствиꙗ ꙗко прѣѥмь вьсе бльгарьскыѥ грады падьшеѥ се добрѣ оутврьди и обѣтьшавьшеѥ обнови и на грьчьскоѥ добрѣ опоꙗсавь се царьство, покарааше окрьстьныѥ страны, грады же и вьси, ꙗко оубо до Срѣдьца дошьдь, и сего подь собою покори, и прѣславьнаꙗ и бесчисльнаꙗ прѣподобьнаго чюдеса слышавь абиѥ вь того чьстьнѣи црькви оустрьми се и прѣподобьныѥ светаго чьстьнѣ облобыꙁавь мощи. Мнѣше се нѣкоѥ многоцѣньноѥ ськро-

вище обрѣсти. Радости оубо многыѥ испльнь се и веселиꙗ доуховьнаго, сьвѣть сьвѣща благь, большеѥ ради чьсти и оутврьждениꙗ своѥго царьства, прѣнести мощи прѣподобьнаго отьца вь свои прѣславьны градь Трьновь; и абиѥ посьла кь патриꙗрьхоу своѥмоу кѵрь Василию, соущоу томоу вь Трьновѣ великѣмь градѣ писаниѥ веленіе сице:

Вьсе чьстьномоу божию архиѥрею кѵрь Василию и доуховьномоу отьцоу нашѥго дрьжавнаго царьства. Божиимь хотѣниѥмь ꙗко приидохь вь предѣлы сиѥ и срѣдьчьскыи постигохь градь, чьстьныѥ мощи прѣподобьнаааго отьца Їоана поустыниѥ рыльскыѥ жителꙗ обрѣть, чюдесьми исцѣлении испльниѥна, мнѣхь се оть радости по вьѕдоухоу ꙗкоже лѣтати. Славѣ бо мноѕѣ о ниѥмь вьсоу сию страноу испльньши и дивьнаꙗ и прѣславьнаꙗ творещоу исцѣлениꙗ, не тьчию оубо ѕдѣ нь и вьсоу оугрьскоую дрьжавоу огласише. Симь оубо тако имоущимь соуди мысль дрьжавьнаго нашего царьства приити твоѥи светости ѕдѣ сь вьсѣмь твоимь причьтомь црьковьнымь и сь подобающею чьстию, ѥже прѣнести сиѥ чьстьныѥ мощи прѣподобьнаго отьца вь прѣславьныи царьскыи нашь градь вь похвалоу вьсего црьковьнаго испльнениꙗ и вь оутврьждениѥ нашего дрьжавьнаго царьства.

Сиꙗ ꙗко божьствьвьныи слышавь светитель вьѕрадова се доухомь, и Богоу благодарьствьвьноую вьѕдасть мольбоу; и абиѥ вь скорѣ вьсь сьборьныи сьбра причьть и вьса прѣдречениꙗ тѣмь ськаза. Они же топлыимь оусрьдиѥмь и горещею доушею вьса вь сласть приѥше и вьси ѥдиномысльно оусрьдьно оустрьмише се, и ꙗкоже нѣкоѥ многоцѣньноѥ ськровище вьсхы-

тити хотеще, вь скорѣ сь своимь патриꙗрьхомь и оучителемь Срѣдьць достигоше. Благочьстивыи же царь Їоань Асѣнь вьса ꙗже на провожденние светаго чьстьнѣ оуготовавь, патриꙗрьхоу вьса вьроучи, оставль томоу .т. моужьствьныхь конннь на провожденние светомоу. Самь же потьщавь се сьпѣшьнѣ вь свои царьскы приде градь и црьковь начеть ꙁдати вь име светаго, вь славьнѣмь градѣ Трапеꙁици. Патриꙗрьхь же вьꙁьмь чьтенние прѣподобьнаго мощи, сь вьсѣмь причьтомь црьковьнымь поучьнаго ѥмлꙗше се шьствиꙗ, радоуѥ се и славе Бога. Сь нимь же бѣше последьствоуѥи игоумень обитѣли прѣподобьнаго и вьси соущеи подь нимь мьниси. И ꙗко оувѣдѣ царь патриꙗрьха приходеща, вь скорѣ на срѣтенние ѥго иꙁиде на мѣсто глаголемоѥ Крьстьць, сь вьсѣмь своимь сигклитомь, и чьстьнѣ льбьꙁавь светаго мощи остави тоу тѣхь прѣбыти на седмь дьнии, доньдеже сьꙁдана бысть црьковь. И тако тоу освещьше чьстьнѣ положише вь нѥи прѣподобьнаго мощи вь лѣтѣ .ѕѿг. иньдиктионь .гı. идѣже и многаꙗ лежещи лѣта раꙁличьнаꙗ исцѣлениꙗ твораахоу вьсѣмь иже сь вѣрою кь нимь прирыщоущи. Слѣпи бо приходе вѣрою просвѣщаахоу се, слоуки исправлꙗахоу се, нѣми быстро и благоглаголивѣ бесѣдоваахоу, недоужьныѥ оть немощи вь силоу прѣлагаахоу се, бѣсьни исцѣлѣваахоу и вьси вьсакыими болѣꙁни одрьжими притичоуще, ꙁдравие приѥмлꙗахоу.

Нь иже иногда шетавы се на сьꙁдателꙗ вьсачьскыхь и ꙁа грьдость отврьжень бывь и прѣисподьнѣи тьмѣ прѣдань и самь сын тьма, лоукаваго ради проиꙁволѥниꙗ бывь подвиже прѣно рати и неоу-

строѥниꙗ по вьсоудоу ис-кони чловѣчьскаго спасениꙗ врагь и сьмирениꙗ ратьникь сатана проклетыи. Прѣславьнаꙗ сице и прѣдивьнаꙗ знамениꙗ и исцѣлѥниꙗ оу прѣподобьнаго ракы о врѣмени множаишемь выкаѥмаꙗ ꙗко видѣ, и на прѣподобьнаго же множае оть испрьва ꙗко паче зло немьнѣ и враждьбьнѣ отноудоу дыхаѥ гнѣвомь лютомь и горькою завистию до коньца оуꙗзви се, и не кь томоу оутрьпѣти сиꙗ могыи, обычьныихь своихь и погоубьныихь ратосьстроѥнии оть соудоу абиѥ касаѥть се оуже.

Врѣмени бо по сихь мимошьдьшоу не малоу и грьчьскаго царьства скиптроу изнемогьшоу прочеѥ и до коньца сьврьвьшоу се, попоущениѥмь же божиимь и ими же того соудьбы недовѣдоми, исмаильтьскомоу родоу вьсоу вьстотьноую и южьныѥ страны сь Асиѥю повоѥвавьшоуже и пообладавьшоу, достигши же и вь Македонию, и тоу подь собою вьчинивьше сьраженииѥмь врѣпьчаишеѥ брани. Срьбьскыѥ воѥ иже тогда вь Македонии соущеѥ до коньца вь иѥи побѣждьше при рѣцѣ тако нарицаѥмѣи Марица, на срьбьскоѥ абиѥ оустрьмлꙗють се начельство, иже и сьражению бывьшоу лютѣишоу на мѣстѣ глаголѥмѣмь Косово. Падеть оубо по срѣдѣ рати лютыи насильникь иже сихь начело имѣѥи, достоиноѥ вьзмьздиѥ своѥго безбожиꙗ скорѣишеѥ вьсприѥмь, ѥже злѣ и неподобьнѣ варьварьскоую свою отврьщи доушоу, оть срьбьскыихь вои напрасьно по срѣдѣ разбоꙗ живота лишить се. И тако прочеѥ грѣхоу прѣвьзьшьдьшоу оуви нашихь зьль, подьдающию тѣмь срьбьскаꙗ оустраꙗѥть се землꙗ. Маломь же по сихь и бльгарьскыѥ оудрьжавьше прѣдѣлы. Ꙗкоже нѣкотороѥ хоудо гнѣ-

ѕдо, тако и сь чюдьнѣишимь онѣмь градомь, вь нѥмь же чюдодѣивыѥ чюдотвориваго отьца сьлежаахоу мощи некротьцѣ коупьно и безбожьнѣ ѥмлють се воиньства, паки плѣнованиꙗ честа и крьвопролитиꙗ на кьждо дьнь же и врѣме сьдѣловающе, ѕлобьноѥ тѣхь стрьмлениѥ никомоу же оть ноудоу вьзьбранити могоущоу, вьсѣмь и вьсоудоу браньными сьраженьми прѣдѣлавающемь и свѣтлыѥ на нихь поставлꙗющѥмь побѣды. И симь оубо сице бываѥмомь и ꙗже онѣхь ѕломоу по вьсоудоу и пагоубьномоу распростирающоу же се и оудрьжавающоу, многы страны и вьси коупьно сь чьстьными монастыры же и божьствьными храмы огнѥмь растлѣваѥми, коньчьномоу оть соудоу прѣдаше же ѕапоустѣнию. Тогда же и сего богоносьнааго отьца свѣтѣишиꙗ обитѣль соущиꙗ иже вь Рыльсцѣи поустыни, вь нѥи же поустыни и страдальскоѥ оно и постьничьскоѥ прѣподобьныи, невещьствьноѥ же и аггелскоѥ, вь пльти прѣбываѥ, прѣпроводи житиѥ, ѥже добрѣ ѕѣло и благолѣпьнѣ же послѣжде прѣвьѕорьныи онь кѥсарь Хрелꙗ, образомь же иночьскыимь нареченыи Харитонь монахь, вь славословиѥ божиѥ и вь чьсть прѣподобьномоу оть основаниꙗ вьѕдвиже и сьѕда, пороушивьше, се коньчьнѣ ѕапоустѣ. И прѣбысть сице вь ѕапоустѣнии лѣта довольна; а ѥже како по сихь и которыимь образомь паки та Христовою благодатию обьнови се и на прьвоую свою вьстоупи добротоу и благолѣпиѥ, ꙗкоже оубо имать и до дьньсь, слово оуже ꙗвити хощѥть.

Бранемь прочеѥ ратьнымь по врѣмени мноѕѣ оумалкноувьшимь иже прѣжде бльгарьскыѥ сьдрьжаахоу страны и людьскыимь нестроительнымь вещемь вь

тишиноу прѣложившимь се, моужие нѣции оть ихь же вь мирѣ соущихь, благоговѣинии и благородьни по родоу соуще, Бльгаре же родомь, при Вельбоужди на селѣ живоуще єлико двою пьпришоу нѣгдѣ или множае, саномь свещеньства оукрашени и вь чиноу трѣды своєє прѣдь Богомь прѣдьстоєще, ꙗкоже древле Захаріꙗ онь, иже прѣдьтечевь отьць, жрьтвы бескрьвьныє Богови приносеще, о себѣ же и о людьскыхь невѣждьствихь сьжительнице своє вь господоу прѣдьпосалавьше и мирьскыихь вьсѣхь изьмѣньше се и благоє Христово иго на се вьсприємьше и множаю страхомь божиимь оуминаливьше се — вь поустыню рыльскоую вьселише се, образь и подьписаниє добродѣтѣльнаго жительства собою вьсѣмь єлико по тѣхь бывающе вь троудѣхь и подвизѣхь обоучавающе себе прысьно, и вь трьпѣнии мнозѣ, вь молитвахь же пожидающе и пѣнихь, вь постѣ и проучитании божьстьвьныхь словесь и проучихь таковыихь, ихь же нѣсть ми лѣть вь ныиꙗшьнеє сьписовати врѣме, иного оупражнениꙗ опасьнѣишаго о семь трѣбоующоу. Бѣхоу же оубо си триє числомь и братиꙗ соуще по пльти, сынове же иже добрѣ зѣло светительствомь оупасьшаго вь дьни они словесьноє стадо Христово иже вь Кроупьницѣ, блаженѣишаго єпископа кvрь Ꙗкова, оть нихь же овь оубо знаменниємь нарицаше се Їоасафь; овомоу же именованиє бѣ Давидь; иномоу же Θеофань. И сии бо триє вь прѣдреченоую пришьдьше поустыню ꙗкоже рече се, селитвоу свою вь неи сьтворити хотеще и се не єдиною же абиє ни вь коупѣ, нь дроугыи по дроузѣмь пришьдьше и вьсиѣ и зданиꙗ монастырьскаꙗ опроврьгьша се обрѣтьше и разорена

до коньца развѣ црькве тьчию ѥдиноѥ и пирьга. Вьса абиѥ Богоу посьпѣшьствовавьшоу нимь оть основаниꙗ пакы вьздвигоше и сьврьшенѣ та исправивьше и наздавьше благолѣпьнѣ оукрасише многыѥ троуды и подвигы о нихь показавьше и иждитиꙗ иждивьше, и не тьчию же собою сами и иждитиѥмь своимь, и сь ѥлико иже о тѣхь послоужьноѥ имоущиими обьщею вьсего монастира братиѥю сиꙗ оуправише, нь и приданиѥмь нѣкыихь боголюбьзьнѣишихь моужеи. И прѣжде же вьсѣхь присъщениѥмь бывьшиимь и помощию благочьстиваго господина и новаго ктитора светѣи обитѣли бывьша кѵрь Гѥоргиꙗ, иже и вьсе недостатьчьноѥ монастырьскыхь здании красьнѣ и зѣло изредьнѣ оуправльшаго.

Вь сихь же оубо и таковыхь тѣмь соущемь и множаѥ, ѥще вь троудѣхь и дѣланихь монастырьскаго градежа оупражнꙗющиимь се, вѣсть нѣкаꙗ ненадеждьна радостьнѣиша же обаче вьнезаапоу приходить кь нимь, и тѣмь слоухы истиною огласивьши веселиꙗ многаꙗ и радости доуховьныѥ испльнꙗѥть доуше ихь. Прѣзвитерь бо нѣкыи именемь Иꙗковь, града Филипова иже вь Тракии протопопа сын, имѣѥ же вѣроу велию и любовь кь прѣподобьномоу отьцоу и поустыньномоу свѣтильникоу Їоаноу, пришьдь кь нимь вь монастырь, повѣдоваше имь ꙗже о прѣподобьнаго чюдодѣивѣи раци. Тои оуже тогда вь Трьновьскои архиѥпископи сьлѣжимѣ произьꙗвити се глаголѥ, и се и томоу самовидьцоу бити извѣствоующоу. Тамо томоу глаголющоу потрѣбы ради нѣкыѥ сь своимь митрополитомь шьствовавьшоу и свещенымь мощемь прѣподобьнаго поклоньникоу бывьшоу и честь

нѣкоую оть нихь вь благословеније себѣ оть тамо соущихь клирикь испросивьшоу. Таковаа же ѩко оу-слыша оубо иже обитѣли настоѥи тогда чьстьнѣиши по истинѣ вь ијеромонасѣхь кvрь Давидь и проче ѥ о Христѣ братьство, доушею ʒѣло вьʒрадоваше се и бѣхоу прочеѥ прилежьнѣѥ того испытоующе о томь. Іоасафь бо, иже тѣмь прѣдьначельствовавыи прьвѣѥ и начело и основаније добродѣтели вь нихь положь, старѣиши сыи настоѥщомоу тогда по пльти брать, кь господоу оуже ошьль бѣше, врѣменьноую иʒмѣнивь прысьно прѣбываѥмою и нетлѣньною жиʒнию. Та же пакы по малѣ оубо врѣмени се и дроугы вѣстьникь пришьдь кь нимь, и тожде подобьнѣ повѣдоваше имь, ѩко и томоу такожде глаголющоу по нѣкоѥмь при-лоучаю вь Трьновѣ быкьшоу и светаго чюдотвори-воую ракоу своима оучима видѣвьшоу и ѩже о нѥмь иʒьобрѣтьшоу вьсе. Сии же и ѥще не имоуще оутврь-ждень помысль сьврьшенѣ о томь, аще ѩко вь исти-ноу сиѩ сице боудеть, повѣдоуѥмымь вь коньць вѣры не можаахоу ѩти, даже бо дотоли никакоже слышали бѣхоу или раʒоумѣли по истинѣ чьто, аще ѥдиначе ѥще рака прѣподобьнаго вь Трьновѣ ѥсть. Врѣменемь множаишимь ʒабытиѩ глѫбинамь вѣщи прѣдавьши се и паче же бывьшихь ради неоустроѥнии и метежеи градоу вь врѣме ѥгова приѥтиѩ варьварьскымь на-хождениѥмь ѥгда того прѣдасть Богь вь роуцѣ врагь ради нашихь грѣхь и соущаѩ вь нѥмь светаѩ и чьсть-наѩ иna инамо напрасьно расхыщаѥмаѩ отьносима бываахоу, и се нѣкамо тогда отнести се мнеще. Не могоуще же оубо о слышаныхь ѩкоже рече се вьвѣ-рити се до коньца, и хотеще иʒвѣстити се о тѣхь

ѩже истиньна боудеть, посылають абие брата нѣкоѥго оть обитѣли[1] тамо, иже бѣше вѣдокь землѥ тоѥ, запороучившоу ѥмоу изьвѣстьно о всѣмь изьобрѣсти и быти томоу самовидьцоу прѣподобьнаго мощиемь, да, ѥгда пакы вьзврати се оть тоудоу кь нимь, ѩже видить и ѩже разоумѣѥть опасьно тѣмь ськазеть. И семоу оубо сице бывьшоу и посланомоу о вьсѣмь испытьнѣѥ по заповѣданомоу изьобрѣтьшоу, и кь тѣмь скорѣѥ вьзвративьшоу се и симь истиноу вьсоу изьвѣстивьшоу. Спѣхомь мнозѣмь и тьщанием абиѥ благоустивѣи[2] царици кѵра Марии о томь оповѣдоують, на селѣ тои тогда прѣбывающои, вь немь же и жилище оубо своѥ имѣѩше та, стадии же малыми Сѣрьскаго отьстоѥщи града, кь полоудьньнѣи оуже клонещи се странѣ, вь коупѣ же и молеть[3] тоу и вѣдеть не небрѣжительно быти тои, да прѣподобьнаго оть оноудоу свещеныѥ прѣнесоуть се мощи вь того светоую обитѣль иже вь Рылѣ, и о семь мьздѣ велицѣи оть Бога тои на небеси прѣдьлежати рекьше. Благоустивая же она и боголюбивая царица таковая оть нихь оуслышавьши и множаѥ паче рачениѥмь божьстьвьнымь оуѩзвивьши си доушоу, молениѥмь ихь прѣклонивьши се, повелѣваѥмоѥ вь дѣло произвести скорѣише тьщааше се. И оубо по врѣмени ключимѣмь оу самодрьжавьнаго бывьши великаго Амирѣ Моамеѳа строѥщаго тогда царьствиѩ скипьтры и царски о семь бесѣдовавьши ѩко много и прѣизлиха дрьзновение оу него имоущи надежде (имоуще)[4] не погрѣ-

[1] обитѣли увијек. — [2] благоустивѣи. — [3] Стоји молють. — [4] Стоји сувише, написано по други пут.

шибьши искомоѥ иолоучеть и писмена о семь повелительнаꙗ кь соудии трьновьскомоу оть царьскыѥ вьсприѥмьши дрьжавы, ѥже сь вьсѣмь спѣхомь подати се тѣмь искомоѥ, кь себѣ тѣхь призвавьши, вь роуцѣ симь авиѥ вьроучаѥть. Они же сиꙗ ꙗко вьсприѥмьше оубо тьщательнѣише и ѥлика скорость кь монастироу възвращаюṫь се, и сьборь сьтворивьше проучеѥ иже хотѣахоу за светаго поити, обьщнимь сьвѣтомь вьсего братьства и игоуменовѣмь повелѣниѥмь нарежденн бывьше кь Трьновоу отпоущають се. Бѣхоу же оубо они по именованию сии: иѥромонахь кирь Ѳеофань, иѥромонахь кирь Варлаамь, и брать Кѥласиѥ, прѣзвитерь Їоань иже оть Бѣльчина и проуии нѣцїи.

Постигьшимь же посланынмь царьстьвьнѣишаго града бльгарскаго Трьнова и соудии царьскаꙗ вьдавьшимь писаниꙗ повелѣвающаꙗ ономоу скорѣише дати поустыньнымь моужемь поустыньнаго свѣтильника Їоана[1], даѥть се авиѥ тѣмь вь роукы оть многь желаѥмоѥ тѣми ськровище, ѥмоу же не равьностоꙗтельно ничьтоже оть ихьже вь мирѣ. Метежоу и мльвѣ о семь не малѣ вь градѣ сьтворьшоу се оуже даже до трехь дьнеи гражданомь не дадещимь никако же светаго изь града изнести до ндели же соудии оутолившоу народь, царьскынми завѣщании крамолѣ коньць сьтвори быти. Они же сь многою оубо чьстию прѣподобьнаго вьсприѥмьше ракоу и многоцѣньнынми понꙗвницами сию опрѣтавьше, и мѵры благовоньнынми облагоуханьше на оутрѣ и проучеѥ изь града изити того ꙗвлꙗхоу се.

[1] Пише Їоан'иа.

Слышавь же нѣкоторыи моужь оть славьныихь ґрада того имоущіеи сь собою светаго и вь тоу нощь безь сьна прѣбывь, имѣаше бо на обѣ очи свои болѣзнь велию и вьсма свѣта не видѣ на многы дьни, повелѣваеть отрокомь своимь ѥко да ведоуть ѥго вь арьхиѥпископию кь светомоу, братиѥмь же по заоутрьниѥмь славословии хотещимь изити. Прѣдваривь тѣхь выше реченыи моужь мольбою великою молить и глаголеть: пожьдите ме отьци свети до за оутра, ѥко да отпою божьстьвьноую лутоургию и паракаись кь име светаго. Они же сложивьши се кь ѥговоу прошению и пожьдавьше до врѣмена божьстьвьные слоужьбы, и тако начеше пѣти лутоургию, моужоу же светоѥ, и вьсего себе обливаѥ сльзами и донелиже не доврьшити се божьстьвьнѣи слоужьбѣ, вьсь здравь бысть; тако вьзврати се вь домь свои, славе и благодаре Бога и ѥгова оугодьника. Они же привєдьше подьѥрьмьноѥ и ракоу светаго вьзложьше на ню, абиѥ изидоше изь града, никомоу же провааждаюштоу тѣхь, тьчию малѣмь нецѣмь оть инѣиихь и оть иночьствоующиихь же такожде. И вь ть же оубо дьнь вь чась шестыи приидоше до нѣкые рѣкы иже нарицеть се тѣми людьми Росита. Рѣка она вельми наводьнивьшиѥ се бѣше, испльнѥше бо се вьсѣмь ложи своѥмь. Тѣмь же о томь велиѥ скрьбь обдрьжааше, ѥко не могоуще рѣкоу прѣити, и сице вь недооумѣнии соущіе вьнезаапоу ѥкоже нѣкоторыи дымь благооуханьнь и вьсе мѣсто оно испльни ѥко на два часа. Они же приѥмьше дрьзновениѥ и вь рѣкоу вьшьдьше носими молитвами светаго вь поуть свои идѣхоу радоующе се и веселеще.

Приближающимь же се нимь кь Никопольскомоу градоу и хотещемь оуже вь градь вьнити оусрѣтають тѣхь вьнѣ града ꙗко пьприщи двѣ нѣкоторыи вельмоужь вельми христолюбивь, иже имѣꙗше велию вѣроу кь светомоу тако и сь проучиными болꙗры[1], и коупьно сь инѣми вьшьдьше вь градь и вь юговыхь полатахь бывьше и ракоу светаго вьнесьше вь молитьвьныи юго домь, идѣже и свѣщи многы вьжежени вѣхоу и дымь благооуханиꙗ фимиꙗмьнаго и сь инѣми ароматы. И по семь божьстьвьноую слоужьбоу сьврьшивьше светыхь таинь Христа Бога и вь ние светаго вь црьковь вьшьдьше и вь домь пакы вьзвращьше се, прилежаниꙗ множаишаго сподобише се, трапезѣ готовѣ соущи и испальнюна вьсакыхь обили; и тоу безь мала вьсь градь сьбра се, сь женами и дѣтьми оть мала ихь даже и до велика, веселеще се и поюще пѣсни божьстьвьныю. Славьномоу ономоу моужоу прѣдстоющоу кь отрокы своими, главы имоуще непокрьвени и никакоже вьсхотѣвьшоу сѣсти на столѣ своюмь даже и до четврьтаго часа нощи. И тако проучеке пироу сьврьшивьшоу се, кьждо вь своꙗ ихь разидоше се. За оутра же оубо вьставьше и пѣсни обычьныю отпѣвьше и вьсакь ошьствию оуготовльше, пакы нѣкотораꙗ мльва и щоукь слышааше се, вьсемоу градоу оуже сьбравьшоу се кь опровожденню светаго, и пакы ꙗкоже вьзьрише, рѣхомь оть ковьчега светаго ꙗви се благооуханию много и оть толи по вьсе дьни и нощи не прѣста тоуе благооуханию.

---

[1] Поред овијех редова пише са стране дуж листа а по пријеко према словима: Богдань жоупаи.

Семоу же оубо сице бывьшоу прѣдьвьспоменоутыи онь выше реченыи вельмоужь носещихь ракоу прѣподобьнааго вельми поуьть и одаровавь и потрѣбьными прѣоудовавь юже бѣхоу вь трѣбоу поутеви; онѣмь же на обычьное носило вьзложьше светаго и сь проучими тако болѣры провааждааше сихь даже и до рѣкы глаголемые Осма, и тоу светаго обьемьше ракоу и многыми сльзами обливьшоу сию, и тѣмь обычьное поклонение вьдавьше, вь свои кьждо ихь вьзвращаахоу се, лица своа имоуще обзираюшая се вь онѣмь. Сии же на прѣдлежещии оубо поутьшьствие простръвьше, славеще Бога по маанхь абие дьнехь вь Срѣдьчьскыи и славьны постизають градь и вьнесьше ракоу вь великыи храмь светаго великомоученика и побѣдоносьца Христова Георгия, идѣже и светыи краль онь иже Баньскыи словомыи лежить Милоутинь. И тоу якоже бы на едина одрь вьзлеждш светыма и соугоуба благооуханиа отьдыхающа вь оудивлениe вьсѣмь. Градь вьсь абие сь свѣщами и кадилы сьтече се вь нима. Оутроу же оуже бывьшоу сьвѣть бываеть тѣмь, яко да вь монастырь пришьствие ихь еже вь светынимь сьважоуть, послание вьдавьше единомоу оть слоужитель своихь имоуще сице:

Чьстьнѣишомоу вь свещенониноксхь, намь же отьцоу и игоумeноу свещеныe обитѣли прѣподобьнаго и богоносьнаго отьца нашего Їоана поустыни жителя иеромонахоу кvрь Давидоу и проучемоу о Христѣ братьствоу, мьньшии вь инокохь Өеофань и сь братиями. Радовати се о господи и да оувѣсте яко изидохомь оть прѣдѣль еvропиисвыихь и есмы нынѣ вь Срѣдьчьскомь градѣ, и здѣ хощемь прѣбыти петь или

шесть дьни и тако кь монастыроу шьствиꙗ ꙗти се. Да о семь потьщано боуди вашеи светости ꙗко да сь подобающею чьстию кь сретению светаго изидете и молите о нась.

И абиѥ посланьникь отпоущень бысть.

Онѣмь же оубо полоучающимь покои шестодьневьноѥ вь градѣ ꙗкоже оуже и рече се прѣпровождающемь врѣме оть вьсѣхь славимомь и почитаѥмомь соущемь. Жена же нѣкаꙗ[1] оть богатыихь тоу, твораше ковчегь светомоу оть дрѣвесь не гниющихь цѣною соуща пѣнеѕемь стомь. И вь новоу ракоу положивьше светаго, моужь тоѥ жены[2] давь .з. златьникь и коупивь свѣтлоу понꙗвицоу покрыть ковчегь светаго.

Седмомоу же оубо наставьшоу дьневи и обычьнымь оуже славословиꙗмь оутрьнꙗго пѣснословиꙗ сьврьшивьшимь се, оувѣдѣвьше жителиѥ града ꙗко хотеть двигноути се сь светынимь и коупьно вьси сьбравьше се сь женами и дѣтьми вь црькови, сьвѣть творахоу междоу собою ꙗко да светомоу провождениѥ сьтвореть, свещеници вь одеждахь свещеныхь сь свѣщами и кадилы: инѣции же оть народа не дашахоу, глаголахоу бо: боимь се чедь агареньскыихь зависти, да не нѣчьто ненадеждьно сьдѣють намь; и оугодьнь бысть вьсѣмь сьвѣть сь. И тако сь народомь двигьше светаго, множьство коньникь, избраныихь моужь, дроузии же народи пѣши, множаиши же оть нихь боси, сь

[1] Према овијем редовима по пријеко стоји написано: ктиторица.

[2] Према овијем редовима по пријеко стоји написано Георгіѥ ктиторь.

женами и дѣтьми, и сице проваждающоу тѣхь вьнѣ града, ꙗко на четыри пьприща сь сльзами и сь вьплаемь припрыщоуще и лобызающе ракоу светаго, ꙗкоже бѣ на носилѣ, глаголахоу: отходиши оть нась дивьныи отьче, нась же сиры оставлꙗеши ꙗкоже прѣжде и прѣ . . . . . вьзвращахоу се, вельмоужие же сь свещенници и иноци шьствие твореще до мѣста Лѣшьница нарицаемо, и тоу тѣхь оугостивьше, и обычьныи мирь вьзьмьше, вь свои идѣхоу, дроузии же оть нихь сь онѣми идѣхоу даже и до монастыра. Оть толи же начеше носити светаго на своихь раменохь сь носещаго и даже до толи обычьнаго подьпрьмьника сньмьше.

Слышавьше же чловѣци оть окрьстьныихь странь пришьствие светаго и сьвькоупльше се на рѣцѣ глаголемѣи Гиерьмань вь нѣкоторои вьси близь монастыра ꙗко дьнь и поль шьствиꙗ, жьдаахоу его тоу. Оувѣдѣвь же игоумень и братиꙗ, ꙗко приближаеть се светыи, двигь се сь соущиими подь нимь иже вь обитѣли свещенници и диꙗконы, вьзьмьше свѣще (и кад)ила и тои вьси выше реченои при рѣцѣ чьстьнѣ оусрѣтаеть, и на мѣстѣ прѣбыше томь дьнь и нощь покои полоучающе. За оутра же зажегьше свѣще и кадила и молитвѣ бывьшеи самь игоумень сь своими свещенници вьзьмь мощи светаго идѣаше прѣдь ковьчегомь веселе се и пое ꙗкоже древле богоотьць Давидь. И сице идоше пѣши сь вьсѣми народы даже до горы великые, и тамо бывьше подь горою повелѣваеть игоумень да сѣдьше вькоусеть пищоу да не нѣции изьнемогоуть не ꙗдьше, глаголе: И тако вьзлегоше народи по травѣ зеленѣ ꙗкоже при Христа моего чю-

десехь нѣкогда. Многа бо бѣше на мѣстѣ соущи и тоу знамениѥ сьтворише вь име светаго, идѣже и до нынѣ на вьсако лѣто вь дьнь памети светаго трьжьствоують чловѣци на мѣстѣ томь. Таже оть тоудоу вьставьше придоше вь метохь монастырьскыи зовомы Оранца, и вь цркьвь светыхь апостоль соущоую на мѣстѣ тоу, юже бѣше ниогда самь ть настоѥи обитѣли тогда кvрь Давидь оть основаниꙗ люботроудьнѣ вьздвигноуль. За оутра бо бѣ праздьникь врьховьныхь апостоль Петра и Павла. И тако сь народы трьжьствовавьше и дьнь почьтьше Богови благодарьствьноую вьздаваше хвалоу, за оутра же вьставьше, иже ѥсть .л. юниꙗ мѣсеца, и пакы игоумень сь свещеници и сь епископомь кvрь Іосифомь иже бѣше и ть сын ѥмоу по пльти брать, вьзьмь ракоу ношааше. Народи же послѣдьствоваахоу вьши, зовоуще: Господи, помилоуи даже до самого моста иже ѥсть выше метоха. Оть тоудоу нѣции оть народа приѥмьше светаго и вь скорѣ оть тѣхь невидими бише, паче бо брьзыихь єлени или ордова лѣтаниꙗ течаахоу, и не ꙗко носеще светаго, нь носими светынмь невидимо. И послѣдоваше сиѥ чюдо паче иныхь чюдесь. Они же вьсѣдьше на кониѥ и гнавьше вь слѣдь вьсходеще и нисходеще, не можаахоу постигноути светаго ни очима оузрѣти, ꙗко и мнозѣмь глаголати оубо: чьто хощеть бити се дивьноѥ и прѣславьноѥ чюдо. Моужиѥ же иже светаго носеще ѥдва вьзмогоше оудрьжати ракоу сь троудомь, и тоу дождаше тѣхь, и оть тоудоу оубо двигьше се и мало походивьше ꙗко на поль пьприща тькмо оть того мѣста, и се авиѥ оусрѣтоше тѣхь братиꙗ вьса иже вь монастыри сь

иконами, сь чьстьными дрѣвесы, на мѣстѣ ꙁовомѣмь Крьвица, иже юе сьстадиꙗ водамь великыимь идѣже обѣ рѣцѣ сьстають се велицѣи. И тоу сьвьноупльше лике вь юедино и пѣвьше пѣсни божьстьвьные и лобьꙁавьше света[1] и дроугь дроуга, обьщьнѣ вьси коупьно оть тоудоу вь монастырь постигоше, и светаго вьнесьше вь црьквь сь многою юего чьстию и сь псальмопѣниюмь на оуготованѣмь юемоу положише мѣстѣ, вь лѣтѣ .ѕцоꙁ.[2] иньдиктиона .в. мѣсеца Іоуниꙗ .л. дьнь. И тако вьсенощьноюе бьдѣние сьврьшивьше и дьнь поучьтьше вьчинише на вьсако лѣто творити агрипинию вь .л. Іоулиꙗ мѣсеца и пѣти параклись на вьсакоую седмицоу вь дьнь четврьтька.

По семь же пакы посылають кь благочьстивои царици кѵра Марии вѣдѣние о светомь и тѣхь поутьномь шьствовании. Прочьтьши же царица послание и оувѣдѣвьши пришьствие светаго, и вельми вьꙁрадовавьши се и сь благородьныими своими кь нимь вьсписоують благодарьстьвьнаꙗ писаниꙗ глаголющи: Благодароу Господа Бога моюего, ꙗко вь дьни наше бысть вьꙁвращение мощемь светаго; и тоу вьдають посланикоу поклѣницоу свѣтлоу вь юеже поставити сию на кирь светаго вь хвалоу Богоу и вь чьсть прѣподобьномоу и тоюе вьсегдашьнюе вьспоминание.

И сиꙗ оубо сице о сихь оть начела даже до ꙁдѣ. Бывають же оубо лѣта по юеже прѣнести се прѣподобьнаго свещенѣишимь мощемь оть срѣдьчьскые митрополие вь Трьновь Асѣнюемь[3] царемь бльгарьскыимь даже до настоюещаго .сод. лѣть. И вь то же оубо

[1] светаа. — [2] Т. ј. 1469. — [3] Пише Асѣнемь.

лѣто разанчьнаꙗ чюдеса быше светынимь, и вь дьнь же памети светаго мнози же ѣлѣше (тако) оть доуховь нечистыхь оть дванадесеть лѣть моучими и множаѥ, и жены нѣкоѥ законьныѥ своѥ моуже изьоставльше ноужде ради тоѥ и пакы по оздравени вь своимь моужемь вьзвратише се. Таковаꙗ же исцѣлѥниꙗ и до ныниꙗ бывають светынимь иже сь вѣрою приходещимь кь нѥмоу вь славоу Богоу. Сицево же оубо нимѣ прѣнесениѥ достохвальнѣиши отьць нашь Їоань оть прѣславьнаго града Трьнова и оть земле загорьскыѥ вь того славьныи монастырь иже вь Рыльсцѣи поустыни соущини. Великоѥ вь истиноу вьсего мира свѣтило. Вѣрѣ забрало и оутврьждениѥ, поустыньнаꙗ красота и иночьскоѥ оудобрениѥ, Богоу и се нѣкако строѥнѣ сьдѣлавьшоу и благоволивьшоу сиѥ тако быти, ꙗко да и западьныѥ пакы страны бльгарьскыѥ того пришьствиѥмь освѣтеть се и на лоучьшаꙗ наздають. Нь, о прѣчьстьнаꙗ главо и благости светаго доуха испльнѥнаꙗ, спасово сь отьцемь обитѣлище, прѣдстоѥ оу прѣстолѣ вьсѣхь цара и ꙗсьно наслаждаѥ се свѣтоу ѥдиносоущьныѥ троице и хероувимьски сь аггелы вьзглашаѥ пѣснь трисветоую, велико неизьслѣдованоѥ дрьзновениѥ имѣѥ, моли се вьсемилостивомоу владыцѣ спасти твоѥ сьродьникы, ѥдинородьны ти ѥзыкь, Бльгаре же и Срьблѥ и помози дрьжавьнымь господамь нашимь, и покори имь вьсепротивьныѥ врагы подь нозѣ ихь, вѣроу непорочьноую сьблюде; грады наше оутврьди, мирь вьсь оумири; глада и пагоубы избави ны; оть нападаниꙗ иноплеменьныхь сьхрани ны; старыѥ оутѣши, юныѥ накажи, безоумьныѥ оумоудри, вьдовице помилоуи, сироты застоупи, мла-

дѣньце въспитаи и вьсе люди своѥ сьхрани оть вьсѣхь напастеи, и вь дьнь страшьнаго соуда шоуюѥ ны чести иѕбави, и сь десьными овьцама молитвами си сьподоби, и слышати блаженыи онь гласъ оть владыкы и Христа: Приидите благословении отьца моѥго, наслѣдоуите оуготованоѥ намь оть сложениꙗ мироу, ꙗко томоу подобаѥть слава, чьсть и дрьжава вь бесконьчьныѥ вѣкы.

КРИТИКА.

I.

Године 1866 изишла је у Новом Саду књига: „Последња деспотица смедеревска. Изворна драма у пет радња. Написао Лаза Телечки“.

За овакве дела критика није никад доцкан дошла, па ма и после толико година. Литерарне погрешке никад се доцкан не обелодањују, јер оне с временом све више излазе на видик. С тога ће и најбоља критика оставити много и потомству, да на критикованом делу нешто допуни и поправи, па за то мислим, да и после године дана нисам много изштетио с критиком, коју пуштам у свет. На њу је сад истом дошао ред.

Но пре него што се упустим у само критиковање дела, мислим да ми је нуждно споменути, да никакав писац и поред највећег усиљавања не може са свим сакрити своју индивидуалност, дакле ни критичар, те тако се надам, да ће ми над обичним читаоцима узвишени опростити, ако се можда у нечем с мојим мислима и осећањима не подударе. Истина је обично и *овде* у среди, а ту је мучно погодити.

Моја је намера, да у овом делу одврзем и мале и велике мáне, што и мале мáне по себи могу дело у целом тако нагрдити, да га из списка ве-

штачки производа избришу. *Једна* само црта на живопису погрешно повучена, покувариће цео карактер.

Теорија је у вештини постала из вештачки производа, и по томе допуњује се непрекидно, нити ће се и кад моћи написати тако подпуна теорија у каквој вештини, да би се могла пренети на сваки вештачки производ. Дух је човечији у своме напредовању тако рећи безконачан. По овоме мислим, да ћу овом критиком бити од користи не само г. Л. Телечком у поправљању и усавршавању његове драме него и другим на овом пољу вештацима, што ће се моћи од подобни погрешака сачувати.

Шекспир је највећи драматик до данас, па му опет критика нађе велики мана и у самим важнијим драмама његовим. Но не само мáне — критика нађе и њему, као и свима другима, извор, из ког је црпео своје *дивне* карактере — да се не би помислило: вештак ствара *све* из себе, без угледања на туђе дојакошње вештачке производе и без дубоког размишљања.

II.

Да би ме читаоци лакше сватили и разумели, ставићу напред кратак историјски нацрт споменуте драме.

Јелена је остала после смрти својега мужа Лазара II., сина Ђурђа Бранковића, Смедеревца, на влади са своја два сина, Стеваном и Гргуром. Но Јелена је Гркиња, те због тога је нерадо гледају на престолу. Уз њу стоји војвода *Абоговић*, про-

слављен јуначким делима, те с њим Јелена дѣли скврну љубав, као позната и пре тога блудница. Осим тога има она у двору мужевљево копиле, Шишмана, као дворника свога. Овај Шишман, по својим црним делима црњи од ђавола, да би осветио своју преварену матер, узпламтио је гњевом противу Јелене и њени синова, мучен јошт и властољубљем, те им почне спремати пропаст. Да би лакше постигао своју намеру, почне лукаво бунити Абоговићеве пријатеље противу деспотице, разпаљујући у њима мрзост на њено тиранство и на њен блудни живот, на глобљење народа, па и на раскалашан живот њени синова, од покварене грчке крви, а у исто време дражећи их на избор Абоговића за деспота. Да би заметнуо свој траг, опада Абоговићеве пријатеље и Абоговића Јелени као издајнике, што су наумили да њу с престола збаце и Абоговића на исти попну. И саме синове раздражио је противу матере и противу Абоговића представљањем њиовог међусобног блудног живота и представљањем опасности, која им грози од Абоговића, што ће им од отца остављену круну преотети. Пошто их је све тако завадио, те је букнуо међусобни рат; пошто је Абоговића, као бунтовника али победитеља, у Смедерево на веру домамио ради помирења, те га ту погубе — пређе на страну бунтовника, као тоборсе осветник Абоговићев, а овамо је позвао турског цара, да тако поцепану Србију освоји и њега за учињену му услугу деспотством обдари. Но пре него што је турска војска заузела Смедерево, погине

Шишман у боју, а Јелена пребегне у Угарску са синовима. То је цео драмски склоп.

Кад драмски певац узме вештаство из историје с познатим историјским лицима, он се мора те историје придржавати, нити му је допуштено, да историјским лицима подмеће *противне* карактере. Ко би н. пр. смео Милошу Обилићу, Краљевићу Марку и др. дати карактер страшљивца?

Но ако се ипак таква историја не подудара с особитом драмском мéтом, коју је себи певац поставио, онда одступање од историје у допуштеним границама мора бити такве природе, да нам богато накнади историју, н. пр. необичним јаким карактерима, лепим и необичним заплетом, великом катастрофом и т. д.

Сад да видимо, да ли је наш певац оправдао одступање од историје.

У нашој историји каже нам се, да су у то време заиста биле две странке у земљи: једна се страшила турске силе, па је мислила, да ће наћи спасења, ако се буде придржавала Турака и Абоговића, брата великог везира, (као што неки историци мисле) који је јошт за живота Лазарева био србски војвода, а друга се придружила удовици Јелени, уздајући се, да ће моћи одржати своју самосталност у савезу са суседима противу Турака. Абоговић влада у граду Смедереву, познаје своју снагу и слабост Јеленину, па јој даје у даној прилици осетити своје властољубље и своју надмоћност.[1]

[1] Осим Цароставника, који говори, да је Абоговић владао заједно с Јеленом и Стефаном, братом деспота Лазара, сведочи нам и

Јелена га зовне на гостбу, па га везана пошље Угрима као заточника, уздајући се, да ће тако поцепане Србе опет спојити. Но султан не пропусти ову удесну прилику, дигне војску и дође под Смедерево, где му грађани изађу на сусрет и предаду градске кључеве. Том приликом падне султану у руке и сама Јелена, а по кратком времену заузме сву Србију.

Оваква жалостна Јеленина кончина била би згодно драмско вештаство већ и сама по себи, без великй други придатака, који би катастрофу више за срдце спремили и учинила је занимљивијом. Јелена ова, увиђајући највећу опасност у неслози Срба у оно доба, кад је турска сила сваког тренутка претила, да Србију као валовито море поплави, труди се, да раздор уклони, па мислећи, да ће то најпречим путем постићи, ако Абеговића, као главу противне јој странке, с пута уклони, мора се као слабија послужити лукавством и преваром. Но овај је корак само ускорио катастрофу, те упропастио и њу и земљу.

Није ли ово племенита борба, која својом несрећом свакога у срдце дира? Смедерево паде у руке давнашњем злотвору издајом, без капље крви, и сунце слободе и независности србске залази на свагда, а Јелена, која је ту смрт својега народа хтела да уклони, пада Турчину у руке као робиња

црква, њиме сазидана, у селу Д. Каменици, у књажевачком округу, у којој је сачувана његова живописана слика с круном на глави поред подписа „Деспот Михаил". (Види Гласник свезку XXI. стр. 26.).

са својом децом.[1] Зар то није трагично? Није ли ово било доста за развитак подпуне драмске радње?

Кад сравнимо ову *историјску* Јелену са Јеленом у нашој драми, не можемо се уздржати, да певца не запитамо: зашто је без нужде и без драмске потребе онако окаљао деспотицу? Зашто је представио као блудницу? Каква га је нужда нагонила, да у дело уплете Јеленину *љубав*, па ма ова и не била онако скврна? Зар лубав према земљи и народу, и брига за спасавањем његовим није племенитија и претежнија с драмскога и моралног гледишта, него и најчистија љубав међу драгом и драгим? Кад *оваква* деспотица најпосле пропадне са своје погрешке, коју би и *ми* у таквој прилици учинили, не ћемо ли је од свега срдца сажаљевати? А ко сажаљева онакву деспотицу, која се због туђег наговора са својим заљубљеником заваћа и најпосле од већине народа *презрена*, после изгубљене битке и после спаљени дворова земљу оставља и у Угарској прибежиште тражи? Не ћемо ли се таквој блудници пре светити него је сажаљевати?

Да је Јелена у нашој драми представљена као права *блудница*, увериће се читаоци из ови речи:

На страни 4-ој вели о њој војвода Твртковић:

„Та куга је Бог да уморила,
Те јој грчка уста онемила,
Да са речма ласкавима више
Не заврће мозак јунацима!
Од како се на престо попела

[1] Што је Јелену касније султан одпустио, то драмском жалостном свршетку на позорници ништа не смêта.

Кучницу је од двора зградила
За гиздаве љубавнике своје".

На страни 7-ој вели о њој Твртковић:

„Са свим га је (Абоговића) заплела у мрежу
Што му згради *од ласкавих речи*,
Пољубаца кужних и погледа
Милостничких из притворна ока".

Али ово није ништа према ономе, што њен рођени син о њој говори, пошто му је Шишман одкрио њену љубав са Абоговићем:

„*Зар јој живци срца смежурана*
Јоште нису блудом изнемогли,
Већ још одјек дају, кад их речца,
Из ласкавих уста испуштена
Или поглед похотљивог ока
Проголица?" (страна 51.)
Па сада ме још чудо спопада,
Да та жена, *од које се гнушам*,
Не роди ме луда и наказна,
С лицем жабе ил' једка гуштера!
Од куда је из *проклетог крила*
Измилити 'ваки човек мого".

Може ли се штогод уђе рећи о својој матери?

За чудо ми је, како је певац заборавио, да је драма највиша школа ради поучавања и поправљања нашег, кад нам овакве гадне појаве, на штету нашој историји, без сваке невоље пред очи стављања, да се не зна, да ли је гора мати, као блудница, или синови као измет људства, и то они синови, о којима историја не зна ништа? Морâл је пречи од порока, и где овај у обштем закону правосуђа божија не налази своје казни, своју пропаст, изравнање са вишим правосуђем, ту он не заслужује ни спомена

у драми. А како се блудна *Јелена* изравнала најпосле с вишим правосуђем? Да ли признаде гдегод своју погрешку, своју заблуду и праведно страдање? Нигде.

Но овакво одступање од историје чинило се певцу врло мȃло. Јелена није имала синова, већ кћери, а певац јој даде синове *Гргура* и *Стевана*, који су били синови Ђурђа Смедеревца, дакле њени девери.

Кад певац измишља лица, он им измишља и *имена*, да не би с историјом долазио у судар. Али то нашем певцу ништа не смȇта; он преврће историју по својој вољи, као да је целом свету непозната.

Но најпосле да му допустимо и *ту* слободу; да прегоремо историјску истину за љубав кратке позоришне обмане — питам, да-ли је та историјска мана нашла оправдања у певчевом плану, у драмском заплету, у траженом ефекту и т. д.?

Да видимо, какви су то синови.

Стеван и Гргур проводе своје време у безпослицама, у ноћном весељу; то су синови одпадници, који се дижу на матер своју, који се отимљу за владу, који матери о глави раде.

Јакшић.

Разноси се од ува до ува
Да у двору твоме деспотскоме
Раскошност је грдна овладала,
Какве јоште до данас не беше, —
Но за време младога Уроша.
Зна се и то, да млади кнезови
У неслоги међу собом живе,

Да на тебе свакп час се дижу,
Да су горди, никога не штују.....

Јелена.

На мене их неко наговара,
Залева их отровом омразе,
Против своје рођене матере;
Већ ме не слушају — матер своју. (Стр. 33. 34).

На страни 52-ој вели Стеван Шишману, осим мало пре исписани опаки речи на матер:

„Ал' тако ми Бога и поштења!
Ни ја не ћу више лудо презат',
Нити ће ми рука уздрктати,
Кад је дигнем, да то чудовиште
Са престола српскога уклоним!"

На страни 78-ој, приликом дељења Србије вели Стеван Гргуру:

„Ја ти казах, шта код мене важи
Име њено (материно); докле ћемо гледат'
Да се она на престолу шири,
Викајући непрестано за нас
Да смо јоште млади, недозрели
Да примимо очевину своју;
Тек да она власт у руци има
И да може само безопасно
Страст'ма својим угађати?
Хоћу своје право да уживам,
Пак на оца рођеног устаћу,
Ако ми се на пут стави!
Ја господар, ја сам деспот србски!
И круну ми мојих прадедова
Мора дати, ил' ћу овом руком
На силу јој са главе скинути" !

А на страни 88-ој продужује се препирка због деобе ове овако:

Стеван.

Зар си моро ти на свет изићи?
И без тебе мој покојни отац
Имао би сина?

Гргур.

Зар ја иштем од тебе милости
Кад захтевам своју очевину? —
Бре почуј ме, ма да с' и старији,
Баш ни педаљ уступити не ћу,
Од праве ми половине,
Ма је моро сву покапат' крвљу!

Стеван.

Јогуницо, трзај одма мача,
Па да њиме очинство делимо!

Гргур.

Ха, и оћу надувено псето!
Бар ако ти глава сад одлети
Остаће ми и земља и круна"...

Красна деца! Зар с оволики врлина не заслужују и мимо историје живота драмског? Та ми и онако мало имамо оваквих узора у историји, па зашто их не би измишљали? Зар нам је историја мало окаљана оваквим карактерима, те да је морамо још и опаким измишљањем попуњавати и народ тровати?

Вреднија је *једна* узвишена, морална црта, него стотина оваквих изрода, оваквих природних чудовишта у драми и на позорници. Ал' то се зове у нас смишљати, историју допуњавати, вештину драмску богатити и круг јој ширити.

Но да видимо, да не буду ово *главни фактори* у драмској радњи, који катастрофу ускоравају и целој радњи за покретало служе?

Буна је у земљи букнула због Абоговића с једне и због Јакшића с друге стране поред своји присталица. *То* су главни фактори (осим Шишмана), а сви су други више или мање споредна, подчињена лица. Буна би дакле без њи онако исто букнула, као што би се без њи у другим околностима и поред они исти фактора стишала.

Али Јелена бајаги жртвује милостника свога, Абоговића, због *њи*, љубав материна бајаги одржава победу над скверном љубављу, те с тога постаде Абоговић од љубавника прави бунтовник, отмичар венца и престола.

Залуд певац подмеће моралне побуде *онаквој* Јелени. Која ће блудница жртвовати свога милостника деци, *блудница* велим, а не мати, без велике и тешке невоље? — Осим тога, ако је у њој могла такву унутрашњу борбу разпалити љубав материна, зар су ту морали бити *синови?* Зар нису то могле произвести и *кћери*, те да се историја не квари? — Најпосле њени синови нису овај заплет својом *радњом* и *борбом* произвели, те да нам се представе као главни фактори, као узроци, који су катастрофу произвели и ближе је крају довели. У осталом ово Јеленино пожртвовање за љубав својој деци тако је неприродно представљено (као што ће се на своме месту показати), да је према важнијем наведеном фактору могло са свим изостати. Властољубље и тежња за *спасењем своје земље у часу крајње опа-*

сности много је претежније на драмском мерилу у оваквој историјској драми, него материна љубав, која је могла и *поред* они главни побуђења само као подпомажуће средство остати.

Најпосле морао је доћи, противу историје, и *Шишман*, копилан деспота Лазара II., ова наказа болешљиве фантазије, ова нагрда у моралном свету, ово страшило у пределу поштења и побожности!

Какве је замке Шишман свима сплео, видили смо напред у кратком нацрту, а овде ћу изнети на среду само његову најцрњу страну, по којој не би никад требало, да на позорницу дође.

Он своје злочинство води с *планом*, да би се докопао престола; због њега је букнуо међусобни рат, због њега су пале небројене жртве, и то га ни најмање не потреса; због њега је Гргур у Једренету изгубио вид. Кад се тај Гргур ослепљен вратио натраг; кад је жалост све у около потресла: *Шишман* се и ту не само *претвара*, већ нас својом безбожношћу тако потреса, да у нама преовлађује огорчење и роптање на промисао.

Јелена.

Ох, ко ће ме те неизвесности
Опростити грозне? Ти, Јакшићу?
Ал' ти око у сузи огрезло...
Истина је дакле? Ви плачете?..
Зар ја немам суза у очима?...
Зар већ нема срца у грудима
Овим више?... Ил' су сви извори
Влажних суза веће усанули
Од жестине јада големога?...
Ох, Гргуре, сине!.. ко је теби

Ископао очи — изчупо је,
Раскино је срце ми у грудма!...
(Приђе му и пригрли га срцу).
Теби Турци очи ископаше,
А мене ће суза ослепити!...
Онемио ко је измислио
Грозно дело да т' с њиме нагрди!...
Ослепио, ко се усудио
Руку дићи, да безбожну мисо
Ту на теби сврши!" (страна 162.)

После овакве појаве, *Шишман*, место да одврати лице од таквога позорја, од онога Гргура, кога је *он* у такву несрећу бацио, те да се и неотице покаже она искра природне доброте, која и угушена пороцима и безакоњем, опет у известним тренутцима пробија кроз челични оклоп неваљалства, излази као победитељка, као осветница у виду гриже — Шишман велим и у таквој прилици не само нема никакве гриже, већ нам својим претварањем и хулом на Бога силом намеће мисао, да је певац с оваквим драмским лицем све на коцку бацио, па због изгубљеног рачуна све и проиграо.

„Пуцај срце од жестока бола,
Цепајте се груди моје верне;
Лијте сузе ... слијте се у грлу,
Нек' у мору вашем утопи се
Душа моја, да не живим више,
Да не гледам оваку неправду!...
Одлазите ви побожне мисли,
Које досад руководисте ме,
Јер у Бога више вере немам,
Кад овака недела допушта!
Прав'те места пакленом ђаволу,
Нек' памећу он ми господари,

Њему ћу се од сада клањати,
Кад Бог више за нас и не хаје!"

Овакав карактер производи у *свакој* прилици *огорчење* у нама, што се и *такво* створење провукло у свет преко природнога рачуна, а у *оваквој* прилици морао би и зликовце довести до беснила. Његова хула на Бога понавља и у нашем крвавом срдцу оне исте мисли: да нема божја правосуђа, — кад видимо, да се такав зликовац може јошт без казне ругати слабомоћном Богу.

На што овакви карактери? Од користи не могу нам бити никад, већ ако нису због тога, да нас увере, како млади људи, без познавања света, по самој својој лакој природи, размичу границе сваком појму; како се само у преувеличавању себи допадају, мислећи, да су у томе показали своју женијалност.

Залуд су онолике критике написали различни учени људи — наши неки писци као да не ће да знају за њи, што женијалност сама из себе ствара, па и све критике накнађује.

Чим нам је дакле оправдао писац, што је с историјског земљишта сишао и оваквим измишљеним карактерима не само историју, него и драму изкварио?

III.

У свакој драми највећу пажњу заслужује: *главно лице и основна мисао*. Ако се у великом заплету не може познати главно лице; ако је основна мисао погрешна, или ако је погрешно изведена и кроз

цело пропраћена: онда је све пропало, и у таквој драми показују нам се и најлепши други украси (ако их има), као лепо одело на наказном тѣлу.

У нашој драми мучно је погодити, које је главно лице. По наслову књиге рекао би сваки, да је *Јелена;* али се то у драми не види, што јој радњу преотимљу Шишман и Абоговић. Никакво лице, ма колико оно било важно ради постизавања предпостављене драмске мете, не сме се својом радњом толико истаћи, да на главно лице заборавимо. Док Шишман у овој драми без престанка ради на извршивању својега умишљаја; док Абоговић, као стожер у целој радњи, готово до самог свршетка подстиче радњу то једне то друге странке — дотле се Јелена својим повлачењем показује као споредно лице другога реда, и оно мало радње што предузима, губи се у споредним предметима приватна живота или у противним поступцима према потреби. Место да се сва радња концентрише у њој, излазе нам други на позорницу као фактори.

Каква је основна мисао у нашој драми? *Борба Јеленине љубави према милостнику са љубављу према својој деци*, у којој ова, подкрепљена јошт и властољубљем, одржава победу.

Пре свега морам приметити, да деспотици, која има велике синове, која старијем сину већ предаје *владу*

„Од данас ћеш са мном делит' владу,
Од данас си ти деспота србски!
Ти Гргуре, мезимче мајчино,
Буди брату увек десна рука“ и т. д.

не приличи страстна љубав; но кад је већ та погрешка учињена, а ми ћемо се усилити, да је себи много млађу представимо.

Њена је љубав *неморална;* али је певац с тога и *казнио,* те је изгубила и земљу и владу.

Јелена је жртвовала свога милостника деци својој, да би им сачувала престо', дакле покорила се вишој дужности. То нам казује она сама на страни 45-ој.

„Ха, мати сам!... Љубав ме занела,
Помрчала памет заборавом...
Страст проклета преотела груди,
Успавала бољу половину
Срца мога, те матерња љубав
Поче бледит', венут', нестајати
Изпред блеска страсти ове нове,
Што ми пљени и забуни душу!...
Рај овамо, окићен сластима
Свих блаженства.........
.... двери своје
Отвара ми широм; — а отуда
Бледа дужност укоченим оком,
Као авет са онога света,
Строго гледа матер заблуђену!...
Ох, тај поглед савести пакосне
Издржати дуже већ не могу ...
Нека буде; ја га се одричем ...
Одричем се Бога и живота ...
Ма препукло срце у грудима.
Ја се враћам ево деци својој;
Нек ми буду накнада губитку...
Од себе ћу њега одагнати,
Бегаћу од њега, ко што човек
Избегава кугу....
Ал' из срца њега избрисати,

Где пламтећим словма урезано
Име му је — не могу, не могу!..“

Но да видимо, колико се можемо у ове речи поуздати.

Да би Јеленино пожртвовање било право и подпуно, нуждно је, да не само љубав остане у пуној својој снази, те да се види, како је Јелену победа скупо стала, јер пожртвовању даје цену величина жртве; него и да се види, да је сама *дужност* Јеленину љубав савладала и из крвавог срдца изчупала.

Да су се горње речи Јелени подкрале у *самоћи*, онда би можда веровали, да их је „*бледа дужност*“ и „*пакосна савест*“ из срдца изгонила; али кад видимо, да се Јелена одриче Абоговића у самом *оном* тренутку, кад јој Шишман представља Абоговића као издајника, као отмичара круне њене и њени синова

„За престолом Абоговић грамзи,
То је цељ му, *ти* му никад ниси...“

— онда морамо посумњати, да то пожртвовање нема своју основу у *дужности* према својој деци, већ у страу, да јој Абоговић не отме круну. У овоме утврђује нас и каснији поступак Јеленин.

На страни 55-ој иште Абоговић нешто од Јелене с нестрпљењем:

„Па на што би даље одлагали,
Што се данас може извршити?
Тек да срце верно мучиш,
Подстичући жеље му уморне
Голицањем са ласкавим збором!“

Ако је то била *рука,* коју је Абоговић од ње искао, као дар своје према њему љубави — зашто се то не би *јасније* у драми показало? На што мистификације онде, где се иште највећа јасност?

Шта му на то одговара деспотица? Да ли га је као жена, коју материне дужности за *децу* везују и која га је мало пре деци жртвовала, без свакога околишења, одбила, показавши му природну провалу, која их због тога раставља? Да ли је свога милостника са сузама у очима упућивала на свој мучан положај, на своју дужност према деци, према упокојеном владару, па и према народу? Да ли нам је у таквој борби своје дужности са слабошћу својега срдца, у борби, у којој је забола нож у своје срдце — да ли нам је, велим, у таквој борби и неотице измамила сажаљење? — Ништа од свега тога. Она само продужује *рок* Абоговићевој жељи, и на прекор Абоговићев:

„Пази добро, да ладноћа твоја
Не оштети цвеће, жељно сунца,
Па да цвеће како не увене".

између осталога просто одговара:

„А леденост, за коју ме кориш,
Тек је блага, ко зора у мају;
Ништа не ће теби наудити,
Јер на штету никако не смера".

а одма за тим, и сама не зна како, уплеће Абоговићево издајство, *али с каквом штедњом!* Јер на питање Абоговићево:

„Али зашто мучиш ме прекором,
Кад га никад јощте не заслужих!"

одговара му:

„Није прекор, само *опомена*,
Коју драга љубавнику даје,
Кад му срце *на неверу смера.*
Ох, кам' среће, да т' корети могу!
Кам' те снаге у меканој души,
Да т' укори за намере худе
Које носиш против љубазнице?
Ха, склањај се испред ока мога,
Да ми срце верно не отрујеш
Погледима својим *притворничким!*
Ил' остани, остани до века,
Да се сита нагледам те дивна —
Или иди, одлази од мене,
Јер неверство у грудима скриваш".

Ко не види у овим речма, да деспотици није до озбиљног растанка са својим драгим? Ко не види у овим речма нежну, али *увређену* љубав, која опет с кривцем тако благо поступа, као с месечаром на крову? Зар ту није и сувише обелодањена слабост женска у љубави, она слабост, која *на своју децу заборавља?* Где је ту она *бледа дужност*, која на мерилу љубави претеже?

Према оваквој изјави своје увређене љубави на *један пут* окреће кожу наопако, и казује нам, како је свог милостника жртвовала *својој деци?*

Залуд подметање племените цељи, као да је, *савешћу* пробуђена, дошла к себи. те драгог жртвовала *дужности* и љубави према својој деци, кад се јасно види, да је ту одржало победу *властољубље*, а ту није требало никакве борбе. Јер где милостник за круном тежи, ту већ нема љубави, и

Јелену је морала напрасна промена, наступивша мрзост и освета место дојакошње љубави, излечити. — Где је ту *пожртвовање?* Певац је хтео једно, а овамо испало друго:

Amphora coepit institui; currente rota cur urceus exit?

Чим је Јеленину љубав замутило Абоговићево властољубље, одма и пожртвовање губи своју праву цену. Који милостник иде за тим, да својој милостници отме престо, тај је заиста није волео, и таквога ће дра̂га најлакше прегорети.

Пожртвовање дакле Јеленино није право ни подпуно.

IV.

Пошто смо овако оценили цело с историјскога и општега драмскога гледишта, да пређемо на поједина лица, те да видимо, каква су и посебице и у склопу.

1. Карактер Јеленин.

Може бити да ћу се некима учинити и сувише строг, ако рекнем, да сва главнија лица у овој драми, осим једног Јакшића, нису из живота позајмљена, да су неприродна и да више или мање не одговарају драмском склопу и драмској мети — али истину не ваља крити. Тако је пре свега Јелена у љубави неприродна, као владарка нѐразборита, а као мати сувише попустљива и у неким приликама одвише ладна.

Да је Јеленина љубав *неприродна* уверићемо се најбоље из њени поступака и недоследности.

Видели смо мало пре, да је Јелена презрела (да не рекнемо *жртвовала)* Абоговића.

Чим је Шишман поколебао онакву страстну Јеленину љубав према Абоговићу? — Голим *опадањем:* да „Абоговић за престолом грамзи", без свакога доказа; јер у целом његовом разговору нема другог факта, који би подкрепио мисао, да Абоговић заиста за престолом грамзи, осим једног, како је Шишман, прикривен иза стуба, слушао ове Абоговићеве речи:

„Видесте ли кнегињу, господо?"
Рече данас својим присталицам,
Смешећи се подло и лукаво; —
До који дан чудо ће је снаћи,
Док јој дође момак са сватови
Накићени мачем и топузом".
Божић на то гро'том се насмеја". —

Јелена је до овог тренутка имала тврду веру у Абоговићу, који је за њу толико пута своју крв проливао, нити је и најмања сенка на његову љубав пала.

„Светитељу сјајни срца мога,
Сунце јарко на ведроме небу
Осећања мојих — слико мила
Из цветнавог раја снова мојих —
Љубавниче драги и једини —
Како на те од свуд навањује
Злоба, пакост и ненавист клета,
Да т' окаља блатом вероломства,
Да т' изгони из груди ти верних!" —

а сад на један пут свој *„рај“* ногама погази. Могу ли такве ништаве речи, *без свакога предходног испитивања и уверења о неверству, онакву љубав из срца исчупати*, онакву веру у Абоговића потрести? — Како је могла Јелена поверовати Шишмановим речма?

Кад говорим о доказима и уверењу, мислим, да ме читаоци разумеју, да такво уверење не мора бити подпуно, као што га ладан разум иште. Таква страст има свој особити ареопаг. Дездемонин рубац, нађен бајаги у рукама измишљеног милостника, довољан је, да произведе грозну, а у исто време тужну катастрофу.

Абоговић јој се, поводом прекора њена, правда:

„Престо? — Никад њега не зажелих,
Нит' помисли на њега, госпођо“. (стр. 61).

и она опет остаје при своме уверењу, без свакога колебања у души својој. Она дакле жртвује свога милостника и сама не зна за што, а нама соли памет, да је због љубави према својој деци учинила:

„Оде — оде! — збогом срце моје!
Од сада те јад оставит' не ће. —
Децо, децо — за вас то учини
Мати ваша! — Одрече се срца,
Бога и живота свога!“

Због самога *голог подозревања*, а особито после онаквог правдања Абоговићевог, не може се љубав на један пут тако поколѐбати. Природа не би била природа, кад би се њене узице тако лако кидале —

она природа, која се на том љубавном путу и најјачем разуму и најјачој сметњи смеје и руга.

Најпосле, природна љубав иште, да се на рањеном срдцу и после учињене жртве дуго ра̂не позлеђују, да страдаоца тиште и победу му горчином напајају. А каква је Јелена? Пошто је Абоговића из срдца изчупала, нигде не показује, да ју је та борба *скупо стала*, да јој је њо̂ме животу, као из ра̂не извученом стрелом, последња на́да одтргнута.

Оно неколико речи на страни 178-ој:

„Кнегиња га тајно
Још једнако цени и поштује“,

почем не чујемо из уста Јеленини, већ Јакшићеви, у часу, кад се Абоговићу ућеном о глави ради, морамо пре узети више као знак мржње Јакшићеве и његове освете, него као суштȳ истину, као један узрок више стра'овању, те да би га само час пре са света уклонили, да не би како из њиови руку умакао.

Само на једном месту (стр. 165) Јеленом изговорене речи:

„Ох, просто му никада не било,
Што превари срце ово верно“ —.

могле би нас у нечем задовољити, да нису изговорене на онаквом месту, у онаквом времену и у онаквим околностима, које се никако не сла̂жу с онаквом изјавом, као што ће се на своме месту показати. Све је то мало и лако на мерилу, којим меримо чуства и афекте, којим морална дела оцењујемо. Па кад видимо, да је Јелена ту љубав лако

жртвовала (предпостављајући, да је то учинила за љубав својој деци), не ћемо ли и о самој љубави посумњати, о оној љубави, која се и *поколебана* сама собом утврђује, па и потиснута на бојном пољу опет се и опет враћа ради своје победе?

Овакав поступак Јеленин могли би само онда одобрити, ако би предпоставили, да је њену љубав из срдца потисла мржња и освета прёма Абоговићу, што је њёну љубав (као што је она мислила) презрео, па за круном јој грамзио; али у таквом случају опет би морала Јелена *дёлом* показати, да за осветом жедни. Но таквога дела нема у целој драми, и ако нам Јелена на страни 125-ој обриче, да ће у освети својој починити чуда:

„Ох, освето,
Црна кћери разјареног неба,
Сиђи доле са престола свога,
Зали срце женско са отровом
Слатким твојим, у кам га претвори
Неосетљив, обложи га ледом
Немилости твоје,
Нек' отврдне мека женска крвца,
Топли зрачак благог милосрђа
Да с' не косне срца леденога! —
И најмању слабост у грудима
Твојим дахом отровним загуши;
Мушком снагом оснажи ми руку
Женску ову, па да се одсада,
Место везом ситним на ђерђеву,
Са оружјем смртоносним бави,
Док освету извршену види
На мрскоме издајнику!" — [1]

---

[1] Ја нерадо сравњујем сличне мисли у два певца, те да покажем, како је један од другога украо, па ма то била само *једна*

Јелена се и у другој радњи својој показује као неприродна драга.

После изговорени речи:

„Иди, одлази од мене,
Јер неверство у грудима скриваш“

пошто увређен Абоговић напрасно оде с претњом:

„Ха, вере ми, ја с' кајати нећу,
Ал' ти ћеш се покајат' кнегињо!
Љубавника више видет' нећеш,
Али мене — мене ћеш видети!“

Јелена, истина, остаде тужна, али прилично мирна.

Буд се Абоговић *на празно* нашао увређен, те разкинуо своју љубав — место да је у оним јелениним речма познао праву, силну, не поколебљиву љубав, помешану са нешто владалачке сујете, као што мора бити — туд се и Јелена показује, као да

слична мисао, као што то чине неки наши критичари Такве се мисли могу код двојице подударити са свим случајно, као што је н. пр. љубаван разговор Ромеа и Јулије у Шекспиру са свим сличан нашој народној песми:

Зора зори, петли поју,
Пуштај ме, душо, да идем!
Није зора, већ је месец,
Поспавај, јагње код мене!“

Зар је ове мисли Шекспир из наше народне поезије, или је наш народни певац из Шекспира украо, кад је известно, да је Шекспир толико исто знао за наше народне песме, колико су наши народни певци знали за Шекспира. Тако би наши критичари за горње стихове рекли просто, да су из Шекспира украдени, и ако им је само основна мисао са шекспировом сродна. Ево ти шекспирови стихови, па ко воли, нека их сравни:

Мажбетовица.

Амо, амо, дуси нечастиви
Са вашима мислима убиства,

је нову метаморфозу претрпела и тело променила, те подноси изненадни разстанак са својим драгим *без свакога уареаашћења.* Друга би на њеном месту пребледила и уздрктала, видећи шта је од себе учинила, што није с већом штедњом споменула свом драгом, шта о њему клеветнички језик говори, — а она га одпушта без свакога узтезања, ладна као каква кокета.

Не тражимо од деспотице, да Абоговића *у том тренутку* задржава, да му се правда, да га приклања као обична драга, јер то јој неби допустило њено достојанство, њено увређено женско осећање, па и огорчење због лудоглавог абоговићевог поступка — али иштемо од женске природе, иштемо од *драге*, да нам по *одлазку* абоговићевом исповеда, како јој тешко пада растанак.

Овако оцењујемо њен поступак према *наведеним*

Свлачите ми сву природу женску,
Пуните ме од главе до пете
Сву крвавим оним свирепствима;
Ви сгусните моју црну крвцу,
Заградите пута покајању,
Да до срца то не допре како
И не згоди својим оштрим жалцем,
Те ми црну намеру помете,
И с намером дело не помири.
Чујте мене, о ви давитељи,
Где год били с невидљивим телом,
На несрећу смерајућ' природе,
Улазите сад у груди моје,
Те узмите млеко за жучину."

Превео: Милош Светић.

стиховима, у којима се јошт огледа љубав прва, силна, неповређена као што смо и напред показали приликом претресања основне мисли.

Ал' је то било у плану певчевом, да се Јелена одрече Абоговића, пак се Јелена *морала* одрећи. Јадна љубави! Ако се твоје свезе доиста тако лако кидају, онда је природа учинила највећу лудост, што је најлепше доба нашега живота теби посветила.

Ако је Јелена доиста без свакога изпитивања и уверења о издајству абоговићевом могла тако лако љубав из срца потиснути као што смо већ једном споменули, онда је није никад ни познавала, и све оне речи о њеној љубави биле су сама лаж и лукаво притворство.

Кад се о најјачој, а у исто време о најплеменитијој страсти овако олако говори, без свакога изпитивања и познавања људске природе, онда нам мора цела драма изгледати као играчка, као детињарија, пискарање без цељи у оној струци вештине која се, искуством и знањем кроз векове пропраћена, попела на врх свију вештина.

С овим нисам хтео рећи, да и ми морамо јошт сад да стварамо онакве узоре у драмској вештини, као Енглези и Немци; почетници јошт су далеко од мајстора, нити се може детињство прескочити. Али кад допуштам степене у напредовању, не могу допустити назадак и неатост у испитивању. Допустићу, да певац у *извршивању* својега плана ногреши, што га је можда овде или онде изневерила стварајућа духовна сила; али да овако грубе погрешке противу природе чини, то неће нико допустити.

Ма с које дакле стране сматрали заљубљену Јелену, морамо казати, да је неприродна, и да тако није могла радити у оним околностима.

Овакви неприродни црта у јелениним карактеру има и сувише. Тако је н. п. познато, како је Јелена клеветним речма шишмановим *поверовала*, да Абоговић жедни за круном, те га због тога као милостника одбацила; а кад јој касније, у II. делу, на страни 99-ој Шишман казује:

„Ох, кнегињо, гују си отровну
У недрима својим одгојила.
Ко ти с' јучер до земље клањаше,
Гукајући о љубави верној
Као голуб својој голубици,
Издајица постао је данас
И на теби и на домовини.
Та куга га, Бог да' уморила,
Видео сам, да то голуб није,
Но да граче гавран прождрљиви ,....
Абоговић за кнеза се дао
Извикати, те сад јури с војском,
Сакупљеном и с брда и с дола,
Управ амо белом Смедереву,
Да те стера са златна престола,
Па да тело његово простачко
На немањин престо се посади."

Јелена томе гласу не верује:

Абоговић? — И он издајица?
Та лаж то је; — црна лаж је само!"

Од куд *сад* те тврде вере, да јој Абоговић не може бити издајица, кад га је пре због поверованог издајства одбацила, дакле огорчила? Може ли тако радити разумна жена?

Но то је јошт у малој мери; да видите јошт веће недоследности у карактеру. На такав разговор долази и Јакшић, те јој и он казује, како Абоговић иде с бунтовном војском, а Јелена јошт не верује, већ их куне, што такве клевете доносе на Абоговића:

„Та што небо доле несурва се,
Па да *скруши црне клеветнике?*
Што се земља црна не раствори,
Да прогута *лажне те гласнике*,
Што од *Бога проклетника праве;*
Што анђелу рогове натичу
И ђавола силом од њег чине,
Што с' бацају измишљеним гресма
На праведног, као црним блатом,
Желећи га силом окаљати! —
Како рече? Шишмане говори,
Ко је тај издајник?

Шишман.

Абоговић!
Одавна сам то ти напред казо.

Јелена.

Ха, та *лаж је;* а лаж слушат' нећу! —
Чуј, Јашкићу, теби ћу вероват',
Како велиш? Ко је тај издајник?

Јакшић.

Абоговић, проклето му име! —
(Јелена оће да клоне; Јакшић је привати).
Но, шта ти је, висока кнегињо,
У лицу' си ко смрт побледила?
Помоѕите — помоз'те, господо!“...

Није ли штета за оно време, што се око ови речи потрошило? — Сад јој је Абоговић *анђео*, сад

јој је Абоговић *Бог!* — Може ли што неприроднију бити? Зна ли та Јелена шта говори и шта ради?

Сад да видимо Јелену као *матер.*

Ако је природа у љубави према Абоговићу заблудила, може бити да је матер на правом путу одржала.

Јелена је после битке с Абоговићем послала у Једрене сина Гргура, да од султана иште помоћи. Док су тамо Гргура ослепили, њу обузме жалостна слутња, што јој се дете тако дуго не враћа, те се са свим туговању преда.

„Срце ми је туга преотела,
Бледа страва румен разагнала
С ојађеног лица:
А глатко ми чело с тешке бриге
У боре се скупило дубоке,[1]
Те ми образ прерано остари;...
И коса ми већ белит' почиње...
Ал' све нека! ... тек да њега видим,
Мог мезимца ... моје чедо драго...
Да г' пригрлим на љубеће груди,
Пак би с нова увелом образу
Безбрижна се румен повратила!“...

После овакви речи јави јој се из ненада Гргур, који је њено туговање у приврајку слушао:

„Мати — мати ... ево т' сина твога!“

Шта мислите да је од превелике жудње онако болна мати у овом тренутку радила? Мислите можда, да је од радости *пала,* или с вриском сину притр-

[1] Цео тај пут у Једрене и натраг јамачно није ни онда трајао *два месеца,* а Јелени за тако кратко време тешка брига *ископа дубоке боре* на *глатком* челу! — Risum ne teneatis?

чала и пригрлила га? То би било сувише природно, пак би нас опоменуло на *обичну* жену, а певац је можда хтео, да нам покаже све саме необичне карактере, а кад су *необични*, мислио је ваљда, да морају бити и *неприродни*.

Његова Јелена од силног афекта *неможе да притрчи* сину; па да би нам била у томе стању разумљивија, разлаже нам речма своје осећање, своју жељу:

„Ха, Гргуре!... Јеси ли се, чедо,
Повратио мајци из туђинства?...
Оди!... Притрчи ми срцу брижном!...
Сваки тренут закоснења твога
Тисућу ми радости укида...
Сваки корак, којим се приближиш
Мајци својој, по један ми живот
Натраг враћа!... Ох, не стој ми не стој!“

Нису ли ово детињарије? — Разлагање афекта није ништа друго, већ слабљење његово у нашем срцу, који би нас онако уједињеном снагом потресао. — Афекти се овако никад не појављују, те с тога се на Јелену *љутимо*, слушајући јој залуд просуте речи, место да пам као мати сузу из ока измами.

После речи:

„Радост ми је ноге приковала
Земљи црној; притрчат' не могу
Да прекратим вечност, што од тебе
Твоју мајку дели!“

син јој тако исто проводи игру с речма бомбастичним, задржава ток радњи, која би овде имала *бурно* да тече, те да нас 'обрани, да нам неда прибрати

се, да никаквој другој мисли неда у срце продрети, да неби замутила главну импресију:

„Да притрчим?... куда ћу?... камо ћу?...
Ох, да могу ноћцу прејурити
Која дели од љубави мајке
Сина јадног!... Ох, да могу грдну
Помрчину разгонит' светлећом
Звездом љубави матерње!“

На што оволике речи? Та сама мисао, да ће му мати од туге можда свиснути, (почем је слушао туговање њено за њим и почем је сам себе због некадашњи поступака према њој корио) кад га види без очију, мора му у грлу угушити речи, и само их кроз плач две три пустити. Зар неби било доста и матери и нама оно неколико последњи гргурови речи:

„Долетио б', мајко,
Ал' не могу; јер ја те невидим,
. . . . Ја очију немам.“...

Али то јошт није доста. Јелена жели да нам покаже кулминацију своје неприродности, па нам и даље у самим бсзпослицама представља своје туговање:

„Ха! шта рече? Шта изусти јадан!
Ох, Гргуре, нс титрај се с мајком...
Не играј се тако са светињом
Љубави матерње!.. Ох, пореци
Ту лаж црну из млађаних уста,
Што т' измисли недозрелост твоја,
Тск да мучиш срце материно!“

Гргур.

Камо среће да порећи могу
Ту истину ко лаж црну?!.. Ал' не!..
Истина се порећи не даје!

Не издаје ли овај разговор као оно на парлаторији, где су људи летвама и преградама разстављени? — Ако је Јелени радост ноге приковала, те не може приступити сину, шта задржава *сина* да матери не приђе? Онолики пут од Једренета до Смедерева могао је прећи с војом, а два корака до матере не може да учини?[1]

Мати се већ уверила о грдној несрећи, која јој је „драго чедо“ снашла, па место да се преда изливу својега туговања у нарицању, у кукању, које и најтврђе срце потреса[2] — она се пренемаже и брбља којешта:

„Је л' сан ово, ил је црна јава?...
Ал' не.... сан је!... Та сан је то само!
Да је јава, мртва бих лежала,
Укочена, бледа;... а срце ми
Још у грудма ево куца!... Сан је!...
Страшан сан је само!... Јер ето вас
Где стојите укочени, бледи...
Ни око вам на лицу не трепће,
Ко прилике страшног сновиђења!...
Да је јава, до сад би се давно
Угушила у језеру суза,

[1] Ваља знати, да је војђа био *ту*, а не на страни, но то је певац јамачно заборавио, као што је сметнуо с ума, да мртвога *Стевана* слепог с позорнице уклони, да га ту не затеку: *Јелена, Јакшић, Стеван и Шишман.*

[2] Као што је на пример нарицање сестре батрићеве у „Горском венцу.“

Што би јади срцу изцедили....
Сан је дакле... то сан бити мора!"...

Од куд јој у таквом тренутку времена, да *мери* лица, која око ње стоје, да види, како су сви *„укочени, бледи"* и да *„им око на лицу не трепће,"* као да су *„прилике страшног сновиђења?"* Ово би могао рећи *други*, који би нам о овој појави причао а не мати, која сама страда.

С афектима је чудна ствар! Ма колико се различно према различним условима изражавао говор њиов, опет има у свима једна тајна жица, која се у свима срдцима одзива; опет има у свакоме известна мера, коју несмеш прекорачити. *Једна* кап више бачена у пуну чашу, превршиће је, и све друго биће у залуд бачено. Срдце ти је наше као *виолина*: ако за длаку, тако рећи, уватиш више или ниже, већ ти је глас *погрешан*, и прозујаће поред ува с противним упечатком.

После даљега туговања, пошто је Шишман сву кривицу бацио на Абоговића:

И свему је Абоговић кривац!...
Он доведе нас до ове нужде,
Он нас баци у невољу тешку,
Те с' гушимо сада у сузама!"...

да видите чудо од матере, да чујете, па да се камените, какве мисли падају матери на памет у часу онакве жалости:

Јелена.

„Јест! ох, јесте... он је свему кривац!
Некада га као Бога штовах,
Рај ми беху груди му витешке,
Кад на њима тијо наслоњена

Ко кроз санак бајни слушала сам
Ласкаве му речи о љубави
Неизмерној, жаркој... Ал' сад видим
Лаж његову, лаковерност моју....
Ох, просто му никада не било
Што превари срце ово верно!"

То говори деспотица, то говори *мати* пред синовима, пред толиким сведоцима у часу горкога туговања и преварене последње наде у турску помоћ! Може ли бити веће безсрамности, веће неприродности?

2. Абоговићев карактер.

И абоговићев карактер није ништа бољи од јелениног, јер и Абоговић као *милостник* ради противу природе, као *државник* ради *неразсудно*, као *родољуб* показује се *дволичан*, као *јунак* појављује се *слабомоћан*, па најпосле неразсудно и умире.

а) Абоговић као милостник

Абоговић се враћа с бојног поља увенчан сјајном победом над злотворима; деспотица, његова драга, спремила му је сјајан дочек, и излази му на сусрет, пуна љубавног огња и нестрпљивости. На речи абоговићеве (стр. 15).

„А ти прими ево срце моје,
Које т' штује као Бога свога,
У замену за твоју захвалност."

одговара му *Јелена* у заносу:

„Штује, велиш само? — Зар не љуби? —
Ох, говори, да л' не љуби? кажи!

Абоговић.

Та љуби те, госпо, љуби; — веруј! —

Јелена.

Па кол'ко ме љуби? кол'ко, реци? —

Абоговић.

А зар тражиш мере? — Онда створи
Нов свет себи, с безкрајношћу
Од овога већом, па нек буде
Та безкрајност нова мерило ми
Осећања мојих!
Да ми видиш плам у срцу мушком,
Што га твоје очи запалише;
И да видиш своју слику бајну
Над олтаром, што ти га сагради
Љубав моја у срцу пламтећем,
Да т' ко Бога штује, те да једном
Речи мојој поверујеш!" и т. д.

Пре свега морам приметити, да ово двоје заљубљени овакву исповест казују не у *самоћи, без сведока*, као што то сама стидљивосг и љубавна мòра по својој природи иште, него *јавно*, у дворишту јелениног двора, пред Шишманом, Божићем, Дриновићем и Твртковићем.[1]

Овакву љубав на јавном месту жигоше највећа безстидност или крајња непажљивост певчева на *место*, да ли и у колико одговара овом или оном разговору, овој или оној страсти. Ако је дакле *Јелена*,

---

[1] Да не би ко год помислио, да су ова лица можда тако удаљена била, да овај разговор нису могла чути, — морам приметити, да је не само Твртковић, кад се Јелена појавила, своје другове опоменуо:

„Деспотица иде; добро паз'те!"

него да је и Божић, чувши разговор јеленин с Абоговићем, у себи рекао:

„Ох, ти змијо, — утворо проклета!" (15).

као слабија женска страна, која нам је јошт пре тога као *блудница* описана, заборавила, на *коме месту* изјављује своје осећање — зашто се *Абоговић*, као војвода, не одржа у границама пристојности, стида и подчињености?

Но као *неприродна* љубав није ни чудо, што је у изјавама не руководи природа.

Природном љубавнику не би ни пало на памет, да у *овавкој* прилици *уверава* деспотицу о својој љубави, кад сад томе није време, сад, после дугог растанка њиовог.

На страни 56-ој вели Абоговић Јелени:

„Ох кнегињо, ја сам тај изданак,
Моју љубав, ко што сад називаш,
Већ толико пута заливао
И појио сузам' из очију".

Какав је то јунак, који својој драгој исповеда, да је толико пута за њом *плакао?* Како је могла Јелена волети оваквог *плачљивог мекушца*, да у њему налази свој рај и пакао:

„Он је мени више
Него љубав и него блаженство;
Живот ми је, биће, рај и — пакао" —

кад је познато, да женске по самој природи воле мушку тврдоћу него женску нежност, воле мушку опорину него женско мекуштво и превртљивост.

Како се овај мек карактер слаже с оним цртама опора страовита јунака, које нам је сам Абоговић на страни 17-ој на себи описао:

„На што ми *јунаштво*,
На што слава с крвавих бојева,

На што *мишица снажна, окорела,*
На што *поглед оштар, смртоносан,*
Од ког стрепе проклети душмани,
Кад засевне из ока мргодног?
Кад оружјем тим победит' не ћу
Никад тебе!“

Оваквом јунаку не приличи љубав разнеженог, размаженог каквог *момка*, каквог ветрогоње из *салона*, већ љубав озбиљна, а опет бурна, уздржљива и мушка, а опет огњена, љубав у делима, у пожртвовању, а не у речима и у плачу, љубав од прилике *отелова* у Шекспиру.

На страни 4-ој вели Божић, као прави пријатељ Абоговићев:

„Оно око, *што се је навикло*
На бојноме пољу као муња
Просипати ватру.....
. . . . сад му поглед
На женштини виси; *она мишица,*
Која с' никад с мача не скидала,
Сада баца драгани пољубце“.

На страни 15-ој вели му Јелена:

„Ал' да нема таког војсковође,
Разборитог, мудрог и јуначког,
Који с боја увек дому своме
Са победом враћат' се навикао“. —

Из ови и други речи види се, да Абоговић није више *млад момак*, већ *зрео човек*, а зрелом човеку не приличе сузе у љубави, што им је природа извор у таквој прилици затворила, штедећи их за друга племенита осећања.

Кад писац прида какву црту свом драмском лицу, он мора добро пазити, да та црта одговара

свима другима цртама. Писац не сме никад да заборави, шта је где његово лице рекло и радило, јер према томе мора се и друга његова радња касније управљати. То је она врлина, којој се дивимо у карактерима од велики драматика.

А како је у нашој драми, видели смо; но за доказ јошт један пример: на страни 40-ој Шишман описује Јелени Абоговића овако:

„Та природа лепшег створити га
Није могла!.......
Око љупко, а поглед умиљат,
Кад е' насмеши, мислиш зора пуца,
Раскошно му небо окитило
Милинама цео створ спољашњи“.

И ако ове речи теку из уста *лукавога* Шишмана, то опет морамо мислити, да је у *овој* прилици истину, мало улепшану, говорио, почем му није било до тога, да га Јелени *омили*, већ да га *омрази* представљањем његова рђава срдца.

Кад ово *љубко око*, *умиљат поглед* и *милине* у створу спољашњем сравнимо са описом на страни 17-ој, дакле са *оштрим и смртоносним погледом* и са *окорелом мишцом*, онда морамо мислити, да је певац заборавио, шта је казао на споменутој 17-ој страни.

Но неприродност абоговићевог карактера јошт се већма показује у даљој његовој радњи.

Јелена га опомиње, да ће је изневерити, да ће јој круну преотети, па је после одбацити као „какву изношену одећу“. — Абоговић се правда, да на престо' није ни помишљао, да је она

„једина цељ живота“ његова — па на један пут, без свакога за то спремања, без сваке предходивше борбе, одриче се своје „љубазнице“:

„Хвала т' госпо, у добри час ти ме
На ништавост моју опомену! —
Ха, вере ми, ја с' кајати не ћу:
Ал' ти ћеш се покајат', кнегињо!
Љубазника више видет' не ћеш, —
Али мене — мене ћеш видети!“

Место да су га јеленине речи о издаји као гром поразиле; место да је у том одсудном часу све употребио, те да деспотицу увери о својој невиности, и да јој измами тајну: ко га је тако оклеветао — он је се најлакше одриче, као да му није никад горео љубавни *„плам у срцу“*, као да је није никад *„као Бога штовао“*.

Наш певац морао је узети *обичну* љубав из грађанскога живота, где су обоје на равном степену људски односаја, где се дакле и *јогунство* често у љубав уплеће, те и најслађе часове отровом својим загорчи, па кадшто и сам живот превида, — али оваква љубав у многим знацима не подудара се са љубављу Јелениним и Абоговићевом. Јелена је *деспотица*, па још у *оном* времену, а Абоговић само *војвода*, и кад се *владарка* толико понизи, да с војводом својим дели љубав, онда том војводи прођу кроз срдце *сто ножева*, кад се опасност појави, да са свог *неба* на земљу падне.

Ни с овога дакле гледишта не може се оправдати абоговићев поступак, а још мање с гледишта праве природне љубави у последицама њеним.

После оваквог напрасног разстанка не чусмо ни једне речице абоговићеве, која би нас, бар у часу усамљености, опоменула, да је у том пустошном срдцу некад сијало сунце из јелениног ока; не чусмо ни један уздисај, да се из груди подкраде, те да нас опомене, да је борба била велика и опасна, док је онај идол с престола збачен. — Каква је то љубав? Какве су то природе?

б). Абоговић као државник.

Видели смо, како је Абоговић детињасто проиграо јеленину љубав, коју је могао *најудесније* употребити за властољубиве намере, да их је имао, и које само назиремо из *случајно* бачених речи:

Ја с' кајати не ћу:
Ал' ти ћеш се покајат', кнегињо![1]

Пошто је као неприродан милостник морао уступити плетки Шишмановој, видимо га на другом пољу, опет као *туђе* оруђе, на пољу опозиције, као извиканог деспота, те да дану му власт извојује противу некадашње своје драге.

Његови пријатељи, који су једва дочекали, да га виде одтргнута од јеленине љубави, те да га на престо попну — морали су му одкрити своју

[1] Писац није хтео да нам представи у Абоговићу властољубца јер то никаквим карактерским цртама на њему није показао, док се није са деспотицом раставио и докле га нису војводе са својим присталицама за деспота извикале. Због тога и сматрам ове речи, да су само случајно из пера испале, не имајући никаква предходна основа у владању абоговићевом.

намеру, да ће га на скупштини[1] пред његовим двором изабрати за деспота.

Какав се показује Абоговић у овој прилици?

Партаје се грде као пиљарице, једни не ће деспотицу, већ Абоговића, а други бра̂не Јеленина права. На ту вику дође Абоговић:

„Шта је ово? — каква је то врева?
Зар је дотле непослушност мрска
Већ нарасла, да у моме двору
И пред мојим очима
Холу главу своју разбацује?
Зар сте с' крви тако зажелили,
Да вам очи веће заслепише,
Те хоћете жеђу своју љуту
Мрком крвљу браће једнородне
Да згасите? — Опаки породе!
Зар ни толко не живи поштења
У срцу вам, да бар моје дворе
Не каљате крвљу братовљевом? —
У корице са жедним мачима! —
Ти, Божићу, повод свађи кажи".

Овде се Абоговић бу̑ди, као да не зна, зашто су се скупили и зашто се грде; љути се, што се међу собом кољу, те траже, да жеђ своју загасе крвљу браће једнородне, а кад чу, да њега желе

[1] Од куд се ова скупштина *у дворишту абоговићева двора* скупила, и то од *обе* партаје, абоговићеве и јеленине, није нам познато. И ако није била права скупштина, то се опет онолике војводе, онолика властела с обе стране није могла скупити *случајно*, без ичијег позива, а то нам се нигде не каже. Кад се какво место у д[р]амској радњи промени, онда морамо знати из даље радње и узрок, који је томе предходио. Овакве ситне ствари не би требало ни спомињати, кад би им наши писци поклонили своју пажњу.

за деспота, онда му *иде* у рачун, да се крв једнородне браће пролива. Кад му се Јакшић показа у тој прилици као жесток противник и бранилац јелениним права, мислите ли, да је као мудар државник покушао, да разборитим речима обе партаје сложи и од проливања крви одврати, што им у предстојећој опасности од Турака треба слоге и преки лек; да Јелена не одговара потребама народним; да ће земља неизбежно пропасти, ако се таквом неразсудном управљању с народом не стане на пут и т. п.? Боже сачувај! Ево да чујете, како уме Абоговић и непријатеље да задобије, и како жели избећи грађански рат до последње нужде:

„Шта то рече! (вели он Јакшићу) — коме ти
то збориш!
Ал' почекај, слуго Јеленина,
Преломићу ја твоје јогунство;
Бичем ћу те, псето, нагонити,
Да се мораш мени поклонити,
И кнегиња она хола твоја.
Што ме јучер с презрењем одбаци!
Ко презире кнеза вишеславског
Хоће платит' са својим животом“.

Каквом се чаролијом на један пут збрисаше у срдцу она племенита осећања, онај племенити гњев, што се брат на брата диже? Какве су то војводе, које се пред новоизбраним деспотом претичу у речи, које без свакога страопоштовања не дају деспоту доћи до говора? Какав је то нов деспот, који овакву гадну свађу слуша, пред киме сви у глас вичу, место да сви муком умукну, те

да се само *његова* реч чује? Због овакве показане глупости и слабости право му каже Јакшић:

„Подла раго простачкога рода!
Та да имаш само капљу једну
Племените крви оца свога
Не би данас бунтовником био.
Твоја мати кад те је зачела,
Мора да је глупога простака
У постељи својој загрлила;
Јер глупост ти твоја доказује,
Да с' простаку од срца одпао".

На овакву погрду Абоговић *ништа не говори*, а пошто се Јакшић са својима уклонио, размеће се с претњом:

„Ха, ово ћеш платит' ми, Јакшићу!" —

Овакву гадну поругу може само *кукавица* да поднесе, а јунак радије губи главу, ако не може другчије да одбрани своју част. Док би други на његовоме месту Јакшићу све зубе у грло сасуо или би у двобоју и сам погинуо — Абоговић прелази брзо с Јакшића на деспотицу, и куне се србском вером, да ће се за то *презрење љуто осветити* — као да може бити за њега веће увреде од оне, коју му је Јакшић нанео.

„Ха, ово ћеш платит' ми, Јакшићу!
Ево вам се кунем србском вером:
За презрење охоле кнегиње
И поругу њених удворица
Љуто ћу се осветити!" —

Лако је иза грма стрељати, лако је освету вршити у буни, у крвавом рату, где се за новог деспота тисућама крваве; али тиме не опра ону црну

љагу подлости и страшљивости. Онакве речи и у *четири ока* изговорене распаљују срце до беснила, а *нов* деспот, који би требало, да у свакој прилици покаже своје достојанство, *пред онолико светином* одужује се простом претњом.

Слабомоћан и подал човек, који се служи туђим рукама, не познаје границе својој освети, и тешко оном, који му падне у такве осветне руке. Своја рука вреднија је него стотине туђи руку за стишавање гњевнога срдца. Такав је и Абоговић. Немоћан, да се Јакшићу *сам* освети, мало му је што ће у таквој освети *стотине* пасти, већ треба, да и *„деца у мајчиној утроби пропиште“*, треба да *„Србија постане пустињом“*:

„Мач осветни раздора крвава
Нека с нова суне из корица,
Нека тлачи мало и велико,
Нек' растури дворе и кућишта,
Нек' разори њиве и усеве —
Нек' пропиште деца у утроби
Мајке своје, нека свет уздркће,
А Србија пустињом постане“.

Ова се претња касније и испунила, и абоговића савест не запита: чиме ћеш одкупити оволике жртве? вреди ли твоја увређена љубав (стр. 74), твоје властољубље онолике несреће, у коју ће цела земља пасти?

Но кад га је већ оваква представио, зашто му не сачува тај карактер до свршетка, зашто му не даде јачине и постојанства, те да нам срце зањ придобије? — Овакав страшан осветник гњави и убија немилице

„Пут му каже дим од села наших,
Пиштајући јаук деце слабе
И стењање умирућег војна
У ранама и у крви својој!
Тињајућа гаришта траг су му,
Усирена крвца од јунака,
Које сабља бунтовна покоси“. (стр. 100).

док има изгледа, да ће све незгоде савладати и деспотицу с престола збацити, ал' кад га изневери нада, што му краљ босански одрече помоћ и што је султан пошао с јаком силом на Србију, онда се као вук облачи у овчију кожу, онда му се пробуђује оташтвољубље, онда оће за народ да се жртвује! Зар раздор и међусобно клање нису били по Србију и пре тако исто опасни, као и сад? Зашто његовом властољубљу није сметало проливање братске крви *пре* добивене прве битке, која га је осмелила, да пође на Смедерево, већ *сад*, кад виде, да ће му сав труд бити узалудан, што ће их Турци тако поцепане најлакше савладати? Зар пре тога није било Турака, који би на Србију зијали већ само сад?

Абоговић може *децу* обманути с оваквим моралним наказама, ал' не људе. Пошто се Кир Јања уверио, да му неке облигације ништа не вреде, он их *поклања*, да учини добро дело.

Но најпосле да му допустимо, да га је сад *известнија* и *ближа* опасност поправила, а поправци није никад време за живота протекло — опет питамо: зашто он *сам*, побеђен већом предстојећом опасношћу, побеђен оташтвољубљем, не поиска мира од деспотице, ради спасења земље и народа, у толико више, што би као *победитељ* искао мира,

дакле не као *понижен*, него је чекао, да га деспотица на помирење позове, те тиме га на предстојећу опасност опомене?

Да чујете саме његове речи:

„Ал' чиме ћу дочекат' Турчина? —
Данас сутра биће на граници!
Зар раздором и неслогом мислим
Да одбијем прождрљивог звера,
Који веће чељусти отвара,
Да прогута кукавну Србију?“ (стр. 168).

Лепе мисли, само штета што су доцкан просинуле у таквој глави, као блудном сину правила мудрости после проигране младости.

Па шта ради, да постигне ово помирење? Иде лудоглаво у очевидну своју пропаст.

Пошто је писмо прочитао, којим га деспотица зове на помирење, роди се у њему најпре *сумња:*

„Но ако је ово позивање
На помиру тек ново притворство
Нова мрежа освете очајне?! ...
Не, ја нејдем њима!“

а мало после, бајаги због Турака, вели:

„Морам ићи! — То Србија иште.
Нужда њена, — нужда је и моја,
Та за њу ћу и последњу капку
Крви своје радо источити! ...
Нека буде смрт извесна тамо —
Идем ... идем! ... Та спасења народ
Изчекује од Абоговића,
Од њег' тражи мелема за ране,
Што проклети раздор зададе му,
И он ће му наћи изцелења,
Ил' ће ладну смрт загрлит' вољно!“

Залуд га Божић одвраћа од таквог предузећа, представљајући му опасност, која га очекује од јеленине преваре, залуд му побија разлоге, да се сад доцкан нада, да ће одклонити од земље проклетство

„Које нас је — на жалост је тако! —
Тол'ко крви већ јуначке стало;
Ал' шта, ако са овим кораком
Још учиниш горѐ? ... Раздор клети
Још већма ће разпламтити срца
И распирит' страсти разуздане,
Ако тебе несрећа погоди ...
А бојим се ... ја се јако бојим“...

све то не може да задржи Абоговића, да не иде на помирење, што бајаги *жели*, да буде жртва. Ко му то не ће веровати?

„Захтевају л' крви“

(вели он на страни 172-ој.

Ево срца, нека га распоре
У беснилу своме, па нека се
Мојом крви жедни већ напоје....
Крв народа тек' да се сачува;
Требаће нам, Божићу, што прије!“....

Абоговић је велики фарисеј! Све те лепе речи сад већ ништа не вреде, као огртач после кише.

Али ајде и да му верујемо, да су му ове речи ишле *од срдца;* опет се не можемо да уздржимо, да га не запитамо: мислиш ли себе да жртвујеш лу̑до, на што чиниш толики пут, кад те то може много лакше стати! Убиј се *сам* у признавању своје кривице, пак ћемо те још и сажаљевати. — Ал како му не паде на памет, да би свом народу као

велики војвода у овој несрећи, у рату с Турцима, био од много веће користи са својим животом, него кад би се озлојеђеној партаји бацио у руке, да га као зверови разтрзају? Да се такво номирење није могло никако другчије постићи, већ да се он жртвује, као некада *Кодар*, онда би му такав корак урачунали у моралну заслугу; ал' овако га сматрамо као лудост, као безумље. Зашто пођe *сам* непријатељу у руке? Зар се то помирење није могло постићи на неком *трећем* месту поред многобројни пратилаца с једне и с друге стране, већ у Смедереву? Није ли ово други Гетеов Егмонт? Ко ти га сажаљева, кад га тако у клопки уваћена непријатељ убија? — Нико?

3. Јакшићев карактер.

Од свију карактера најчеститији је Јакшићев карактер. На њему *једном* нема никакве мане, што је у онаквом вртлогу узколебани страсти остао *сталан*, *непоколебљив* и веран својим начелима, што је до краја катастрофе издржао све ударце као јунак, као најчеститији војвода, као веран син своме оташтву, и кад је видео, да све пропада, није хтео да преживи несрећу својега народа

„Све је већ пропало! (вели нам он),
Хајд', Јакшићу, сад у бој најљући,
Јер и тебиваља данас мрети,
Кад последњи часи Србији куцну!“

По кратком времену враћа се из боја рањен:

„Овде ће ми живот да с' угаси,
Који беше Србији посвећен!

Ох, Србијо! твој пад већма тишти
Срце моје, него што ће душа
Да остави уморено тело!...
Са тобом сам, Србијо, живео,
Са тобом ћу ево и да умрем! —
.... збогом ... збогом
Земљо мила мојих праотаца". ... (Умре.)

Лепо нас је писац задовољио, што је саставио два противположена карактера на свршетку, што највећи патриот Јакшић у боју убија највећег издајника и зликовца Шишмана. И ако у обштој погибији падају и патриоти и издајници, опет је правосуђу учињена накнада, што је добродетељ над неваљалством одржала победу, што је Шишман морао пасти од руке Јакшићеве.

Судећи по другим карактерима овде споменутим и неспоменутим, који не носе на себи знаке дужега размишљања, изпитивања и сравњивања, већ саме случајности, жао ми је, што не могу изузетну врлину у Јакшићевом карактеру приписати особитој певчевој пажњи. Међу тим хвала му, што нам је ону горчину онако лепо засладио, и сваки ће му се радо хвалом одужити, кад види, да се тај Јакшић у свима приликама показује себи доследан. Тако н. пр. кад Гргур у часу очајања и највеће опасности предлаже, да ишту помоћ од султана, он је *један*, који се томе као патриот и као разуман човек противи:

„Зар Турчину да се у наручја
Бацамо ми сами? — Та он једва
Чека само тај тренутак згодни,

Да се на нас свом силом окрене! —
Паз'те добро, шта сада чините;
Султан ће нам вољно сад помоћи, —
Ал' та помоћ скупо ће нас стати!"

-- ---

Оволико разлагање не би било нуждно, кад не би било и такви писаца, којима критика без оваквог разлагања не би била од користи. Па опет сам избрао само она места у драми, која су, као по себи важнија, јачим, одликујућим цртама мáне на себи показала; јер *мањим* манама местимице показаним не би било краја у претресању, као што је н. пр. уплетена појава са слепцима, Осман-пашино владање приликом ослепљивања Гргуревог и цео тај акт ослепљивања, описивање Косова поља у невреме и т. д. и т. д.

V.

Најпосле морам споменути и неке погрешке у стиху и језику, које већ не би требало ни у једној књизи да нађемо.

Коме данас од књижевника није познат прелом у стиху, који помештен са својега места на друго квари ток и ритам у стиху? Па кад овај прелом налазимо уредно употребљен у свима нашим народним песмама, по самом уву, без сваке теорије, зашто не би још с већим правом захтевали од наши учени певаца, да на ово правило никад не заборáве?

Петочлани трохејски стихови имају, као што је свакоме познато, прелом после другога коленца. Ако овај прелом падне на неудесно место, дакле у

половину речи, онда је сва спољашња лепота овом стиху поремећена.

А какав је прелом у овим стиховима:

„Већ ме|не слу‖шају,|— матер|своју“ (стр. 34).
„Не о|бузда‖нима|, жељу|зачну“ (стр. 56).
„Гргу|ра у‖био? —|Само|зато“. (стр. 84).
„У свет|оту‖рише,|да про|сећи“ (стр. 85).
„Раздо|ра, не‖слоге|... Освр|ни се“ (стр. 184(.

Овакве погрешке већ се не могу сматрати као случајности, него као небрижљивост певчева.

Осим ове веће мане у стиховима упало ми је у очи скраћивање стихова, тако да су стихови место обични 10 слогова добили само 8 па и 4 слога у сред тока говора.

Скраћени стихова са пуним смислом грдна је множина у овој драми, па зато ћу само неколико навести:

„Но из тог се зло изродит' може,
Зло велико!“ (стр. 33).
„Да учиним, што би памет строга
Осудила после“. (стр. 35).
Зар је дотле непослушност мрска
Већ нарасла, да у моме двору
И пред мојим очима,
Холу главу своју разбацује?“ (стр. 67).

Оваква скраћивања стихова појављују нам се међу другима подпуним стиховима као какво спотицање после лепога хода. Зар се и такве маленкости не могу избећи?

Зашто наш певац онако грубо греши противу граматички утврђени правила и противу језика:

„*Буктајући* пламен у грудима
Њиним младим нека тајна рука
Подстакњује". (24).

„Ком по вазда́н само песму *поји*" (41).
„Кам те среће да т' *корети* могу!" (59).

„*Викајући* непрестано *за* нас
Да смо јоште млади". (78).

„Овим ћу ти мачем у гркљану
Угушити тај глас *крештајући*". (82).

„Брат на брата свога
„*Устануо* са мачем у руци"? (89).

„Што *проведех* бдијућ над синовма". (93).

„*Гукајући* о љубави верној". (98)

„*Пиштајући* јаук деце слабе". (100).

„Љута гуја није *отрована* (ваљда *отровна?)*
Ко ја што сам". (153) и т. д. и т. д.

Најпосле ваља мотрити и на уподобљавања, на преносе и фигуре; ваља се певцу придржавати правила о њима; а не да скаче с брда у долове и обратно.

Каква је ово поетска ри̂за?:

„Кад вам срце, грлећ' се са страст'ма
Необузданима, жељу *зачне*,
Не чекате, да *сазре* у вама
И дубоко корен да ухвати;
Но још док је у *танкој чаури*,
Недозрела, *бледа*, и тек *машта*
Пламене љубави, која би се

По довољном *брижном неговању*
Из *чауре* после изродила,
Напушћате, да с' *одма прогризе*
И измили на зрак непознати,
Те угине у првом дисању
Необичног, пламенога зрака!"

Молим читаоце, да пажљиво прочитају ове стихове, те да се увере, како може фантазија страшно заблудети, па и разум са собом одвући.

Најпре се жеља уподобила *семену*, почем се каже, да се *зачиње*, и после се лепо у том облику продужује уподобљавање, почем се каже, да жеља *сазире*. С тим је сад свршено; али не певцу — он се од сазревања враћа на *корен*, од корена прелази чак на свилену бубу, на *чауру*, а чаури је жеља *недозрела* и *бледа*. После овога претвара се жеља у *машту пламене љубави*, а та машта претвара се опет у *чауру*, у *лептира*.

Зар оваквој фантазији не треба подрезати крила?

У Београду, месеца Октобра 1867.

Ђ. Малетић.

Писмо писано митрополитом црногорским Савом митрополиту московском Платону 1776 год. Фебрара 26.*)

Іаснѣ ѿ Бозѣ Преѡ҃щеннѣйшїи владко мнѣ во Хр҃тѣ Братъ
І҆ Гдр҃ь.

Слишно по всѣй Єѵропи, и вл҃ѹхъ приходитъ ѿб вашемъ Бг҃оразѹмїй и Попеченій ѿ Ст҃ыхъ црквахъ й ѿ православїи радѹюса дѹшею. Того радй дерзаю ваше Преѡ҃щенnство ѹ҆трѹдитъ ивамъ, донести ѿ ѿбщемъ народѹ Славено Сербскомъ: который ѿбретаютса под҃ташкїй й несноснїй Іарамъ Іга тѹрецкагѡ попѹщенїемъ Бж҃ескимъ Грѣхов ради нашихъ: й несамо ѿ себѣ пишѹ вашемѹ Преѡ҃щенствѹ но ѿ всѣхъ архїерешвъ бѣднїихъ которїй сосѹзами й совоздиханїемъ Іросатъ, ст҃ѣйшїй Правителствѹющїй Сѵнодъ: Бг҃а ради правосѹдїа просимъ:

Архїерей Самоковскїй.
Архїерей Іштипскїй.
Архїерей Скопскїй.
Архїерей Новопазарскїй.
Архїерей Нишкїи.
Архїерей Ѹжичкїй.
Архїерей Бѣлиградской.
Архїерей Босанской.
Архїерей Херцеговачкой.

Которїй вси Изгнанїй й лишенїй своихъ пр҃етоловъ. И

---

[1] Ово сам писмо нашао у Витанској семинарији у оригиналу. Оно се чува са другијем писмима митрополита Платона која су му писана од разни лица иза границе. Ја сам се старао онако преписати га као што је у оригиналу. Знаке препињања нисам метао, а тако исто ријечи под титлама нисам хтео допуњавати. Потпис имена митрополита Саве, у колико је се могло, — вјерно сам списао — подражавајући његовом писању. Налази се ово писмо под № 48. Ђакон Живоин Јовичић.

скитаются ств҃ой горой, а҃ иный заточеній на различнаа мѣста и никакова епархїа неимѣетъ своего природнаго архїерея Сербина: Нω вси изгнанїй и своихъ прес҃толовъ лишеній неправосꙋдїемъ Константинополскагω Патрїарха и ихъ синода: а наихъ мѣстω ввзведеній Грекїй чтω ꙋ҃ вся правила Ст҃ыхъ апс҃толовъ и ст҃ыхъ ωц҃ъ никаковой правъ неимѣетъ мѣшатся Патрїархъ Константинополскїй, ꙋ҃ Сербскїй Націωнъ ёще тω ω҃ первагω Ст҃ытеля Савве Прос҃тыла Сербскагω како се мощно изобрестъ ꙋ҃ кайтъ, То естъ сꙋлтанске Секретарїе.

Того ради вси вишеписатїй архїерей Просать Сосолзами, Ст҃ѣйшїй Правителствꙋющїй Сѵнодъ. Бога ради и единовѣрїа, и единоꙗзїчїа и единокровїа Снами: Соболѣзнꙋйте по Братїй Своей изгнани и не волни и лишенныхъ своихъ Пр҃етоловъ неправосꙋдїемъ Патрїарха Константинополскагω и ихъ Синода чтω против всѣхъ правъ цр҃ковнїихъ дѣлаютъ и Припорти Ст҃отатствω кꙋпꙋютъ. Воздвигните Прес҃толъ Падшїй Сербскїа Архїеп҃копїй котораа ω҃ греков всакагω Бл҃олѣпїа лишена неправедним сꙋдомъ Константинополскагω Патрїарха и ихъ Синода.

Вси вишеписатїй Бѣднїй Архїерей припадаютъ к' тронꙋ ёа Величес҃тва Хрс҃тω любици Со слѣзами и воздиханїемъ милости просать. Крѣпкаа Стражω Хрс҃товѣй цр҃квїй. Помози Бѣдним, и изгнанимъ и лишенним своихъ престолωвъ. Тебѣ Бг҃ъ воздвигаω на толъ Трекисочайшїй Престол и покорїω варварскїа Ꙗзики. И мирно цас҃тво ωградїω. Їсилꙋ Мꙋдрости и крѣпости даровалъ. И повсѣй вселѣнѣй Пр҃славилъ.

Правос҃лавнаа Правосꙋднаа великаа Гдр҃на Ёкатерина изли фїалъ Милосердїа своегω нанасъ вѣднихъ архїерешвъ Сербскихъ, Тебѣ имами по Возѣ застꙋпницꙋ.

Застꙋпи насъ при порте что греки неви мѣшалисъ ꙋ҃ Сербскїй нацїωнъ: тимъ насъ вѣчно одолжишъ.

. Мы на колѣна дневнω и нощно вꙋдемъ Бг҃а молитъ ω Бл҃гочестивѣйшей Самодержавнѣйшїй великой гдр҃нѣ Імператрицѣ Ёкатеринѣ Алексїевнѣ: и ω Бл҃говѣрномъ Гдр҃ѣ великомъ князе Павле Петровиче и ω Бл҃говѣрной Гдр҃нїй великой кнегини Надалїй Алеѯїевнѣй, что милостъ Бж҃еская невый пре-

сѣкма тѹю кровъ цр҇твоватъ доскончанїа Свѣта: Православный Бж҃їй Архерею Платоне: ѐжели Бг҃ъ возгл҃олетъ во сердци е҃а величаства: ѿ своводитъ ѿ Грековъ Пр҇естолъ Сервской а҃рхї-епкпїй Пекской: Той и мѣетъ ꙋ҃ вашей имперїй а҃рхимандритъ Ст҃о почившагѡ Патрїарха Василїа Беркича которой прошлїа рати извѣгли вроссїю а҃ Бл҃женнѣйшїй Патрїарха ѿкончилса. ѿнъ архимандритъ авваќꙋмъ Годань Бꙋдетъ за престолъ Серв-скїй Бытъ. а҆рхїепкпъ, вси Сервскїй архїерей е҃гѡ примꙋтъ срадостїю да знаетъ тꙋрецкой Іазикъ й гречаской онъ, При-родїй Сервинъ да́ ѕнаетъ й ѿвреде здешне просимо его послатъ.

Е҃же ли Бл҃говолитъ: еа величаство й Ст҃ѣйшїй Синодъ да подпишетса во вѣчнїе роди бытъ е́мꙋ и Понема Бꙋдꙋщимъ Под Ст҃ѣйшїй Правителствꙋющїй Синодъ всероссискїй: й да никаковой архїепкпъ Сервской неможетъ поставитса Без ꙋ҃просꙋ е҃а величаства й Ст҃ейшагѡ всероссискагѡ Синода. А ежели нꙋжда вꙋдетъ за престолъ Пекской да можетъ Битъ рꙋской архїерей архїепкпъ пекской Поединокровїю и е҃диноазичїю.

Из того вовремѧ ратнаа Можетъ силнꙋ крѣпость и мѣтъ россїа: ѿ Сервскаго нацїѡна: какъ то имѣли авꙋстрїйскїй иМператори вовсакой рати Спортою.

Томꙋ радостни Бꙋдꙋтъ вси вси Сервскїй архїерей й весъ Сервскла нацїѡнъ, и на томъ подпишꙋтса Срадостїю: Мнѣ врꙋцѣ предатѡ ѿ всѣхъ архїерееѡвь Славено Сервскихъ. Какъ найстаршемꙋ й никаковой власти неподлежащемꙋ Смоими Чер-ногорскими народи.

Дла того премꙋдрїй и златоглаголивїй Платоне Бж҃їй архї-ерею спомощаствꙋйте й ѡсвоводите ѡве вѣдне архїерее ѿ Гре-ковъ: россїй свременомъ заплатитса кровїю ѿ нацїѡна Серв-скагѡ, чтѡ есть найдражайше.

Изчернїа гори ва кате-дралной нашей Митрополїй Цетине 1776. Февралѧ: 26.

Впроче́мъ ѿстаю смоимъ глꙋ-вочайшимъ почтенїемъ Івсегда-шнею преданостїю на вѣки пре-вꙋдꙋ вашегѡ Пре҃ѡщенства мнѣ во Хр҇тѣ Брата и Гдр҃а.

Митрополить Скандаркискри Чрьногорски и приморски
САВВА ПЕТРОВИ́ЧЬ.

ТРИ МОЛИТВЕ.

Из српскога рукописа Требника XV стољ. износимо на свијет три молитве:

1) О постављању цара, 2) ћесара и деспота и 3) кнеза (патриција).

Ове три молитве (или правије, три начина — чина) преписате су из рукописног српскога требника, писаног на памучној артији, у првој половини XV. стољ. који се чува у „Московской Синодальной Библіотекѣ“ под № 307. Потребно знање о овоме, за Србе врло знатном требнику о о свему ономе, што је у њему, казато је у прошлогодњем (1866) Гласнику у свески XX почињући од 136—156 стране, гдје су из овога требника напечатане двије староставне *управо српске* молитве. Ове садашње три молитво (или „чина“) о постављању цара и т. д. нијесу управо измислили и написали срби, него су од ријечи до ријечи преведене с грчкога језика и налазе се у познатом Евхологиуму Гоара, склопљеном од различитих старинских грчких рукописа (*Ευχολογιον* sive rituale Graecorum etc. Jac. Goar editio secunda, Venetiis, 1730). Управо прва молитва у томе издању налази се на стр. 726, друга — на стр. 730, трећа — на стр. 731. Пријевод, — судећи по језику и његовим формама, како су написане и све остале ствари налазеће се у томе требнику, — мора бити да је остварен у Србији около времена кад се појавио овај спис т. ј. около XV стољ.[1] Мора се мислити, да су ове молитве срби читали у црквама, кад је у томе била потреба,

[1] Правије би, чини нам се, било мислити, да су ове молитве преведене први пут, кад се у њима имала потреба.

Преводач.

што показује и промјена у наслову друге и треће молитве грчких званичника и дужности, за позната звања у Србији. Друга молитва на грчкоме језику употребљавана, кад се поставља „кесар, новелиссим и куроналат“: у пријеводу рукописа српског — за постављање кесара, деспота и т. д. власти; трећа молитва на грчком језику — за постављање *архонта или патриција*: у пријеводу — у збору (кад се назначавају на дужности) кнежева, хотећих примити велике власти од цара.

I.

МОЛИТВА НА ПОСТАВЛЄНІЄ ЦАРА.

По ѡвльченїи хотє сь бг҃омь цр҃твовати. вь всѐ цр҃ьскыє ризы кромѣ дїадими й стѣми [1] ѡдѣваєтсє (симь оу҄бо на андимин'си прѣждє поставлієномь [2] йжє стойть на амбонѣ [3] Сєго прѣждє стойть оу҄бо патрїархь. прѣдстойт жє й хотєи вѣнчатисє цр҃хь. Дїакѡнь гл҃ієть дїаконства: [4] прѣвосщ҃єнникь прѣклаными єго главꙋ молитсє сицє.

Мл҃итва:

Гн҃и бж҃є нашь. цр҃ь цр҃твоующимь. й г҃ь господствꙋющимь. йжє самоуила пр҃рка йзбравь, й раба своєго дв҃да. й помазавь єго цр҃а, над людїи своих їисрл҃ѧ. ты̑ нн҃ѣ оу҄слыши мл҃ієнїє нашє нєдꙋ҃йныих. й призри ѿ ст҃го жилища твоєго. й вѣрнаго раба своєго ѡсицꙋ, їмрє, єгожє бл҃гойзволи вьставити цр҃а над людми твоими ст҃їими. йхжє стєжа чт҃ною (си) [5] крьвїю єдинорѡднаагo твоєго сн҃а. помазати сподоби масломь [6] радости. ѡблѣци єго силою сьвышє. постави на главѣ єго вѣнць ѿ каменє чт҃наго. дарꙋи ємоу продльженїє дн҃и. даждь вь дєсницꙋ ємоу скꙋ҃птро сп҃сєнїа. посади єго на прѣстолѣ правды. й ѡгради єго силою [7] ст҃го твоєго дх҃а. оу҄крѣпи мышцꙋ ємꙋ. покори ємоу в'сѐ варвар'скы єзыкы. вьсѣи вь срдцє єго страх твои. й кь сьгрѣшающимь прощєнїє [8] сьблюди єго вь нєпорѡчнѣи вѣрѣ. покажи єго тврьда хранитєлѧ ст҃ѣи твоєи й сь-

вор'нѣи цр҃кви правиль[9] ѩко да соудить людмь твоимь вь правдꙋ. и нищимь твоимь въ соудь. и сп҃сеть сн҃ы оубогыих. и дѡинь выти[10] нбн҃омꙋ ти цр҃твїю. Взглаш[11]. Ѩко твоа е҃ дрьжава и твоѣ ie҃ царство и сила и слава ѡтца и сина и ст҃го дх҃а, нн҃ѣ и при.

И по аминѣ вьзимаеть дїадимꙋ и сапогы патрїархь[12] и даеть их вистїарꙋ[13] аще ли ie҃ хотеи вѣнчатисе, сн҃ь царевь, или дьщи, или жена: не даеть дїадимоу ни сапогы[14] вистїаревы: нь цареви прѣдает та҃ патрїархъ, знаменавь:[15] царь же вьзлагаеть та҃ вѣнчавающомоусе. И глаголющꙋ патрїархꙋ: мирь вьсѣмь: дїакшнь: главы ваше гн҃и прѣклонимь: сщ҃енникь молитсе сице:

Тебѣ единого цара вѣкшм[16] иже земльноѣ царство ѿ тебѣ приемлѣть. прѣклони[17] выю сь нами, и мл҃имтисе владико вьсѣх. сьхрани его под кровѡмь. оутврьди его царствїе оугоднаа творити тебѣ вьсегда того сподоби. вьсїаи вь дн҃и (чит. во дни)[18] его правдꙋ, и множьство мира. ѩко да вь тишинѣ его, тихо и везмльвно житїе поживемь. вь всакомь бл҃гочьстиї и чистотѣ. (Вьзглаш:)[19] Ты бо еси царъ мироу и тебѣ славоу вьзсилаемо.

И вьзимаеть ѿ андиминса стемꙋ[20] патрїархь: и дрьже ю(ie҃) сь собѣма рꙋкама, вѣнчаваіе его гл҃іе: вь име ѿц҃а и сн҃а и ст҃го дх҃а. И сїа оубо бываюгь егда царь вѣнчаваетсе: егда же ли сн҃ь, или дьщи стемꙋ не вьлагаеть патрїархь: нь раюта ю царꙋ, и ѡнь вѣнчаваеть их. И аще ie҃ жена хотеи вѣнчатисе:[21] вѣнчаваетсе на авгꙋсталїи и андиминси[22] аще ie҃ мꙋжь, вѣнчаваетсе на амвонѣ великые цр҃кве:[23] и причещаетсе прьвосщ҃енникꙋ: (чит. прежде освещенныхъ)[24] и покланяетсе скуптрѡмъ, трищи.[25] Потомь: гл҃етъ патрїархь: Слава вь вышних богу, и на земли миръ, вь чл҃цѣх бл҃говоленїе. гщ.[26]

Ш цр҃цахже[27] прѣд поставлиѥтсе тамо на трапезѣ стема. И стоещꙋ цареви и патрїархꙋ. вьводитсе. царица ѿ прѣносима:[28] и прѣдстоещїи та҃ патрїархꙋ: покрьвена мафѡрїѡмь:[29] И дїакѡнꙋ гл҃ющꙋ дїаконства[30] глıет, патрїархь: молитвꙋ юже и над цара: прѣтвараѥ тьчїю гл҃ы на женꙋ. Егда ѿве-

дѹть ю[31] и ѿкривают мафѡрь: и простираю́ть его[32] ꙗко не вид҄ѣтисе ей: и тако привоѳдеть ю къ патрїархоу: И възимаеть патрїархъ ѿ трапези стемѹ, и даеть ю царѹ: и ть в҄ѣнчаваетъ ю: дїаконѹ гл҃ющѹ: главы ваше гн҃и пр҄ѣклонимь: и гл҃іемь патрїархь и вторѹю мл҃твѹ и ѹ҆чить (чим. ю[33] И тако ѿставлꙗеть ю патрїархь: и с҄ѣдещїи (чит. с҄ѣдащыей) сь царема, покланꙗетсе ей съборъ по законоу.[34] И еже в҄ѣнчаетьсе[35] на амвон҄ѣ великые церкве: исходить носе стемѹ.

II.

МОЛИТВА НА ПОСТАВЛІЕНІЕ. КІЕСАРА И ДЕСПОТА. И ИНЫИМЬ ВЛАСТЕЛЕМЬ.[36]

Бе҃ великыи и в҄ѣчныи, царь царствѹющїимь, и г҃ь господствоующїимь. живыи на нбн҃ыих и вжтвныих оукрашенїих. земльнааго сего жителства сьтворивыи.[37] и полόживыи вь них начела и власти по подвїю аггельскыих силь. цара земльнаго поставивь. и иже сь нимь вторїихь начель сьтворив. дрѹгь дрѹга оубо почитати и боатисе. ѿбщим же начеломь пр҄ѣстателѡ, и р҄ѣщителіе концемъ.[38] Ты владико вьс҄ѣх рава своего ѡ҆ѥнцѹ, имре, егоже ѿ вьс҄ѣх избравь и бл҃гоизволива семѹ ѿблцише дѹина[39] ѿбл҄ѣци его сьвыше силою тврьдою.[40] сьхрани его под кровомь крилѹ твоею. не зазорно и не напастно[41] начело того сьблюди. мирно и не блазньно житїе емѹ дарѹи, сьтвори его бранемь страшна и непоб҄ѣдима. бл҃горазѹмна[42] равѡмь и и чл҃кѡлюбнаа. сподви его и нбсномѹ ти црс҃твїю (вьзглаш.)[43] ꙗко да ѿ вс҄ѣх прославлꙗютъ пр҄ѣст҃ое име твое ѿц҃а и сн҃а и ст҃го дх҃а, нн҃ѣ и пр҃но и вь.

III.

МОЛИТКА ВЬ СЬБОР҄Ѣ КНЕЗЬ, ХРТЕЩИХ ВЛАСТИ ПРИЕТИ ВЕЛИКЫЕ Ѡ ЦАРА.[44]

Сице бывает, или на андмининси великые церкви[45] или пр҄ѣд амвономъ[46] (и) поставлієнн҄ѣ трапез҄ѣ и зав҄ѣсѣ, и пр҄ѣ-

жде ѿсщ҃іе́ннꙋ.[47] Дїа́кѡн гл҃іетъ дїа́конства: прьвосщ҃енник. мл҃и́тсе.

Гн҃и Бж҃е на́шъ, ѝже вьса́комꙋ начелꙋ ѝ силѣ вла́сть ѝмы̑ на нб҃си ѝ на земли̂. ѝже ра́ва своѐго се́го бл҃гоизво́ли па́трикѵ҃нсцѣи дрьжа́вѣ наче́ло. да́рꙋи ѐмꙋ вьса ѩ҆же кь сп҃се́нїю прошенїа. ѝ сподови ѐго̀ сꙋ́дити соу́щиимь подовни́мь вь пра́вости ѝ бл҃годѣ́ти.[48] и кь бл҃гооу҃годїю твое́мꙋ вы́ти, вьсѣми ѩ҆же тво́рить, ѝ вьса́коѐ дѣланїе мл҃ти́ниѥ. оу҃богыимь ѝ нищимь показаѭщь. ѝ сьпослѣдꙋ́ющиихь[49] ѐмꙋ, вь ми́рѣ ѝ послꙋшаїих хо́дити ѝзво́ли. ѝспльнии вьсе́гдà плѡ́д земльныих на ѡ҆биліе вьсѣхьлю́дени: (вьзглаш :)[50] ѩко твое ѥ҆ст цр҃тво ѝ си́ла ѝ сла́ва ѡ҆ц҃а ѝ сн҃а ѝ ст҃го дх҃а, нн҃ѣ ѝ пр҃но: Дїа́кѡн: гла́вы ва́ше гв҃и покло́ните: прьвосщ҃е́нника,[51] моли́тсе.

Гн҃и Бж҃е на́шь. ѝже вьсе́го сьзда́нїа тво́рцѫ.. оу҃слы́ши мл҃іе́нїа на́ша. ѝ дарꙋи вѣрномꙋ рабꙋ своѐмоу се́мꙋ вьса ѩ҆же къ сп҃се́нїю про́шенїа. сподоблꙗе ѐго̀ вь твоѐ хо́тѣнїе, прѣданнꙋю ѐмꙋ вла́сть пра́во сьдрьжа́ти. ѝ наслѣдникꙋ ѐмоу выти нб҃еснаго ти цр҃твїа: (вьзглаш:[52] Ты̑ бо ѐси Бж҃ь на́шъ ѝ те́бѣ сла́вꙋ вьзсила́емъ.

Потом, вьзи́мает ѐпи́трахиль лежещь на а҆ндиминси,[53] и да́вае́ть ѐго дїа́коноу,[54] ѝ полагае́ть ѐго на па́трикїа: ѝ ѡ҆нь поклонивсе целꙋе́ть па́тріа́рха: ѝ причестивсе ѿхо́дить.

Напомене о молитвама.

1. Грч. *ἄνευ τῆς χλαμύδος καὶ τῦ ςέμματος καί τῆς φίβλασ* — осим хламиде и вијенца и фивле. Хламида је по мишљењу Го̀ара (Notae ad n. l. in Evchologis) — врста малвусије; фивла — врста покрова, стављаног на плећа императору, у свида — *περιβόλαιον Πέρσίκον* — персијска хаљина.

2. *Ταῦτα γὰρ ἐν τῷ ἀντιμινσίῳ προαποτίθεταὶ. Ἀντιμινσιον* означава 1) освештани плат[1], стављан на св. при-

[1] Плат је оно платно у шта се завија плашташица.

јесто и употребљаван на мјесто самог пријестола: на њему се морала служити св. летурђија; 2) пријесто, на који се ставља антимис, и 3) особити, разликујући се од св. пријестола, астал, из благоговјенства покриван са ἀντιμινσιον, на који се метали литурђијски судови. Вид. Гоара notas ad n. l. Дјуканжа Glossarium mediae et infimae Graecitatis sub v. ἀντιμινσιον. И један и други у овоме мјесту узимају ову ријеч у потоњем смислу. Кодин Куропалат (De officialibus Palatii Constantinopolitani cap. 17) вели, да се царски вијенац (ςεμμα) не меће на св. пријесто (ἐπι τῆς ἁγίας τραπεξης), а ово мјесто код Теофана (Chronographia ad an. l. Leonis Isavri) јавно показује, да то није био пријесто, него астал, који се носио с мјеста на мјесто: Ἐξελθὼν ὁ βασιλεὺς σὺν τῷ πατριάρχῃ ἐν τῷ Ἱπποδρομίῳ καὶ ἐνεχθένΤος ἀντιμινσὶυ; παντὸς τȣ λαȣ ὁρόνΤος ἐποίησεν εὐχὴν ὁ πατριάρχης καὶ ἔσεψεν ὁ βασιλεύς τον ὑιὸν αὐτȣ — изашав цар с патријаром на тркалиште, кад је донесен био стол, пред цијелим народом, патријар очита молитву и цар вјенча свога сина.

То се исто види из наведених ниже у напомени 24 у рјечма Симеуна солунског, да се ради причешћа новомиросаног цара стављао у олтару са стране св. пријестола особити некакав асталић, но који се стављао „плат“: τιθεμένȣ ἐκ πλαγίȣ ἀντιμινσίȣ ἐν τραπεζακίῳ τίνι. Вид. још нап. 45. 53.

3. Име т. ј. онај ког ће миросати за цара. Амвон, на који он ступа, у старо се доба друкчије градио и друкчије тумачио, а не онако као што је сада. У св. Софији био је дивно саграђен — налик на шатор, са различним и намаланим стварма, на средини цркве и узвишавао се изнад пода са неколико басамака, у који се ишло на њ са западне и источне стране (одтален је и добио име ἀμβὼν од ἀναβαίνω). Тако је нацртан амвон у Дјуканжа у књизи Constantinopolis christiana, Lutetiae Paris. 1680. књ. 141 pag. 69.

4. Σ Υναπτὴν — Јектенију.

5. У грчком нема ријечи, која би одговарала овоме „си“ и овдје јој није мјесто.

6. Грч. *τῷ ἐλαίῳ.*

7. Грч. *τῇ πανοπλίᾳ* — свеоружјем.

8. *Καὶ τὴν πρὸς τὺς ὑπηκους συμπάθειαν* — и ка подајницима његовим расположење, љубав.

9. *Δογμάτον* — учења и установљења.

10. *Γένιται* — биће.

11. На грчком нема ријечи одговарајуће: „взглаш“ и даље иде свршетак молитве, али нема засебног послије ње прогласа.

12. *Ἐπαίρει τὸ χλαμύθιον ὁ πατριάρχης καὶ τὴν φίβλαν.* У славенском нити је једно, нити друго преведено као што треба, јер треба да је: мантију (малвусију) и покривало (струку). Вид. нап. 1.

13. *Τοῖς βεσότορσι* — вестаријама, чуварима царских риза (хаљана). Звание у цариградском двору.

14. И овдје је погрјешка у пријеводу, као што је она под бројем 12. Грчки је написано само *ταῦτα*, разумије се *χλαμύδα.*

15. *Σφραγίσας*, у Гоара: cruce signata — осјенивши крстом.

16. Погрјешка у пријеводу и слову *Σοὶ τῷ μόνῳ βασιλεῖ τῶν ἀνθρώπων* — теби јединоме цару људи.

17. Преклони прош. саврш. вријеме, на мјесто „Преклоњаше“ — *Ὑπεκλινε.*

18. Грч. *ἐν ταῖς ἡμέραις.*

19. Ове ријечи у грчком нема.

20. *Ἐκ τῦ ἀντιμινσίυ τὸ ςέμμα* — вијенац с астала, покривеног „платом“ на ком је он био. Вид. нап. 2.

21. *Ἡ ςεφανομένη* — која ће се вјенчати.

22. *Ἐις τὸ αὐγυσάλιον, ἐις τὸ ἀντιμίνσιον. Το αὐγυσάλιον* од ријечи *αὐγῦσα* — императорица, по мишљењу Гоара (not. ad. n. 1.) означава царско мјесто, гдје стоји императорица у цркви св. Софије, или особити придјео, гдје се она моли. Овамо се доносио онај особити сто, на

који се ставио вијенац. Упореди наведене ријечи Теофанове напом. 2.

23, О томе амвону у св. Софији вид. напом. 3.

24. *Καὶ κοινωνεῖ προησιασμένα* — причешћује се пређеосвештенима даровима (причешћем). Да су се миросани цареви причешћивали пређеосвештеним причешћем, могуће је докучити из онога, што се говори у Гоара р. 731. о начину, како се уводе у дужности великаши и патрицније, т. ј. да се свршава *ἐν τοῖσ ἀντιμιν σίοις τῶν κατηχȣμένων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ἢ ἐν τῷ σωλεία τιϑεμένης τραπέζης καὶ ἐνδύτȣ καὶ προηγιασμένων* — код столова „оглашених“ у великој цркви или код прага двери, кад на њ га буде постављен астал с покривачем и пређеосвештеним причешћем. У осталом, од све прилике, то је бивало у особитим случајевима. Из ријечи Симеуна солунскога cap. 143. de Divino templo eusque inavguratïone), који опширно описује причешћивање новозацареног цара, види се, да је бивало по свршетку златоустове литурђије. Симеун вели: *„ὁ βασιλεὺς ἐνδόν τȣ̃ βήματος κοινωνεῖ, κατ' αυτὸν καὶ μόνον τὸν καιρὸν τῆς χρίσεως καὶ ἀναγορεύσεως. πλὺν μετὰ τῶν διακόνων, καὶ ὡς παρὰ τῶν παλαιῶν ὑποτυπώσεων ἔγνωμεν, ȣ̉κ ἐν τῇ ἁγίᾳ, τραπέζῃ ἀλλὰ τιϑεμένȣ ἐκ πλαγίȣ ἀντιμίνσιȣ ἐν τραπεζακιῳ τινί. οἱ μεν γὰρ ἀρχιερεῖς πρότερον, καὶ ἱερεῖς και διάκονοι, κατὰ τὸ ἔϑος ἐκ τȣ̃ ζωοποιȣ̃ ἄρτȣ και ἐκ τῶν συνηϑῶν ἱερῶν ποτηρίων τȣ̃ τιμίȣ αἵματος μετέχȣσι, μετὰ ταῦτα δε προσελϑὼν ὁ βασιλεὺς τὸν ἁγιώτατον ἄρτον τῇ χειρὶ παρὰ τȣ̃ πατριάρχȣ λαμβάνει, ὡς οἱ διάκονοι, καὶ τȣ̃ ζωοποιȣ̃ αἵματος εκ τȣ̃ δὶ αὐτῶν ἡτοιμασμένȣ ἱερȣ̃ ποτηρίȣ, και τȣτο ἦν νενομισμένον ἄνωδεν. καὶ ταύτην εἴληφε τὴν τιμὴν διὰ το χρίσμα τῆς βασιλειας, ὡς καὶ δεπȣτάτȣ τῆς ἱεράς ἐκκλησίας τοπον λαβὼν, καὶ ὡς δεφένσωρ αὐτῆς κληϑεὶς καὶ ὡς χρισὸς κυρίȣ καὶ τȣ̃ χρισωνύμȣ λαȣ̃ βασιλεὺς προχειρισϑείς* — т. ј. цар се причешћује у олтару, у један само дан свога миросања и публичног објављења, али се причешћује заједно с ђаконима, и, као што ми знамо из старинских обреда, не на

светом пријестолу, него на стављеном са стране асталиħу, покривеном „платом". Најприје се причесте архијереји, јереји и ђакони, по обичају, животворештим хљебом и из извјестних светих судова частном крвљу. Послије овога приступајуħи цар прима руком најсветији хљеб од патријара, као ђакони и причешħује се животвореħе крви из припремљеног светога суда. То је од памтивијека било установљено и такве се почасти сподобио цар из узрока његовог миросања на царство, јер он заузима мјесто и депутата (служитеља, убар. Codinus de official. pal. Const. c. 18.) свете цркве, и назива се њезин заштитник и постављен је помазаником божијим и царом Христа имајуħих људи.

25. Таква скипетра или знака царскога чина у цариградског императора било је два: крст и штап, као што показује Кодин de official. Palat. Const. cap. 17. и Симеун солунски (вид. Гоара not. ad. n. l.).

26. Грчк. у Гоара: *καὶ προσκυνεῖ καὶ τὰ σκῆπτρα τρὶς λέγων. δόξα ἐν ὑψίσοις Θεῷ καὶ ἀνακηρύττουσι καὶ τὸν σεφανωμενον* — и поклања се цар скиптрима три пут, говореħи: Слава въ вышнихъ Богꙋ, и тада проглашују нововјенчанога.

27. *Ἐις δε τὰς ἀυγούσας* — а за царице (вјенчајеме)....

28. Препозит значи — старјешина ушкопљеника, а то је дворска дужност.

29. *Μαφορίῳ* — женским покривачем главе.

30. Грчк. *καὶ τοῦ ραιφερενδαρίου ποιοῦντος συναπτήν* — и када рефендариј изговара јектенију. Дужност рефендарија у великој цркви била је најглавнија у предавању (refero) заповјести патријара великашима и њихних одговора патријару. Рефендарије био је нешто налик на ђакона, али није био ђакон. Вид. Дјуканжа Glossarium mediae et infimae Graecitatis sub v. *Ῥεφερενδάριος*.

31. *Εἶτα μεθιστῶσιν αὐτήν* — за тим (рефендарију) приводи ју.

32. Т. ј. а у друго вријеме тај покривач раширују над њоме.

33. *Εἶτα παραινεῖ αὐτὴν τὰ συμφέροντα* — за тим је учи ономе, што јој је потребно.

34. *Ὑπὸ τῆς συγκλήτȣ κατὰ τὸ ἔθος* — синклит по обичају.

35. *Ὁ δὲ σεφθεὶς* — а вјенчани....

36. Грчк. *εὐχὴ ἐπὶ προχειρίσει καίσαρος, νωβελισσίμȣ, κȣροπαλάτȣ* — ћесари су били помоћници императора и обично су бирани између њихне дјеце или сродника. Тако је, између осталих, Константин Копроним учинио ћесарима по начину извршеном патријаром, два своја старија сина Христофора и Нићифора (Кедрин in vita Copronymi). Са каквим обредом и сјајношћу у одежди и осталом постављао се ћесар у потоње доба цариградске царевине, описао је Кодин у 18-ој и 19-ој глави de official. Palatii Constantinop. Званију ћесарском припада и називање новелиссим (од лат. nobilissimus), чиме су цареви такође по гдјекад китили своју дјецу и сродственике, као на пр. по свједоџби Зонаре овај исти Копроним учини трећег свога сина Никиту „новелиссимом“ (Zonar. in Constan. Copron.). Дужност Куропалата, о којој спомиње Кедрин (De official. Palat. Const. cap. 2) била је дворска, старинска дужност, и онај ко је био куропалат, од све прилике, хранио је и чувао императорски дворац, као што и долази ово име од cura Palatii (вид. Гоара од h. l. notas in Codinum l. c. Gretseri et Goari in ed. Bonn).

37. Грч. *ὁ κατ' εἰκόνα τῆς ἐπȣρανίȣ διακοσμήσεως τὴν ἐπίγειον ταύτην πολιτείαν ποιησάμενος* — по облику небеског накита .... словенски превођач на мјесто *κατ' εἰκόνα* читао је: *κατοικῶν*.

38. *Εἰς ἀλλήλων μὲν ἐπικȣρίαν καὶ συνέχειαν κοινὴν δὲ τῶν ἀρχομένων προστασίαν καὶ λυσιτέλειαν* — ка узајамноме помагању и утврђењу и на опште заповједајућих покровитељство и корист.

39. *Ἐνδύσασθαι αἴξαν* — обући се у достојанство. Славсн. превођач на мјесто *ἀξίαν* читао: *ἄξιον*.

40. *Δύναμιν καὶ ἀσφάλειαν* — силом и крјепошћу.

41. *Ἀνεπίφθονον αὐτὸν καὶ ἀπεπηρέαστον* ... неимајући зависти и пакости.

42. *Εὐμενῆ* — благонаклоним.

43. На грчком те ријечи нема, а идуће ријечи јесу свршетак молитве.

44. Грч. *Εὐχὴ ἐπὶ προσαγωγῇ ἀρχόντων ἤτοι πατρικίων* — молитва на постављање у звања архонта или патриција. Слав. *πατρικίων* преведено ријечју „князь" а *ἀρχόντων* — хотећих примити власти велике од цара. Архонти су дворска звања, показана Кодином de offial. pal. Const. cap. 2. — Патрицији — највећи чин — потомствен од старинских сенатора, називаних Patres conscripti, или је тај чин поклањао коме цар за особите заслуге, као што су доцније давани чинови грофски и кнежевски (в. Гоара not. ad h. l.)

45. *Αὕτη γίνεται ἢ ἐν τοῖς ἀντιμινςίοις τῶν κατηχημένων τῆς μεγάλης ἐκκλησίας* — начин овај бива или код особитих, „платом" покривеним асталима за „оглашене" велике цркве.

46. *Ἐν τῷ σωλεία* — на узвишености (прагу) пред олтарским дверима. На славенски је погрешно преведено на амвон, јер је амвон у средини цркве. Вид. нап. 3.

47. *Τιθεμένης τραπέζης καὶ ἐνδύτυ καὶ προηγιασμένων* — гдје поставља астал и (на њ га се стављају) покров (или антимис) и пређеосвећено причешће.

48. *Καὶ ἐνθύτητι* — простосрдачности.

49. *Ἐξυπηρετυμένυς* — потчињеним.

50. И овдје на грчк. нема ове ријечи.

51. Грч. *ὁ ἱερεύς* — свештеник.

52. У грчк. нема ни ове ријечи.

53. *Κείμενον εἰς τὸ ἀντιμίνσιον* — на асталу покривеном антимисом, платом.

54. *Καὶ δίδωσι τῷ τῆς καταστάσεως* — ille est ceremoniis praefectus вели Гоар од h. l.

К. Невострујев.

Посланица Доминика архијепископа венедичког (мљетачког), патријару Антијохијском Петру и одговор патријаров.

КРАТАК ОПИС ПРЕПИРАЊА О ОПРЕСАНЦИМА[1] ИСТОЧНЕ ЦРКВЕ СА ЗАПАДНОМ.

У половини XI. стољ. започеле се препирка између патријара цариградског Михаила Керуларија и римскога папе Лава IX. около свршавања причешћа пресним хљебом, о неким обичајима и о „благочинију“ црквеном. Та је препирка имала велике пошљедице. Увидјевши одступљење римске цркве од цркве васиљенске и источне, Михаило Керуларије заједно с бугарским архијепископом Лавом Охридским 1053 г. напише, — о свршавању тајне причешћа и њеким другим предметима, — посланицу на запад у Апулију Јовану епископу транијском, припадавшем грчкој цркви, молећи га да сачува себе и своју паству од свију тих одступљења.[2] Кад дозна за ту посланицу папа и они, који онако мисле, као што је и он мислио: он се нађе, што је могуће највећма увређен и озлојеђен, и уједно и да грци забеђују римску цркву кад је окривљују за новоувођења. С тога папа напише Михаилу врло дугачку, високопарну и вређајућу посланицу, доказујући у њој, да римска црква није погрјешителна нити одговорна.[3] Како цар Константин Мономах због те зађевице

[1] „Опреснак“ значи погача т. ј. пријесан хљеб и управо оне обладне, којима се причешћују западни хришћани.

[2] На грчком језику са преводом на латински језик ова је посланица скоро напечатана у Acta et scripta, quæ de controversiis Ecclesiæ Græcæ et latinæ sæculo unbecimo composita extant, Dr. Will. lipsiæ et Marpurgi 1861. p. 51—64. Она се налази у грчким рукописима у Москов. Синод. библиотеци № 443. (у Матеја № 10. in 8°) № 366. и 368. (Мат. 353 и 355.) обје XIV. стољ.

[3] Вид. гореспоменута Acta et Scripta p. 65—85.

изјави, да би желио вићети у Цариграду римске посланике, те да се договоре о помирењу обје цркве, а још више о рату против ондашњих његових непријатеља сарацина и франака: идуће године доиста дођу у Цариград папини посланици — кардинал Хумберт са два друга посланика. Хумберт, који је још у почетку озлојеђио папу против Михаила Керуларија због посланице епископу транијском и који је сву ту ватру био потпалио, поступао је у Цариграду спрам сабора и патријара врло дрско и са презирањем, па објави, да он није дошао ради свога поправљења и примирења, него да поправи заблуде грчке. Тиме пробуди у Грцима сумњу да ли је истинита папина посланица, коју је овај донио и да ли је доиста он папин посланик, те с тога патријар с њиме прекине на вријеме договарање.[1] Хумберт је осим тога, сада написао и растурио по народу, разговор латињанина с грком, у коме с једом и посмјевањем опровргава православну науку насупрот постојећим римским заблудама.[2] Мало прије тога калуђер студитскога манастира, по имену, Стифат, написао је књигу против римске цркве о пресном хљебу, о суботњем посту и о браку свештеника: Хумберт у познатој својој записци о пребивању у Цариграду (Brevis et succincta commemoratio) пише, као да је он тако разувјерио Никиту, да је овај проклео своју књигу, тако исто и све, који устају против католичке и првенствујуће цркве римске, и најзад по заповијести цара спалио ону књигу. Али Хумберт (незадовољивши се овим!) сада напише опровргавање означене књиге Стифатове, — и зло се ширило више и више.[3] Свјестно признавајући, да такво стање ствари захтјева суђења не једине само цариградске цркве,

[1] Hermanii, Historia concertationum de pane azymo et ferment. in cœna Dominica, Lipsiæ 1737. p. 62—63. Cotellerii Ecclesiæ Græcæ Monumenta Paris 1681. t. II. п. 138. 164.

[2] Will, Acta et Scripta de controversiis etc. p. 92—126.

[3] Will, ibid. p. 126—136. Nicetæ libellus, p. 136—150. Humberti Responsis p. 150—152. Br. et succ. commemoratio.

него и цркве васиљенске, патријар напише о томе Петру Антијохијскоме патријару, мужу, који је заслуживао свако поштовање, како због одличног изображења и живљења, а тако исто и патријару Александријскоме и Јерусалимскоме.[1] У посланици Петру, између осталога, патријар говори, да у одговору на горespоменуту опширну и дрску посланицу папину, он му је писао „доста опширно и са многим смиренијем о узајамном миру и сагласију, што се тиче саблазни, које распростиру латињани против православне цркве“; за тим казује, да је та његова посланица на путу у Апулију била преваром узета од онога, ко ју је носио и затајена нељубившим империју магистром и дуксом (коњанички старјешина и војвода) Аргиром, који прочитавши посланицу, наговори три свештена лица, горespоменутог Хумберта са другарима, да иду у Цариград у облику римских посланика давши им њиме самим — Аргиром — написану посланицу, као да је та посланица од самога папе; најзад патријар именује различна новоувођења и заблуде латињана, да они, осим што употребљују пресан хљеб, једу нечисто, а калуђери — месо, брију браде, чувају суботу, недеље „месопустне“ (мясопустную) и прве недеље великога поста једу месо, два брата узимљу за жене двије сестре, епископи и свештеници иду у рат, у „вѣрѹю“ прибављају: „и ѿ сына“ и т. д. и т. д. Таким начином патријар сву оману бившег посланства приписује са свијем њему, познатоме Аргиру. Аргир, пореклом талијан, римске вјере, био је велики интриганат (сплеткаш), осветљив и непостојан човјек: неколико се пута удруживао или с талијанима или с грцима или с норманима, или с папом или с грчким императором, умио је да се особито зближи и да задобије повјерење и љубав свакога од оноликих многих противника, и прешавши другоме, одма је причињавао врло ве-

[1] Cotellerii, Ecclesiæ Græcæ Monnmenta, t. II. p. 135—145. Will. Acta et Scripta de controversis.. p. 172—184.

лику штоду пређашњем своме другу, те је тако био кривац свију зала, која су трпљела онда означена лица и народности једна од друге. У садашње доба Аргир, не гледећи на то што је прије побунио против грка и предао Апулију Норманима, умио је тако вјешто да превари императора Константина Мономаха, да добије од њега званије „магистра“ и дукса т. ј. кнеза Апулије и да влада у отачаственом своме граду Бару, а доцније добије чин катапона или префекта Апулије; на патријара је особито мрзио и често се с њиме препирао о пресном хљебу и о другим новоувођењима римске цркве. Треба обратити пажњу на то, да патријар Антиохијски Петар, пишући папи, кад је ступао на свој пријесто, био је неосторожан и послао ову посланицу на име тога Аргира, да је преда папи, али она, као и горенапоменута посланица Михаила Керуларија папи, пропадне, и Петар послије двије године пошље папи препис с те посланице другим путем. — Кад је, таким начином ствар посланика у тијем предходним саобраћајима цариградског патријара са свима осталима патријарима источним, постала тако озбиљна ствар, осим тога, како је тада умрьо папа Лав IX. (19. Авг.) они су се могли бојати да се ствар са свијем не преокрене: посланици намисле да сврше тај посао како је могуће брже и то сами, пак се рјеше да учине дрзак и нечувен у цркви христовој посао, — 16. Јулија они пред свештенством и народом поставе на главни пријесто св. Софије повељу, у којој пиљарским начином наруже и анатемишу Михаила и његове привrженике с тога, што су остали стални у православију и што нијесу примили горенаведена римска новоувођења и заблуде, шта су хтјели посланици. Одма, послије тога, они оставе престолницу, премда су их више пута молили да почекају да сабор сврши своја свјетовања о њихноме послу.[1] Тада и

---

[1] Hermannii, Historia concertationum etc. p. 65, 66, Heurii, Historia Ecclesiastica, notis illustrata a Br. Parode t. XIV.. lib.

патријар буде приморан, да би уништио саблазан, са сагласијем императора, одма (20. Јулија) сазвати сабор од духовенства и свјетских људи, на ком су брижљиво били претрешени сви поступци и насртања на православије самонаметнувших се посланика и буде рјешено: учинити им оно, што су они другима учинили т. ј. анатемисати их, а њихну нечастиву повељу спалити.[1] О свему томе Михаило Керуларије јави Антиохијском и осталим источним патријарима:[2] „Ми јављамо о овоме твоме савршенству — писао је он Петру — прво с тога, што ти заједно с нама подносиш ову увреду, јер смо ми увјерени, да ти нашу увреду држиш да је и твоја увреда, друго с тога, што праведна наука којој ти служиш, и које си тврд ослонац и непобједиви поборник, није се мало подвргавала порузи и хуљењу од нечастивих људи, и најзад с тога, да би ти, — добивши о случившем се извјестије и потпун појам, ако ти буду писали о овоме из Рима, — дао на ово осмотрен и достојан твога великога и узвишенога ума одговор“. Не зна се, шта су на ово одговорили Михаилу остали патријари, али Петар Антиохијски, у своме одговору јако изобличава, у латинском „Символу Вѣре“ добавку: „и од сина“ (то је зло — писао је — горе од свакога зла), тако исто нежењење свештенства, литургисање на пресном хљебу; о осталим стварма, које се правце не тичу учења хришћансвога, о којима гласање, може бити, да је и преувећало, препоручује патријару цариградском да буде умјерен из љубави хришћанске и узимајући на ум познату гордост римску, да не би „трчећи за многим изгубио и оно мало, што је још остало, да не би проузроковали одсудно раздјељење у цркви и да не би замутили таким начином сва земаљска царства“; препоручи-

---

Lx, p. 603. 605—608. Акт одлуке у Вилља Acta et Scripta de controversiis etc. p. 153. 154.

[1] Опредјељење сабора b. Will, ibid. 155—168.

[2] Will, ibid. p. 184—188.

вао му, да све то објасни будућем папи, нашљеднику Лава IX., који ће, може бити, и исправити заблуде, а од осталих са свијем се одрећи, као напразно изнешених.[1] Праведно је мислио патријар цариградски, да ће из Рима писати о тим стварма Петру Антиохијскоме. У самом још почетку дјела о пресноме хљебу Доминик, архијепископ венедички, писао је о томе предмету Петру Антиохијскоме. који је имао особито значење због свога достојанства.[2] Папа је овога Доминика 1053 г. учинио Примасом двије провинције Венедичке и Истрије са титулом „Примас Акилејски или Граденски“ назива га у актима charissimum confratrem и писао је особиту повељу епископима Венедичке и Истрије, да се они покоравају Доминику, као своме патријару.[3] С тога се може држати, да је истинито ми-

---

[1] Одговор овај вид. у Котелерија Ecclesiæ Græcæ monumenta t II., п. 145—162 и у Виља ibid. p. 189—204.

[2] Посланица је Доминикова писана, како се види 1053 г. јер а) Доминик у њој спомиње о сабору цариградском, који није одобрио римски пресан хљеб. б) У одговору своме Петар Антиохијски вели, да он ово пише послије двије године пошто је ступио на пријесто антиохијски, када је он, Петар, писао јављајуће писмо папи. По списку пак патријара антиохијских у Фабриција (Bibl. Græca, Hamburgi 1728, t. XIV. p. 38) Петар је ступио на пријесто 1051 г. Лекењ се (Oriens Christianus Paris 1740, t. II. p. 754) овдје вара говорећи, да се то односи 1053-ој години.

[3] Bowers Unpartheyische Historie der Römischen Päpste, Magdeburg und Leipzig 1765, B. VI. s. 407., 408. Concilia generalia et provincialia Binii· Lutetiæ Por. 1636. t. VII. p. 241. — ep. Leonis IX. ad episcopos Veuetiæ et Istriæ. Од најстарије времена на западу, по захтевањима различних епископа, била је установљева патријаршија у Аквилеји, знатном прије граду на обали јадранскога мора, близу Мљетака (Венедичке, Венеције). Кад је Атила оборио Аквилеју (452 г.), катедра патријарова (у осталом у VI. стољ.) буде пренешена у сусједни град Градо, назван Нова Аквилеја, а доцније, како су Мљетке начинили одбјегавши Аквилејци, то се по гдјекојим мљетачким владикама давала титула патријара аквилејскога или граденскога, што се задржало за њима од XV. стољ.

шљење Виља,[1] да је ову посланицу писао Доминик по заповиједсти папиној: У овој посланици Доминик, називајући се патријаром, пише, да сабор цариградски прекорава латине, што они употребљују у евхаристији пресан хљеб и мислио је да склони на своју страну Петра Антиохијскога и да га покрене против цариградскога патријара, али се јако превари. Патријар Антиохијски њему одговори одбацујући римска новоувођења и опширним доказујућим излагањем православног истог обичаја савршавати евхаристију (причешће) на киселом хљебу. У том смислу ова посланица за нас је врло знатна: чувајући непрестано спокојан начин говора, она се одликује јасним разумјевањем Св. Писма и дубокима мислима. У рукопису „Синод. Библ." № 700. XVI. стољ. на стр. 258-ој налази се на славенском језику пријевод одговора Петра Антиохијскога о тој истој ствари папи, кога у овој посланици назива „Архиепископом римским". Види се, да је и сам папа писао Петру Антиохијскоме, може бити, није био задовољан одговором Доминику. У одговору папи понављају се оне исте мисли, које су и у одговору Доминику и оба су одговора често од ријечи до ријечи налик један на други. Ми смо још више напоменули, да је Петар Антиохијски при своме поступању на пријесто патријарски писао папи, као што вели Лекењ,[2] по старинском обичају „објављујуће писмо", али не само једноме папи, него и свима осталим источним патријарима — Александријскоме, Јерусалимскоме и Цариградском, којих су грчки спискови били још у рукама Лекења (quas litteras apud me graecas habeo). Посланица папи пропадне у рукама познатог већ нама недоброжелатеља источне цркве Аргира, и Петар Антиохијски послије двије године у горепоменутом одговору Доминику мљетачком, напомињући ово, придодао је препис с оне посланице и молио је До-

[1] Acta et Scripta de controv. p. 48.

[2] Oriens Christianus t. II. p. 754.

миника, да пошље тај препис папи заједно са посланицом писаном њему — Доминику —, и нека умоли папу да одговори и пошље одговор њему — патријару. Од све прилике ове двије посланице, које је послао Доминик папи и на које желио је патријар добити одговор и изазвале су сада посланицу папину Петру Антиохијскоме о пресноме хљебу, пријевод које и чува се у препису у Москов. Синод. Библиот. № 700. Одтален долазе и повторавања у одговору патријаровом мјестимице оних истих ријечи, као што је писао и Доминику, и, због околности доста му је суров говор, што показује нерасположење наспрам папе. До дан дањи још су непознати ови грчки спискови извјештавајуће посланице Петрове папи и источним патријарима, тако исто и спис писма папиног Петру о пресноме хљебу и одговор Петров. Међу тим паповци доказујући, да се изгубила „извјештавајућа“ посланица петрова папи, у којој је и његово исповиједање вјере, а мисли његове показују у одговору на то Лава IX., који (одговор) или је оригинал или подметнут, не зна се: quae continuerit (epistola Petri ad papam) вели сам Виљ,[1] comperimus ex responso, a Leone dato. У томе одговору римски првосвештеник намеће патријару Антиохијскоме са свијем папинска мњења, — и о старјешинству риског пријестола над свима хришћанским црквама и о происхођењу Св. Духа „и од сина“, за што га и преузноси похвалама.[2] Али не повторавајући оно што је речено против тога о суровом начину говора једне посланице, нити онога што је у другој прибавци у символу вјере: „и од сина.“ Петар Антиохијски држао је да је то зло горе од свију зала, треба казати, да његов текст посланице у латинском пријеводу или у одговору папи, како вели Лекењ, са свим је исквaрен: quae porro ad Leonem est epistola (Petri antioch.), a latina, quae inter Leonis extat, transla-

---

[1] Acta et Scripta de coutroversiis p. 48.

[2] Binü t. VII., pag. 245.

tione mirum quantum discrepet.[1] У једном грчком рукопису Синодске Библиотеке № 509. (по каталогу Маттея № 28. typograph. in 4°) XV. ст. стр. 208. сачувала се у истинском тексту горепоменута „извјештавајућа“ посланица Петра Антиохијскога Папи Лаву IX., у којој је описана његова вјероисповјест, гдје нема ни спомена о оним мислима, какве му пришива папа т. ј. папске мисли. Ми смо о свему томе опширније говорили, да би дали на знање, у овом и у многим другим случајевима како су латини гњавили истину неправдом (посл. Римљ. 1,18) кријући или кварећи права акта и замјењујући или одбацујући их подметутима. Таква недобросавјесност с њихне стране била је у читавом томе послу о опресанцима: Латини управо грке окривљују у одпадништву (јереси), описали су Михаила Керуларија као човјека неотесаног, дивљег и неизображеног, и бацили на њ сву кривицу за од овога времена догодивше се раздјељење цркви. — Сада да се обратимо нашему предмету.

Ова посланица Доминикова, коју за сада издајемо и одговор Петра Антиохијскога, списана је из рукописа Синодске Библиотеке, по каталогу од 1823 год, № 307. Требник српски, написан на памучној хартији, у првој половини XV. стољ. и донесен у Русију из Св. Горе у XVII. стољећу. Ово је онај исти рукопис, ког је садржина опширно описана у Гласнику ученог друштва српског у свески XX. стр. 136—156. гдје су напечатане двије молитве из истог Требника. Вишепоменуте посланице у рукопису налазе се на стр. 368 и 388. Пријевод је, — судећи по језику и његовим формама, а тако исто и по врло малобројним списима, у којима се он налази, — извршен у Србији, и чини се, около XV. стољ. Треба имати на уму да су около тога времена у Србији биле преведене познате полемичке књиге св. Григорија (Паламе) и Нила (Кавасила), архијепископа солунских, против латина о исхођењу св. духа, налазеће се у синодском списку № 383,

[1] Oriens Christ. t. II. p. 754.

XV. стољ. на памучној хартији.[1] И овај рукопис био је с почетка имаовина светогорских манастира. Може бити онамо је и преведена како ова књига о Св. Духу, тако и вишеспоменуте двије посланице о пресноме хљебу због борбе са латинима. На грчком и једно и друго, — и посланица Доминика и одговор Петра Антиохијскога, са њеним другима амо припадајућим актима, биле су напечатане Котелеријем у Ecclesiae Graecae Monumenta t. II., p. 108. 113—135, а ту скоро сва уопште акта, која се тичу препирања о хљебу, прегледана су, попуњена и изнова напечатана доктором Виљом у горespоменутом дјелу Acta et Scripta, quae de controversiis Ecclesiae Graecae et Latinae Saeculo XI. composita extant, p. 205, итд. Ка овоме грчкоме тексту, који је прегледан и сравњен са осталим списима и исправљен, у случају потребе, ми ћемо се обраћати.

Писа́нїе дѡ́мника а҃рхїепископа венетиїскаг е҃же посла̀ кь светомоу пе́трꙋ, патрїа́рхꙋ прѣвысо́каго прѣстола иже кь а҃нтїѡхїискои цркви прьвопрѣстолномоу. а҃пл҃ѡм ѡ҃бразномоу моужоу. (хо́те е҃го̀ прѣпрѣти писа́нїемь. ѿ е҃реси своеи. и҃ ѿ ѡ́прѣсьнкоу.[1]

1. Дѡ́мникь вожїею благодатїю. градьѣнскыи и҃ а҃квильскїе цр҃квѐ а҃рхїепископь.[2] Вьса́кою любовїю и҃ благоговѣнїемь и҃ ѡ҃бразом вѣрные жрьтвы. твою̀ ст҃ню сра́млютисе и҃ почитати. и҃ моли́твы проси́ти ѿ црквѐ ва́ше. благоговѣнїю и҃ любви поучаемсе.[3] ѥ҃же нашее мт҃ере ри́мскые цркве сестра̑ ѥ҃с, и познаваетсе. ѡ҃сно́вателїемь сѐ, врьхѡ̀вныимь а҃пл҃ѡмь пе́тромь. по то́нже втѡ̀раа сїа̀ про́повѣдаетсе.[4] По се́моу великомоу апостолꙋ сла́ва жрьтвѣ твоей. вѣрою и҃ дѣломь и҃спльнсе вьздѣ оу҃крѣплѥетсе.[5] понеуждаемь на҃с смѣрено благоговѣнїе вьзда́ти тебѣ. и по поути г҃а своѥго хо́дещоу ти. вьслѣд тебе подвизалеть и҃ на҃с.

[1] В. опис слав. рук. Мос. Синод. библ. Москва 1859. Дио II. ч. 2. стр. 471—476. № 175.

2. Мы҃ же вь западнои странѣ, и҆ далечнıеи земли҆. и҆ мо́ра [6] оудалıе́нı҃емь раздѣлѥмеми. ѡ҃ваче же любовı҃ю сьвı҆коуплıенны, и҆ сьпре́жены. ва́ше ст҃ıѐ разоумѣ прилѣпи́тисе хоѱемь. [7] Тѣмже ѕ҃во вьзвѣщаемь ѡ҆ на́шеи цр҃кви. ıа҃же ѿ блаже́ннаго ма́рка еѵ҃листа проповѣда́нı҃ıа сѣме прие́мши и҆спрьва. и҆ блаже́нномоу а҆постолоу пе́трꙋ поста́вльшоу чьсть патрıа́рьшьскаго (чи́на). имене [8] вьноу́трь вь и҆та́лı҃и е҆ди́него бы́ти. [9] и҆ на ри́мскомь сьбо́рѣ па́пы. де́сное е҆го сѣда́нı҃е прие҃мшоу. Сеѐ бо ради҆ чьсти пока́зати вамь и҆ма́мы. [10] да писа́нı҃емь дроугь дроуга, обли́чимь ѡ҆ вѣрѣ. прѣжде мы҃ ва́ше благосоу҃тро́бı҃е же́лающе. кь ва́шемоу разоумоу прı҃итѝ потьщахсе. да любѡвь сьврьшенноую ме́ждꙋ со́бою ѡ҆сно́бемь. [11]

3. Ѻваче же ѿ се́мь твоемоу ѿчьствı҃ю оу҃мькноути, (и҆) не мо́жемь (прѣзрѣти́). [12] ıа҃ко да не вьзвѣстимь вамь, е҃же ѿ сьбѡ́ра цр҃квѐ, кѡ҃нстанти́на града. ри́мскые цр҃квѐ, понашають оу҃бо слыıшахѡм. И҆ га́деть ирѣѡ҆сщ҃енныи ѻ҆прѣснькь. [12] Ѥгож мы҃ вьмѣсто тѣла хв҃а ѡ҆сщ҃аемь и҆ причещае҃м се е҆го. и҆ се́го рад нас несьврьшенѣх и҆ неи҆спра́влıенѣх ѿ тѣлеси хв҃ѣмь тво́реть. и҆ ѿ сьвькоуплıенı҃а ст҃ых цр҃ковь, ѿлоученнѣх на҆ и҆моуть. е҃же бо кро́мѣ размѣше́нı҃а ква́са ѻ҆прѣсньк тво́рим. и҆ благодаре́нı҃а жрьтвоу прина́шаем. [14] Понıеже бо ѻ҆прѣсное ѻ҆быченı҃е. не тькмо а҆постолскыимь нь и҆ хв҃ѣмь прѣданı҃ѐм дрьжи́мь. [15] Ѿбаче ква́снаагo хлѣба сщ҃нное размѣше́нı҃е. ѿ ст҃ыих и҆ правосла́вныих ѿц҃ь вьстѡ́чным цр҃квам прѣда́но е҃ и҆ оу҃вѣрено. и҆ за́конно сьдрьжи́тсе. ѿба ѿбы́чаıа вѣрна разꙋмѣıем. и҆ разоу҃момь дꙋхѡ́внѣ здра́во сукрѣплıаемъ [16] И҆бо ква́сно́е и҆ брашьнное размѣше́нı҃е, [17] е҃же вьстѡ́чные сьдрьжеть цр҃кви. вьпльщеннаго слѡ́ва ıа҃вляють соу҃щьство. про́сто тѣсто [18] ѻ҆прѣсьное. е҆же мы҃ тво́римь вь цр҃кви ри́мскои. чи́стотꙋ чл҃чьскые пльти. е҆юже божство са́мое размѣси́ти и҆зво́ли. безьѿвѣта [19] ıа҃вляеть.

4. Се́го ради҆ да запрѣтить и҆мь твоıе ѻ҆чьстı҃е: ıа҃же та́ко без стра́ха сщ҃енная. и҆ а҃п҃лкаа оу҃ставлıенı҃а не прие́млкть. е҆же бо па́че оу҃крѣпи́ти подобаеть. тѝ ка́ми оу҃крѣплıе́ная расы́пл́ютьсе: и҆ само́е то̀ ѻ҆снова́нı҃е раско́паклють. И тꙋ҆нıе ли оу҃бо пе́трь и҆ паѵ́ль и҆та́лı҃и пропо́вѣдаше. да а҃щıе вьсе за́падные

цр҃кви ѿ прáвыє вѣри й блаж҃єнныє жизни лишени соуть? кь сїєи же вѣрѣ никтò прихóдить. аще нє причѣстникь боудєть тѣлоу й крьви хв҃ѣ. ꙗкоже сáмь рєчє. аще нє ꙗстє пльти сн҃а чл҃чьскааго, й крьвє єго нє пїєтє. нє ймате живѡта єго вь себѣ.[25] Й аще оу҃бо ѿпрѣсьннаго хлѣба. приношéнїє тѣло хв҃о н҃ѣ. мй вьсй тоуждн єсмы живѡта. Сїà оу҃бо ѿ вáшего сщ҃енствїа скоро познáвлема вь нас. сьповѣдахомь. й ѿ вáшє любве знамéнїа прòсимь оувѣдѣти й вáшего йзколєнїа, хотѣнїє нáше ѿписати.[21]

ѠПИСАНІЄ ПРОТИВНО ПОСЛАНІЮ СЄМОУ.

Чьстномоу й рáвноагг҃лномоу владицѣ. й дȣ҃ховномоу братоу нáшемоу. архїєпископоу грандєнскомоу єже є҃ акилїа. дѡмникоу. пéтрь милостїю бж҃їєю патрїáрхь бж҃їа грáда великыє антїѡкїє.

1. Мнѡго веселїє й дȣ҃ховнȣ рáдѡ. принéсоше намь сщ҃єннаа твоа слѡвесà. преподобнє й богомь вьзлюблєннє. й дȣ҃ховныи брáтє й чьстныи владикѡ. Веселйхомбо сѐ нє мáло ꙗвѣ ѿ них познáвше єже ѡ҃ хѣ любовь твою. й православноую моудрѡ҃ благовьзлюблєнїа твоєго. понєже пишєши мнѣ ѿ прѣснѣм слѡво, мнѡго ймать раздѣлéнїє.[1] непричéстно оубо є҃ прѣдáнїємь,[2] ѿ нáшєє ст҃ыє сьборныє цр҃квѐ. ѡ҃ нéмже пáчє ꙗвѣ напослѣдкь бг҃оу сьпоспѣшьствоующоу сьповѣмн. твойми ст҃ыими молитвами оукрѣплѧємн. Ѡбач҃ срáмлѧти намь сьтвориль єси чл҃вче бж҃їи. велїа йсправлéнїа нáшемоу смѣрéнїю йсписавь.[3] ѿ нйхже ни єдино ймами. й срáмлѧюсє вѣроуи.[4] Ничто бò дроуго нє вѣм. нь тькмо ꙗко христїáнинь єсмь прáвослáвнь. мáль оу҃бо вь архїєрéих. й хоу҃дѣишїи пáчє вьсѣх. й рáбь рáбомь бг҃а нáшего ї҃у х҃а. Ѡбачє же тáковыи да боу҃дємь, ꙗковыих же на҃ твоє писáнїє свѣдѣтелствоуєть. аще ѡ҃ на҃ кь бȣ҃ ȣмнѡжиши молитвы твоѐ.[5]

2. Єст же писано вь чьстнѣмь писáнїи бг҃олюбїа твоєго. ѿ твоєи ст҃ѣи цр҃кви. ꙗко врьхóвныи ап҃лъ пєтрь сьстáвил ю҃ іє҃. й прѣдáль свꙗтомоу апостолоу й єванґелистоу мáркȣ. ѿ нєгоже тоє цр҃квѐ прѣдстатєль. на чйнь й чьсть

патрїа́рьшьскоую вьзве́день бы҃. ѩко да сьдрьжит ю҆ и҆ начѣ́ло створеть оу҆че́нїе.[6] и҆ вь ри́мскыих сьбо́рѣхь ѻ҆де́сноую бл҃женнаго па́пи сѣдѣ́ти. и҆ ѡ се́мь оу҆дѡвь и҆маши показати[6] ѿ ве́тхыих дѣ́анїи. ꙗко ѿ ст҃аго а҆п҃ла петра, ѡ҆со́бноіе и҆ме патрїа́рьшьскыи твои прѣстоль наслѣдил е҆сть. и҆ подобаеть ѩко патрїа́рхова твоѩ слѡвеса̀ и҆ писа́нїе прїе́ти. и҆ ѿ вѣрѣ писа́нїемь бесѣдовати тебѣ.

3. А҆з же ма́лыи ѿ прѣѡ҆сщ҃енныи дх҃о́вныи врате. не тьчїю ѩкс патрїа́рхово. нь ѩко ра́вноа҆гг҃лѡмь, и҆ велика а҆рхїереа бж҃їа: писа́нїе твоѐ чьстїю подобною прїе́хь, и҆ цело́вахь. Понѥ́же бо[7] и҆змла́да и҆ до ста́рости сщ҃енными вьспи́тахсе. и҆ сїѐ прочи́тае пр҃но оу҆пра́жнѩюсе. и҆ чюдо ѩко николи́же ни дома́ла[8] обрѣ́тохомь нѣкыи́мь написано и҆ли слы́шахь. тьчїю дѡ нн҃ѣ[9] прѣстолника а҆кїлинска́го, е҆́же е҃ венедїа, патрїа́рхь нарицатисе. Пет[10] бо патрїа́рхь вь всемь ми́рѣ благодатїю бж҃їею ѹ҆строе́нно ѥ҃ быти. прьвыи вь ри́мѣ. втѡ́рыи вь кѡ́нстантінѣ гра́дѣ. тре́тїи вь алеѯандрїи. четврьтїи вь антїѡ́хїи. пе́тїи вь їе́рлимѣ. Нь то҃ ни сїи къждо их патрїа́рхь нари́цаетсе.[11] Е҆́же оу҆бо сице. ри́мскыи оу҆бо а҆рхїере́и па́па нари́цаетсе. кѡ́нстанти́на же града. а҆рхїепкпь нари́цаетсе. а҆леѯандрїискыи же па́па нари́цаетсе. Е҆ди́н же тькмо а҆ндїѡхїискїи наре́чнь е҃ патрїа́рхь, Слы́шати и҆ зватисѐ. и҆ їе́рлимскы҃. та́кожде.[12] И҆ ѻ҆брѣ́сти и҆мат се лю́бѡвь твоѩ, вь всѣхь пи́са нїих ѩвѣ. а҆ще ѻ҆па́сно пои́щеши.

4. И҆ вьнми҆ сѐ е҆́же ти гл҃ю. тѣло чл҃овѣ́че е҆ди́ною гла́вою видимо (чит. водимо) е҆сть вь нѥмже оу҆ды мнѡ́зи соуть. и҆ вьси̑ пе́тыми чю́кстви[13] оу҆стра́ѩтсе. чю́вствїа же соу́ть сїи, зрѣнїе. ѻ҆боніанїе. слоух вькѹ҆ше́нїе. осезанїе, И҆ тѣло же пакы̀ хв҃о, е҆же е҃ вѣ́рныихь црко́вь. разли́чными е҆зы́кы ѩко оу҆ды сьставлѩема е҃. и҆ ѩко пе́тыми чю́вствi прѣждерченными прѣстоли. ѹ҆ста́влѩема и҆ напра́влѩема е҆ди́ною гла́вою носима е҃, са́мыимь гл҃ю хѡ҃мь. И҆ ѩкоже па́че петых чю́вьстьвь, дрѹ҆гое чю́вство нѣ҃. также и҆ па́че пе́тыих патрїа́рха. дроу҆гыи патрїа́рхь не мѡ́жеть вы́ти никто̀. Пети́ми же си́ми прѣстоли. и҆миж ѩко чю́вством соущ҃ь вь тѣлеси хв҃ѣ вьси́, оу҆ды си́рѣчь вьса ѡ҆́чьствїа е҆зы́кь. Е҆́же по вьсѣх мѣстѣх е҆пи́ско-

нїє соуть. ꙗ҆́ко є҆ди́ною гла́вою х҃омь и҆стинныимь бм҃ь на́шїим оу҆стра́ꙗеми. и҆ бл҃гопно видими пра́вою сла́вою (чит. водими православною) є҆диною вѣ́рою съста́вꙗеми и҆ напра́вꙗеми ѿ нѣве.

5. А҆ є҆́же по сѣда́нїю. ꙗ҆́ко сѣ́даши ѡ҆де́сноую бл҃же́ннаго па́пи. ѡ҆пра́вдаєши себе и҆ пи́шеши да патрїа́рха и҆меноуєм тѐ. прїе́млемь и҆ сѐ. Нь слыши̇̀ ѿ се́мь. ка́ко є҆п҃кны и҆ а҆рхїеп҃кпы, ѿц҃е[14] нари́цати сло́во вѣ́рно навы́че. прьвствоующих же на вьса́комь сьбо́рѣ. начє́лникы и҆ прьвосѣда́телїе навы́че и҆менова́ти. [15] По се́мꙋ же сло́воу подобаєть и҆ тебѣ̀ патрїа́рхꙋ нари́цатисє. поне́же прьвыи вь сьбо́рѣ ри́мсцѣмь ѡ҆брѣтаєшисє. ꙗ҆коже и҆ вь на҃ прьвыи ва дїаконѣхь, а҆рхїдїа́конь нари́цаетсє. Понѣже бо ка́ко и҆нако вьзмо́жно є҃ на́мь. ше́стааго вьвести̇̀ патрїа́рха, не соу́щоу шестомꙋ чю́ствꙋ вь тѣле́си ꙗ҆ко́же рѣ́хомь. Кто́моу же и҆ дрьжа́вы[16] мно́гы и҆ вели́кы вь мирѣ̀ соуть, па́че твоеє дрьжа́ви. и҆́же митрополи́ты и҆ а҆рхїеп҃кпи во́димы и҆ направлꙗеми соу́ть на бл҃го. [17] Вьспомени̇̀ и҆ сѐ. коли́ка и҆ велїа є҃ па́че твоеѐ дрьжа́ви бльгарскаа страна́. коли́ка же ва власїа̇̀ вели́каа, и҆ ромѡгї҆рь є҆́же є҃ хороса́нь. [18] и҆ прѡ́чее вьстѡ́чные страны̇̀. вь них же а҆рхїеп҃кпы нами посилаеми сꙋть. и҆ митрополи́ты и҆мѣ́юще под собою є҆пископы. [19] нь ни є҆ди́нь ѿ них патрїа́рхь нари́цаетсє. И҆ ѿ се́мь оу҆бѡ здѐ дово́лно є҃.

6. И҆мат же и҆ ѿ сем писа́нїе. сщ҃енства ти. ѿ ст҃ѣма и҆ бл҃же́ннѣма патрїа́рсѣ константі́на гра́да. ꙗ҆ко благочастноую цр҃ко́вь, похоу́лꙗєть и҆ пона́шаєть и҆ ѡ҆блыгаєть. ѡ҆прѣ́сннаго ради̇̀ приноше́нїа. и҆ се́го ради̇̀ па́че ѿлоу́чаєть ва҃ ѿ пра́вые и҆ непорѡ́чные вѣ́ры. є҆́же (т. ј. опрѣсноки) вмѣ́сто тѣ́ла гн҃ѧ прие́млєнїе ѡ҆бы́чно. [20] и҆ ѿ само́га тѣла владичнꙗаго ѿсѣ́каєте. (чит. отсѣкаетъ т. ј. патрїархъ) сирѣчь ѿ ст҃ые сьбо́рные цр҃квѐ є҆́иже пра́вило съдржи́те. [21] сь всѣми западныими цр҃квами ꙗ҆коже главѣ̀ тѣ́ло сь вьса́кыимь послꙋшанїемь послѣ́доуеть. (чит. послѣдꙋете) Пи́шеши же и҆ ѿ се́мь, ꙗ҆ко ѿ ке́тхаго оу҆че́нїа ст҃ыих а҆п҃ль тоу́ждых тво́римь. и҆́же ѡ҆прѣ́снаго ради̇ дѣа́нїа, и҆ не тьчїю ѿ самѣх а҆п҃ль. нь и҆ ѿ само́го владикы на́шего х҃а прїе́хомь гл҃ете. и҆ не ꙗ҆ко не вѣ́доуще, нь вѣ́доуще. ꙗ҆ко вьси̇̀ и҆́же по вьстѡ́чныи стра́нѣ бл҃же́нныи ѿц҃и.

квасным хлѣбомь бескрьвноую жрьтвоу творити велѣхоу, иже житїемь и словомь и поучєнїем вьсоу вьселіенноую наоучише.[22] Ѩко сїю квасноую жрьтвоу мы творимь. стоу имате[23] ѩкоже и опрѣсную. квасныи бо хлѣбь глієте. по вышшомоу нас рад сьврьшенномоу чл̃коу. ѩкоже соущоу ѥмоу и бг̃оу сьврьшенноу. а ѥже опрѣсьннаа жрьтва. чистотоу и безстрт̃їе бж̃їа слшва вьчл̃вченїа.

7. Сїа вь писанїи твоемь обрѣтох написано гл̃юціе кь намь. ѡних же ѿвѣщаемь, бл̃оразоумно твоеи (чит. богоразоумїю твоемоу и) любвы. ѩко не тако прѣѡсщ̃енныи патрїархь кѡнстантїна града просто[24] на вас двизаетсе. и неправославныихь нарицаеть вас̃. и ѿцѣпеть ѿ ст̃ые вьселіенскые црк̃вѐ. ѩко же писал ми ѥси. нь православныхь ѥдиномоудрьно[25] намь имать. ѡ сьврьшеннѣмь бл̃ослѡвїи (и) живѡтворещее ѥдиносоущные ст̃ыѥ трѡицеи. ѡ вьпльшенїи г̃а нашего іу̃ х̃а. Сѐ же ѿлоучаеть вас ѡпрѣсьнное раздѣліенїе.[26] ѡ семь. оубо страждеть и болить и скрьбить. (и) ѿкріціаетсе вас[27] како же[2] бж̃твныихь ст̃ыихь таинь по прѣданїю ст̃ые црк̃вѐ не ѥдиномоудрьствоуете сь ними. послѣдовати четырьмь патрїархомь. и сьврьшенїимь хлѣбомь безкрьвноую жрьтвоу творите. ѩкоже испрьва самовидци и слугы слшва. ст̃ыи ап̃лы прѣдаше намь.

8. Поніеже оубо иже ѡпрѣсньно причещаетсе. ветхои жрьтвѣ причестник ѥсть, а не новомоу завѣтоу. Поніеже бѡ не ѡпрѣсньхь прием г̃ь, и бл̃годаривь прѣломи и д̃а. нь хлѣбь сьврьшень, сѝ рѣчь квасень. ѩкоже четири ѥу̃листи ѥдиногл̃но пропосвѣдаше и прѣдаше. И науль свѣдтелствоуеть гл̃іе. азь прѣехь ѿ г̃а ѥже и прѣдах вамь. ѩко г̃ь іс̃ вь[3] нощь вь нюже прѣда нь бы̃. приемь хлѣбь, бл̃годаривь прѣлѡмль и р̃е, прїимѣте ядиме сѐ ѥсть тѣло моѐ, вас радѝ раздрабляемо. сѐ творите вь моѐ вьспоминенїе и прѡчаа.[29] Ибѡ ѡпрѣсньхь, іоудеѡмь законопрѣдан, бы̃, на вьспоминанїе исхода ѥгда изь ѥгупта извѣгоше. (ѩко да твореть жрьтвоу ѡпрѣсьнноую.)[30] да вьспоминають чюдеса ижѐ сь нимь сьтвори г̃ь. и прѣбывають вь заповѣдех ѥго. и ктомоу не завоудть дѣль ѥ̃. кь симже сьврьшенныи хлѣбь, иже ѡсщ̃енїемь прѣтвааряемь. кь прѣчи-

стое и с҃тое тѣло г҃а нашего і҃у х҃а на вьспоминаніе дань бы҃. пльтьскаго оутроенія его. Г҃лiет бо ѐлици ꙗсте хлѣбь сь и чашоу сію испиваете. сьм҃рть г҃ню проповѣдете дѡндеже пріидеть.[31] И павль а҃пль г҃лiетъ. чашоу бл҃вения юже бл҃влꙗмь. не причещеніе ли крьве х҃ви е҃. и хлѣбь ѐгоже раздраблꙗемь. не причещеніе ли ѥ҃ тѣла х҃ва. ꙗко ѐдино тѣло е҃смы мнози. и ѿ ѐдиного хлѣба причещаѐмсе вьси.[32]

9. И разꙋмѣн пр҃ѣосщ҃енный и д҃хвный нашь брате. ꙗко вьздѣ хлѣбь нарицаетсе, тѣло г҃а нашего і҃у х҃а. поніеже испльн кваса сьврьшень хлѣбь е҃. а҃ не ѡ'прѣсньк. Ибо ѿпрѣсньк, ꙗко мрьтвь и бездоушнь е҃ и не сьврьшень до конца. квас же вь тѣсто брашьное вьлагають и бываеть ѐмоу ꙗко д҃ша и ѡживлiеніе.[33] И како не рещи е҃, ꙗко не подобно е҃ лишенное и мрьтьвное и бездоушное. вьмѣсто живѡтнаго и животворещаго тѣла. г҃а и сп҃са нашего і҃у х҃а пріемати вѣроующим вьнь. Ꙗвѣ оубо е҃ ꙗко неподобно творимe.[34] Тѣмже молю оубо ва҃ братіе не льщайтесе тако. нижѐ велико дѣло сѐ прѣрѣшенное сьдрьжите. нижѐ ищите свою волю сьврьшити и сьставити.[35] и побѣдити семоу злѣ хощете. нь правдꙋ паче вьзлюбите. и побѣждеңомь быти вамь добромь.[36] ꙗко прѣкословіе нѣс прѣдано намь ѿ звавшго на҃ х҃а.[37] Аще бо ѐще ѡ҃прѣсньскоу причещаемсе. ꙗвѣ оубое҃ ꙗко под сѣнію мѡѵсеискꙗ закона ѐще ѐсмы. и трапезꙋ іоудейскоу ꙗмы. а҃ не бж҃ію слѡвесноую и живоую пльть х҃вꙋ. и намь насыщеноу (чит. насоущноую) ѐдиносоущнꙋ.[38] Аще бо вѣроуемь, ꙗко пльть х҃вꙋ живоу пріемлiем. (и причещаетсе ѐѐ).[39] сьврьшеннаго вь бж҃ствѣ и ч҃лчьствѣ. и кова ѡбщина е҃ ѡдш҃евлiенной и живши пльти бж҃іи. сь ѡ҃прѣсьнѣмь и бездоушнѣм и мрьтьвнѣмь? Ибо ѿпрѣсньк не хлѣбь нарицаетсе. поніеже несьврьшень нарицаетсе.[40] и трѣбꙋеть испльненіе кваса. хлѣбь же сьврьшень испльнь кваса. сіи е҃ хлѣба сьврьшень,[41]

10. И разꙋмѣй раздѣлiеніе слова. (а҃ще хощеши правдоу познати),[42] и вьнми разꙋмно. вь ѡ҃прѣсьнцѣ ни ѐдина бо сила живѡтна е҃ мрьтьв бо е҃ ꙗкоже прѣжде рѣхомь. Вь хлѣбѣ же квасьнѣмь, сирѣчь вь тѣлеси х҃вѣ. тріи живѡтна и живѡть

дáющаа. сирѣчь дх҃ь и вѡдà и крьвь. ꙗкоже и ть самóго хá ꙋченикь їѡáннь. иже на прьси єго вьзлещи сподобисе свѣдтелствоуеть ѻ словéси сéмь. гл҃е сице вь Ѿкрьвенїи. дх҃ь вѡда и крьвь. трїи сыи (чит. Сїи) вь єдиномь соуть,[43] сирѣчь вь тѣлеси хв҃ѣ. Ѥже вь врѣме распéтїа гн҃ꙗ ꙗвлиенно бы҃. єгда крьвь и вѡдà Ѿ прѣчистыхъ єго рéбрь истекóше. копїемь прободéноу бывшꙋ. ст҃ыи же дх҃ь прѣбы҃, вь ѡбж҃еннѣи пльти єгò. и єже ꙗдоуще вѣрныи вь причещéнїи хлѣба. дхѡм ст҃ыимь вьмѣсто тѣла[44] гá нашего ıу҃ хá живемь вь нıéмь. и ꙗко живоу и ѻбж҃енноу пльть прїéмлıемь.

11. И нѣсмь оꙋбо под законом мѡѵсéнскыимь. да ѡпрѣсноую жрьтвоу принáшаемь. нь под благодáтїю є҃смы,[45] и новà тварь ѻ х҃ѣ. понıéже дрѣвнꙗа мимоидóше, ꙗкоже павль вьпїеть[46] и выше вьсà нова. Да иже хóщеть ѻпрѣсньскоу причещатисе, почто понѣ и не обрѣзоуютсе? понıéже и х҃с обрѣзанїе прием по вéтхомоу прѣдáнїю. И соубѡтоу тáкожде по вéтхомоу зáконоу почто не сьхрáнꙗют! И слыши чтò пáки кь гáлатомь вьпїеть. сè а҃зь пáвль гл҃ю вáмь, ꙗко а҃ще óбрѣзаетсе. никóю же пѡлзоу Ѿ хá имате. свѣдтелствꙋюже пакы вьсáкомоу чл҃кꙋ ѡбрѣзающомꙋсе, ꙗко дльжнь є҃ вьсь зáконь хранити. и Ѿлꙋчетсе оꙋбо Ѿ хá. иже закономь ѻпрáвдаетсе. и Ѿ благ҃дть Ѿпадете. мы̀ бо дх҃шмь вѣрою, надеждоу прáвди прıéмлıемь.[47] Сїа ꙋбо павль гл҃еть. А҃з же мáло слѡво измѣнивь рéкоу пропѡдобное.[49] а҃ще ѡпрѣчéщаетсе. хс҃ вас ничтоже пѡлзеваеть. понıеже бò на вьспоминáнїе е҃гѵпьтскаго избѣжáнїа єврéıѡмь прѣдáно бы̀ сè. а҃ не ѡ спсенıи стр҃ти хв҃ѣ.

12. Нь є҃же а҃ще рéкоу, вѣрꙋи ꙗко сльзы и плаканїа[49] приходет ми̇. єгда вьспоменꙋ ꙗко вь всѣх вь нихже бг҃ꙋ ꙋгóдно є҃сть крѣпко поꙋчáетсе. и хв҃о имé дѣли[50] тѣми прославлꙗетсе. ходите бò по поутех дáлнїихь. троуждающесе Ѿ краꙗ землıé, приходеще вь їерѡсалимь на поклонıéнїе живѡтворéщаго гроба, вь сéмже єдиномь раздѣлıéнїе и сьблазнь бж҃твныим цр҃квам бываете. понıéже прѣдстатель єдиное ц҃кве римскые блажéныи пáпа. не хóщеть сь прѡчїими патрїáрхы

ѿ бж҃твныих тайнахь ѥдиномоудрьствовати й сьвькоупляти се. нь ѥдинь ть ѿ прѡчїихь ѿлоучаетсе. й своѭ волю тьщитсе сьврьшити.

13. Нь даже вьсако прѣкословїе йбо ѡ҆ставляю, ѥже ѡ вашемь ѿбличенїи, вьзмѡжно бо ймамь оубо х҃вою помощїю показати. аще бѣ благоволно хотѣли слышати. яко ѥгда г҃ь сь оученикы своими вечра. вь великыи четк вечроу.[51] не бѣше ѥще ѡпрѣснькь оуготовань. Вь великыи бо петьк. вьнже, д҃і, лоуны бѣше. й тогда ѥвреие хотѣхоу пасхоу ясти. й вьнми ми здѣ. вьсака прѣкословїе ѡставивь. й побѣдити вьсоуе тьщатисе. Мы бо не побѣдими йщемь. нь правдоу йзьобрѣсти й явити.[52] й братїю приети. ѿ нихже разлоученїи срдцемь ѕѣлѡ оуязвляемсе. Глѥт бо Їѡаннь ѥѵ҃листь й б҃гословь. йже на вечри на прьси г҃а нашего І҃у Х҃а вьзлеже. ѥгоже паче кто ѥ҃ дроугыи ѿ оученикь паче сего вѣрнѣишїи. Прѣжде оубо реч празника пасхы. вѣдыи І҃с яко прїиде ча҃ ѥго, да прѣйдеть ѿ мира сего кь ѿц҃оу. й вьзлюбль своих ѥже вь мирѣ. до конца оубо вьзлюби ѥ҃. й вечрѣ бывшїи дїаволоу вьшьдшоу вь срдце Їоудѣ Сїмѡновоу Йскарїѡтоу, яко да прѣдас ѥго. вѣдыи І҃с яко вьса да҃ ѥмоу ѿц҃ь вь роуцѣ. й яко ѿ нѥго йзыде й кь нѥмоу гредеть. вьставь вь вечре, й прѡчаа.[53]

14. Якоже пишеть (ѥж глѥть.)[54] яко прѣже празника пасхы вечри бывши, яко глѥть яко не вь чек слоучисе пасха быти. Нь оустроенїе нѣкое бж҃твное бы҃. яко бо хотѣяше вь нощь тоу прѣдань быти. прѣда҃ оученикомь бж҃твные жрьтвы великоую тайноу. Й сего радй реч. желанїемь вьжделѣх сїю пасхоу ясти сь вами.[55] Ѿсоуд бо явлѥнно ѥ҃. яко ѥще нѣ быль оуготовань ѡпрѣснькь тогда якоже рѣхомь. нь хлѣбь ѥ҃ кваснь. прѣдлѡжень тогда х҃оу сь оученикы. Прѣжде бо празника пасхы вечра бы҃. (чит. вечера). вьнѥгда. разломи й дасть оученикѡмь своимь й реч. прїимѣте ядите се ѥсть тѣло моѐ. Й свѣдтелствоуеть пакы ѿ семь, вьзлюблѥнїи ть оученикь. йдеже глѥть. ведоше І҃са ѿ Каїафы вь преторь. й тїи не вьнидоше да не осквьрнетсе нь да ядеть пасхоу.[56]

15. И пакы тъжде вь дроугои главизнѣ гл҃ієть. ико іоудеи да не шстаноуть тѣлеса на кртѣ вь соувютоу. поніеже петьк бѣше,[57] и инако.[58]

16. Не єдиною реч. тьчїю хлѣбь.[59] и не тькмо сь гл҃іеть. ꙗдоущимь имь, приємль іс҃ хлѣбь.[60] Видите ли ꙗко сь хлѣбь гл҃іеть? такожде и Марко гл҃іеть. Шпрѣснька же ни єдинь ѿ них вьспоминаєть. Поніеже хотѣше пострадати х҃с вь ть днь законныие пасхы. Єгда хотѣше пасха быти вг҃соубїицамь. выьже и а҃гньць ѿ іоудеи бываашє. вь днь петьчныи. вьнже, ді, лоуны бѣше. вь лѣто, ефлд. кроугь оубо бѣше слнца. иі. лоуны же є. и сїю сьтвори іс҃. ꙗко да не прѣдань бывь. и не постигнеть таиноу свою оученикомь прѣдати.[61] вьзлегь на вечри. вь чек вечрь. и по вечри приємь хлѣбь прѣлшми. и прѣда апл҃шмь таиноу новааго завѣта, вь ньщь четвртькâ. вь нюже и прѣдань бы ѿ іоудеи, ꙗкоже писано є.

17. Нь что гл҃іеть и лоука? Прїемь хлѣбь и блгодаривь, прѣлшми.[62] Се бо и лоука гл҃іеть. ꙗко хлѣбь приель іе х҃с, а не шпрѣсньк. четвртьк бо бѣше. а не бѣше тогда законнаа пасха. гі лоуны бѣше тогда оубо. и не бѣше бпрѣснька єще. ибш шпрѣсньк, вь єі, лоуны оузаконієнь бѣ творитисе. Тѣмже оубо ді днь прьваго мца лоуны. пасхоу нарицаєть законь. єі, тыи же днь. прьвыи шпрѣсньк и соувштоу нарицаєть. и вь ть днь оузаконієно бѣ шпрѣсньк творитисе. ꙗкоже и а҃гньцоу вь ді заклатисе, вьнже заклань бы х҃с а҃гньц божїи, вьземлієи грѣхы мира. Поніеже х҃с распеть и заклань бы, ді, лоуны вь днь петка. а вь соувтоу бѣше празникь шпрѣсньк. когда оубо шпрѣсньк ꙗль є? и когда. апл҃шмь прѣда новыи завѣть творити.[63]? (и) поніеже гл҃іеть, (чит. глаголете), ꙗкш ѿ стыих апл҃ь прїехомь шпрѣсньк творити. єда по вьскрсенїи єго ѿ мртвыих гл҃іете? видте. ли како дѣлы ꙗвѣ шбличаеми єсте?

18. Симь оубо тако речнныимь. что имате кьждо кь симь ѿвѣщати? Се оубо показахомь ꙗвѣ. ꙗко прѣжде празника пасхы вечрѣ (чит. вечерѣ) бы, шпрѣсньк же ꙗстї прѣжде пасхы, не бѣше законно ꙗкоже рѣхомь. Прилежи же ти и кь неѿвѣтноу оувѣренїю прѣжде писанномоу слѡвоу семоу.[64] и

дроу҆гоу главизноу тоиждє є҆ѵ҃листа і҆ѡ҆анна, ꙗ҆коже и҆ ты ис-повѣдати и҆маши ꙗ҆ко тако ѥ҆ⷭ҇. и҆бо є҆жє ꙋ҆ на҆ⷭ҇ (чит. оу нась)' є҆ѵ҃лїа и҆стинна соуть,[65] и҆ тождє г҃лють. Сїа оу҆бо рекь і҆с҃ сьмоутисє дх҃омь и҆ свѣдѣтєлствова и҆ реч. а҆мин, аминь г҃лю вамь. ꙗ҆ко. є҆динь ѿ ва҆ⷭ҇ прѣдас мѧ. Сьзираа-хоу же оученици дроуг дроуга нє вѣдоущє ѿ комь г҃лєть. Бѣшє (чит. бѣ жє.) вьзлєжє є҆динь ѿ оу҆ченика на лѡнѣ і҆с҃вѣ є҆гож люблꙗшє і҆с҃. є҆го, Поманоу жє є҆моу сїмѡнь пєтрь вьпрашати єго. кто є҆ⷭ҇ ѡ҆ нѥмжє г҃лєть? Припаджє ть тако на прьси є҆го г҃ла. і҆с҃вн г҃и кто є҆ⷭ҇? Ѿвѣща і҆с҃, ть ѥ҆ⷭ҇ є҆моужє а҆зь ѡ҆мочивь хлѣбь подамь. И҆ ѡ҆мочивь хлѣбь да҆ⷭ҇ і҆оу҆дѣ сїмѡновоу ис-карїѡтꙋ. И҆ по хлѣбѣ тогда вьнидє вьнь сатан нѧ. Г҃ла є҆мꙋ і҆с҃ є҆жє творити сьтвори вьскорѣ. Сєго же ни є҆динь ѿ вьзлєжєщих нє оу҆вѣдѣ что реч є҆моу. Нѣцїи же мнѣхсу, понѥжє вьлагалищє ношаашє і҆оу҆дла. ꙗ҆ко г҃лєть є҆моу і҆с҃. коупи ꙗ҆жє вь потрѣбоу и҆мамы напраздникь.[66]

19. Є҆ѵглистоу оу҆бо тако ѡ҆ сих ꙗ҆влꙗющꙋ. како нє би слѣ-поу видимсу [67] ꙗ҆коже прѣждє законныє пасхы вєчра (чит вечери) бы҃? По сємꙋ є҆жє реч, ꙗ҆ко нѣцїи мнѣхоу г҃лєть і҆оудѣ коупи ꙗ҆жє на потрѣбоу и҆мамы на праздникь. ꙗ҆жє показаль є҆ⷭ҇ врѣмє, вь нѥжє вечра [68] х҃с сь оу҆ченикы своими. Тѣмжє да нє помышлєнїє нѣкоє прѣкословїа боудєть тєбѣ. ѿ врѣмєны вь нѥжє вєчра бы҃ и҆ по прѡчїих є҆ѵглисть г҃лєма.[69] Сирѣчь понѥжє и҆ матдєи г҃лєть. вь прьвыи жє ѡ҆прѣ-снька҆. приступишє кь і҆с҃оу оу҆ченици є҆го г҃люще. г҃и гдє хощєши оу҆готоваєм ти пасхоу ꙗ҆сти.[70] Лоука жє г҃лєть. прїидє жє дн҃ь ѡ҆прѣснька вьнжє подоба-ашє жрѣтисє пасцѣ. и҆ посла пєтра и҆ і҆ѡ҃ рєкь. шьд-ша оу҆готовита намь ꙗ҆сти пасхꙋ.[71]

20. Словєса жє сїа трєх є҆ѵглисть. нє и҆моуть сьпроти-влєнїє нѣкоє и҆ли раздѣлєнїє [72] ѿ г҃лємыих і҆ѡ҆анномь є҆ѵгли-стомь ꙗ҆коже пишєть. прѣждє праздника пасцѣ. вѣдыи і҆с҃ ꙗ҆ко прїидє ча҆ⷭ҇ є҆го да прѣидєть ѿ мира сєго кь ѡ҆ц҃ꙋ [73] и҆ прѡчаа. Прьвыи оу҆бо ѡ҆прѣснька ꙗ҆влꙗють намь

зж҃твнаа е҃ѵглїа, десетїи дн҃ь прьвааго м҃ца.[74] бѣше тогда прѣдоуготованїе нѣкоѥ пасцѣ сь прѡчїими трьми дьнми. сирѣчь сь прьвонадесетыимь и втѡро и третынадесетим дн҃емь. ѩкоже вь книзѣ исхода писано ѥсть. Реч г҃ь ка мѡѵсеѥ. м҃ць сь. м҃цемь вама начело. а боудеть вамь ва м҃цехь лѣтоу. Рьци кь вьсе мꙋ сьнмоу їилиевоу гл҃ѥвь десетїи дн҃а м҃ца сего. да вазмета вьсакь ѡвче на дом ѡ҃чьствїа. ѡвче на вьсакь домь. и боудеть сьблюдено до, д҃і, дн҃ь м҃ца сего.[75] Ѩкоже оубо и намь е҃ оуготованїе и прѣдпразднъство ст҃ыим ст҃ртема г҃а нашего ї҃с х҃а, великаа недлꙗ. тако еврешма д҃ ѡни дни. прѣоуготованїе пасцѣ нѣкое бѣше. (законно и) оузаконїено[76]

21. Ибо дрꙋзїи е҃ѵглисти прѣжде прѣставлашесе. не постигоше видѣти е҃ѵглаское проповѣданїе їѡанна б҃гслѡва. Сь мнѡголѣтнь б҃ы. ѡбрѣте саставленїе е҃ѵглїи ѡнѣхь и на коньць житїа своего, вь ѻстровѣ патмѣ соущоу. б҃гоподвижноу быившоу. при дїѡментїанѣ ц҃ри. своѥ е҃ѵглїе исписа. ѩкоже ѡнѣми мнѡга покравена речна. дрꙋгааже и ѡставлена. сирѣчь ѩкоже чюдо ѿ лазари и врѣме вечри. и дроугаа инаа, ѩвѣ исписавь, и велег҃лсно проповѣдавь. Тѣмже молю вас. ѡстанѣтесе г҃а ради ѿ сицевои ѩвленнои истинѣ. прѣкослꙋвити и ѿмѣтатисе. и иже творити прїехомь с҃щенныи крьмителїе. се и вы творите. четиремь с҃щенныимь патрїархомь послѣдꙋюще. понїеже мнѡжаишихь соуда вѣрнь е҃ и прїетнь.[77] едии же никто прїетна е҃. Бл҃гаа (чит. блази) оубо два паче единого.[78] (Писано во е҃.[79] идеже моудрьствоують четире и сьдражеть. кто да ѿречьсе гл҃е ѩко н҃ѣ ва посрѣдѣ ихь, ѩкоже и х҃с гл҃еть. идеже соуть два или трїе сьбрани ѻ имени моемь. тꙋ есмь аза посрѣдѣ ихь.[80]

22. И сего рад молюсе. сьвькоупимсе вьси дхшвно. и боудѣмь братолюбци, а҃ не самолюбци. Понїеже бо ни х҃с самь вь врѣме страсти его ѩкоже рѣхомь. н҃ѣ постигль ѩсти ѡпрѣснька. е҃ще ѿ їоудеи не оуготованноу соущоу. ниже пакы а҃п҃лы прѣдаше, е҃же не прїеше. По вечери же ѩкоже гл҃еть а҃п҃ль. прѣдаде хлѣбомь таиноу новаго завѣта. рекь. жела-

нїемь вьжделѣх. сїю̀ пáсхоу ꙗ̃сти сь вáми [81] ѡвѣ оу҃во е҃ ꙗ́ко тóгда прїидé ча҃ страданїа ѐго.

23. Сéго ради̂ иже ѡ́прѣсьнномоу причéщаютсе. вь ἀполи-нарїевꙋ̃ е̃ресь вьпáдають [82] не вѣдеще. ꙗ́ко ѡ́нь оу҃во гл҃аше ꙗ́ко тѣло тькмо бездꙋшно. и безоу́мно прїи҃ель ѥ҃, сн҃ь и слѡ́во бж҃їе ѿ ст҃ыие бц҃е. [84] Сице же (чит. иже), ѡ́прѣсньвь принá-шають. мрьтвоу пльть а не живоу принáшають. Иво квась, вьмѣсто дш҃е тѣстоу бы́ваеть. и сѡ́ль вьмѣсто оу҃ма. Ст҃а же не и҃мꙋщꙋ ѡ́прѣсньвоу. како бездꙋшнь е҃сть и мрьтвь. вьи҃с-тиноу мрьтвотвóрьць вьсѣмь причéщающимсе ѐмоу. Иво г҃ь нашь їу҃ х҃ сьврьшéн сый б҃ь, и сьврьшень чл҃вкь. соугоу е҃стьст-вомь а҃ нé сьстáвомь. [84] тѣло ѡ́дш҃евлѥнной оу҃мна ѿ прн҃одв҃ые бц҃е приѥ̑мь. и сьврьшеныимь хлѣбомь подвно прѣдáде нóва-аго зáвѣта тайноу. бл҃вивь и рéкь прїимѣте и ꙗ́дите. иже е҃ нб҃есныи хлѣбь живѡ́тнь. и живѡ́ть дáс ꙗ́доущимь ѐго ꙗ́коже х҃с завѣща̀ нáмь гл҃е. ꙗ́дыи пльть мою̀ и пїéи крьвь мою. вь мнѣ прѣбы́ваеть и а҃зь вь нѥ́мь [25]

24. А҃ще ли же и слышѐсь сих сíлоу не прїéмлѥть (чит. не прїемлете) и сь прѣкословїемь прóтивитсе гл҃юще. ꙗ́ко ѿ. сты́х а҃пль пéтра и пáвла ѡ́прѣсьнное прѣдáнїе прїехомь. по-слꙋшаимь. и ѿ сéмь вáше брáтолю́бїе. покáзати вáмь сь бм҃ь нѣкаа [86] иже а҃плы прѣдáше испрьва нáмь творити. и пáкы̀ ѡ́нѣми сáмѣми, напослѣдькь исправлѥна и прѣтворена. [87] на бл҃говѣрїе нáше е҃лнци е҃же [88] ѿ хв҃ѣ вѣрѣ ꙋ҃крѣпляюще. и бж҃їи цр҃кви бл҃годѣтїю ѐго оу҃тврьждаемѣ. и простирáемѣ. И соу-бштоу оу҃бо тогда сь ст҃ою недлѥю. [89] повелѣнно вѣ нáмь сь-блю́дати, и ничтóже дѣлати. и нн҃ѣ ꙗ́же сѐ оубо нѣс И пéтрь же прихóдещих ѐзы́кь (къ) непорѡ́чнои вѣрѣ христїáнской. прѣжде ѡ́брѣзааше их. и тáко крьщааше их. и пáвль тїмѡ-дéа ѡ́брѣза̀. к тóмꙋже и ѡ́глашаеми. сíрѣчь нарицаеми кр҃ти-тисе. л҃. лѣтны крьщаахꙋ҃се. И дроу́гаа нѣкаа зáконна прѣдá-нїа. вѣроующи сьблю́дааху. [90] нн҃ѣ же ѿ сихь ни ѐдиного н҃ѣ. бж҃їи ст҃ѣи цр҃кви оу҃крѣпляемѣ. и оу҃спѣвающїи на сьврьшéн-нѣишаа и҃стинаа. [91]

25. Да кóе стрáнно и дивно чю́до, а҃ще тóгда оу҃ченици вь начéлѣ прóповѣданїа. ѿ нéмощи мнѡ́гыих снисхóдеще. нѣ-

каа ѿбычна ймь простише [92] творити. йже мало помалоу ѿсѣцающе их й прѣмоудре йзмѣнающе.. й приведоше йхь на еѵгльское проповѣданїе. прѣжде посоученномь бывшемь на послоушанїе. ѹдѡвь приведени бывше на йстинное. [93] Ниже бѡ ё възмѡжно стрьптиво навести скорыимь наведенїемь, [94] й силою роуки йсправити, ꙗкоже нѣкыи ѿ нашихъ бгсловьць реч. оудѡвь ймать прѣломити се, нежели йсправитисе. Сего ради ꙗкоже рѣхомь вь мало врѣме, ѡставлıень бы ймь ѿпрѣснькь. понıеже великь сьборь бѣше тогда еврей вь римѣ. ꙗкоже книга стыих аплъ дѣанїи сказѹеть. Потом же ёгда крѣме бы, расыпаше й сын. [95] Ꙗкоже й при мѡѵсеи бы по оустроıенїю бжїю. ѡстави бо еѵреѡмь жрьтвы творити. й дондеже гь ꙗвѣ покажеть. такожде [96] й се исправлıено бы. расыпа жрьтвы ѡни напослѣдькь. Й доволна ми соуть писати сїа. кь моужоу сѹщѹ йсплънь дхѡм сты имь, й разѹмомь дѹхѡвныимь даи бо реч моудромоу притчю, й прѣмоудрѣи боудеть. [97]

26. Й прѣжде же врѣмене сего вь начелѣ архїерейства моего сьставлıено (се) писанїе. послахь кь блаженномоу папѣ римскомоу. [98] Послахь оубо се ѿ гредоущихь [99] на поклонıенїе вь їєрлимь. кь магистроу блгоплеменитомоу. й доуѯоу соущоу вь ѵталїи, аргїроу. ꙗко да пошлıеть сїе кь блженномоу папѣ. [100] Ѿтолиже двѣ лѣт мимоидоше. й не възмогох оувѣдѣти. [101] Й се ѹбо пакы прѣписавь онѡ. послах кь бгголюбїю твоемоу. ꙗко да любве ради моеıе. пачеже ба ради й ѿ нıемже писано. ѿ хѣ бо молимсе, глıеть бжтвныи апль. [102] да пѡслıеши сїе кь мнѡгочьстномоу блжен'ствоу. й испросиши ѿписанїе, й пошлıеми кь намь. [103]

27. Аще ли же писанїе се прїчьть сщıенство твое. и ѿпоустиши ıе кь нıемѹ. блго бѡ ѹгодно ıе дѣло бѹ и члкѡм. [104] Еда како бѹ призрѣвшемоу млтвами стыих й врьхѡвныих апль. прїиметь ꙗже йсписах. й сьвькоупитсе сь любещїими стыню его. чтныими братїи й ѡци. (и) ѡбьщно вьси коупно вьсѣхь миротворцѹ, йстинномоу бѹ нашемѹ їу хоу, блгодаренїе й жрьтвоу коупно принесѣмь. [105] Единомѹдрьствоующе. й едино приношенїе ѡсщающе.

28. Й ꙗко ѿ на ловзаи, сщеный й прпѡдбныи сьбѡрь цр-

квѐ твое̑ѐ. целовает же и̑ на́шь сьбѡ́рь ст҃ымь целова́нїемь ст҃ню твою̀. призы́вающе сь мно́ю ст҃ыих твоих мл҃твь. И̑ радуи́се здравїемь и̑ весе́лїемь. [106] ѿ г҃и вьсе́гда. и̑ ѿ на̀с хоу́дыихь вь сщ҃енныих си мл҃итвахь помина́и.

Хрїстїанскѡ цр҃тво: — Кѡ́нстантинь великыи. л҃а. При се́мь бы҃ прьвыи сьбѡ́рь. Сꙋть ꙋ҃во ѿ г҃а на́шего вьчл҃вчѐнїа. до прьваго сьбѡ́ра, т҃ии .Скончавсе сыи лѣ́ть ѯ҃э великыи кѡнстантинъ. ѿста́ви тремъ сн҃ѡвѡмь своимь цр҃тво. кѡ́стѣ. кѡстан-ти́ноу. и коста́нтїю. иже цр҃твоваше лѣ́та, к҃д, ïоу҃лїа́нь прѣсто пникь к҃. ио҃увїань. д҃. мц҃ь. оу҃а́лентїа́нь вели́кыи. лѣ́та г҃. ïоу́аль гратїань. ѕ҃, ꙋ҃а́лентїа́нь. е҃і. деѡдо́сїе вели́кыи. ѕ҃і. При ніе́мже бы҃ втѡ́рыи сьбѡ́рь. а́рка́дїе, д҃. ѳеѡдсїе ма́лїи, м҃в. При ніе́мь бы҃ третїи сьбѡ́рь. маркїа́нь цр҃твова ѕ҃. лѣ́ть. При ніе́м-же,, д҃, тїи сьвѡ҃рь. львь вели́кыи, г҃и. зинѡ́нь. з҃і. а҃на́ста́сїе. к҃з. ио҃устыінь дра҃ѯь, д҃. ïоу҃стыінь дрꙋ҃гыи. г҃і. При ніе́мь бы҃ е҃, тїи сьбѡ́рь. ти́верїе г҃. маврикїе, к҃. дѡ́ка: н҃. ïра́клїе л҃. кѡнстанти́нь сн҃ь и̑ра́клїевь цр҃твова лѣ́т, з҃і. ïоу҃сти́нь. г҃. фила҃ппїкь, в҃, львь г҃. тике́рїе а҃ѱи́марь з҃. ио҃устинїа́нь, ѕ҃. фїлїппїкь., в҃. а҃наста́сїе а҃рте́ль, в҃. деѡдсїе,, а҃, львь ко́нонь. а҃. иконоборьць кѡ́нстантїнь сн҃ь его. и҃і. львь сн҃ь кѡ́нстантїна е҃. кѡ́нстантїнь сь правосла́вною мт҃ерїю своею Е҃ри́ною, г҃, При сих бы҃, ѕ҃, сьбѡ́ръ. кѡ́нстанти́нь е҃ди́нь и҃ лѣ́т. миха́иль и мт҃и его е҃ лѣ́т и̑ мц҃а в҃. никїфорь з҃. ставра́кїе лѣ́то едно́ и̑ мц҃а в҃. миха́иль лѣ́то е҃дно и̑ мц҃ь д҃. львь з҃ лѣ́ть и̑ мѣ́сець, е҃. миха́иль лѣ́ть. и҃, и мц҃ь. д҃. ѳеѡ́фїль дрофо́рь цр҃твова лѣ́ть. з҃і. и̑ мц҃ь д҃.

Напомене на посланицу Доминика Петру Антиохијскоме.

1. У славенском пријеводу или је сам превођач, или је такав био наслов у ориђиналу, па тако и распрострањен и неколико измијењен према најпрвом своме изгледу, како је означено у списима Виља: *Γραμμα Δομίνικα*

πατριάρχυ Βενετίας πρὸς τὸν Αντιοχείας πατριάρχην — ка овоме је у кодексу Ескуриаљском додато: *περὶ τῦ ἀζύμυ ἄρτυ.* Прибављања у славенском на супрот грчког текста, ми смо ставили у огради, што ћемо и доцније радити.

2. На грч. у Виља: *Δομίνικος — τῆς Γραδένσης καὶ Ακυλίας Ἐκκλησίας πατριάρχης* т. ј. Граденске и Аквилејске цркве патријар. Убараб. предговор.

3. Грч. *Ἀπάσης ἐφέσεως καὶ ευλαβείας ἐυχῇ μετὰ προσχήματος πιςοτάτης λατρείας τὴν σὴν ἁγιότητα αἰδεῖσθαι καὶ σεβάζεσθαι τῇ τῆς ὑμετέρας ἐκκλησίας εὐλαβείᾳ καὶ φιλίᾳ παραινέμεθα* т. ј. с изјавом сваке наклоности и благоговјенства, са изгледом најискреније покорности твоју светињу поштовати и уважавати ми се побуђујемо благоговјенством и љубављу ваше сопствене цркве.

4. Грч. *καὶ ταῖς τῦ θεμελιωτῦ αὐτῆς ἀριςειαις τῦ τῶν ἀποςόλων ϑηλαδὴ κορυφαίυ Πέτρυ, ρετὰ τὴν δευτέραν κηρύττεται* — и по заслугама основача свога т. ј. врховнога апостола Петра (у јерархији) означава се послије друге (цариградске) цркве. Али славенски превођач види се да је читао не *μετὰ τὴν δευτέραν*, него *μετὰ τὴν* или *ταύτην δευτέρα.*

5. Грч. *Τῦτων τοίνυν ὑφεξαιρηθέντων ἡφημὴ τῆς θρησκείας συ πίςει καὶ ἐργασίᾳ πλῆρες εαυτὴν πανταχῦ διαβοωμένη* — али остављајући те (јерархичке односаје) слава твога благочастија, испуњеног вјере и дјела, на све стране разносећа се. Слав. превођач или је читао њеке ријечи сасма друкчије или је самовољно превео.

6. Мора — старинска форма мјесто р. моря.

7. Разумѣ — мјестни падеж, кога захтјева по старинској синтакси глагол прилепљавати се, јасније: хоћемо (да се) прилепљавамо разуму (*γνώσει*), расуђивању твоје светиње. У грч. за овијем иде: *ἀμοιβαδῦς ςοργῆς ἡμῖν ἀναμοφίαν ἀντισαθμῦντι* — т. ј. *γνώσει* — који награђује учествовање узајамне наше љубави. Слав. превођ. није читао или није ни превео ове ријечи.

8. Грч. *Τὴν τιμὴν τȣ̃ πατριαρχικȣ̃ ὀνόματος.* У слав. једна ријеч *ὀνόματος* преведена: и чин и име; — прво, сувишно, од све прилике, унешено у текст с поља, као што то често бива у старинским рукописима.

9. Єдинаго быти т. ј. патријара, који би на сабору заузимао послије папе прво мјесто, како се за овим даље говори.

10. Грч. *ȣ̓ δὴ πράγματος τὴν τάξιν ὑμῖν πληρέςερον ἐις το μέλλον ὑποδείζομεν* — а ред тог установљења т. ј. патријаршије у Талији, ми ћемо вама потпуно послије показати.

11. На грчк. и овђе је добављено: *Ἐις ἣν μετέπειτα τὰ τȣ̃ Θεȣ̃ ὑψηλότερον οἰκοδομήσομεν* — да би на њој (љубави) по том више подигнули дјело божије.

12. И овдје као у нап. 8. грчка ријеч *σιωπῆσαι* преведена са двије: и умучати и презрети.

13. Грч. *ψέγȣσι τοίνυν τὰ ἱερώτατα ἄζυμα* — на име укоравају код нас најсветији пресан хљеб Гадеть, — онако исто као ниже — твореть — старинска српска форма на мјесто гаде, огађују, куде.

14. *Ὅτιπερ ἄνευ μίξεως ζύμης τὴν εὐχαριςίαν ϑύομεν* — с тога, што приносимо евхаристију без да метсмо квасца.

15. Грч. чита се с додатком: *ὅπȣ ἡμεῖς τὴν ἑνότητα τῆς καϑολικῆς ἐκκλησίας φυλάζαι χωρὶς οἰȣδηποτȣ̃ν σχίσματοσ ἐπιϑυμȣ̃ντες ἐις τὰ μαλιςα τὴν τῶν ἀζυμων συνήϑειαν, ȣ̓ μόνον...* Овдје ми особито желећи сачувати јединство католичке цркве без икаквог раздељења, обичај или употребљење пресног хљеба чувамо не само....

16. Т. ј. да промотримо сада, размишљањем и да утврдимо....

17. *Τῆς ζύμης καὶ τῆς ἀλεύρȣ φύρασις* — мјешање квасца с тестом.

18. *Καὶ τὸ ἁπλȣ̃ν φύραμα* — а просто тесто....

19. *Ἀναντιῤῥήτως* — без супротивљења, без сумњичења, очигледно.

20. Јов. 6, 53.

21. У слав. је мисао помрачена и збркана. Грч. *Τὔτων τοίνον παρὰ τῆς ἁγιότητος ὑμῶν συντόμως νοημένων κατὰ τῆς ἡμετέρας ϛοργῆς σήμαντρα ἐζαιτὄμεν καὶ τὰ τῆς ὑμετέρας γνώμης διδαγματα ἡμῖν ἀντιγράφεσθαι* — и тако, када ваша светиња дозна ове у кратко описане наше мисли, по знацима наше љубави ми вас молимо да саопштите нама опис и вашега разумјевања.

Напомене на одговор Антиохијског Доминика.

1. Грч. *κἂν ὁ περὶ τῶν αζύμων λόγος ὐ μικρὰν ἔδοξεν ἔχειν διαφορὰν* прем да ријеч о пресноме хљебу, чини се, не мало проузрокује између нас раздељење.

2. *Ἀσύμβατος* — оно није сагласно, није сходно са „преданіемъ“.

3. *Κατορθώματα ἐπιγραψάμενος* — добродјетељи, доблести приписавши.

4. *Ὧν ὐδὲν ἑαυτοῖς συνεγκωκότες....* од којих ни једне добродјетељи не сазнавајући у себи, повјеруј мени, стидим се таквих похвала.

5. *Διὰ τῆς διδασκαλίας* — учењем (кроз учење).

6. Јасније: и пишеш, да ти лако можеш доказати.

7. Грч. *Πλὴν* са свијем је овдје наопако преведено „понеже бо“ јер треба превести са „но“, чим се почиње мисао сасма противна пређашњој.

8. *ὐδέπω ὐδαμὄ παῤ ὐδενὸς* — нигдје ни од кога....

9. *Μέχρι τῆς ἄρτι* — чак до данас т. ј. нијесмо нашли.

10. Српска форма на мјесто: пет

11. *Ἀλλ̓ ὐδε τὔτων ἕκαϛος κυρίως πατριάρχης καλεῖται, καταχρηστικῶς δέ* — али ни од њих ни један се управо

не назива патријаром, него по злоупотребљењу. Последњу ријеч славенски превођач није читао.

12. Слав. пријевод овдје није налик на грчки, гдје по списима Виља чита се: *ὁ Ἀλεξανδρείας πάπας καὶ ὁ τῶν Ἱεροσολύμων ἀρχιεπίσκοπος μόνος δὲ ὁ Ἀντιοχείας ἰδιαζόντως ἐκληρώθη πατριάρχης ἀκέειν καὶ λέγεσθαι* — Александријски се назива папом, јерусалимски — архијепископом; један само антиохијски управо је добио ждребије прочути се и називати се патријаром. Овакво читање биће и приличније са пређашњим ријечма. Само пет означених патријара утврдио је и њихна преимућства опредјелио Трулски собор у 36. правилу. О овима само патријарима говори и Нил, поназиву Doxopatrius († 1043 г.) у својој књизи о патријаршијим престолима. Изводе види код Алација De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis consensione Colon. Agrip. 1648. lib. 1. c. XII. not. V. c. XVIII. n. 1· p. 262, 267. Тако исто као Петар и Валсамон, патријар антиохијски, једном је само владици антиохијскоме усвајао право називати се патријаром (Аллац. ib. p. 263).

13. Т. ј. са пет чула.

14. *Πατέρας* — очевима.

15. Грч. *Ἐξάρχȣς καὶ προτοθρόνȣς καὶ προέδρȣς.*

16. Грч. *Ἐπαρχιῶν καὶ χωρῶν* — епархија и области.

17. Грч. *Πρὸς θεοσέβειαν* — на благочашће.

18. Хоросан је у сјевероисточном крају Персије. Ради изјашњења ових ријечи треба из гореспоменутог Нила Doxopatrius-а (ове ријечи) (apud Allatium de Occid et Orient. Eccl. consen. lib. 1. c. IX. not. 1.): *Ὁ Ἀντιοχείας κατεῖχεν ἅπασαν τὴν Ἀσίαν καὶ Ἀνατολὴν αὐτὴν τὲ τὴν Ἰνδίαν, ὅπȣ καὶ ἑώς τȣ̃ νῦν καθολικὸν χειροτονῶν ςέλλει καλȣμένον Ῥωμογύρεως, καὶ αὐτὴν τὴν Περσίαν, ἔτι καὶ αὐτὴν τὴν βαβυλῶνα, τὴν νῦν καλȣμένην βαγδᾶ. κἀκεῖ γὰρ ἔσελνελ ὁ Αντιοχείας καθολικὸν, ἐις Εἰρηνȣ́πολιν τον λεγόμενον Ἐιρηνȣπόλεως* — Антиохијски патријар добио је под

своју власт сву Азију и исток и чак Инђију, куда тја до овога рукополажући шаље католикоса са титулом Ромогирског, тако исто и Персију и сам Вавилон, који се сада назива Багдад: јер и тамо антиохијски патријар шаље католикоса у Иринипољ, називаног с тога иринопољски. Католикоси (*καϑολικοι*) у старинској јерархији били су виша јерархичка лица — архијепископи, који су имали власт рукополагати мјестне епископе и призивати их на суд. Вид. ту бесједу у Свиштера Thesavrus Ecclesiasticus, ed, 3. Traiceti ad Rhenum, 1746. t. 11, p. 16.

19. Грч. у Виља: *Ἐν αἷς ἀρχιεπίσκοποι παῤ ἡμῶν πέμπονται καὶ καϑολικοὶ χειροτονῦντες ἐν ἐκείνοις τοῖς μερεσι μιτροπολίτας, ἔχοντας ὑπ αὐτὺς ἐπισκόπυς πολλὺς* — у каква мјеста ми шаљемо архијепископе и католикосе, који постављају о онијем мјестима митрополите, који имају под својом влашћу многе епископе.

20. Овдје у слав. због тога, што су ријечи испреметане крњи се и сама мисао. Грч.: *διὰ τὰ ἄζυμα ἅτινα εἰς τύπον τῦ κυριακῦ σώματος συνήϑως λαμβάνοντες πισένετε ἁγιάζεσϑαι καὶ ὡς ἀλλοτριῦσϑε ὑπ᾽ αὐτῦ* — и због пресног хљеба, који ви обично узимате да је „образ тијела Господња", вјерујете да се освештавате њиме, одлучава вас од....

21. Грч. *σοιχῦντες*— држећи, или тачније поступајући по правилу.

22. С грчког управо треба превести овако: пишеш... „да ми (источни) радимо туђе, несходно са старинским учењем, да је „преданије" о пресном хљебу добивено не само од апостола, већ и од самог Господа, а међу тим ви (западњаци) знате, да сви на истоку свагда спомињани отци....

23. Јасније: пишеш такође, да ову свету жртву, коју ми свршавамо, ви држите за свету.

24. Грч. *ἀποτμόως* — одсјечно са одсудним одлучењем.

25. *Καὶ ὁμόφρονας* — под једнако мудрујућих.

26. Грч. *ἑνὶ δὲ μόνῳ τὄτῳ σκάζοντας* — но ви рамљете само у приношењу пресног хљеба.

27. Грч. *ἀγανακτεῖ* — преведено два пут: скорби и одвраћа се од вас т. ј. патријар цариградски, вид. горе напом. 8. (к посл. Доминика).

28. *Ὅτι* — за то, што ви...

29. I. кор. 11, 23, 24.

30. Ријечи, које би овима одговарале у загради на грчком нема.

31. I. Кор. 11, 26.

32. I, Кор. 10, 16, 17.

33. Грч. *ψυχὴ καὶ σύςασις* — саставно начело.

34. У слав. ова тачка почиње се од ријечи: „двѣ уво“ по списку Виља излишне су.

35. Два су превода: свршити и саставити, а грчка је само једна ријеч — *συςῆσαι*. Вид. горе нап. 27.

36. Грч. *Ἀλλ' ἐςὶν ἃ, καὶ ἡττᾶσθαι καλῶς ἀνέχεσθαι* — али је то такав посао, да је боље да останете побјеђени.

37. Гал. 5, 8.

38. Грч. *καὶ ἡνὶν τοῖς πεπιςευκόσιν ἐπιὀσιον τε καὶ ὁμοὀσιον.*

39. И овдје је једна грчка ријеч *ἐσθίειν* преведена: и примамо и причешћавамо се ... сравни нап. 35, 27.

40. Грч. *Τό γὰρ ἄζυμον ὀκ ἄρτος, ὀ γὰρ ἄρτιον ὀδὲ αὐτοτελές ἀλλ' ἐλλιπὲς καὶ ἡμιτελὲς* —, јер опрѣснак — није хљеб, није нешто цијело и самостално, већ недостатачно и не самостално.

41. Грч. *ὁ ἄρτος δε ἄτοις. αὐτοτελής, τέλειος καὶ πληρέςατος* — него хљеб је састав цјелоставан, самосаставан, савршен и потпун.

42. На грчком нема овиx ријечи, које су у огради стављене.

43. Јов. 5, 8.

44. *Ἄρτῳ μεταβαλλομένῳ ἐις* — хљеба претвореног у тијело.

45. Римљ. 6, 14.

46. 2. Кор. 5, 17.

47. Гал. 5. 2—5.

48. *Προσφόρως* — подобно, налик на то, према томе.

49. Два пријевода једне грчке ријечи *δακρύειν*.

50. Т. ј. дјелима.

51. Т. ј. вечерњичао, свршавао великог четвртка, вечерњу (*συνεδείπνησεν*).

52. На грчком у Виља нема ријечи, које би одговарале славенскима: но правду изнаћи и објавити.

53. Јов. 13, 1—4.

54. Грч. *Τὸ δὲ εἰπεῖν τὸν ἠγαπημένον*. Ријечи: *Τὸ δὲ εἰπεῖν* — у славенском два пут су преведене: „яко же пишетъ, еже глаголетъ", као што смо видјели више таких прилика, вид. напом. 27. 35. и 49 а потоње ријечи *τὸν ἠγαπημένον* — најљубазнији ученик Господа нијесу ни преведене.

55. Лук. 22, 15.

56. Јов. 18, 28.

57. Јов. 19, 31.

58. *Καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις* — и т. д.

59. У грчком додато: *ἀλλὰ καὶ πολλάκις* — него и често. Славенски је текст овдје сагласан са два грчка списка, који су били у Котелерија. У четири друга грчка списка код Виља — распрострањен је. На име послије ријечи, које одговарају пријеводу: *ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν* — даље читамо: *ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη τοῦ σαββάτου — ἠρώτησαν τον πιλάτον, ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη καὶ ἀρθῶσιν καὶ τὰ ἐπὶ τούτοις τούτων ὄν οὕτως εἰρμένων ὡς φαίνεται, πάλιν πρὸ τοῦ τελέσαι τὸ πάσχα ἀνὰ μέσον τῶν ἑσπερινῶν, δηλονότι τῇ παρασκευῇ ἑσπέρᾳ, ἐν ᾗ καὶ ἡ τῶν ἀζύμων ἤρχετο ἑορτὴ προσῆλων τῷ Πιλάτῳ παρακαλοῦντες, ἵνα ἀρθῶσιν ἀπο τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἴσως μή πως φαίνωνται ἀνδροφόνοι ἐν τῇ ἑορτῇ αὐτῶν. Πρόσχες οὖν ἀκριβῶς, ὅτι πρὸ τοῦ πάσχα καὶ τῶν ἀζύμων ὁ δεῖπνος ἐγένετο. οὔπω γὰρ ἦν ἄζυμον τῇ ἑσπέρᾳ, ἐν ᾗ συνδειπνήσας τοῖς μαθηταῖς ὁ*

Σωτὴρ ἀλλ' ἄρτος τὸ παρατεθὲν, ὃν κλάσας δέδωκεν αὐτοῖς ἐιπών. τῦτο ποιεῖτε ἐις τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν, т. ј. био ЈЕ ДАКЛЕ ВЕЛИКИ ТАЈ ДАН СУБОТЕ — МОЛИШЕ ПИЛАТА, ДА ИМ ПРЕБИЈУ НОГЕ (ЦВОЛИКЕ) И УЗМУ И Т. Д. Из ових тако речених ријечи опет се види, да прије свршења пасхе у вечерње вријеме, т. ј. у петак у вече, кад се и почињао празник „опреснака", приступили су јевреји Пилату и молили, да узму с крста тијела, може бити с том намјером, да се не покажу човјекоубилцима у свој празник. И тако промотри пажљивије, да се вечера свршавала прије пасхе и „опреснака". И није било још „опреснака" тога вечера, кад је спаситељ са ученицима свршио вечеру, него је подан тада био хљеб, који је он преломивши дао им говорећи: „Сїе творите въ Мое воспоминанїе" (Лук. 22, 19).

60. Мат. 26, 26.

61. *ὲ φθάσῃ* — и не ће успјети, т. ј. Господ је похитао да сврши пасху, да му не би издајство Јудино одузело могућности испунити и предати тајну Евхаристије.

62. Лук. 22, 19.

63. *Ταῦτα ποιεῖν ἐν τῇ καινῇ διαθήκῃ* — ово радити у новом завјету.

64. *Πρὸς ἀνάντίῤῥητον πίςωσιν τῦ προκειμένυ λόγυ* — беспротивурјечноме, несумњивом увјерењу и предложеној ријечи.

65. „Истинна єсть" додато је, а у грчком нема.

66. Јов. 13, 21—29.

67. *Πῶς ὖκ ἂν ἔιη καὶ τυφλῷ δῆλον* — како не ће постати јасно и за правог слепца?

68. Свршио вечеру — *συνεδείπνησε*.

69. *Παρὰ τοῖς ἄλλοις εὐαγ.* — да приведемо оно што је речено у остали еванђелистима.

70. Мат. 26, 17. Послије овога текста у славен. је пропуштено од грчког рукописа, како се види, учињено писаром због тога, што се побркао са једних и истих ријечи. На грчк. за овим иде: *παρὰ δε Μάρκῳ καὶ τῇ*

πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. ποῦ θέλεις ετοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα; Мар. 14, 12 — и првог дана „опресанка", кад су пасху јели, рекоше му његови ученици: гдѣ хощеши шедше уготоваемъ да яси пасху? Да је ту сведоџбу маркову навео сам писац посланице, а да је исто на слав. писар пропустио, види се отален, што он даље говори о три наведене њиме сведоџбе из еванђелија.

71. Лук. 22, 7. 8.

72. *Διαφωνίαν* — разногласије.

73. Јов. 13, 1.

74. Јасније: Под првим даном „опресанка" еванђелија дају разумјети десети дан првога мјесеца.

75. Исх. 12, 1. 2. 3. 6.

76. Два пријевода за једну грч. ријеч — *νενόμιςο* — вид. нап. 27. 35. 39.

77. Т. ј. достојан да се прими. На грч. је само једна ријеч: *κρατεῖ* — има силу.

78. Еклес. 4, 9.

79. Ове ријечи, које смо ставили у загради додате су слав. пријеводу: на грчком их нема и овдје нијесу умјестне.

80. Мат. 18, 20.

81. Лук. 22, 15.

82. Грч. *Κινδυνεύουσι* — *περιπίπτειν* — налазе се у опасности упасти.

83. Грч. додато: *ὀρχεῖν λέγων ἀντὶ ψυχῆς καὶ νοὸς τὴν θεότητα* — утврђујући, да је божанство његово било задовољно замијенити душу и ум.

84. *Ἀλλ' οὐ τὴν ὑπόςασιν*, али не ипостасом.

85. Јов. 6, 56.

86. Показати с божијом помоћу, да су њека преданија....

87. Промијењени.

88. На мјесто „елицы еже" јасније би било превести „понеже" (с тога) *οἷα*.

89. *Τῇ ἁγίᾳ κυριακῇ* — с даном недјељним.

90. У грчком за овим иде: *καὶ ἀρχιερεῖς γυναιξὶ συνεζεύγνυντο* — и архијереји се вјенчавали са женама.

91. Грч. сама једна ријеч: *ἐπὶ τὸ εντελέςερον* — најнесавршеније (стање).

92. *συνεχώρησαν* — дозволили.

93. На грчком нема ријечи, које би одговарале овима ријечма: ѕдовь приведени бывше на истиное.

94. Са грчког треба јасније превести овако: И није могуће кривој грани на једанпут дати прав правац (т. ј. криву грану није могуће на једанпут исправити).

95. *Ἔπειτα δὲ ἡνίκα καιρὸς, κατελύθη καὶ ταῦτα* — за тим пак кад је настало вријеме и то је било одбачене (уништено).

96. *Ἔπειτα δέ ἡνίκα* — по том пак када...

97. Притч. 9. 9.

98. *Πρὸ καιροῦ δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς αρχιερωσύνης μου συςατικὴν ἔςειλα γραφὴν* — У осталом прије овога у почетку архијерејства мога, ја сам послао „извијештајућу“ посланицу. Разумије се само различнију посланицу од ове посланице Петра Антиохијскога папи „извијештавајућу“ посланицу о ступању његовом на катедру Антиохијску, о којој смо говорили у приступу.

99. Грч. *Διά τινὸς τῶν κατ' εὐχὴν ἀπερχομένων εἰς Ἱερόσολυμα* — по неком од идућих по обету у Јерусалим.

100. О овом Аргиру такође је говорено у приступу.

101. Нијесам могао дознати да ли је оно моје посланије дошло до папе или није.

102. 2 Кор. 5, 20.

103. Вид. приступ, онамо. Одговор од папине стране. Он је доиста дошао, као што треба мислити ослањајући се на посланија Петра Антиохијског сачувана у синод. рук. № 700 папи о „опресанцима.“

104. *Εὐαρεςον Θεῷ τε καὶ ἡμῖν ἔργον ἐκτελέσειεν* — то било би то богоугодно Богу и нама.

105. Грч. *'Ευχαριςήσομεν καὶ συλλειτουργήσομεν* — свршимо евхаристију и литурђију.

106. *Καὶ χαῖρε καὶ ἔῤῥωσο εὐφραινόμενος* — радуј се и крijепи се веселећи се.

К. Невострујев.

Превео *П. С. Срећковић*

Прим. У овом чланку где је словенски слог, није се могло све сложити како је писано, јер у штампарији није било слова. За то напомињемо, нек се зна, да је ıɛ метато место ѥ, и то вреди свуд, и да су надметнута ситна слова, где се нису могла сложити, метата у ред. Ако је на крају, познаје се често по томе што је реч завршена без ъ. Ту је последње слово у највише случајева стајало надметнуто. *Уред.*

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

ОСМА СЕДНИЦА ОДБОРА

8. Јуна 1867.

Били су: председник г. Јован Гавриловић, чланови: гг. др. Никола Крстић, Михаило Рашковић и архимандрит Сава, секретар Стојан Новаковић.

Бр. 88. Прочита се и потпише протокол пређашње седнице.

Бр. 89. Прочита се писмо г. министра правде, као одговор на писмо друштвено (бр. одб. 86.) у којем јавља, да је распитао за протокол шабачкога магистрата из Карађорђева времена, и да се он сад налази у народној библиотеци. Одлучи се да се на свет изда, кад се тај посао стане радити с осталим актима из новије историје који су друштву у рукама.

Бр. 90. Председник јави, да му је г. А. Алексић, овдашњи инжинирски потпоручик послао карту по Р. Милошевића карти Босне и Херцеговине израђену, која иде уз опис Босне који се штампа у Гласнику. Буде одлучено, да се карта наштампа уз Гласник.

Бр. 91. Чланак „Птице у Србији“, од г. Ј. Панчића враћа се натраг г. писцу, по његову писменом потраживању.

Бр. 92. Прочита се писмо г. Роберта Визијаније из Падове, у коме изјављује друштву своју захвалност на избору у дописно чланство.

Бр. 93. Прочита се писмо председника академије јужних Словена у Загребу, г. др. Фр. Рачкога, којим изјављује друштву своју захвалност на избору у дописно чланство.

Бр. 94. Прочита се писмо председника Матице Далматинске г. дра. Б. Петрановића, којим захваљује на књигама посланим Матици и потражује I.—XIV. Гласнике за библиотеку Матичину. Одлучено буде, да им се пошље што има.

Бр. 95. Прочита се писмо г. митрополита Михаила којим шаље одговор од настојника Пећског и Дечанског на питања друштвена о старинама у тим манастирима. Будући у писмима тим ништа нема што би друштву вредило, одлучи се оставити их у архив.

Бр. 96. Прочита се писмо од пољскога ученог друштва у Кракову, којим изјављује да радо пристаје на понуђену узајамну свезу. Секретар на то јави, да је он већ послао књиге према пређашњој одлуци.

Бр. 97. Прочита се писмо од пољског народног завода Осолињских у Лавову, којим изјављује да радо пристаје на узајамну свезу, на које се одлучи, да им се књиге пошљу.

Бр. 98. Секретар јави да је г. Ј. Бошковић, редовни члан, превео с латинског чланак Филипа Мезијера о цару Стефану, као што је одлучио историјски одсек, и предлаже, да се одреди, колико ће му се за то платити. Одбор одлучи, да му се плати 2 # цес.

Бр. 99. Секретар замоли, да одбор допуни своју одлуку којом је њему поверено штампање народних песама које друштво издаје — на име да одбор одреди колико ће му се платити на табак за коректуру. Одбор на то одлучи, да му се за коректуру исплати по 12 гр. чарш. од табака.

Бр. 100. Секретар предложи, да се одреди цена XXI. књизи Гласника, на које одбор одлучи, да остане уобичајена цена од 6 гр. чарш. и за ту књигу.

Бр. 101. Секретар подноси за Гласник свој прилог: „*Прилози к историји српске књижевности*, I. Живот Јована Рилскога, а II. Живот Јоакима Сарандапорскога. Спремљено за штампу по рукопису XVI. вијека.“ Упућује се на преглед и оцену одсеку литерарном.

Бр. 102. Поведе се разговор о старинама у граду Београду, о којима је нешто писано и у „Видову дану“ и које је и сам председник разгледао. Одлучи се завести то у протокол и обратити на то пажњу нашега чувара музеја г. Ј. Шафарика и од друштвене стране.

Бр. 103. Члан одбора г. др. Н. Крстић подноси још нека писма на немачком језику, која се тичу новије историје. Одлучи се да се метну међу остала, која ће се почети преписивати за штампу.

Бр. 104. Секретар јави, да је он у архиву друштвеном одвојио на страну писма из новије српске историје

и предложи да се почне радити што око издавања. На то буде одлучено, да се писма почну преписивати и да се на то потребан трошак одобрава, а историјски ће одсек постарати се да се нађе члан, који ће грађу уредити и прегледати.

Бр. 105. Секретар јавља за књиге, које су друштву дошле на поклон и у замену:

а. Почасни члан г. Ђ. Р. Пантелић послао је на поклон друштву једно лепо, врло добро сачувано јеванђеље српске фамилије, писано од прилике XVI. века, тврдо повезано.

б. Председник поклања: 1. Delle memorie venete, profane ed ecclesiastiche, raccolte da Giambattista Gallicciolli, 1—8. 2. Dubrovnik. Zabavnik štionice dubrovačke za 1867. — 3. Zasluge Vuka Stefanovića Karadžića, napisao V. Jagić. — 4. Geschichte der Erdkunde bis A. v. Humboldt und Karl Ritter, von Oscar Peschel. — 5. Ilirska slovnica A. Mazuranića. — 6. Протоколи редовне народне скупштине у Србiи од 1864. — 7. Numismatica veneta o serie di monete e medaglie dei dogi di Venezia. Venezia 1856. — 8. Zabavna čitaonica. Prevodi iz inostranih knjižtvah — Izdaje Lavoslav Župan, u Zagrebu 1847 — 1850. Књиге 1—14.

в. Секретар поклања: 1. своју „*Историју српске књижевности*," у Београду 1867. — 2. Касацијона власт од А. Чумића. — 3. Pripovijetke iz starog i novog zavjeta. Preveo Gjuro Daničić. Sedmo izdanje u Biogradu 1865. — 4. Auszüge aus dem zweiundsechzigsten Jahresbericht der britischen und ausländischen Bibel-Gesellschaft 186⁵/₆. – 5. Ђурђе Смедеревац и жена му Јерина. Написао Чакра. Нови Сад 1867.

г. Царско друштво јестаствених наука у Шербуру шаље у замену: Mémoires Tome X, XI, XII.

д. Медо Пуцић поклања: Poesie Serbe di Medo Pucić, volgarizzate da Giovanni de Rubertis. Campobasso 1866. и броширу La Serbia e l'impero d'Oriente, per Orsatto Pozza.

е. Берлинска академија послала је у замену своје Monatsberichte за Јануар, Фебруар и Март од ове године.

ж. Г. Богослав Шулек поклања своју књигу: Korist i gojenje šumah, osobito u trojednoj kralj.. Zagreb 1866.

з. Г. М. Розен поклања своју књигу: Вук Стефановић. Београд 1864.

ЧЕТВРТА СЕДНИЦА ОДСЕКА ЗА НАУКЕ И ДРЖАВНЕ

9. Јуна 1867.

Били су: председник у одсеку др. Никола Крстић, чланови: гг. Јован Гавриловић, Милан Петронијевић, Панта Срећковић и М. Ђ. Милићевић.

Бр. 14. Председник приметивши, да се многи чланови одсека налазе на путу, те да је по §. 44. устројства друштвеног за држање одсека довољно пет чланова, отвори седницу; и пошто се прочита и потврди протокол о прошлој седници, прочита мишљење г. Срећковићево о чланку, који је написао „о Васојевићима,“ члан друштвени г. М. Ђ. Милићевић. По мишљењу г. Срећковића чланак је тако написан, да заслужује да се у Гласнику печата.

После овог реферата изјави г. Милићевић, да не захтева, да му се за тај чланак даде награда.

Одсек прими с хвалом оћу изјаву пишчеву, и нареди: да се чланак о Васојевићима штампа у Гласнику.

Бр. 15. Председник прочита чланак, који је написао монах Иларион о натпису у цркви села Богдашића близу Котора, и о томе, ко је сазидао Богдашићку цркву. Председник изјави, да писац није тражио награду за овај чланак. Одсек прими и ову изјаву с хвалом и нареди, да се овај чланак наштампа у Гласнику, и то ако може бити још у свесци XXI.

Бр. 16. Председник јавља, да је г. Милићевић написао два чланка под насловом „Живот Срба сељака. I. Година у селу; и II. Чини, бајања, и други народни обичаји од колевке до гроба.“ Ове чланке одбор посла одсеку на преглед и оцену.

Одређени бише гг. Рајко Лешјанин и Панта Срећковић, да те чланке прегледају, и да о њима поднесу одсеку извештај.

Бр. 17. Ј. Шафарик својим писмом од 28. Априла т. г. јавља, да је по смислу друштвеног решења по ново прегледао чланак, који је „о старим српским гробљима“ написао г. М. Милојевић. По његовом мишљењу тај чланак могао би се печатати у Гласнику, јер га је писац према учињеним му примедбама скратио и поправио.

Овај чланак требало је да прегледа још и г. Милићевић; па почем он није доспео то да учини; а у чланку

се наводе гробни натписи, о којима се породи сумња, да могу бити из оних времена, као што се у чланку наводи; одсек нареди послати чланак одсеку за науке језикословне, и умолити га, да каже, шта мисли о поменутим натписима, и о њиховоме времену.

Бр. 18. Прочита се писмо, које је г. Светозар Никетић под 23. Маја т. г. послао друштву, и у ком објашњава, да је свој састав под насловом „Одношаји Србије к Русији" писао по руском оригиналу, и да није имао при руци друге документе до оних, што их је нашао у руском чланку.

Почем је писац измеђ осталог изјавио, да пристаје, да му се чланак и осим Гласника печата, одсек нареди, да се учини по пишчевој жељи.

Чланак узе к себи г. Срећковић.

Бр. 19. Г. Јован Гавриловић прегледао је акта која се тичу Шћепана Малог; и усмено јавља, да се штампају као извори за српску историју.

Председник одсека напомиње, да међу актама има и таквих, што су написана талијански.

Поведен је говор, да ли да се акта талијанска печатају језиком оригинала, или да се преведу на српски; и нареди се:

да се акта талијанска преведу на српски, и г. Петронијевић прими на се, да талијанска акта на српски преведе. Одсек прими с хвалом изјаву г. Петронијевића.

Бр. 20. Председник јавља, да је одбор наумио предузети штампање свију писама и приватних и јавних — што се тичу српске историје, и која писма могу послужити као грађа за српску историју. Ова писма штампаће се у другом одељењу Гласника, а у то одељење улазиће само оно, што ће бити „Грађа за српску историју."

Председник напомиње, да ће требати, да се одреди неко, који ће имати бригу о томе, како ће се писма за штампање приредити, јер ће ту бити доста посла, који се не може оставити на терет самоме секретару; и дода, да је готов примити се надгледања око уређивања овог другог одељења Гласника.

Одсек усвоји ову изјаву.

Бр. 21. М. Ђ. Милићевић моли, да се разреши од дужности деловођа одсековог, наводећи, да има званичних послова, а и да одавна већ врши ову дужност.

Почем је у одсеку било мало чланова, и почем се одсек због разласка многих чланова дуже време не ће састајати, остављено је: да се о предлогу г. Милићевића у другој седници, која прва буде, донесе решење.

ДЕВЕТА ВАНРЕДНА СЕДНИЦА ОДБОРА

30. Јуна 1867.

Били су: заменик председника, архимандрит Сава, заменик референта историјског одељења, др. Ј. Шафарик, члан одбора М. Рашковић, секретар Ст. Новаковић.

Бр. 106. Заменик председников разложи одбору, како ће 16. Јулија бити у Загребу свечана седница којом ће се свечано отворити радња југословенске академије наука и уметности и како се ваља постарати одбору, да друштво буде заступљено на тој седници особитим одасланицима. Одбор на то реши, да се изберу два заступника, и на то се изберу: секретар Стојан Новаковић и редовни члан Јован Бошковић, и реши се, да им се на то изда из касе у помоћ по шеснаест (16) дуката ћес.

ДЕСЕТА СЕДНИЦА ОДБОРА.

22. Августа 1867.

Били су председник: г. Јован Гавриловић, чланови гг. Др. Никола Крстић, и архимандрит Сава, секретар Стојан Новаковић.

Бр. 106. Прочита се и потпише протокол пређашње седнице.

Бр. 107. Прочита се извештај одасланика друштвених који су били на етнографској изложби у Москви. У том извештају они

1. Подносе списак књига које су им разни људи дали да их понесу на поклон друштву. Оне су назначене у овом протоколу међу осталим поклоњеним књигама.

2. Подносе као поклон од г. И. И. Срежњевскога фотографисан факсимиле записа што је на последњем ли-

сту јеванђеља монаха Симеона писанога за сина Немањина Вука.

3. Подносе поздрав од В. Григоровића у име Одескога университета. Г. В. Григоровић уједно изјављује друштву у одговору на његово писмо (вид. протоколе ове године број 81) којим га је питало за рукопис о *животу деспота Стевана Високога*, да је он све своје рукописе словенске које је скупио по Турској, уступио библиотеци Одескога университета, где српском ученом друштву стоји све на расположењу, нека само изашље свога стручнога члана, које ће иначе бити од користи за књижевне одношаје.

4. Разабрали су у Бечу, да ће се од млетачких споменика што су тамо, највећи део вратити у Млетке.

Бр. 108. Архиепископ српски Михаило јавља друштву какав је одговор добио из Хиландара на питање друштвено каквих тамо има старина, и на поискавање пописа од њих. Братство је одговорило да тамо има више од двеста разних рукописа, и изјавило је да се они друкчије не могу описати док не би друштво само изабрало и послало вешта човека који би на месту тај посао извршио. Одбор оставља да се побрине о том.

Бр. 109. Архиепископ српски Михаило шаље од г. К. Невострујева прилог за Гласник „*Молитве о постављењу цара, ћесара, и кнеза*“ које се налазе у требнику српском под № 307, даље „*Писмо Доминика архиепископа Млетачког Петру патријарху антиохијском о опресанцима с одговором истога патријарха*“ Обоје је пропраћено примедбама и расправом. Упућује се на преглед одсеку за науке историјске.

Бр. 110. Г. П. Бесонов из Москве члан срп. уч. др. послао је „*Беседу говорену у Обществу любителей россійской словесности 20. Маја 1867. у поздрав словенским гостима*“ са жељом да се штампа и руски. Упућује се одсеку за науке књижевне.

Бр. 111. Чита се писмо председника друштвеног о живописима у Топчидеру и музеју народном. Председник помиње како се о свима тим сликама зна оно мало што знамо по чувењу и нагађању. На слици „*Мучење Варварино*“ у Топчидеру потписан је Арсеније Тодоровић, а и за слику Доситијеву која је тамо, зна се да ју је он радио (Соларић у предговору к Мезимцу Доситијеву, Будим 1818. стр. 25.) За друге неке слике разабрао је г.

председник да их је радио неки Стајић, рођен у Руми, питомац сликарске академије у Бечу. Иначе се не зна шта представља која слика, које јој је ориђинал и како стоји према њему. У прилог познању тога разабрао је председник ово:

1. Од слике *„Давид и Абигаил“* ориђинал је од Гвида Реније, и налази се у Пешти у збирци маџарске академије соба 13. бр. 22.

2. *„Полагање у гроб тела Христова“* налази се такође у збирци исте академије, у соби 14. бр. 57.

3. Слици Д. Аврамовића *„Како анђео изводи из тамнице апостола Петра“* која је у народном музеју, ориђинал је од млетачког живописца Тинторета у Бечу у збирци сликарске академије бр. 283.

Председник услед тога наводећи нарочито како се још мало не ће моћи више ништа дознати о тим сликама предлаже, да се пише од стране друштва министарству просвете ово:

1. Да се прикупе сви акти који се тичу набавке слика у Топчидеру и у музеју и да се извештај из њих састави.

2. Да се препоручи сликару г. Стевану Тодоровићу, да он начини списак од свију слика и из Топчидера и из музеја.

3. Ту да буде: шта која слика представља, је ли ориђинал или копија, и с чијег је ориђинала копирана.

4. Све слике да се нумеришу.

5. Да се особито испита, је ли слика Доситијева о којој је реч посао А. Тодоровића о коме говори П. Соларић.

Одбор се с предлогом потпуно слаже и одлучи, да се тако пише министарству.

Бр. 112. Чита се писмо председника друштвеног о прикупљању јужних словенских споменика историјских у Риму по тамошњим библиотекама. Спречен у путовању због епидемије у Италији, председник се нашао у путу с преузв. г. бискупом Штросмајером покровитељем јужнословенске академије наука и г. др. Фр. Рачким председником исте академије од које се господе известио ово:

1. Г. Тајнер, који је издао Vetera monumenta Slavorum meridionalium. Romae 1863 (667 стр. in folio) штампа сада другу књигу од истих споменика у којој ће бити писма од 1559 године амо.

2. У тој другој књизи има акта писаних нашим језиком које ће г. Тајнер штампати у другој књизи у преводу латинском, а ориђинале ће дати јужно-словенској академији наука, да их она изда.

3. Г. Тајнер је нашао писама писаних ћирилицом, која ће такође уступити академији да их она штампа.

4. Академија ће дати г. Љубићу професору на Ријеци новчану помоћ да може отићи у Млетке, и тамо преписати што му не достаје и попунити оно што је већ преписао из млетачке архиве.

5. Г. Тајнер има препоруку од г. бискупа Штросмајера да као префект Ватиканске архиве пронађе, препише и академији у Загребу пошље на издавање све што год нађе у тој архиви важно за историју јужних Словена.

Из тога сд извештаја види:

а. Да је у Риму наређено све што треба да се препишу споменици који се тичу осветљења историје нашег народа.

б. Да је дата помоћ г. Љубићу да попуни и поправи за штампање своју збирку из млетачке архиве, која је толика, да могу из ње изаћи 20 књига по 20—30 штампаних табака.

в. Да ће се Љубићева збирка моћи још боље попунити, што ће се многи млетачки акти који су у Бечу вратити натраг.

Бр. 113. Секретар прочита одговор г. Т Димића из Митровице на питање о биографији Ф. Вишњића. Одбор одлучи да то секретар приреди за Гласник, где да се наштампа, и одлучи се уједно да се на гробу Филипову подигне о друштвеном трошку надгробни камен, о чему да се одмах почне радити.

Бр. 114. Председник јави одбору како је друштво добило позив од одбора за приређење светковине Доситијеве у Чакову при откривању плоче на кући у којој се славни покојник родио, и како је он, не могући сакупити одбора, јер није било чланова у Београду, изаслао у име друштва на ту свечаност секретара Стојана Новаковића и редовног члана Милана Кујунџића. Одбор одобрава ту наредбу.

Бр. 115. Секретар Ст. Новаковић и редовни члан Милан Кујунџић подносе рачун свога путног трошка до Чакова и натраг (св. с предњим бројем) у 690 гр. чарш., за коју се суму нареди, да се из друштвене касе исплати.

Бр. 116 Управа државне штампарије шаље 3 гроша 18 пара пор. које је друштво у рачунима штампарији више него што треба исплатило.

Бр. 117. Дописни члан г. Ј. Јиречек писмено захваљује друштву на избору у дописно чланство.

Бр. 118. Епископ Неготински г. Јевђеније, почасни члан друштвени, шаље податке за своју биографију, по позиву друштвеном.

Бр. 119. Председник јавља да је г. др. Б. Петрановић из Задра послао последњи табак од његова дела „о Богомилима“ којему је досуђена награда, и да му је он по том послао 50 # с интересом од онога дана кад је награда досуђена (св. с бројем одб. 61.)

Бр. 120. После овога одбор једногласно одлучи: да се стави у записник захвалност неименованоме родољубу који је друштву дао 50 # да може стечај за то дело расписати.

Бр. 121 Председник друштва подноси рачун од оних 400 # које дадоше висока влада и Његова Светлост на расположење друштву, да се постара како ће Србија бити заступљена на етнографском излогу у Москви. По том рачуну претекло је 1250 гр. 10 пара чарш. На то одбор одлучи да се тих 1250 гр. 10 пара чарш. употребе на друштвени трошак за вршење задатка друштвенога, а рачуне да прегледају и о том одбор да известе: секретар Ст. Новаковић и члан одбора др. Н. Крстић.

Бр. 122. На предлог председников одбор усвоји: да се пише министарству просвете нека оно поради код министарства спољашњих послова, да се што пре преведу на српски турска писма кнезовима Рашковићима, која је друштво тамо дало.

Бр. 123. Прочита се писмо од друштва Ердељскога музеја у Колошвару (Клужу) којим јавља да пристаје на понуђену књижевну свезу.

Бр. 124. Члан одбора г. др. Н. Крстић предаје одбору као прилог за Гласник од монаха г. Илариона „*Житие царя Уроша од Пайсия, пеќског патриярха*“ Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке историјске и државне.

Бр. 125. Секретар предлаже да се г. Лују Лежеру књижевнику француском који се бави словенистиком даду на поклон друштвене књиге, да би му се олакшало изучавање наших ствари, које одбор усвојава.

Бр. 126. Члан одбора г. др. Н. Крстић предлаже да се може поклонити из друштвених књига Даничића, Синтакса једној српској школи, које одбор усваја.

Бр. 127. Секретар предлаже да се може почети штампати XXII. књига Гласника, које одбор усваја.

Бр. 128. Читаоница Ужичка јавља, да се у ње налази 6 комада I. и 7 комада II. свеске Гласника друштвеног и пита шта ће с њима. Да се одговори: да их одмах пошље друштву.

Бр. 129. Примају се поклони и замене у књигама и иначе.

а. Председник поклања друштву 11 мапа и то:

1. Мапу епархије Загребачке са књигом Repertorium Locorum objectorumque in IX tabulis mapae totius dioecesis Zagrabiensis occurentium.
2. Приморје илирско.
3. Крањска 1844.
4. Лика.
5. Хрватска.
6. Окр. Загребачки.
7. „ Сремски.
8. „ Корушка, Крањска, Горица, Истрија, Трст.
9. „ Далмација.
10. „ Хрватска, Славонија и војводина српска.
11. Карта Панчевачке регименте.

б. Председник поклања књигу: Die Kriege in Bosnien in den Feldzügen 1837, 1838 und 1839., beschrieben von dem zu Novi in Bosnien bestellt gewesenen gelehten Kadi Omer Effendi. Aus dem Türkischen übersetzt von Johann Nepomuk Dubsky Freiherrn von Trzebomislitz. Wien 1789.

в. Председник предаје од г. бискупа Штросмајера Schematismus topographico-historicus custodiae provincialis et vicariatus apostolici in Hercegovina sub Regimine Spirituali fratrum min. observ. Sancti Francisci pro Anno 1867. Spalati 1867.

г. Г. Бранко Рајић ђакон из Панчева шаље: Dritter — und Vierter Jahresbericht über die k. k. Oberrealschule in der Militär-Gränz-Comunität Pancsova, за 1866 и 1867.

д. Пруска краљевска академија наука шаље свој Monats-bericht за месеце Мај и Јун 1867.

е. Примају се по списку књиге које су донели из Русије друштвени изасланици као поклон за друштво, и то:

а,) од г. Срезнѣвског:

1. Срезнѣвскій И. Сказанія о святихъ Борисѣ и Глѣбѣ. Сильвестровскій списокъ XIV. вѣка. Ст. Петерб. 1860. 4°. твр. кор.
2. Срезнѣвскій И. Древніе глаголическіе памятники сравнително съ памятниками кирилици. Ст. Петрб. 1866. 8°. са свескомъ слика факсимилиранихъ на 10. листова.
3. Срезнѣвскій И. Древній русскій календаръ по мѣсячнымъ минеямъ XI. и XII. вѣка. фолио без корица.
4. Срезнѣвскій И. Древніе памятники письма и языка югозападнихъ Словянъ. (XI—XII. вѣковъ). Ст. Петерб. 1865. Фолио.
5. Срезнѣвскій И. Древния изображенія святихъ князей Бориса и Глѣба. Ст. Петерб. 1865. фолио.
6. Срезнѣвскій И. Древнія русскія книги. Ст. Петерб. 1864. фолио.
7. Срезнѣвскій И. Древніе памятники русскаго писма и языка. (X—XIV. вѣковъ) Ст. Петерб. 1863. фолио. Са приложеніемъ снимака, свезка са 41. таблицомъ факсимила, у фолио.
8. Срезнѣвскій И. Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстнихъ и неизвѣстнихъ памятникахъ. I—XI. Ст. Петерб. 1867. 8°.
9. Срезнѣвскій И. и Шлейхеръ А. Б. мнѣнія о словарѣ славянских нарѣчій. Ст. Петерб. 1866. 8°.
10. Гротъ Я. и Пекарски П. письма И. М. Карамзина къ И. И. Дмитріеву. Ст. Петерб. 1866. 8°.
11. Гурляндъ Јона: Новые матеріалы для исторіи еврейской литератури. XV. столѣтія. Ст. Петб. 1866. 8°.
12. Вишиски изъ списка пандекта Антіохова XI-го вѣка. Ст. Петерб. 1858. 8°.
13. Пинто М. Историческіе очерки Итальянской литератури. Данте эго поэма и его вѣкъ Ст. Петерб. 1866. 8°.
14. Прозоровскій Д. И. Монета и вѣсъ въ Россій до конца XVIII. столѣтія. Ст. Петерб. 1865. 8°.
15. Списокъ Г. Г. профессоровъ, преподавателей и студентовъ импер. Ст. Петерб. университета на

1866—1867. год. Ст. Петерб. 1866. 12°. са 4. таблице у фолио.
16. Торжественое собраніе императ. академій наукъ 1-гъ Декебря 1866. года въ памятъ столѣтней годовщины рожденія н. м. Карамзина. Ст. Петерб. 1867. 4°.
17. Окатовъ Мих. Теорія равновѣсія и движенія упругой провоки. Ст. Петерб. 1867. 4°.
18. Макаріе Епископъ Винницки. Сочиненія препод. Теодосія въ подлин, текстѣ. Ст. Петерб. 1855. 8°. невезано.
19. Гирсасъ Владиміръ: Право Христіанъ на востокѣ по мусульманскимъ законамъ. Ст. Петерб. 1865. 8°.
20. Никитенко А. Три литературно-критическіе очерка. Ст. Петерб. 1866. 8°.
21. Востокова А. Х. Филологическія наблюденія. Издалъ И. Срезнѣвскій. Ст. Петерб. 1865. 8°. у арт.
22. Димитриевъ-Петковичъ к. п. Обзорь атонскихъ древностей Ст. Петерб. 1865. 8°.
23. Савельевъ П. Монети Джучидовъ. Джага даидовъ, Джелаиридовъ и другія оброщавшія ся въ залотой ордѣ въ эпоху тохтомыша. Выпускъ I. и II. Ст. Петерб. 1867. 8°.
24. Срезнѣвскій И. Розборь сочиненія П. И. Совелитова подъ заглавіемъ: Описаніе старинних царскихъ утварей, одеждъ — невезане 27 стр. —

б.) Од професора Московског универзидета. г. Нила Попова:

25. Поповъ Нилъ — Руское населеніе по восточномъ склону Карпатъ. Москва 1867. 8°. у арт.
26. Поповъ Нилъ — Переписка Барона Гр. А. Строганова съ Милошемъ Обреновичемъ въ 1817 — 1826. год. Москва 1867. 8°.

в.) Од г. Алябѣва:

27. Алябѣвъ Н. Практическая граматика рускаго языка часть I. Этимологія. Москва. 1866. 8°.

г.) Одъ г. проф. Соловьева:

28. Соловѣевъ Серг. Исторія паденія Польши. Москва 1863. 8°. у арт.

д.) Одъ професора М. Григоровича у име универзитета Одеског, (с писмом):

29. Записки импер. новоросiйскаго университета годъ первыи. Випуски 1 и 2. Одеса 1867. 8°. у арт.
30. Годишный торжественыи актъ въ императ. новоросiйскомъ университетѣ 30. Ауг. 1866. год. Одесса 1866. 8°.
31. Протоколы засѣданiй совѣта императ. новороссiйскаго университета. Засѣданiя 4. Маја 1865. 4. Октбр. 1865., 20. Јан. 1866. 4. Апр. 1866. 16. Авг. 1866. 4. Окт. 1866. (у Одесси) 8°. безъ корица 6 свезака. —

Од дотичних сачинитеља и издаватеља:

32. Морошкинъ, Славянскiй имясловъ Ст. Петерб. 1867. 8°.
33. Афанасѣвъ А. Н. Сказка и мифъ. Воронежъ 1864. 8°.
34. Русская Вильна. Вильна, Сыркинъ 1865. 8°. у арт.
35. Миллеръ Орестъ. Опытъ историческаго обозрѣнiя русской словесности. Частъ I. Випускъ I. Петерб. 1866. 8°. у арт.
36. Миллеръ Орестъ: Христоматiя къ опыту историческаго обозрѣнiя русской словесности. Частъ I. Выпускъ I. Ст. Петерб. 1866. 8°. у арт.
37. Атанасьевъ А. Поэтическiя воззрѣнiя Словянъ на природу, томъ I. Москва 1866. 8°.
38. Палаузовъ С. Янъ Гунiади, Историческая характеристика Петерб. 1860. 8°.
39. Палаузовъ С. Денисъ Ивановичь Зубрицкiй. Петрб. 1862. 8°. без корице.
40. Даниловъ Н. П. Будущностъ Россiи. Ст. Петерб. 1866. 8°.
41. Актъ выпуска воспитывающихся изъ Ст. Петрб. училища глухонѣмихъ въ 1866. год. Ст. Петрб. 1866. 8°. у арт.

Од Селезнева:

42. Снегиревъ И. М. Архангелскiй соборъ въ Московском Кремлѣ Москва 1865. 8°. у арт.
43. Благовѣщенскiи соборъ въ Москвѣ Н. С. Москва 1854. 8°. у арт.

44. Солдатенковъ К. Х. Щепкинъ Н. Отголоски славянскои поэзій. Москва, 1861. 8°. у арт.
45. Амфилохія архим. Археологическія замѣтки о греческой ѱалтири, писаной въ концѣ 9. вѣка. Москва 1866. 8°. у арт.
46. Бодянски О. Ломоносовъ какъ профессоръ-академикъ рѣчь н. Москва 1865. 8°. у арт.
47. Ваненко Иванъ Сѣрое горе преданіе. Москва 1863. 8°. у арт.
48. Ильада или пѣсни объ Ильѣ Муромцѣ въ XII. пѣсняхъ. Москва 1867. 8°.
49. Пушкинъ А. С. Сказка о мертвой царевнѣ и о семи богатыряхъ Ст. Петерб. 1864. 8°.
50. Максимовъ С. Край крещенаго свѣта I. Мерзлая пустыня повѣсть о дикихъ народахъ. Ст. Петерб. 1865. 8°.
51. Максимовъ С. Край крещенаго свѣта III. Степи и разказъ о народахъ. Ст. Петерб. 1866. 8°.
52. Пушкинъ А. С. Народная сказка о рыбакѣ и рыбкѣ. Ст. Петерб. 1865. 8°.
53. Пушкинъ А. С. Сказка о царѣ Салтанѣ. Ст Петерб. 1865. 8°.
54. Житіе и труди преподобнихъ Кирилла и Методія просвѣтителей славянскихъ народовъ, Москва 1866. 8°.
55. Житіе святихъ равноапостольнихъ первоучителей славянскихъ Кирилла и Методія Ст. Петерб. 1865. 12°.
56. Житіе святихъ Кирилла, Методія, просвѣтителей славянскихъ народовъ. Москва. 1866. 8°.
57. Братьямъ-Славянамъ. Стихотворенія Аксакова, Берга. Москва 1867. 16°. у арт.
58. Московская етнографическая выставка. (У Москви 1867. 8°. без кор.)
59. Плодъ святой любови. Легенда. Ст. Петерб. 1867. 8°. без кор.
60. Объ историческомъ движенію русскаго народонаселенія. (У Москви 1867. 12°. без кор.)
61. Чтенія въ импер. Обществѣ исторій и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ. Москва 8°. у арт. год. 1865. кнь. III. и IV. год. 1866. кнь. I. II. III. IV. год. 1867. кнь. I. Свега 7. кньига. —

ж. Царска руска академија наука из Петербурга шаље својих *Записака* Томъ X. књ. II. и Томъ XI. књ. I.

з. Дописни члан друштвени г. J. Јиречек шаље:

1. Rozpravy z oboru historie, filologie a literatury. Ročnik prvni. Vydavatele Josef a Hermenegild Jireček Беч 1860.
2. Своја дела: Anthologie ze stare literatury česke. Anthologie z literatury česke doba stredni. Anthologie z novočeske literatury.

и. Од Ан. Станковића: Тврдицу J. С. Поповића у 3. издању и Нову Милошіяду.

ПЕТА СЕДНИЦА ОДСЕКА ЗА НАУКЕ ИСТОРИЈСКЕ И ДРЖАВНЕ

30. Августа 1867.

Били су: председник у одбору др. Никола Крстић; чланови г. г. Јован Гавриловић, Милан Петронијевић, др. Јанко Шафарик, П. Срећковић, и као гост, кореспондентни члан г. др. J. Суботић.

Бр. 22. Пошто председник изјави, да се према препису, §. 44 друштвеног устројства налази у седници довољно чланова, да се држи седница, отвори седницу; и пошто се прочита и одобри протокол пређашњег састанка, прочита председник мишљење г. Срђковића о чланку г. Милићевића „Сељачки Живот.“ По мишљењу г. референта поменути чланак заслужује, да се печата у Гласнику, јер је од велике важности за познавање нашег народног живота.

Председник примети, да је одређено било, да овај чланак прочита и г. Рајко Лешјанин. Но почем овоме члану поменути састав није припослан, а потребно је, да се исти час пре у печатњу даде, како би се без прекидања штампање Гласника могло наставити; то предложи, да се одсек задовољи оним рефератом г. Срећковића, и да по њему изрече свој закључак.

Према оваквом стању ствари нареди се, да се чланак г. Милићевића печата у Гласнику, а за исти да се даде писцу награде по *шест* цес. дуката од штампана табака.

Бр. 23. Председник подноси одсеку на оцену препис од рукописа под насловом: „Житиѥ цара Ouроша.“ Тај је препис друштву за Гласник послао г. протосинђел

Иларион; и пропратио га својим примедбама које се односе нешто на рукопис, а нешто на писца тога „Житија." Писац је житију „Паисей, патриjарах пећски."

Прочитавши нешто из увода, којим је ово житије спроведено, одсек реши: да се ово „Житіе" печата у Гласнику, а писцу да се одреди по *три* дуката од штампана табака за труд.

Бр. 24. Председник јавља одсеку, да је г. Капитон Невострујев из Москве послао друштву за Гласник молитве преписане из старог Требника српског из XV. века, које се молитве читају при крунисању цара, царице, кесара, деспота и т. д. У исто време послао је г. Невострујев и још неки испис који се тиче размирице између цркве православне и римске. Г. Невострујев снабдео је исписе уводом, који има литерарну вредност. Уводи, и примедбе г. Невострујева писане су руским језиком. Почем су нека места из рукописа у одсеку била прочитана, решено је: да се рукопис, што је г. Невострујев послао, печата у Гласнику, а г. члан друштвени Срећковић да се умоли, да на српски преведе оно што је у рукопису руским језиком написано. Награда ће се накнадно одредити.

Бр. 25. Председник извештава одсек, да је одбор намеран приступити печатању новог одељења Гласника, где ће бити само извори и грађа за српску историју, и показујући препис од „протокола магистрата шабачког од 1808—1811" изјави, да ће се тим протоколом почети штампа новог одељења Гласника.

Одсек саслушавши ово одобри: да се протокол поменути као грађа за српску историју штампа.

Бр. 26. Почем је и овом приликом у седницу дошло мало чланова, наређено је: да се избор деловође одсека остави за други пут.

Бр. 27. Председник напомињући, да су изашли „Мемоари проте Ненадовића" вели, да би требало постарати се, да се оригинал рукописа од тих мемоара за будућност сачува; па предложи, да се од стране одсека позове одбор, да дејствује, да г. Љубомир Ненадовић оригинални рукопис од поменутих мемоара свога оца преда на чување друштву. Одсек усвоји тај предлог, и нареди, да се по њему учини.

ДРУГА СЕДНИЦА ОДСЕКА ЗА НАУКЕ МОРАЛНЕ, ЈЕЗИКОСЛОВНЕ И ЛИТЕРАРНЕ

31. Августа 1867.

Били су: председник одбора архимандрит Сава, чланови: г. г. Ђ. П. Ненадовић, Малетић, J. Бошковић, Ст. Новаковић, Кујунџић и гост Јован Суботић.

Бр. 6. Рус Бесонов, као кореспондентни члан друштва, шаље своју „Реч“, коју је говорио приликом доласка словенских гостију у „опшчеству руске словесности“ 20. Маја 1867. године. Жели да се ово као прилог штампа у ориђиналу а да се дода и превод српски, ако је нужно, и пошто се наштампа да му се пошље 100 истисака.

Прилог овај би дочекан с великом хвалом. Али почем у програм Гласника не иде, да се штампа на другом језику штогод што не би био историјски документ, то друштво реши да запита писца за дозвољење, да се превод његовог прилога у друштвени Гласник уврсти.

Бр. 7. Чита се „Доситије Обрадовић, одломак из историје српске књижевности“, од Светозара Никетића.

Одсек налази, да је главни поглед у овоме чланку добар и да је написан с похвалном вољом, али пошто је ово више фељетонски чланак него научна расправа то да не иде у програм Гласника.

Бр. 8. Подноси се чланак под насловом: „Прилози к историји српске књижевности. I. Живот Јована Рилскога. II. Живот Јоаникија Сарандапорског“ од Стојана Новаковића.

Решено би, да овај чланак прегледају и оцене чланови одсека: архимандрит Сава и Јован Бошковић.

ЈЕДАНАЕСТА СЕДНИЦА ОДБОРА.

11. Септембра 1867.

Били су: председник г. Јован Гавриловић. Чланови: г. г. др. Никола Крстић и архимандрит Сава. Секретар Стојан Новаковић.

Бр. 130. Прочита се и потпише протокол пређашњега састанка.

Бр. 131. Прочита се одговор од Т. Димића директора школа̂ из Митровице, у коме отписује друштву на његово питање о подизању камена на гробу Филипа Вишњића, да томе никакве сметње нема и да би се камен могао у Рачу извести, одакле нема више но 1 сахат хода до Грка. Одбор распитавши неколико и за цену надгробнога камења реши: да се предлог о овоме спреми за скупштину друштвену, која треба да одобри трошак потребан око тога.

Бр. 132. Г. Ђорђе Бранковић, чиновник овд. шаље друштву на употребљење у препису: Urkundliche Daten über Georg Branković Fürsten von Serbien während seiner Haft zu Eger, извађено из архиве вароши Хеба (Егра.) Прима се с хвалом и наређује се да се то остави међу остале документе које друштво има о том владаоцу у својој архиви.

Бр. 133. Секретар подноси као прилог за Гласник од г. Ђ. Малетића „*Историјски развитак Гимназије Београдске од њенога постанка до данас.*" Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке историјске.

Бр. 134. Прочита се писмо г. Акс. Мијатовића правника из Минхена, у коме извештава друштво о Српском крсту што је у Нимфенбургу код Минхена који је курфирст Максим Емануел задобио у боју на Београду 1688. Одлучи се, да се г. А. Мијатовић запита колико би му средстава требало да може саставити потпун извештај о тој старини српској.

Бр. 135. Министарство просвете шаље „*Препис писма црногорскога митрополита Саве које је он 1767. писао Московском митрополиту Платону*" као прилог за Гласник од ђакона Живојина Јовичића питомца у Русији. Упућује се на преглед одсеку историјском.

Бр. 136. Омладинско друштво „Српска општина“ из Петербурга тражи, да му друштво пошље на поклон своје књиге. Одлучује се, да им се књиге пошљу.

Бр. 137. Прочита се писмо од читаонице из Чакова којом моли друштво да јој пошље на поклон своје књиге. Одлучује се да се тако учини.

Бр. 138. На предлог секретарев одлучи се да се за препис протокола шабачког магистрата из Карађорђева времена исплати из касе преписаоцу 150 гр. чарш.

Бр. 139. Председник одсека за науке историјске и државне јавља да је одсек одлучио, да се чланак М. Ђ. Милићевића „О Васојевићима“ може штампати у Гласнику, које одбор усваја.

Бр. 140. Председник истога одсека јавља, да је одсек одлучио да се чланак И. Руварца „Натпис у цркви села Богдашића близу Котора“ може штампати у Гласнику, које одбор усваја.

Бр. 141. Председник истога одсека јавља да је одсек одлучио да се састав г. М. Ђ. Милићевића „Сељачки живот“ може штампати у Гласнику и да је одређено да се плати са 6 # од табака штам. Одбора усваја одлуку одсека.

Бр. 142. Председник истога одсека јавља, да је одсек одлучио, да се чланак г. Илариона Руварца „Житие цара Уроша“ штампа у Гласнику и откупи са 3 # од штамп. табака, које и одбор усваја.

Бр. 143. Председник истога одсека јавља, да је одсек одлучио да се у првој књизи другог одсека Гласника штампа „Протокол магистрата Шабачког од 1808—1811.“ Одбор усваја.

Бр. 144. Председник истога одсека јавља, да је одсек одлучио да се одбору предложи, нека замоли од стране друштва г. Љ. П. Ненадовића да оригинални рукопис од мемоара свога пок. оца преда на чување друштву. Одбор одлучи да тако учини с тим, да се остави на вољу г. Љ. П. Ненадовићу: хоће ли оригинал од Мемоара предати друштву или народној библиотеци.

Бр. 145. Преседник одсека за науке моралне, језикословне и литерарне јавља, да је одсек одлучио за прилог г. Бесонова „Беседу говорену приликом доласка Словена у Москву, у друштву за руску књижевност“ да се не може руски у Гласнику штампати, него да одбор замоли г. писца за допуштење, да се његов чланак штампа

у Гласнику на српском језику. Одбор усваја одлуку одсека.

Бр. 146. Председник истога одсека јавља за чланак „Доситије Обрадовић, одломак из историје српске књижевности," да је одсек нашао да се за то не може примити у Гласник, што није писан чисто научно према програму Гласника.

Бр. 147. Председник друштвени износи у подужем говору на видик жељу славнога српскога књижевника Доситија, да му се кости сахране у Топчидеру у долини код хајдучке чесме. По том председник јави, како данас једва двоје троје у Београду знају на ком су месту код велике цркве закопане кости великога покојника и како му нема нигде достојна надгробног споменика. За то председник предлаже, да одбор српског ученог друштва предложи министарству просвете и црквених дела, да се кости Доситијеве нађу, и свечано пренесу у Топчидер код хајдучке чесме, где да се покојнику и достојан надгробни споменик подигне — и да се министарство и о трошку и о осталом што за то треба постара. Одбор усваја предлог председников — и одлучује да се друштво тако одужи спомену Доситијеву.

Бр. 148. Секретар јавља за књиге које су дошле на поклон и у замену.

а. „Матица Србска" из Новог Сада послала је своје издање „*Старине од Старине Новака,* или Толковање народњег пјевања и приповједања. Написао Јоксим Новић Оточанин. У Новом Саду 1867."

б. Ред. члан г. др. Ј. Панчић шаље своја дела: 1. *Минералогију и Геологију.* У Београду 1867, 2. *Тисе у Србији*, у Београду 1867. и 3. чланак свој Ergebnisse einer bot. Reise in Serbien 1866, штампан у листу Oesterreichische Botanische Zeitschrift, бр. 6. и 7.

в. Поч. члан г. др. Дим. Матић шаље своје дело *Наука о васпитавању*, други део: Васпитавање мале деце. У Београду 1867.

г Г. Алекса Н. Спасић шаље своје дело *Државе и финансије.* У Београду 1867.

д. Императорска академија наука у С. Петербугу шаље својих *Записака* од 1866. том X. књ. I.

е. Царска канцеларија из Петербурга (II. отд.) шаље књигу *Памятники дипломатическихъ сношеній древней Россіи съ державами иностранными.* С. Петербург 1867.

ДВАНАЕСТА СЕДНИЦА ОДБОРА.

17. Октобра 1867.

Били су: председник, г. Ј. Гавриловић; чланови, гг. др. Никола Крстић, архимандрит Сава и М. Рашковић; секретар Стојан Новаковић.

Бр. 149. Прочита се и потпише протокол пређашњега састанка.

Бр. 150. Прочита се писмо г. Вука Врчевића из Требиња у коме нуди друштву на откуп за издавање: четири књиге јуначких народних песама, две књиге свакојаких народних приповедака, и једну књигу народних игара. Будући друштво не може ништа почети не познајући саме збирке, одлучи се: да се пише г. Врчевићу, да пошље збирку, друштву на преглед, па ће онда друштво моћи с њим започети погодбу.

Бр. 151. Секретар подноси прилог за Гласник „*Критику на драму Л. Телечкога „Последња деспотица смедеревска*““ од редов. члана г. Ђ. Малетића. Упућује се одсеку за науке књижевне.

Бр. 152. Прочита се писмо дописнога члана друштвеног г. В. Јагића, правога члана јужно-славенске академије, у коме захваљује друштву на избору у дописно чланство.

Бр. 153. Секретар јави да се збирка народних песама из Босне већ доштампава, и да је он, као изабрани да се брине ò штампању ове збирке, спремио нешто, о чему ће у предговору говорити, за то предлаже да одбор одреди колика ће цена бити, и да нареди како ће тећи манипулација око продавања и растурања у народ. Одбор на то одлучи за предговор, да секретар главне мисли саопшти на договор одсеку за науке књижевне а за цену књизи да буде 14 гроша за Србију а 1 фор. 50 нов. за Аустрију, а књиге да се свуд разашиљу друштвеним трошком. Даље се нареди, да се изда оглас на претплату, о чему да буде секретарова брига, а то одмах да се учини, и да се скупљачима одреди на 10 књига једна на поклон. За начин експедиције оставља се секретару да се постара и да о томе после потражи решење одборско.

Бр. 154. Примају се књиге које су дошле на поклон и у замену.

1. Од поч. члана владике ужичког Јанићија
   а. Рукописно еванђеље, на коме има запис од 1651 године једнога од архиепископа српских, само што му се потпис на листу исцепао, а сам се зове „прїиставникь великые црьквьи Пекь".
   б. Богородичник, руком писан без записа, на сву прилику из XVI. века.
   в. Минеј за Септембар, писан у Светој Гори у ман. св. Ане 1648 руком јерођакона Пахомија.
   г. Псалтир, штампан од Јеронима Загуровића у Млецима 1569 године, трудом Јакова Крајкова сина из Софије.
   д. Литургијар на 8-ни, штампан 1554 у штампарији Божидаровој у Млецима, јеромонаха Пахомија из Црне Горе.
   е. Требник без почетка и свршетка, из старих српских штампарија у Млецима.
   ж. Охтоих без почетка и свршетка, из старих српских штампарија у Млецима.
2. Од пољскога ученог друштва Краковског.
   а. Rocznik Towarzystwa Tom, I.—XV; XVII—XXIII; XXV—XXXIV.
   б. Maleckoga Prelekcye o filologii.
   в. Dra Majera Literaturen fizyografii ziemi polskiej.
   г. Sprawozdanie komisyi fizyografiicznėj.
3. Од завода Осолињских у Лавову Biblioteka Ossolinjskich Tom I—IX.
4. Од синода црквеног из Москве.
   а. Указатель для обозрѣнія московской патріаршей (нынѣ синодольной) библіотеки од архимандрита Саве. Москва 1858.
   б. Указатель для обозрѣнія московской патріаршей (нынѣ синодальной) ризницы. Составленъ Савою архіепископомъ Можайскимъ. Изданіе четвертое. Москва 1863.
   в. Палеографическіе снимки. Издалъ Савва, епископъ Можайскій. Москва 1863.
5. Од царског руског географског друштва у Петербургу.
   а. Карту европске Русије, на 12 листа, с објашњењем.
   б. Етнографску карту европске Русије с објашњењем на 4 листа.

в. Записки по общей географіи Т. I.
г.-Записки по отдѣленію етнографіи Т. I.
д. Записки по отдѣленію статистики Т. I.
е. Извѣстія 1866. 4—9. 1867. 1—3.

6. Од једног члана друштва за радиност у Новом Саду књижицу „Изборни закон угарски за слободне краљевске вароши од године 184$^{7}/_{8}$ Нови Сад 1867.“
7. Од г. Глише Гершића уводну лекцију „Нешто о правништву у опште и о потреби римског права по свесно правништво“. Београд 1866.
8. Од г. Ивана Филиповића уредника Босиљка.
   а. Bosiljak list za mladež, први и други течај.
   б. Ezopove basne. Za mladež priredio Ivan Filipović. Zagreb 1867.
   в. Krištofa Šmida sto malih pripoviedakah za mladež. Preveo Ivan Filipović. I. Zagreb 1867.
   г. Dragutin Rakovac. Životopisna slika od Iv. Filipovića. Zagreb 1867.
   д. Narodna knjiga. Koledar za godinu 1858. Uredio Iv. Filipović. U Osieku.
   е. Leptir. Zabavnik za godinu 1862. Izdao Stjepko Ljuboje Lopašić. Zagreb.
9. Од учитељске задруге.
   Liljan, zabavnik za mladež 1866.
10. Од г. Ивана Кукуљевића Сакцинског његова дела.
   а. Njekoliko političkih spisah 1864-1867. Zagreb 1867.
   б. Poturica. Drama u 4 čina. Zagreb 1867.
11. Од г. В. Јагића дописног члана његово дело:
   Historija književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga I. Zagreb 1867.
12. Од гимназије задарске:
   Programna dell' imp. regio ginnasio completo di prima classe in Zara alla fine dell' anno scolastico 1866-67. Zara 1867.
13. Од г. Јеврема Грујића књигу:
   Slaves au sud, ou le peuple serbe avec les Croates et les Bulgares. Par Jankovitch et Grouïtch. Paris 1853.
14. Од секретара
   а. Слогу. Забавник за годину 1862. Издао и уредио. Емил Чакра. У Новом Саду.

б. Лицејку. Издала омладина велике школе. III. 1864.
в. Пријезду, спев Радмила Лазаревића. Београд 1863.
г. Молбу српске читаонице новосадске сабору народа српског у Карловцима 1865. да изради српском народном позоришту сталну помоћ.
д. Отечественог-народная пѣснь — Лукіяна Мушицког, друго издање у Београду 1835, српски и немачки.

15. Од царске руске академије наука из Петербурга.
а. Отчетъ о девятомъ присужддніи наградъ графа Уварова. 1867. С. Петербургъ.
б. Тридцатьчетвертое и послѣднее присужденіе учрежденихъ П. Н. Демидовымъ наградъ. С. Петербургъ 1866.
в. Записке, томъ X, књ. II. и том XI. књ. I. и II.

ТРЕЋИ САСТАНАК ОДСЕКА ЗА НАУКЕ ЛИТЕРАРНЕ, МОРАЛНЕ И ЈЕЗИКОСЛОВНЕ.

19. Октобра 1867.

Били су: Архимандрит Сава (председник); Ненадовић, Ј. Бошковић, Новаковић, Малетић, Сретеновић и Кујунџић (деловођа).

Бр. 9. Историјски одсек шаље чланак г. Милојевића „О старим српским гробљама“ да би се прегледали натписи који се у њему наводе.

Погледавши и на облике речи и на поједина писмена одсек језикословни сумња о њиховој старини. О овоме да се извести историјски одсек.

Бр. 10. Секретар друштва г. Стојан Новаковић казује у кратко оно што ће написати у предговору к Петрановићевој збирци народних песама, што је друштво издаје.

Одсек пристаје на казивање г. Новаковића.

Бр. 11. Г. Јован Бошковић подноси своју оцену „Прилога за историју српске књижевности“ од Ст. Новаковића и вели, да су биографије овакве врсте више легенде него

историја, али им даје велику вредност то, што се у њима у једно казује народни живот и развитак. Г. Архимандрит Сава слаже се с тиме да се овај „прилог“ у Гласнику штампа, тим пре, што држи да је и расправа о њему вешто написана.

Одсек решава, да се овај „прилог“ штампа, и да се предложи одбору да одобри награду писцу као и за „Ђурђа Кратовца“.

Бр. 12. Г. Јован Бошковић предлаже: да друштво повери своје књиге каквоме ваљаном књижару; да се замоли министарство просвете, да и оно све школске књиге, а и остале које се о државном трошку штампају истоме књижару на продавање уступи. А то да се учини само онаквоме књижару који ће свесно умети да покрене књижарску трговину, који ће у једно добављати све странске књиге а имати своје ходиоце који ће ваљане књиге по народу распростирати.

Решено би, да се ова ствар одбору предложи и препоручи.

Бр. 13. Г. Ненадовић предлаже да се замоли влада, да поред прописа које о механама чини, у једно пропише и то да свака механа ваља да држи бар по једне новине српске.

Решено би, да се и ово предложи одбору, с додатком, да се остави на вољу свакоме да бира новине или економне или забавне или политичне.

ЧЕТВРТИ САСТАНАК ИСТОГА ОДСЕКА.

20. и 21. Октобра.

Бр. 14. Г. Малетић чита своју критику на драму г. Телечкога „Последња деспотица смедеревска“.

Пошто су поједини чланови одсека исказали примедбе своје, и пошто је неке од њих и сам г. писац усвојио, одсек решава да се ова критика може у Гласнику штампати, и да се даде писцу награде по 7. дуката од штампаног табака. Ово последње да се поднесе одбору на одобрење.

ШЕСТА СЕДНИЦА У ОДСЕКУ ЗА НАУКЕ ИСТОРИЈСКЕ И ДРЖАВНЕ

27. Октобра 1867.

У седници бише: председник у одсеку др. Никола Крстић; чланови: гг. Јован Гавриловић; Димитрије Црнобарац; Милован Спасић; Милан Петронијевић; Димитрије Голубовић; Милан Ђ. Милићевић; и Панта Срећковић, који је вршио дужност деловођину.

Бр. 28. Председник отворивши седницу, пошто се прочита и одобри протокол од прошле седнице, јави, да је члан у друштву г. Срећковић превео с руског на српски примедбе г. Невострујева на три молитве старосрпске; и позва одсек, да одреди г. Срећковићу награду за труд.

Решено је, да се г. Срећковићу даде од печатана табака награде по три дуката цесар. урачунавши и онај посао његов, за који му до сад не би досуђена награда.

Бр. 29. Председник јавља, да је г. Малетић, члан у друштву, написао, и друштву на оцену и за Гласник поднео свој чланак „Историјски развитак београдске гимназије од њена постанка до данас“; па зва одсек, да одреди из своје средине чланове, који ће тај чланак прегледати, и одсеку извештај дати о њему.

Умољени су гг. чланови Црнобарац и Петронијевић, да чланак прегледе, и о њему одсек известе.

Бр. 30. Г. Живојин Јовичић ђакон посла препис од писма, које је митрополит црногорски Сава писао 1776. год. 26. Фебруара Платону, митрополиту московском. Уз копију послат је и превод тог писма на садањи говорни српски језик.

Председник прочита у одсеку то писмо; и одсек нареди, да се писмо наштампа у Гласнику; и то без превода.

Бр. 31. Председник подноси неки рукопис „Анте Протића“ у ком се казују неки догађаји из Карађорђева времена. Приметио је, да има у рукопису описаних гдекојих појединости о неким главнијим догађајима, и да су те појединости доста занимљиве. Одбор је рад да чује мишљење одсека, да ли је вредно тај рукопис откупити и шта да се даље с њим уради. Решено је дати рукопис члановима гг. Срећковићу и Милићевићу, да тај рукопис прегледају, и одсеку о истом рукопису извештај поднесу.

ТРИНАЕСТА СЕДНИЦА ОДБОРА.

8. Декембра 28.

Били су: председник г. Јов. Гавриловић; чланови гг. др. Никола Крстић, архимандрит Сава; секретар Стојан Новаковић.

Бр. 155. Прочита се и потпише протокол од пређашње седнице.

Бр. 156. Секретар подноси на преглед збирку народних умотворина од Вука Врчевића из Требиња из Херцеговине, у којој су II, III. и IV. књига народних песама I и II књига народних приповедака и једна књига народних игара. За прву књигу песама поручио је г. В. Врчевић да ће је касније послати. Упућује се на преглед одсеку за науке књижевне.

Бр. 157. Секретар подноси као прилог за Гласник чланак г. Светозара Ј. Никетића под насловом: *Насртања римских папа на српску и хрватску цркву*. Упућује се на преглед одсеку за науке историјске.

Бр. 158. Секретар подноси као прилог за Гласник посао г. Милорада Поповића под насловом: *„Баштина у старих Срба“* од А. А. Мајкова. Упућује се на преглед одсеку за науке историјске.

Бр. 159. Председник одсека за науке литерарне итд. јавља да је одсек решио да се чланак Ст. Новаковића *„Прилози к историји српске књижевности“* откупи за Гласник ценом којом је откупљен чланак његов „Живот и служба св. Ђурђа Кратовца“ у Гласнику XXI. — које одбор усвоји.

Бр. 160. Исти председник јавља да је одсек прегледао критику г. Ђ. Малетића на драму Л. Телечкога *Последња деспотица смедеревска*, и да је одлучио да се за Гласник откупи са седам дуката од табака, које и одбор усвоји.

Бр. 161. Председник истога одсека јави одбору, да је одсек одлучио предложити одбору: да ради преко министарства, нека би влада поред осталог у закону о механама узаконила, да свака механа држи бар по једне ма какве новине српске: на које одбор одлучи, да се у тој ствари из правних узрока не може ништа предузимати.

Бр. 162. Председник одсека за науке историјске итд. јавља да је одсек одлучио да се г. П. С. Срећковићу за

његове преводе Невострујева, и онај у Гласнику XX. и овај у Гласнику XXII, плати по три дуката од табака, које и одбор усвоји.

Бр. 163. Председник одсека за науке историјске итд. јавља да је одсек одлучио да се може штампати у Гласнику препис писма црногорског митрополита Саве од 1776 год. који је послао г. Живојин Јовичић ђакон. Одбор наређује да се то изврши.

Бр 165. Прочита се писмо од Јужне словенске академије знаности и умјетности, с којим шаље прву књигу својега *Рада* и нуди друштву књижевну измену. Одбор с радошћу поздравља понуду и прву књигу академијску и решава, да се академији пошљу све друштвене књиге.

Бр. 165. Чита се писмо г. потпоручика Ант. Алексића у ком саопштава друштву разне потребе географског познања Србије и обраћа пажњу на рукописе пок. капетана Вл. Николића, којима би се у неколико ствари помогло. Како су ти рукописи пре смрти покојникове већ били пред друштвом, одлучи се да се види шта је од њих учињено.

Бр. 166. Друштво кечкеметске српске омладине „Застава“ моли друштво ово, да му пошље на поклон своје књиге, на које одбор одлучи да се тако учини.

Бр. 167. Секретар јави да је савет препарандије српске из Сомбора молио да му друштво настави шиљање својих књига и да Гласнике до 16 имају. Одбор одлучи да им све непослано намири и да им се и од сад шље.

Бр. 168. Одб. члан др. Крстић јави, да је у договору са секретаром предао коректуру од „Протокола шабачког магистрата“ г. Милор. Поповићу, и заиште да се одреди шта ће се истоме господину за ту коректуру платити. Одбор одреди да се плати четири цванц. на табак.

Бр. 169. Секретар јави да ће у Гласник доћи и библиографија српска и хрватска за ову годину, коју ће сам израдити, а да ће то ваљати и даље наставити, као што је скуп друштвени давно наредио, за то моли да одбор одобри трошак на набавку барем главнијих извора за тај посао. Одбор реши, да се на таке набавке може потрошити потребни новац просто са знањем председниковим: а секретар да се стара, да у библиотеку набавља у колико је могуће важнија словенска дела.

Бр. 170. Секретар јавља за књиге које су дошле у замену или на поклон друштву:

1. Од југословенске академије знаности и умјетности њезина *Рада* 1-ву књигу.
2. Од царске академије у Бечу:
   а. Sitzungsberichte philos. hist. Clase 55 Bd. Heft 3. 4.—56 Bd. 1, 2.
   б. Sitzungsberichte math. naturw. 1867 I. Abth. 4. 5 6. II. Abth. 4. 5. 6. 7.
   в. Almanach 1867.
3. Од краљевске академије наука у Минхену
   а. Mouumenta saecularia. I Clase Franisci Petrarcae Aretini Carmina incognita. Ex codicibus italicis bibliotecae Monacensis edidit Georgius Martinus Thomas. München 1859. III. Classe. 1. Theodosii Meliteni qui fertur Chronographia. Edidit Theofilus Lucas Fridericus Tafeli. München 1859. — 2. Die Entdeckung Americas. Nach den älteschen Qnellen geschichtlich dargestellt von Friedrich Kunstmann.
   б. Sitzungsberichte der königl. bayer. Akad. der Wissenschaft. zu München. 1860. 1. 2. 3.
   в. Abhandlungen der historischen Classe der königl. Ak. d. W. VIII Bd. 3. IX. 1.
   г. Almanach der königl. bayer. Ak. d. W. 1859.
   д. Verzeichniss der Mitglieder der k. b. Ak. d. W. 1860.
   е. Einleitende Worte zur Feier des Allerhöchsten Geburtsfestes des Königs Maximilian II. München 1859.
   ж. Errinerungen an Johann Georg von Lorl. Eine Rede von Dr. Georg Thomas von Rudhart. 1859.
   з. Denkrede auf Alexander von Humboldt. Gelesen von Karl Fried. Phil. v. Martius. 1859.
   и. Rede bei der hundertjährigen Stiftungsfeier der königl Akad. der Wissensch. von G. L. von Maurer. 1859.
4. Од краљевске акад. из Берлина. Monatsberichte за Април, Јул и Август.
5. Од председника књигу: Verfassung und gegenwärtiger Bestand sämmtlicher Kirchen des Orients. Eine canonistisch-statistiche Abhandlung von Dr. Isidor Silbernagl. Landshut 1865.
6. Од редовног члана Јована Бошковића: Слику Фрање Миклошића, литограф. и његов Извод из

српске граматике књига прва, св I. треће издање. Београд 1867.

7. Од секретара: *а.* О преиначењу и уређењу наше пореске системе, написао Коста Јовановић. У Београду 1860, и *б.* Милош Обреновић или ослобођење Србије. Написао Стеван Поповић бивши свешт. топч. Београд 1865.
8. Од Георгија Јовановића из Сарајева: Наравоучније о човеку и његовим дужностима. Сарајево 1866.
9. Од дра Ђ. Радића његову књигу: Вођа при газдовању српском народу у Новоме Саду 1867.
10. Од дра Божидара Петрановића његово дело: Богомили црква босанска и крстјани. Задар 1867.
11. Од ман. цар. просвѣщ. у Русији његов *Журнал* за 1867, од Јануара до краја Јуна, 6 књ.

СЕДМА СЕДНИЦА У ОДСЕКУ ЗА НАУКЕ ИСТОРИЈСКЕ И ДРЖАВНЕ

11. Декембра 1867.

Били су: др. Н. Крстић, Ј. Мариновић, Ј. Гавриловић, М. Петронијевић, Д. Голубовић, М. Ђ. Милићевић и Срећковић.

Бр. 32. Кад председник рече да је седница започета прочитан би и потписан протокол пређашње седнице.

Бр. 33. Чланови М. Ђ. Милићевић и П. Срећковић, који су, одређени, прочитали записник пок. Анте Протића, јављају да рукопис тај ваља штампати у Гласнику па га тога ради и откупити од његова имаоца плативши ма и по 6 дук. цес. од штампана табака:

Усвоји се предлог чланова референата.

Бр. 34. Г. Милорад Поповић Шапчанин, преко одбора, предаје чланак „Баштина у старих Срба," који је написао на руском А. А. Мајков а он га превео и за Гласник спремио; на што би наређено, да рад тај прегледа председник одсека др. Никола Крстић.

Бр. 35. Г. Светозар Никетић, државни питомац у Москви шиље, преко одбора, свој састав „Насртања римских папа на српску и хрватску цркву." Наређено би да

рад тај прегледа и одсеку своје мишљење о њему јави редовни члан г. М. Ђ. Милићевић.

Бр. 36. За чланак г. Милоша Милојевића „о старим српским гробљима,“ за који је одсек језикословни, што се нарочито тамо преписаних натписа тиче, казао: „прегледавши натписе о којима сте питали, и погледавши и на облике речи и на поједина писмена одсек језикословни и књижевни сумња о њиховој старини,“ би наређено, да се прими и наштампа у Гласнику, и да се писцу, г. Милојевићу изда за њ 25 # одсеком, али да се уз тај чланак у Гласнику напечата и горњи суд одс. језикословнога.

Бр. 37. За документе на талијанском језику о Шћепану малом, за које је пређе наређено било, да се на српски преведу одлучи се: да се штампају на језику на коме су писана а за награду да се договоре др. Шафарик и г. Ј. Гавриловић, почем се и ималац на њих ослонио.

Бр. 38. На предлог председника одсека др. Н. Крстића, да ваља да се изаберу три кандидата из којих ће министар једнога наименовати одсеку за председника, почем он, као најстарији члан у одбору, мора по закону ове године иступити, одсек одлучи предложити: досадашњег свог председника дра Николу Крстића, дра Јанка Шафарика и П. Срећковића.

ПЕТИ САСТАНАК ОДСЕКА ЗА НАУКЕ МОРАЛНЕ ЈЕЗИКОСЛОВНЕ И ЛИТЕРАРНЕ.

16. Декембра. 1867.

Били су: г. г. Љ. П. Ненадовић, М. Кујунџић, архимандрит Сава, Јов. Бошковић, Стојан Новаковић, Матија Бан, Ђ. Малетић, С. Сретеновић.

Бр. 15. Председник одсека поднесе послану од одбора на прегледање збирку народних умотворина од Вука Врчевића. У тој збирци су три књиге народних песама, II, III, IV; две књиге народних приповедака и једна књига народних игара. Ред. члан Ст. Новаковић прочита предговоре од обе књиге народних приповедака и од описа народних игара и по неколико проба из збирке саме, које збор саслуша са задовољством, и за тим јави, да је збирку народних приповедака већином прочитао, и да је

у њој благо народнога хумора; да су те приповетке приче из живота народнога, и по томе красна грађа за изучење живота тога: а после, да је у њима добитак за науку о језику, синтакси и народном слогу српском. Чланови уверивши се о свему и сами из прочитаних проба одлуче јавати одбору: да се та збирка од две књиге приповедака састави у једну- и штампа, а опис игара народних да се такође штампа у једној књизи, и да се обоје наштампа у 3000 комада а писцу за откуп за то двоје плати 60 ♯ и дâ му се 100 књига од свакојега. Уз ту одлуку одсек одлучи јавити одбору, да се предговори г. Врчевића преберу и да се из њих избаци граматичко умовање, а остави оно чим писац описује говор и живот народни. Три књиге песама дате су на преглед г. г. Ј. Бошковићу, С. Сретеновићу и М. Бану, с препоруком да се што је могуће пажљивије прегледају.

Бр. 16. Одсек одлучи кандидовати за чланове друштвене и послати одбору на даље ове књижевнике наше и стране:

За редовно чланство: г. Милорада Поповића Шапчанина из Београда.

За почасно чланство: Августа Шлајхера професора и словенисту из Јене, и скупљача народних умотворина Вука Врчевића из Требиња.

СЕДНИЦА ОДСЕКА ПРИРОДОСЛОВНО-МАТЕМАТИЧНОГ.

22. Децембра 1867.

Били су: г.г. др. Панчић, др. Медовић, др. Валента, и професори Јосимовић, Рашковић и Панић.

На допис одбора срп. ученог друштва под бр. 164, 1867. решавао је одсек и то:

1. На питање: „могу ли се познати рукописи и карта поч. Вл. Николића примити у Гласник онакви какви су да дело не пропадне.“

Решио: да не могу, из истих побуда које су и пређе наведене.

2. На питање: „би ли се хтео ко од одсека примити да га пропрати примедбама или предговором, у ком

би се изложило оно што је пређе предлагано покојнику, да он поправи,"

Решио: Да се не може нико из одсека примити тога посла, из узрока што треба путовати и да не би никако било оправдано издавање каквог недовршеног дела тиме што би се изложили његови недостатци и мане.

Но како је одсеку приватно достављено да је покојник услед учињени му примедаба нешто и даље на свом делу радио и као да и раширио га, то је одсек тог мњења да ако тако доиста буде, нека се дело по нову одсеку на преглед и оцену поднесе.

ЧЕТРНАЕСТА СЕДНИЦА ОДБОРА.

23. Декембра 1867.

Били су: председник Јован Гавриловић; чланови: гг. др. Никола Крстић; архимандрит Сава; Михаило Рашковић; секретар Стојан Новаковић.

Бр. 171. Прочита се и потпише протокол прећашњега састанка.

Бр. 172. Секретар предлаже молбу академичке читаонице из Прага да јој се од јако шаљу друштвене књиге на поклон, напомињући да то вреди и за ову годину. Одбор наређује да се молба испуни.

Бр. 173. Председник одсека за науке моралне, језикословне и литерарне јавља одбору, да је одсек одлучио за прву и другу књигу приповедака народних Вука Врчевића, да се наштампају у једној књизи, а за књигу у којој су описане игре народне да се наштампа опет уособеној, и да се за то троје да скупиоцу откупа 60 дуката и 100 књига од обојега; а за предговоре да се преберу тако како ће се задржати само оно чим се описује народни живот или говор. За тим је одсек препоручио одбору, да се те књиге штампају свака у 3000 екс. Одбор усваја одлуку одсека у потпуности.

Бр. 174. Исти председник јавља да је одсек одлучио кандидовати за редовнога члана г. Милорада Поповића одавде, а за почасне гг. Августа Шлајхера професора словенисту из Јене и г. Вука Врчевића скупљача

народних умотворина из Требиња. Одбор одлучује да се кандидати по штатуту предложе скупу на избор.

Бр. 175. Исти председник јавља да би имао за неке кандидате јавити, које је одбор изабрао за дописне чланове. Али одбор нађе на сметњи један члан штатута којим се ограничава број дописних чланова, и нађе се да је број тих чланова био већи и онда кад је штатут постављен, и да се већ мимо њега радило прошастих година у бирању нових дописних чланова. С тога одбор одлучи, да се тога ради замоли министарство, да у штатуту дотичним путем учини измену, како би се и досадашње у ред довело и друштву дала могућност да може извршавати своје дужности према књижевницима заслужнима за његов рад.

Бр. 176. Председник одсека за науке историјске и државословне јавља да је одсек одлучио да се за рукопис Анте Протића може платити и 6 дук. од штампана табака. Одбор на то нађе да се тај рукопис не може тако скупо платити, јер око њега треба још трошка док се за штампу спреми и да се не може ни на табак откупљивати, него одлучи да се председник и секретар с имаоцем погоде и рукопис умереном ценом откупе за штампу.

Бр. 177. Исти председник јавља како је одсек одлучио да се чланак г. Милоша Милојевића „*О старим српским гробљама*“ у Гласнику штампа и са 25 дук. откупи с тим да се наштампа и она примедба одсека за науке моралне језикословне и литерарне. Одбор разгледавши сам исти чланак и опазивши да је исти већ штампан на руском језику, како напомиње г. писац, и смотривши растуреност у форми и свези предмета о којима се говори, тако, да су у једну расправу помешани предмети од више расправа а слабо сродни један с другим, као и то, да казивање није концентрисано и не иде редом који је прво својство научне расправе, одлучи, да се чланак с тим примедбама врати одсеку, да га на ново прегледа преко других референата. Одбор то чини по члану 3 пословног свога реда.

Бр. 178. Исти председник јавља за документе о Шћепану малом да је одсек предругојачио пређашњу одлуку и одлучио сад: да се штампају без превода, онако како их је послао академик г. С. Љубић. Одбор на то закључи да се ти документи штампају у једној књизи

другог одељења Гласника, и да се за коректуру замоли који од овдашњих књижевника који је вешт талијанскоме.

Бр. 179. Исти председник јавља, да је одсок изабрао да кандидује за председника за даље г.г. дра Н. Крстића, дра J. Шафарика и г. Панту Срећковића, будући је садашњем председнику по штатуту време да одступи. Одлучи се, послати кандидате министру на избор.

Бр. 180. Председник одсека за науке природословне и математичне јавља да је одсек на питање одбора за рукописе пок. Владимира Николића јавио, да они онаки какви су пре поднесени, нису за штампу из разлога зарад којих су и онда упућени на поправку, и да се ниједан члан тога одсека не би могао примити поправке тих рукописа, што је то скопчано с путовањем и опширним географским белешкама; али да је одсеку познато, да је покојник нешто даље радио пре смрти и да би требало то сад набавити и прегледати. Одбор одлучи радити даље на томе.

Бр. 181. Зајечарска читаоница потражује од друштва његове књиге на поклон. Одбор одлучи да јој се да што има и да јој се и у напредак шаље.

Бр. 182. Како је ова година на измаку, одбор одлучи, да се спреми преглед радње и стања друштвеног и остало што треба за скуп и да се скуп сазове на дан 21. Јануара 1868 године.

Бр. 183. Секретар подноси књиге које су друштву дошле на поклон у замену:

а. Члан г. Ами Буе шаље: 1 Der Albanesische Drin und die Geologie Albaniens, besonders seines tertiären Beckens. Von dr. A. Boué. Sondern-Abdruck aus dem XLIX Bde d. Sitzb. d. kais. Akad. d. Wissenschaften; 2. Beiträge zur Erleichterung einer geographischen Aufnahme der europäischen Türkei. Von Dr. Boué Aus dem LV. Bde d. Sitzs. d. k. Akad. d. Wiss. I. Abth. März-Heft. Jahr. 1867.

б. Горње лужичко учено друштво шаље свој Neues Lausitzisches Magazin 44 књ. 1. св.

в. Редовни члан г. М. Миловук своје дело: „Науку о музици. У Београду 1867.“

г. Секретар своје дело: „Мали извод из историје српске књижевности за вишу женску школу.

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

КЊИГА VI.

СВЕСКА XXIII. СТАРОГА РЕДА.

1868.

У БЕОГРАДУ У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ.

ГДЕ ЈЕ ШТО.

БАШТИНА У СТАРИХ СРБА.

ОД А. А. МАЈКОВА.

С РУСКОГ ПРЕВЕО МИЛОРАД П. ШАПЧАНИН.

У опште по нас Словене врло је важно питање о баштинству, или да се послужимо другим речима — питање о праву на земљу. Нема сумње да су у стародавна времена сви Словени живели на један исти начин и да су имали многе сличности у управи домаћим пословима, па тек доцније, пошто их разнолики историјски догађаји повукоше за собом, да је мало по мало нестало тог њиховог јединства, и ако су међу тим сачували основну мисао о свом грађанском устројству. У народа историјских не да се истребити њихов индивидуални поглед на живот и друштвене одношаје; јер мисао, што је скроз и скроз у њихову животу и општим унутрашњим уређењима, постаје у природи њихова духа, где јој и јесте први зачетак. За ту историју може се рећи да је и справедљива, која не приповеда само, него се труди да поузданим доказима и потврди: да су најстарије карактеристичне форме у тих народа постале променом главних црта, које се броје у првобитне и састављају онај облик, с којим сваки историјски народ излази на позорницу света. А ако је било и туђег уплива, онда је дужна историја да покаже и

то — у колико је утицао на унутарњи живот и сметао самосталном његовом развићу.

Разне су историчке судбе, које постигоше племена словенска. Међу Словенима господују три различне вере, које су од првих у Европи; Словени су прошли кроз све три форме државнога живота; живели су и независно, под самосталном својом управом, а било их је потчињених и безусловној самовољи страних господара; Словени су прошли кроз све разреде грађанства и образованости; права словенска удаљавала су се међу собом једна од других до савршене разноликости и ако су неки од Словена сачували у себи још много првашње простоте, која у развићу не уступа ни најпросвећенијим народима у Европи. Но кад се и не узму у обзир све те разнолике судбе што кроз векове потискиваху разна племена словенска а имадијаху голема утицаја на њихов унутарњи живот, опет ће озбиљни поглед историков спазити међ свима Словенима, па и онде где је ширимице отворен пролаз страном утицају, нешто свога словенскога; — а да је за цело тако, доказује нам мање више пробуђена народна свест у свију ујединивших се племена словенских. Кад не би био силан уплив што долази са стране, кад ти страни услови што се на силу уносе не би били стварнога и наравнога садржаја, кад се стран и туђ језик не би претпостављао домаћем: Словени не би престали расматрати, мислити и говорити онако како иште сама њихова природа, па и у саме најнеприродније им форме уносили би дух и тип својега порекла. Овде не говоримо о

Словенима који се одродише и којих је доста на све стране; не говоримо о свим словенским племенима која и данас живе по обалама балтијског и немачког мора и толико су се изгубила да сенке њихових отаца не познају деце своје. Они и још други дају нам само сведочанство о томе како се душа у истини може преселити; а међу тим не бројимо их у општи племенски састав, који никако неје престао и образују га живе словенске народности. У најдаљим крајевима словенских насеља, у сред Немаца и Талијанаца, лако је познати Словенина. Па исто тако и живот словенски, где му драго био, носи на себи особити отпечатак.

У словенском свету имају научници ту голему олакшицу, што ту једно племе може послужити да се испита и позна живот и језик другога. Сама здрава мисао каже нам, да ако су сви словенски народи што су у животу постали од једног истог племенског корена, то да је онда сваки од њих дужан био сачувати у себи мање више нека општа и сродна својства; и што даље зађемо у старија времена, тим су и та својства потпунија и савршенија. Притом несу сви словенски народи под једнако успевали у том свом историчком развићу; једни су од њих далеко одмакли на путу опште европске просвете и много којешта изгубили у својим особинама, задржавши само корен својих наравствених начела, као основу својој општечовечанској грађанствености; други су напротив далеко изостали иза европскога живота, али се код њих опажају у животу наравствена им начела још у оном виду, каква

су била у прастара времена. У једних је нестало унутарњег живота и спољашњост се изменила и мења непрестано у духу времена; а у других начин живота, општи одношаји и погледи још вeју првашњом простотом и беспрактичношћу. У једних се опажа покрет јачи, у других слабији. У једних се стародавни облици живота, од којих је променом форме постао са свим други нови — још једва дају напипати, јер су се склонили у најдаљније крајеве, где се још налазе код простијег света онаки исти као што су негда обухватали свеколику народну целину; напротив код других још су се задржали на врху и имају савременог значаја. Код племêна која су развијенија и која су даље дотерала у науци, а у исто време том науком и бољем познању минулог народног живота, стаје испитаче доста муке и труда, ако ће да пронађу оно природно и саморадно начело, које је кроз толике векове будило у народу живот и пратило га на путу непрестаних промена и усавршавања. Ако ћемо признати да у животу свакога самосталног народа сви они појави који после долазе, постају природним путем из онога што се пре догодило — подударајући се са неизбежним законом историјске следствености — онда није од слабе важности дело, које би се бавило око тога да пронађе веран ток или жицу самосталног живота у том препорођају; и што је развијенији народ, што је даље отишао за општечовечанским покретом удаливши се од свога корена, тим је теже распознати његов историјски ток; јер што се више његова општечовечанска природа измеша у општем

раду целога света, тим се теже дају распознати особине његових народних црта,' које састављају његову личност. Али опет за то историчар, ако ће повољно да реши свој задатак,ваља да прође пут самосталног народног развића, пут, којим је народ прошао задржавши у себи све своје суштаствене облике, а опет не без усиљавања своје духовне радње на општу корист човечанства, у свези и сугласности са осталим просвећеним народима. Тако разумно схватање минуле историје од преке је потребе за то што казује правац, који напред ваља да прими народ у своје унутарње суштаствено развиће, ако не ће да сам себи противречи и подвргне се непрестаном колебању и тумарању, непрестаној борби и ломљењу, непрестаном упливу са стране, који се не да мимоићи онда, кад неразумно и насилно самовољство супрот ради историјској нужности, која у суштаственим знацима свечано исказује животне народне силе. Како су често учени испитивачи падали па и сад падају у погрешке хтевши потражити онај исторични пут којим је народ прошао, а грешили су и греше понајвише с тога, што се садашњост народна тако јако удалила од његове прошлости и толико изменила, да су се трагови старине изгубили у новоме. Ваља бити са свим проникнут народним духом, ваља имати живу, крвну свезу са самим животом народним, па тек онда даје се осетити и постићи куцање тог животног начела, које се проноси по свем духовном историчком народном бићу. А да ли је то лако? Да ли ће се налазити многи међу ученима, који би у самом себи

носили тај животан пламен, и не само разумом и умним разлагањем и довођењем у свезу разних догађаја, него и срцем и целим собом осећали тај живот у самоме себи, који траже и гледе да га произведу у другима и за друге. То је узрок што се не ретко догађа, да ако је нужно објаснити макар какав исторични појав, да онда тумарамо по туђини и тамо тражимо кључ и осветљења, или напротив приписујемо страноме појаву и оно, што нам се чисто на дому збило. Или ако је на прилику народ потпуно уверен о некој новој потреби, која ваља да добије са свим нов суштаствен облик, онда многи научници траже јој форме ван народнога живота, упињу се да је како створе, паште се о томе како би је полакше устројили, притичу страноме духу и начелу, и на сваки начин већином варају се, као што обично греши свака осамљена личност; док се међу тим податци за тај облик од прастарих времена налазе у самоме народу, као живо народно благо, и чекају само на свесрдну студију, која ће их савршено проучити и обновити тако, да се опет појаве међу својим рођенима а у њиховом поновљеном раду. У таком случају сродна племена много могу припомоћи свесном испитаоцу, а њиме и свеопштем раденику. Јер кад упореди то што се код многих између њих сачувало савршеније и боље, може лакше и верније појмити на своме дому оно, што би без помоћи сроднога племена или остало тамно и не разговетно или би било у опасности да се лажно не растумачи. Особито кад се испитује минули унутарњи живот народни, који обилује по-

датцима за познавање живота садашњега, или другим речма, који изводи на среду то основно начело, које на свагда треба да лежи у основи свакот суштаственијег уређења — више нам помажу она сродна племена, у којих се стари домаћи живот одржао свежији и чистији. Истина пребацује им се да су заостала и да су још неразвијена, али се не да ни то порећи да у њих још живе, и могу се проматрањем изучавати, таки облици живовања, који се код других једва критичким трудом дају испитати по споменицима као преживела старина. Очевидно је дакле да су ту од помоћи та племена и да је ту њихово саучешће у толико нужно и корисно у колико је и само развиће по њих саме. Нема зла без добра. Сваки ће појмити да се у многоме олакшава труд изучиоца кад тражећи и ускрсавајући преживелу старину по споменицима — нађе ту исту старину још у животу код својих суплеменика, где је може видети, чути, осетити и самим гледањем проучити. До каке истине мора доћи његово испивање кад му је пред очима жива слика тога појава што га с муком назире у својим споменицима, појава, која се у целости одржала на сродној земљи, а негда је можда била заједничка за сва племена или бар на близу тој заједници. Ето дакле какве су потпоре од науке која сравњује сва сродна племена: важност јој је сва у томе што нам олакшава труд у извођењу и правилном схватању историчких појава.

Словенска племена, настањена по источним крајевима, и после толиких промена што их отрнеше

у судбама својим, стоје у данашњем времену на различним ступњима грађанског живота и просвете. Словени на северо-западу, подразумевајући ту и оне изумрле на приморју балтичкога мора, изодавна се одликоваху већом развијеношћу; напротив југоисточни слабо се помичу у напредак, и до данас најчвршће се држе старине. Већи део српскога племена станује у горама; а знамо да брда разједињавају човечанство и несу згодна за жив саобраштај. Народ дакле што у њима живи упућен је да се придржава својих старих обичаја и предања. Српско племе, бројећи у њ све Словене у старој и новој Србији, Босни, Херцеговини, Црној Гори, Далмацији и Хрватској, већином је насељено по брдовитим пределима међу Балканом, јадранским морем и десним обалама Дунава и Драве. Опаке су владе што им господаре, одавно их је притискао јарам турски и аустријски. Цигло један малени део искобељао се испод несносног турског притиска те сам собом управља под врховном влашћу отоманске порте. Па онда Црногорци већ ево пет векова како се боре за слободу и независност. Него је турска власт у опште пријатнија од аустријске за унутрашњу самосталност покорених народа, премда ни једна ни друга не боче се мишљу за њихово наравствено развиће. И те планине, та осамљеност, таке стране владе што спречаваху ход народној образованости — све је то ишло на руку те је српско, као и бугарско племе, у свом унутарњем животу слабо коракнуло у напред, те тако представља у себи много

радозналих појава, који су код других суплеменика ишчезли у животу и прешли у прошлост.

Од свију најчистије су сачували своје породичне и задружне установе Срби што живе ван аустријскога господарства. Патријархалност у породичним одношајима, опште саучешће у располагању домаћом сопственошћу, породично домаће представништво, крвна освета, називи села и општина по именима породица које у њима живе, цепање на родове, самосталност породица које се поделише, обилност општинскога начела, народни сабори, слабо значење личности, прост поглед народа на власт која управља — све то, и много којешта друго, казује како је са Србима срастао пређашњи начин живота и како пажљиво поступају с њим у корист нових грађанских одношаја.

Живот Срба има доста у себи што је слично са животом простога народа у Русији. Обично нам ваља тражити у простом народу живе старине, које су већ преживеле и заборавиле образованије општине. Прост народ — то је та широка густа средина, коју још не успе разрешити лично начело поникнуло на извесном ступњу духовнога самознања: због тога њезин челични слој слабо и пробијају зраци просвете и лагано подстичу животно кретање. Такав је њезин свагдашњи карактер и не може се назвати ни савршеним ни несавршеним. Ту међу стародавним цртама живота, у огрубелим обичајима, па и у томе што се на свет гледа све једним и истим очима — у свем том једнообразном животу, који се свршава искључно и некако за себе по не-

ким опредељајима који су од векова — сахрањује се врло големо благо, које наше образовано друштво малодушно жртвује у корист безличне и неопредељене човечанствености. Све што је случајно, назадно и покварено, чим се оглушује саморадња духа — треба као гњила кора да спадне са нравственог суштаства народњег; али живо начело што се храни у простом народу и свечано, јасно и са свешћу исказује се правим напредним људма, људма садашњим народним преставницима што припадају образованом друштву — треба на свагда да остане с народом, како би мало по мало прешло у његов свестан духовни живот. Није лако у отврдлим облицима искључнога живота извести и проучити то живо начело; није мало испиталаца којима је слабо стало да уздигну не најпријемљивију кору што покрива живот простога народа све из страха да не понесу као на својим рукама, и воле ићи у туђину на готове резултате те их на силу примењивати на свој народ; али опет за то живи то начело и ваља да га подвргну свесрдној студији сви они, који се занимају сувременим друштвеним животом својега народа. Не само оно што је прошло са покољењима која су изумрла и којих живот чине разумљивим само историци, него и оно што је сада у простом живом народњем животу, попуњујући једно друго — ставља се за вођа друштвеним раденицима, који ставише себи у задатак, да доведу у сугласност народни живот са општечовечанским начелом, да успореде слободни и независни дух целога света са засебним обликом народним. Крајни је преглед

тој задаћи да најбоље, најпотпуније оправда ту мисао, коју је својим историчким животом позван народ да оствари.

Остављајући за други пут да испитујемо унутарње стање садашњега живота српскога народа, излажем најглавније изворе који представљају право на земљу како је било у старој слободној Србији. С баштинским правом, које је свима Словенима служило за главну основу међу државним и грађанским одношајима, неразлучно су свезана друштвена подељења и друштвена права, и према томе баштински одношаји бацају светлости и на друштвене одношаје.

Историја, која се бави око онога што је унутарње, не треба да мотри на то што је негда Србија била раскомадана и поцепана. Њој спада у дужност да је промотри у свој целокупности њезиних области; јер народ који је населио те области био је један исти, самосталан и слободан. Ни Угарска ни Грчка не могаше својим упливом порушити му ту самосталност. Истина по неки делови признаваше каткад њихову врховну власт; али се та зависност ни у колико не дотицаше њихне народности. Већ само с тога Угарска не показа никаква уплива од своје стране; а ако је (народ) својевољно и примио што туђинскога у Грчкој и приморним градовима у Далмацији, где се још налазе трагови римске образованости, која се у потоња времена повела за талијанском — то се већ на први поглед даје приметити тај прицепак. Али и талијанска образованост не могаше се помаћи даље изван далматинских приморских општина, шта више у самим тим месгима то-

лико је подлегла словенском начелу, да је образовала са свим особени начин живота (што међу тим не ће ући у састав овога испитивања). На тај начин Србију, и ако поцепану и под разним господарима, опет ваља посматрати као нешто цело што се тиче њезинога унутарњег живота; јер један и исти народ, који одолеваше толикој непријатељској сили, не могаше окрњити јединства у основним особинама своје природе [1].

Најглавнији извори којима ће се служити при овој расправи јесу Душанов законик и грамате.

Земља на којој су живели Срби бројала се у опште међу сопствености врховних господара. Тако су је на прилику продавали Дубровнику и добивени новац називали су својим краљевским приходом: доходькь кралевьства ми, или доходькь господски. Земља је продавана заједно са свим оним што је на њој било и мртво и живо — покретно и непокретно. Обично новци несу добивани у један пут, него сваке године нека извесна количина, која се називала краљевским приходом или добићу. Док су Травунија и Хум припадали Србији плаћало се српским краљевима за земље које се бејаху од њих придужиле Дубровнику, а кад су те две области припале Босни, онда је у исто време и тај приход прешао у руке босанским краљевима. Но у то време јављају се у Травунији и Хуму властела која својевољно даје и продаје Дубровнику своје земље, као: Санковићи, Радиновићи, Хранићи. Краљеви су само после потврђивали њихове уговоре. У том што су самовољно могли располагати својим земљама види се простране

право којим се могаше користити та властела. Мислити се мора, да су они стајали више остале властеле или бољара, као обласни господари, и да су имали под собом много домаћих бољара. Слободан прелаз од Србије к Босни, потврђује ово наше мишљење. Буде л' да су Санковићи поклонили Дубровнику целе две жупе, Конавље и Виталину, да су по том Радиновићи и Хранићи продали Дубровнику те исте жупе и за њих новце задржали себи, то је онда јасно, да су они котар својега владарства држали за своју сопственост и сматрали себе не као пуно потчињене према босанским краљевима, већ као праве господаре, који само стоје под њиховом врховном влашћу. Иначе они не би могли тако слободно располагати краљевском сопственошћу. Овде као и свуда појављује се црта која има свога корена код свију Словена, и по којој се код Словена најглавнија мисао о држави ослањала у почетку само на земљу, а не ни на какви апстрактни појам о власти и старешинству. Ну од тога сувише приметнога права на земљу која заузима целе области, ваља разликовати обично и опште право на земљу. Због тога нам ваља размотрити како је била подељена земља у Србији. Приметити ваља да тада још не беше земље у Србији која би припадала држави, јер неје било прихода који би био сматран као сопственост државна. Мисао о сопствености државној још се тада не беше развила у Србији: сва земља с доходцима сматрана је као сопственост државног владаоца и звала се земљом и хазном краљевском или царском. Владаоци су по својој вољи ра-

располагали земљом, могли су је продати или поклонити као своју а не народну сопственост. Давали су је градовима, манастирима и властели, а деспоти даваху српске градове у промену за угарске — то јест народну сопственост за своју приватну. Исто тако владаоци збираху приходе са земље у корист своје касе, а сами су опет морали плаћати накнаду у случају кад се поведе спор између њихових поданика и странаца. Дакле у то време значило је једно и исто сопственост државна и сопственост краљевска ил' царска. У осталом мисао о чистој државној сопствености поникла је истом у време цара Душана. Ми видимо Душана, па онда сина његовог Уроша, деспота Стевана Лазаревића и краљеве босанске — где издају записе, не иначе, него у договору са својим сродницима, свештенством и властелом. Сандал и Радослав Павловићи добијају за своје услуге земље у баштину не друкчије већ с потврдом целога краљевства или босанског русага: **градове**, пише се, **и жупе и ꙁемле коꙗ приꙗисмо ѿ кралѥвьства Босьньскога намь дано и ꙁаписано ꙋ наше племенито вь рꙋсаꙁи и дрьжави босьньской и кралѥвьствомь и всѣмь рꙋсагомь босьньскимь намь потврьђено и ꙋстановиђено ....** [2]) Ну та мисао још не беше толико позната с правнога гледишта нити је добијала опредељеног и законског изражаја; а да је она заиста била ту, још лакше се доказује тиме, што су српски цареви и сродници им исто тако као и краљеви у Босни имали своју приватну својину и области са свим одељено од остале земље. У Душанову закону има на доста места спомена о соп-

ствености царевој, и ако се у то доба сва земља српска називала **царском**. Така је била и следећа установа: **И да нѣсть волнь господинь царь, или краль, или госпожда царица, никомоу оузети баштине по силѣ, ни коупити, ни замѣнити** (Чл. 42.) [3]) Њом се ишло на то да се устави владалац и његова родбина, ако би био науман да увелича своје приватно имање било силом, било променом или куповином и т. д. Тако су и сва друга места где се говори о сопствености царској према приватном имању других лица у држави: **Аще ли се обрѣщеть едино село оу оноизи жоупѣ, оу кога годе властелина или есть царьства ми, или есть црьковно село, или властелинчишта, ономоузи селоу нитко да не забранить пасти** (Чл. 64.) **Гдѣ се обрѣтаю жоупе смесне, села црьковна, или царева, или властельска, и не боуде на тои жоупи едьнога господара ....** (Чл. 159.) **Планинѣ** [4]) **що соу по земли царьства ми, що соу планинѣ царевѣ да соу царевѣ, и црьковне црьквамь, а властельске властеломь** (Чл. 70.) **Планине што соу по земьли цареве цароу, а кралю кралеве, а властеломь властельске, что есть оу чнеи дрьжави** (Чл. 187.) А што је неропсима допуштено било: **да есть вольнь кьсакы неропьхь (прѣти се) сь своимь господаромь или сь царемь, или сь госпождею царицею, или сь црьквїю, или сь властели царевеми или сь кымь любо** (Чл. 119.), то је знак, да је све једно, седели на земљи царској, или на црквеној, или на властелинској. Исто тако и израз **одь своити** (то је што и сколсн), који се налази у грамотама босанских краљева, обухвата само приватно добро. Што је краљ

Дабиша поред сведбка из разних области привео сведоке и ѿ своити, тим се доказује, да су ти сведоци ѿ своити били представници његових сопствених, приватних добара (Сп. N. 179) Тако исто Јурје, синовац Хрвојев, позива се међу осталима и на сведоке ѿ своити (Сп. N. 118) Но ту не треба узимати израз у смислу породичном или који би се односио на родбину, јер да тако бејаше у ствари, онда би се сведоци из рода или породице потписивали пре осталих који сведоче; међу тим они су или у заједничком реду или после свију, чим се показује њихов не баш голем значај, или иначе мања важност добра господарева према н. пр. Хумској, Босни, Доњим Краинама и пр. Па и сама имена сведбка не казују таке великаше да би могли рећи-да су сродници Јурјеви или Дабишини; они поред имена немају каква почасна чина, што не значи ништа друго, него да су били просто представници земље на коју им господар имађаше право — господар, ком не беху своји ни по роду ни по породици[5]).

Него државну сопственост не треба мешати са сопственошћу друштвеном, која је била у Србији, али у врло ограниченом значају. Под њом ваља разумети само онај део земље који је припадао целоме. селу, или граду, или неколицини села која су била у заједници. То су обично били изгони и шуме. Тако закон наређује, да буде обшти пашњак: село сь селомь да пасе, коудє єдно село тоудє и дроуго, развѣ забѣль законитихь[6]) и ливадь ди не пасеть нитко (Чл. 63.) Чланом 146. и 147. дозвољава се Сасима (Немцима) сећи само ону гору која припада

властели. На местима где се посече гора забрањено је било пасти и насељавати се, него се ту морала на ново подићи гора. Дакле у овом случају сматрала се гора, мимо баштинских и властеоских, као опште добро што стоји под влашћу краљевом, који од своје стране дозвољава Немцима сећи и продавати. Земља около града била је градска или општинска; ако би се на њој учинио какав преступ, онда би за њ одговарала сва околина или округ тога града чија је земља (Чл. 108). Тако исто и насељене горе (брда) између двеју жупа предаване су на чување околним селима (Чл. 160.) А без сумње су и путови сматрани као опште добро, којим се сваки могао служити по својој вољи. Српски и босански владаоци дозвољаваху дубровачким трговцима слободан прелаз по свима путовима у границама докле се простирала њихова власт. То исто налазимо поновљено у Душанову законику у члану 103. У 159. правилу, налаже се намесницима (ћефалијама) за жупе где има више од једног господара, да им показују путове и дају пратњу у случају кад помери сигурност. И тако мисао о општинској сопствености учинила је у Србији само први корак, добив јуридички опредељај само у одношају сêла и градова, али се још није могла са свим развити и обухватити цео народ. Државне и народне сопствености у правном погледу није дакле ни било, земља каква му драго била, називана је краљевском или царском, а према томе и приход или добит називан је краљевским или царским. Ако је владалац што плаћао „из својих прихода“, то ваља разумети да је плаћао не из своје

него из државне или народне касе. Државних добара у данашњем смислу неје било у Србији. Далматински градови јасније и боље схватају питање о општој сопствености. У њих је већ било установа с јуридичким опредељајима за добра приватна и општа. Опште добро значило је сопственост целога народа. За опредељење тога појма много је допринела ограниченост градских округа, уплив Италије, па онда начин управе што стајаше на путу самовољи од стране лица које је глава у општини. Но с друге стране опште добро у Далмацији удружи се с правом, по ком се могао сваки њиме користити. Тако је сваки могао обрађивати окрчену општу земљу и држати као своју приватну сопственост позивајући се цигло на то, што је из одавна у његовим рукама; сваком беше на вољи обарати гору, мимо оне која је под забраном; сваки могаше изгонити марву на опште пашњаке. Разуме се да је од вредности земље зависио прелаз од опште на приватну сопственост и забрана на уживање општег добра. Тако су пре свију разделили међу поједина лица све ораће земље под неким извесним условима, а након свију подвргли се забрани на горосечу. [8])

Мимо свеопштих, сеоских и грађанских, било је још и приватне сопствености. Та се звала баштина. Кад о њој говоримо, ваља нам одговорити на ова три питања: ко је имао право располагати тим добром, како је оно постало, и под каквим је условима држано? Ми смо мало пре видели, да су цар и његова родбина имали своја приватна добра; али се нема особитих установа за њих, или каких му драго

других извештаја. Само бољарски сталежи — властела и властеличићи — састављаху многобројан сталеж ѕемљодржаца. Неје било мало сêла, градова и цркава што припадаху манастиру. Духовништво је имало своја сопствена добра. То се доказује многим местима у закону и граматама. Да наведемо неколико. У грамати Стевана Дечанског (Сп. N. 176) стоји: **село коумаково и (с) своими мегѡми, а ѕамѣни ю кралѣвство ми архиепископоу Даниլоу ѕа Ѭбланицоу, ... и проломи кралѣвство ми ѥклисиарха васили Леоньдичевикѡ и сь ѥговѣмь селомь ѕерѕевомь; .... ѕаселкъ чавикю добродоли: що даа' кралѣвство ми икономоу радиноу и ѥговѣ братии оу баштиноу.** Економ Ходченски добио је од Душана цркву светога Николе Мрацког са свима селима што јој припадају. (Авр. N. 9.) За́ време Душаново припадала је серском митрополиту на уживање црква светога Николе на Пшину?[9]) У законику (Чл. 31.) стоји: **И попокѣ баштиници да си имають свою баштиноу ѕемлю и да соу свободни** и т. д. Дакле и црно и бело свештенство од архиепископа до свештеника могло је имати своју земљу. Нема сумње да мимо поменутих власника нико више неје имао права на на́сељене земље; али земље које не бејаху насељене, могаху држати и простаци, шта више и сами тежаци или неропси. Тамо где ствар говори о насељеној земљи, спомињу се само царске, црквене и властеоске земље, но у члану 153., где се говори о земљи као баштини, спомињу се и неблагородници: **людіе кои имаю свою баштиноу ѕемлю, и виноградь, и коуплениице** и т. д. Под изразом: **людїе**, ваља разумети

поданике, али само неропхе, јер цео члан говори само о неропсима. О тим истим људма говори се: **а иниоу да есть работьникь на томь мѣсте ѡномоу господароу, чїе боуде село.** И сад још има у Србији земљоделаца, који седе и раде на својој сопственој земљи.[10]) Овде се разумеју они прости земљодршци који се бројаху у поданике царске а седели су на својој земљи која не припадаше ни царској ни властеоској баштини. Они дакле сеђаху на државној земљи, која је сматрана за добро свеколиког народа. У грамати Стефана Дечанског (Сп. N. 176) налази се довољно доказа за то, да је и прост народ имао своје сопствене земље уз то што је био подан краљу и стајао му са свим на расположењу. Тако се међу онима који су дани дечанском манастиру помињу: **Такожде и прокопие богдановика с братомь и с селомь, с палежи, и сь всѣми оу брьсковьскои жоупѣ и оу любовиньскои жоупѣ марко костикь и с дѣцомь и с селомь ѩбльунимомь и урьни моу врьхь ꙁаселие су комьщиции сѣно да се (си) коси .... власи ратишевци и своими мегѩми** .... и т. д. Па онда и овај израз, у 43. чл. законика: **И властеле и иии людие, кои имають црькви бащинные вь своихь бащинахь ....** потврђује, да не само властела, него и лица из другог сталежа имађаху своје баштине, с којима власни беху независно располагати.

На питање како је постала сопственост на земљу, даје се одговорити само историјом. Породични живот има овде важан значај. Њему само ваља приписати постанак основног бољарског права на располагање сопственом земљом. То стоји, да у то

време, кад су се племена почела распадати на поједине породице и поглавице племенске са својим породицама место патријархалног почели присвајати себи више државни значај — да је онда и породична сопственост, која ће дотле бројала као опште имање целога племена, пошто је раздељена била међу породицама, постала законито имање ове или оне породице. Већ и сам старешина породице могао је лако назвати га својим сопственим, а онај који је стајао на челу више породица или племена која су се поцепала, називао је својом не само своју сопствену земљу, него и земљу осталих племêна, која су му била потчињена. Тако су постали владаоци хумски и травунски, који су још за време Костантина багренородног продавали своје земље дубровчанима. Исто тако и владаоци у Дукљи. Нема сумње да је под њима било још неколико племенских поглавица који су независно управљали у својој области и имали на њу иста онака независна права као што су их имали сами врховни владаоци у њиховим областима. На тај начин већ из давнашњих времена налажаху се два појма о сопствености на земљу: једно је било главно и првоначелно, по ком је свако племе и по том и свака породица имала свој део, своју сопственост; друго је постало доцније, кроз то, што је старешина племенски постао господар народни или обласни; по њему господар области, кнез или жупан, располажући својим дêлом, у исто време и целу област сматрао је као своју сопственост. А кад том појму дамо опширнији обим, видећемо да су баш на тој основи

велики жупани, а по том краљеви и цареви српски сматрали Зету, где су се родили, као свој део, а целу Србију називали својом земљом. Зета би као била њихова приватна својина што припада само њиховој породици, а Србија би била само онога, који је владао. И за цело они су називали Зету својом дедовином и у њој су свагда пребивали ўдови краљеви или краљевићи док се несу попели на престо. А да ли су једне и исте породице задржале власт, или су се на власти мењале, то је са свим друго питање; али је важно што су се држале у снази мисли о оба та начина имаовине. Веровало се тврдо, да су пређашњи родоначелници били у једнакости; па мало то, мало други спородни узроци чињаху, те се намесници могаху мењати. Ти други узроци бејаху: вештина у раду (политика) и странска помоћ. Та два услова, па онда мисао о једнакости дуго је колебала достојанство великог жупана, све док не дођоше на ред Немањићи, који се пожурише те крунисањем прибавише себи „неприкосновеност“. Угледајући се на њих то исто учинише и бани босански. Но у областима што им беху потчињене често се догађаху промене ималаца. Племена Михаила Вишевића нестаје у Захумљу; за њим долази, па још преко реда, племе кнеза Андрије и његова сина жупана Радослава. У граматама Андрије, Радослава и Хранића, налазе се многи сведоци што бејаху од властеоског реда а опет њима потчињени, и који исто тако као и они бејаху независни имаоци. За све време док су владали Немањићи у Травунији не беше господâра онаких као

у Хумљу; за цело је ту јако утицала врховна власт Србије. Но по смрти Уроша V. појављује се у Травунији силно племе Санковића, које уступа Дубровнику Конавље и Виталину, где је по свој прилици морало бити више録алаца од властеле; за њима долазе Радиновићи, који су исто тако били моћни и слободни у својим делима. И једни и други јако се осилише над властелом што живљаше у котару њихове области. Лепо се дају разликовати ти ступњи у достојанству властеоском. Нижа се властела потписују као сведоци на граматама више властеле, а вишу властелу налазимо међу сведоцима, који су потписани на граматама краљевским. Ето је дакле ван сваке сумње, да је и мимо племена Санковића, Радиновића и Хранића било у Травунији и Хумљу још друге властеле, која је слободно располагала својом непокретном имаовином; јер у некојим граматама краљева босанских (Н. пр. Сп. N. 179) потписани су сведоци заједно са оним областима где су они седели, па међ њима налазимо и властеле из Хумља и Травуније. Тако исто и нећак Хрвојев Јурје, дајући својој властели у награду села и градове узима сведоке из разних својих области у Хуму, Земаљнику, Пиви и др. (Сп. N. 118.) Но рећи ће когод да на значај племена ваља мотрити са свим са другог гледишта, ваља га узети у државном смислу, па држати да су били намесници краљевски обласни господари, велики достојанственици и т. д. Истина да су Санковићи, Радиновићи и Хранићи називали се босанским војводама, али већ то што они не излазе цигло са својом личношћу, него се појављују

са целим племеном, упућује нас да их сматрамо чисто са словенског гледишта. У нашим споменицима налазимо, што се тиче означавања племена, овај чисто словенски појам: Санко је — жупан, један је од синова његових — такође жупан, а други — војвода; Радослав Павловић и брат његов Петар, оба су — војводе; Храна, Сандал, Стефан Вукчићи по реду наследства носили су име војводе; Стефан Вукчић узима титулу херцега, која прелази и на његове синове: Владислава и Влатка. Сва ова лица, покрај тога што су имала обласну имаовину, звала су се и војводама, што је било наследствено у њиховим породицама. И њихова браћа у исто време носила су назив тога достојанства. Али судећи по спољашњости може се узети да против тога говори то, што најмлађи синови не добиваху војводскога сана, него су се звали просто кнезовима. Тако се у граматама потписују као кнезови, трећи син Радослава Павловића, Никола, и трећи син Стевана Вукчића, Стеван. Ну противуречност показује се сама собом ако себи поставимо питање у данашњем смислу и погледамо на њ са те стране како се данас земља држи. То стоји, да су Словени, са свим иначе него Немци, узимали (и узимљу) земљу на којој седе као основ своје снаге. У колико не бејаху скитничке хорде и освајачи, то несу ни имали другога својства до тога, да се дижу и развијају независно на оној земљи где се изродише и која бејаше корен њихову народу. Они су већма уважавали земљу што су неприступачније биле тврдињице на граниту по странама и без воље ра-

стављаху се од ње и њезине примамљивости. Свако је племе седело на својој земљи и независно радило своју земљу. Дакле настањеност и завичајност беше најглавнија особина словенске властеле. Околности подигоше Санковиће, Радиновиће и Храниће над осталим племенима; али се од часа одомаћише у својој области. Њихово војводство појављује се већ на другом месту, и њиме се не показује толико потчињена дужност или служба, колико стање поглавице што ту стално живи, или само почаст која одговара њихову голему имену: они не хтеше бити толико краљевске слуге, колико имаоци и владаоци. И они врло добро познаваху свој значај па хранише интересе своје области и покораваху се ономе од краљевих супарника од кога се надаху побољој користи. Дакле сва њихова снага састајала се у области а не у достојанству што га добише од краља. Ову мисао настањености мимо свијх најбоље познаваше Стеван Вукчић Косача. Он се већ толико беше одомаћио да није више гледао на краљевску власт као на извор своје сопствене величине, него се још подухватао да са свим раскрсти с њоме, тражећи себи ослонца у оном пределу над којим је управљао. Он је више волео бити ималац властитости и господар у области, него да се зове краљевим намесником, а да би и јавно показао да је војводство изгубило по њега онај првоначелни значај, заменио га је титулом херцега. Чини се, да овај прост превод немачке речи на словенски језик не имађаше веће важности, али је опет у њему било много смисла. Немачки херцег

јавља се на словенској земљи сад као обласни владалац, чувар гроба светога Саве, кога сви његови интереси скопчаваху са земљом којом управљаше. Сад већ никаква више дужност или државно звање војводе не обавезиваше Косачу према краљу него га одликоваше титула херцега, која после прелажаше на његово потомство. Такве породице какве бејаху Санковићи, Радиновићи и Хранићи не могаху се ни подићи ни пасти у лицу једнога од својих представника. Оне се по словенском обичају угнездише у својим областима и власт је заједно са имаовином прелазила од оца на сина. При том је звање војводе било чисто као неки чин који се додаваше имену: носили га сродници покојнога имаоца или не носили — за породицу беше то баш све једно; јер по словенском обичају били су сви под једнако господари над имањем покојнога. Чин војводе пристајао је на прилику таким снажним имаоцима и по свој прилици само малолетни што га несу имами. У осталом они што га ношаху називаху себе војводама целе Босне или босанског русага. Но како му драго то било — властитост је била преча од чина. Никола Радосављевић још и не називаше се војводом, јер бејаше малолетан, а већ се мешао у властитост која му је од оца остала. Његова два старија брата Иваниш и Петар већ се оба у исто време називаху војводама. У Хумљу назив херцега већ беше срастао са земљом која се бројаше у властитост. Лазар који не имађаше права на њ називао се само кнезом, а браћа његова, што наследише по поле области очине, придеваху себи титулу

херцега. Овде дакле нема ни сенке од мајоратства што је на западу: овде се два сина служе у исто време чином што им га ношаше отац, и сви синови до једнога наслеђују очину титулу, кнеза. Тако би се по моме мњењу дао објаснити појав, који представљају обласни господари: Санковићи, Радиновићи и Хранићи. Њихова власт изгледа као status in statu. Сами стоје под највишом влашћу која беше у Босни и носе титуле босанских војвода, и опет имају под собом и друге власнике. Оваки се само ступњи дају замислити, а у ствари су и били што се тиче одношаја по служби и дужности, али у погледу земљедржаца, они нам се не чине баш тако обични. Ми смо се привикли да видимо свугде врховнога поседника области или господара и појединих земљеималаца, којих земље несу подвргнуте никаквој власти каквих других земљедржаца. Ето у самом делу: у граматама босанских краљева потписују се као сведоци у ред друге властеле: Павао Радиновић, Радослав Павловић, Иваниш Сандал, Стеван Косача и остали; дакле на њих се неје гледало иначе него као и на друге бољаре, па и само војводско назвање неје их одликовало од осталих бољара, јер је било и више војвода. Па међу тим њихова имена по готову свагда стоје више осталих имêна, а што се њих тиче у граматама што их сами од своје стране издаваху, доводе за сведоке друге имаоце, које називаху „својима," као да им бејаху подчињени, а кад и кад и самим „слугама." [11]) Нема сумње да су и ови морали имати своје земље као што се даје видети из грамате Дабишине (Сп. N.

179), Јурја Војиславића (Сп. N. 118) и Стевана Вукчића (Сп. N. 120) У овој последној потписан је као сведок Глигорије Вукославић, онај исти, који управљаше Заблатком и бејаше својевољно установио царински узетак трговцима који путоваху у Стон (Сп. N. 94). Но какви су били одношаји између ових и оних првих, о томе не говоре ни грамате ни законик. Говорећи у опште о властели као земљодршцима, ваља нам узети породичке свезе као прво и главно њихово право на земљу. Још из давнашњих времена седеле су породице на својој земљи коју су држале као своју имаовину, али доцније пошто се између целих племена оцепише бољарске породице, задржала је свака своју земљу као својину која се не да од ње одвојити, или као наследство од предака, назвавши га својом очевином или баштином. Бољарске породице бејаху оне, које се приликом оном кад се разделише племена, чим тиме уздигоше над осталим породицама присвојивши себи и неко првенство. У Словена је у опште урођена склоност да се подвргавају старешини или ономе који је глава у роду; с тога се остале породице радо покорише старешини ових моћних породица. Али кад је време изгладило сваки спомен о једнакости и сродству, тада поникоше нови одношаји, којима беше основа зависност и поданство. Да су тако названи „људи“ били поданици то се од свуда јасно показује; али је чудно да је било многих међу њима који још сачуваше имаовину у баштинама као спомен на стародавно опште право својих сродника на рођену дедовину. Разлика између тих

баштиника и властеле бејаше та, што је властела могла држати земљу и са становиштвом, а прости људи само ону која је ненасељена. Тако је у почетку постало право баштинско код свију Словена. Следује дакле да су код Словена сматране баштине са свим са другога гледишта него код Немаца; оно се оснивало на праву независности или настањености; а ово је последње зачело се од војевања и поклона деоница или лена међу оне који учествоваше при освојењу. Мимо стародавних баштина бејаше и других баштина које се управ ничим не разликоваху од првих, но које су имале своје извесно начело, према ком су обавезани били или поклоном или куповином или иначе каквим другим уговорима. Знамо из грамата и законика да су краљеви и цареви српски и босански поклањали баштине својој властели, црквама, лаврама и свештенству. За то се има толико примера да неје требе ни потрзати доказе. Сваку радозналост задовољиће 31 први члан законика где стоји: **а иныѥ поповѣ, кон нє нмаю бащннє, да нм сє дадѹ трн ннвѣ ѯаконнтє.** Стеван Дечански поклонио је манастирском економу Радану село Добродол у баштину (Сп. N. 176) Цару Душану дође братство хиландарско с игуманом; **н рѣкошє ѡ цароу, коупн намь мѣсто глаголѥмоє лнвада н храмь светьго архїєрєа н чюдотворца Николн, глаголѥмоє палїо камєтнца, нсьєданн сь мѣстомь глаголѥмнмъ скорпїа, ѥжє ѥть коупнль прѣроднтєль твон освыщєннн сава** (Авр. N. 11.). Дакле владаоци несу само поклањали него и куповали црквама баштине. Бољари су такође награђивали цр-

кве баштинама. По уговору с дубровчанима Хранићи и Радиновићи добише за уступљено добро Конавље друге баштине на земљи дубровачкој. Нема сумње да су и прости људи куповином могли доћи до земље; ако су имали право да управљају земљом, онда су је на сваки начин могли и куповати. Сетимо се чл. 153. у законику, где се говори о „људех“ што имадоше „купљенице“. Дубровчани су имали такође своје баштине у Србији што су их по свој прилици морали купити. (Сп. N. N. 77, 91, 111, 137.). У граматама Сандала и Радослава врло лепо дају се познати разлике међу старим баштинама које припадају породици и онима што су даровани. Као пример навешћемо што из грамате Радослављеве: **Ми господинь воевода радосавь павловикь, милостью божьомь велики воевода босански, и синомь ми, кнезомь иванишемь, будући ва великои славѣ и господствѣ моихь прародитель племенитою наше и потомь за нашу службу милости и градове и жупе и земле, кое примисмо ѿ краљѣвства босьнского, намь дано и записано у наше племенитою ва русази и дрьжави босьнскои и кралевствомь и всиемь русагомь босьнскимь намь потврьгено и у становикено** (Сп. N. 107.). Баштина је могла бити не само земља, село и црква, него и сами градови и жупе (чл. 114.).

Но под каквим је условима држана баштина може се видети из грамата и законика. Мало пре говорисмо о насељеним и ненасељеним баштинама. Ван сваке је сумње, да прости људи не имадоше право располагати насељеном земљом; али да ли га је имало духовништво? На ово питање можемо по крај-

њој мери одговорити са „да“, али га ниже свештенство не имађаше. Оно је могло држати на својој земљи тежаке под најам, ну ти не стајаху према њима као поданици, нити су били њихови људи. На то нас подсећа и услов под којим је економу Радану дано било Добродоље, то је да си насєлє што ће рећи да би се ту населили ратари. (Сп. N. 176). Законик Душанов и грамате служе нам да у неколико прозремо у стање ондашњег свештенства; из њих ми видимо да су сами свештеници обрађивали своју земљу: а виноградь всакь да копа, или попь или кто любо, кто ꙁемлю држи (Сп. N. 176. Ср. чл. 31., 32., 38., 55.). Дакле у таком случају они несу могли имати своје људе или поданике. У колико се нема јасних доказа, може се рећи, да је више свештенство по свој прилици управљало насељеном земљом, а ниже је само једину земљу могло држати као своје рођено или као баштину. Властела, цркве и манастири имађаху са свим другојачије право на баштине. И законик и грамате са свим прецизно говоре о властеоским и црквеним људима, који сеђаху на баштинама и бејаху сматрани као поданици властеле ил' цркве. За то налазимо тако много примера да не држимо да је нужно наводити их. Обично су баштине даване властели за какве му драго услуге, или за храброст. Сама реч „баштина“ или „племенито“, која се такође чешће употребљава, показивала је имаовину, која је као „неприкосновена“ сопственост прелазила од рода на род или вечито припадала цркви. По томе свугде у граматама спомиње се у таквим записима овај израз: в вѣки, или

нимь и инхь дѣцамь и внвчию и правнвчию и ѡстанкв (потомству). Да се баштина као властитост не мог̣аше никада одузети јамчиле су краљевске и царске грамате, а поврх тога бацана је клетва на свакога који би се хтео усудити да отргне сопственост. Три чланка у законику говоре само о заштити баштина као властитости. Чл. 131: **властелѣ и властелнчнщи, иже се обретаю оу държаве моеи, Србли и грьци, що есть комоу дато нмь прѣ дрьжаве моеи оу бащиноу оу хрисоволи, и дрьже до дьнась до сїега сьбора, те бащине да соу тврьде.** Чл. 30.: **И вьси хрисовоули и простагме, що есть комоу сьтворило царьство ми, и что вьсхощеть комоу сьтворити, и тези бащине да су тврьде, якоже и прьвїихь правовѣрныихь.** Чл. 42.: **И да нѣсть волнь господинь царь, или краль, или госпожда царица, никомоу оузети бащине по силѣ ни коупити, ни замѣнити, развѣ аще си кто самь полюби.** Баштине су даване заједно са људма,[12]) селима, засеоцима, земљама, ливадама, пашњацима, водама, горама, планинама, међама — једном речју са свима њезиним „правинама.“ Ималац бејаше у пуној власти да са свим по својој вољи располаже са баштином: **яко да нмь е тврьдо до вѣка, любе подь црьковь за двшв подписати, в прикию дати, продати, харизати, замѣнити, кудѣ нмь хотѣние ѡбратити, како и всакв свою свщвю бащинв** — пише Урош V. уступајући Мљет двојици од љубимаца међу властелом (Сп. N. 46.). То се исто каже и у законику за властеле: **да соуть волны ними, или подь црьковь дати, или за доушоу ѡтдати, или продати комоу любо** (Чл. 39.). И за људе: **да**

соу вольны ѡть своихь виноградь и ѡть ꙃемьли баштине оу пракѵю ѡтдати или црькви подложити. (чл. 153.). Тако исто из грамата: Милутинове о додатцима протосевасту Хрељи (Ав. N. 6.) Стевана Уроша о земљи протосевасте Приболе (Глигор. 46. N. 7.) Душанове о запису севастократору Дејану (Авр. N. 12.) Уроша V. о запису Роману Бранковићу (Авр. N. 13.) и Лазарове о молби челника Млеје (Григ. 81. N. 29.) види се, да је властела у договору са владаоцима писала црквама своје баштине. Па тако су исто и босански краљеви њиховим граматама потврђивали уступања Хранића и Радиновића граду Дубровнику. Врло је чудан услов по коме Јурје Војиславић, синовац Хрвојев, даје баштину некима од своје властеле: да ньь се то ꙃгора (више) писано не море пореќи, ни претворити, ни ѹꙃети никадаре, ни ꙃа едну иних ꙃгрихѹ, ни кривинѹ що ихь не би ѡпатаѡ господьнь викар (фрањцишканац) сь фратри и сь нами наши добри лѹдье ꙃа що би достоино племенитнмь лѹдѣмь главе ѡсиќи (ономѹ кои е сагрешиѡ, а ѡстали да живѹ и пребивают) и ниxь племеньщине (Сп. N. 118.) Ту се назначује справедљива казна само за онога који скриви; али што се тиче баштине неје учињен изузетак ни према осталој родбини. Отуда излази да је по смртној казни баштина онога који је скривио подвргнута била конфискацији и тиме превраћивано даље наследство. Ево и другог примера како је баштина одузимана: деспот Стеван Лазаревић даде цркву на Ибру у баштину своме властелину Обраду Драгосављевићу; али кад га изневери, одузме од њега баштину, те је поклони

другом властелину. Може се узети да је за веће кривице конфисцирана баштина на име казни, наравно заједно са осталим имањем. Но после смрти властелинове баштина је остајала власитост његова потомства. О том овако говори 40. чл. у законику: кои властелинъ имать дѣтьцоу, или не имать и оумреть, и по негове смрьти баштина поуста остането, аще се обрѣщеть одь негова рода до третїего братоучеда, то да имать еговоу баштиноу. Прост човек ако је имао баштину у селу властелинову и неје је хтео обрађивати, онда је био лишен своје баштине. Людїе, кои имаю свою баштиноу землю и виноградь и коуплениице.... а винноу да есть работьникь на томь мѣсте оному господароу, чїе боуде село, аколи не боуде работьника оному господарю, чїе боуде село, да иесть волань (господарь) оуѕети онаи виноградь (чл. 158.). Баштином је управљала само властела, а црквеном земљом људи које је црква за то постављала. У граматама српских владалаца и великодостојника, којима се деле поклони црквеним властима, спомиње се како се ослобођавају ти удеоци испод власти пређашњих господара и уступају власти црквеној. У таким приликама обично су се служили оваким изразима: да облада цьрькови, или да бѫде метохїа цьркви и т. п. У опште оно што припада власти црквеној назива се: метохијом (*μετοχή*, удео). Но у неким случајима определена је црквена управа мало изближе. Стеван Првовенчани уступајући метохију млетском бенедиктинском манастиру пише у својој грамати: и за сие метохию никоире чловѣкь, да не има печали, ни областии надь нимь (Сп. N. 51.). Милутин је писао неколико села

Пиргу, што га беше установио, под условом, да над њима влада старац „пиржани“, онај, који буде постављен над Пиргом влашћу Хиландарском. Тај исти краљ у својој другој грамати којом је потврдио хрисовуље својих претходника и придаје Хилендару нових метоха, прописује да над њима не сме нико други господарити мимо игумана из лавре, или онога кога би тај игуман поставио над храмом светога Арханђела у Штипу (јер неколицина села припадаше томе храму и заједно с њиме бејаху уступљена лаври Хиландарској. (Ав. N. 6.) Стеван Дечански пренаша власт над селима монаху Николе Добруштског, којега ће поставити на тим манастиром игуман хиландарске лавре (Авр. Н. 7.) За времена једног од краљева пише Оливер „великїи слуга серпскїе земли и поморскїе“, да сваки који дође под „законъ црковный“ и настани се на земљишту што припада храму св. Димитрија „къ коутьнѣхъ, не има области никои владальц господнна ми крала, ни мои, ни севас ни кнезь, ни прахторь, ни псарь, ни инн кто, иже подь властию“ (Григ. 53. N. 36.) Душан кад је поклонио метох карејској ћелији светога Саве заповедио је: и томоу да не забави, ни кефалиа, ни кнезь, ни сѣвасть ни владоущїи вь земли царства ми, развѣ да обладна келїа савина (Авр. N. 10.) Тако исто Душан пише, приликом, кад је поклонио нека села Хиландару: „и да немна области надь нимн ни кефалиа, ни севастъ, ни псарь....“ (Григ. 49. N. 17.) И у другој његовој грамати каже се: И надь Рудломь да не има власти никто, развѣ хиландарь. (Властелин Рудао по његовој драгој жељи бејаше уступљен Хиландару.

(Григ. 50. N. 24.) Деспот Стеван Лазаревић пренесе на манастирског економа управу над селима што бејаху поклоњена Хиландару. (Авр. N. 17.) По смрти Душановој бејаше заповеђено селима што их беше поклонио хотченском економу Јовану: да га слоушаю сь всакимь страхомь кралевьства ми, како и свакого господара игоумена, ѡ всѣхь работахь, щю комоу ȝаповѣдоуіе црьквеныхь и кралевьства ми, не тькмо ѡ работахь иоу вь всакомь исправлѥнии црьквѣмь; како и соущега старца коуке кралевьства ми а брата хиландарскаа (Авр. N. 9.) Иван Црнојевић пишући цетињском манастиру земљу и људе наређује: и такои учинисмо ȝаклети, кои се на селѣ на црковне бащине все на добро да ни єдиога данка госпоцкога не даю никомоу, ни да имь є волнь тко ȝапокидети на работоу иню, тоуїю црьква на свою работоу. Па даље: Нь ѡтьць архїереи ѿ овеи црькве или тко боуде старѣи, да вьсѣмь тѣлемъ ѡблада, и да є вьсе иѡ ѡви црькве ȝаповѣдь.[13].) Баштине кад су дошле под власт ималаца, бејаху у исто време ослобођене од сваког државног поданства и њезиних работа великих и малих. Истина да је било и неких изнимака у корист највише власти, али какви су управо били ти изузеци, не може се ништа рећи. О њима се говори у двема граматама, али и сувише тамно: ваља нам мислити, да само у ванредним приликама беше потребна помоћ људи што становаху на баштини, и по томе не бејаше требе још у напред определити у чему ће се састојати и та помоћ. Тако један од краљева српских, пишући Хиландару села: Бытлоуиь, Осленищє, Мєсковьо, Иȝьворско, Локвицоу

и др. наређује: **И сие видѣвь кралевство ми како снмь людемь и влахомь светогорскы пѫть да бива по вса лѣта, ʒа тога ради не ходити конскꙋ ни скымь, раʒвѣ пѫти, ꙋ светоу гороу, или боуди наводь кои на ʒемлю.** (Григ. 47. N. 10.) Ово ће рећи да црквени људи подвргавају се дужности да прате краљеве у време кад ходе у Свету гору, да им дају подвоз и да се придруже војни само у случају рата на земаљског непријатеља. Тако Душан издаје заповест да сеоски становници при цркви Николе Мрацкога буду послушни хотченском економу Јовану у свима радовима за цркву и краља. (Авр. N. 9.) Тако Стеван Лазаревић спомињући радове од којих ослобођава метохе што припадају лаври говори: **и више сиюга аще повели господство ми, икономоу црквеномоу, да имь ʒаповѣ, а ино никто да нмь не вольнь ʒаповѣдати** (Авр. N. 16.) Из овога излази да деспотска власт неје се непосредно дотицала црквених поданика, него за све што би јој се отворило као потреба, обраћала се манастирском економу, који је после то у виду заповести на ново објављивао. Деспот Ђурје кад је потврдио метох рушком манастиру овако је наредио: **а що се ꙋнчелѣтїе** (на другом месту: **ꙋнчен сокь** 14.) **оноʒи да се сьбыра ꙋ кꙋкю господства ми, да се тѣмʒи оправлꙗ конска.** (Григ. 82 Н. 30.) По свој прилици и властеоске баштине бејаху ослобођене од свију државних терета и поданичке дужности, јер 41. гл. у законику говори: **И баштине вьсе да соꙋть свободне ѡть вьсѣхь работь,** него под условом: **раʒвѣ да даваюгь коние и конскоу, да воюють по ʒаконоу,** и по најдоцнијем спо-

менику од 1401. године: **да даю десєто и коньскоу, да воюю поꙁаконꙋ.** Свештеничке баштине напротив бејаху са свим слободне од свега тога: **И попове баштинници да си имають свою баштинноу ꙁемлю и да соу свободни** (чл. 31.) Ово нас опомиње на то да у нижег свештенства не бејаше потчињених коме му драго било, нити мораху пасати оружје или давати подвоза.

Довде смо разматрали сопственост у земљи са два гледишта: као властитост општу и као властитост партикуларну или баштину. Приметили смо да се општа сопственост појављује у размери, која је са свим ограничена, или као ливада за изгон, или као земља око града, или као шума. Народне или државне властитости неје било у Србији, него сва земља и општа и под баштином називаше се краљевском или царском. Исто тако видели смо да су краљеви, цареви и деспоти српски, па онда и краљеви босански, имали своја приватна добра, свој део, своју дедовину само у смислу баштине а не очевине, јер као што се види, те две речи од једнога смисла са свим се разликоваху код старога српства. Властела, црвве, духовништво па и прости људи имађаху такође својих баштина. И вид властитости подлежаше особитим правима; сматраше се као приватно добро што припада породици и бејаше ван свију државних давања и терета. Сад нам стоји на реду да разгледамо и трећи вид земље који се бројаше у властитост, а који не бејаше ни општа сопственост па ни баштина. То је очевидно, да је на таку земљу врховна власт имала понајвиша права; та је земља са њезиним насеобинама, селима и гра-

довима и сачињавала властитост царску или краљевску и сношаше све опште државне терете. А да је она у истини постојала дознајемо отуда што законик поставља разлику између ње и баштине. Врховни владалац бејаше властан по својој вољи поставити јој господара или га променити. Властели сеђаху у њезиним градовима не као власници него као нека званична лица, управитељи, намесници и т. д. И онај крај над којим управљаху, називаше се њиховом државом[15]), а сами су се служили титулом „кефалија“, што ће рећи исто то што и поглавар. Но за преступе њихове могаше им владалац одузети ту државу (чл. 139.) Нигде се у законику не сусретамо са речју „жупан,“ јер је свугде замењена грчком речију „кефалија“, која је кад и кад преведена у изразу „владалац градски“. (чл. 178.) Земља се дељаше на округе или жупе, и у свакој жупи бејаше град, где живљаше властелин, који управљаше градом и округом или жупом. Жупа дакле стојаше управ на супрот граду. У таким узајамним одношајима јављају се оба појма у Душанову законику.[16]) Жупе, за које спомиње Костадин Порфирогенита да су у српским областима, бејаху у неколико и различне од осталих жупа. Мним да цар — летописац називаше жупама по читаве крајеве, а не само сеоске округе, што стојаху према градовима; за потврду навешћемо његов извештај о Неретви, где он особито спомиње градове и жупе: *Ὅτι ἐν Παγανίᾳ εἰσὶ κάστρα οἰκούμενα τὸ Μόκρον, τὸ Βερούλλια, τὸ Ὄστρων καὶ ἡ Λαβίνετζα.*[17]) *Ἡ Παρανία τρεῖς ἔχουσα, ζουπανίας τὴν Ράστωζαν καὶ το Μοκρον*

καὶ τὸ Δαλέν.[18]) Овај његов израз: *διεμερίσθη ουν ἡ χωρα αὐτῶν εἰς σουπάνιας ια*[19]) уклања далеко сваку сумњу за то, да он под жупом разумеваше веће крајеве на које се дељаше цела област.[20]) Али са свим друкчије сматрао је жупе дукљански летописац, који на свршетку X. века броји у Травунији 10. жупа, у Захумљу 10. а у самој Крајини 9 жупа. Него је доста чудновато, да се овај извештај о жупама назива само у латинском преводу дукљанског летописца из XVI. столећа, а у словенском га нема.[21]) Да је за времена Душанова било мало жупа казује нам 64 чл. у законику где се говори о пашњацима, па и то се може бити односи само на мање земаљске округе. У осталом кад се узму у обзир узајамни одношаји што их је Душанов законик поставио градовима, утврђеним местима и жупама, онда се поуздано може закључити, да се обично у свакој жупи налажаше град и обратно при свакоме граду жупа, његов опсег или округ. На то особито бацају светлост члан 109, који говори: **И гдє сє градь ѡборить, или коуλа, да га направє граждане того града, и жоупа, що єсть прєдѣль того града**, и члан 150. где је речено: **Цара вьсакы да прати, коудє камо поидє, градь вьсакы до жоупє, и жоупа до жоупє, и пакы жоупа до града.**[22]) Може бити да је било изнимака и за ово правило, али их до данас не знамо. У граду је седео кефалија и управљаше и градом и жупом.[23]) И то је сачињавало његову државину; он је вршио неку судску власт и бринуо се за сигурност на путовима за комуникацију. Исто се тако и у Босни делило на жупе и бејаше жупана до самога Стевана Томашевића. О градовима и жупама босанским напомињу некоје гра-

мате (Сп. N. N. 96, 98, 107). Ваља добро разликовати прави град, то јест утврђено место од вароши, места не утврђенога. „Варош“ је реч турска и цигло се два пута налази у законику (Чл. 178. 180.) а иначе је на осталима местима свугде без разлике реч „град.“ У граматама је нигде не налазимо. У осталом из речи у законику даје се видети да је и варош исто тако била жупанијским градом као и сам град и имала свога кефалију. Земље на граници што чуваху унутрашњост од непријатељске навале звале су се крајинама и стајаху под управом властеле или крајишника (Чл. 122. 123. 137.) Тако бејаше подељена земља и управа у Србији. Тај део царске земље сачињаваше праву државну или народну властитост и с ње су прибирани сви доходци који су нужни за државне потребе. Ни краљ, ни цар, ни властелин, ни црква, ни ко други не могаше потрзати своја права на ту земљу као да би им припадала у властитост или као баштина. Ако ју је краљ, или цар, и називао својом царском или краљевском земљом и управљао преко својих намесника, опет ју је одвајао од приватне сопствености. У граматама се спомињу царски или краљевски намесници. Урош I. говори о властелину који суди и управља у најближем граду. (Сп. N. 17.) Жупан Твртко добив од краља заповест чини, сатисфакцију Урсету на рачун Дубровника; он је морао бити у кавој жупи у приморју. (Сп. N. 34.) Урош V. писаше Дубровчанима, да је послао властеличића Вукшу у град св. Софије, да тамо седи и храни их од свавих невоља. (Сп. N. 45.) Воислав имађаше Котор као своју државу (Сп. N. N. 54. 55.).

Свршавајући своја испитивања о разноликим појавима властитости што се тиче земље у старих Срба, свређем своју пажњу још на један појав, — на „начин“, како је земља држана, који се спомиње у законику под страним именом „пронија“. Начин тај бејаше противуположен баштини. То се даје видети из 53. чл., где се говори (по рукопису из 1390. г.): **пронію да нѣсть вольнь нитко продати, ни коупити, кто не имать башине оть проніарьске ѕемлѣ да нѣсть вольнь никто подложити подь црьковь, аще ли и подложить, да нѣсть тврьдо.** По гласу рукописа од 1701. г. овај је чланак замењен овако, што је доста чудно: **Кто сирома не има баштине, оть проніарьске ѕемлие да нѣсть никто подложити подь црьковь, ацıели подложи, да нѣсть тврьдо.** Члан 58. строго поставља границу обавезаности неропаха према пронијару, из чега се даје и видети, да неропси не бејаху његови поданици. С једне стране сама власт пронијарска, која по тачкама што их наведосмо трајаше за време, а с друге стране и само име: пронија, казује нам да под тим речима не ваља разумевати савршену — вечиту сопственост, која је може бити подвргнута била свима државним теретима. Може бити да је била царска земља па лежаше у државн властелиновој те је он и обрађиваше? Чл. 144. ставља пронијаревића у ред властеоских двораиа са свим на против себру — простоме човеку.

Ко би могао порећи да различни појави права на земљу не приносе к томе, да се што боље осветли питање о грађанским правима становништва, по томе, што право о држању земље произлази из права за-

дружних; па опет, остављајући за други пут питање о задрузи, које је исто тако важно и ретко као и право о баштинству, не може нам се, а да не напоменемо овде две три црте што свезују оба ова питања.

Пуном и неограниченом слободом у владању користио се врховни господар у погледу на државну земљу или народну сопственост. И ако је овда онда и сазивао саборе, опет му то не стајаше на путу да располаже властитошћу по својој вољи, и дајући је појединима на управу, да наноси уштрба државним приходима. Управа се основала на средотачној власти; јер области не имађаху права на самоуправу, и у свакој области бејаше представљена врховна власт у лицу намесникову. Онда, кад Србија беше у највећем цвету, кад на престолу сеђаше Душан: та је средсреда доведена у најбољи ред. У осталом доцније, тек што стаде слабити сила што спајаше, и тај начин управљања на брзо обнажи своју несавршеност и остави за собом баш оне зле последице, против којих беше и постројен.

Право да може располагати приватном властитом земљом, простираше се на сва лица у држави. Не само врховни владаоци, него и властела и цркве и манастири и лавре и свештенство све до неропаха и отрока — могаху имати своје сопствене земље. По некојим граматама и Душанову законику може се извести, да су и отроци били чисто градски људи са мањом слободом од неропаха али опет не робови. Него су и отроци имали своје земље и припадали (може бити не сви) к сеоском становништву [27]). Но та

приватна имаовина стајаше савршено на расположењу властелинову. Но тај подвладалац не могаше по својој вољи управљати сеоским становништвом, које је познато под именом неропаха. И ако су имáли неке обавезаности према њиховом властелину, неропси се ипак користише личном слободом, и законом бејаху заштиђени од сваке злоупотребе у том обавезаништву. Та њихова слобода, исто као и право на њихову приватну сопственост, не крњаше се ни у колико ако је који и прешао у баштину ма какоме властелину, или свештеноме лицу, или цркви.

Заједно са независним и наследним правом на земљу као властитост, постојало је право, по ком се могаше земља узети под закуп или на издржање; така земља нити се могаше продати, нити купити, нити поклонити.

На послетку ако би се хтели запитати, како је сеоско становништво располагало власититом земљом могли би управ одговорити: да ју је држало по начелу *општинскоме.* А да је то начело корена словенског и до данас сачувало се у југо-словенским земљама и у Русији — налазимо довољних доказа у споменицима које размотрисмо. Грамата Дечанском манастиру у 1330. год. и многи чланови законика (на пример 57., 63., 66.) говоре о селим', не друкчије, него у смислу општине с општинском управом. И још нас јасније упознају с том општинском управом она места у споменутој грамати, где се говори о пастирским насеобинама. У Србији, која је богата планином и храстовим горама — свагда бејаше сточарство од великог значаја. Њезини пастири свршили су доста

знатну улогу у борбама за независност. С тога доста знатно место заузеше у граматама *Власи* или пастири. Читави предели бавише се стоком. И тиме, што се у грамати Дечанскога манастира и 63. члану законика налазе села са својим *међама*, показује се, да је у њих била управа општинска. Јер мимо свега сточарству треба највише нераздељиве општинске управе са знатним саучешћем у уживању земље. Па и самом општем јемству што бејаше код старих Срба до времена Душанова па и за његове владе — тешко да одавде није поникло начело.

---

[1]) — Против тога не може се узети оно, што тврди Кинам кад говори о Босни: *ἔστι δε ἡ Βοσθνα οὐ τῷ Σερβίων ἀρχιζουπάνω καὶ αὐτὴ εἴκουσα ἀλλ᾽ ἔθνος ἰδιᾳ παρ᾽ ταύτῃ καὶ ξων ἀρχόμενον* (Hist., I. III. p. 104.) Bosenna autem haud subest Archizupani imperio, sed gens est, que et suos mores et suum agnoscit imperium (Stritter II., 426.). Прво, византинци не могу се баш похвалити да су довољно познавали домаће стање Словена; друго, то што говори Кинама неваља поимати од речи до речи, јер се он таким изразом служи да искаже политичку независност народа, дакле само општу мисао народне независности супрот његовој зависности. Ради поређења ево још једно место из Багренородног: *ἀλλά καὶ τὰ ἐκεῖσε ἔθνη. οἵτε Χρωβάτος καὶ Σέρβλοι καὶ Ζαχλοῦμοι καὶ Τερβουντῶται καὶ Καναλεῖται καὶ Διοκλητιανοὶ καὶ οἱ Παγανοί γεγύνασω ἰδιορῥύθμοὶ καὶ αὐτοκέφυλοι, τινὶ μὴ ὑποκείμενοι.* (De adm. imper., c. 29., p. 128.). Liberi suisque, non alienis, legibus usi sunt. (Stritter II., 407. 413). Речју — израз *ξῶν* (suos mores) ваља разумети исто тако као израз *ἀρχόμενον* (suum imperium), и ако поуздано знамо, да је у то време Босна припознавала врховну власт Угарске.

[2]) — Аврамовића, „Описаніе древностій Србски у Светой Гори.“ У Београду, 1847. N. N. 12. 18 — Србскій Споменици. У Београду, 1840. N. N. 49. 84. 99. 103. 150.

[3]) — Споменици. N. N. 96., 98., 107. Русаг — област, предео, крај.

[4]) — Свуда сам се користио последњим издањем Шафариковим. Тако исто и чланком Палацкога. Srovnáni zákonu cara Stefana Dušana srbského s neystaršyme žády zemskyme w Čechach.

[5]) — Планина — висине од брда, што су покривене горама.

[6]) — Шафарик преводи реч *своити* са cognatio. Serbische Lesekörner, стр. 76.

[7]) — Осем гора забрањених.

[8]) — Исторички и статистички зборник од Вилуева. Москва. 1846. Чланак Рејца: политическое устройство и права прибрежныхъ острововъ и городовъ Далмацiи. Гл. VI. X. и т. д.

[9]) — Ученыя записки, што их издаје казански универзитет. 1848. г. кн. III. Очеркъ ученаго путешествiя по Европейской Турцiи, В. Григоровича. 80., N. 22.

[10]) — Вука С. Караџића чланак о речи: „Кмет“ у словенској библиотеци Миклошића. Беч, 1851.

[11]) — Срп. Сп. N. N. 117., 114., 120., 145. и т. д.

[12]) — То се не може узети као противно ономе што је раније речено о не насељеним земљама, јер, и опет понављам, позитивни извештаји о граматама односе се само на баштине властеоске и црквене.

[13]) — Милутиновића: Исторiя Црне Горе. У Бѣограду, 1835. стр. 4.

[14]) — „Сокъ“ како једни (Шафарик Serb. Lesekörn.) објашњавају значило би у опште давање — tributum. По другима било би то збирање царине и друге храпе. (Крстић, Гласник друштва срп. слов. св. VII. У Београду, 1855.) По нашем мњењу биће то какав живи продукт, што нам казује и реч „унчой“, т. ј. јунци.

[15]) — Ср. чл. 122., 137., 139., 152., 157., 174., 178., 185. 187. Григор. 80. N. 28.

[16]) — На прил. у чл. 109. 145. 150.

[17]) — De adm. imp. c. 36. p. 163.

[18]) — De adm. imp. c. 30. p. 145. — Stritter, II., 412., 414.

[19]) — Divisa autem est eorum regio in zupanias. XI. De adm. imp., c. 30. p. 145.

[20]) — Срав. Bandurii animdr. in I. C, P. De admin. imp., Corpus script. Hist. Byzant., Const. Poph. v. III. p. 349.

[21]) — Латински превод од 1510. печатан у Луција: De Regno Dalmatiae et Croatiae“, Amst. 1866. и у Швантнера „Scriptor. rer. Hungariae, X. III. Словенски оригинал издан у загребачком Архиву. 1851.

[22]) — Ср. такође чл. 173. 180.

[23]) — Ср. чл. 152. 159. 162. 178. 195.

[24]) — Овај израз не би с горег било имати на уму при тумачењу речи „изгон“; јер се из њега даје видети да је сваки називан „сирота“ који неје имао своје сопствености по наследству и ако је имао другога рода сопствености (разуме се у земљи.).

[25]) — По изд. Кухарскога стр. 48.

[26]) — Шафарик, у издању Кухарскога, стр. 217. доводи ту реч од немачкога Trohne (почињеност, тегло). По свој прилици Срби су узели ту реч још у оно време кад су заједно живели с Готима. Да је још изодавна узета види се из промена првих писмена, која показује, како се та реч већ одомаћила код Срба.

[27]) — Сп. N. 177. законика, стр. 57. 91. 184. 185.

ПОВЕЉА

КРАЉА БОСАНСКОГА СТЈЕПАНА ОСТОЈЕ

ВОЈВОДИ ХРВОЈУ И СИНУ МУ ВЛОШИ,

ГОДИНЕ 1400. 8. ДЕКЕМБРА,

КОЈОМ ИМ ДАРУЈЕ У ПЛЕМЕНИТО ГРАД ХЛИЈЕВНО, С ЖУПОМ, ДОХОДЦИМА И ТРГОВИНОМ, ПОШТО ЈЕ НАЈПРИЈЕ НА МЈЕСТУ РАСПИТАО, ЧИЈЕ ЈЕ ШТО ОД ПРИЈЕ У ТОМ КРАЈУ.

Прије не мало времена набавио је наш свијетли кнез од једнога трговца из Пеште ову диплому у оригиналу и послао је на виђење предсједнику овога друштва. Повељу је ту имао у рукама пре више година у Пешти г. Иван Кукуљевић Сакцински, и тада је препише, али на хитњи, и латиницом. Наштампавши тај пријепис у Archivu II. 36. сам вели: „да не може јамчити да му је пријепис посве тачан и савршен, јер је веома хитро и све на силу преписивао, бојећи се сваки тренутак, да ће му власник истргнути из руку изворник.“ Кад је Миклошић штампао своја Monumenta Serbica, он уврсти на своје мјесто и ову диплому, преведавши је из латинскога у ћириловско писмо и угодивши правопис према осталијем сувременим споменицима. Из овога се види, да повеља у досадашњем издању може послужити за испитивања историјска и правна: а за филологијска не може

никако. Г. И. Кукуљевић је добро чинио што није јамчио за свој пријепис, јер осим што су се морале погубити у његову пријепису (зарад латинице) све особине правописне, које су у овој повељи веома знатне, има доста и рђаво прочитаних мјеста. За то и штампамо овај пријепис у прилог историји језика и писма нашега.

Што се тиче преписивања, сачували смо све потпуно с вјерношћу, једино смо ријечи раздвојили и пунктацијом обиљежили смисао. Слово ѣ долази на врло много мјеста као и и као ꙗ и ѥ, а готово нигдје на својем правом мјесту: толико је писац био обузет народним говором и толико је заборавио на прави значај тога слова. Слово ѥ долази само један пут у вриједност є (именовали); наличност на глагољицу осим у слову ѣ = ꙗ види се и у броју, гдје ҷ по глагољски долази за 1000. Рукопис је писан чистим и лијепим читким писмом, облика скорописнога; ријечи су исписиване цијеле, а гдје би у ријечи врло познатој било скраћење, није то биљежено озго никојим знаком, него су просто слова изостављена. Ја сам исписао таке ријечи у цијело. На два три мјеста ми је остао смисао нејасан, и нијесам се могао помоћи ни И. Кукулевића пријеписом. То је у овом: нась двадесете ѿ двнадесете племенꙋ ѡсиндьници хланканьсци — и у овом: ѡд доинꙋ дꙋ дилꙋ ѿ двшрьтьнию греде Рꙋпара Юрѣѣ дитьци пето ꙋже. Ако се ѿ двнадесете не може прочитати ѡт .д.-ꙋ на десете, гдје би четыри имало облик дуала по народном језику, што би ишло и у читање ѡд доинꙋ дꙋ дилꙋ као: ѡд доинꙋ .д.-ꙋ дилꙋ; онда ја за сад не знам, како би се та нејасна мјеста разумјела.

Печат је утиснут у жутоме воску и има двије стране, а виси на средини пергамена на којем је писана диплома, о узици састављеној из више конаца загасито црвене свиле. Са свијем је једнак с печатом који је на факсимилу дипломе краља Стефана Томашевића од 22. Авг. 1446 године штампане у Archivu, само није добро сачуван, јер је једним дијелом крњ.

У Биограду 1. Јан. 1868.

Стојан Новаковић.

Ва име ѡца и сина и сьветога дȣха аминь. Ми Стипань Ѡстоѣ по милости господина бога краль Срьблемь, Босни и Прѣморѣю, Хȣмьсци ꙁемли, дольниме краеѿь, ꙁападьниме странамь, Ѹсорѣ и Соли и Подрѣнью, и кь томȣи, на веће и на више споминамо и даемо видити всакомȣ чловикȣ комȣ се досьтоие, да егьда господь богь прѣниче са вишьнаго господства своего на мене раба своего, и ȣчини ме наслидьника и господина ва ꙁемлахь родитель и прародитель моихь, творен милости и ꙁаписаньѣ виринимь слȣгамь ꙁа вирна посл҄ȣженьѣ; на властито кралевство ми ѿ срьца хотеће доброволно платити воеводи Хрьвою и неговȣ синȣ кнеꙁȣ Баоши и иню ѡсталомȣ тко би биль, и ми хотеће доброволно да нимь бȣде тврьдо, нима и иню осталомȣ, ȣписахь подь моюсрѣдьнȣ печать отворена два листа: едань Вȣкьмирȣ Семьковићю и Вȣкȣ Ниминчићȣ и жȣпанȣ Радою, да пою ȣ Хливьно и да ꙁьберȣ владанье к себи: ѡсидьнике, племените люди, ине врьсте добре люди, кои би се ѡньди прѣмирѣли, да ихь питаю до ихь роте, тко би кое

племьщине ѿ корена у Хливаньскои врьховини и у жупи, почаньше ѿ Ꙁавода до врьховине що прѣстои граду бисьтрѣчькому, навластито када посла Лоушь краль два десети и .д. ротивь на моћехь поставити всакога у нихь правини, надь чиме тко ста ѡньдаи у оно врѣме, ере Лоушь краль вазда лублаше правду сь нашими прьвими. А уписасьмо у други листь ка вьсимь ѡсидьникомь племенитимь лудемь и капитулу у кога леже леншьтроми исьписани ѡнихь ротьниковь, да повиду право, що есть тко у Хливьни. И ѡсидьници, Ꙁговорѣвьше се и сьтрьнећe се едьниме гласомь с капитуломь, послаше кралевьству ми, уписавьше у откорену листу подь неть на десете печатьми, Ꙁа едьну с нашими лудьми кое бихомо послали меу не говорећe едьниме гласомь: господине, прѣсегли су наши прьви прѣд оними двадесети и четирьми; конь тогаи по смрьти нихь, ми дица нихь, два крать нась дванадесете ѿ дунадесете [1]) племену ѡсидьници хливаньсци, именуе се всаки своимь именомь и свидочише прѣдь нами: едьно Влатко Рачићь ѿ Бистрѣце, друго Галупь ѿ Крьдовь, третие Братько Клашьчићь Ꙁ Доброг, а четьврьто Кучихна Мратиновићь иꙁь Мишь и Прѣдисавь иꙁь Кражерань [2]) и Угрѣнь иꙁь Ꙁабрьдиѣ, Драгошь и Сьтоемарь и Юраи Сучьчићь иꙁь Орьбрусь, Утихь Ѣрьчићь Ꙁ Гребаць, Цвитимирь исъ Каблићь, Воинь Ꙁ Бисьтрѣце, Скоровои с Врьховина, присегьше свидокуюће чисто и право стрьнећe се

[1]) Овако пише и не знам управо шта је. Миклошић, држећи да је у оригиналу ѡдунадесете раставио је овако ѡ-д-у на десете, што није ни мало јасније од онога. А што ћемо, кад је напријед ѿ мјесто ѡ. Како ја мислим о томе, казао сам напријед.

[2]) *р* послије *В* надметнуто је над *В*.

с правими лешитроми, говореће: Господиие, ѿ корена иичере ино ине Хливьно ни градь бисьтрѣчьки, ѿ Ꙁавода почаньше до Врьховине него твоега прьвога: било и сада твое; волань е држати, волань е ѡдати, иꙁьнамьше ѹ ѡсьми селихь вимо[1]) Конхьнића третьѣиика и ѡд онеие естьта два дила ѡд ѡдѹмрьтиа Галешинь и Бѹбанинь, комѹ е ти дашь, и то сѹ ѡна села ѹ кихь е всимь Вонхьнићемь диль ѡд третине третина, и сь тими сѹ били градѹ кметие, и то сѹ ѡиаи села: прьво ѹ Бистрѣци ѡд третине третина, ѹ Ꙁагорѣчахь толикое, ѿ третине третина, ѹ Тѹрахь толикое, ѹ Сьмрьчахь толикое, ѹ Трѣбнићихь толикое, ѹ Врьтьцихь толикое, ѹ Кокошеглавьцихь толикое, ѹ Ѡкѹꙁьлнћихь толикое, а ис тога и иcь третине ѡд онию дѹ дилѹ ѿ дѹмрьтьнию[2]) греде Рѹпара Юрѣ дитьци пето ѹже. А ино иꙁьнанде чисто кралевьство наше, да е наше господко ѿ корена и градь и жѹпа, и ѡдати и дрьжати, и да воли смо гласѹ нашемѹ да цвате ѿ посланићьнихь кои бѹдѹ, и да дѹши не бѹде противно, тои наидосмо[3]) чисто. И не попѹщаюће ѿ срьца нашега вирнихь слѹжабь и слѹжеиьѣ воеводе Хрьвоѣ и кнеꙁа Блаше, дахь мѹ и ꙁаписахь викѹ викома ꙁа племенито градь Хливаньски и са всомь жѹпомь и ꙁь дохотьци и сь трьговинами, почаньше ꙁ доле ѿ Ꙁавода ѹ име: Врьдабь, Лишьћане, Ꙁабѹковие, Саиковиће, Млиѣие, Рѹѣие, Лѹчьниће, Чиховиће и всѹ

---

[1]) У Миклошића вр. 6. стр. 246. стоји мјесто ове ријечи кь име. У оригиналу пише овако, тако јасно, да се друкчије прочитати не смије.

[2]) Ово неколико ријечи што се не разумију, од слова до слова овако пишу: ја напријед огледах наћи им смисла.

[3]) Погрешком пише наидисмо.

Врьховнину хливаньску, да е реченому воеводи Хрьвою и кнезу Блаши и нию посланиему у вике викоме за племенито, и о се одумрьти, изьнамьше Ѿ третине третину що е Вонхьнићь у нихь селихь, изамьше пето уже Рупарића, како смо прьво имиеновали изьнамьше що е годире Стипана Добрхновића з братомь са Аньдрьашемь и стрицемь с Юрьемь и нихь посланини що би дрьжаль; а ино все з горе речено воеводи Хрьвою и кнезу Блаши и нию посланиему у вике за племенито; а тому свидоци и ручин(ц)и властеле наши: Ѿ Босне: кнезь Павль Радиновићь з братьомь, кнезь Мирко Радоевићь з братьомь, воевода Саньдаль з братьомь, тепачић Батало з братьомь; Ѿ Хумьске земле: воевода Радичь Саньковићь з братьомь, воевода Букашинь Милатовићь з братьомь, кнезь Юраи Радивоевићь з братьомь; од доњихь краи: Владисавь Дубравьчићь з братьом; од Усоре: воевода Вукьмирь з братьом; од Подриньа: Драгиша Динучићь з братьомь. А томуи приставь од двора: Юраи Драгићевићь з братьомь, а Ѿ свонти: Хрьватинь Смокьвићь с братьом. А тко ће сие порећи, нась али нашихь посланихь, да е проклеть оцемь и синомь и сьветимь духомь и .д.-ми еваньћелисти и .вї. апостолома и .о. изабраними и всими Богу угодникьшими, и да е пречесьникь Иуди. Писано на стольномь мисту у Сутисци месеца Декебра .и. дньрошьтва .чу. лить. Вукорић дијакь.

КОЛИКО И КАКВИХ ЖИВОПИСНИХ СЛИКА

ИМА У БЕОГРАДСКИМ ЈАВНИМ ЗБИРКАМА.

I.

Са уметничког гледишта сматрајући збирку живописа у народном музеју, врло мало слика одговарају мети уметничкој. С тога држим да збирку живо писа у музеју за сада сматрати можемо само као смесу између многих других прибора музејских, а никако као хранионицу живописне уметности. Са овог гледишта многе слике, и ако не заслужују да по уметничком суду буду храњене у народном музеју, опет могу бити од историчне вредноће, што је свагда од користи за наше потомство, ако им сачувамо. Има у музеју слика, које нити уметничке нити историјске вредности имају; али ипак држим, да и ове ваља сачувати, да виде потомци наши, како је у нас стајала живописна уметност у данашње време.

I. Највећу количину живописа сачињава збирка покојнога живописца Димитрија Аврамовића. Већином од њега самог живописана, осим неколико старих слика, које, држим, да су из талијанске и нидерландске школе.

Оригиналних слика од Аврамовића има . .	21. ком.
Копија по разним уметницима	32.
Старих слика, од непознатих уметника. .	11.
Свега у целој збирци . .	64. ком.

II. После ове по количини долази збирка кнеза Александра, живописи Уроша Кнежевића. Састоје се понајвише из портрета оних јунака, који се борише за ослобођење Србије.

Збирка ова има свега слика . . . 25. ком.

III. За овим долазе слике које је послао у народни музеј г. Настас Јовановић. Него почем су својина поменутог господина не зна се које ће од ових припасти или припадају народном музеу. Мал̀ане су све скупа од бечког живописца А. Беса, а представљају чланове из породице нашег владајућег дома, осим Книћанина.

Свега их има . . . . 8. ком.

IV. На послетку долазе слике, које су доцније или за музеј набављене, или од појединих особа подарене. Међу њима има портрета и догађајних слика. Већим делом као живописи уметнички заслужују призрења.

Свега их има . . . . 18. ком.
Једна слика која је рађена пастелом . . 1. ком.
19.

Дакле кад се саберу сва четири броја
по — I. II. III. IV. — онда
излази целокупни број . . . . 116. ком.

Осим живописа има у народном музеју ствари које спадају у ред вештина. Две литографије, један у акварелу руком рађени рад, један барелијев и две бисте од гипса.

Сад долази на ред да кажем коју опширније за све ове четири збирке.

I. Збирка Димитрија Аврамовића.

Међу његовим сликама има једна количина од 29 слика, које су рађене као штудије из глава, што је покојник све у школи Амерлинговој радио. За то међу њима има и копија по Амерлингу. Ја овде сматрам за копије само оне, за које знам да су оригинали Амерлингови. С тога ћу копије и оделити од Аврамовићевих оригинала.

а.) Ово су Аврамовићеви оригинали:

1. Штудија човечије главе, готово без бркова, са црном пошом без јаке; добро је моделирана, а доста добро и цртана; колорит је доста топал — по маниру Амерлинговом.

2. Детиња глава јако у сенци, с белом марамом; много је финоће, а сенка је лепо изведена и прозрачна; цртана је добро.

3. Штудија девојачке главе; пуштене су јој плетенице до по лица; има на врату зелену мараму. Обична слика.

4. Женска глава у профилу; до по лица спуштене су јој витице; у ушима има обоце. — Обична слика.

5. Женска глава у профилу па гледа преда се; кудре јој падају на лице; доста добар цртеж; — колорит је хладан.

6. Девојачка глава са спуштеним плетеницама што се повијају за ушима; види јој се и конђа; поглед јој оборен доле. Прилична слика.

7. Женска глава, en face, у тавно црвеној марами; смеђа у лицу. Доста лоша слика.

8. Женска глава у профилу (с обореним погледом);

голим вратом; има црну хаљину, а коса јој је на румено жута. Слаба слика.

9. Глава једне девојчице у профилу с обореним погледом; плетсница јој прелази преко лица па је сведена у конђу. Лепа нежна слика, а лепо је и цртана.

10. Глава девојчице која гледа преда се; лице је окренуто на три четврти; с обе стране виде се витице што су преко лица повијене. Нема конђе. Прилична слика.

11. Три четврти главе од женскога лика; гледа више себе; конђа јој стоји високо горе; има жуту хаљину а на врату зеленкасту пошу. Доста добра слика.

12. Женска глава en face; има на врату плаву мараму. Рађено је са свим хладно.

13. Штудија женске главе; по глави је увијена марамом; од лика је нешто више од профила; гледа преко рамена; изгледа као да није довршена. Као живопис није ништа особито.

14. Женска глава; нешто више од профила; смеђа у боји, а уз лице пале витице; у белој марами. Прилична слика. Довде је све у Амерлинговој школи рађено.

15. Портре лица доста у годинама; без браде и бркова; види се да је доцније рађено, јер се колорит и цртеж сасма одваја од пређашњих штудија. У опште портрета што даље долазе несу од вредности онаке као што су штудије.

16. Портре игумана Хаџије из Вољавче, добро цртано, али колорит са свим монотон.

17. Портре Исаиловића, без колорита, но добро цртано.

18. Портре Симе Милутиновића; слаба слика, моделисање је веома слабо; пропорција и колорит може поднети, али од хармоније ни спомена.

19. Портре Јоакима Вујића; пропорција према телу рђава; колорит приличан; експресија лица без замишљаја.

20. Портре Петра Тополца буљукбаше, прилична слика.

21. Портре Вука Караџића. По моме мишљењу између Аврамовићевих портрета што су у музеју једна је од најбољих слика. Топал колорит. Пажено је на хармонију; меко и добро моделисано, а и цртеж је приличан.

б.) Аврамовићеве копије по Амерлингу.

22. 23. Штудија мушке главе у два екземплара, у профилу и три четврти, оба у бакенбарту. Лепа лица и добро копирана.

24. Мушка глава, бледо црномањасто лице; с коврчастом косом. Добро копирана.

25. Мушка глава у три чечтврти; лице смеђе с брковима и брадом са стране. Слаба слика.

26. Бело-плаво женско лице у три четвртине; гледа горе; у коврчастим витицама; конђа јој је узвишена високо. Лепа копија.

27. Женска глава, Талијанка; црномањаста је с белом марамом на глави. Добра копија.

28. Женска глава, представља једну од оних Словакиња што пиљаре у Бечу. Лепа штудија, а при том и копија је врло лепа.

29. Портре с наочарима; по својј прилици биће

портре од Амерлинга, па је по њему Аврамовић и копирао, и урађено је добро.

30. Штудија детиње главе; превраћено гледа горе; профил; лепо моделисана глава.

31. Глава младића; више је нешто од профила; у белој поши; прилична слика.

32. Штудија женске главе, али не довршена; у профилу је; цртеж особито фини; коса спуштена преко ушију; доста мека. Штета што није довршена.

33. Штудија тако исто недовршена; глава женска; узето нешто мање од профила и с витицама. Лепа и фина слика у цртежу.

34. Женска глава; готово en face; у лицу црномањаста; до по лица витице; има на врату траку од црне кадифе. Лепа копија.

35. Глава спавајућег детета — не довршена.

36. Младићка штудија; мало више од профила; има на врату црну пошу.

в.) Копије Аврамовићеве које је по разним вештацима радио.

37. Штудија плавог девојчета; три четврти лица; гледа преко рамена; лепим је колоритом рађена, а и манир је добро погођен према оригиналу. Копија је по славном шпанском живописцу Веласку. Оригинал исте слике налази се у академичкој збирци у Бечу.

38. Штудија; плаво девојче с опуштеном косом; има румени цвет у глави. И ова је копија по Веласку, али много лоша копија од прве.

39. Плаво женско лице као штудија, са три четврти лица; са плавом кудравом косом, која је иски-

ћена белим пантљикама; копија је опет по Веласку и са свим обичне вредности.

40. Црномањаста женска глава, копирана по чувеном нидерландском живописцу Рембранту. Оригинална слика налази се у академијској галерији Санкт Ана, где је у великом формату до колена измалана. Као што сам навео, наш је вештак само главу снимио, и то доста верно.

41. Портре Рембранта. Оригинал је самог Рембранта. Налази се у царској галерији у Бечу у Белведеру, у одељењу нидерландске школе. Копија је једна од најбољих Аврамовићевих.

42. Један старац у црној капи. Мислим да је копирана по Ханзу Холбајну, млађем. Слика је лепа.

43. Једна алегоричка слика; на сред слике стоји путир, на коме се види неко портре, а око путира анђелчићи. Више шта о овој слици несам у стању рећи, само примећавам да живопис није од ефекта.

44. Портре Петровића ковача из Земуна. Копија је по ваљаном српском сликару Данилу Петровићу из Бечкерека. Према оригиналу доста је слаба копија,

45. Портре Доситија Обрадовића; копија је по познатој слици Арсе Тодоровића.

46. Портре цара Александра првог. Не знам по коме је копирао. Лако може бити да је по каквој литографији.

47. Портре фелдцајхмајстора барона Дуке. Исто тако не знам од куд је копирао.

48. Петар у тамници кога анђео изводи. Велика слика у природној величини, оригинал је живописан славним венецијанским живописцем Тинторетом. У

време, кад је Аврамовић копирао, налазио се оригинал у Бечу при Естерхазијевој галерији, у новије време, кад би свршена зграда акадмије пештанске, ималац Естерхазије поклони сву своју великолепну галерију академији; Аврамовић је ову слику са трудом и тачним цртежом копирао; али живи колорит Тинторетов, широка кичица, која је масе знаменито одлучивала једну од друге, лака и мајсторска лазура, која се на свим његовим иконама види — све је то на овој копији промашено. И то нас гони да мислимо, да Аврамовић за онда све све то ни познавао није.

49. Петар седи замишљен и наслонио се на руку, више њега стоји анђео и показује руком на страну. Копија је по Рафаилу Менгсу. Оригинал налази се у Белведеру. Врло слаб рад.

50. Једна старачка глава. Изгледа као да је из Холбајнове школе; али извесно не знам.

51. Бореас одводи Оритију, копија природне величине по Петру Паулу Рубенсу. Оригинал налази се у бечкој академичкој галерији. И овде дух и колорит композитора није схваћен, но опет много се више приближило у овој слици оригиналу, него у копији Тинторетова дела.

52. Адам и Ева у малом формату. Ако се не варам биће по Албрехту Диреру. Копија је слаба и без вредности.

53. Блудни син. Лепа копија по Помпеју Батонију. Оригинал налази се при царској галерији Белведеру у одељењу талијанске школе. У овој је слици много погођен манир поменутог вештака, цртеж и колорит лепо су изведени.

г.) Старе слике које такође принадлеже збирци Аврамовићевој.

54. Симеон како прима Христа у наручје. Слика је из италијанске школе; пуна ефекта; осветљење и хармонија красна, само колорит сувише превучен жутилом, а и цртеж није сасвим тачан. Чега ради рекао бих, да више нагиње у барок, и да не спада у време класичне талијанске школе. Него при свем томе, икона је лепа и заслужује да буде сачувана.

55—56. Две слике: Света тројица и Свети Фрањо. Чије су не знам. Но држим да су из Нидерландске школе. Слике несу од велике вредности.

57—58—59. Три слике од којих 57-а представља буру на мору, а две остале не знам шта су. Али и не вреде да се даље испитују.

60. Богомајка или мати дева. С лилијом у руци. Стоји на полумесецу који се савија око земног круга. Не вреди много.

61—62. Две слике: једна представља Христа као дете у кругу више лица, а друга богомајку са Исусом Христом. Обе су барок.

63. Свети Ђурађ на коњу; из новије бечке школе; доста лепа слика.

64. Тома пружа прст на рану Христову. Биће и то из новије школе, а можно да је и копија. Слаба слика.

II. Збирка кнеза Александра Карађорђевића.

Сва је збирка сликана г. Урошем Кнежевићем. Само су две слике копиране, као портре Доситија Обрадовића по Арси Тодоровићу и портре митрополита Петра по Аврамовићу. Остале су оригинали.

65. Портре Доситија Обрадовића, доста добро.
66. — митрополита Петра.
67. — Узун-Мирка.
68. — Јанићија Ђурића.
69. — Чолак-Антића, војводе.
70. — Петра Јовића Тополца.
71. — Младена Миловановића.
72. — Јеврема Ненадовића.
73. — Проте Матије Ненадовића.
74. — Хајдук-Вељка.
75. — Симе Ненадовића.
76. — Јакова Ненадовића.
77. — кнеза Алексе Ненадовића.
78. — Поп-Луке Лазаревића.
79. — Аврама Петронијевића.
80. — Стојана Симића.
81. — архимандрита Мелентија.
82. — слепца Ђура Милутиновића, Црногорца
83. — Благоја Жабарца.
84. — Радована Белопољца.
85. — Пљакићке, кћери Карађорђеве.
86. — Рајковићке, кћери Карађорђеве.
87. — Чарапићке, кћери Карађорђеве.
88. Костим на слици попадије из Тополе.
89. Костим на слици девојке из Сабанте (у јагодин. окруж.)

Ове слике са историчког појимања врло су важне. Али са уметничког гледишта слабе су и по цртежу и по колориту и по схватању уметничком. Вођење светлости и разређивање од доброг је ефекта. Види се на њима свуда свесрдност и труд.

III. Збирка Настаса Јовановића.

Све сами живописи од А. Беса. При већини ових слика види се да их је уметник радио. У њима се огледа лепа техника, прецизан рад, цртеж, хармонија и пажљиво вођење светлости, али колорит у многим сликама остаје хладан; округлина при прелазима остаје често тврда; а што бих највише замерити могао, то је полет уметнички при схватању индивидуа, који је у многоме заостао иза његове технике. Најокруглија му је слика у музеју портре кнеза Милана.

90. Портре вођа Карађорђа. Копија коју је Бес снимио по слици, која је рађена у Русији.

91. Портре кнеза Александра Карађорђевића снимљено са природе.

92. Портре кнеза Михаила у млађим годинама.

93. Портре кнеза Милоша копирао по Ензлеу.

94. Портре кнегиње Љубице, копирао по срп. живописцу Ђурковићу.

95. Портре кнегиње Јулије, са природе рађено.

96. Портре кнеза Милана; рађено је по једној ак варелној слици, која је заједно са кнезом Михалом око 39. године у Темишвару рађена. Тако је добра копија, да је у овој збирки најбоља слика.

97. Портре Книћанина, војводе српског, по фотографији снимљено. Такође лепа слика.

IV. Остале слике или су купљене за музеј или поклоњене.

98. Портре Мише Анастасијевића. Велика слика у природној величини. По нарочитом налогу правитељ-

ства израђено за музеј. Помажући се фотографијом живописао Стеван Тодоровић.

99. Портре краљице србске, жене Владислава Драгутиновића краља српског, кћери дужда Морозина који живљаше ово 1293. — Оригинал налази се у Млецима, у палати Морозини. Са оригинала копирао је Скјавони. Подарила музеју кнегиња Јулија.

100. Портре Аврама Петронијевића што га је син му, г. Милан Петронијевић, дао за народни музеј израдити у великом формату. Живописао га Стеван Тодоровић.

101. Самсон Далилом издан. Копија по Петру Паулу Рубенсу. Израдио г. Никола Марковић и од своје стране поклонио народном музеју. Ово је красна копија изузимајући на нėким местима цртеж, али је дух и колорит Рубенса лепо пропраћен.

102. Битка принца Сугелијева код Београда. Копирао Паније Черутија по Хуктембурговом оригиналу. Слика се налази у краљевској палати у Турину. Подарила музеју кнегиња Јулија.

103. Рајић код топа. Живопис од Пухте академика минхенског. Доста лепа слика. Купљена је за музеј.

104. Ландшафт по Гауерману, од свештеника Димића из Бавaништа, дилетанта. Као такав сваку похвалу заслужује, јер су детаљи израђени а и целина није лоша. Сам подарио народном музеју.

105. Распетије Христово од Димитрија Арамовића, купљено је за народни музеј. Једна од лепших слика које је Аврамовић малао.

106. Свети Сава такође од Аврамовића. Купљено за музеј.

107. Портре Ђуре Даничића. Живописано у млађим годинама од Стевана Тодоровића, који га је и подарио народном музеју.

108. Портре Вука Карацића у млађим годинама. Живопис од Лакатарија. Подарио музеју г. Милан Миловук.

109. Портре П. Ј. Шафарика у млађим годинама. Живопис такође од Лакатарија. Поклонио га Милан Миловук. Обе су слике лепе.

110. Портре Ђурђа Бранковића. Савремени снимак из патријаршије Сентандрејске. Живопис је од приличне вредноће, но штета што се не зна ко је радио.

111. Портре кнеза Милоша по Бесу. Копирао г. Урош Кнежевић.

112. Портре кнеза Милоша, по Енглеу. Копирао г. Урош Кнежевић.

113. Портре кнеза Михајила у младим годинама.

114. Портре кнеза Милана од истога. Обе рђаве слике.

115. Портре Карађорђа. Копија по руској слици од г. Уроша Кнежевића.

116. Портре Јеврема Обреновића, рађено пастелом, прилична слика. Од кога не знам.

V. Литографије и акварелни радови.

1. Манастир Манасија рађена по природи. Издана је 1858 године као корице за дело србских грађевина. Цртао Стеван Тодоровић.

2. Портре патријарха Рајачића. Издао и литографисао Настас Јовановић.

3. Плаштаница хиландарска. Копирао у акварелу

као факсимиле са оригинала учитељ цртања Шоле, али само у мањем формату. У оригиналу везена је слика на свили златом и сребром; а рад је удовице деспота Угљеше.

VI. Пластичне слике.

1. Кнеза Милоша биста, која је снимљена у гипсу са оригинала који је у карарском мрамору рађен.

2. Фелдмаршала Лаудона биста од Тера Коте.

3. Један барелијев, који беше факсимила на првој српској књигопечатњи.

II

ЗБИРКА КНЕЗА МИЛОША КОЈА СЕ НАЛАЗИ У ТОПЧИДЕРУ.

У овој збирци има четири оригиналне слике. Три су од Арсе Тодоровића живописца а четврта од Јована Стајића. Уз то има осам копија, које ће по моме мишљењу све бити малане Јованом Стајићем. Арса је на свакоm свом раду потписао име, а Стајић се потписао само на своме оригиналу т. јест портрету. Ове слике свакако заслужују похвалу, изузимајући само две: свету Варвару као оригинал од Арсе Тодоровића, и Хебу, као копију од Стајића, које су од мале вредноће.

а. Слике од Арсе Тодоровића, који се васпитавао у живописној академији уметности у Бечу, а живео најпосле у Новоме Саду.

1. Слика Доситија Обрадовића. Да је заиста он сам радио сведочи нам његов потпис на слици: Arsenius

Theodorowits. 1817. Само није са природе; јер Доситије умрьо је 1811 — а знамо из мезимца Доситијевог, у предговору Соларићевом на страни 24. како је Арса Тодоровић Доситија живописао још 1794. године, по којој су слици све доцније рађене. По свој прилици морао је он са свога оригинала копирати, шта више могло би се рећи да је Арса више Доситијевих слика са овога оригинала копирао од којих има у Будиму, Карловцима и Новоме Саду, за које бих ја сигурно тврдио да их је сам Арса живописао. За то је свакако важно да је ову слику у Топчидеру он сам радио.

2. Распетије са потписом Arsenius Theodorowits. 1803. Може се слободно рећи да ово распетије спада у ред његових најбољих радова. Хармонија је дивна; колорит млого је топлији него у осталим његовим сликама а цртеж је доста добар. Начин представљања истина није оригиналан, јер се и код Чешљара, Крачуна и Орфелина исти може приметити, само што је овде моделисање боље, прелази мекши, и тон узет у октаву дубље. С тога и крепчија изгледа од пређашњих, јер је тим у потенцирању светлости задржао топлоту и хармонију. Према овим добрим странама губе се ситне замерке које би се имале противу предела и ваздуха што се могло и боље израдити. Слика је ова средње величине.

3. Света Варвара. У колико је распетије лепа и добра слика у толико је ова рђава, цртеж ништаван, колорит никакав, хармоније нема; а само у „експресији“ открива се по нека искра уметничког схваћања. Слика је у великом формату природне величине.

б. Слике Јована Стајића родом из Митровице, који је учио живопис у Бечу, где је и умрьо у 26-ој години 6. Јула 1824. Приметити ваља да је овај млади уметник показивао много талента у својим радовима; особито је цртао добро. У копијама његовим свуда се види строгост у снимавању, коју је најбоље постигао у слици „Ијо“ коју је израдио по Корецију. Уплив тадашње бечке школе највише се примећава на његовом колориту који је сувише материјалан и хладан.

1. Портре самога уметника са палетом и кичицом у руци завијена руменим огртачем. Радио је сам собом у Бечу још као академичар; ваља да је радио у ранијим годинама.

2. Слика Јелене Форман (Formet), друге жене Петра Паула Рубенса. Оригинал је од самога Рубенса, али је тамо представљена целокупна у природној величини и по готову гола, јер само је мало загрнута загаситим пелцом. Због тога је слика и названа la pelisse. Оригинал налази се у бечком Белведеру у одељењу нидерланске школе. Стајићева копија само је до пола узета. Рад је добар. Особито му је колорит приличан што се у осталим сликама слабо примећава. Изузима се само још и „снетије.“

3. Давид и Абигаил. Копија по Гвиду Ренију. Оригинал се налази у пештанској Академији у галерији од Естерхазије. Копија је равна у величини са оригиналом, фигуре су природно велике но само до колена. Колорит је у овој слици хладан, пластика тврда а и хармонија блештећа. Цртеж је добар.

4. Амор који деље стрелу, назван Bogenschnitzer. Копија је рађена по Франческу Мацуони (на-

званом Пармеџанино). Оригинал налази се у бечком белведеру, у одељењу талијанске школе. Копија је у опште прилична.

О овој се слици у оригиналу за дуго држало да је Кореџио живописао, но у новије доба „Вазари“ изнео је на видик правога уметника кога сам и навео.

5. „Ијо“ оригинал је, живописан од Антонија Алегрија названог Кореџио. Налази се у бечком Белведеру у одељењу Талијанске школе. Представља по миту грчком кћер краља „Инахоса“, дражесну „Ијо“, којој је Зевс у виду облака долазио и т. д. Ова је слика по цртежу и изражају најбоље копирана, лепо моделисана; само нема оног топлог колорита који је код Кореџија онако прозрачан и диван. Слика је половне величине.

6. „Сузана“ у купатилу, омања слика. Копија је доста добра, живописана је по Гвиду Ренију. Оригинал налази се у Лихтенштајновој Галерији у Бечу.

7. „Хеба“ са свим гола слика, па држи суд у руци, а на више стоји орао Јупитеров. Да ли је копија или оригинал не знам, но све заједно узевши ма да је природне величине, опет живопис није ствари.

8. „Помона.“ Копија је лепа; особито у пластици меко разрађена. Држим да је по Антонију „Франческинију“ малана, јер много наличи на његов манир живописања, но за цело опет не могу тврдити. Природне је величине.

9. Снетије. Копија по Анибалу Карачију. Оригинал налази се у бечком Белведеру. Ово је врло лепа копија. Моделисање и цртање врло је карак-

терно схваћено и са свим одговара оригиналу. Морам приметити у опште да су све слике а нарочито ова, из незнања слабо неговане, па их је тама попала. Све би готово потребовале најпре да се очисте па после да се нов „фирнис“ удари. У опште слике живописане зејтињавом бојом, ако се на њих не пази, губе првобитни ведри тон, а догађа се често и то да се незналачким чишћењем горња лазура или скине са свим или ишчезне понегде, те тако колорит бива грдно оштећен. Ваљало би дакле настати око тога да се у напредак брижљивије на њих мотри, или бар дотле, док се влада не осети побуђена, да обрати пажњу на једну од пречих потреба које су на реду, т. ј. да се донесе установе народне галерије за уметнички живопис.

Свршивши тако свој опширнији преглед свију појединих слика имам да речем још неколико у корист ове лепе уметности. Старати нам се ваља да уметнички живопис нађе корена и у нашој средини. Ваља једном прекинути толикогодишњу немарност којом се према њему тако јако огрешисмо. Крајње је време ту које нас опомиње да се прихватимо посла око установљавања основе за хранионицу — галерију — коју би после потомци по дужности допунили и даље развили. Ваља почети — јер године журно пролазе, па је после теже латити се посла кад много којешта једно друго сустигне. Ја не сумњам да ће сваки осетити радост у патриотском срцу кад види прибрана узвишена дела својих уметника. Онда ће га одушевити понос да није утонуо испод површине осталих срећнијих и напреднијих народа. С тога са усталачком енергијом

ваља сви да прегнемо да нам добије пристојну негу ова доста лабилна клица нашег живописа. Она је посејано семе којој ми можемо дати сунчапе топлине да јаче порасте. Напустимо л' је сад, онда је жалосна извесност ту, да ће бити сатрвена у њезиним млађаним и непоузданим силама. А ослањати се на време крајња је бесмисленост. Време никад није подигло уметност. Главни су фактори стална воља и свесрдан рад.

Наша галерија могла је до данас бити на много светлијем ступњу. Има много драгоцених ствари које су ту — али их ни до данас нема у њезиним збиркама. Тако је и наш стари живопис врло слабо заступљен. Истину рећи и нема га. Да се иоле постарало могло се без великих жртава доћи до свега онога што данас ишчезава или влага спира са зидова наших старих манастира. Лик високог Стевана из Манасије, слика Успенија што је у Жичи заједно са оном тако ретком и драгоценом сликом што је под звонаром, и многе друге слике из наше најстарије школе — не обричу нам дугога опстанка на угледу и ми их опет равнодушно пуштамо да их покрије пепео прождрљивог времена.

Покушаћу овде да учиним распоред по коме би се уредила хранионица живописа.

По моме суду ваљало би разредити целу галерију у два одељења. У прво да дођу страни радови од разних школа заједно, а у друго одељење чисто српски радови који би се имали поделити за сада у четири пододељења, па у прво: да дођу слике из Старе српске школе која је продужење карејске школе у Светој гори; (обухвата време од дванаестог па до петнаестог столећа); у друго: Приморска, која је

образована упливом суседне Италије (обухвата време од 15-г до 18-г столећа); у треће: Фрушкогорска коју су развили ученици из ондашње бечке академије (обухвата време од осамнаестог до половине деветнаестог столећа); у чврто: најновија, која се свакако разликује од остале три, али више шта не да се о њој рећи, почем је тек у своме зачетку.

Пошто би се у овај систем довеле све слике, онда би свака добила своју особиту нумеру, и после би се склопила књига где би биле у потпуној прегледности, да се не би морало сваком приликом казивати гледаоцима, што на послетку долази сувише досадно.

У Београду.

Стеван Тодоровић,
живописац.

НАСРТАЊА РИМСКИХ ПАПА

НА

СРПСКУ И ХРВАТСКУ ЦРКВУ.

У првој половини VII. в. Срби и Хрвати [1]) пређу из северних закарпатских крајева из тако зване Беле Србије и Беле Хрватске на балканско полуострово и густом масом заселе северо-западну чест његову, у којој су још од вајкада, као и у старој доњој Мизији и Тракији, живели Словени упоредо с Трако-илирским племенима. Срби заузму источну чест старе Илирије, или садању Србију, Босну, Херцеговину, Црну Гору и јужну Далмацију, а Хрвати поселе се на запад и заузму садању Далмацију, Истрију и Хрватску. [2]) Одмах по доласку свом на ново место, они по старању императора Иракнија, приме хриш-

[1]) Срби около 636, а Хрвати около 634.

[2]) Constant. Porph. de adm. imp. cap. XXXII, pag. 81. 82. in Corp. script. hist. Byzant. tom. XXIII. edit. Venet. Striter: tom. II. pag. 153. Границе српске, као што нам прича Костадин порфир. биле су следујуће: на северу река Сава, која је делила Србе од Хрвата, на западу, Срби су граничили с Далматинским Хрватима, и то горским ланцем који дели реку Врбас и Босну на две равне чести, и даље на југ такође ланцем где извиру река Врбас и Рама; одатле се граница пружала дувљанском пољаном к Иматском језеру, и од њега натраг к ушћу Цетиње; на југо-западу, пружало се Јадранско море, а на југо-истоку биле су горе, простирући се од Антивара до скадарског језера, река Дримац и језеро Плавно; на истоку Срби су граничили с Бугарима идући обалом Ибра и српске Мораве. (Шафарик. Славян.

ћанство од римских свештеника, који су нарочито за то изазвани били из Рима.[1]) Но римско духовенство, није у стању било обратити све Србе и Хрвате у хришћанску веру, јер многи из њих не разумевајући латинске проповеднике не хтедоше се крстити, и осташе по пређашњем идолопоклоници. Шта више и ти који су се крстили, почну се опет мало по мало враћати својим пређашњим обичајима, по томе што несу разумевали ни богослужење, нити пак проповед својих нових римских пастира. Таким начином, не гледајући на толике трудове римског духовенства, особито Јована равенског, архијепископа сплитског, после кратког времена хришћанства међу Србима и Хрватима са свим нестане.[2]) Папа Григорије VI. по молби Хрвата пошље по други пут свештенике да их крсте, и да утврде и власт папску над њима, но и тај други покушај не испадне за руком.[3]) Хрвати, обраћајући се

древ. нерев. Бодянскаго, том. 2. кн. 2. стр. 426. 427.) Границе Хрватске, као што прича Костадин, биле су: на југу — река Цетиња и вароши Лимоско и Ливно, на истоку — река Врбас, с варошима Јајцем и Бањом Луком, на северу — Драва, Куна, варош Албулом и река Арсија у Истрији, а на западу јадранско море. Одмах чим су Хрвати заселили те пределе, они се разделе на два кнештва — далматинско-хрватско и посавско-хрватско; последње налазило се у Панонији, и главна варош у њему био је Сисак. (Слав. др. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 4.) Осем хрватских кнежевина била је још и далматин. општина, коју су Хрвати тек после задобили. Она се састајала из следујућих вароши: Rausium (Рагуза), Aspalathum (Сплит), Terangurium (Трогир), Diadora (Задар, Jader), Arabe, (Роб), Becla et Opsara (осерv.) Const. Porph. de adm. imp. cap. XXIX. pag. 72. in Corp. kr. hist. Byzant. tom. XXIII. Venet.

[1]) Const. Porph. ibidem. cap. XXXI. XXXII. pag. 80—82.

[2]) Farlati Jllir. Sacr. tom. III. pag. 39—41.

[3]) Const. Porph de adm. imp. cap. XXX. pag. 78. in Corp. scr. his. Byzan. tom. XXIII. Jllir. Sacr. Farl. tom III. pag. 48.

к папи, са свим су о другом мислили. Њима је нужна била одбрана и помоћ, и они су држали да ће им папа у томе помоћи, па се за то и обрате к њему [1]). Кад је опасност прошла, они одмах забораве на папу и 867. год. заједно са Србима пошљу депутацију к императору Василију Маћедонцу и замоле га да им пошље свештенике који ће их крстити и научити вери Христовој, но не из Рима већ из Цариграда. Представници српски и хрватски примљени буду у Цариграду с радошћу: Василије одмах пошље у Србију свештенике и заповеди Хрватима да изберу себи кнеза из те фамилије, коју они највећма поштују и уважавају [2]).

Кад су грчки свештеници дошли у Далмацију и Србију, народ с радошћу пође за њима и крсти се. При првом крштењу примећавало се равнодушије, при последњем њега није могуће било приметити. За кратко време готово сва Србија и Хрватска просвете се светом учења Христова; за кратко време у њима

[1]) Около њега 789 г. Франки завладају Далмацијом и почну притешњавати Хрвате. Тако је то трајало до 825—830. г. т. ј. до кнеза Порила, који се около тог времена обрати папи за помоћ и подигне Хрвате против Франка. Jbid. et Einh. Vita karol. ap. Pertz 1, 451. види, Слав. Древ. Шаф. т. 2. к. 2. с. 9. 10.

[2]) Const. Porph. de adm. imp. cap. XXIX. pag. 72. in Corp. scr. his. Byzan. tom. XXIII. Const. Porph. in Vit. Bas. Maced. cap. LIX. pag. 134. тамо, tom VII. Georg. Cedr. tom II. pag. 576. 577. Zonar, tom. II. pag. 169. 170. Const. continuat. (scr. post. Theoph.) pag. 52. Stritter. tom. II. pag. 154. 398. 399. Farl. Jllir. Sacr. tom. III. pag. 57—59. Код Срба владао је у то време Мунтимир, а хрватским кнезом био је Сдеслав (види Слав. др. Шаф. т. 2. к. I. стр. 414. к. 2. стр. 16. 17.) Шафарик говори да су само Срби послали депутацију у Цариград к Василију маћ. и молили да им пошље свештенике; но Костадин порф. јасно говори, да је депутација праћена била и од Хрвата и од Срба. То исто говоре и други историци, н. пр. Штритер.

распрострањени буду обреди источне цркве, заведено богослужење на словенском језику, [1]) установљена јерархија, и назначене границе митрополијама и јерархији [2]).

Таким начином Срби и Хрвати сами се предаду у руке цариградском патријарху, и последњи имао је пуно право примити их себи и управљати свима црквама како хрватским тако и српским. Доиста, не само Срби и Хрвати, још пре него што су се и упознали с хришћанством, но и сами најжешћи противници његови — Нерећани добровољно су примали хришћанску веру од грчког свештенства. Шта је дакле тако вукло Словене илирске к Цариграду? За што се они тако једнодушно и у једно исто време окренуше к источној цркви? Разуме се, препорођај грчког господарења

[1]) Diocleat apud Schvandtn. III. pag. 480, види Мацијевског Pametnikè o dziejach Slovian. 1. pag. 117. Сл. др. Шаф. т. 2. стр. 17. (кн. 2.)

[2]) Диоклијски (Дукљански) свештеник (XII. в.) прича, да је уређење епархија и устава црквеног било дело дукљанског сабора. „Тада, говори он (кад се већ распространило хришћанство међу Словенима), по прозби кнезова, српског и хрватског, папа (т. је патријарх), и грчки император пошљу к њима епископе и мудре људе, и кнез их прими на далменском пољу (Dalminium, сад Думно или Дувно — поље у Херцег.) и сазове ту сав народ српски, на и те који су словенским језиком говорили и учине сабор: 8. дана већали су о закону божијем, о св. писму и о стању цркве, 4. дана о власти кнежевској, о банима жупанима и сатницима и о стању државном. Оснују епархије и границе њине... Српског или дукљанског епископа произведу за митрополита, и предаду му на руковање следујуће цркве. Antibarium (Антивар), Buduam (Будва), Ecaturum (Котор), Dolcignum, Scadram (Скадар) Drivastum (Polletum Sorbium) сопствена Србија, Bosnium (Босна), Tribunium (Травунија), Zaculmium (Захолмија), види Illir. Sacr. Farlati tom. III. pag. 58. 59,

на јадранском мору, политичка свеза Срба и Хрвата с Цариградом, — то су ти узроци од којих је зависило зближење Срба с Грцима. Може бити да је и сам Василије био Словенин или бар успитан међу Словенима (у ропству код Бугара), но свакојако лични аукторитет Василија имао је у то време велику вагу код илирских Словена. Благодарећи њему и грчко духовенство могло је чинити од Срба и Хрвата што је хтело; и оно се доиста показало у томе исто тако као и римско. Зна се, да су Грци гледали на друге народе као на варваре, дакле и илирски Словени потпадну по мудровању грчких попова под ту исту категорију, и све усиљавање своје употребе на то, да распростране међу њима Христову науку и богослужење на грчком језику. Но Срби и Хрвати, по својој урођеној тежњи к своме, по свом здравом смислу и по својој жељи, веровати само у то, што је за њих разумљиво, одлуче се од Грка, оставе цркву и попове грчке и заведу на ново своје пређашње идолослужење. Тек с појављењем Ћирила и Методија на балканском полуострву, почиње се распрострањавати хришћанство међу Словенима тако као што треба и тек њима испаде за руком да улију у срце Словена љубав к правословију, које је тако силно послужило не само религиозном но и политичком развићу њиховом.

I.

Другом половином IX. в. почиње се за све јужне Словене нови и божи живот духовног просвећења. Нови учитељи словенски св. Ћирил и Методије сво-

јим апостолским служењем повејаше на Словене новим духом и новим успесима у вери Христовој. Све што је промислу могуће било дати бољег и племенитијег, све је то улито било у њино срце и душу. Рођени од Словена и гајећи још од колевке у својим грудима тежњу к своме, они су у исто време свесни били тог посла за који су се примили. Под упливом њиним у IX. в. међу свима Словенима почиње се брзо распрострањавати хришћанство — хришћанство, основано на унутрашњим начелима народности и вере, која је за тим прелазила и у сами живот народни. Превод еванђелија на словенски језик био је први сигнал уједињености свију Словена; њиног моралног и духовног узвишења и политичког развића. Јединство то било је од велике важности за све Словене и имало је велики утицај и на религиозно-црквени живот Срба и Хрвата. Премда словенски апостоли нису сами лично проповедали Србима, Хрватима, и Нерећанима, но за то дух њин био је свагда с њима и дејствовао је на њих: где се еванђелије читало на словенском језику, тамо је био и дух Ћирила и Методија. Богослужење на словенском језику већ је уведено било у Бугарској, међу панонским Словенима, и у Моравији; не треба се дакле чудити што га и Срби и Хрвати заволеше, кад је њима до сада проповедано било слово божије таквим језиком, који они нису никада ни чули а камо ли разумевали. Може бити, да су Ћирил и Методије путујући из моравског царства у Рим и били у Хрватској (Ћирил је ишао тим путем само један пут, где је у Риму и умрьо, а Методије че-

тири пута, и то два пут у Рим и два пут из Рима у Моравију), но у Србију они несу свраћали. [1])

Уз Србе и Хрвате, који су већ прешли били на страну православија, придружи се — у то кратко време — и тако звана далматинска општина, где је богослужење свршавано било на латинском језику. Ми не знамо кад је се и из каквих побуђења и да ли још за живота сплитског архијепис. Ђорђа или после његове смрти 878 г. — Далмација отргла од папе и ступила у блиске односаје с аквилејским патријаром Валпертом, ревносним браниоцем источне црвве и цариградским патријаром Фотијом, но знамо само то, да је папа Јован VIII заповедио Далматинцима под страхом анатеме да се врате натраг у лоно римске црвве, и говорио им да се не боје да ће им Грци и Словени моћи у томе стати на пут [2]). Далматинци се на први мах успротиве и не послушају папу. Нови архијепископ њин Марин, будући рукоположен од аквилејског патријара Валперта, такође се није изнајпре саглашавао, но после кратког времена, они се предомисле и врате опет у лоно римске цркве.

[1]) Луцније и Дукљански летописац говоре, да су и Срби и Хрвати просвећени били Ћирилом и Методијем, (Farl. tom. III. p. 58, 59. Гиљфер. Письма стр. 70. и даље), но њима не треба веровати свагда. Можда су Ћир. и Мет. доиста проповедали слово божије и Србима и Хрватима, као што и Фарлати говори, но Далмација, где су они били, још није то исто што и Србија, па за то не треба веровати ни Фарлати, кад он, ослањајући се на горњу двојицу, говори да су Словенски апостоли доиста били у Србији и тамо проповедали слово божије. Illir. Sacr. Farl. tom. III. pag. 64.

[2]) Patr. cu s. compl. tom. CXXXVI. col. 846. 847. Joann, VIII epis. CCXXXIV. Illir. Sacr. Farl. tom. III. pag. 73. 77.

рекло, језик и предања, вукли су Далматинце више к Италији него ли к Словенима и они по самој природи ствари одлуче се од њих и пређу на страну запада.

Угледајући се на Далматинце[1]), Хрвати далматински такође, около тог доба, пређу на страну западне цркве. Хрватски кнез Бранимир, убивши пређе владајућег Сдеслава [2]), и видећи свој рђави положај, одмах чим ступи на владу, пошље ново-изабраног епи-

[1]) Не ће сувишно бити ако кажемо овде неколико речи и о далматинској општини. Ми већ знамо из каквих је вароши и острва она склопљена била и чиме се разликовала од хрватске. Општина та насељена је била грађанима, који су водили своје порекло од гордих Римљана и говорили језиком латинским или боље рећи талијанским. Главна варош у њој био је Сплит, у Римљана Spalatum. у Костад. багр. *Ἀσπαλάθον*, талијанци га сад зову Spalatro,. Њу је основао импер. Диоклицијан као замену старе вароши Солоне на ушћу јадранског мора. У Сплиту је седео архиепископ и митрополит далматински и одликовао се својом римском образованошћу и особитом преданошћу римском папи. Сплићани, бојећи се да се Словени не осиле, непрестано су били с њима у непријатељству и старали су се да распростране међу Словене римску образованост, латински језик и обреде латинске цркве. Борба та била је чисто религиозног карактера. Римске папе, желећи присаједииити хрват. цркву к римској, свагда су се најпре обраћали Далмацији и тамо тражили људе за свој посао. Треба истину рећи, Далматинци су имали здраво велики утицај на Словене, јер помоћу њиним папе су у многоме успевали, па најпосле покорили и саму Хрватску свом апостолском престолу: Словени се нису ни од куда могли надати такој несрећи као од Далматинаца и у томе уверава нас и сами расположај вароши у којима су они живели. Примечателно је то, што после покорења Хрватске папском престолу, Далматинци и сами не подозревајући, почињу се мало по мало словенизирати и прелазити на страну својих дојакошњих противника. Искључењем били су само: Сплит Трогир и Задар, који и дан данашњи не могу да се поправе и да дођу к себи....

[2]) Месеца Маја 879. Сл. др. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 18.

скопа нонског Тодосију [1]) к папи с молбом, да га овај прими заједно с народом хрватским у лоно римске цркве и под покровитељство блаженог Петра. Папа Јован VIII. разуме се обећа му то покровитељство. „Ми те примамо, писао је папа Бранимиру, с отачаском љубављу као вазљубљеног сина нашег, враћајућег се к престолу апостолском, у лоно матере твоје — св. римске цркве. Ми те примамо у своја наручја и ради смо да ти покровитељствујемо нашом апостолском влашћу, да би благодет и благослов Бога, св. апостола Петра и Павла и наш био с тобом и сачувао те од свију јавних и тајних злотвора твојих. На вазнесење господње, у време сјајне и величанствене службе, ми подижући руке к небу, над олтаром св. апостола Петра, благосиљамо и тебе и сав народ твој [2]).“ „Ми ти отварамо наше срце и примамо те у наручја своја, писао је папа нонском епископу Тодосију, — и саветујемо те, да не идеш странпутицом и да не иштеш благодети епископске против установа отачаских. Врати се с готовношћу у лоно апостолског престола, где су се и до тебе епископи учили медоистичућим догматима божаственог закона и добивали

---

[1]) Нона, по свој прилици — околина садашње Нине (на острву). на заливу пунтадурског канала (Слав. др. Шаф. т. 2 к. 2. стр. 31). После пресељења Хрвата у Далмацију, Нона је била главна варош у Хрватској, а после крштења Хрвата, у њој је живео и први архиепископ хрватски· Њему су дата била особита преимућства и право да може сазивати саборе. Сав диjецез нонски (хрватски) састојао се из 24. парохија, од којих, као што Фарлати говори, 14 биле су латинске а 10. источне вере. Illir. Sacr. tom. IV. p. 205. 206.

[2]) Joann. epist. CCXXIX. in Patr. compl. tom. CXXVI. col. 841. Illir. Sacr. Farl. tom. IV. pag. 207.

право вишег пастира; прими и ти епископско рукоположење од апостолског престола и од римске цркве, која је глава свима црквама, да би под влашћу блаженог Петра, и нашом могао боље и без страха управљати народом [1]." „Будући сте ви, писао је папа свом уважења достојном свештенству и свом народу хрватском, вазљубљена чеда наша, пожелели свом душом и свим срцем вашим вратити се натраг у лоно св. римске цркве, то се ми неисказано радујемо. Ми смо готови да вас примимо с отачаском љубављу у своја наручја, само ако ви до последтка будете чували своју жељу и обећање. А ми подижући руке к небу, препоручујемо вас нашим светим молитвама Богу и благосиљамо сваким благословом духовним [2]."

Одмах после тог Тодосије отиде у Рим, где га папа Јован на ново рукоположи и пошље заједно с писмом к Бранимиру. У писму папа саветује Бранимира да чува покорност апостолском престолу и да прими покровитељство и заштиту бл. апостола Петра, и да пошље у Рим своје људе ради коначног присаједињења хрватске цркве к римској [3]).

Не зна се да ли је Бранимир испунио жељу папи и послао у Рим своје посланике, но да је он себе рачунао сином римске цркве, — то је за цело. Шта је

[1]) Тамо.

[2]) Epist. CCXXX. in Patr. curs. compl. tom. CXXVI. col. 842. Illir Sacr. Farl. tom. IV. pag. 208.

[3]) Epist. CCCVII. in Patr. curs. compl. tom. CXXVI. col. 918. 919. Farl. tom. IV. p. 208. и 209. Посланица папе почиње се овако: „Превасходном мужу Бранимиру, славном Господару, изабраном сину нашем, свима, верном свештенству, поштованим судијама и свем народу хрватском желимо мира и благодети и т. д.

дакле народ о томе мислио, и да ли је то било дело само једног Бранимира и Тодосије? По свој прилици ће тако бити, јер Хрвати и после потчињења римском престолу сачували су све обреде источне цркве и служили службу божију на словенском језиком (глагољицом). Од тог времена, кад су они први пут чули проповед на свом језику, чинило се, као да их нико није могао одвратити на другу страну и одцепити од источне цркве; и они су доиста и после потчињења римском престолу остали заједно са Србима под влашћу цариград. патријарха и императора [1]). Проузроковатељи уније, Бранимир и Тодосије на брзо умру, и место Тодосија заузме Ђорђе, ревносни бранилац православија, а Бранимиру наследи (882. год.) Мунтимир или Мутимир, такође бранилац учења источне цркве. Папа Јован VIII. укоравајући Мунтимира за његову преданост Грцима саветовао га је, да се покори пастирском надзору нонског (моравског) епископа Методија, који ревносно проповедајући православије, признаваше у исто време и власт папе над собом, и више пути добијаше и благослов од њега [2]), — но узалуд. Под покровитељством кнезова хрватског и србског, у Хрватској и у Србији све се више укорењавало православије и словенско богослужење. Међу тим далматинско духовенство, под покровитељством Јована архиепис. сплитског, митрополита све Далмације (т. је. далматинске општине), примечавајући

[1]) Thomas Archid. у Schvandtn. III. pag. 538. види Истор. первого христ. церкви у слав. Мацієвскаго, у руском преводу. Варшава 1840. год.

[2]) Fejer. 1. p. 186. 196. види Мацијевског стр. 50.

особиту привезаност Словена к источној цркви и словенском богослужењу, почне настојавати на томе, да се у свима црквама словенским при богослужењу уведе латински језик. Противници словенског језика нађу многе мане и многе јеретичке мисли у литурђији словенској, које су тобож сметале Словенима да се спасу [1]). Словени пак, не желећи оставити драгоцено наслеђе светих апостола Ћирила и Методија, јуначки се одупру и почну бранити своју словенску службу. Но гоњење од Латина продужавало се и даље, особито у Хрватској, где се у то време догађале велике распре и свађе међу Словенима и независимим општинама, пола словенских, пола талијанских вароши далматинског приморја. У Хрватској црквена управа још није уређена била тако као што треба: може се по томе судити, какве су свађе морале бити при избору за епископа или свештеника Латина или Словенина; за богослужење, које је по настојавању латинских попова морало бити свршавано на латинском језику и по латинским обредима, — и против свега тога, Словени су свагда устајали и тражили да се служба божија свршава на словенском језику. За православије и словенску литурђију заступи се најпосле и Григорије, епископ главне сплитске вароши на хрватском или далматинском приморју — Ноне. Желећи са свим одцепити Хрвате од латинства и латинских попова, он се реши на последње средство: отргне се испод власти митрополита латинске вароши Сплита и почне смишљати о томе како би и остале

[1]) Farll. Illir. Sacr. tom. III. p. 86—91. Joann. X. epist. X. in Patr. curs. compl. tom. CXXXII. col. 808. 809. epist. IX. ibid. col. 808.

хрватске цркве ослободио испод власти Латина, што страшно озлоједи не само латинско но и хрватско духовенство. Сви нађу за нужно да се обрате к вишем јерархијском лицу за савет. Латини као већина, наговоре остале да ствар предаду на суд папи [1]). Томислав кнез хрватски и Мијаило кнез српски и Захолмски [2]) са својим великашима, Јован, архиепископ сплитски и млоги други далматински епископи, пошљу папи Јовану X. писмо и известе га о стању ствари, просећи у исто време да он реши ствар и да им пошље исповедање вере [3]).

Папа разуме и с радошћу прими такву понуду и одмах пошље легате своје: Јована Анконског и Лва Пренестанског у Србију, са следујућим подслађеним писмом[4]): „Божанским распоређењем свемогућег Бога, писао је папа свом народу српском и хрватском, кнезовима и старешинама, нама је поручено бринути се о свима црквама.... Саветујемо вам, избрана чеда наша, да успитавате своју децу још из малена и на књизи.... Јер коме би из вас, који би као и ви, будући избраним чедима римске прквe, мило било слати своје молитве к Богу на варварском или словенском

1) Тамо.

2) Тако назива папа Јован X. Мијаила у својој посланици. — Захулмије или Захолмје пружило се од Дубровника к северо-западу до р. Неретве, а одатле на север горама које деле Хрватску од Србије, за тим горским ланцем који пружа границу међу горњом Неретвом и Дравом па до Србије, а одатле на југ до Травуније. Слав. древ. Шафарика том. 2. књ. 1. стр. 434.

3) Jllir. Sacr. Farl. t. III. p. 92. epist. X. in Patr. curs. compl. tom. CXXXII. col. 809.

4) Farlati ton III. p. 92.

језику? ....[1]) Саветујемо вам да живите у љубави с нама и да у свему слушате и поступате тако, како вам наши послани к вама епископи кажу. Покоравајте им се: другојачије можете бити одлучени од нас .... Ми смо здраво огорчени били, писао је папа архијепископу Сплитском и другим епископима, кад чусмо, да се у вашој епархији завело такво учење, које ми не налазимо у светим књигама. Нек тога више не буде, да верни, забацујући учење еванђелско и апостолско, пристају к учењу Методија, ког нигде у св. књигама нема. Дакле молим вас, поправите све с нашим епископима и гледајте да се у словенским земљама [2]) врши богослужење по обичају римске цркве т. ј. на латинском језику, а не на туђем, јер је син дужан говорити и знати само то, чему га отац учи.... Ми ћемо се радовати ако Словени узму наше учење и ако достојно буду служили Богу. За оне, који немају праве вере важе ове речи св. писма: **проклатъ всакъ человѣкъ, творай дѣло Божїе съ небреженїемъ**; па за то се старајте и искорењавајте својим проповедањем све то, што може стати на пут спасењу верних, и вашем.

Из приведених речи папских види се, да је он гледао на св. Методија — тог ревносног учитеља православија, као на јеретика и да Словени не само да нису ништа добили од папе, већ су шта више нашли у њему страшну опозицију против свега тога што су

[1]) Epist. X. in Patrol. curs. compl. tom CXXXII. col. 809. Farl. tom. III. pag. 94. 95.

[2]) Под земљом папа подразумева овде сву Србију и Хрватску, а далматинску општину он назива њеним обичним именом — Далмација.

они тражили. Папа осуђујући Методија, осуђивао је тим и све оне, који су се њега држали. Но тражећи власти и покорности од Словена, он је наишао на страшну реакцију, па за то њему је неопходимо нужно било дејствовати — и дејствовати решително...

Папски легати, као што говори једно старо предање, дошавши у словенске земље с посланицом од римских првосвећеника, обиђу све вароши хрватске и српске, посете владаоце и једних и других, сазову у Сплиту сабор [1]) и отпочну седнице своје 925. год. Под председништвом легата сабор после дугог гласања и дебатовања реши, да се Словени одбију од тражења своје независности од папе и од свог словенског језика [2]). Осим тога решено буде да се сви епископи православни покоре сплитском митрополиту ког је сабор изабрао био за примаса све хрватске земље. [3]) За тим запрећено буде служити по црквама на словенском језику и установљени буду 10 канона којим се заповедало, да се ни један епископ ни хрватски ни српски не усуде у будуће постављати ма ког то било у звање свештенослужитеља, за ког знаду да зна словенски језик; и да и сами они не служе на том језику [4]).

---

[1]) Farl. tom. III. pag. 92. Pamietn. o dziejach pismienn i prav Slov. Aleks. Maciejovsk. 1. p. 117.

[2]) Farl. tom. III. p. 101.

[3]) Таквих решења било је много н. пр. ut episcopus Chroatorum sicut nos omnes nostrae ecclesiae metropolitanae subesse se sciat. Исто тако и II. III. IX. XII. Односно Митрополита сплитског види: Decr. I. apud. Farl. III. p. 96.

[4].) У саборним правилима налазимо само ово: „ut nullus episcopus nostrae provinciae“; но Фарл. објашњава то овако: „id est utriusque nostrae provinciae Spalatensis, et Diocletanae; num

Кад су акта саборна била скупљена и потписана, Григорије еписк. Нонски[1]) први устане против неправедног решења сплитског сабора. Он потражи од легата да му они дозволе тужити се папи, у име ког је све на сабору решавано било, и легати му то дозволе. Но Григорије није хтео сам да иде у Рим већ прати своје пуномоћнике који и поднесу жалбу папи Јовану XI. Папа саслушавши пуномоћнике Григоријеве сагласи се само на то, да се на ново прегледе границе епархија и да се реши питање о старешинству митрополита сплитског и архиепископа Нонског, који по случају том принуђени буду сами лично јавити се папи.[2]) Што се тиче других постановљења саборних, њих папа све до једног потврди, и заповеди да се удејствују[3]).

Гонећи и презирући све то што се звало словенским; латинско духовенство дође најпосле и до своје цели и готово са свим утврди латински језик у цркви хрватској. Но Срби нису хтели и да знаду за решења сплитског сабора и тврдо су чували свој словенски

---

ex utraque convenerant episcopi ad concilium“ tom III pag. 97 et. 99. not. 31. Ако се опоменемо само да је у Диоклеји била главна епископска столица српска, то морамо признати, да се установљења саборна односећа се к њој, односила и к свој Србији.

[1]) Farl. tom III. p. 97. Epist. Joann. XI. tom. CXXXII. col. 809. — Фарлати говори да је Григорије био здраво частољубив човек, но то није истина. Григорије је свестан био тога што је радио и њему није могуће било друкчије избавити Хрватску од папства већ идући тим путем којим је он пошао. Њему није било доста да се он лично узвиси већ и да присвоји сву Хрватску к себи. Тек тада би он и могао доћи до цели.

[2]) Тамо.

[3]) Epist. Joann. XI. in Patrol. curs. compl. tom CXXXII. col 809. Farl. tom. III. pag. 101. 102.

језик и своју веру. У осталом и само латинско духовенство, задовољавајући се на први мах својим успехом у Хрватској, није ни гледало на Србе. Србија била је здраво удаљена од њих и налазила се у таквом стању, да сплитски митрополит није имао ни времена ни воље да се брине о томе како ће утврдити своју власт над њом. Таким начином на млађану српску цркву готово сви заборавe, и она се и сама одели од Хрвата. Благодарећи тој забачености и неизвесности, на њу несу насртали никакви папски легати и она сачува у целости и чистоћи то учење, које је проповедима Ћирила и Методија посејано било.

После првог сплитског сабора, Срби раставши се с Римом, растану се и са својом браћом — Хрватима, и пођу са свим другим путем у историји. Сплитски сабор уништи њино унутрашње јединство и свечано осуди стремљење Хрвата оделити се од Рима и латинског митрополита, и прећи на страну православија. Свакп нови покушај у томе само их је већма потчињавао римском престолу и удаљавао од своје браће — Срба, с којима су они некада састављали једну политичку целину, један народ — српски.

Ми смо видели, да је папа Јован потврдио све то, што је на сплитском сабору решено било и позвао к себи у Рим сплитског митрополита и нонског епископа да реши који из њих двојице има право на првенство. Епископ Григорије врло је добро знао, шта може произићи из тога, ако се он покори митрополиту сплитском; он је знао, да Хрватска прелазећи у руке римском папи и његовом суфрагану и легату, мора примити и све обреде римске цркве, па за то се он и

успротиви решењу сплитског сабора. Папа, шаљући (927 г.) свог легата Мадалберта у Бугарску к Симеуну Бориславићу[1]), заповеди му, да сврати и у Хрватску и сазове тамо нови сабор и утврди све то што је решено било на првом сплитском сабору. Мадалберт, опростивши се с Бугарском и Петром Симоновићем, дође у Далмацију и одмах сазове нови сабор у Сплиту, 928. год. У присудству папског легата, епископа далматинског, Григорија Нонског и Томислава кнеза хрватског[2]) решено буде: 1., да се на ново потврде сва та решења, која је први сплитски сабор изрекао, 2, да се оснују три нове епископије на хрватском приморју (у Скрадини, Шишцу и Дувну) а 3., да се митрополит сплитски по ново утврди за примаса све општине далматинске и да сви и латински и словенски епископи дођу под његову непосредну управу[3]).

По доласку свом у Италију, Мадалберт преда папи Лву VI. (Јован је већ био умрьо) решења другог сплитског сабора и он их потврди. Митрополиту сплитском, за знак његове више власти над свом Далмацијом послан буде *палијум*, а Григ. Нонском и свима епископима далматинским и хрватским папа напише писмо у коме се заповедало, да они признаду Јована за свог митрополита, да га љубе као оца, да

[1]) Православный собесѣдник за 1856. год. кн. 8 и 9. отношенія нам къ болгарской цркви.

[2]) Примечателно то, што на том сабору није било ни једног српског епископа, односно српске цркве Мадалберт није имао никакве инштрукције од папе.

[3]) Види решења II. сплитског сабора in Illir. Sacr. Farl. t. III. p, 103. 104.

га слушају и ништа не предузимљу против његове воље, претећи им у исто време, да ће их ако се не покоре проклети и одлучити од цркве[1]).

Латинско духовенство строго је пазило да се словенски језик опет не увуче у хрватску цркву и гонило је те, који су се усуђивали распрострањавати такво, по њином мишљењу „богохулство." [2]) И доиста, док је у Хрватској свеже било предање о саборном запту, док је за савременике сплитског сабора страшна била анатема папска, дотле се у Хрватској није ни једна жива душа смела и заикнути о томе, да се латински језик избаци из цркве. Они су приморани били слушати службу божију на латинском језику, јер духовенство римско већ их је узело било у своје руке; а ког се оно један пут дочепа, тај нек не мисли да ће се жив ишчупати из њиних руку, а особито у та времена, кад је анатема папска страховита била не само за једну малу општину, као што је била Далмација, но и за најсилније државе европске. Хрвати у то време у политичком одношају несу имали готово никаквог значења. Њин кнез био је здраво слаб и немоћан, а у самој земљи хрватској догађали су се такви појави, који су је више разоравали и слабили него ли крепили и јачали. С поља њу су узнемиривали Бугари и други народи којих се она бојала више него и самог папе[3]).

После неколико десетака година хрватска црква опет се подигне, но за кратко време латинство на

[1]) Leon VI. epist. ab episcopos Dalmatica. Apud Ughelli. Italia sacr. tom. V p. 1421. in Patr. curs. compl. tom. CXXXII, col. 813 — 816. Види in Illir. sacr. Farl. tom. III. pag. 106.

[2]) Illir. Sacr. Farl. tom. III. pag. 106 — 110,

[3]) Славян. древ. Шаф. т. 2. к 2. стр. 19 — 21.

ново одржи победу, и православије остане само у тим општинама њеним, до којих римска пропаганда није могла доћи.

Млади нараштај у Хрватској, успитани у духу православија, почне тражити да се на ново уведе по црквама словенски језик и богослужење. Словенски пастири драговољно пристану уз њих и словенски језик за кратко време опет заведен буде по многим хрватским црквама. У половини XI. века обреди православне источне цркве и словенско богослужење распрострањено је било готово на свему далматинском приморју[1]). Бадава се усиљавао Јован IV. архиепископ сплитски да искорени заведени већ из давна обичај; словенско, богослужење нашло је било себи такве браниоце, какве латинско духовенство и у сну није видело. Кнез хрватски и архиепископ нонски[2]) јавно су покровитељствовали новом духу и пристали и сами уз омладину хрватску, која је тражила да се служба божија не служи више у Хрватској на латинском језику. Против aукторитета таквих силних људи, као што је био кнез и епископ нонски, латинском духовенству није могуће било ништа радити. Јединствено средство био је папа — и они се обрате

---

[1]) Illir. Sacr. Farl. tom. III. p. 125—128.

[2]) Епископ нонски опет добије самосталност, премда и мању него што је пре имао. Његовом округу присаједињене буду још две епископије — Београд и Книн. Граница пак нонске епархије простирала се до саме Драве. Осим тога Пётар Крешимир IV. био је у то време један из првих владалаца хрватских. Ступивши на престо 1050. год. он отме од Венецијанаца Далмацију и архиеп. сплитски заједно с еписк. рабским признаду га за свог господара. Он је основао и оне две епархије: Београдску и Книнску· Види Слав. др. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 24—26.

к њему.. Папа Никола II. одмах пошље у Далмацију свог легата Мајнарда с налогом да сазове сабор из епископа и реши на њему ту свађу о словенској литурђији тако, како би сва решења пређашњих сабора остала цела и невредима и у исто време да прокуне и самог писца њеног и да прогласи Методија јеретиком и схизматиком [1]).

Мајнард дође у Далмацију почетком 1059. год. У тој години сазван буде под његовим председништвом тако звани трећи сплитски сабор, на коме осим неких установљења решено буде прогласити св. Методија противником и опадачем католичке цркве и наредити, да се у будуће ни под каквим начином нико из епископа не усуди служити литурђију на словенском језику, већ на латинском или грчком и да нико из знајући словенски не постављан буде у сан свештенички. Папа Александар, не гледајући на то, што је пре њега Јован VIII. дозволио Медодију служити службу на словенском језику, потврди сва решења трећег сплитског сабора и изда заповест, да се све те цркве затворе и попечате у којима се и даље буде служило на словенском језику [2]). Тада, говори летописац далматински, наступи велика жалост и плач за све свештенство, јер им затворише цркве и прекратише обично богослужење [3]); — и то је доиста била велика жалост и несрећа за хрватску цркву.

[1]) Thom. archidiacon. Hist. Salon cap. XVI. Farl. tom. III. p. 128. 129. 132. Мацијевски 1. стр. 117 — Asseman. kal. IV. 378 — 387. Engel. II. 472. et sq. Сл. др. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 26.

[2]) Мацијевски 1. стр. 117. 118.

[3]) Види горе Thom. archidiacon cap. XVI.

Но из каквих побуђења кнез остави свој народ? За што бар он, који је једном већ почео био бранити словенску литурђију, изневери и себе и свој народ? Не може бити, да за њега није ништа значило то хоћели се у Хрватској служити на словенском или на латинском језику? И најпосле, за што он дозволи папи да затвори цркве, кад је пређе и сам устајао против тога? Ствар је у томе, што Крешимир IV. још док се није био отпочео сабор ступи у дружевне одношаје с сплитским митрополитом [1]) и по наговору његовом он остави народ и пређе на страну папе. Народ се истина бунио, но Крешимир чинио се свему томе глух и ништа није знао шта се око њега радило. Сви епископи и свештеници који су прешли били на страну народну нису хтели веровати, да је првосвештеник римски могао тако жестоко и неправедно осудити Методија и његову литурђију, будући се она у свему подудара с том, коју су и Грци на истоку употребљавали у својим црквама. Ту искрсне од некуд и неки Улфила, који почне доказивати Хрватима, да то није истина, да се и папа с тиме слаже што говоре легати. Сазван буде народни сабор и реше да пошљу папи посланике и замоле га да им дозволи служити литурђију на словенском језику. С том цели, Хрвати пошљу у Рим самог Улфилу. Но папа Александар II. одбаци тражење Хрвата и пошље Улфилу натраг у Хрватску с писмом к кнезу и сплитском митрополиту у коме им он заповедао, да пошљу у Рим два епископа, који ће

[1]) Може бити из узрока тога, што га је архиепис. сплитски признао већ за свог господара. Види на 93-ој страни (натраг) приметбу под (2).

у договору с римским престолом решити један пут ту ствар.[1]) Преварени у рачуну Улфила врати се натраг и да би утешио своје земљаке, пође на превару. Чим у Хрватску дође, он објави народу, да папа дозвољава служити на словенском језику и да ће и свима тим свештеницима, који су изгубили своја места, вратити опет парохије натраг, но да су они дужни по заповести папе, послати у Рим своја два посланика, да они преговоре с папом о тој ствари. Обрадовани Хрвати, пошљу по други пут у Рим Улфилу и Цеден, човека посве неспособног за те ствари, и замоле папу, да последњег посвети у епископа и да му дозволи служити литурђију на словенском језику и по источним обредима. На то папа одговори посланицима да он не може то учинити, будући и до њега нико из првосвештеника римских није дозвољавао служити литурђију на народном језику и каже им да не дирају у светињу донде, док он не пошље своје легате, који ће ту ствар извидети и њему саопштити[2]).

Куда се после тога део Улфила, наговоривши толика лажна обећања хрватском народу? Хитри Улфила умео се и ту наћи. Он наговори свог другара Цедеду да се назове епископом, рукоположеним од самог папе, — што Цедеда и учини. Држећи ваљда по својој плиткој памети, да га је папа подстрижући му браду (ми се овде држимо Томе архиђакона), тим самим произвео и за епископа, Цедеда одмах после повратка свог из Рима, почне раздавати благосове по

[1]) Thom. arch. hist. Salon. ecceles cap. XVI. Farl. tom. III. p. 132. 136. Мицијевски. 1. стр. 118.

[2]) Ibid. u str. 119.

хрватској и служити литурђију на словенском језику и по источним обредима [1]). Папа дознавши то од Лаврентија, митрополита сплитског [2]), пошље свог кардинала Јована краљу хрватском и свима епископима с писмом, у коме се строго запрећавало свима преиначавати то, што је на сплитским саборима већ решено и папама утврђено било [3]). 1064. г. кардинал Јован сазове у Далмацији нов сабор [4]) на ком објави определење римског престола и свечано анатемише Улфилу и Цедеду. Улфила, као главни проузроковатељ схизме Хрвата буде кажњен и затворен, у ком се стању и положају находио до самог ступљења на папски престо Григорија VII. После кратког времена и у самом Риму загрми анатема на словенску литурђију и на све оне који се држали ње у Хрватској а за тим још један пут се зачу грозни звук „анатема“ на сабору далматинских епископа (1065.) и Хрватска са свим клону духом и предаде се у руке папи [5])....

Коначно потчињење хрватске цркве римској, догодило се у време хрватског краља Звонимира. Друге године владе Славишине (1075. у Новембру месецу) Амик, предводитељ Нормана упадне у Хрватску, зароби Славишу и одведе га у Апулију. [6]) После њега

[1]) Aleks. Maciejovsk. 1. pag. 118. 119.
[2]) Лаврентије је био избран за митрополита још пређе легатом Мајнардом. Види Thom. arch. hist. Salon. eccles. cap. XV. Farl. tom. III. p. 131.
[3]) Thom. arch. ibid. cap. XVI. Illir. Sacr. Farl. tom. p. 133. 137.
[4]) Где су држане седнице тог сабора, — не зна се.
[5]) Види примедбу 3. Thom. arch. и Farl. — et. p. 138.
[6]) Славян. древ. Шаф. том. 2. кн. 2. стр. 26. Москва 1837. г.

ступи на владу Димитрије Звонимир (или Звинимир) пређашњи бан хрватски. Да би утврдио за собом власт и заштитио хрватску државу од немирних суседа, он по савету сплитског митроп. Лавра, замоли папу Глигорија VII. да му пошље знаке краљевског достојанства и да га благословом својим утврди на престо, а за тим да и њега и сав његов народ узме под заштиту и покровитељство римског престола. У след тога папа пошље Звснимиру свечано посланике и венча га на краљевство 9. Октомб. 1076. г. у цркви Св. Петра у старој Солони у присуству многобројног народа и великаша. Звонимир узевши и царске украсе од абата Хебизона, закуне се за себе и за све потомство, да ће свето испуњавати све то, што папа заповедио буде; да ће завести римокатолицизам и коначно истребити све народне обичаје [1]).

[1]) Thom. archidiac. hist. Salon. eccl. cap. XVI. Illir. Sacr. Farl. tom. III. pag. 145—148. Annal. Ba·. tom. XVII. pag. 439. 440. num. LXXV. LXXVIII. Заклетва Звонимира или боље речи одломак из ње, била је оваковог садржаја: „ја по божијој милости цар Хрватски и Далматински, добивши од тебе, владико Хебизоне, краљевске украсе — скиптар, заставу, дијадему и круну и названи тобом по влашћу и изволењу господина нашег папе Глигорија VII. у сплитском базилику св. Петра, у присудству свог клира и народа, крунисаним царем Хрватским и Далматинским, свечано се обећавам и кунем ти се: да ћу испунити све што захте твоја светост; кунем ти се, да ћу чувати веру апостолског престола и све што он заповеда и заповедио буде; да ћу бранити цркву, сабирати десетину, испуњавати све што се тиче цркве: старати се о епископима, ђаконима, ипођаконима и т. д. Кунем се и обећавам, да ћу сваке године на Ускрс давати св. апостолу Петру данак у 200. византијских монета.... Ја, Димитрије Звонимир, по милости божијој и апостолског престола цар Далматински и Хрватски, полажем заклетву и кунем се, да ћу од данас на свагда бити веран св. Петру, владици моме папи Глигорију VII. . и свима законим његовим наследницима,

За знак своје верности и преданости римском престолу, Звонимир одмах после венчања поклони римској цркви глигоријански манастир са свим покућством и украсима црквеним и са свима манастирским угађањима и поштовањима. У исто време он изјави своју жељу, да се манастир тај преобрати у гостионицу за легате римске које папа буде слао у Далмацију или у друге стране. [1])

Од тог доба хрватска црква, изузимајући две три општине далматинске, које су не гледајући на сва гоњења [2]) опет сачувале код себе православије и словенско богослужење, — дакле од тог доба хрватска црква оста на веки под управом римских папа и латинских попова [3]). — Довде је граница нашег иследјења о хрватској цркви, и ми се сад праштамо с њоме на веки....

II.

Ми смо се растали са Србима после првог сплитског сабора и видели, да су Срби од тог времена пре-

---

да не ћу учествовати ни речма ни делом у договорима против папе и његових легата; кунем се часно и верно управљати царством, које ми ти, Хебизоне, предајеш у руке по благослову апостолског престола и никада га не ћу отрћи од апостолског престола .... — На последак, заповедам, молим, налажем свима мојим наследницима да и они све ово испуњавају од речи до речи.«

[1]) Тамо.

[2]) Још и дан дањи у Далмацији налази се више од 100.000. православних.

[3]) За падењем православија пало је и хрватско царство. На крају XI. в. међусобице даду прилике Маџарима те се они умешају у дела хрватска а 1097. г. крал маџарски Коломан узме приморски Београд (сад Zara vecchia) престолницу хрватску и са свим уништи политичку самосталност Хрватске. Слав. древ. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 27. 28. Писма об исторіи серб. и бол. Гильфердинга стр. 231.

кратили сваке одношаје с Римом и оделили се готово са свим од Хрвата. У продужењу тог времена од првог сплитског сабора до коначног потчињења хрватске цркве римској, Србија већ је успела сродити се с православијем и спремити се на борбу с противницима њеним. Богата унутрашњим силама, она се сад шири и грана на све стране. Сав тај живот Срба у X. XI. и у првој четврти XII. в. усредсређен је био на југозападном брежуљку јадранског мора. Раса, Захолмје и Травунија губе већ свој значај и њино место заступа неизвесна до сада Диоклеја, тај крајњи југо-западни угао Србије, који у садашње време носи знаменито име Црна Гора. Диоклејска област (или Дукља, Зета), која до сада није имала никакве политичке самосталности, на један пут се подиже и постаје прва, међу свима осталим у српској земљи налазећима се областима. У њој се јавља нови велико-жупански род и покорава својим упливом, а може бити и непосредном влашћу својом суседне жупе: Травунију, Захолмје и најближе к Захолмју — Подгорје.[1]) Диоклеја бори се за независност српску и брани Србију од Бугара и Грка; Диоклеја прва подиже свој глас за уједињење народа српског; Диоклеја дуго носи названије државе по преимућству, и шта више по преимућству државе словенске, — земљом словенском. У њој живе сви велики жупани до Немање и први архиепископ земље српске. И на последак на њу, после кратког времена

---

[1]) Све се то налази на југу садање Херцеговине и Далмације, од Невесеља и Гацка до границе црногорске, до горе Кома; од Коноваља преко Камаре и Будве до Бара Diocl. apud. Lac. pag. 293 види Гиљферд. Письма объ ист. серб. и босн. стр. 238.

пре свију насрћу римски првосвећеници и легати. Примечателно је то, што папе после првог сплитског сабора нису готово ни обраћали пажњу на Србију и тек за Иновентија III. они почињу бушити по Србији и распростирати у њој римокатолицизам.

Желећи утврдити власт своју над српском црквом, папа Александар II. пошље 1062. год. митрополиту диоклејском Петру палијум, као први знак његове зависимости од римског престола. У писму свом, посланом том приликом Петру, папа одређује и дане у које треба носити палијум и потврђује Петра за митрополита [1]), даје му право да може носити крст, набраја цркве које њему припадају [2]), тражи да он покровитељствује латинским манастирима и на последак саветује га да живи тако, како ће моћи оправдати свој положај и достојанство свог високог сана.

Добивши од папе палијум, Петар је међу тим радио и даље по старом и ни у колико се није покоравао папском престолу. Кад га је 1078. г. Григорије VII.

---

[1]) Epist. XLVII. in Patr. etc. tom. CXLVI col. 1323. Annal. Bar tom. XVII. p. 234. 235. num. CXIV.—CXVII. Le Quien. Or. Chris. tom. II. col. 277. 278. Farl. tom. VII. p. 17. 18. Поменути историци а такође и Нил (види History of the Holy. Eastern. Church. vol. 1. p. 50.) и Паги (in Annal. Baron, tom. XVII. p. 233. 234.) на основу писма папе Александра к диоклејском митрополиту говоре, да је около тог времена (1062.) основана и митрополија диоклејска. Но то није могуће доказати, јер из тог истог писма види се, да се архијеп. диоклејски и пређе звао митрополитом. У осталом ни једно ни друго не говори ни за, ни против. Ако је веровати диоклејском свештенику, то српски или диоклејски епископ постављен је био за митрополита још у X. в. на дукљанском сабору. Коме ћемо сад да верујемо?!

[2]) Папа набраја следујуће цркве: Antibarium, Ecatarum, Suacium, Scodram, Drivastum, Polletum, Sorbium, Bosnium, Tribunium, Dulcignum.

позвао да дође у Рим заједно са његовим противником дубровничким митрополитом, Петар не испуни жељу папе, и тиме одржи своју независимост од Рима [1]). На жалост кнез српски Мијаило са свим је другојачији био. Старајући се да добије краљевски венац он приште од папе, да му он пошље знаке краљев. достојанства, и папа 1077. г. доиста пошље Мијаилу по легату свом краљевску круну и назове га не само краљем, но и својим вазљубљеним сином; будући једно без другог није могуће било и помислити [2]).

Имајући сад у рукама кнеза српског, зар није могуће било мислити да ће папа одржати своју власт у Србији и да ће исто тако као и у Хрватској мало по мало ишћушнути из цркве српско-словенски језик и заменити га латинским? Ко се може сумњати у то да српски владари, поступајући више пута као Мијаило несу искрено желели примити римску веру? Ми не ћемо да решавамо то питање, за што су српски кнежеви и краљеви по некад изјављивали своју преданост Риму, може бити да је то имало свој особити узрок, но за сада ћемо само то приметити, да такву жељу није могуће било остварити никаквим начином. Срби, као што већ знамо, примили су веру Христову од Грка и то баш у време, кад се већ почела делити римска црква од источне; дакле није могуће било и мислити, да ће они пристаги к римској цркви особито после проповеди Ћирила и Методија и пре-

[1]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 21.

[2] Georg. epist. XII. in Patr. curs. compl. tom. CXLVIII. col. 498. in Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 22. Neale's History of the Holy Eastern. Chursch. tom. 1. p. 70. Pejaeren. p. 127. Шаф. т. 2. к. 2. стр. 416.

вода еванђелија на словенски језик. Осем тога православна вера већ се била утврдила у Србији тако, да ју никаква сила није могла искоренити из српског срца. Но вратимо се к нашем предмету и погледајмо, како су у том одношају папе дејствовале.

На свршетку XII. в. у Србији владао је Стефан Немања I. 1149. г. он постане великим жупаном рашким [1]) а 1165, пошто заузме престо свог оца Теше, збаченог Мануилом Комненом, завлада и свима пределима српским не изузимајући нп Босне, а по смрти Мануила Комнена (1180. г.) он се са свим ослободи од Грка и завлада многим пределима њихним. Утврдивши своју политичку власт над свом Србијом Стефан Немања побрине се и о томе, како ће да распространи и православ. веру у Србији. Услед тога, он сазида многе манастире и цркве и почне гонити све јересе — учитеље, који су се затекли били у Србији још од старих времена (н. пр. Павликијани, Катари, Патарени или Богомили). [2]) Стефан је имао три сина: Стефана Вулкана и Рацка. Последњем здраво се допадне св. писмо и монашки живот, и он приликом једном остави тајно дом родитељски и пресели се на Атонску гору, где и пострижен буде под именом Саве. На Атону почели су се и први његовп подвизи. Родитељи чувши да им је син отишао у Св. Гору, баце се у бригу, но после кратког времена утеше се. Неколико

[1]) Сл. др. Шаф. т, 2. к. 1. стр. 431. 432.

[2]) Живот св. Саве рук. сол. библиот. № 201. Раић ч. II. стр. 338. Шаф. т. 2. к, 1. стр, 418. 419. Прибав. и твор. св. отц. за 1849. г. ч. 8. стр. 253. 254. Христ. чтен. 1848. г. стр. 259. Майковъ 215 216. Сьи стыи Сїмеѡнъ ѹтврьди православїє въ земли далматїє дакїи глемы̂ сьрль (сьрбль) и ереси потреби.

пута су они молили сина да им бар у гости дође, но Сава није се сагласавао, већ је шта више молио оца да остави владу па и сам да дође к њему да се Богу моле. [1]) Стефан сазове своје великаше, прочита им писмо сина и објави им своју намеру оставити владу. Не гледајући на сузе и умољавање својих поданика Стефан остави власт великог жупана (1195. г.) и преда управу над земљом свом старијем сину Стефану, а сам отиде у манастир св. Богородице — Студеницу, у своју задужбину, и ту се постриже и наречен буде Симеоном. [2]) После две године дана Стефан отиде на Атонску гору и 2. Новембра 1197. г. види се и са својим сином Савом. Најпре се они поселе у Ватопеду а за тим из ман. ватопедског пређу у Хиландар и ту Симеон проживи осам месеци и умре 13. Фебр. 1200. год. [3]).

Док се Симеон са сином својим Савом предавао посту и молитви, у Србији изроди се велика несрећа. Частољубиви Вукан помоћу Маџара отме од Сте-

---

[1]) „Молим те, писао је св. Сава оцу своме, у земаљском царству покретани апостолским духом, ти си просветио своје људе православијем, истребио си јереси, порушио си ђаволске богомоље и подигао цркве Богу. Сад ти остаје да испуниш речи Божијег сина, који је у еванђељу казао: аще кто хощетъ по мнѣ ити, да отвержется себе и возметъ кресть свой и по мнѣ градетъ. Прими мој савет и остави земаљско царство и богатство, иди путем смерности и весели се са мном у пустињи. Овде, дотерујући се постом и молитвом разумећеш шта је Бог. Ако не примиш мог савета, то онда не надај се, да ћемо се на овом свету видети.“

[2]) Живот св. Саве рукоп. сол. библ. № 201. Жена Стефанова Ана, такође се закалуђерила.

[3]) Рајић говори да је св. Симеон умрьо 1197. г. (част. II. стр. 341. и даље).

фана Далмацију и Дукљу и прогласи себе краљем. Да би утврдио своју власт у њима, Вулкан поиште покровитељства у папе Инокентија III. и обећа му преко својих пуномоћника (1198 г.) да ће признати власт Рима над собом и примити римо-католичку веру [1]) Инокентије једва дозна такву понуду Вулкана и 1199. год. пошље у Србију своје легате: Јована капелана и Симеона ипођакона с налогом, да сазову у Диоклеји сабор и ту уреде српску цркву по правилима и обичајима римске цркве; да исправе, истребе и искорене из Србије све што је рђаво и преко мере, и посаде то, што је полезно и честито [2]). Заједно с тим Инокентије пошље палијум архиеп. диоклејском и краљевски венац Вулкану. Осем тога напише и писмо не само Вулкану, његовој жени и архиеп. диоклејском, но и самом Стефану великом жупану, његовој жени, свима архиепископима и епископима, игумнима, свештенству и осталом клиру српске цркве [3]). У њима Инокентије назива првосвештеника римског викаријем самог Исуса Христа, који од њега и преко апостола Петра кнеза апостолског, добија потпуну и највишу власт, и који је постављен Иеусом Христом над народима и царствима за то, да по речма пророка руши и искорењује, зида и засађује.

---

[1]) Reg. Innocent. III. lib. 1. col. 481. 482. epist. DXXVI. in Patr. curs. compl. tom. CCXIV. Raynald. ann. 1199. num. LN. Annal. eccles. Bzov. tom. XIII. p. 40. num. XV. Farl. tom. VII. p. 27. 28.

[2]) Тамо.

[3]) Reg. Innocent. lib. II. col. 725—727. epist. CLXXVI. CLXXVIII. lib. 1. col. 482. epist. DXXVI. DXXVII. in Patr. tom. CCXIV. Raynald. ann. 1099. num. LV. LVI. Annal. Ecclesiast. Bzov. tom. XIII. p. 41. num. XV. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 31. 32. 33.

Но будући наместник Христа не може свуда сам да доспе, то он разашиље на све стране своје легате, да они у место њега врше посао. „Таквим начином“, продужава Инокентије, „видећи вашу искрену жељу покорити се матери вашој св. римској цркви и поштовати ју више свега после Бога, ми шаљемо к вама наше легате, и заповедамо вам овом нашом апостолском посланицом, да их примате исто тако, као што би и нас саме примали и слушате све то, што вам они заповедали буду“ [1]). У Диоклеји сви су с нестрпљењем очекивали папске легате и отпразновали њин долазак с највећом церемонијом [2]). Трећи дан по доласку њином [3]) отворен буде под њиним личним председништвом сабор, на који дођу и Вулкан с диоклејским митрополитом Јованом и свима епископима и свештенством митрополије диоклејске. Предлоге легата нико не одбаци и епископи не успротиве се томе што је на сабору већ решено било. Таким начином наређено буде [4]): да се у будуће духовенство не жени, да се заведе збор црквене десетине и да се за врховног судију у њему призна папа; духовенству заповеђено буде да обрије браду и бркове и т. д. [5]) У

[1]) Reg. Innoceut. lib. 1. col. 182. epist. DXXVIII. in Patr. curs. compl. tom. CCXIV.

[2] Illir. Sacr. Farl. tom. VII. pag. 29.

[3]) Reg. Innocent. lib. II. col. 725. 726. epist. CLXXVI. in Patr. tom. CCXIV. Raynald. ann. 1199. num. LV. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 31. 32.

[4]) На диоклејском сабору установљено ју било 12. канона. Они су наштампани in Reg. Inocent. lib. II. col. 727—729. види Patr. curs. compl. tom. CCXIV. Annal. ecclesiast. Bzov. tom. XIII. col. 41. 42. Illir. Sacr. Farlati tom. VII. p. 29. 30. Mansi. XXII. 703.

[5]) Canon. III. V. VII.

свима установљењима сабора, папска власт стајала је готово свагда на првом месту [1]). Но римска црква није се задовољавала само једним догматима, већ је проповедала и целу систему живота и унутрашњи установа државних, оснивајући се по највећма на разлици међу црквом и државом, и једино из решења саборни позивало се право на ту, тобож древну разлику светске и духовне власти [2]).

Решења диоклејског сабора буду потписана [3]) и испраћена папи у Рим заједно с папским легатима, с којима Вулкан пошље и писмо „најблаженијем и најсветијем оцу и владики Инокентију, великом првосвештенику св. римске цркве и васељенском папи.“ „Ми се обрадовасмо, писао је он, кад видесмо међу нама ваше легате, јер као што светлост сунца осветљава својим зрацима сву васељену, тако ће и наша црква осветљена бити њином светлошћу и спасителном проповеди. Сад ми доиста можемо рећи, да нас је походио „востокъ свыше (Лук. 1, 78.) Даље

---

1) Canon. II. V. VI.

2) Canon. VII.

3) На актима диоклејског сабора подписали су се следујући епископи:
Ego frater Joannes Domini Papae capellanus, apostolicae sedis legatus, subscripsi.
Ego frater Simon Domini Papae subdiaconus, apostolicae sedis legatus, subscripsi.
Ego Joannes Diocliensis et Antibarensis archiepiscopus subscripsi.
Ego Dominicus archipresbyter Arban. subscribsi.
Ego Petrus Scuarin episcopus subscribsi.
Ego Joannes Polatin. episcopus subscribsi.
Ego Dominicus Suacinens. episcop. subscibsi.
Ego Petrus Arvastinen. episcopus subscribsi.
Ego Natalis Dulcinen. episcopus subscribsi.
Ego Theodorus Sareanen. episcopus. subscribsi.

Вулкан поблагодари папи за то, што је он послао своје легате к њему и увери га да ће у будуће гледати да држи око себе такве људе, који су особитим вишим даровима од Бога обдарени и да ће их слушати и покоравати им се у свему. По примеру Вулкана, диоклејски митрополит у писму свом к најсветијем оцу, „васељенском папи“ поблагодари папи за палијум и обећа му се бити на веки верним и покорним сином и служитељем римског престола [1]). На писмо Инокентија одговори и Стефан Немања II. брат Вулкана [2]). Разуме се, да Стефан није могао одговорити папи друкчије, већ тако као што је и брат његов Вулкан. Не треба заборављати то, да је Инокентије узео био Вулкана под своје покровитељство и да је и сам Вулкан имао с друге стране силног савезника краља маџарског, који би на први позив папе ударио на Стефана и предао сву Србију у руке Вулкану. Из узрока тог и Стефан није могао радити то што је њему било воља. Држећи се политике својих противника, он као и брат његов Вулкан изјави своју покорност папи и назове га „великим првосвештеником и васељенским папом“ [3]). Међу тим Инокентије ви-

---

[1]) Reg. Innocent. lib. II. col. 727. epist. CLXXVIII. in Patr. curs. compl. tom. CCXIV. apud. Raynald. ann. 1199. num. LVI. Annal. ecclesiast. Bzov. tom. XIII. col. 40. num. XV. Illir. sacr. Farl tom. 7. pag. 31.

[2]) Reg. Innocent.... epist. CLXXVII. in Patr. (види [1]) Farlati. tom. VII. p. 33.

[3]) Посланица Стефана започиње се: Innocentio Dei gratia summo pontificio et universali papae Romanae Ecclesiae beatorum apostolorum Petri et Pauli, s. eadem gratia et sancta oratione vestra Magnus Supanus totius Serviae, salutem, tanquam patri suo spirituali.

деђи тврдоћу српског народа и привезаност његову обредима источне цркве, поручи краљу мацарском да се овај постара искоренити ту привезаност његову и приморати га покорити се римском престолу и диоклејском сабору [1]). 1203. год. папа пошље у Србију Колоцког епископа [2]) и заповеди му да на ново утврди договор с Вулканом о главенству папе, и брата његовог Стефана да разреши од заклетве, коју је он дао цариградском патријару па да и њега прими у лоно римске цркве. У писмима даним колоцкому епископу да их овај преда Вулкану, Стефану Немањи и свима епископима српске земље, папа доказује свима своју власт и главенство и убеђава Србе да се покоре римском престолу [3]). Шаљући 1204. г. свог кардинала у Бугарску, Инокентије му поручи, да сврати и у Србију и искорени у њој православије [4]). После неколико месеци он замоли мацарског краља, да склони великог жупана на своју страну и да га потчини римском престолу од ког ће и круну добити [5]). Дакле не треба се чудити што се при таквом настојавању Инокентија католицизам распрострьо био не само у пределима Вулкана, но и у онима где је

---

[1]) Reg. Innocent. lib. VI. epist. VIII. in Patrol. curs. compl. tom. CCXV. Raynald. ann. 1202. num. IX.

[2]) Reg. Innocent. lib. VI. col. 29. epist. XXV. in Patr. curs. compl tom. CCXV. Raynald ann. 1203. num. XIX. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. pag. 33.

[3]) Reg. Innocent. lib. VI. col. 28. epist. XXIV. in Patr. curs. compl. tom. CCXV. Raynald. Farlati, види приметбу ([2]).

[4]) Reg. Innocent. lib. VII. col. 297. 298. epist. XIV. in Patr. curs. compl. tom. CCXV. Raynald. ann. 1204. nun. XLV.

[5]) Reg. Innocent. lib. VII. col. 410—412. epist. CXXVI. in Patr. curs. compl. tom. CCXV.

Стефан Немања владао и што је на многим местима на место словенског богослужења заведено било латинско [1]). Вулкан се и после тога непрестано свађао с братом око власти и тиме још већма слабио Србију како у црквеном тако и у политичном одношају. Стефан, видећи опасност не само за себе но и за православије, реши се на то, да дозове брата из Атонске горе, не би ли му он што помогао. Он напише Сави писмо (1208. г.) и замоли га, да донесе мошти оца у Србију. „По одласку вашем“, писао је Стефан, земља наша оскврни се безакоњима нашим, обли се крвљу и опљачкаше је туђини, противници нас надвладаше и због узајамне мржње наше, почеше нам се смејати и највећи злотвори наши. Можда ће свемогући Бог вашим светим молитвама и вашим присутством смиловати се на нас, и излити своје милосрђе над нама, скупити нас овако растркане опет у једно и посрамити наше противнике. О вазљубљени и срцу и души мојој, оче свети, послушај глас плача мог и не презири уздисаје роба и брата твог“! [2]).

Зар је св. Сава могао равнодушно гледати на такво поругање братовљево и вере православне? Бивши већ у то време архимандритом [3]) он одмах чим добије писмо од Стефана узме са собом мошти оца и пође у Србију праћен многим иноцима и калуђерима атонским. Сјајним дочеком прими свештенство српско

---

[1]) Живот Св. Саве, рукопис сол. библ. № 201.

[2]) Тамо.

[3]) За јеромонака св. Сава произведен је био у манастиру Хиландару епископом ериским Николајем, а за архимандрита у Солуну, митрополитом Констанцијем. Види приб. к творенію св. Отц. 1849. 7. 8. стр. 281.

остатке св. краља и метне их у мермерну гробницу студеничку. На дан памети преподобног Симеона, у време службе божије, св. Сава својим искреним и светим молитвама испроси од Господа истечење мира из остатака Симеонових и каже поучење народу прилично за тај дан. Реч Савина тронула је све стојеће у цркви слушаоце и узбудила у њима искрено раскајање у свему томе што су они до сада чинили против воље и заповести божије. Узевши по жељи брата управу над манастиром студеничким, Сава с особитом ревношћу почне радити о томе, да утврди у Србији православну веру, која је латинским духовенством готово са свим искорењена била. Путујући по свима странама своје миле отаџбине, он је свуда где год је долазио, проповедао слово божије, учио народ православној вери и одвраћао га од учења западне цркве, искорењивао јереси, уводио црквени устав и поредак у служењу и на последак подизао многе цркве и манастире. Колико је Вулкан привезан био к папи, толико више Сава својим саветима и паметним разлозима подејствује на њега те се он помири са својим братом Стефаном[1]). Вулкан на брзо умре и сва власт пређе опет у руке Стефану. Чинило се као да опасности више није било за Србију и Сава опет се врати на Атонску гору, да се тамо испашта и Богу моли. Спремајући се да пође на пут, он се опрости са Стефаном овим речима: „ако да Бог, ја ћу опет к вама доћи“ [2]), и доиста божија воља би, да се

[1]) Живот св. Саве, рук. сол. библ. № 201
[2]) Живот св. Саве. рик. сол. библ. № 21

он опет врати у Србију и са свим утврди православну веру у њој.

За време свог кратког бављења у Србији Сава није могао са свим искоренити латинство у њој и завести по свима црквама обреде и богослужење источне цркве а по одласку његовом и то што је он успео био урадити, уништено буде латинским духовенством и Србија опет потпадне под власт римског папе. У то време крсташки војници уђу у Цариград и поставе на престо византијски латинског императора. Нови латински патријарх и император гледали су само како ће завладати Србијом и утврдити власт папску у њој, што Стефана тако плашљива здраво у бригу баци и он, да би се избавио беде, ожени се унуком венецијанског дужда Дондоле[1]), која и наговори Стефана те он ступи у блиске одношаје с папом. По наговору дакле жене, Стефан пошље 1220. год. епископа Методија к папи Хонорију III. с писмом и замоли папу, да му пошље императорску круну и благосов на царство, обећавајући се у исто време „као син римске цркве“ да ће испунити све то што он узахте [2]). Хонорије одма испуни молбу Стефана и тиме га обвеже покорити се римском престолу [3]). Видећи

[1]) Andr. Dondollo in Chron. ab. ann. 1217. in Illir. sacr. Farl. tom. VII. p. 34. Истор. Срб. Майкова стр. 226. 227.

[2]) Honor. III. lib. IV. epist. 681. apud. Raynald. ann. 1220. num. XXXVII. Thom. archidiacon. Hist. salon. eccl. cap. XXVI. Farl. tom. VII. p. 33. 34. Le Quien. Ar. Christ. tom. II. col. 318—320. Житије св Симеона писано Доминијаном, рук. л. 307. види. Сл. др. Шаф. т. 2. к. 1. стр. 419.

[3]) У осталом потчињење то није имало никакве важности, јер Стефан опет пређе на страну православија.

своју погрешку, Стефан се одмах покаје и напише писмо брату свом Сави да што пре дође у Србију и утврди у њој пређашњу веру и поредак. Св. Сава, налазећи се у то време по делима манастирским у Никеји, исприча императору грчком Тодору Ласкарису и патријару Герману о свему што се у Србији догодило и замоли их да пошљу к Стефану једног архијепископа, који ће све то моћи поправити и у ред довести. Император и патријар изберу самог Саву за тај посао и он посвећен буде за архијепископа српског 1222. год. [1]). Из уважења к Сави епископима српским дато буде право да у будуће сами посвећују себи архијепископе [2]). Из Никеје св. Сава врати се опет на Атонску гору, узме са собом неколико калуђера и црквених — богослужебних књига, одправи се на пут и дође у Србију. У Србији он застане брата свог Стефана у највећој болести, а цркву у најгорем стању, па да би што пре отпочео преустројство у њој, он оснује прву своју архиепископску столицу у **Ужицу**, — том уважења достојном месту за Србе. Одатле се и почињу његови апостолски труди и његово ревносно служење православију и српском народу.

Будући је распрострањење римокатолицизма зависило највише од тога, што у њој није било право-

1) Фарлати говори да је св. Сава посвећен био за архијеп. латинским патријархом у Цариграду (tom. VII. p. 34. 35.) Лакен говори да је Сава добио шта више и патријаршка права за учешће његово при сједињењу српске цркве с римском, — но то је чиста лаж.

2) Да је Сава добио особита права за српску цркву сведоче и многи латински писци. Acta sanct. Bolland. Jun. XIV. p. 980. Assem. Calend. eccles. un. tom. VI. p. 43. Досит. о патр. јерусал. т. 2. с. 817. Види Приб. к твор. св. оц. 1849. г.

славних пастира и епископа, то св. Сава одмах по доласку свом постави на место латинских своје епископе и свештенике [1]). Светитељ заповеди свима њима да уче народ православној вери, а сам сваког празника почне говорити проповед и поучења народу. Кад је освећена била у Жичи црква Вазнесенска, Сава, да би предао заборавности римокатоличко венчање, крунише на ново брата свог венцем, добивеним од грчког императора, за тим га помаже св. миром и огрне порфиром [2]). Од тог доба Стефан Немања II. звао се „првовенчани краљ српски.“ Други дан после венчања, Сава сазове све епископе, начелнике и прост народ и почне им говорити следујуће. „Ја сам, говорио је Сава, дошао да вам преподам истину веру христову и да вас просветим вером православном, отворите дакле срца ваша и не сакривајте јереси ваше.“ Ми ћемо да верујемо тако, одговоре му на то сви, како нас ти учио будеш. Отпочне се литурђија, после еванђеља Сава изађе на средину цркве и почне читати Никео-цариградски символ вере полако и разговетно, све члан за чланом а за

---

1) Ради утврђења православне вере и ради бољег надгледања за црквена дела, св. Сава раздели целу Србију на 12. епархија. Епархије по већој части називале су се по именима манастира, а не вароши с тога, што су епископи по манастирима живели. Како су се звале те епархије види у Гласнику „Живот св. Саве“ свес. 8. стр. 185. (примедба под [1]) за 1856. г.

2) Живот св. Саве. рукопис сол. библ. № 201. Or. Christ. Le. Quien. tom. II. col. 319. 320. Far. tom. VII. p. 35. Neale's History of the Holy East. Нил се овако изражава о томе, да је Сава својим духовним значенем осветио и светску власт; He (Стефан) vas crovned king by his brother s. Sava, first Archbishop of Uschize and all Servia, and thenceforvard Church and state acted together in the happiest union. (Издање лондонско 1850. год).

њим и сви налазећи се у цркви, почињући од краља, па до последњег подајника његова. Тако се то трипута чинило, и као што ће се мислим сваки сетити, читање то управљено је било против римске цркве и њеног учења [1]). Други и трећи дан Сава опет сазове народ у Жичу, и свима да настављење и упутство у вери, а те који су исповедили своју јерес и покајали се, — на ново крсти; римокатолике пак помаже само св. миром и заповеди им да очитају символ Никео-цариградски. Пошто и то свршено буде, Сава обиђе многе пределе српске и уништи у њима заоставше латинство и обреде западне цркве, а место њих утврди православије и словенско богослужење. По примеру Саве пођу и други пастири српски тим истим путем и таким начином православна вера мало по мало са свим се утврди у Србији. Земља се српска подмлади и засија новим духом и животом... Видећи такво напредовање православија, св. Сава остави престо светитељски и постави на место своје за архиепископа Арсенија „мужа праведног, незлобивог и Бога бојећег се“, а сам опет отиде у Свету гору [2]). Наследници Стефана [3]) првовенчаног и св. Саве продуже

[1]) Осим символа, св. Сава читао је и исповедања саборна и св. отаца: о иконама о св. крсту и о тајинствима. Исповед та управљена је била против павликијанске јереси, која се у то време у Србији појавила била. Живот св. Саве рук. сол. б. № 201.

[2]) Св. Сава умрьо је у Бугарској (1237. г.) Тело његово пренео је у Србију Владисав.

[3]) Стефан Немања II. умрьо је 1230. г. на сами дан Ускрса. Сава круннше старијег сина његовог Радослава — Немањића III. но кад се против њега многи побуне и науме да га збаце с престола, Сава венча на његово место млађег сина Стефанова Владисава — Немањића IV. За Владисавом била је удата кћи Јована I. Асена, цара бугарског.

започето дело, и православна Србија готово до самог свршетка XIII. в. била је спокојна од римских папа и њиног насртања на српску православну цркву. Но остављајући на миру српску цркву или боље рећи архиепископију св. Саве, папе несу упуштале из очију друге пределе српске и старали су се да бар у њима распростране своје учење и своју власт. Земља српска била је доста велика и делила се на неколико малих кнежевина или жупанија, које су по некад добијале и своју самосталну управу и свог оделитог владаоца. Такве независне жупаније биле су: Захолмска Травунска и Дукљанска. У XIII. в. прво место међу српским жупама заузимала је Босна, и у њој папе почну пропагандирати и распрострањавати своје догмате и своју апостолску власт. На њу они обрате своју највећу пажњу, и она једна плати за сву осталу Србију...

III.

Босна, као што рекосмо, била је саставни део некадашње српске државе и зависела је готово у свему од српских краљева и царева. Управо рећи, она се није ни у чему разликовала од других предела српских јер и у њој, као и у осталима, били су једни исти обичаји и предања, један језик и једно словенско порекло. Шта више, она је тешње скопчана била са Србијом него ли и Хлум, Травунија, Неретва и Дукља тако, да Костадин Порфирогенит набрајајући пределе српске, није нашао за нужно да и њу упомиње оделито, држећи да би то било излишно. Истина, она се често и делила од Србије и имала своју самосталну управу и свој самостални политички живот, но и то на врло

кратко време. По већој части она или је била под влашћу српских краљева или су је Маџари себи присвајали, доцније на последак са свим је потпала под власт турских султана, као и друге српске земље.

Непостојанство то у политичком одношају с једне и географички положај Босне с друге стране, принуђавао је босанске банове лицемерити пред црквом и вером и прелазити често на страну папе и папског учења. Из узрока тога владаоци босански почињући од Кулина, принуђени су били покоравати се власти папској а каткад и јавно помагати му својом влашћу. Но римокатолицизам свагда је наилазио на силну опозицију са стране православија, а особито патаренске или богомилске јереси, које су се по већој части држали и сами владаоци босански. Оснивајући се на социјалним начелима — вере и народности, она је у моралном одношају била свагда снажнија не само од католицизма но и од православија. Из узрока тог и папе, покоравајући Босну свом престолу, свагда су заједно с православијем искорењавали и патаренску јерес, да би само тиме нашли предлог умешати се и у дела православне цркве босанске. У XIII. в. патаренска јерес тако се била распространила, да није било готово ни једног места у Босни, где ње не би било. Случај тај дао је повод латинском духовенству да се прими свог одавно већ замишљеног посла, и доминиканци и францишканци изађу на проповед и почну обраћати јеретике у римокатоличку веру, подразумевајући под тим именом не само једне патарене но и православне.

Около 1170. г. босанским баном био је знаменити Кулин. Говоре, да се он држао богомилске јереси и да

је за то, по наговору Вулкана, папом (Инокентијем III.) осуђен био[1]). 1202. г. папа пошље у Босну свог легата Јована Капелана, тог истог, који је 1199. г. на диоклејском (дукљанском) сабору био, с налогом, да тамо удејствује решења реченог сабора. Кулин одмах се назове римокатоликом и почне се клети Јовану и за себе и за своје подајнике, да они у свему слушају папску заповест и признају над собом власт папе[2]). Пример Кулина окужи и друге, изузимајући једне православне, који су се тврдо одупрли били против нападања папског легата. Јован видећи да му није могуће испунити вољу папе и натерати сву Босну да прими решења диоклејског сабора, обрати се за помоћ маџарском краљу Хенрику и замоли га, да он примора бошњаке покорити се папи и његовој светој вољи[3]). Хенрик као верни син римске цркве, заповеди Кулину, да одмах натера све своје подајнике да се покоре папи и приме римску веру. Кулин, признавши још 1197. год. власт Маџарског краља над собом, није се смео противити захтевању Хенрикову. Премда је истина доста тешко било искоренити православије и патаренску јерес у Босни, но било је људи који су готови били на све, само кад је то ишло њима у рачун. Из узрока тога католицизам при Хонорију III. већ се прилично био распространио тако да је папски легат Аконције имао већ коме доћи у

[1]) Reg. Innocent. III. lib. II. col. 725. 726. epist. CLXXVI. in Patr. curs. compl. tom. CCXIV. Raynald. ann. 1199. num. LV. Farl. tom. VII. p. 31. 32. Annal. eccles. Bzov. tom. XII. p. 39.

[2]) Raynald. ann. 1202. num. XIII. XXIV. Farl. tom. IV. p. 44. 45.

[3]) Reg. Innocent. lib. VI. col. 240. epist. CCXII. in Patr. curs. compl. tom. CCXV. Raynald. ann. 1202. num. VIII. Farl. tom. IV. p. 46.

Босну[1]). За тим почну долазити и друге верне слуге папске и опитни људи запада н. пр. Хугрин, који по наговору маџарског краља а на позив Аконција, дође такође у Босну да помогне латинском духовенству распрострањавати римску веру и обреде њене[2]). Наследници Кулина морали су бити таки исти лицемери као и Кулин и сваком приликом готови су били с једне стране изјављивати своју покорност папи а с друге помагати православију и патаренској јереси, да би се само одржали на влади. Но лицемерност та била је од велике несреће за православну Босну. Аконције и Хугрин видећи да босанска властела равнодушно гледа на све што се ово ње ради, уграбе прилику и приону за посао мало боље и озбиљније него што су то до сада чинили. После три године дана свог ревносног труда они пошљу папи повољно извешће о стању латинске вере у Босни, за што их папа похвали и опуномоћи својом апостолском влашћу да обраћају бошњаке у католичку веру не само проповедима својим но и крстом и сабљом, — како се кад узможе[3]). Наследник Хонорија Григорије IX. пошље Хугрину (1227) још неколико доминиканаца и јермита[4]) да би му лакше било обраћати неверне и схизматике, као што је папа називао све православне патарене у Босни,

[1]) Аконције је дошао у Босну 1220. г. Thom. archidiacon. cap. XXVII. Farlati. tom. IV. p. 47.

[2]) Ibid. краљ маџарски да право Хугрину да може владати свима онима земљама у којима успе распространити католицизам, а Хонорије потврди ту повељу Хугрина Honor. III. lib. VII. epist. 398. apud. Raynald. ad ann. 1225. num. XXI.

[3]) Honor III. lib. VII. epist. 328. apud. Raynald. ad ann. 1225. num. XXI. Illir. sacr. Farl. tom. IV. pag. 48.

[4]) Illir. sacr. Farl. tom. IV. pag. 48.

Хугрин видећи да се бан Себислав не решава примити католичку веру, науми да натера Себислава силом на то и узме му сина као таоца да га чува донде док отац не испуни жељу папе. Не зна се да ли је Себислав доиста послушао Хугрина, но после кратког времена, папа заповеди доминиканцима, да врате Себиславу сина натраг, а маџарском краљу поручи да се у будуће он о њему стара [1]). Може бити папа се задовољава и тиме, што Себислав није сметао латинском духовенску у њином раду и што је дозволио поставити на епископску катедру латињанина кардинала Јакова, легата римског престола у Маџарској, па му за то и вратио сина [2]), јер другојачије папа не би писао Себиславу: „да он живи међу јеретицима и схизматицима као цвеће међу трњем и коровом, и да га он с обојим рукама прима под покровитељсто св. Петра“ [1]); — тога дакле не би било, да је Себислав доиста остао веран православију и да се није здружио с папом. Одмах после тога основана буде и катедра епископа римског у Босни. Где је она била, — то се не зна, но по свој прилици на граници Босне и Маџарске, јер је понајвише у тим местима дејствовало латинско духовенство! тамо су им биле и њине цркве и манастири, па су тамо морали и они сами жи-

[1]) Annal. ecclesiast. Bzov. tom. XIII. pag. 430. num. XIV.

[2]) Gregor. lib. VII. epist. 164. apud. Raynald. ann. 1233. num. LVI. Farlat. tom. IV. p. 48.

[3]) Gregor. lib. X. epist. 183. apud. Raynald. ann. 1236. num. LXVII. Farl. tom. IV. p. 49. У писму свом од 1239. г. папа Глигорије благодари маџарском краљу за његову верност римском престолу и моли га да још неколико проповедника пошље у Босну. Annal eccl. Bzov. tom. XIII. p. 486. num. XI. Gregor. lib. XIII epist. 176. apud. Raynald. ann. 1239. LXIX.

вети. Осим тога, одатле им је било боље бранити се и од противника, јер су им Мацари могли свагда у помоћ доћи[1]). За нову епископску катедру, папа изабере Јована Тевтонског, човека образованог и од добре фамилије. Он је дуго време био при двору римском и тамо се прославио својим проповедништвом и даровитошћу[2]). За знак свог особитог благовољења, папа пошље Јовапу млоге поклоне и писмо, у коме га саветовао да се стара највише о томе, да прослави римску цркву и њено учење; а доминиканцима заповеди да помажу свом новом епископу и да се свагда налазе око њега[3]). Избор није могао бити бољи од тога, што га папа учини. Јован се с особитом ревношћу трудио да испуни жељу папе и он успе у томе тако, да је римска вера за кратко време, обухватила била готово сву Босну[4]). Но при свем том, латинско духовенство, непрестано је наилазило на страшне препоне са стране православног босанског духовенства, тако да је најпосле принуђено било обратити се папи Инокентију IV. за помоћ. Озлојеђени папа, поручи краљу мацарском и архијепископу колоцком Венедикту да што пре истребе православије у Босни, услед чега Бела, краљ мацарски удари с војском на јеретике и православне бошњаке и с не чувеном жестокошћу и тиранством поапси и пошље оковане

---

[1]) Illir. sacr. Farl. tom. IV. p. 55.

[2]) Gregor. lib. XII. epist. 53. apud Raynald. ann. 1238. num. LIV. Annal. eccl. Bzov. tom. XIII. col. 472. num. V. Farlati. tom. IV. pag. 50. 51

[3]) Raynald. ann. 1238. num. LV. Farl. tom. IV. p. 53. 54.

[4]) Annal. ecclesiast. Bzov. tom. XIII. pag. 472. 473. num. V. Illir. sacr. Farl. tom. IV. p. 51, 52,

на робију све оне који се не покоре и не приме римску веру[1]). Венедикт пак у то исто време састави план светог рата против бошњака и опрости грехове свима онима, који пођу на њих. Кад је план поднесен био папи на размотрење, он одмах изјави своју жељу да се што скорије удејствује и похвали Венедикта за тако свето дело. 1245. г. Бела IV. пошље под предводитељством Котромана своју војску против бана. који разбивши бошњаке сам седне на престо босански. То је био црни дан за патарене и православне, јер њима је сад остављено било на вољу да бирају једно из двога: или да се одреку своје вере и својих старих обичаја и традиција или да беже из земље док су још живи и цели били. Краљеви маџарски после победе одржане над бошњацима, распоређавали су несрећном Босном тако као што су хтели, давали је ономе коме су хтели. Јелисавета мати краља маџарског Владисава III. бивша управитељицом Босне, натеривала је силом житеље да приме римску веру. Она шта више изда у договору с папом Николајем III. особити указ (едикт) за то, и почне свим силама старати се да искорени православије у Босни. Но распра у Србији, догодивша се међу сином и великим Урошем I. принуди Јелисавету да остави извршење свог плана за други пут[2]).

Урош I. велики имао је два сина Драгутина и Милутина. Првом, рођеном од Катарине кћери Стефана V. краља маџарског, он обећа престо још за живота, но после кратког времена предомисли се и на-

---

[1]) Raynald. ann. 1241. num. LXX Farl. tom. IV. pag. 53. 54.
[2]) Haynald. ann. 1280. num. IX. Farl. tom. IV. p. 51.

значи за наследника свог другог сина Милутина, као способнијег. Драгутин видећи да отац не испуњава своје обећање дозове у помоћ Маџаре, који разбију Уроша и принуде га да се затвори у Драчу (Дураце), где и умре 1272. г. После смрти очеве, Драгутин ступи на престо, но царовање његово није дуго трајало. Мати његова Јелена[1]) и архијепископ Сава II. доведу Драгутина својим речима до тога, да се он покаје за учињену увреду оцу и преда власт своме брату Милутину. Таким начином 1275. г. ступи на престо српски Стефан Урош III. Милутин. Драгутин пређе у Мачву и Срем и тамо се стани[2]). То је био тај узрок због ког је Јелисавета престала била гонити православне у Босни и оставила их на миру бар за неко време. Драгутин преселивши се у Мачву такође није заборављао бошњаке, но мати његова Јелена стајала му је много у томе на пут и најпосле га узела са свим у своје руке. Посветивши свој живот Богу, она по урођеној својој тежњи к западу више се бринула о католицизму него о православију. Све што је она радила, управљено је било на то, да се католицизам утврди међу Србима и све задужбине њене[3]) намењене су биле римском духовенству и престолу св. Петра. Осим тога она се старала да присаједини и бугарску цркву к западној; — дакле није чудо што су и деца њена морала слушати папу и његове легате кад им је

[1]) Јелена је била порекла немачког. Једни говоре да је она била кћи краља маџар. а други опет, — Балдуина II. императоа Цариградског.

[2]) Истор. Слав. нар. Раича ч. II. стр. 506—515.

[3]) Тако н. пр. Јелена сазида 1285. г. манастир св. Марије у Дулцинијуму и поклони га фрацишканцима. Farl. tom. VII. p. 252.

и мати то исто чинила. Који зна како матере имају велики утицај на своју децу, тај се не ће зачудити томе што су синови великог Уроша често ступали у блиске одношаје с папама и водили различите преговоре с њима....

Стефан Урош II. Милутин био је један из првих људи свога доба и при том и велики бранилац православија. Истина Милутин није пропуштао прилику изјављивати своју покорност и папи, но и то у крајњим случајима, кад другог изласка није могуће било наћи. У томе „он се је свагда држао језуитских начела, што цел правда средства, па ма каква да су она сама по себи. У политичком одношају он је био велики човек и унапредио српску државу готово у свему. Он је раширио границе Србији и са свим је обезбедио од Грка[1]). Особито се он старао да задобије Босну и најпосле и њу узме. Да би брже дошао до цели, Милутин се разведе са својом првом женом тобож због тога што је она нероткиња била и ожени се Јелисаветом сестром Ладислава краља маџарског, и Катарине жене Драгутинове, — која му и донесе Босну као мираз. Још је само остало било то, да се он утврди у њој као што треба и Милутин се обрати к папи, као најсигурнијем човеку за тај посао. Преко Јелене, Милутин да обећање папи да ће се покорити римском престолу и обратити и све своје

¹) Стање Грчке дозвољавало је Милутину да слободно уђе у њу и заузме многе вароши и земље. У неколико бојева он отме од Грка Скопље, Овчије поље, Златову, Пијанец, Струмицу, Сер. (Серез) Дьбрьек, Кичаву и Поречје; оплени Влахнотску земљу и дође до самог Солуна и Атона. Види. Ист. Слав. нар. Раића ч. II. стр. 545. — 551.

подајнике у римску веру а из Босне да ће истерати све неверне и јеретике патарене[1]). Папа одмах пошље у Србију своје легате Марина и Кипријана, „мужеве, као што је он писао, сиромахе на овом свету, но богате вером и искушењима у закону божијем[2]).“ По њима папа испрати и оно знаменито „славним царевима словенским Стефану Драгутину и Стефану Урошу римско исповедање вере[3]), доказујући им у исто

[1]) Nicol. lib. I. epist. XXXIII. apuch Raynald. ann. 1288. num. XXXIII. XXXI. Farl. tom. VII. 48.

[2]) Nicol. lib. I. epist. XXXII. apud Raynald. ann. 1288. num. XXIX. XXX. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 47. 48.

[3]) Исповедање то било је следујуће: „У име Оца и Сина и св. Духа, амин. Верујем и исповедам свету Тројицу Оца и Сина и св. Духа, једног свемогућег Бога, Божанство у Тројици, неразделно по бићу и суштаству, по вечности и свемогућству, имајуће једну вољу, једну власт и величанство творца свију ствари, од ког, преко ког и у коме је све небеско и земаљско видимо и невидимо, духовно и вештаствено. Исповедајући св. Тројицу, верујем и у једног истиног Бога, потпуног и савршеног, у Бога Оца, верујем и у сина Божијег, од вечности рођеног од Бога Оца, равног по суштаству и Божанству с Богом Оцем, Свемогућег и у свему равног Њему, у јединородног Сина Божјег, који се родио од Дјеве Марије наитијем св. Духа с душом разумном, имајући и две природе — Божију и човечију но у једној Ипостаси, који је по Божеству свом бесмртан и никада не страда а по човештву пострадавши за нас, ради нашег спасења; Он је умрьо, био је сарањен, силазио у ад и трећи дан васкрсао из мртвих истинитим васкрснућем телесним; у четрдесети дан после васкрснућа свог узнео се на небо с васкрснувшим телом и душом и сео с десне стране Бога Оца, одакле ће и опет доћи да суди живим и мртвим и даће свакоме по делима његовим, добро или рђаво; верујем и у Духа светог, савршеног и правог Бога, који је произишао *од Оца и Сина* (filioque) и у свему раван Њима, једног је с Њима суштаства, свемогућ и вечан тако исто као и Бог Отац и Бог Син. Верујем у св. Тројицу, не у три Бога, но у једног, свемогућег, вечног, не видимог и непромењивог Бога. Верујем, да је само једна света, католичка и апостолска црква

време, да се без њега није могуће спасти и саветујући их да се покоре римском престолу заједно с народом српским. Говорећи у својој посланици „о падењу човека“ и „о искуплењу његовом“, папа изводи одатле мисао и о првенству апостола Петра и његових заступника. „Бесконачна љубав Бога оца, писао је он, сажалевајући о дубоком падењу рода човечијег и по неисказаној љубави својој, желећи да избави тога, ког је ђавоља завист упропастила, послао је с више небеског престола свог на грешну и пропалу земљу, свог јединца — Сина, који прошавши кроз девојачку утробу, прими на себе тело човечије и поста истинити Бог и истинити човек; јавио

истинита, у којој је само једно крштење и истинито отпуштење грехова. Верујем исто тако и у васкрсење тог истог тела у коме ми сад живимо, и у живот вечни. Верујем, да је један Господ и Бог прави и истинити проузроковатељ старог и новог завета, закона, пророка и апостола. Верујем, да је све ово права и истинита вера православна, и да се ње једне држи и сва св. римска црква. Односно разних заблуда, којих се једни држе по незнању, други из зле воље и намере, св. римска црква учи, да ти који греше после крштења, не могу бити крштени поново, већ су дужни искрено кајати се ако хоће да добију опроштај од Бога. Ако искрено кајући се умре пре тог времена, т. ј. пре него што је достојним плодима заслужио да му се греси опросте, то ће душа његова морати проћи најпре очишћавајућу ватру (чистилиште), па да не би он дуго остао у њему, полезно је, да они који још живе, бескрвном жртвом на литурђији, молитвама и милостињама и другим бого-угодним делима, која обично устав црквени прописује, испросе у господа опроштај мучећем се. И тако душе, које после крштења несу имале ни једног греха, очистивши се или налазећи се још с телом и после тога прошавши кроз чистилиште, узносе се одмах на небо. А душе, које умиру у самртним гресима или с *прворо-дним* грехом, одмах силазе у ад и муче се. Та иста св. црква (римска) верује, не гледајући на све то што је до сада речено, да ће сви људи опет васкрснути и предстати суду божијем. Даље

се роду човечанском и за своје учење и спасавајуће наставлење претрпео најжешћу и најпрезренију смрт, да би само после отворио људима пут у вечно царство. За тим васкрснувши из мртвих и узневши се на небо, он пошље својим апостолима светог Духа Утешитеља, равног по суштаству с њим и с Богом оцем, и од оца и сина прозашавшег (filioque). Помоћу Духа Светог он сабере и зближи све верујуће у њега, оснује цркву и назначи у њој апост. Петра, кнеза апостолског, за намесника, преда му на чување и старање душе и кључеве царства небеског, да би он — Петар и његови наследници могли отворити људма пут у

св. римска црква признаје седам таинства црквених и то: крштење, о коме је већ више речено било, миропомазање, које се свршава епископским руковолагањем на главу верујућег и миросањем, покајање, евхаристију, свештенство, брак и елеосвећење, које се по речма св. Јакова над болесницима врши. Таинство евхаристије св. римска црква врши на *опресноцима*, исповедајући, да се хлеб претвара у истините тело христово а вино у истиниту крв христову, и да се тело христово доиста врши и може свршавати само на опресноцима. Само једна најсветија римска црква има највишу власт и наивеће право и првенство над свом католичком црквом, које је она добила од самог Господа у лицу блаж. Петра, кнеза апостолског, ког наследник и јесте римски првосвештеник. Таким начином само она једна има право бранити праву веру и решавати својим судом све то што се ње тиче. Њој се могу обраћати сви без разлике за решење. Но и у грађанским стварима она има такву исту власт, њој су подвласне све цркве, и епископи њини дужни су само њу једну слушати и покоравати јој се. Римска црква има власт водити бригу и о свима црквама, од којих многима, особито патријаршким, она је дала и особита права и преимућства. Она је прва из првих и виша од свију сабора како васионских тако и помесних и чува ту своју част свагда. Амин.“ (Nicol. lib. II. epist. XXXII. apud. Raynald. ann. 1288. num. XXIX. XXX. срав. Raynald ad ann. 1267, num. LXXV.LXXIX. Farl. tom. VII. pag. 47—49).

царство небеске славе. И ми, по распоређењу божијем и његовог викарија, бринемо се непрестано о вашем спасењу и о томе да сви они који странпутицом иду пођу правим путем истине и вечног спасења." У исто време папа Николај напише и Јелени, да се она постара о томе, како би и синови њени прешли у римску цркву и примили покровитељство апостолског престола, за што се папа обећа, да ће јој опростити и све грехове њене [1]). Браћа, принуђени околностима, послушају савет материн и признаду над собом власт римског првосвештеника, услед чега папа назове Милутина и Драгутина „својом вазљубљеном децом", а себе „врховним заштитником и покровитељем" како њих сами, тако и свију подајника њиних. „Заповедамо овом нашом посланицом, писао им је он, да се нико не усуди дирати у ваше имање и да вас нико не сме вређати [2])." Осим тога папа испуни жељу и Милутину и пошље у Босну проповеднике с налогом, као што Фарлати говори, да они оснују тамо и инквизицију [3]).

Но да ли је Милутин испунио своје обећање? На против, он је далеко стојао од те мисли. После 1288. год. ми њега видимо или у рату с Бугарима или с Нагајем, који отевши престо од Тертера, даје круну Смиљцу и напада на Србе. За тим Милутин удаје ћер своју Неду за Мијаила сина главног начелника војске Смиљцове и сам се жени и узима ћер Тертера; после

[1]) Nicol. lib. I. epist. XXXIII. apud. Raynald. ann. 1288. num. XXX. Farl. tom. VII. p. 48.

[2]) Nicol. lib. IV. epist. XVIII. apud. Raynald. ann. 1291. num. XLI. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 49.

[3]) Nicol. lib. IV. epist. XXIII. apud. Raynald. ann. 1291. num. XLIII. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 49. 59.

кратког времена оставља и њу и узима Симониду ћер императора грчког Андроника старијег[1]), — једном речи њему и на памет не пада да се он обећао папи покорити цркву српску римској и распространити међу подајницима својим римокатолицизам. Па можда се он не би никада ни сетио њега, да га у томе није подсетила мати његова Јелена, која није могла равнодушно гледати на Симониду и у опште на Грке. Њој као правој католичанци, папа је био ближи и милији од патријара цариградског; па за то она није могла допустити да Милутин ступа у пријатељске одношаје с истоком. Но Милутин је имао са свим други план и да му не би мати с папом сметала испунити своју намеру, он као добар вештак у свом послу, учини обични политички маневар т. ј. задовољи и матер и папу. У то време на римском престолу седео је Бенедикт XI. и Милутин пошље уверење папи о својој покорности и преданости римском престолу. Папа одговори на то Милутину досталаскаво и благодари му за то, што се он по духовењу божију опет враћа на пут спасења и уједињења с римском црквом, и изјави надежду своју, да ће за таквим племенитим кнезом поћи и сви његови подајници и примити римску веру. На крају писма, папа даје обећање Милутину, да ће он радо примити под своје покровитељство не само њега но и сав српски народ[2]). Такви одношаји с папом Милутину су нужни били у свако доба, но за то се он и старао, да их још већма утврди и својим личним прија-

---

[1]) Истор. Сл. нар. Рајића ч. II. стр. 553.—560. 568. 479. Ист. Сербіи Момировича стр. 11.

[2]) Benedict. lib. VII. epist. CXXV. Rayn. 83. num. LIV. Farl. VII. 56.

тељством с папским двором. Из узрока тога он потврди не само грамоту (повељу) свог деда Стефана првовенчаног, коју је он дао бенедиканском манастиру у Млеткама, но и своје матере Јелене, коју је она дала манастиру пресвете Богородице у Бару [1]). Али све те жртве биле су мале и незнатне у сравњењу с тим благодјејањима која је он чинио православним црквама и манастирима. Који од нас не зна за толике цркве и манастире, које је Милутин подигао и украсио?! И не само у Србији већ и по другим местима, — свуда где год је нога његова долазила и докле је политика његова допирала, на Атону и Синајској Гори, — свуда је Милутин покровитељствовао православију и градио цркве и манастире [2]). Бадава се папа старао да одржи своју власт над Србијом, политик Милутин свагда је умео измаћи и од матере своје Јелене. Само крајна нужда принуђавала је Милутина да се дружи с папом. Тако н. пр. кад су Венецијанци и Французи долазили под Цариград и Карл Валуа намеравао да ступи на византијски престо, Милутин, да би избегао опасност, закључи с Карлом договор по ком се он обавезивао послати своју војску у помоћ Карлу, а син Карла, херцег алаксонски, дужан је био за то узети царицу, ћер Милутинову. За бољу безбедност у томе, Милутин ступи у одношаје и са самим

[1]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. pag. 56. 57. Истор. Серб. Майкова стр. 230.

[2]) Данило у Рапћа, ч. II. стр. 597—599. 603. 605. 609. Види грамоту у Мајкова. Једна из њих говори да су у то време у Србији биле следујуће епископске катедре: зетска, рашка, звечанска, хвостонска, хлумска, призренска, топлицка, будимска, лимљанска (липљанска), скопљанска, дабрьска и моравска.

папом Климентом V. под чијим покровитељством налазила се и сва савезна војска. Почетком 1308. год. он пошље к њему у Рим своја два посланика: Трифуна Мијаиловића и Марка Лукариса с молбом, да папа прими у лоно римске цркве и под покровитељство св. Петра не само њега, но и сав народ српски и да прати своје легате у Србију, који ће научити народ догматима римске цркве [1]).

Климент се одмах својски заузме за то дело и те исте године пошље у Србију своје легате с налогом, да приме Милутина и сав народ српски у лоно римске цркве и под покровитељство блаженог Петра, с тим само условом, ако Милутин испуни све то, што иште папа, и ако се закуне под освећеном заставом, коју му папа шаље, да не ће одустати од своје речи. Тек тада могу они скинути и проклетство с њега за схизму и непријатељство његово к папи [2]). С таквом инструкцијом легати дођу у Србију и изађу пред Милутина. Начелник мисије, архиепископ Егида овлашћен је био да уреди чино-начелство, да подигне цркве и манастире и да разреши од дужности неспособне и постави способне и опитне служитеље цркве [3]). Осим тога, по распорећењу папе, Григорија-де-Катаро, морао се свагда налазити около Милутина и пазити да он не погази своје обећање које је под заклетвом дао римском престолу [4]). И тако, говорио је папа у

[1]) Raynald. ann. 1308. num. XXVI. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 61
[2]) Historica Russiae Monum. Ab A. I. Turgenevis tom. II. pag. 358. Raynald. ann. 1308. num. XXIX. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. pag. 61.
[3]) Hist. Russ. Monum. Ab A. I. Turgenev. t. II. p. 362. Epist. 1039.
[4]) Hist. Russ. Monum. Ab. A. I. Turgenev. t. II. pag. 360. Raynald. ann. 1308. num. XXIX.

својој инштрукцији легатима, испуните с достојанством ту обвезаност која вам је дата, помажите верујућим[1]). Постарајте се да ваши труди буду увенчани успехом и да заслужите милост и благовољење пред Богом и апостолским престолом [2]). И да је благословен Бог и Отац Господа нашег Исуса Христа, писао је папа Милутину, отац милости и штедроте, који нас теши у свима жалостима нашим и који је обасјао твој ум новом светлошћу тако, да ти сад с отвореним очима дајеш обећање и ступаш у савез с најсветијом црквом, мајком и наставницом свију верујућих. Доиста, Господару, тебе сам Бог чува и води к познању праве вере, у којој ћеш ти наћи најбољи пут к спасењу и који ће утврдити твој престо на веки. Радује се мати — црква, радујемо се и ми, што се у наше време такав велики Господар и такав велики народ враћају у лоно римске цркве; радујемо се, што ви одричући се схизме са свима њеним заблудама, постасте на последак члановима тела Христова и налазите се у стаду Господа светлости, савршенства и живота. Ми по вољи Господњој, недостојни наследници Петра, главе апостола, и викарија самог Христа, ми, који се непрестано трудимо и бринемо само о томе, да с помоћу божије благодети, изводимо заблуђене на прави пут, ми, у присудству браће наше, претресајући пажљиво све то о чему нас посланици твоји молише, одобрисмо твоју жељу и благосклоно решисмо, да ти уважимо прозбу, само ако ти од свег

[1]) Под верујућим папа разуме латине који живе у Србији.
[2]) Hist. Russ. Monum. Ab. A. I. Turgenev. t. II. p. 358. Raynald ann. 1308. num. XXIX. Illir. Sacr. Farl. tom. XII. p. 61.

срца узверујеш у св. римску цркву; и ако ти испуниш наше тражење и послушаш наш савет, то св. црква као чедољубива мати с раширеним рукама дочекаће свог враћајућег се сина [1]).“ Шта је дакле Климент тражио од Милутина и какви су били ти савети његови, и ћемо сад видети.

Папа је тражио од Милутина, да он прими римокатолицизам и да се уметак онај и од сина (filioque) чита по свима црквама не само српским, но и онима које Милутин задобио од Грка; даље, тражио је, да он, великаши, и сав српски народ признају папу намесником Христовим и наследником апост. Петра, који има такву исту власт „везивати и дрешити“, као и врховни апостол — као кнез апостолски; тражио је, да Милутин да обећање за сав српски народ, да ће остати веран римском престолу и покоравати му се у свему, а епископи и представници цркава да се подјемче за сав клир и да признаду власт римског првосвештеника над собом; на последак тражио је, да се сав духовни ред на ново преустроји и да се архиепископи, епископи, архимандрити и игумни избирају по правилима каноничким. Правила та била су следујућа: да се нижи клир посвећује вишим, т. ј. од епископа, епископ — од митрополита а митрополит од римског папе и то без сваке мешавине са стране цариградског патријара, који по речма папе, нема никако право присвајати власт римског престола. Поврх тога Климент је тражио, да Милутин да потпуну слободу ла-

[1]) Clement. lib. III. epist. XXI. ap. Raynald. ann. 1308. num. XXVII. XXVIII. Hist. Russ. Monument. Ab. A. I. Tugenev. t. II. p. 358. 359. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 61. 62.

тинској цркви и да је награди свима преимућствима, каквим само он узможе[1]). У осталом папа се саглашавао и на то, да се евхаристија врши на квасном хлебу и дозвољавао је да у време такве службе може присуствовати и сам краљ, док не добије друго упутство од римског престола[2]). И тако, ми молимо твоје величанство, писао је Климент Милутину, молимо и умољавамо, ради драгоцене крви Христове, прими све што ти се налаже: прими и благосов наших легата, слушај њине савете и испуни своју похвале достојну намеру, ако мислиш да добијеш за то од нас благослов и благодет[3])."

Милутин доиста прими легате папске да не може боље бити, но савете и убеђења њина остави на страну за други пут[4]). Међу тим догоди се, да Венецијанци покваре план Карла. Милутин видећи њихову слабост, одмах прекрати своје одношаје с њима и здружи се са Светиславом бугарским и Андроником, императором цариградским. Чуство јединства вере и опште презрење к латинству, опет сједини Србе с Грцима и Бугарима. Бадава су папски легати живели у двору Милутиновом, он им на скоро објави да он не може уводити римокатолицизам у Србију и да они само бадава губе време и не иду на свој посао. У то исто време Милутин запрети и својим подајницима да

[1]) Clement. lib. III epist. XXXI. apud. Raynald. ann. 1308. num. XXVII. XXVIII. Hist. Russ. Monum. t. II. p. 358. 359. Illir. Sacr. Farl. t. VII. p. 61. 62.

[2]) Ibid.

[3]) Hist. Monum. Russ. t. II. p. 358. Raynald. ann. 1308. num. XXIX. Farl. tom. VII. p. 61.

[4]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 62.

не примају латинску веру и казни све оне који се успротиве његовој наредби[1]). Народ пак држао се тврдо Милутина и духовенство српско ползујући се покровитељством свог господара, с особитом је ревношћу искорењавало обреде латинске и чистило Србију од неверних. При таком стању ствари, католицизам почне и у Босни мало по мало падати. Папа видећи то заповеди ђенералу ордена минорита да удвоји своју ревност и да се постара свима силама распространити римску веру у Србији и у Босни[2]); — но узалуд. Милутин знајући своју силу почне нападати на Маџарску с намером, да и тамо распространи православије......

Климент V. незадовољан таквим поступком Милутина почне 1314. год. проповедати крсташки рат против Србије. Поручујући својим верним синовима да се дигну против схизматика и да бране римску цркву, папа обећа будућим крстоносцима велику награду и опроштај грехова[3]). Карло краљ маџарски, одмах заузевши с војском Македонију извести папу о свом срећном успеху додајући, да је сад најбоље време покорити Србију римском престолу[4]). На несрећу Милутинову нађу се и међу Србима многи, који несу задовољни били њиме. Јован XXII. чим дозна о том одмах пошље српским и албанским великашима писмо и позове их себи у помоћ: „Велика туга и жалост обузе нас, писао је папа, кад чусмо да се ви налазите

[1]) Le Quien. Or. Christ. tom. II. col. 319. 320. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 63.

[2]) Illir. sacr. Farl. tom. VII. p. 329.

[3]) Annal. Reg. Hungaror. Georg. Pray. tom. VII. p. 11. Clement. lib. IX. epist. CCXII. apud. Raynald. ann. 1314. num. XIII.

[4]) Annal. Reg. Hungar. Pray. tom. II. p. 13.

под влашћу рашког цара, не само схизматика, но и највећег непријатеља вере Христове; тог најстрашнијег звера међу свима зверовима и прождрљивог тирана вашег. Желећи избавити вас од грозеће вам опасности, ми вас саветујемо као праву децу св. римске цркве, да слушате све то, што вам ми заповедамо. Ми се радујемо, чеда наша, што ви изабрасте прави пут и надамо се да ће семена та која ви сејете донети добре плоде, не бојте се ни мало схизматика, надајте се на Бога и св. римску цркву, која као глава свију верних, радује се спасењу деце своје и свагда је готова помоћи им у сваком добром делу“ [1]).

Добивши писмо од папе, управитељи српски и албански завере се између себе, да један другог не ће издати и да ће се покорити римском престолу [2]). Уз њих пристану по наговору папе и Филип тарентијски с Карлом II. сицилијским и грофовима берберским [3]). Међу тим папа да би продужио устанак и ослабио Милутина, напише незадовољним власницима српским и албанским: „да су они, збацивши, иго тирана, тим самим доказали и своју преданост римској цркви, која је свагда готова помоћи својим синовима, а особито кад се они налазе у нужди и невољи [4]).“

Маџарска војска већ је заузела била Македонију а

[1]) Ioan. t. I. ep. LVII. apud. Raynald. ann. 1318. num. XXXV. Farl. t. VII. p. 64.

[2]) Raynald. ann. 1318. num. XXXV. Illir. sacr. Farl. tom. VII. p. 64.

[3]) Regest. Ioann. XXII. t. I. epist. 1125. 71. apud. Raynald. ann. 1318. num. XXXV. Папа је звао и Владислава Грофа диоклејског да ступи у савез с крстносцима. Reg. Joann. tom. I. p. 573. apud Raynald. ann. 1318. num. XXXIV.

[4]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. pag. 64.

Сицилијци Епир. Папа, да би узнемирио Милутина и истребио из Србије православије, пошље на ново своју посланицу крстоносцима; императору немачком Фридриху, краљу пољском Владисаву, Јовану Чешком, Леополду херцегу аустријском и Хенрику херцегу хорутанском[1]), која најпосле принуди Милутина ступити у блиске одношаје с Карлом и закључити с њиме мир под условима, који несу били најповољнији за Србе и српску цркву. — Но провиђење као да је пратило Милутина кроз сав његов живот. У то исто време кад се он обећавао папи да ће признати власт Рима над собом, у Маџарској изроди се бунт, који поквари сав план Карла и принуди га да се врати натраг у Маџарску. Милутин то једва дочека и одмах чим војска маџарска изађе из Србије он нападне на Сицилијце и истера их из Епира. Тако се свршило предузеће Маџара и папске курије завладати Србијом и распространити у њој католицизам. Смрт избави Милутина од потчињења римском престолу; он умре 1221. г.[2]).

После смрти Милутина, на престо српски ступи син његов Стефан Урош III. Дечански. Положај новог владаоца српског на први мах био је здраво рђав, јер папа и маџарски краљ још нису били заборавили превару Милутинову. Карл Роберт опет дође с војском на границу српску и почне тражити од Стефана, да испуни обећање очево. Стефан, уздајући се на Филипа Тарентијнског поиште руку његове ћерке с намером, да као и отац му, завара на време очи својим против-

---

[1]) Reg. Joann. tom. I. epist. 977. apud. Raynald. ann. 1320. num. I. II. Annal. Reg. Hungar. Pray. t. II. p. 14.

[2]) Ист. Слав. нар. Рашћа ч. II. 631. 632. Майкова, стр. 230.

ницима и спасе Србију од насртања папских и његова сина и савезника Карла маџарског. Но Филип саглашавао се на брак само под тим условима, ако Стефан призна власт папску над собом и прими римокатолицизам, што Стефану, разуме се, није најмилије било. После дугих затезања, Стефан се најпосле покори захтевању Филипа и замоли папу да пошље своје легате у Србију, обећавајући му у исто време, да ће заједно с народом српским примити римску веру и покор ти се римском престолу[1]). „О! како се ми обрадовасмо, усклицавао је задовољни Стефаном папа, и какво неописано усхићење обузе нас кад чусмо, да се изгубљена овца опет нашла и придружила к стаду Господњем! Испуни се то, о чему смо ми у свима нашим службама молили Господа[2]).“ Папа одмах пошље у Србију своје „легате мира, као што се он изражавао у свому писмену, смерне ученике Господа Исуса Христа“, с налогом да они стојећи на пустом брегу вере, приме господара Србије сав народ српски и клир његов; спасу их од пропасти и доведу к станишту истинитог спасења, по водама латинске вере[3]). Ти „анђели мира“, по заповести папе, дужни су били радити свој посао с највећом пажњом, сазвати по доласку свом сабор „на њему, заклетвом краља и његових подајника, утврдити власт римског престола

---

[1]) Reg. Ioann. tom. III. p. 266. apud. Raynald. ann. 1322. num. XIV. Illir. sacr. Farl. tom. VII. pag. 67. 86. Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 425. num. XVII.

[2]) Reg. Ioan. tom. III. p. 263. apud. Raynald. ann. 1323. num. XV. XVI. Illir. Far. tom. VII. p. 68. 69.

[3]) Raynald. ann. 1323. num. XVII. XVII. Illir. sacr. Farl. tom. VII. p. 69. Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 425. num. XVIII.

у Србији. За тим саставити сва документа о покорности Стефана и српске цркве и један оставити у Србији а други послати у Рим на вечно храњење у у Ватикану, — и тек после свију тих церемонија они су дужни били објавити Стефану сагласије римског престола на брак. Легати дођу у Србију и спреме се да удејствују распоређење римског престола односно символа вере и заклетве Стефанове римском папи, но у један пут се све то промени и Стефан се мане своје женидбе и католицизма. Таким начином папа изгуби своју надежду на Србију и прекрати сваке одношаје са Стефаном.

Да ли је папа и после тога водио преговоре са Стефаном о покорењу српске цркве римској, ми о томе ништа не знамо, будући нам извори од куда ми црпемо материјал за нашу ствар, ништа о њима не говоре.

IV.

Наследник Стефана Дечанског, био је Стефан Душан силни. Под њим је српска држава достигла највиши ступањ свог политичког развића и узвисила се била над свима осталим државама балканског полуострова. Поред пређашњих својих предела она обухвати још и Албанију, Епир, Етолију, Тесалију и сву Маћедонију [1]). Душан, да би још боље узвисио себе пред народом и осталим политичким светом, и да би један пут за свагда утврдио православије у Србији и сачувао га од нападања папских легата, науми да се

---

[1]) Све те земље Стефан је задобио од Грка.

венча на царство и да установи независну српску патријаршију. После победе 1346. год. он заповеди архиепископу охридском, српском и бугарском и свима архијерејима српским да се саберу у Скопљу и ту изабран буде за патријара Јанићије II. архијепископ српски, који венча Душана на царство и прогласи „ћесарем ромејским и христољубивим царем Маћедонским[1]).“ Од тога доба Србија, како у политичком тако и црквеном односају бројала се међу прве државе јевропске. Духовенство српско почињући од Душана, имало је велики утицај и на све југо-словенске земље, јер где год је он долазио са својом војском, тамо се и оно јављало с крстом у руци и распрострањавало православије и обреде источне цркве. Особито се ревносно трудило у Босни. Душан, чим ступи на престо одмах почне гонити католицизам, који се благодарећи Фабијану инквизитору[2]) и Отону, ђенералу доминиканског ордена утврдио био не само у Босни но и у самој Рашкој жупанији[3]). Папа разуме се није могао равнодушно гледати на такав поступак Душана и очекивао је само згодну прилику да се освети и Душану и духовенству српском и да их силом примора покорити се римском престолу.

[1]) Le Quien. Or. Chr. tom. II. col. 319.—322 Ист. Сл. Рајића ч. II. стр. 614. Ист. Ранке. стр. 14. Neale's History of the holy Eastern Church. tom. I. p. 70. Нил говори да је Јанићије потврђен био за патријарха Инокентијем V, но то није истина. У осталом он доста праведно говори да су the Prelate vho assumed it, and the Monarch vho authorized it vere excomunicated by Philotheus or Callistus of Constantinople, тако исто и по сведоџби Бранковића и Данила. види у Рајића ч. II. стр. 615.

[2]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 75. 76.

[3]) Ibid. pag. 59.

Међу тим император Кантакузен, видећи да се Душан непрестано спрема и приближава с војском граници грчкој, уплаши се и ступи у блиске одношаје с малоазијским Турцима, — с Умур-Бегом управитељем Смирне, који по договору с Кантакузеном дође 1342. г. с 28.000 војника на границу тракијску и утабори се на ушћу реке Марице. Премда се Умур после кратког времена опет вратио натраг и оставио Кантакузена да сам иде у Србију[1]), покушај тај био је први, који су Турци учинили да пређу у Јевропу. Док је Душан владао, Срби се несу бојали ти нових гостију, јер је војска српска свагда готова била одбити их од своје земље и принудити их да се врате натраг. Душан је тако мислио, да је њему самим Богом намењено да избави хришћ. од варвара и да иницијатива тог општег устанка мора бити у његовим рукама. Услед тога он се обрати Инокентију VI. с прозбом, да овај својом посланицом подигне и остале јужне Словене против малоазијских дошљака и поткрепи намеру његову у томе. 1354. г. папа пошље у Србију своје посланике и благослови Душана на такво важно предузеће. Но Инокентије шаљући легате своје у Србију са свим је о другом мислио. Он није још био заборавио поступак Душана у Босни и науми сада да се освети Душану и да му покаже како се треба с наследницима св. Петра опходити. Легатима је заповеђено било, да чим дођу у Србију, одмах обрате своју пажњу на религију и да се постарају искоренити право-

[1]) Geschichte der Osmanisch. Reich. von Zinkeisen I. p. 185—195, Hamburg. 1840.

славије из свију предела српских [1]), „будући они (т. ј. Срби) нису христијани већ само носе име христијана [2]).“ „Ми смо не давно чули, писао је папа Душану, и здраво нам је жао, што се неки недостојни, носећи само име Христијана а у самој ствари далеко стојећи од вере Христове, живећи у царству раском, албанском, словенском (т. ј. српском) и другим суседним странама, непрестано старају, да раздеру и разделе не шивени хитон Господа нашег, држе се упропашћавајућег раскола, уводе нове јереси и нова лажна учења [3]).“ Па за то сав српски народ молим и умољавам, писао је даље папа, да остави та лажна и јеретичка учења и да се обрати тој истинитој и православној вери, које се држи и исповеда св. римска црква. „Посредник између Бога и људи, Господ наш Исус Христос, писао је Инокентије Стефану Душану, патријару Јанићију, свима архиепископима и епископима, свештенству, великашима и свом народу српском, основао је само једну цркву и то на камену Петра, т. ј. св. православну римску цркву, мајку и начелницу свију православних христијана, којом он управља и коју он уздиже над свима другим црквама. Она једна има власт божију, она једна чува и негује и праву веру, јер је само она једна основана Исусом Христом па је у њој једној сачувана и права вера.

[1]) Annal. eccles. Bzov, tom. XIV. col. 1173. 1174. num. XXI. Farl. tom. VII. pag. 75. 76. Le Quien. Or. Chr. tom. II. col. 319—322.

[2]) Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 1174. 1175. num. XXII. Farlati. tom. VII. pag. 74. 75.

[3]) Annal. eccl. Bzov. tom XIV. col. 1170—1172. num. XX. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 72—74.

Дакле права и истинита је вера та, коју исповеда св. римска црква, и који се не држи ње, тај нема вере и не може учествовати у божаственој благодети, нити пак може бити сином божијим[1]." Обраћајући се за тим к патријару Јанићију, папа му почиње доказивати, да је он као пастир дужан улазити „у овчији двор" не тек од куд му драго, већ на врата, т. ј. кроз римску цркву; и да он треба најпре сам да нађе прави пут и по њему да иде, да би тиме дао пример и своме стаду, како ваља живети и какве се вере треба држати[2]).

Одмах по доласку легата у Србију народ се почне бунити и викати на Душана и на папске легате, из узрока ког Душан принуђен буде одрећи се и свог плана и папе. Бадава се после тога легат Петар старао да обрати Стефана на своју страну[3]), Душан не само да га није слушао већ је шта више гледао да га се час пре отресе и испрати натраг у Рим, од куда је и дошао. Прешавши на страну народну и православија, он одмах обрати своју пажњу на Босну и употреби сво своје старање на то, да изгна из ње римске мисионаре и искорени католицизам. Услед тога духовенству српском заповеђено буде, да се постара обратити све латине у православну веру а латинима запрећено је било строго, да се ни један не усуди обратити пра-

[1]) Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 1170—1175. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 72—76.

[2]) Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 1174. 1175. num. XXII. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 74. 75. Таквог истог садржаја писмо послао је папа и жени Душановој.

[3]) Illir. Sac. Farl. tom. VII. p. 76. 77.

вославне у римску веру. Свима православним, који су прешли били у католичку веру заповеђено је било, да се опет врате натраг и приме православије, а који се успротиве томе, да се казне по закону. Латинин није се могао донде оженити православном, док и сам не прими православије и т. д.[1]) — једном речи, Душан се својски бринуо о томе, да са свим уништи латинство, и утврди православије у свима пределима српске државе. За тако велику увреду учињену папи и римској цркви маџарски краљ Лудвик I. пошље 1356. год. у Рим своје посланике и предложи папи своје услуге[2]). Извештавајући о томе Маџаре, Лудвик је говорио, да он као православни и християнски цар имајући већ благодет божију над собом, намерава обратити у веру христову и покорити римском престолу све земље Душанове, све бунтовнике, схизматике, отпаднике и хулитеље вере римске. „Објављујемо овим свима нашим верним подајницима, говорио је Лудвик у својој прокламацији, да ми узимамо крст против тих отпадника и злотвора вере Христове не за то, да завладамо туђом земљом и да их присвајамо себи, већ за то да прославимо име Христово и св. римску цркву, и да

[1]) Све се то налази у „Законику" Душановом. Нил говори о Душану овако: many fair churches in Servia romain to prove the piety of S. St. Dushan; but, however represented by Roman writers, ha was entirely opposed to the vestern church. A lav vhich he passhel condemans those vho vere convicted of spreading the „Latin Heresy" to the mincs. tom. I. p. 70. 71. Из тога се види, како неправо суди Лекен о Душану, кад говори: admodum laboravit, um regnio sui homines ad Romanae Ecclesiae canonnem redirent! tom. II. p. 319. Paris 1740.

[2]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 78. 79.

утврдимо праву веру Христову. Све земље, које ми од Душана узели будемо, даћемо римској цркви и апостолском престолу[1]).“

У присуству маџарских посланика и свију кардинала, папа, за знак особите благодарности назове Лудвика „најславнијим барјактаром цркве и вазљубљеним сином својим[2]).“ „Ми се надамо, писао је он краљу, да ће угашена свећа у царству раском, вашим старањем опет запаљена бити и да ће горети и блистати вечито; ми се надамо, да ћеш ти повратити слободу свима онима, који сад стењу под тешким игом ропства.“ За тим Инокентије моли Лудвика, да што пре испуни жељу римског престола и даје му упутство за то[3]).

Латински писци Бзовије и Фарлати говоре, да је Лудвик доиста одржао победу над Србима и заробио самог Душана[4]). Папа, изјављујући благодарност Лудвику за учињену услугу римском престолу, писао је следујуће: „Најпреданији Господару! Вазљубљени и благодарни сине, који у смерности познаје своју снагу и бори се и против неверних и најпосле и против свију непријатеља цркве Христове! Ти си

---

1) Annal. Reg. Hungar. tom. II. p. 102. 103.
2) Ibid. p. 103.
3) Annal. eccles. Bzov. tom. XIV. col. 1245. Annal. Reg. Hungar. tom. p. 103. 104.
4) Annal. eclesiast. Bzov. tom. XIV. col. 1245. num. XXIV. Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 77. Казивање то Бзовија и Фарлати не може бити исторички доказано, јер те исте године (1356). Душан скупи 80.000 војника и спреми се да завлада Цариградом. Но ако је Лудвик доиста заробио Душана и принудио га да се покори папи, то потчињење то, као насиље, не може имати никаквог значења за српску цркву.

доиста пун благочешћа и прави хришћански господар!“ [1])

После смрти Душанове држава српска почиње се распадати на своје саставне делове. Слаби син Душанов Урош, није био у стању да сачува све то, што му је од оца остало било. Неке области узму Турци, а неке и саме отпадну од њега и задобију себи независност [2]). Узрок тиме био је феудализам, који се још за време Душана страшно осилио био. Док је Душан био жив, великаши несу смели тако јавно устајати и грамзити за влашћу; но чим он умре, власт раздрле најпре његова жена са сином и братом, а за њима пођу и остала властела српска. Распре и свађе доврше то, што феудализам није успео био урадити и тако отворен буде пут и новим дошљацима — Турцима, који мало по мало из Галипоља пређу најпре у Бугарску а за тим и у Србију и покоре све балканско полуострво. Та иста судбина постигла је и српску цркву. Њој је остављено било на вољу да бира једно из двога: или да се преда у руке римском папи или да заједно с народом српским сагне главу своју пред турским султаном, и она, на велику срећу и њену и народну, избере последње и тиме спасе и веру и народност.

---

1) Annal. Reg. Pray. tom. II. p. 122. 123.

2) Области те биле су: Босна, Диоклеја или Зета (садашња Црна Гора) и Захолмје (садања Херцеговина).

После битке Косовске Србија готово са свим изгуби своју самосталност. Наследник Мурата, Бајазит, закључи са Стефаном Лазаревићем кнезом српским договор, по ком су Срби дужни били помагати Турцима у свима њиним војеним предузећима [1]) и плаћати извесну суму новаца турском султану. Но Срби и после битке косовске још несу били са свим клонули духом. Ђурађ Бранковић, наследник Стефана намеравао је да се са свим ослободи од Турака и он би може бити и успео у томе, само да је мало паметнији био [2]). Назвавши се (1435. г.) деспотом, он се одрече помоћи коју му је запад предлагао [3]) и тиме навуче на себе подозрење и с једне и с друге стране. Турци дознавши о намери Бранковића, одмах заузму: Голубац, Смедерево и Ново брдо, а 1438, године подигну и прву своју џамију у Крушевцу [4]). Ђурађ нашавши се у чуду није ни сам знао шта да ради. Скитајући се из једне приморске вароши у другу, он уз пут сврати у Мацарску, и ту закључи савез с краљем Владиславом и војводом ерделским Јованом Хуњади, и тако сва тројица дођу с војском у Србију. Борба се отпочне и била је доста пробитачна за Србе. Турци видећи, да је Хуњади већ разапео своје шаторе на пољима Хемуса уплаше се, и сегединским миром (1444. г.) поврате Србима све њине земље и признаду Ђурђа

[1]) Geschichte dosmanisch. Reich. von. Zinkeisen. 1. 249. 264. Обвезаност та продужавала се читавих једанаест година, т. ј. од 1389—1402. године.

[2]) О одношајима његовим с папом, види чланак Н. Крстића у Гласнику XIX. за 1866. год

[3]) Illir. Sacr. Farl. tom. VII. p. 80.—84. Annal. eccles. Bzov. tom. XVI. p. 427—429.

[4]) Ранке, историја Сербіи стр. 21.

за деспота српског [1]). Пошто се таким начином Ђурађ утврди у Србији, он окрене са свим други лист и у место да се још ближе здружи с Маџарима, он им почне јавно о глави радити. На позив Маџара да прими своје учешће у боју код Варне, не само да није испунио молбу Маџара, но што више није хтео пустити и Скендербега да прође с војском кроз Србију, — за што му опет он није дужан остао. Кад се Хуњади спремао да се освети Турцима за смрт Владислављеву, Ђурађ јави о томе султану и ухвати и самог Хуњада с намером да га Турцима у руке преда и тиме исквари посао и себи другима. У осталом ко зна, можда је Бранковић знао да Хуњади дејствује по инштрукцији папе Николе V., па се бојао, да га Маџари не преваре, и не предаду папи у руке. Ако је то доиста тако, то се не треба чудити, што је он оставио Маџаре и здружи се с Турцима; јер док је у народу српском тињала и последња жижа његовог политичког живота, дотле се нико није смео усудити газити светињу народну и заводити другу веру и друге обичаје. Тек после смрти Ђурђа, кад се Јелена Палеолог са свим предала била папи и примила покровитељство римског престола, Срби да би сачували своју веру и народност, дозову сами Турке у Србију и предаду им и све градове своје.

Тако се угасила српска слава и држава и тако се свршило предузеће Ђурђа ослободити се испод власти турске и повратити Србији њену пређашњу самосталност и слободу.

---

[1]) Енеј Силвије de Statu Europae. cap. IV. види Ранке исторія Сербіи стр. 21.

Што се тиче Босне, то њу постигне таква иста судбина као и Србију. 1353. г. на престо босански ступи Твртко Владисављевић, који по смрти Душана отме од Уроша Травунију, Конавље и Драчевицу и са свим се одметне од Србије. Желећи утврдити православије у Босни и искоренити римокатолицизам Твртко почне покровитељствовати не само православно духовенство, већ и саме патарене, као најближе учитеље народне. Међу отпадницима од православне цркве био је и брат Твртков Стефан. Твртку разуме се није било по вољи то отпадништво братово и он почне саветовати Стефана да се одрече јереси и прими православије. Но Стефан у место свега тога обрати се папи с молбом да му он помогне и да прими под покровитељство апостола Петра. Папа одмах обећа Стефану да ће га примити под своје покровитељство и охрабри га овим речма: „крепи се и с љубављу трпи све за католичку веру, јер ће то бити највећа заслуга пред Богом. Ми те примамо, вазљубљени сине наш, под покровитељство апостола Петра, и препоручујемо славном краљу маџарском, да се он о теби стара и да ти помогне у невољи. Ако се ти бојиш твог брата и ако желиш да добијеш благослов од апостолског престола, то дођи к нама у наш свети град, па ћемо ти жељу испунити [1].“ У исто време, папа заповеди Лудвику, да силом принуди Твртка оставити брата на миру [2]).

Твртко разуме се, није се смео противити Лудвику. Налазећи се са свију страна у опасности, њему

[1]) Illir. Sacr. Farl. tom. IV. p. 61.
[2]) Ibid.

су нужни били пријатељи, а непријатеља он је и тако много имао. С једне стране, њему је нужно било борити се с непријатељима у својој сопственој земљи а с друге, бранити се од турске навале и чувати границу Босне. Таким начином Твртко је по неопходности принуђен био оставити брата на миру и покоравати се папским заповестима. Папа опет, знајући о свему, што се у Босни догађало, поручи Лудвику и латинским проповедницима, да што пре уграбе време и да с особитом ревношћу приону за свој посао [1]). Но латински мисионари, одговоре на то папи (1372. г.), да се у Босни још није утврдила римска вера, и да јеретика и схизматика још много има, па за то они моле свог најсветијег оца да им дозволи сазидати неколико манастира и цркава, и умножити братство у њима [2]). Папа разуме се, одмах испуни жељу босанских мисионара, и те исте године латинско духовенство отпочне зидати по Босни цркве и манастире и дозивати нове проповеднике и мисионаре из Рима. Из узрока тога, многи православни оставе своје куће и преселе се са својим имањем у шуму и планине; но папски мисионари и тамо им несу давали мира. Жалећи тобоже, што православни Срби немају ни својих храмова ни манастира, и што се нико не брине о њином спасењу, они известе о томе папу Гаигорија XI. и јаве му, како живе јеретици и схизматици босански. Григорије заповеди по ново мисионарима да крсте Бошњаке и причесте св. таинством Христовим, а за тим да их приме у лоно св. рим. цркве и под покрови-

[1]) Ibid. pag. 62.
[2]) Ibid. pag. 62. 63.

тељство блаженог Петра. Твртко видећи да није могуће противити се захтевању папе, пређе на страну својих противника и дозволи архиепископу сплитском до сабере десетину црквену, који не само обезоружа но и материјално разори сву Босну [1]).

При Дабиши, синовцу и наследнику Твртка, римокатолицизам, потпомогнут насртањем турским, све се више и више ширио и укорењавао, док се на послетку са свим не утврди и не узме у своје руке не само народ но и све готово духовенство православно.

Дабиша није оставио после себе наследника и престо босански заузме Твртко Твртковић, један из првих пријатеља и улизица турских. — Бојари знајући да је он био незакони син краљев, нису хтели да признаду власт његову над собом и изберу у место њега Остоју Крстића, рођеног Јаблановића. Но док су се и они тако између себе гложили, Сигисмунд краљ маџарски разбије Бајазита (1398. г.), уђе у Босну и остави у њој у место себе војводу Хрвоја да управља Босном. Таким начином јаве се три владаоца у Босни. Бошњацима у то време није било до вере, и латинско духовенство видећи то, оставе за неко време Босну и јаве папи Бонифацију, до за сада ствар њина не стоји најбоље. Папа добивши (1402 г.) од Викарија римског такво извешће, строго заповеди миноритима и францишканцима, да се ни под каквим начином не усуде остављати Босну донде, док дело своје не сврше као што треба [2]). Међу тим римокато-

[1]) Ibid. pag. 63. 64.
[2]) Illir. Sacr. Farl. tom. IV. p. 65. 66.

лицизам, остављен без сваког надгледања са стране мисионара, почне опадати и губити своју пређашњу силу и значење. Уз то и Твртко седавши на босански престо прогна латинске проповеднике из Босне и тиме баци папу Евђенија IV. још у већу бригу. У след тога папа пошље 1433. г. свог легата и инквизитора Јакова Пицена к Тртку и предложи му да устане на Турке и прими покровитељство римског престола. Пицен, после кратког времена врати се натраг у Рим и објави папи, да с јеретицима није могуће ништа урадити. 1435. г. Пицен по други пут дође у Босну, но по свој прилици и тај други долазак није био срећнији од првог. Док је Твртко Твртковић владао у Босни, дотле латинском духовенству није никако испадало за руком да са свим покори Босну римском престолу; тек од Томе Остојића Крстића, наследника Тртвова, Босна готово са свим прелази у руке папи. Папски легат Томазин, помажући Томи Остојићу да се утврди на влади, предложи новом владаоцу босанском да прими римску веру и да се крунише том круном, коју му је папа послао из Рима. Остојић бојећи се, да се народ не побуни и да га не збаци с престола, није се изнајпре саглашавао на предлог Томазина, но кад му он да тврду реч, да ће му папа у случају нужде помоћи, он се предомисли и пређе у римску веру [1]). Може бити да би таква иста судбина постигла и херцега захолмијског Стевана Косачу, да Турци срећом не ударише на Босну и не покварише

[1]) Ibid pag. 71. 72. Папа назове Стефана у свом писму: законим сином и наследником Остоје.

план Далматинцима и Томи Остојићу [3]). 1459. Тома је био убијен и престо наследи његов син Стеван Томић или Томашевић. За Томашевића говоре, да је више пута кушао срећу ударити на Турке и ослободити се од њих и да је с том намером један пут и католицизам примио био. Тако н. пр. 1459. год. 3. Јула, не спремајући се да удари на Турке, он изда прокламацију и позива све житеље у Босни да се оружају и пођу против Османа [1]). На Косову пољу већ су дошле биле и многе војводе српске, кад на један пут Томашевић, не добивши помоћи из Рима уплаши се и пође натраг. Мурат II. видећи то, науми да са свим покори Босну. Стефан чим чује да се турска војска примакла к Босни, одмах пошље свог посланика к папи и замоли га, да му помогне одбранити се од турске навале и папа доиста обећа помоћ Стевану, но не од своје стране, већ од стране Венецијанаца и Маџара [2]) и својим умиљатим речма доведе Стефана до тога, те он откаже Султану данак (25.000. # цес.) и спреми се за бој. Но православни и патарени, незадовољни таквим поступком Стефана, а особито његовим дружевним одношајима с папом, откажу се од рата с Турцима и оставе оружје. У то време 15.000. турске војске јурне у доњу Босну и отпочне рат са Стефаном. Патарени и православни, да би се осветили Стефану, не само да се несу бранили од Турака, већ им шта више у продужењу једне недеље дана предаду у руке свих својих 70 градова и покоре се власти Сул-

[1]) Ист. Серб. языка Майкова стр. 255.
[2]) Illir. Sacr. Farl. tom. IV. p. 72. 73.
[3]) Ibid.

тапа. Краља Турци и сами ухвате и после кратког времена казне под Белајем 1463. год.[1]).

Тако је пало одмах за Бугарском и Србијом и краљевство босанско, — тај некада „поносити“ крај српски, који су Турци и фанариојоти у последње време до тога довели да је народ у њему остао го — гоцит и без игде—ичега!...

Световар Никетић,
штуд. москов. Д. Академије.

[1]) Ранке истор. серб. стр. 24.

ФИЛОСОФИЈА У СРБА.

изложио

Милан Кујунџић
ред. чл. ср. уч. др.

О ОПСТАНКУ И САМОНИКЛОСТИ ПОЈЕДИНИХ КЊИЖЕВНОСТИ.

1.

— Шта је то философија?

Наука.

— Јесу ли Срби изнашли ту науку?

Нису.

— Има ли у Срба прилике да се стотинама људи забављају том науком, те да њоме силно покрећу струју развитка светског?

Нема.

— Е па на што онда говор о философији у Срба? Коме треба науке нека научи који „европски“ језик, но коме стотинама научници раде. А за оне који не знају странога језика нека се преведе по једно најваљаније дело, као мамац који ће их дражити да и они какав велики и књижевни језик науче .... Није ли тако?

Да видимо.

2.

Питање ово, питање о опстанку и самониклости појединих народних књижевности, прво је на реду кад хоће да се излаже каква грана науке у таквој појединој књижевности.

Како се пресуди ово питање од тога ће зависити не само важност оваквога посла, него ће нарочито зависити мерило и правац којим ће се оцењивати општи карактер и поједина дела у каквој књижевности.

Што се опстанка тиче, о њему овде не може бити много разговора. Сами су народи позвани да пресуђују опстанак својој књижевности.

Ако народи нису могућни да издржавају књижевност, она се не ће ни подизати. И ако они нису у историји политичкој и друштвеној светло обележили свој тип, онда они не могу ни имати светлих дела књижевних, која би их на засебни душевни живот будила.

Још је нарочито потребна слобода, па да књижевност опстати може. Који се народ не може друкчије одржати као народ него само насиланичким мерама, у тога књижевност може бити само по заповести, али она не ће ухватити корена. Таква је на прилику турска књижевност.

Ово троје: материјална могућност, исторична вредност и слобода, пресуђивало је и пресуђиваће опстанак оделите народне књижевности.

3.

Онде, где нема ових природних услова, где нема у народу довољно материјалне снаге, довољно исто-

ричкога типа и довољно слободе, ту се обично прима књижевност онога народа који је политички надмоћнији, а има јаку књижевност. Такав је проћес до скора бивао измеђy словенских грана и Немаца.

Или, што је природније, мала племена траже најближи и најсроднији народ, те се с њим спајају у једну гомилу. Ово спајање у појединe гомиле може бити и бива природно свуда, где су потребе у два или три племена једне исте, где се језик даје с малим трудом присвојити и где су историјске тежње ових племена једне исте. Тако у романскоме народу посташе групе: талијанска, француска и шпанско-португалска. Тако се и у народу словенском нека појединa племена спајају и групе, а друга покушавају тек сад свој оделити живот књижевни, како где природна потреба иште.

Ова природна потреба пресудиће дакле и то: у којим гранама књижевности имаће које племе самосталан живот, а одакле ће живети животом општијим, животом какве нове групе.

С тога нема никакве противуречности у ономе двогубом тежењу код словенскога народа, јер развитак ваља да окуша и једну — и другу страну. Тек по што су поједина племена подмирила своју потребу могу она с коришћу пристати у шире коло.

И српско-хрватско племе почињало је свој књижевни живот баш противно данашњему правцу свом! С једне стране писало се неким општим језиком који је био „општи“ у толико, што ником приличио није, и што га нико говорио није. А с друге стране писало се малим неким и незнатним дијалектом. А кад изи-

ђоше на видело усмене умотворин народне, онда се око њих као оно стожера поче кристалисати нова књижевност, јер она нађе за себе хране и земљишта.

4.

Казасмо да у двогубој тежњи словенскога народа ми не налазимо противуречности. Шта више, ми имамо казати, да ни ова тежња у ствари није двогуба, него да је само једна, и то: тежење за личношћу, за индивидуалисањем.

И сама општа „словенска“ идеја није ништа друго него тежња да и онде, где се одржавати не можемо, да и онде не идемо у туђе коло, него да се држимо својих најближих сродника, да се опет као јединица словенска, као личност према осталоме свету одвојимо.

Неки мисле, да ми по узору или по дужности ваља сами да трчимо да се слијемо у какву најопштију књижевност, да бисмо тако могли и ми велику „ролу“ у свету играти ....

Незналице.

Какве ћемо ми користи имати отуд што ћемо и ми радити на туђој литератури? Зар не ће, на прилику, руска литература остати опет *руска* за *наш* народ!

Или и да га одучимо од свога језика по што смо већ и себе одучили, хоће ли ова овде *наша* русто-српска литература боље цветати?

На против!

Ми бисмо изгледали из Москве све онако исто као што Французи из Париза изгледају! Наша би се радња код куће свела на нулу. Ми бисмо се сви скупили на

једно место и свађали бисмо се, јер не би било за све места. И ми бисмо тамо у центруму изгледали туђинци и књижевност наша била би по народ наш туђинка, — и поред наученога једног језика била би туђинка с тога, што би била далеко изнад његових потреба....

Даље, у колико бисмо већу масу имали у толико би писаца више било и опет би се ретки, врло ретки богатили и сувише, а други би гладовали као и у Немачкој.

Руске би књиге нашле више купаца; али би их опет било мање него што их има кад скупимо све данашње одељене књижевности словенске.

С тога, само онде где нам је индивидуални опстанак непоуздан тражићемо најближе сроднике у место да скрстимо руке или да идемо у туђинско коло. И кад нам буде потреба да са радом својим изиђемо на трибину европску ми можемо изабрати једну словенску књижевност која ће имати највише снаге да упоредо стане са првим светским књижевностима.

Тако братском љубављу и поштовањем слободе ми тежимо скупа да изведемо једну словенску заједницу по духу и срцу.

А мислимо да није апсолутно јединство него „хармонија“ сунце, које је народ словенски позван да у свет унесе, хармонија, где се заједница оснива тек на индивидуалном развитку.

5.

Али са питањем о опстанку књижевности није још пресуђено питање о самониклости у књижевности.

„Истина“ је, вели се, свуда иста. И из највећих

народа иду научници у туђа повољнија места, те кушају своје опите или држе јавна предавања. Нека тамо иде сваки, чије су очи вредне да издрже светлост највишу. А чије очи нису за то дорасле нека не сакате туђих дела, него нека преведу оно што је најсветлије, ако у народу њиховом има кога, који ће им труд накнадити.. — Једном речи: нека самостални светли духови иду у најсветлију књижевну средсреду, а остали нека преводе.

Ово не би било ништа ново! Цео средњи век био је овако организован. Што год се није слагало са оним што је у Цариграду или Риму на свет изнесено то је било „јеретичко." И до пре мало времена Немци су изгледали науку само са стране. А скоро и данас Словени тако раде.

Па опет наука не пође назад, од како она одбаци општи латински језик, од како се њена бирократија распадати поче!

Ми смо и сами једном приликом [1]) рекли, да су користи човечанства биле у делу увек међу собом везане, да напредак науке на једноме месту учинио је добра стотини околних места и да видело једнога места осветлило је стотину околних места.

Али смо ми с друге стране у разговору о „историји философије" већ имали прилику јавно рећи и „да је сцептицизам и одбацивање ауторитета мајка данашњој просвети европској."

И мислимо да у овоме нема ни мало противуречности. Нема је с тога, што у ствари „истина" нити је привилегија једнога народа, ни места, ни времена;

[1]) „Научна светска скупштина." — *Вила* 1865. бр. 52.

даље с тога, што се мњења још једнако боре међу собом и у најсветлијој књижевности светској, и што и људи из највећих народа траже често у најдаљим местима природне облике којима ће оживити своју борбу за напредак.

Ми не ћемо да кажемо да се наука може провући без историјског свог развитка, да она долази на један мах. И за одбацивање каквога мњења мора већ бити нечега шта ће се одбацити! Што год више стаза можемо прегледати и поредити, све ћемо лакше моћи најправију изабрати.

Али баш за то се и не може скупити цела наука на једно место па да се одатле у мрвицама свету баца, него се мора окушавати у сваком стању, у свима приликама.

6.

Осим тога образовање, култура човештва данас више не значи оно исто што је значила у блажена времена немачке философије.

Код Хегла је човештво било везано за један изабрани, највиши народ. И ако је у томе народу једна глава схватила највишу тајну „идеје“, онда је човештво већ пресрећно било. А данас не значи напредак човечанства само пењање на више, него и простирање у масу! Ово друго значи толико исто много као и оно прво, јер је ово тек гарантија, да ће се образованост човештва одржати, да не ће опет наступити ноћ, као што је наступала после најсјајнијих дана до сада, док се образованост само оне прве стране тицала, докле се само к њојзи обртала.

Али је сваки човек и сваки народ израз природе и околине своје, а ми смо већ такође спомињали и то, да је „реформација корисна онде где из потребе саме ниче, онде где сѐ развија или на развијени сродни живот калами. А онде где јој тип народни на сусрет не излази, где већ ојачаног живота народног нема, где нема потпуне свести о историји својој да је на груди своје дочекује, ту се она не зове више реформација, него бујица, поплава...“ [1])

Кад би се наука радила само на једном највишем месту, откуд би се она могла поделити и прилагодити свима приликама и свима крајевима? Ни најздравију младицу ми не можемо с поуздањем накаламити док добро не знамо дрво на које ћемо каламити.

Изучавати и познавати свој основ, па пресађивати само оно што је по њега ваљано, што је сродно из изображенога света, и само оно што се доиста лепо и потпуно развило, то је напредак изображености. А каламећи оно што није потпуно здраво или што је несродно, поједини ће крајеви и залуду радити и још сасушити воћку своју!

С тога је реч „народност“ на заставу изашла и код самих изображених људи, што су год више ови света прошли и већма разумели борбе у свету.

7.

Из природе човечанскога развитка можемо дакле извести овај закон:

Потпуне, остварене истине — чињенице или факти, то је историјско благо целога човечанства, и ко се с

[1]) „Свет хармоније.“ Прво предавање, говорено у Великој Школи

њима сложити не може за тога нема ни будућности, ни живота у човечанству. Али излагање ових чињеница, облик њихов, као и тражење нових, ваља да иде самоникло, према појединим приликама и потребама.

Разлика је дакле новога времена у књижевности од средњих векова у томе, што је пре био за читаве делове света један језик, а разни ауторитети, разна „сведочанства“ лична, дакле и разни факти. А сада разни језици и поједини слободни људи у сваком крају траже, налазе и примењују једне исте факте, корачајући тако на више к једној истој истини од које се зраци у разним бојама одбијају.

Примењивање историјских факата, или прерада, а не просто превођење туђих дела има две стране: једну врло мрачну а другу врло светлу.

Ако онај који „прерађује“ има у науци ужи поглед него што је писац којега прерађује, онда ће он осакатити књижевну вредност његова дела.

Ако ли пак има шири поглед, онда ће он делу које прерађује наћи нове и нове светле стране.

А због оне прве могућности не може се прерада одбацити, јер и сам развитак књижевности није ништа друго него слободна прерада појмова и факата које оставља један нараштај другоме.

Ми се можемо данас сачувати од многих погрешака у које су највећи људи безобзирце упадали. А можемо с тога што више средстава на руци имамо, што већи преглед имамо, што тако рећи на раменима њиним стојимо.

Махиниста код парне машине чини данас много

веће учине него што су сто Херкула чинити могли — и опет за то није он јачи човек од Херкула.

8.

Наука светска ни с чиме се не може тако добро поредити као са живим дрветом.

Корен се у дрвету почиње од различних засебних жилица. На врху свом постаје корен један и прелази у једно стабло. Овај општи облик стабла још се не губи у гранама, ал' оне су већ извиле се по својој потреби, постале самосталне. У лишћу се већ огледа потпуни самостални облик целога дрвета и ниједан листић није истоветан с другим.

Жилице у корену, то су поједини самостални крајеви у историји природној и друштвеној. Они теку са разних страна, али опет теже да се састану у једно. На врху корена састаје се потпуна природна наука. Хемија или физика не познаје ни особите прилике места ни времена, она се може учити на свакој шаци земље, и свуда је једна иста.

Психологија чини стабло. Свуда се може учити и свуда ваља да буде истоветна наука о осећању и о свести, из које се после развила логика а из ове математика. Чим би било ових стабала различних, одмах би дрво престало бити организам и постало би шибље.

Примењене друштвене науке вијугају сад свака на своју страну, тражећи самосталности и светлости.

Најпосле гомилице лишћа, то је већ уметност појединаца и извршење науке у животу.

Жилице и грање у једно су слика појединих књи-

жевности које раде на једноме дрвету науке. Ко би хтео и жилице и грање све у једно да шљуби, не би ли и уништио красоту дрвету и смањио простор и храни његовој и плоду његову!

9.

Ето таква разграната изгледаће и мора изгледати наука и кад све истине у њој пресуђене буду.

А у томе пресуђивању главна је услуга коју чине мале књижевности великима у томе, што из даље гледајући њихову борбу виде је без страсти и предрасуда, па примајући се једне стране ову јачају и дају јој земљишта за развијање, тако као што и свесна публика јако помаже развијању доброга правца у књижевности. А кад десетину народа ради на књижевности, ту не може лако бити једностранога правца. Светлост данашњега доба може се рећи да је једино последица заједничког утицања и надметања, које се отпоче између француске, енглеске, немачке и осталих књижевности!

Наравно, у малој земљи ваља да буде топлога учешћа и слободе у књижевности, без високога педантизма. Мали се народ обично чуди блудњама великога. Оно што је код њега, то обично може бити само цвет из туђине. А да овако буде, томе помаже удруживање и народна слободњачка влада, јер ми смо већ напред видели да без овога нема ни опстанка књижевности.

И кад у народу једном дођу такве прилике које се понављају и код других великих, онда он својом бор-

бом већ утиче у „културу“ општу човечанску, онда и он као јединица захвата у коло општега тока светског.

10.

Ово је мерило и правац, кога ћемо се држати у излагању и оцени наше философске књижевности.

А колико имамо права да овај правац зовемо у једно нашим *народним* правцем? Ми ћемо навести једину грану образованости коју је народ са стране пресадио, навешћемо веру, па да видимо у неколико речи: да ли је сам народ по овоме правцу радио или није.

Овде нам у напред ваља рећи, да ми не верујемо оним славним философима, који веле да је вера основана на апсолутним формама, да она мора да је „искључива“ и да у њој нема развитка. Ми држимо да је ова искључивост само код научника богословских који ваде сву мудрост из онога „како је писано.“

Ми кажемо, на против, да вера нема за основ формулу него осећање и то осећање начела апсолутног, начела највишег, најсталнијег и најопштијег, и да се она по томе развија једнако, бесконачно, тражећи слике у којима ће се највећма овом осећању приближити.

Човек се из прва клањао свакој природној појави, сваком камену. После се клањао киповима у којима је оличавао природне појаве. Најпосле се клањао законима, и људима у чијем су животу били оличени ти закони.

Још Прокопије нам описује Словене иза Карпата на другоме, средњем ступњу овог развитка. Словени,

вели, обожавају бога који је саздао муњу и који је једини господар свију твари. Они му приносе волове и свакојаке жртве. Они не познају никакву судбину и не дају јој никакву власт над животом људским. Кад им се прикучи смрт или битка или кад су у болести, они чине завет своме богу и завет верно извршују чим се опасности избаве, јер мисле да их је тај завет избавио. Али они обожавају и реке, виле, и гомилу других божанства којима приносе жртве и гледају да им они прореку будућност ...

Хелмолдо пише у дванаестоме веку: Осим многих божића, који владају пољем и шумама, весељем и жалошћу, Словени верују једнога бога, који влада у небу над свима другим и који као најсилнији ничим се другим не занима него само небесним стварима, а оставља управљање свих послова другим боговима који су под њиме, који су пород крви његове и који су тим важнији што су ближи богу богова....

Је ли хришћанство уништило ово веровање?

Није.

Оно је дошло са „свецима“ у место гомиле малих богова. Ови су свеци, наравно, били народу туђинци. С тога је он и — несвесно по самој природи — узео од њих само имена и дао та имена оним природним силама, од којих га ни хришћанска наука, онаква каква је до њега дошла, није ослободила. Народ је поред цркве као и пре певао врлине својих народних јунака. Па ако је и црква по новом духу и развитку своме усвојила кога од отих јунака, народ га је поштовао и клањао му се као сили моралној. А и ово је било само онде где није било телеса ни „моштију“,

са којима су представници хришћанства трговину водили, проповедајући о њима као о простој физичкој снази, о телесноме леку!

Па кад је тадашње хришћанство осим „моштију“ донело народу анђеле и ђаволе, с каквим би правом оно и могло тражити да он остави своје виле, вештице, вукодлаке, змајеве и чуме?

Кад су хришћански свеци речима само подизали болеснике и са пет хлебова хранили хиљаде људи, за што ти свеци не би онда могли и управљати муњама и владати морем, за што не би делили благо по небу и молили богородицу да елементе уставља?

И кад се небу чине бденија за кишу, за што онда не би и додоле играле у лишћу и молиле бога за кишу!?

Врло је природно, да народ није ни имао права да баца своје облике ради туђих облика, јер ово не би ни био никакав развитак.

Ови се облици не дају отерати простим викањем на једно „сујевјерије“, а уношењем другога наличнога, него чињеницама природне науке, помоћу којих чињеница одредиће се место тима облицима као природним песничким сликама оних осећања, која није народ умео друкчије да протумачи.

И преко свију тих сачуваних облика своје старе вере, ено борбе „за крст часни и сло оду златну“, ено јуначкога прегоревања, ено певања и поштовања својих јунака, ено кумства, ено славе, ено милостиње, ено послуживања најмањега госта, ено побратимства — — па код отих појава хоћемо ли рећи да народ није заиста пренео и пресадио најглавније чињенице

хришћанства: љубав, и поштовање божанске врлине у човеку, које је Христос проповедао; или ћемо тек сад у туђе сколастичке семинарије да се загњурамо, да народу „догматичко“, „право“, „учено“ хришћанство оберучке преносимо? . . .

У овоме мислимо да смо довољно означили главни поглед наш и правац у оцени наше философске књижевности и да смо довољно означили наше право на такав поглед.

ФИЛОСОФИЈА.

11.

Од како је човека тежио је он да позна и да искаже како стоји према свету око себе, да позна и да искаже стање унутрашњости своје, да позна и да искаже правила радње своје.

Прво је веровао у вери, друго је певао у песми, треће је изрицао у пословицама својим.

Али се вера оснива на туђем казивању, оснива се на „откровењу“ и предању; песма се оснива на тренутноме осећању, а пословица на тренутноме искуству. По овоме ниједно од овога трога још не чини науку.

Тек кад свест људска слободно истраживати почне како сталну свезу своју са спољашњим светом, тако и сталне свезе појединих осећаја својих и свезе појединих радња својих, улази она у предео науке.

Ове „свезе“ нису ништа друго до оно што је *опште* у више њих појава, јер то што је опште мора да везује једну појаву за другу.

А шта је то „појава"?

Појава опет није ништа друго него осећање које у нама бу̑де ствари покретом својим.

Уређен ску̑п оваквих осећања или оваквих појава чини наше знање.

А сталне свезе оваквих појединих појава у нашем знању зову се закони. Закони дакле чине науку.

Наука о оним законима, које је у обичноме животу приправљала вера, песма и пословица, називала се већим делом *философија*, јер „наука о законима унутрашњости људске и о свези њеној са спољашњим светом", [1]) то је у потпуноме смислу философија.

12.

Излажући философију у Срба ми бисмо радо започели од оних искрица које су се појавиле у вери народној, у богословским књигама, нарочито богомилским, у песмама, пословицама и обичајима. Али кров философије узак је за ово излагање и оно би премашило далеко изнад њега у излагање целокупности духа народног или у излагање историје народне образованости, јер тек у појам целокупне образованости улазе искрице живота с онаквим истим правом с каквим и дела научна.

Довољно ће бити да споменемо да је племе српско у вери, у песми, у пословицама заиста се развило јако и слободно, и да споменемо да је философија продужење књижевно оваквога развитка у народу, па нас онда не ће зачудити откуда у нас тако велики број

[1]) „Кратки преглед хармоније у свету. I. део. — 15."

философијских књига према маленоме броју књига од остале науке.

И књижевност почиње онако исто као и трговина.

У почетку трговине бивају „ситничари." У њих има свачега што треба. Што већи развитак рада све се више одељују струке једна од друге. Најпосле се састају друштва, да разговарају о умној подели рада, да потпуне ону једну целину где је некада све стајало равноправно једно поред другога, јер је свему један газда био.

Нарочито је философија она наука која држи свезу међу наукама, која представља стабло у живоме дрвету науке, с тога се она и не појављује само као завршетак, као круна наукама, него њу налазимо и при почињању наука, где их све носи на недру своме.

13.

Одвојена философска књижевност наша почела се 1770 године. Она је почела практичним правцем, имајући пред очима масу народну. Она се у томе почетку своме појавила у јачини до које још ни данас није по други пут досегла.

Иза таквога почетка било је као иза народних усмених умотворина наших. Нашло се људи којима је све то „просто" било. Они су хтели да се одену у црну одећу а високоученошћу да се закитe.

То је друго доба, које можемо врло добро карактерисати као доба „високоучености."

Ово доба имало је три мене.

У првој су мени Славено-Срби, који су се са свим

окренули били од масе народне, та је мена владала од 1807 до 1816 године.

После овога времена долази умор. Све је заћутало, док од 1832 не наступи нова „прелазна“ мена.

Језик првога доба опет се овде почиње повраћати. Али је ова мена или подражавање правцу првога доба или је покушавање да се пође заједно са стањем савремене књижевности светске. А ни прво ни друго не достиже се овде.

То је друга мена, мена прелаза.

Од 1848. године баца се философија наша у крило немачкој философији. У овој се тражи готова наука која је вековима рађена, и пошто међ свима системама философским у Немачкој „синтетизам“ излази као неки посредник, то се он и поче пресађивати.

А још од 1851. појавио се рад који се паштио да пресади код нас праву наследну немачку философију, да вршак апстракције у књижевност нашу унесе.

То је трећа мена високоученог доба у књижевности нашој, мена немачке философије.

У исто време, у време кулминације апсолутне немачке философије у нас, 1863 године, јавља се већ и натурализам, који са стране узима чињенице, а сам почиње да изводи из њих последице философијске.

Са овим почиње и треће доба, почиње права наука философска у нас.

14.

Ми ћемо овде да изложимо преглед целе философијске наше књижевности. А узећемо за проматрање само она дела у којима се буде казивало што

ново у нашој књижевности. Тако ћемо проговорити по неколико речи и о каквоме старијем делу, које бисмо данас са смехом дочекали и на страну бацили, и с друге стране прећи ћемо ћутом новија дела којима бисмо поклонили неколико пажње да су изашла у старије доба, да се то јест нису још при рођају преживела.

I. ДОБА, ПРАКТИЧНИ ПРАВАЦ.

Доситије Обрадовић, почињући од 1770, па до 1811 написао:

Живот и приключенија.

Писма Доситеја Обрадовића.

Езопове и прочих разних баснотворцев басне.

Совјети здраваго разума.

Етика[1], или философија морална по системи професора Соаве.

Собраније разних нравоучителних вештеј на ползу и увеселеније.

Собранија други део, Мезимац.

Христоитија, сирјеч благи обичаји и венац од Алфавита.

Првенац. Ижица или Доситејева буквица.

Писма домаћа.

II. ДОБА, ВИСОКОУЧЕНОСТ.

ПРВА МЕНА, СЛАВЕНО-СРБИ.

П. Јулинац. Руководство к чесности и правости. 1777.

Итика, јерополитика или философија правоучителнаја, превод с руског. 1784.

Д. Николајевић Дарвар. Благонравије или књижица во украшенију нравов. — Превод с грчкога. 1786.

Ст. Раич. Расужденије о недостатцје воспитанија, на искуству основано. 1794. — Кратка наука о души човеческој, од Кампе. 1808.

Јефрем Лазарович. Моралнаја философија, јеже јест: нравоучителноје љубомудрије. 1807. — Собраније моралних вештеј. 1809.

Никола Шимич. Логика сербскаго јазика на глаголанију у две части произведена. 1808.

Павел Соларич. Улог ума человјеческог у малену, либо кратко представленије онога што ум свим људима повељава. С немецког. 1808. — Јоан Георги Цимерман, краљевско-великобритански особе врач у Анновери: о самости 1809. — Сверх воспитанија к човекољубију. 1809.

Георгије от Бечкеречки. Философическа наука преведена с немецког језика. 1809.

Јоан Берич. Педагогија и методика за учитеље. 1816.

Петар Стојшич. Должности человјека из разних иностраних изданиј собранија и во једино тјело саставленија за славено-сербски свјет. 1816.

Ур. Максимович. Осмотренија јестества или познаније и љубов творца из осмотренија созданих тварej. С немецког. 1821.

Осим ових остало је у рукопису:

Јоан Миоковић. О сујеверију.

Соларић. Расужденија о разних предметах. Опит о человјеку.

Д. Тирол. Прави смисао системе природе, по Елвецијару, дело философическо. — Обшча основоположенија и морална поученија к мудрости живљења.

Мојсије Игњатовић. Педагогија. — Гелертове „моралне прелекције“.

Аврам Мразовић. Метафизика на славјанском јазицје.

Спир. Алексијевић. Руководство човјеческог живота, превод Честерфилда.

ДРУГА МЕНА, ПРЕЛАЗ.

Тодор Павловић. О обхожденију с људима од барона Адолфа Книге. 1813.

Субота Младеновић.

Јован Стејић. Сабор истине и науке. 1832. — Забаве за разум и срце. 1836.

Јован Филиповић. Философија права. 1839.

Јаков Живановић. Цицерона тускуланска испитанија. 1842.

Сава Поповић. Крин или морална поученија у 20. писама мудраца Сенеке. 1842.

Петар Радовановић. Кратко сочиненије антропологије или наука о човеку и т. д. 1844.

Урош Миланковић. Просвета човека и образованије јестества. 1847. — Наше време, написао Светољубац 1847. — (На немачком језику, Weltorganismus, oder Polarsysteme der Natur, mit der Kritik der Einheit über das Unvereinbare. 1841.)

Евстатије Михаиловић. Здрави разум или разсуж-

денија о битију божијем, стању човјеческом, души и њеном безсмертију. 1848.

Григорије Лазић. Марка Тулија Цицерона књига о дужностима. 1854.

ТРЕЋА МЕНА, НЕМАЧКА ФИЛОСОФИЈА.

Константин Бранковић. Вилхелма Траугота Круга, негд. проф. мудрословија при свеуч. липск. основно мудрословије, србски за првогодишње слушатеље мудрословија у лицеуму књаж. србског. 1849. — Мислословље или логика за младеж, у кратко. 1849. — Мислословље... пространо. 1851. — Осим тога у рукопису: психологија, и педагогија.

Михаил Христифор Ристић. Система целокупне философије: 1, енциклопедија и методологија философије. — 2, основна философија. — 3, психологија емпирична. — 4, логика. — 5, метафизика. — 6, естетика. — 7, аретологија. — 8, дикеологија. — 9, евсевиологија или етикотеологија. — 10, историја философије. — 1858—1861.

Димитрије Матић. Начела умног државног права. 1851. — Историја философије, по Швеглеру. 1865.

Јован Андријевић. Одломци естетични. 1863.

Алимпије Васиљевић. Кратки преглед Хеглове философије. 1864. — Критике.

Јован Бјеоградац. Црква и држава. 1861. — Мысли о положају и будућности народа србског. 1866.

Ференција. Појединe лекције. 1866.

Јован Хаџић. Превод Менделсона о бесмртију душе. 1866.

III. ДОБА. ПРИРОДНИ ПРАВАЦ.

Владимир Јовановић. О саставу и животу растиња. — Климатологија. 1864. — Наш народни положај. Наше народно уздање. 1867.

Димитрије Матић. Наука о васпитавању. I. део 1866. II. део 1867.

ПРВО ДОБА.

ПРАКТИЧНИ ПРАВАЦ.

15.

Први појав и то светао појав у нашој философској књижевности био је Димитрије Обрадовић, или по калуђерском имену *Доситије.*

У првих је писаца значајно, да им се из живота може видети и разумети цела њихова борба. Тако и код Доситија живот његов и философија његова са свим попуњују једно друго.

И кад све књиге његове већ заборављене буду, остаће увек као драгоценост у књижевности српској прва и друга књига његова, у којима је свој живот описао.

Око 1739. године родио се Доситије у Чакову, у Банату. Чаково је местанце које је у себе сместило и заокружило читав свој свет, местанце поштенога и готово рећи *идилскога* грађанства.

Губитак једног грађанина у таквоме месту значи толико исто као и губитак једнога члана у породици.

Дете које остаје без оца свога не остаје без успомене његове која живи у грађанству, у сараграђанима очевим.

Таква успомена живела је и за Доситија и крепила га је, јер је он још од малена остао без оца.

Око десете године умре му и мати. Умре му и сестра коју је љубио... Од тада се почиње нови живот за Доситија који је почео гледати срондике само у широкоме свету.

Још за живота мајчина пошао је у школу. Учио је из старог подераног буквара, ал' је ипак доживео ту радост да му сам учитељ, „мештер“ поклони нов часловац. Живот утисака спољашњих, или симпатична страна, била му је већ онда тако јако развијена, да је одмах у плач ударао чим су које дете повалили да бију.

У цркви се сакривао у олтар па до свршетка службе читао „казанија“ на влашкоме језику. Попови га псују што „квари“ црквене књиге — али он научи на памет „прологе“, па иде те их прича мајсторима и момцима кад шију.

Природна је ствар, да није ни мало разликовао уживање које он има када чита патњу чију од стања оне особе чију патњу чита... па науми да се и сам посвети, жалећи што нема и сада оних старих мучитеља хришћанских!

Није му детињска памет разазнавала, да патњу само уверење освећује, да њу само нужда правда; него је тражио патњу из појетичности, из сањарије романтичке, па је премишљао како би Банат много

срећнији био да је пун пустињака, него што је пун села, вароши и градова.

Бадава га је тетак Никола саветовао да је права светиња: да човек праведно и поштено у својој кући живи и да се деца не одричу родитеља. Доситије нашао је у еванђељу да се ваља одрицати света, рода и родитеља, не разбирајући кад се ово ваља, за што се ваља и у колико се ваља.

У њега се пробудила читањем прва клица напредњачка која тражи нови живот, тражи велика дела, тражи одликовање, а — што она не зна пута којим се иде до праве светлости и величине, томе није крива она него околности око ње.

Кад је чуо од некога калуђера Дечанца да у Турској има планина, пећина и пустиња, ха то ти је моје место! викнуо сам, вели. А, блажена турска земља где има таких пустиња које људи својим гресима не скрнаве, ту ти се човек ласно може посветити! Ваљада је бог ту земљу благословио, те само у њој има пустиња!

И дигне се да бега тамо. Приче су му биле узбуниле тихи свет његове околине. Али га тетак стигне. Сада Дечанац при чаши вина стане причати беде калуђерске, како су дошли у омразу свету и вилајету купећи Турцима новце, и причати остале прилике које су јамачно и учиниле, те је народ прогласио да је онај несрећан који се на путу сретне са калуђером.

Али је Доситије и ту мислио, да то бог пушта искушење на њега. Милост и љубав његова поочима учинила му се као „пристрастије“ овога света, које одвлачи човека од бога. Уображени светли свет са-

вршено је владао њиме, и кад му се о срећи породичној споменуло подвикује он: кога оженити? мене? сачувај Боже! боље сто пута да ме каква свирепа лавица или мечка ноктима својим на парчета растргне!

Кад нестаде Дечанца појави се у Чакову грчки даскало. Ето опет прилике Доситију да до нове светлости дође. Он се одмах помеша међу грчку децу и како лепо прича усхићење своје кад је почео изговарати: алфа, вита, гама, делта .... сву ноћ је ону сањао како већ шета у димлијама ... ал' у јутру дођу код њега два девера из старе школе, одведу га тамо, а учитељ викне „положи!“ те му ударе шест удараца, а он до боље прилике заборави на грчки језик.

Одведу га већ и у Темишвар и даду га капамаџији да учи шити. Годину и по ту је продевао иглом и опет читао недељом псалтире. Али није било више оног утицаја ког је само Чаково у њему будити могло. Његови темишварски „камаради“ нису хтели да слушају свете приповетке!

Међу тим о ручку једном чује и владику како говори да треба јести месо, јер га је и Христос јео; како говори, да ни монах, коме се трбух прилепио за леђа, не би ваљало да излази пред магнетске женске очи, а камо ли владике; како женскињу ваља да благодаримо на животу нашем, како је брак света ствар и како је у тој светињи достојанство женско; како је врлина тећи благо и на добро га употребљавати; како калуђери живе о туђем трошку и како би ваљало манастире у школе обрнути .... разговор, у коме је изложио Доситије кратко и живо своје рођено убеђење. После овога разговора ишао је већ Доситије у цркву

на свако венчање, радујући се животу и његовоме позиву.

Али се тежња његова за великим није могла сахранити у капамаџилуку. На њега наиђе ново искушење. Неки калфа Фрушкогорац каже му да се може у Фрушкој посветити и чуда чинити. Ова чуда замамише сада самољубље Доситију. Он се договори са својим другом Чаковцем, слажу газдарицу да хоће рибу да лове, спреме три грошића за хлеб — па хајд' у Оново. Онда му је било 14 година.

Под Сланкаменом продаду часловац да би се преко Дунава превести могли. Тако дођу у лепу китнасту долиницу оповску, која очара бујношћу својом чедо банатске прашне равнице; она се Доситију учини рај.

У Опову га прими игуман за свога ђака. На столу код њега нађе „зборник, часловац, псалтир, месецослов, каноник, полустав, требник, алфавит духовни . . . ето се нађе сада Доситије у пећини „велике литературе" и кад види велику неку књижетину „житија свих светих", ха! помисли, ово је за мене! Ту је нада том књигом вас дан горко плакао. Међу тим је о ручку у трапезарији читао калуђерима, а игуман га већ почео свуда водити и хвалити се њиме.

Сада почне Доситије по дан и два хлеба и воде не кушати, сакрије се на таван па све метанише и челом у земљу удара док му се не би завртео мозак. Четвртога дана овога поста задрхтала би му колена, осећао би јаки бол у утроби и падао би у несвестицу . . . . а једио би се што није могао бар седми дан дочекати тако!

На велики четвртак зађаконе га у Карловцима. Сад је служио у цркви непрестано. Разгласи се већ да је светац и да чуда чини. И опет се, као што сам вели, за младу чељад усрдније молио него за бабе.

Али у житијама почне налазити да су многи и добро јели и опет се посветили .... почне се колебати .... у њему се роди жеља за даљим учењем. Латински језик, вели, то је језик! А ја бедни дурак ни речи не знам! Квис, квод, квомодо! уби, убиквис, убикункве: то је звечало у мојим ушима слађе него сиринско певање, па ништа од свега тога не знати! Боље би било да се нисам на свет ни родио. Изгубе ти моја житија све поштење, од тога с богом Опово и сва твоја красота! Где учења нема ни латинског језика, ту нема ни живота!

И сами игуман његов беше права класична особа. У њему је оличен био свети „здрави разум“ српскога народа. Он је саветом својим много учинио за развитак Доситијев.

Још при мучењу Доситијевом говорио му је, да кад постане калуђер не ће имати кад ни да дочека док се месо испече; да је време светињичења прошло, и да је сва светиња поштеним човеком бити; да они који много читају мало посте; да су сад још много бољи црквени пастири него некада, јер се сад не инате толико; да у данашњи дан ко се год за свеца издаје или је каква лажа или „фантазира“; да ваља тражити учење а не беспосличење; да је вреднији млади Рајић него четири васељенска патријара; да је калуђерска сва наука данас у томе, да познаду колико је ком вину или шљивовици година; да је он

слушао имена науке и философије и да држи да оне морају бити врло корисне, велике и славне; да само они вичу на науку и њен разум који налазе срећу у чанку и бокалу; да би ваљало од манастира градити школе и да је боље бити у селу учитељ него у Опову калуђер....

Тај игуман био је родом из београдске околине.

По смрти разборитога игумна и Доситију већ не беше драго у манастиру. Не само на јави него и у сну, вели, ништа му већ није било на уму и у срцу него велике библиотеке, академије, школе, учитељи где разне науке предају и вредни ученици где мед мудрости купе.

Без „с богом остај“ крене се из манастира са неким ђаком из Хрватске, и то у плаветним чакширама, у долами и црвеним хајдучким опанцима.

Близу Пакраца наиђу на неко сеоско весеље, уђу да „заишту воде“; а они им се зарадују и изнесу им вина. Мало час седне спрам њих нека велика „ђачина“ и кад им чује разговор, пребаци им да су „шизматици“. Нисам ја шизматик, одговори му Доситије, него православни хришћанин и бољи од тебе! Стану се препирати о првенству папе и патријара. Али је ђачина наишао на мајстора од струке, па нашавши се у сијасету окупи мешати латински, те уза сваку реч „пробо мајорем, него минорем“. —

Гости разумеваху латински толико исто колико и Доситије, па почеше овоме да држе страну. А ђак дође у ватру, стане претити да ће послати шизматика везана у Пожегу.... док ти нашег Латинца свати

на поље не изгурају, а Доситија као госта из даљине задрже и почасте.

То му је била прва књижевничка победа.

Ал' у Загребу наиђе већ и на друго искушење. Науми да у влашком колегијуму учи диачки (латински) док прилику не нађе да у Русију оде. Али му овде понуде издржавање и предложе му унијатство... А зар сте ви унијати? ужасне се Доситије, па бежи на поље не освркући се на понуду да бар о ручку ту остане. Све су, вели, колена под њим дрхтала.

Од некога слушаоца философије, код кога је Доситије на стану био, почне учити латински и лако му је ишло јер је влашки добро знао. Ту се намери већ и на свештеника који ће га повести у Ђерманију да се учи... али, други неко даде владици мало више дуката, а пут се поквари свештенику па тако и Доситију!

Сад се упути у Далмацију да учитељујући спреми новаца себи, па је ишао преко Велебита својој новој мети, све певајући, да се горе и долине разлежу. Још да се, вели, нисам гдегде пастирских паса плашио, чинило би ми се као да на пегазу, велсфронтову коњу јашем!

16.

Од сада се почиње ново доба у Доситијевом животу. Као што се до сада огледао у његовом животу цео живот онога времена, тако је од сад у животу му оличен онај правац, који је данас „уједињена омладина“ изнела на своју заставу — он је почео да учећи себе учи друге.

При цркви Св. Ђурђа пред градом Книном стане учити децу. А међу тим од честитих далматинских свештеника учио је и сам најнужније и најлепше, као што вели, у животу лекције, лекције непритворности, љубазности, чистога срца и добре нарави. Оно су прави свеци, вели, а нити знају нити мисле да су!

После три године учитељевања крене се доцније на пут у Св. Гору. Чуо је да има тамо неки славни учитељ. Али га болест морска заустави у Боци которској и ту близу ње у селу Маинама запопи га црногорски владика.

За тим је учитељевао Доситије у Голубићу, па га одатле куга отера у Косово до некога свештеника.

Ту се почиње први његов књижевнички посао. Значајно је, да је исти онај оповски светац написао прву своју књижицу само на жељу попове ћерке.

Све оно, што сам, вели, за се био преписао из беседа златоустових, преведем „на просто“, и да бих учинио да оној прекрасној девици читање тога буде пријатније, расположим то на главе, почињући сваку по азбуци. Она је то тако радо читала и тиме се толико радовала колико да је сву мудрост Соломонову у она два три табака имала. То су други с великом молбом од ње просили и преписивали, те тако се разнесе и расплоди по свој Далмацији под именом „Доситијеве буквице.“

Из Далмације се упути Доситије морем у Крф. Ал' људи око њега говоре ново-грчки, а он једва нешто талијански знаде. Слушао бих, вели, с великом пажњом, не бих ли најмање штогод разумео, — нигде ништа! никада до века, помислим у себи, не научих ја

овога језика. Што је ситно ситно, преко сваке мере и разлога. Просипљу им се речи из уста као суште просо; нити се могах довољно начудити како се они могу међу собом разумевати!

У Крфу заспи пред неким женским манастиром. Кад се пробуди, оно гомила женскога света око њега. Госпођа га препоручи неком попу, а овај му нађе учитеља за грчки језик. Ходајући тако по манастирима Доситије је имао прилике упознати и грчке калуђере. Али је он и међ њима чувао достојанство своје.

У Мореји, у Патрасу позна између двадесет калуђера који „на мошти“ просе и онога Дечанца што је некада уз њега од куће побегао био, како, вели, по цркви кашље и циганчи . . .

За тим у Хилиндару нађе неколико Србаља који се на век с Бугарима инате и не могу да се погоде чиј је манастир. Свуда један исти карактер калуђерски.

У Смирни већ наиђе на неког славног учитеља Јеротија. У његовој школи живео је срећан три године дана. Јеротије живео је заједно са питомцима својим, налик на некадање грчке философе, и био је са свим сродан Доситијевим новим мислима. За „чудотворне“ иконе питао би одмах: стоје ли саме собом на ваздуху или су приковане, прилепљене за зид, или о клини обешене . . . . .

Из Смирне дође Доситије међу Арбанасе у Хормово. Он је пун заноса кад о арбанаским дивотама говори, о земљи коју је касније Бајрон онако лепо опевао.

Доситије научи арбанаски и на велико чудо Арбанаса стане и писати овим језиком и то први од њих.

У то баш време изиђе на глас у Црној Гори Шћепан Мали. И у Арбанаској се заваде племена, а Доситије оде у Крф.

У Крфу слушао је на ново филолошка изјашњавања ритора и појета грчких. Сад опет продужи и латински језик и његове писце.

Пробави опет мало времена у Млецима, у Задру, у Скрадину па отиде у Беч преко Трста.

Ал' сад опет немачки ни мало не зна! Изиђе у Бечу пред митрополита који се онда у Бечу деси. А како је било ово ручка то га овај испсује и истера из трапезарије.

И опет Доситије није нигде сам сстао. Он пробави у Бечу 7 година учећи друге а учећи себе и у француском и латинском језику. Латински учитељ у једно му је предавао и логику и метафизику.

Сав град Беч, вели, чинио ми се мој. Сви славуји у Аугартену, у пролеће, и кад бих ја сам ту био, певали би колико да су највећа господа у њему.

Такој природи лако је среће наћи. Што сам знао, каже и он сам, другима сам предавао; што пак нисам знао, од других сам примао и учио. А ово је свагда била највиша намера и свагдањи нишан мога ходања по свету, које неки из њихове високе милости скитањем називати удостојавају.

Из Беча оде Доситије у Модру, где је слушао поред својих питомаца Баумајстерову философију.

Одатле, после 20. година, сврати опет у Банат. Али ту затече само мртве успомене. Породица његова није већ била само у Банату — он је њу по белом свету раширио био далеко, врло далеко . . .

И опет се дигне у Трст. А из Трста, учећи неког архимандрита, обиђе месојеђе у Млеткама, па сва места изображености талијанске, као Болоњу, Фиоренцу и т. д. И ходио је са неким капетаном од лађе у Корзику, Сицилију и до острва Хијоса. Овде стече новаца учећи децу, и оде у Цариград.

Из Цариграда га куга отера, те се намери на лађу за Галац и у лађи на некаквога прелата пољскога. Кад ноћу наиђе бура на њих, а прелат га гони да се моли богу.

А што ћу ја с богом говорити, вели му Доситије, зар је бог као човек. Он боље види и познаје што је у срцу моме него ја исти.

А није ли ти жао да те рибе изеду? пита га прелат.

Шта га сам ја риба изео... које чудо да и оне мене један пут изеду!

Али су рибе за човека створене, а човек није за рибе....

Ако се овде утопимо, одговара му наш философ, онда ћемо бити баш за рибе и за морске раке. Душа моја знам да није за њих... то ми је доста знати.

У овоме се огледа већ цео развитак Доситијев. Овако може говорити само природно уверење наспрам наученога формализма!

У Јашу се позна Доситије са владиком који му повери сроднике своје на успитавање. С њима је у Хали записао се у каталог универзитета и ту код проф. Еберхарда слушао „философију, естетику и натуралну теологију“.

Гледајући, вели, какве се овде књиге сваки дан састављају, пишу и на свет издају, жалост нападаше

на мене кад бих год помислио како код нас вичу: дај нам књиге из Русије! А какве књиге? За оне које се ту преводе с учених језика ни каталога нема! Размишљајући непрестано о овим стварима опоменем се још у Далмацији зачете жеље и намере, да је крајње потребе и нужде дело на општем народном језику што написати и издати. Ја сам чисто пред очима имао какву су буру и метавицу на себе сви они привлачили који су се усудили најпре и најпре подобна представљења народу чинити (т. ј. реформатори), но мора се кадгод ко један пут наћи! Хајде у име божије нека се почне . . . —

Из Хале отиде Доситије на липиски университет где је слушао физику од неког проф. Борна. Овде је почео издавати мали спис о „прикљученијама“ својим, при коме је, како вели, две намере имао: прво, да покаже бескорисност манастира у друштву — наравно у слободном друштву — кад су калуђери нижи од друштва самог, а друго, да покаже велику нужду науке.

Бавећи се и француском књижевношћу зажели да види и етнографске услове њене. Чигати и слушати, вели, и имати у рукама књиге ових народа а не попознавати их, то би за ме толико значило колико у мраку живети.

Пође у Франфурат, па преко Страсбурга те у Париз. Ту пробави три недеље. Било је још време Луја шеснаестог. Зачудило га је где у Лувру има одељака посвећених науци и вештини. Ево људи на свету! вели, где цареви своје дворове књигама, мудрости и наукама дају и посвећују! — До душе то једно и било је

добро код француских краљева, што су прибирали око себе књижевнике и уметнике, да би им ови колико толико спасли име у валима опште поквarености.

Најпосле такне Доситије и у Инглиску. Али ево нове беде, где и старо и младо, жена и дете, све ти то инглиски говори, нити им можеш разабрати шта ти људи мисле шта ли хоће! — И опет улазећи у Лондон поредио је он некадањи пут свој бежећи по Банату и Срему са овим сада и чинило му се као да је „римски диктатор“. Овде одмах већ спомиње Адизона, Свифта — хуманске философе — и Попа — песника.

Почне учити инглиски. При том починању, вели, чисто ми се кожа узме јежити и длаке на мени уз гору дизати, али загазио сам, хајд' напред!

За три месеца потроши све што је имао. Али га звезда његова никад остављала није. Баш при поласку одведе га негде учитељ на ручак, а ту га и зауставе са свим ради грчкога језика. Од мене је сад зависило, вели, да сам хотео за живота остати у Инглитери. Ал' га је вукла силна жеља да још који лист изда на своме матерњем језику. Праштање његово из Лондона и писма од успомене која су једно другом давали, то је била права светковина.

Истина да је „прикљученија“ своја штампао само у 300 комада па и од њих једва педесетину по трговцима које куда растурио, али то га није збунило. На место, вели, што би желео да остане после мене неколико марјаша и грошића, волим да што написано остане.

А и књиге су му расле у цени сваким даном. 1794

године јављају му да људи не дају ни „петака“ за Басне. 1803. године ишту их већ и по 10 форината.

Нашао се по гдекоји и озлојеђен на нови правац његов, стао му претити, да и осим њега има у народу нашем учених људи, који кад шчепају против њега перо хоће му угријати уши .... Али се Доситије не плаши никога; он може, вели, и у сред Италије и Англије као год у сред Баната и Далмације заслуживати што му је нужно!

Тако је сада штампајући књиге своје и дајући лекције деци и девојкама боравио у Бечу, Липиску и Трсту. Љубав једног његовог поштовача Србина из Русије учини те обиђе за то време и Пољску, Белу Русију, Лифландску и Курландску. Али на своју постојбину никад није заборављао. Кад би, вели, слатким, слободним миле наше Србије матере ваздухом где било дисати почео, то би за мене на земљи блаженство било ... још уз то једно лепо училиште .... и макар и малена штампарија ...

И сам је давао своје књиге и нудио људе да се удружују да их распродају и где буде највећа потреба и прилика да лепу какву учионицу оснују.

А кад се појави српски устанак 1804 године, он је писао пријатељима и будио их да пошљу коју хиљаду форината у зајам Србима „који сада за род и отечество благополучно војују.“ Писали су, вели, и овде, и ишту помоћ с колико ко може новаца у зајам, и овде се на томе ради и ја сам дао полак од свега што имам: четири стотине форината.

Већ 1805 г. били су „у великом благонадеждију о најбоље љубиме наше Сербије премењенију.“ А на

скоро за тим видимо Доситија настањена у Београду, где као управитељ просвете отвара прву велику школу српску, у којој је школи и Вук ђаче био.

Београд хвали он као место неописане лепоте и красоте. Како сам дошао, вели, у овај ваздух, почео сам се обнављати... Хе, моја браћо! како ми се цели живот кратак чини док смедеревске нисам видео пределе!

У Београду је купио дом „за штампарију", коју је мислио подићи чим се мир поврати. У авлији му наоколо липе засађене, а у врту лозе, воће, руже, зелен... јагањци по авлији скачу, липе цветају, деца се по њима играју... а он седи на „егзаменту" деце и одраслих момчића које тек сада крштавају.

Тако се настанила једном та тако нестална, особењачка и опет у друштву тако тиха и прилагодљива природа.

Ту је он задовољно склопио очи. Само ћу, вели, молити браћу и пријатеље да ме код хајдучке закопају чесме. Ова је чесма у кошутњаку топчидерском.

У старости је и сам имао по гдекоји адет калуђерски, јер је писао „молебно, умиљено, улагивателно и ласкателно" за које аковче бермета. Али то је с пуним правом могао он који је толику љубав у околини својој изазивао. Кад се враћао из Беча хтедну на путу да га угосте неки од наших трговаца, али им га преотме неки непознати грађанин. У јутру оду да га потраже, ал' газда сам чисти чизме своме госту и ако има својих слугу. Он је некада послуживао Доситија, па је хтео да покаже да се не каје и не стиди што га је служио!

Може ко мислити, вели Доситије сам о себи, какву сам ја тајну имао те да толико много пријатеља и добрих људи нађем.... никакву тајну на свету! но простим, природним путем ту сам долазио. Људи добрих и благих свуд има много; само да човек са своје стране гледа да је поштен, некористољубив, добар и разуман и по овоме да се с људима влада, пак онда они који су умерено добри, њему ће бити са свим добри.

Ово је слика изображенога живота људског који тек у будућности долази. Само су филолози и успитачи још сада у таквом стању, да могу бити пријатељи целоме свету, наравно и они само тако, ако нису помешани у питања државна или народно-религиозна.

Ми се оволико задржавамо око живота Доситијева, једно што је он сам по себи једна читава философија, а друго, што се у њему огледа цело стање и цело земљиште наше философске књижевности, те се тако при излагању осталих писаца не ћемо морати враћати на земљиште које нам је познато.

И осим тога огледа се овде готово рећи развитак целога човечанства. Ми видимо овде у почетку вољу узбуђену сликама светлим. У „житијама" има једно добро, а то је уздизање божанске врлине у човеку, али у њима нема појма о томе шта је то врлина — и ми видимо човека засењена светлошћу где иде мучно и пребија се све даље и даље тражећи истинско стварно достижење светлости!

17.

После књиге Доситијеве у којој је описао себе највећу вредност имају његове *Басне*. У њима је врло

добро измешана забава са поуком. Кратке сентенције, ако би оне уз басне пришивене биле, не би много помогле, јер ми прескачемо преко њих летимице. У Доситија је пак та добра страна што он размишља о причи свакој. У томе размишљању пријатноме он се већ дотиче свих питања која се у даљим књигама разлажу.

У „Совјетима здраваго разума“ изложена је главна вера његова. Ту долазе по реду у чланку о „љубави“ мисли о друштву, пак у „писму“ о вери и писању, после у говору о „злу“ вешто се и дивно цртају зла, и у чланку о „добродетељи“ тумаче се врлине ал' не тако као у прошлом чланку.

У ове прве четири књиге све је већ јасно обележено. Оне касније чине им само поговор и утврђивање.

У „Етици“ је превод француског писца, али је овај превод, толико колико се могло, удесио Доситије према народној потреби, поткрепљујући теорију увек примерима.

У „Собранијама разних вешти“, у I. делу најслабији су списи, највише су преводи. Овде је у неколико уплив школе романтичне у Немачкој. Алегорије од слабе су користи, јер њине велике речи хладно прозује и поред ученога уха. Између њих најбољи је овде „Пут у Вавилон.“ У овом делу има још преведена комедија једна о пријатељству и неколике занимљиве приповетке из источнога живота. Остале теоричне ствари површне су и идеалисане на форму месечине.

У II. делу долазе опет занимљивија питања. Ту

се Доситије повраћа на народни говор у књижевности. Говори о наукама, где нарочито буди осећање за њих, али не иде им на извор, не иде на потребе човечанске и државне. И овде су чланци редом са „повјестима“ измешани, да не би уморили читаоца. Ту је и говор његов при отварању велике школе у Београду. Ту се баца и на теоричко питање о „махини“; говори о појединим страстима; о успитању; о историји, где опомиње на критичко читање; о задовољству као покретачу у животу; о дружењу; о јунаштву, и најпосле о томе, како има гледишта разних од којих свако може бити истинито.

Ово је било последње дело Доситијево.

„Христоитија“ је издана после смрти Доситијеве са неким сентименталним предговором (1826). У њој су савети младежи о понашању, о „етикети.“

„Буквица“, то му је прво дело. Ово је као неки лексикон од изрека. Али су речи почетне врло случајно везане за ствари, види се да је превод.

„Писма“, издана најпре 1829 а после удвојено пунија тек 1845 г. Она су му чеда тренутка и пуна веселости, и ако само опомиње познанике да му не пишу о стварима где нема друге профити него 8 новчића мање у кеси. Највећма је старост његова у њима нацртана.

18.

Од писаца пре себе спомиње Доситије Жефаровића, са његовим словенским стиховима; Захарију Орфелина; Вујановског и његове разговоре; Рајића, „предраго и пречестно име“; Текелију, с анђеоском његовом ревношћу; Терлаића, са „славенским кра-

снорečијем"; Стојковића, са физиком и писмима; Јуришића из Крима; Божидара Подгоричанина што је подигао у Млецима штампарију.

Али је поред њих српска књижевност спавала тешким сном. А практични живи поглед Доситијев чинио га је реформатором целе српске књижевности.

Колико се он борити морао са самим помислом, да прост српски језик штампан у књигу уђе!

Аутономни, демократски дух новога доба није остао сакривен Доситију. У садање време, вели, сви се народи силе да свој дијалекат у савршеност доведу, дело врло корисно! Јер кад учени људи мисли своје на општему целога народа језику пишу, онда свет учења не остаје само при онима који разумевају стари књижевни језик, но простире се и достиже и до сељана, предајући се најпростијем народу и чобанима, само ако знају читати. А колико је ласно на свом језику научити читати! Коме ли се не ће милити мало труда предузети, да научи читати. — Знам да ми може ко на против рећи, да ако почнемо на простом дијалекту писати, стари ће се језик у немарност довести, пак мало по мало изгубити. Одговарам: која је нама корист од једнога језика кога у целом народу од десет хиљада једва један како ваља разуме и који је туђ матери мојој и сестрама!..

Али су противници његови и на ово имали спремљен одговор. Они су упућивали људе који не знају њиховог језика „нека науче." Нека науче... вели Доситије, то је ласно рећи, али није учинити. Колико је оних који имају време и способ научити стари књижевни језик? Врло мало! А општи прости дијалекат

сви знају, и на њему сви, који само знају читати, могу разум свој просветити, срце учинити бољим, и нарави украсити. Језик има цене од користи коју узрочи. А који може више користити, него општи, целога народа језик?

За што је друго бог дао разум, расуду и слободну вољу, него да може расудити, распознати и изабрати оно што је боље!

Ваља да представимо себи каква је то светла мисао у први мах бити морала, кад је Доситије погледао на крајеве, које је рођеним стопама својим измерио, па погледавши тако запитао: ко не зна да житељи црногорски, далматински, херцеговачки, босански, србијански, хорватски (кромје мужа), славонијски сремски, бачки и банатски (осим Влаха) једним истим језиком говоре!?

И још у оно време показао је Доситије у писању више либералности него многи наши савременици, при свем том што је одрастао са црквеним књигама, и што све што је читао, читао је само на туђем језику, што дакле средстава много на руци није имао. Ја у мојем писању, вели, само сам на наш чист изговор мотрио, „јер“ велики и мали (дебели и танки јер), то је мени све једно било, знајући да Срби што их је год, „путь“ не изговарају „пућ“... А изреке која би звечала на јери (ы) у нас нема!

Доситије је био савршено уверен у своју ствар. Мени је, вели, довољно утехе дајући приклад ученима мога народа да српски почињу на штампу што добро издавати; штета да толики многобројни народ остаје

без књига на свом језику у време у које наука близу нас сија као небесно сунце!

19.

Језиком у науци својој излази већ Доситије напред као какав исполин.

Али главна идеја, која га је из крила породичног измамила, била је црква. И главна идеја, која му је перо у руке умамљивала, била је реформација цркве.

За том је реформацијом Доситије уздисао не из сујете, не из увреде, не из моде, не из леденога квекерског срца, него из топлога уверења, из сопственога искуства, из свакидашње историје живота свога.

Он је тежио да одели веру у клици својој од вере историјски развијене. О људи, вели, што вас је год на свету! Докле ће се којекаквих пустињика и монаха закони за цркву држати?

Новаковић помиње у својој „Историји српске књижевности“ [1]) да и прекидање Доситијево са језиком црквеним било је природно чим је он „прекинуо све свезе са старим правцем црквене просвете и књижевности“ у нас.

Доиста, да Доситије није и сам прошао све мене и облике верозаконске занесености, тешко да би могао прекинути са икојим правцем који се на цркву наслањао, при свем том што је поникао из народа и што га је једино потреба народова на радњу будила.

Поглед пак Доситијев на цркву само је верно испуњење његове лепе изреке: ко се опече, а не каже

[1]) Страна 139.

то и другима, тај није за друштво; а кад он каже, онда други нека чине што хоће...

Доситије хоће да из „натуре“ учи мудрост божију! Колико боље познаје природу, у толико држи да боље познаје бога и да сам бољи бива.

Христов је закон, вели, вечни закон просвећене и у своју праву савршеност доведене и узвишене натуре или јестаства.

А оно, вели, што би у натури, сачувај боже, чудовиште било, томе хоћеју да се на икони мораш клањати, — као што је богородица са три руке!

Доситије устаје против апсолутизма у цркви. Шта ја могу мислити од једног човека који ми вели: теби није допуштено ни мислити, ни расуђавати, или ако се кад усудиш што мислити, да се не усудиш што другојачије помислити него како су они и они мислили! Шта ли од другога, који ме другојачије саветује говорећи: веруј еванђељу које говори: истини поклоници клањаће се оцу небесном духом и истином, духом, дакле памећу, разумом и словесношћу! то јест знаће коме ће се клањати, како и за што!

Бог је истина! За то, о словесни човече, мисли, суди, расуђавај и познај. Сав свет да ти рече да си слеп, ти имајући очи и чисто видећи, не веруј свему; сав свет да ти рече да два и два не чине четири, немој му веровати, то је против искуства; сав свет да ти рече, да ће бог у вечну муку и вражје руке предати оне који једу у среду и у петак рибу и месо, немој му веровати, то ни турски цар не би учинио, то је безумност и хуљење: рећи да праведни бог може такву ужасну и не чувену неправду учинити!

Највише га гони стање народа да у вери разум за судију позове. Љубав према госту и странцу, вели, то је у Славонаца природна особина и ништа их тако не раздељује колико цркве грчка и латинска. Црква која би дужна била већма их присвојавати и у љубави и доброти саједињавати. Не би ли дакле било крајње ползе дело добрим људима сврх овога отворити очи?

И он се заиста лаћа овога посла и одаје вечну славу и благодарност „благому небесному промислу, који чрез философију отвара људима очи."

Философија је изнела на видело да се хришћанство код већине представника својих почело окретати све више и више против саме основне прве мисли своје. Некада су представници хришћанства били мученици, сада су они почели бивати мучитељи. И све будалаштине из доба идолопоклоника почеле су биле да узимају на се име хришћанско.

Овима блудњама гледао је Доситије и у нас да скине маску. Бог је само вечна доброта и правда, вели он, што год није добро и праведно није од бога.... Бог би морао зао бити, кад би род човечаски на његово зло и несрећу саздао, а то ко може, здрав мозак имајући, и помислити? Од куд дакле несрећа? Ваља да је са стране човечије.

Овде долази Доситије на главну идеју која је водила Русоа. Али он иде још даље па пита: бива ли човек својеволно и добровољно несрећан? Никако. Јавно је дакле да из незнанства и неразумности произлази по вишој части наша злополучност....

С тога хоће Доситије слободну философију, слободну науку.

Од детињства чујемо да је бог истина. Дакле ко не љуби истину, не љуби бога! Страшна је сила у овим његовим речима.

Али кад би ко запитао, а зар није све што је до нас дошло истина, зар може бити истине веће од оне коју сведоче свети ауторитети, он би га већ запитао са своје стране: није ли познато да су цели сабори тих „отаца“ и проклетству и анатеми предали оне, који ће веровати да се налазе и антиподи, то јест људи на другој половини наше земне лопте?

„Епископи! вели, оци духовни, пастири христова стада! калуђери! посници и богомољци! сви су ту жестоки, сурови крвопије волци, који под извјетом вјере и закона кров человјеческу пију, гди год варварство и мучитељство влада!“

Он дели и саму тежњу за нечим великим од рђавога правца којим се ту поћи може, страшна је зверка ревност за православије, а без разума!..... С друге стране и смиреније које до худости досеже и само је худост..... На кога је мрзио Христос? На јавне, лажљиве, лукаве лицемернике, који под видом „благочестија“ и светиње курјаци су били и лисице и змије јадовите. Такови су га и убили, и ако би опет дошао, опет би га убили, ако би само могли! За то мир и љубав ко хоће да је хришћанин —

Доситије тражи дакле и за ствари у вери прво могућност, друго разумност, треће удесност, корист.

Ову корист правда самим еванђељем које говори: познајте дрво од плода његова; неплодно се дрво сече и на ватру меће.

Не би ли боље било, вели, на манастирске грунтове фамилије населити а манастире у школе, у болнице и у успиталишта сиротне народне деце преобразити?.... На моју грешну душу, као да су нас од бога узели под аренду, глобе и деру вилајет ни крив ни дужан, па шта веле? Турцима дајемо! Пропали и ви и Турци, бог дао и сви свеци!

И кад се сећа приче о помијама од ногу Христових, за које су се пустињици кајали што нису попили, ускличе: архијереји божији, свештеници мирски, који читате свето еванђеље, вичите, вичите к народу, ваша је то дужност! за то сте оци и пастири! Не издајите чисто Христово учење! Благи спас ни на што тако није се срдио колико на сујеверност, на лицемерност и на лажљиву и притворну светињу...

А сам је из свога живота вадио побуде за овај говор. Читајући, вели, шта су неки радили који су се Христа ради будале чинили, — нека свак ово добро забележи: Христа ради будала? — долазио бих у искушење, а како би било кад бих се и ја будалом учинио? па да људи не знају да сам светац, него да мисле да сам уродив.... Нема ти лукавије, високоумније охолости од светињске! ни опачније кривоглавице и лудости од којекаквог читања без расуђења!

Главни је наслон Доситију за борбу само хришћанско еванђеље. Новине, вели, никакве не уводим него и оне које су против светог еванђеља уведене одмећем. Како би ко могао по правди рећи да сам јеретик, видећи јасно да ја ништа друго не потврђујем него чисту еванђелску и апостолску науку.....

После девет стотина година ми смо примили хришћанство! А за време апостола није било ни моштију ни канона, ни ирмоса, ни најмањег кондака!...

„Господу богу поклониши сја и њему *јединому* послужиши! возљубиши ближњаго твојего“.... Ево наука чиста и света! Сад метни према овој науци ону другу: онда да не једеш месо, него само сир и јаја, а онда ни рибу, а онда ни зејтин и ајвар. Ако ли се усудиш зачинити сочивицу своју зејтином проклет и анатема!

И даље: хоће ли православије пропасти ако народ не буде веровао да има вампира, вештица, врачарица и по ваздуху митарства? хоће ли православије пропасти, ако се мртви не буду око цркве, но изван градова, вароши и села закопавали? хоће ли православије посрнути, ако народ не буде других празника кромје недеља, христових и богородичиних празновао и у лењости и нерадњи цели трећи део године губио?

Још светује Доситије да се празници не празнују у свађи и пијанству, него да ту један другоме хришћански услуге чини и помаже...

Он не ће да зна за церемоније. Он хоће само дух. Истина да је и „дух“ без облика ништа, и да су многи свештеници одбацивши обичаје народне остали и без духа; али је Доситијево упућивање на разум већ један велики корак напред у развитку живота, а здрав разум ће казати, који обичај има свога основа, који је божанствен, леп и користан, и такав облик не ће у будућности бледети него ће се све боље и боље развијати . . .

У толико држимо да је имао потпуно право Доси-

тије да се позове на мужаствени карактер и поштено срце свих Словена од Црне Горе до Баната и да се поузда, да ће они с љубављу примити његове речи и познати његову „чистосрдачну, беспристрасну и братољубну намеру.“

20.

У политичној реформи није Доситије толико одмакао као у питању о језик и о вери.

Српски је народ у томе био чудне судбине. Његова аристокрација и његова интелигенција више су га убијале у главу, него што су му живот народни будиле! Само у колиби, у шуми, у песми простога народа живео је дух који је пробудио српско племе на слободни рад и на живот.

Доситије је и овде отишао даље него сви наши писци у Аустрији до познатога чланка Милетићевог „на туцин дан.“ Али је он у томе имао велике и сјајне такмаце у Карађорђевим јунацима.

Одрастао у манастиру и зависности, он је још био пун лојалности кад царско име спомене. Ова учтивост спрам обичних лица не пада ником у очи, али таква учтивост спрам политичких лица баца ропски сен на поједине карактере.

Доситије много прича о туђим народима, али историје свога народа мало има код њега. Као и Мушицки певао је и он песме ћесарима.... гледајући у њима избављаче истока.

Доситије није сам много помишљао на народну државу, држећи да „и различни народи под једним

просвештеним и законим царем једно су общчество и фамилија, којима је отац, судија и архипастир: цар"!

У славно и поштено име рачуна: љубав к „отечеству", наравно аустријскоме у Аустрији, верност к цару и старијим својим, „прилежно и неутрудно исполњеније сваке своје дужности и принадлежности"!

Пореди царство са телом човечијим.... а ум тога свег тела, то је: цар!

Казује како кад ћесар по Аугартену шета деца вичу: станимо, овуда ће он проћи... као да је чудно да деца трче за парадом и „царевима".

Турци веле: каква је то правда, да им Руси и Немци отимљу оно што су они од другог отели? А Доситије одговара да се код ових „просвештених" држава солдата људи не боје, но им је чувар.

Петра првога руског назива „благопросвештени монарх" и вели, да је овај знао да у Русији ништа не валља, за то је увео *нове обичаје*, науке и законе „и за то је Росија данас тако славна"! Овако само још Немци у Русији мисле.

Па да се ово све круните, да поменемо једно место, где вели да разуман човек... не ће против заповеди и царске уредбе *ни говорити* ни творити!

Али одмах уз ову тишину наилазимо и на нове ветриће. Ту се казује, да народи здравога разума од своје воље „постављају" царе и владаоце.

Казује се, да Александар и његови наследници учинили су хиљаду пута више зла него добра.

Казује се како разумно наши стари веле: кад се циганин оцари, обеси и свога оца!

Казује се, како је лисица преварила мајмуна обе-

ћавајући му царовање, па му рекла; не криви мене него себе, који хоћеш да си цар, а памети немаш!

Казује се да „глупост, варварство и лудо невјежество могу за неко доба на високи престоли седити, круне златне на главама носити и добродјетељ удручавати, но време, које је свачему пила, њиове ће престоле и с њима заједно у прах обратити... пролазе и пропадају она времена мрака и варварства, кад се је сва слава и величество у коњи и интови држала и наодила“!

И сам је говорио највише против „зависти“ у време свађе наших „сенатора“.

И у очи је рекао власницима при отворању прве школе, како су мајмуни разбили огледало да не виде ругобу своју, а оно после се појавио у свакоме комадићу по један лик.

И устаје и сам против ласкања говорећи: „надутост даје се у слабоме и немоћноме кроз са свим противне знаке познати: кроз притворно смиреније: лукаво лицемјерије и ласкателство, коварно подчињеније, улагивање, человекоугодије и некакво усиљено сладкоречије“!

Само мале душе и слаба срца, вели, дају себе ласно и за багателу ласкању и притворности и говоре против својих осећања... плашљивица и малодушни нису за истину него за ропство створени, такови дају собом чинити што ко хоће!

И не плаши се. Знајући, да људи како виде што ново, необично написано на мах се почну срдити и питати: ко је то написао? Ао, то му и то било. Нек'дер он дође овамо, пак ћемо га ми научити како се пише!

„Особито, вели, мужаство под *барјаком истине* и части показује се у списанију опште полезних књига“!

А „благороднике“ пита: „може ли ико благородан бити без благородних и човјечеству достојних чувствовања!?“

О самом пак себи вели: ако будем учен човек по времену и поштен, то ћу бити од *велика рода*; ако ли ја будем мало добар и не учен простак, тада не ће ми помоћи *слава дедова мојих*!.... Боље је *од себе* почети славу рода, него на себи *докончати*!

При том и свест о јединству свога народа и о његовом праву на слободу, топло се увек од ивала у грудима Доситијевим.

Ко је, вели, наш ближњи, него *род* наш, „кров који је нама даровано битије“?

И „калуђер“ проговара: не ћу ни мало гледати ко је кога закона и вере, нити се то гледа у данашњем веку просвеђеном. Бошњак и Херцеговац Турчин, он се Турчин по закону зове, а по роду и по језику како су год били његови чукундедови тако ће бити и његови последњи унуци Бошњаци и Херцеговци до год бог свет држи.

У Арбанаској прича: како је мени мило било од Арбанаса чути да говоре: ко Србијом овлада, тога ћемо и ми за владаоца признати, за што српски краљи и наши су били. Не далеко од Хормова находе се нека прекрасна поља која Арбанаси не зову другојаче него „Лепажита.“ Питам их ја шта то значи? Не знамо кажу ми, то је име поља. А кад им ја то изјасних казујући им да је српска реч; море

калуђеру, одговоре ми, не чуди се ти томе, ми смо са Србима један род и племе у старо време били.

А у Ђерманији поредећи места и људе с прекрасном но бедном и варварском Арбанаском, с колико дражим и милијим толико већег сажаљења достојнијим земљама: Србијом, Босном и Херцеговином, уздисао сам, вели, и често горке проливао сузе, сам са собом говорећи: кад ће у оним земљама оваква училишта бити! Кад ће се и она омладина оваквим наукама напајати!

И шибајући у народу оно што му се чинило да је чедо мрака, он се одзива с великим осећањем кад о самом народу говори. Не могу, вели, изоставити да не назначим без сваког „пристрастија“ ко мојему роду, да од свих народа које сам познао нема милостивијега рода над српским.

О Далматинцима прича: оне доброте људи нити је где чути на свету ни видети! Дође са страхом да се исповеда, а никаква зла у животу није ни помислио.

Још кад би просвете у Срба било, избраније нације, вели, не би било на земљи. Обрћући се покољењу народа ондашњег ускличе „добродјетељ је теби природна; поштење, слава, великодушије, мужество, то су твоје прародитељске добродјетељи.“

И био је уверен: да не ће један народ никада пасти до год ваљан остаје и пребива!

А српскога народа карактер, вели, ни мало се не разликује од инглискога и саксонскога. Но може ми ко рећи: камо међу Србима и инглиски дух слободе? Нек'дер оде такови у Црну Гору, Куче, Паштројевиће,

Рисан и Кривошије, пак ће видети ни длаке мањи него инглиски слободе дух.

И држао је да су они достојни слободе и славе који воле поштено умрети него непоштено и срамотно живети!

И делио је солдачку дрскост од правога јунаштва, јер при слављењу храбрости пита: „војује ли ко за општу ползу и слободу, или за опште зло и удрученије; војује ли са праведним и човекољубивим... за човеческога рода благополучије... или с крвопијама...“

И опомиње своје читаоце да не играју улогу „велике господе.“ Велика господа хоће да живе „величколепно.“ А ово се не може без просипања. А откуд би се опет просипало, кад се не би народу цедио и изможђавао мозак из костију? Вишњи боже, кад ће то један пут и велика господа познати!

И светује старешине и поглаваре, ако желе „мили род свој прослављен видити... најпре и премного дужни су се старати и трудити: лажи, лицемерија, притворности и лукавства из њега истребљавати“!

Наводи им поштени пример некога ослободитеља и управитеља народног из класичнога доба који је рекао своме народу: мене је бог употребио као оруђе, да се вама ваша слобода врати.... а то не би права слобода била, кад не би сваки грађанин до најпоследњега и у мени оно што му се порочно види опорочавати смео... А већи део гласова и мњења нека пресуђује...

Ево, вели Доситије, по чему се познаје божаствена душа!

Народ, вели устима темишварског владике, ваља

саветовати и учити, а не срдити: *силом* се с њим ништа не може учинити. Народа је много, а нас је мало...

Два лешњика ораху су војска! — Шта марим за тога, не хајем за онога, док их се накупи сила, пак онда: што ћу сад!

И пита назадњаке: добро, које може бити у наше време, за што да чекате да после вас буде!?... Примај савета „и од слуге благоразумнога“...

И стреса се већ напред при тужној мисли: не ће ли се — сохрани боже — рећи: наше су старе Турци удручавали и мучили, а нас сад наши рођени муче и даве? За *истребити* дакле зло и неправду и сваку неваљалост и худост и *лажу* и *лукавство* из народа ваља од омладине и деце почињати!

21.

По самој природи напредњаштва, по самом погледу, који је тако бистро у напред гледао, можемо већ мислити како је Доситије и као старац жељно погледао у омладину, у будућност народну.

Ми смо већ спомињали да је он знао да су људи од природе добри и да их незнање чини опакима. Из овога излази наравно велика цена успитавању. Оно није натеривање „злих“ људи да промене своју природу, него чување и неговање добре човечије природе. Гледајући живим очима на свет Доситије је приметио, да се нико не рађа као обешењак и да нико не постаје у један мах обешењак!

С тога Доситије иште да се и разуму места даје, а не једино осећању, с тога говори онима који новце своје троше само на то да им се по две куле на цркви

блистају, да би се виши придобитак и прирастак учинио, да и самог Хил Власа или Дон Гихота преведу, него да им се сви носеви у тороње претворе и преобрате... боље је много једну паметну и полезну књигу с количим му драго трошком дати да се на наш језик преведе и наштампа, него дванаест звонара сазидати и у све њих велика звона поизвешати: зрно памети не ће се деци нашој придодати, ако ће им до века звона лупати!..... Књиге, браћо моја, књиге! а не звона и прапорце; књиге! предраги и непрецењени небесни дар, просвећених умова поносите кћери! оне сад на земљи и на мору царују и премудре законе дају, оне војују и побеђују!

И као што у наше доба неки честити женски зборови почеше ударати порез на оне који мешају туђинске речи, тако је и Доситије у име племенитих намера предлагао порез на говорљивце. У време јела пуштао их је нека говоре ако хоће непрестано. Али иначе, ко хоће више да говори него други, да плати форинту на месец. И ко отима реч из уста, ко рече „још ово“ па отегне и друго, ко прелази у друго а није свршио ни прво, ко виче „помоз'те ми казати“, и женске када у цркви новине причају — све то да плати неки одређени порез.

А по што „учени људи не постају брзо као печурке по ледини“ него се томе иште времена, то саветује да се изабере по неколико ваљаних младића па да се пошљу на науку, па ће они кад изуче бити учитељи и писати.... „Ако се од младића наших један у стотини нађе, да у којој год науци превосходан и са-

вершен буде кадар ће бити за све остале отечеству својему довољно награжденије учинити.“

Питомцу пак светује да „испита природно своје склоненије, к којој га материји и науци срце потеже“, јер „што је год јестество усадило у човека, ако се пристојно и разумно употреби, све је нужно и добро, а злоупотреба све на зло окрене.“ А и „богатство само не може једног младића бољим но паче горим учинити“!

„Неки би ради и дувати и сркати... и пре не мисле да се то заједно не може.“ У ово неколико речи казан му је цео правац.

И већ упућује на стручно изображење. Много је боље, вели, да је ко у једном послу савршен, него ли у многима не доста тачан и хром... Коњи који су одвећ лаки и за трчање способни, нису добри за тешко товарење и потезање.... Али који год у ономе у чему је не ваља, то јест ко се ма у којој струци бар до обичности узвисити не може, по својој прилици не би тај добар био ни у оном у чему није!

А ко узме правац један, томе светује да нађе најбоље књиге о свом предмету, да има и практике, да се разговара о томе и да се и дишпута, али „са себи подобнима“.... Ко више познанства умова придобија више и свој ум разграњава.

И при свој тој ширини погледа упућује Доситије на самостално учење. Многи, веле, муче се и троше дуго преписујући периоде и целе листове писаца и то на памет уче.... ово чини већу штету него корист „за што смета и воспештава, да ученик с временом

може себи свој својствени начин писања и изговора приобрести"..... Читање је храна ума... али је корисна само онда кад се у желудцу кува, кад се преобрне у чисту крв и свима тела честицама питателну своју силу сприопштава.

Али Доситије не ће ни такво стручно изображење које би стајало одвојено од целине или и противно целини живота људског, „он је само појета а ништа друго! само философ! само богат! то је једно као ни једно... рецимо добар појета и поштен човек..." Нарavно да у оваквоме смислу узет песник без поштења не би ни био песник него *стихотворац*.

Ни на телесне прилике не заборавља Доситије. Наши ученици ваља сваки дан по два сата у „вертограду" своме земљу да раде и да се никаквој мекости не предају..... Кад младићи понарасту и објачају и телом и памећу дужни су се сами чувати, ако хоћеју да их и бог чува... тешко ногама под лудом главом — али тешко и памети на слабим ногама!

Ову науку своју желео би да употребљују на радњу, а не само да се узносе њоме. „Гордити се с науком, вели Доситије, то значи у дому мудрости будалом бити."!

Ми, вели, који смо сада стари, не давно били смо и ми млади; али је младост наша преминула на прилику једне кратке ноћи сањања... и ваша ће на исти начин преминути и пролетсти; и ви ћете бити родитељи и успитачи...

Па, кад се за малу плату пристојна изискује служба, за велику праведно је изискивати велику. Ово напомињем омладини нашој, која се успитава на служ-

бу општинству било црквеном било грађанском, нек се из рана упознаје са дужностима које сваком поштеном човеку морају бити ненарушне и свете.

Истина, да се у преводу поткраде Доситију и каква грчка лукава изрека, као „философска јест ствар храмати кад шпацираш с другом хромим“, што се ни мало не слаже са оним „ко не љуби истину не љуби бога!“ Али ипак и ту ми наилазимо на савете иза којих су далеко изостали и гдекоји професори српских гимназија пишући „риторике“ на толико година после Доситија. У преводу Доситијеву налазимо савет: „почињући не чини дугачка предисловија, проштење питајући и себе лицемерно умаљавајући, говорећи, да ниси кадар како би ваљало исказати... и пред не наученима немој граматичити!...“

Или: имај говорења меру, немој ни врло лагано потанчавајући речи и савијајући — то је женама прилично шапћући и намештајући речце, као кад се свила мери на драмове... каква је и колика потреба, толике и такове нека су ти и речи! — Богме се овде утекло већ од „риторике“!

У начину успитавања Доситије је благ и љубаван. Он не ће да иде с онима који нас уче „плашњи и дрхтању, пре него смо кадри распознати шта је добро шта ли је зло.“

Он иште да учитељ примером иде пред учеником. Човек, вели, има од природе љубав к подражавању; мало мари за оно што му се каже, а радо ступа оним путем којим види да многи ходе.... Разумни родитељи јоште са својом маленом децом свагда се разговарају и питају их: шта сте вид'ли, чули, говорили, читали,

научили и чинили?... А пуштајмо дете нек се и наигра, то иште узраст његов.... Одвећ дугачке лекције и дуго читање преко мере утруђавају мозак.... И прећи ваља другдаш од старих писаца к новима, променити дубоку материју плитком и безшаљиву шаљивом и веселом, оставити књигу а узети перо̀... При том, кратка исторична прича ласно се запамти и изоштрава нарочито младе деце ум... она може врлину која је у њојзи с већом снагом у младо срце укоренити него дугачка и лепо о томе списана беседа, при којој ваља много и високо мислити. Па још разуман учитељ „за умерену лекцију младога похваљује ученика, за возбудити у њему похвале жељу и учинити га да сљедујућу још боље научи."

Али пресудно устаје против напуштања стране разумове, против лажи и у самој шали. О како често најбољи родитељи, вели, из самога голог обичаја младенце своје лажом напајају и трују! Кад мала Бетинка плакати престане, уче је да каже да није она плакала него Матија, и да му рече: ха! ха! чекај! чекај! ту бру̀то Матија! А ово ни мало не ваља, за што се дете учи лагати.... Кад хоће нож или што таково, сакрију га а детету кажу да га је мачка однела. А то за што? Да не плаче. А боље би било да му узму нож, да му га не даду: оно би проплакало, пак би и умукло и научило би се не искати оно што му се не да.

Можда овде није још Доситије ни пошао толико колико би ваљало поћи у практичноме изображењу, дајући детету да и само искуси истину светску, да искуси и зло и добро. Он вели да с првога почетка не ваља детету ништа допуштати што може њему или

другоме коме на вред бити. А знао је и сам да ваља најпре у главу лупнути сикиром те да изађе божица мудрости. Наравно да је ту опет дужност успитачу да пази да сикира не оде на друго место или да не убије све на један мах.

Од овога стварнога правца у начину успитавања ваља разликовати оно чему се дете учи. А ту је Доситије и сувише далеко отишао у правцу хладнога разума.

К овој страни водила је њега лепа тежња. Сви народи, вели, племена и језици дају деци различна и по вишој чести луда и опака успитања. А нигде се не старају да то уведу и уреде као по вечним аритметичним правилима, да се зна, што је добро за што је добро; што је зло за што је зло, и какве су њихове последице...

Али се ни саме науке још нису биле подигле онда до ове висине. Полазећи искључиво за хладним разумом он мисли да се бацио у наукама на стварну страну, али он се бацио био само на *формалну* страну! Препоручује аритметику, математику, географију, геометрију, логику, метафизику, реторику и натуралну философију... али кога ће „математика“ научити да буде „предосторожан“? Кога ће логика и метафизика „просвештавати“? Кога ће научити риторика „да народ на све што је добро склања“? Ког ли ће „натурфилософија“ обавестити о лепој законитости и простоти природе?

„Познајем, вели, и с рукама осјазавам, да ће мени предрага српска дечица и дјевице до дванаесте године земљемери бити и да ће из сунца и месеца и

прочих планета знати и казивати колико је у томе слава божија.“ Али земљемерију није посао да говори о слави божијој него да буде оруђе потребама човековим. О овом основу још је слабо била обавештена наука прошлога века. У њему још није било израђене сјајне науке о *човеку*. Још није била означена свеза између природних прилика и између осећања и с друге стране између потребе осећања и облика разума. Опит и историја нису још били дошли до природнога права свога.

С тога и Доситије чини се да заборави каткад да је незнање криво злу, него рекне да „из срца изничу злобе и врлине.“ Како ћемо их онда из срца чупати или их тамо садити, кад знање ради само на знање, разум на разум?...

Ту противуречност ми смо у стању данас решити тиме, што ваља срце, осећање, да прими казивање разумово, да осети да је то казивање у самоме срцу основано... А до год наука не реши сва питања овако на природном основу ми ћемо дотле још једно знати а друго радити; јер оно знање не ће бити *наше*, него ће бити знање озго снесено, наметнуто!

А знање слободно од „ауторитета“ поставио је и Доситије као главни услов изображењу. Учени, вели, и благоразумни у народу, знајући да ће богу и будућим родовима одговор страшан давати *нек не пазе ником' хатара* и нека се *не боје и не стиде божије истине* и правде, нека говоре „без пристрастија, нека бодрствују“ какове ће се књиге деци давати!

22.

Са напредовањем мушке стране отвара се сваким даном све већа провала између мушкиња и женскиња.

У таком случају друштво се почиње распадати.

Али Доситије није заборавио ни на успитање женске стране.

Како живо и лепо црта он лепоту спољашњу без унутрашње: свак се лакоми на лепу ружицу, а како увене и не обзире се на њу, бацą је под ноге!

И паун, вели, са свом својом лепотом у авлији по ђубрету ходи, јер му појање ни на што не служи.

Па жене, које толико маре за лепоту и пријатност лица, да знају, како лепе и добре мисли исту лепоту красе и узвишавају и природну њихову пријатност услађавају, да то оне знају, никад не би што зло и пакосно ни помислиле.

А нису ни жене само за шарање и кићење од бога саздане и за неко време на овај свет послане. Историја казује толике врле примере славних жена!

Али бедна, худа и срамотна је вешт, вели Доситије, видети здраву читаву жену, која ни о чем не мисли, него о беспослици, о шпациру, о огледалу и хаљинама, као да је бездушна лутка а не разумна ствар са словесним обдарена духом. „Всеконечно растљеније поштени обичаја наводњава и потопљава једно општество, где се жене из младости безпослици, раскоши, безстидију, злонаравију и сујетним украшенијама науче и предаду! Жена мудра и добра окренуће мужа свога на добро, ван да је са свим скот; а за то она која је паметна гледа за кога ће поћи, и мужа

себи жели и верна друга а не луда ветрењака и цифраша!“

Ено, погледајмо, вели, ону прекрасну... Она се од јутра до вечери све о нове моде пантљикама, галантеријским трговинама и о марамама забаља и разговара; о лепезама како ихваља држати, како с њима управљати, како преко стотине мајсторских и тајних знакова њима знати давати... Њезине су најмилије другарице којекакве слушкиње и градске клепетуше, које се с њом слепа миша играју, пак је по том по целом граду за подсмех разносе...

И нарочито му се оштра иронија баца на неприродност: жена, која би задовољна била са својим природним лицем, она ни по што не би га које с чим мазала, а навластито знајући да колико га више таре и маже, толико га већма грди и ружи. Одавде следи и јавно се види, да ко је год преко мере заљубљен у украсе и одело, он за цело мора имати зло и преко мере худо мњење о телу своме...

Па тако, домаћи мир узнемиривати, сродне и љубљене своје, породицу и дечицу своју, за које би паметни муж и жена живот свој положили, у дуг, у оскудност, у сиромаштво, у несрећу доводити, то, вели, не само није хришћанско ни човечанско, него горе и од поганскога мишљења!

И колике би породице поштено могле живети, пак пропадају за то што хоће да се пореде с већима од себе. Луда и неразумна жена хаљинама се поноси и крадом се обазире, гледа ли је ко. Не познајући цену разума и благородство срца и душе, ако се не сјају и не шуште на њој хаљине, мисли да је пропала —

Још вели Доситије: кад би, сачувај боже, све жене оваке биле, тешко би оном било ко би ово писао! пропао би и он и с књигом заједно!

Сећајући се на пословицу „што дикла навикла“ он се не нада многоме од маторих, али нарочито гледа на успитавање младих.

„Хо! хо! хоћеш и девојке да се уче! Те здраво хоћу како год и мушки спол. Нек се не узда један народ никад до века к просвети разума доћи, којему жене у простоти и варварству остају!“

За то предлаже Доситије да од пете до дванаесте године сваки дан осим недеље уче се по два часа пре и два после подне, и то на матерњем језику. Предлаже им историју, земљопис, логику и моралну философију. За данашње науке којима се и материјалан живот као основа снажи и природа развија Доситије онда још ни знао није.

И како је одиста лепо када се може казати матери: два правила требају вашој деци; у опхођењу и разумном поступку живота да су налик на мајку своју, и кад од дела женама потребних празнују, лепе књиге да читају, као што су viaggi... storia . . . costume . . . путописи, историје, обичаји . . —

После адресе пуне осећања вели Доситије женскињу: ви међу хришћанима нисте у затвору као худе робиње, слободне сте, повелителнице сте, употребите само на добро вашу слободу и вашу кротку и слатку власт! Све од вас зависи. Ако ви будете поштене, вредне, благонаравне и просвећене, и ваша ће деца бити, ако им само ви будете божице рођења!... Цео ће се народ помоћу вашом просветити и прославити!

„По души и срцу облагорођена српска младеж и на далеко не богате но у добродетељи, у трудољубију, у целомудрију и благоразумију воспитане српске девице тражила би и просила.“

Па кад је човек, вели, само у својој кући са женом својом миран, спокојан, у слози и у љубави, он може да не мари за сав свет. А кад човек окуси и позна сласт домаћега мира и слоге, он жели и с комшијама својим мирно, сложно и пријатељски да живи!

23.

Опште начело које је тежио Доситије да проведе кроза све списе своје, то је било начело *љубави.*

У језику, вери, политици, успитању, свуда је тежио да се наслони на једну исту, чисту, божанску љубав.

Душу његове науке, главни скелет потпуне његове мисли о моралу тешко је склопити, јер у списима писанима у разно доба и под разним школским утицајима може се наћи трагова теоријама од сваке руке.

Ал' ипак је, као што напоменусмо, једно начело које никако не изневерава, а то је начело љубави.

И како је ово начело у клици и самој хришћанској вери, то се може разумети како је лако било Доситију да прво у њојзи основа за свој морал устражи.

Он нас упућује на јестаство које је дивно. У тој дивоти види он величину онога што је највише, најдивније у јестаству. То је бог. Овај је сама љубав и врлина. Дакле и ми треба да га славимо љубављу и врлином!

Ето то би био у неколико речи скелет његовога општег погледа на свет.

Човек љуби бога, оца — мора дакле и синове његове, браћу своју.

А човек, вели, љубећи „како ваља“ себе, *мора* љубити бога као своје крајње и вечно добро; а шта је друго љубити бога, него праведно и поштено живети. Љубећи „паметно“ себе, љубиће колико више може врлину, знајући да се само у њој налази истини свагдашњи покој и задовољство срца.

Ал' ево муке, где људи, љубећи бога дођу до највеће беде, а бог допушта да други без карактера људи тако добро живе и пењу се ...?

Доситије одговара, да има разних „родова богатства“ и да је и беда невољникова неко богатство!

Овим би било осуђено друштво људско да на веки носи на себи окове беде и зла. И сам бог био би осуђен на суровост према својим љубимцима.

Теософи не знају, да су и они „безбожни“ људи у нечем употребили баш божји разум, те су надмудрили у друштву друге који их пуштају да на рачун њихов живе.

Ту не вреди само апеловати на своје „унутрашње достојанство“ које је човек сам тражио, док је на против неваљалац друго нешто и тражио и добио, него ту ваља изнети на среду, да је прави пут поузданији, јер он остаје ако се на њему и не добије оно што се тражило, док у промашеном и то врло често промашеном кривом путу не остаје ниједна ни друга утеха. Ваља изнети на среду трулост и мрак данашњега друштва, па тражити и радити да се мрак искорени уредбама природним и правом слободом.

Да овога није онда би све једно било ма којим кра-

јем човек почео разлагање своје о моралу: или почео са непознатим, са богом, па свршио са уређењем људских жеља и потреба по највишем калупу; или почео са познатим, са људским потребама па тек завршивао са идеалом, са богом.

Доситије и сам је спомињао, да моралу не може бити основ поезија и оно што је непознато. „Реторика и стихотвореније дају себи различне слободе, али наука нарава никада не ваља да показује црно за бело“.

Иначе би се вечно могло питати: за што међу словесним створењем вечна, луда и срамотна кавга, кавга која им огорчава дне живота?

Јер, гледајући горе к неодређеном сваки има свој узор и свој „ауторитет“, јер још нису изнесени за основ моралу природни закони који су свуда исти.

Тако је и са одредбама врлине и зла.

Кад се каже да је злоба „нека радња с намером, из које се зли учинци рађају“ а ми видимо на против да нам је при тој радњи нека пријатност, јер нам се не каже да су они зли учинци и ако не по нас зли а оно зли по *друштво* кога смо ми члан; кад се каже да „човечанске страсти ваља да се на добро окрену“, а ми видимо на против да нам је пријатност и добро у бујности њиховој, јер нам се не каже, да „добро“ значи *општу корист*, а да општа корист опет није ништа друго него и наша рођена *вечита* корист; кад нам се каже да је врлина „безначална и вездјесушта“ .... онда ми гледамо на добро и зло као на нешто спољашње, онда се потреба наша није помирила са узором, осећање наше није се загрлило с разумом, ми смо још онде, што споменусмо и при

успитавању, где разум иде на једну страну а воља на другу, где једно знамо а друго радимо.

Да овога није, не би се морала често залуд понављати изрека „да свак хоће колико може добра учинити, много би више добра на свету било“, јер би свако по своме осећању чинио оно што може.

За то се већ неколико хиљада година једнако о моралу придиковало, и он није ни мало пошао у напред оваким придиковањем него другим човечијим стварним тековинама.

Па оно што је хришћанство на заставу изнело, што и Доситије спомиње „жели и твори другима што си рад да и теби други желе и творе“, и то је само један корак у напред. Још ту нема ничега одређенога: шта човечија природа жели и хоће? Човеку долазе свакојаки тренуци, у тим тренуцима он за час ствара нови чудни поглед на свет, и ту би желео да му чине људи много којешта што они никако не би желели да им он чини...

Али нам ваља рећи да Доситије није ни овде остао без новога дисаја. На много и много места, и можемо рећи на вишини места, уступа потпуно право личности и природи човечијој и њеним вечитим законима.

У моралној философији он далеко стоји над Кантом који је баш у његово време цветао са својим „категоричним императивом.“ Под овим обликом искао је немачки философ да свако угуши своје личне побуде и жеље, па да све чини по неком идеалном, спољашњем закону.

А ми налазимо и у самој „етици“, коју је Доситије за превод изабрао, где се вели, да коначно побеђење

и истребљење свих страсти (како су неки умовали) није могућно човечанској природи, и који су то од људи истраживали више су их смели и замрсили. Али пристојно и разумно владање и управљање страсти и захтевања наших, то је и могућно и неодложно...

И налазимо на врло природно тумачење власти у речима: небојша нађе горега небојшу, и насилник силнијега од себе. Из тога дође им на памет да ваља да што год изнађу како ће то зло и напаст престати, да свак зна шта је чије и да свак при своме мирно живети може. И ево почетак добрих уредаба и праведљивих закона...

А код самог Доситија наилазим, на речи где иште да познамо законе потреба својих. Ако ми, вели, пристојно расудимо, ласно ћемо познати да нараван ток дела наших иде по тако одређеним, постојаним и неизмењивим законима и правилима као год и *бројање!*

Уз то наилазимо где освећује личност говорећи: бог је улио у сваког природну к себи љубав. Из ове јестаствене и природне к себи љубави рађају се све његове намере и дела. Из ње се рађају колико славна и врла толико и бешчовечна, неваљала дела. Из једног истог извора и мед и јед. Али то потврђује свакидашње искуство.

К томе сам увиђа на једном месту да ниједно зло не може бити зло, ако није ни према *коме* неправедно и на вред природну или наравну. И никакво добро не може бити добро, ако није *никоме* пристојно и корисно, и колико је *већем* броју пристојније и корисније толико је боље и веће добро!

Још вели: сваки човек природно жели да добије

и стече довољно имање, да може лепо и по својој склоности живети; кад му се дакле докаже, да он к овом истом концу извесније и боље с поштењем и правичношћу, него ли с непоштењем, лажом и неправдом може доћи; он ће заиста, ако и не за саму к врлини љубав, барем за своју сопствену корист паштити се да поштено и правично поступа. Кад се пак, дугим временом, овако живети приобикне и позна искуством, каква му се отуд корист рађа, он ће се без сумње у такав живот заљубити и постаће с временом не само за своју *привремену* корист, него и за саму к врлини љубав добар; ван да му је са свим од блата душа и срце....

„Ако ће како људи у неки мести чрез зло прављеније, или сујевјерије, или навластито чрез разпуштење нарава покварени бити; не могу обаче до толике слепоте ума и будалаштине доћи, да за своју исту (барем привремену) корист ни мало не маре.... Ако смо ми баш лукави и неправедни, опет се здраво чувамо, да лукавијему и неправеднијему од нас у шаке не допаднемо!“

Дакле „задовољство је у свакоме призрјенију и мјери душа сви човечески движенија, предпријатија и дјела.“

Али „исти минути времена, у које човек ужива и чувствује оно што му је угодно и пријатно, тако скоро пролазе и изчезавају, да би та пријатност весма мала била кад се на даље не би простирала.“ Ми дакле или живимо само овим тренутцима који могу бити час пријатни а час јетки, — или избирамо оно што познајемо за „најбоље“ и „дуговечније.“

Ето то је оно што он још није са свим јасно пред собом имао него је градио у човеку „две душе“ које се боре и од којих је једна „добра и разумна, друга пакосна, зла и луда.“!

То је оно што и он нагађа у мисли: да све у свету „има две стране.“

У колико је дакле врлина она хармонија вечита која нас потпуно измирује, има и Доситије права да каже „добродјетељ је сама награда себи.“

„Поштеном човеку увек је сласт мислити о својој прошлости.“

А по што је „ум“ скуп свих утисака човекових, хармонија њина, то има права Доситије да каже „услажденија ума превосходе сва пријатија телесни чувства.“

„Ружно време и што обичавају рећи: дуго време, које многе, навластиво имућне и добростојеће људе гризе и мучи, никада није на досаду оном који се у друштву лепи наоди мисли.“!

„Настојмо дакле, да имамо о чему добром спомињати се.“! „Јер онај не може чувствовати сласт мишљења којега је срце са свим пусто љубови и лишено безлобија и доброте.“

„Човек сваки хоће себи добро и угодно. Али и слатко јело може шкодити здрављу“ с тога ваља да тражи право и вечито добро.

А „бједни је живот притворнога и лукавога човека, он живи у свагдашњем страху, дан и ноћ покоја нема, бојећи се да му се трагови не нађу... истина и правица највећи су му злотвори.“

Па и „сама нам природа показује колика је раз-

личност међу смејом и погледом безлобивим и простосрдачним и међу политичним, лукавим и притворним."!

Доситије брани достојанство човечије пред онима који веле „ала је јадан човек, ништа на свету него магла, сен и сујета!" Мора, вели овако мислити и говорити онај који не познаје и не осећа у себи морални и духовни део себе!

И „баш кад би били само за ови живот створени, опет непрестано весеље нити нам је могуће нити што ваља... Ко себи никада не да огладнити не само што не чуствује какова је сладост хлеба, но јоште к тому сва јела што силом трпа у се, њему су отров."

И „баш онда кад получи ко оно што није за њега највећма се осрамоти"!

И „свима скупа ће нам боље бити кад сви будемо (барем колико је могуће) бољи, разумнији и правдољубивији".

Већ код дружбе мужа и жене усклиуче Доситије: право дакле наши стари кажу, да лоза кад је човек сади говори му: дај ми друга ког ћу загрлити, до неба ћу гране подигнути!

Код Срба је, вели, најгора клетва „да му се колено затре, и да му коров на огњишту нарасти".

Па тако иде и даље: „блажене непорочне нарави у они божји људи, гди комшија свето сродство значи"!

Што пак има неприроде у друштву, ту добро баца кривицу на нас саме. Код нас, вели ко превари жао нам је и тужимо се а ништа толико не желимо колико да нас други варају јесмо ли црни а ради би бити бели? нека мајсторски докаже да смо и од лабуда

бељи, то је памет! и ако нико не ће веровати, хоћемо ми!... и свака шала полак истине“ — па кад би и сва истина била, за што би се добри људи од истине бојали?

А према онима који прекомерне жртве ишту наводи причу о султану који је дервишу дао само грош, и рекао му да кад би сви људи дошли да им „подели“ своје имање; не би дервишу ни толико дошло.

С тога се Доситије и не боји да ће га ко држати за каква „жестока предикатора који хоће да је човек сав и само дух. Не то, нити је потреба, нити је пак могуће док смо с телом заједно; него је нужно да се свакому своје даје, и на овај начин бива у нама савршена хармонија слачајше небесне музике.“

Он хоће да и код писца хармонишу реч и̑ дело. Тешко, вели оном коме реку: враче, исцели себе, и: учитељу, научи најпре себе. Слепац слепца кад води што ће им бити може свако ласно погодити. Али ваља и ученоме гдешто опростити, јер је сам господин бог на карару! вели Кара Мустафа.

Јест, ваља опростити, јер је код правог научника главно правац, на то он и обрће највећу пажњу; а може да погреши у појединостима. Али не би ваљало то право протезати и на неприродне писце. Ако се „није нашао ниједан наравоучителни проповедник и списатељ којега би живљење и вњешњи вид и обхождение достоинству његовога преповједанија и списанија у свачем и сасвим возотвјествовати могли“, то је баш доказ против њега, то јест, да у списима његовим нема природе ни праве мере!... „Живљење зависи од разни обстојателства“, па што се и писац

није на ова „обстојателства“ осврнуо кад хоће да другима греје уши!?... „Држе га за притворицу, чим хоће до каква хлеба у општини да дође“, и имају право! Јер „списатељ“ није хтео основ „својељубља“ у списима да призна!.... „Треба подупрети поуке достоинства пуним и великољепним гласом и штилом“, наравно! кад се нема на руци очевиднога разлога, онда се мора плашити гласом...

На послетку опет савршено пристати морамо уз завршетак: да су ништа све руге и гоњења писцу који је свагда држао страну *истини* и *врлини!*

24.

Тако видимо Доситија да у свима питањима којих је се додирнуо наговешћује пут здрав и добар.

Он је имао у своме животу и правих научних тренутака. Најдражи ми је, вели, посао да или разговоре учених људи слушам или премудро написане књиге читам или уједињен у коме мирном месту ходам, о том мислим, о том се упражњавам, и то уздишући себе питам, откуда сам на овај свет дошао? шта сам у њему чинио? и куда ћу из њега поћи? —

Али ми смо већ напред радњу његову и правац његов назвали *само* практичним правцем, а не потпуним научним, не потпуним природним. Јесмо ли у томе имали право?

Доситије истина узима науку као нешто „небесно“ и ако бисмо ми радије поредили њу са свећом која светли пут и отвара очи те је човек слободан и без вођа, јер ово почиње и да ради данашња наука.

Ал' Доситије одређује даље, да су науке „оруђија

и средства, чрез која се получавају она знања која су човеку како мислећем и умном суштеству природна и неотложно нуждна.“

Као и свако друго благо науке су дакле овде само „средство“, што оне управо и јесу кад их „гледамо према највишој цели која се зове живот.“

А кад погледимо на науку као на једну органску целину, на целину дакле која има права на свој самостални живот, у којој се делови рађају по своме природном сродству међу собом, онда наука престаје бити само голим средством, онда она постаје самоцел, постаје монументом истине.

Оно прво искључиво само за себе први је ступањ науке. Ово друго само за себе други је ступањ. А трећи и потпуни ступањ њен онда је кад је наука и средство према човеку као самоцели и опет сама самоцел према својим појединим деловима.

Доситије, потврепивши народову трпну борбу против искључивог оног другог ступња научног, против укочене туђинске учености која се сама собом блажено задовољавала, није прешао преко ње у трећи ступањ, него је остао на првоме. С тога видимо после њега још читав ред писаца који су се трудили да ускрсну опет онај други ступањ „високоучености.“

А Доситије казује врло добро правац свој у овим речима „Вообште човеческом роду полезније је да је благополучан него високоучен“.

Ал' опет како ће бити „благополучан“ без одређенога јасног знања? Сам Доситије вели „до год људи не дођу к чистом и јасном познанству злобе и добродјетељи и не сазнаду који су њихови знаци, која ли

су и каква њихова сљедовања, из чега и како се рађају... стајати ће као невешт путу на странпутицама.“ Сам он зна добро да „изјашњавати чрез јестествене и рабинске тајне то је по немачки швермерај, а по нашки пареније и окретање ума“!

С тога је он једнако и нагињао сувише на страну разумову. А како се овај разум још није био толико подигао да обухвати под собом и целокупно осећање, то се у Доситију појављује двојство између практичнога осећања ствари и њиховог теоријског разјашњавања. Док му оно прво, т. ј. практично осећање остаје већином једнако, ово се друго повија по разним књижевним утицајима; каткад противуречи само себи и потире се, а каткад му је противуречност само у неудесноме употребљењу речи. За то му и узимамо оно прво као његово и као главно при овом тежењу његовом к том хладном разуму.

Тако на прилику Доситије разлаже да човек постаје рђав из 5 узрока, 1, из успитања, 2, из примера, 3, из моде, 4, из темперамента, 5, из обичаја. У ствари су овде само два узрока, јер пример и мода нису опет ништа друго него успитавање човека у друштву, а обичај присвојени не разликује се од темперамента, које обоје није ништа друго него превага механизма и превага тренутка у часу радње. Све дакле излази опет само на знање и на радњу, или по тренутку или по правоме знању.

И поред овога где се зло доводи из незнања, опет говори на другом месту „из *злобе* извиру: *незнање*, неправда и междусобна мрзост“.

Тако Доситије мисли да људи „говоре о многим

стварима *само што су* чули да и други о њима говоре, као: чини, бајања, уроци и којекаква ноћна привиђенија; а онде где су се људи просветили и сва будаласта сујевјерија одметули, *ништа* већ тога нема међу њима, него што се год случи има свој јестествен узрок за што“.

Е па онда ће и бајање морати имати некога природног узрока, и оно је морало постати од неких психолошких узрока, макар било и из психолошке обмане, а не само из „обичаја“, јер ако „приповедке од вила, летећи змајева, вампира, вештица и врачарица, како ђаволе ноћом из воде извлаче и шаљу их на неке после“, ако „све то млад ум и неискусна душа како чује тако и верује: а како не би веровала, кад чује све то од стариј и паметниј од себе, од отца и матере од деда и старе мајке?“ ако и они опет верују то за што су и они „у своје време деца били и то од своји стари чули и примили“, онда остаје питање: а како је то првоме човеку дошло? Ако не ће да се каже да је од бога, остаје дакле опет „јестествен узрок“ и овоме, остаје психолошка обмана човечијих оруђа.

Тако је на прилику и са питањем, је ли човек махина? Научници природно осетише да све бива по неком природном неизмењивом узроку и казаше да јесте. А Доситије узима ово у другом смислу, па га онда напада, он узима махину *моралну* која би радила по *сваком* утиску онако како овај хоће, не задржавајући се да бира између утисака онај који има више јачине и разлога; или разуме Доситије под махином онај рад у коме не пазимо ни на какав нов разлог, но радимо

само по једном старом утиску, где унутрашњи садржај нове утиске не дочекује.

А међу тим поређење са махином код научника не значи ништа друго него законитост и ограниченост у себи природне силе. Махини органичкој мајстор је природа. Човек је њен део, он је њоме навијен, те је тако он чињеница унутрашњих и спољашњих прилика.

Али махина, вели Доситије, сама у себи не зна шта чини. — А зна ли човек *за што* осећа? *За што* је друкчије осећање боје а друкчије звука, за што је друкчија глад а друкчија жеђ? Он само контролише једним осећањем друге осећаје!

Сељаци, вели и сам Доситије, не знају „части слова“ кад говоре. Дакле они несвесно склапају речи. И опет подесе закон по самом осећању! А наравно, што већма сами знају те законе то ће бити све слободнији од других махина светских, јер све већма ће радити себи и из себе.

Једном речју: нама је, по што смо проучили целога Доситија, утисак такав као кад видимо ужежене искре где у врућем диму просевкују, али још није букнула права ватра....

А за што ми тражимо да теорија потпуно рашчисти све те ситне и хладне одредбе? Ево за што. Доситије на прилику одређује врлину као „ласност из својственога уверења следујући добрим захтевањима дјелати“. Али да се Доситије при самој одредби сетио на то, да врлине може бити само у свези човека с човеком, дакле само у радњи друштвеној, одмах би већ тиме савршено убио учење пустињика који

мисле да се без друштва људског може врлина чинити, да затрпана свећа светлити може. —

У једној прилици из живота свога Доситије сам најживље износи разлику између говора који само слаже поједине осећаје своје и између говора који осећајима тражи природне најдубље свезе. Тако је он у Црној Гори читао из неке природничке књижице нешто о дуги, па то при киши причао владици, а овај смотривши да им долази на магарету неки игуман, велика људина и преко мере брадата, наговори Доситија да игумана пита шта он мисли о дузи.

„Моје несташно срце, вели Доситије, почне скакати од радости што ћу метнути у сметњу великог игумна; отворе се врата, ето ти игумна, једва дочекам да се поклони епископом и да се посади; истрчим као петао и начнем овако: оче игумне, кажи ми, молим те, шта је дуга и за што је шарена? Почео сам се већ био осмијавати, како ће се смести и не ће ми знати шта одговорити; и једва сам се од већег смеја уздржавао. Ови да ти се сметне, неби био прави Црногорац! увати се с широком шаком за безчислену браду; попогледа мало на дугу, пак ти превали на ме некакве страшне црне велике очи — Невтон би се од њи препао био — пак на место одговора ово ми питање учини: „Видиш ли ти оно моје магаре?“ — Видим, али није моја реч о њему била; гди дуга, гди ли магаре? — „Знам ја шта је твоје питање, али је потреба да ти преповједам; да је оно моје магаре далеко од тебе паметније!“ — С каквом мером мериш моју и магарећу памет? рад бих знати, — „Слушај, пак ћеш вјера ти божа знати! Оно магаре познаје плеву која је пред

њим, и ако не вјерујеш ено гледај како гризе; а ти толики не знаш још шта је дуга? Дуга је дуга, није качни обруч! а питаш за што је шарена; та зла ти срећа, може ли бити дуга да није шарена? или си ти зар ђе видио и црну?"... Епископи су мислили пукнути од смеја..." а Доситије вели да му дуга од тешке срамоте поцрни. И опет признаје да игуман црногорац није у свему криво имао; „зашто, да магаре познаје плеву; да дуга није качни обруч и да је шарена, ко може томе противоречити? али се све то не зове мислити ни разсуждавати, нећо само *чувствовати*"!

Као што Доситије игумна правда, тако ћемо и ми њему самом признати истинито осећање кад каже да „особито што значи: учен и разуман, праведан и добар, вредан и заслужан". и када тим појмовима овакве одредбе даје: „учен је, који има познанство и искуство многи различни вешти; разуман је они који сва заќтевања и дјела своја разуму следујући управља; праведан је који сваком своје оставља и даје; добар је који у свему своју дужност пази и испољава...."

Разуман је који се по разуму управља то је од прилике таква иста истина као и „дуга је дуга", а наука мора од овог истиног осећања поћи даље к тражењу природних основа.

А како се Доситије и у овоме пространо и високо подигао сведоче његове рођене речи: „ја се весма старам за суд учени, просвештени и правдољубиви људи; и не само они учени који у наше време живе, него и они који ће на много стотина година после нас живити. Њиове линцејске просвештене очи, које су кроз седамдесет зидова истину кадре упазити, по-

знати ће моје поштено и добро намјереније, и ако ми коју погрешку припишу, знај да ће ова бити: што нисам много више против ови ствари, против који говорим, говорио; но простиће ми кад расуде, да при обстојатељствам у којима се у садашње време наоде они, које ја желим да ми читатељи буду, ово је доста .... А при том и после ће се нас људи с леђма рађати, нека и они што понесу.... Кад стари чврчак пукне, изиђу из њега млади, који гласније цвркућу него стари!..“

25.

Утицај Доситијев на књижевност српску био је благотворан. Његово слатко и с осећањем писање проврчило му је пут у цели народ.

По своме духу он спада међу „хуманисте“ осамнаестога века. Природа општинска која се у побратимском животу народа српског појављује, она је скроз проницала живот Доситијев. Та љубавна природа и борба против сујеверности приљубила га је француском сродном духу прошлога века — тако да од Доситија постаје у Срба оно што је био Волтер у Француској, само с мало више природног осећања но што у Волтера беше. То осећање и главни правац рада Доситијевог, који је највиши задатак свој у успитавању гледао, приближује га с друге стране Русоу. Али је он при свем осећању свом приљубљивао се свуда, док је се на против Русо од свуда само са свађом растајао.

Савез овога двога учинио је, те је Доситијев утицај у народу могао толики бити. Јер, кад га поредимо

са Волтером и Русоом, ми само тиме хоћемо да означимо карактер његовога рада, а не дотичемо се овде самониклога и бурнога испитивања и системнога развитка које чини славу светску оне двојице писаца.

По месту своме у српској књижевности често је Доситије поређен и с Вуком.

Доситије и Вук колико су разним путевима ишли, опет се може рећи да попуњују један другога. Први је устао готово противу свега поетичног у народу, против заблуда и сујеверности, он је ишао за током осамнаестога века, хтео је само да отвара очи, хтео је видело, па да на основу његовом после целину зида. Други је пак прегнуо да сачува народну имаовину од нове поплаве, да покупи цело благо његово да би се у њему јасно видело, шта према оном првом реформаторском духу заиста ваља мењати и на који начин ваља га мењати.

Тек ово обоје у заједници чини целину напретка. Ово обоје у заједници даје тек могућности народној књижевности.

Свеза у којој се састају Доситије и Вук још је у томе, што је Доситије први почео народним језиком у науци писати. Али тек изношењем народних умотворина Вук је потпуно оправдао, рашчистио и утврдио овај правац.

Доситије је највећма изашао против заблуде у историјској цркви. Књиге његове бише и спаљиване од појединих фанатика. Али је црква српска показала да има и сама још у себи животне силе свега младог народа, дајући и у крилу своме топла станка оштроме философу.

Бивши архимандрит оповски гледао је да сачува спомен Доситијева живљења у Опову. Само што он у место да остави ћелијицу његову онакву каква је у истини била срушио је баш ту успомену, па од ње начинио светлу дворану испуњену ликовима од којих врло мало вреде да висе у ономе месту. Нема ни дела Доситијевих на столу, а камо ли дневника за странце. Једино се види над уласком написано златним словима „Доситијеве ћелије".

Од цркве српске чека се јоште да проучавајући Доситијеве назоре о вери и делом покаже да му не одаје поштовање из плашње и страха него из уверења.

15. Августа, 1867 године са свих страна народа искупљени свет изишао је са литијом пред кућу где се Доситије родио. Пошто му је отпеван „тропар" на српскоме језику, пошто су му свештеници појали и говорили, пало је и нама у део, да послани од Српскога ученог друштва а понуђени од љубавне општине Чаковачке, као Београђанин проговоримо о Доситију, да бацимо поглед на противност између некадашњег мучења Доситијевог у цркви и у школи, и између овог црквеног и светског светковања, противност, која дивно освећује постојаност, озбиљан рад и борбу против препрека, и да разложимо да је Доситије у свему скоро био претеча уједињеној омладини данашњој.

Тисућама је свет стајао ту гологлав пред кућом Доситијевом.

О КАТАЛОЗИМА ПЕЋСКИХ ПАТРИАРАХА.

—

С пропашћу србског царства престадоше и животописи србских патриараха, и Єфрем, кои є преживио катастрофу косовопольску, последньи є патриарх, кои є свог биографа нашао.[1]) Од потоньи патриараха сачувала су нам се само имена у „сказанїахъ о србскихъ патрїарсехъ“, у именицима и манастирским поменицима, у надписима и записима на грађевинама и у рукописима.

„Сказанія“ имамо до сада издани.

α., у Србском Летопису од г. 1831. ч. II. стр. 14 —

β., у Гласнику VI. стр. 43 — 45.

γ., у Гласнику XI. стр. 160 — 165. и од рукописа, у коима такових сказанія има, мени су познати:

δ., рукопис карловачке патріаршиске кньижнице у 4-и у ком се сказаниє свршуе с' Мойсеом, кои є г. 1712 за патріарха изабран.

ε., рукопис Манастира Хопова „Сабраник проигумна Кирила“ где сказаніе допире до Арсения IV.

ξ., рукописни зборник библиотеке карловачке у 12-тини, коєг се именик са патриархом Атанасием свршуе.

η., Шишатовачки „троядикь“ писан г. 1792 — до Арсения III.

ϑ., Раићев исторички зборник.

[1]) В. Србляк Београдски од г. 1861. л. 152.

У свима овим сказаниjама ред є Архиепископа и патриараха исти; по свима є Арсениє III. 21-и патриарх, и я би рекао да су сви из єдног истог извора потекли, ер се у свима єдна и иста погрешка налази. По свима тима списцима иду Архиепископи овим редом: – Евстатиє I, Никодим, Данил, Іоаникиє, Єфрем, Спиридон, Іаков – а зна се да є овай последньи непосредно следовао првом Евстатию. Узрок погрешци овой мислим да се има тражити у помешаню Данила I. са Данилом II. —

У два именика назначено є, од куда є кои АЕпкп ил патриарх родом био, а код гдекога и колико є управляо црквом. Єдно такво назначенѣ штампано є у С. Летопису за г. 1828 Ч. II. стр. 1 — 3. а друго є издао Архимандрит Дечански у Деч. Споменицима стр. 81 до 84. У овим именицима зове се осми патриарх Домнин — Домин место Никон а девети Данил III. односно IV. место Никодим; 20-а Симеона нема ни у єдном од наведених сказанія.

И у гдекоим манастирским поменицима имамо забилѣжена имена србских патриараха. Такови су поменици: Сопоћански; (в. Гилфердинга Боснія и т. д. стр. 152. Дечански у Дечанским Споменицима стр. 20. и поменик мислим из Дечана, што се сад чува у кньижници Србског ученог друштва.)

Ред архиепископа и патриараха србских до Єфрема већ є П. J. Шафарик „после брижльивог и трудног испита свію датака точно определио“,[1]) а нећу повторавати ни оно, што се о патриарсима: Спиридону, Данилу, Сави IV и Кирилу изъ Миклошићева сбор-

[1]) ср. Рачки: Оцѣна старіи извора стр. 147.

ника и Даничићева речника знаде; већ прелазим одмах на патриарха Никона.

8. патриарх *Никон*. Епактит Андоній Рафаил писао е похвално слово кнезу Лазару „в лѣто 6928 = 1420 — свщенствующу вселенскому патріархѹ кѵр Іωсифу; далматскыа же державы свщенства началство правящу патріархѹ кѵр Никону.“ Никон е преживио Деспота Стефана († 1427) ер на нѣгову и синклита заповесть описао е Константин философ живот тога Деспота.

9. *Никодим*. Шестодневник златоустов „прѣписа вь светѣи горѣ афони ѿ єзыка Єлладскаго на іезык нашь словѣнскыи вьсе светѣишіему патріархѹ срьблѥм и поморію кѵр Никодимоу вь лѣто 6959 = 1451 (в. Шаф. Gesch. d. serb. Lit. с. 212) У едном рукописном Евангелию има овай запис:

„ — азь смирени Никодимь по милости Божіеи патріархь срьблѥм и поморію — вь дни благоучьстиваго деспота Гюрга и синов єго приложих сію книгу архиєпископіи вь лѣто 6954 = 1444 од рођеня Христова Ієнварь 14. (Деч. Спом. стр. 44.)

По листини едной код Фарлатия (Illyricum Sacrum tom IV. стр. 68.) присутствовао е на држаном г. 1446. у Коньицу државном сабору и Теофан „Dioclesen Pecchinae Patriarcha nostri regni Graecani ritus“ а сь ньим іошт три наша Митрополита: Максим, Joannes Mozuae и Теодор Paugna (Пауня). Я сам и прие Петрановића (в. Богомили стр. 192.) готов био листину ту за подметнуту прогласити и зато што споминятог у ньой Теофана у каталозима пећских патриараха нема и што е г. 1446. на пећској столици Никодим седио.

Само ми ту радост, што прати познанѣ истине увек замућиваше околность, што се у Сопоћанском поменику, неки Теофан међу патриарсима споминѣ. По Гилфердингу „рядъ Архіепископовъ Сербских у том поменику заключаетъ въ себѣ слѣдующія имена: — третіяго Савву; Никодима; Павла; Теодосія; **Теофана**; Макарія; Сабатія; Филипа и т. д. И у беочинском поменику споминѣ се међу митрополитима „**Теωфан пећ**. (в. предговор у Вукову речнику од 1818 г. стр. XIX.). Пак и споменути у листини митрополит србски Тодор Пауня рекао би, да ће бити онаи исти „Phaonna dei gratia Grazanicie metropolita", кои се споминѣ у едном акту од г. 1426 (в. Гласник. XIII. стр. 242.) Може бити да е био родом из Пауни, мѣста близу Грачанице (в. то име у Даничићевом речнику)

10. Арсеніе II. „**при семь патріарсе приминше агарене срьбскую землю и царство срьбское попрано бисть безбожиними агарени и наложише турци велику дацію:**" **рк.е — велики датак б. — тежак данак — Ф — на престол срьбски — патріаршкоую власть.**" То е било 1459 —1463 г. Арсение II. био е дакле патриарх после а не пре Никодима као што стои у Гласнику XI. и за патриархованя Арсениева пропала е са свим Србия а не за Кирила патриарха, као што пише у малой црквеной историіи, изданой у Београду године 1856. на стр. 116. и у Гласнику XI стр. 308. где се и некакав начелни ферман султаном Махомедом II. патриарху нашем Кирилу I. издани споминѣ.. Раић е у свом зборнику код имена Кирила I. прибилежио: „**жилъ во времена Лазара Лазаревића Деспота**" (очевидно погрешно место Стефана Лазаревића. Из тог зборника

пренешена е та приметба у Гласник VI. стр. 43. и одтуда се изяснити може предпоменута погрешка у истории црквеной и гласниковом Чланку.

10-ти е патриарх по свим именицима био *Макарие*. А кадъ е живио Макарие? У мало час споменутой истории црквеной каже се на приведеной страни, да е Макарие „г. 1504. призидао уз патріашеску цркву нову препрату“ и да се г. 1506. упокоио. У кньизи той ненаводе се извори, изъ коих су дата црплѣна, но да ти нису били аутентични, о том ће сваког уверити

1. Пентикостар штампан у Мркшиной цркви г. 7074 = 1566 „светителствꙋющꙋ архїепїскоупоу кур Макарїю“ (в. Вук прим. стр. 18.)

2. Лекиен кои у Oriens Christianus Tom. II. стр. 322. приводи писмо збаченог Іоасафа од г. 1565. у ком се исти призива на суд Архїепископа пеćског Макарія— et Peciensem D. Macarium.

3. Запис у едном рукописном месечнику манастира Бешенова: писасе вь храмѣ чьстнаго архистратига михаила и гаврила вь подкрилїе цер планине на рѣцѣ радовашници при игумени кур Никифорꙋ вь лѣто 7075 — 1567. тогда придрьжещꙋ престоль срьбскїе землю патрїарху кур Макарїю иже вь Пекы.“

4. Псалтир штампани лѣта 7066 = 1558. тогда же обновьшоу и прѣдрьжещоу престоль светаго Савы прьваго АЕпїскопа и учителѧ срьбскаго преосвещенномоу Архїепископоу вьсе Срьбскые землю кур Макарїю.“ (в. С. Летопис од 1827. IV. стр. 24.)

5. Надпис у патриаршии пеćской: — сьзида се и пописа се сїа препрата светиѥ великиѥ цркви патрїаршїе срьбскои, троудом и усрдїемь преосвештенѣи-

шаго и блаженѣишаго Архїепїскопа кνр Макарїа првогь патрїарха по вторѣ обновленїи чьстномоу и светомоу семв прѣстолоу вьсеѥ срьбскїе земли, западнаго приморїа и сѣверными странамь вь лѣто 7070 = 1561. мца Септ. 8. (Деч. првенац стр. 93.)

6. Надпис у грачаничкоj цркви: „пописа се сїа припрата при храмѣ успенїа пречистиѥ богородицы — повелѣнїемь преосвещенаго Архїепїскопа пекскаго и патрїарха всѣмь срьблюм и поморскимь странамь и прочих кνр Макарїа, трвдомь и настоїанїемь всеосвештенаго Митрополита херцеговачкаго кνр Андонїа, ѥмв же бысть братанаць и совршн се вь лѣто 7079 = 1570. мца Септ. (Деч. првенац стр. 118). —

У М. Крушедолу има књига писана као што у запису стои: „вь мѣстѣ глаголюемем фенек вь подкрилїе срѣма близь савы рѣкы вь лѣто 7082 = 1574. вь та врѣмена правещв прѣстолом пекскїе области патриархв кνр Макарїю сь множеми епископи. Из записа тога види се, да патриарх Макарие ние 30. Авг. 1570. умро, као што пише Филарет у књизи „святиіе южних славянъ“ I. од. IV.

Я из свию ових записа надписа и података изводим, да Макарие, кои е зацело патриаровао од 1558—1570 г. никако не може бити непосредно наследник Арсению II. кои е око 1459—1463 г. црквом управляо — или у Пеђи после Арсения за читаво скоро столеће све до Макария „перваго патрїарха по вторѣ обновленїи чьстномоу и светомв семв престолв“ и „обновлшаго престол светаго Савы“ ние било пра-

вог патріарха. Ко ову хипотезу неће да прими, треба да аутентичним документом констатира ма само едног патриарха после Арсения II. а пред Макарием. У сопоћанском поменику забилѣжени су међу Архиепископима и: Теодосие, Теофан, Филип, коих у обичним именицима нема. Може бити, да ће се кои од тих моћи уврстити између поменута два патриарха.

12. Патриарх Павао.

13. Антоние. Код имена овог патриарха прибележио сам г. 1474, но сад ни пошто нѣзнам зашто и од куда. Да ние овай Антоние онай у надпису грачаничком споменути Андоние, херцеговачки Митрополит „братанац патріарха Макария." По троношком Летопису Макарие е „ѿ брата своега великаго везира турскаго царскимь атмиерифом вса монастири и церкви поновилъ, зане турци повелѣнїемъ своих султановъ, идѣже слѣди воевод наших обрѣтаху, со всею силою тщахуса затирати (Гласник V. стр. 75.) Ако е Антоние био братанац патриарху Макарию, онда е то исто био и великом везиру турском. Везир тай, кои е имао брата и синовца патріарха да ние Соколовић паша, кои е и сам ђак у М. Милешеву био кад е у турско робство пао (в. Ранкеове србске революцие прво изданѣ стр. 232. сравни „Синан паша" од П. Срећковића с. 74. 82.)

14. Патриарх Герасим. Законик карловачке библиотеке писа се л. 7087 = 1579. мца маиа 24. дьнь тогда же прѣстоль прѣдрьжещу пексkы патрїарху кvр Герасиму архиепископу (в. Српску пчелу за г. 1840 стр. 104. и Шаф.).

На повелѣніе истог Герасима „архїепископа пек-

скаго и патріарха вьсѣмь срьблюмь и бльгарωмь [1]) и северніимь странамь писа се нѣка кньига г. 6088 = 1580 (в. Rad jugoslavenske Akademie I стр. 177.)

15. Саватије [2])

16. Никанор може бити исти Никанор белоцрквенскы митрополит, кои се г. 7089 = 1581. подписа на законику гореподписаном библиотеке карловачке.

По каталозима иде за Никанором патриарх Іован, али у поменику Дечанском, кои є сада у кньижици Србског ученог друштва, предходи Іовану Єротія. У месечнику М. Шишатовца пише на краю: „свршн се сиꙗ кинга при вьсеосвещеномꙋ митрополитꙋ Бѣлиградскомꙋ и Срѣмскомꙋ владики кѵр Макарію ѵ крдникꙋ вь лѣто 7097 = 1589. вь дни преосвещенаго Архіепископа пекскаго оца и ѵчителꙗ срьблюмь и бльгаромь и инимь многимь странамь владике кѵр Єроѳеа.“

17. Патріарх Іован. Єротей се упокоио 17. февр. 1591. а патріарх Іоан већ се споминѣ у запису Еванђелиіа Бешеновачког писаног „вь храмѣ светаго георгіа глаголемаго ломница л. 7100 = 1592. — тогда же престоломь пекскимь добрѣ правещꙋ патріархꙋ, срьбском кир Їоанꙋ. -- Манастир Ораховица у Славонии зидан є г. 7102 = 1594. при пожешком Митрополиту Василию и пекском патриарху Іоанну (в. Csaplović Slavonien ect. II. стр. 207). Іован є живио све

[1]) Први пут у титули пећски патріараха; а охридски већ се г. 1456. писао — патриарх Бугара, *Срба* и т. д. (в. Глас. VII. с. 178.)

[2]) У поменутой црквеной исторій каже се на страни 116. „Саватіе є год. 1586 сазидао пивску обитель; нѣга є заступио Герасим погребени у Жичи 23. Юнія 1587. а Герасима Єротей упокоивши се 17. Февр. 1591.“ Ако є Герасим умро г. 1587. онда ние могао он заступити Саватія но овай нѣга.

до конца г. 1614. У магазину Далматинском за г. 1843 штампано є писмо патриарха Іована Епископу Босанском Теодору г. 1614. а по запису у Панегирику Беочинском дан є исти „вь дар светѣи богородици добрунистѣи вь лѣто 7123—5509 = 1614. при блаженѣишемꙋ архїепископѣ пекскомь кур Їоаннѣ и кур Θеодѡрѣ митрополите босанскемь.“

18. П. Паисіє видио нѣму Гласник XXII. стр. 210.

19. П. Гаврил. У Карловачкой библиотеци има єдна хиротония са овим записом: „сїа хиротонїа грачанске црькве дадох азь гаврїил патрїарх пекски ꙋ прѣдрьжанїе владике кур Логинꙋ нишевскомꙋ тогда лѣтꙋ минотекꙋщꙋ 7159 = 1651. маїа месеца 4. дань. на шашковцꙋ.“

У рк. хоповском пише: 19 Гаврилъ. сеи свещеномꙋченик скончавсе ꙋдавленїемь ѿ тꙋракь неправедно оклеветаи пришадшꙋ емꙋ ѿ москве а у карловачком и повежень бисть ва иикеи сконча житїе, тамо же и гробь его, родом ѿ расїе иже ниниа глаголетсе старїи влахь ѿ веси цинткова (по именицима био є родом из Стойног Београда. [1]) По Филарету (Святые южныхъ Славянъ) он є пострадао 30 Авг. 1659.

20. П. Максим. У поменику Дечанском кои се чува у кньижници Србског ученог друштва, има на више места забилѣжено име Максима патриарха, тако 7164

[1]) Лекиен на стр. 322: Post saeculi nuperi medium sedebat Gabriel AEppus Serviae, quo in Moschoviam profecto, sedem Maximas quidam arripuit, qui illum perduellionis reum egit apud Turcici Sultani Vezirum. Quocirca Veziri sententia Gabriel Prusae laqueo occisus est postquam frustra tentatus erat, ut Christo fidem ejuraret.“ А по историческом списку цариградских патріараха „Гавріилъ II. цариградскій патріарх повѣшенъ был въ Прузѣ по клеветѣ одного Еврея.“

=1658 пѫть самоковски и то е најстаріи запис а у рукопису едном карловачке библиотеке има овај аутограф. „Сїю книгꙋ тактїѡн въꙁехь аꙁ смѣренїи и послѣдни приставникь светые и великїе цркве Максим патрїархь пекскы и божїа гроба поклоникь, кꙋпих ю въ светѣи горѣ ѿ даскала ꙁахарїе, иже бивы ꙋченик свето почившаго дꙋховника дамаскина, кꙋпих ю цѣною сребра двадесети жльтици и приложих ю светѣи велицѣи црькви патрїаршіи срьбскаго начелства любещим на полꙁꙋ и прочитанїе — въꙁехь и приложихь и подписах въ лѣто 7179=1671. мца. Авгꙋст 18 дьнь."

Ефрем печуйски Епископ, кои е кодъ п. Максима Архиђаконом био записао е у едној књизи: „въ лето битиа 7189. а ѿ христа 1681. престави се блажени отьць и господинь Максим патрїархь срьбски, Месеца окт. 30. ꙋ патриаршїи пеѣском."

21. Патриарх Арсеније III. бисть ва лето господне 1683. р.к. 6. Сеи блаженнеиши арсение чарноевичь беше крме престол србские патрїархїи и надꙋксе велики тꙋрчинь сꙋлтан мехмед въ лето 1683. и поиде на бечь и тамо люте раꙁбиенъ бисть. И сеи господинь патрїархь многа ꙁла подьеть тогда ѿ прокле̂ти агарень, именна ѿетием и васего лишаемь, и ва мале ꙋгонеꙁе са главою а васего лишивсе. Ва полꙋнощи инꙁь стенꙋ иꙁ патрїарщие свешень бисть, и прибегь ва чрнꙋю горꙋ и ꙋ никшиѣе самотреѣи, и прочи екꙁархи раꙁбегоше се кои камо, едни ва светꙋю горꙋ ꙁабегоше а иии инамо. Кад ютрꙋ тꙋрꙁи васташе кои сꙋ чꙋвали патрїарха, али град праꙁан, хотели се междꙋ собою сещи: патрїарха неима, что да творе. Патрїирх же повеле вечер винном ꙋпоити их и сна тако

бише и погоре. Светеиши же патріарх пребисть во иаемеиехь доидеже казеше немци веаиград ѿ тураки, и придоше србаи са ратію до патріаршие, и тако патріархъ Арсение приде у патріаршію попаеиеиу и разореиу и васего украшениа своего престоа србски кроме беше. И ту ва нему сабраксе васе србско коииство иа поклоиеиие иїхову блажеиству своему архїпастиру; желет уеда оца видеты и отацъ уеда свои, и тако веаика радость бисть вь дии тие о сававупліеии и саедииеии србскаго народа и сїа бише тако месеца иоемвра а месеца гиеи. 6. и вас месецъ удрише турци и татари а воиска србска и иемачка пааа иа зимище ѿ беаграда до пеќи, ѿ пеќи до скопїа, и тако васе побеже ва беаграду. И сам патріархь вамале убеже ва беаградь а мнози иноци и езархи изгибоше баизь патріарха и висарнон ща се звао веаики баизь патрі-арха погибе, и мнози хрїстїаии изгибоше тогда и ва плеиь заведени бише: сии тако бише и горше.

И то е зими паки оста престоа србски пуст, иикто же ва иемь оста, и по разбиеии бише татари у патріаршии на зимищу и кое ва цркое вавецоше всу зиму. Уви, уви сіа бише грехь ради иаших.

Паки того аета придоше турци на беаград и вазеше беаград ѿ немаць. Светеиншиже патріарх убежак будиму са васеми правоспавиими. Арсеніе III. по сувремевим зап сима умро е 27. Окт. 1706. г. у Бечу.

22. Калиник. И ва то аето 1696. приде патріарх каллииик грвь и седе у престоа по ѿшадших татаров. обрете пуст и са царевим бератом утверждеиь бист иа престоа привеле два архїереа грчаска и поставише его патріархомь србскимь“ рк. Митрополит Мојсеј Петро-

виђ ког е П. Калиник г. 1709. за владику босанског посветіо зебележио е у кньижици, у кою е записивао „што е харчио“:

„Прѣстави се господинь патріарх кvр Калиник мца Августа 16. лѣта 1710. у Темишвару.

23. Атанасіе. „по прѣставленію патріарха кvр калиника поставлень бисть на патріаршаство скопски митрополит кvр Аѳанасіе месеца Ген. 6. лѣта господнѧ 1711. од патріархіи ипекскои и поиде сь богомъ на темишвар на путь.“ Исти Мойсей Петровић.

24. Мойсей. „Лѣто господнѥ 1712. мца Окт. 6. поставленіе бисть на прѣстоль срьбскаго патріаршаства у пекскому монастиру господину и оцу блаженому патріарху кvр Моисею прѣжде бывшаго рашкаго Митрополита.“ Исти

25. Арсение IV. явля у писму г. 1725. 18. Февр. у Подгорицу писаном, да е: „изволеніем сабора васего и помилованіемь уѣститога цара вазведен на прѣстол патріаршаства срьбскаго.“ (в. Далм. Магазин за г. 1851. стр. 173 и Лѣтопис србски од г. 1828. ч. IV. стр. 7.). „Сеи за живота патріарха (Моисеа) правилнѣ восприіими престоль сербскіи и бысть патріархь“ в. Гласник IX. стр. 247.

І. Руварац.

БЕГСТВО ПАТРІАРХА АРСЕНІЯ IV. ИЗЪ ПЕЋИ.

Описао га у єдной штампаной књизи карловачке библіотеке, протосинђель нѣговъ, а и потоньи посвеђени епископъ Партеніє Павловић. 1737. 27. Іуліа.

„Къ сей день преставися блаженыя памяти митрополитъ Бѣлградскїй Моусей Петровичь въ Бѣлградѣ, [1]) и мы днесь въ ругове скїа планини прибѣгше страха ради агарянскагω иже изгонимы бываютъ ѿ своихъ жилищъ и градωвъ германскими и Славено Сербскими воинствы, тѣмже и свою лютость и свирѣпость обращаютъ на православныя христїани, взыскали злотворити и блаженнѣйшаго Патрїарха Пекскаго Арсенїа Четвертаго, но избавися ѿ сѣти ихъ покровомъ Богоматере, купно бо изъ Пекки всю нощь ходихомъ и придохомъ до ругове, идѣже и поклад сътворихомъ код станова арбанашка оугреждаеми ѿ нихъ страннолюбезнѣ. Изъ рогова паки воставъ Старый съ дружиною, поиде до Касовика; азъ же съ иною дружиною по три дна посѣтихъ шекуларци и тамо въ единой пещери два дна ωбитахъ, и поидохъ къ хасъ и тами състахся паки съ Старимъ идѣже предъ оутреннюю въ нощи видѣхомъ свѣтъ нѣкїй озарающїй, и востакше по пѣнїи оутреннїи поидохом съ Бърдѣнима къ новому пазару, егоже взяли изъ руки агарянскїа не безъ кровопролитїа, якω до седамдесет члѣка заклати и христїана и агарана, и егда мы достигохомъ въ новомъ пазарѣ, и наредихомся по два вити въ градъ и препочити ѿ путешественнагω труда и сьутѣшитися сь тамошными христїани, се внезапу приде гласъ, якω наши конници и катани сь капетаномъ Станишомъ ѿтишли и ωставили градъ тыръ

[1]) т. е. 27. Іуліа 1830.

и пѹстъ, и тѹрци близъ пришли, и мы тогда сматохомсѧ ы оубоѧхомсѧ страха, идѣже не бѣ страхъ, и бѣгѹ ꙗхомсѧ кто вещше можаше бѣгати дрѹгъ дрѹга предварающе и назадъ обзирающесѧ части, да насъ не постигнѹтъ агарѧни и посѣкѹтъ, и тако до Стѹденицы монастыра великимъ трѹдомъ и оудрѹченїемъ свѣтающи недѣли достигохомъ въ 14. августа, и иже праздника Богоматере ѡстави насъ тогдашнїи страхъ совершити, но во пѹтешествїи и на конскомъ ꙗжденїи праздновахомъ оуспение Богородицы, и сице прешедше толики высокїѧ планины достигохомъ рѣкѹ моравѹ, и ꙗкоже насъ тѹрскїи страхъ гонаше сице и дрѹгїѧ паки нашъ страхъ, и бѣгахѹ ѿ насъ мнаще быти агарѧни, и прїидохомъ вь Крагѹевецъ, и ѿ пѹтешествїѧ мало препочивше, ѿидохомъ въ нишъ градъ, взат уже ѿ Сахонѡвъ и германѡвъ, идѣже нѣколико днеи пребывше, и мнѣще ꙗко свободихомсѧ ѿ агарѧнъ и ктомѹ не бѹдѹтъ насъ гонити, и начахомъ гостити сѧ и проходитисѧ окрестъ града, и се паки внезапѹ приспѣ гласъ ꙗкѡ тѹрци приходатъ, и насъ паки оустраши, ꙗкѡ бѣгати намъ всю нощь предъ светѹю недѣлю и в самыи недѣлныи день и такѡ до Бѣлграда потщахомсѧ боѧщесѧ да не оусращѹтъ насъ на пѹти безбожнїи агарѧне, но и Архїдїаконова болѣзнь внезапнаѧ не мало насъ смате, и Богѹ покривающѹ, достигохомъ в Бѣлградъ, и прїаша насъ братїѧ съ любовїю и лїтїемъ, сице и в' Карловцѣ, и в' шанцѣ архїереи и прочи доволнѹ любовь показѹютъ."

I. Руварац.

КРИТИКА.

„Историја народног образовања код Срба, књига прва, увод. Написао Алимпије Васиљевић, професор. Књига награђена из фонда И. М. Коларца. У Београду у државној штампарији 1867."

Од Ч. Мијатовића.

Књига, којој наслов овде изложисмо, привукла је на се пажњу читалачког света нашег у необичној мери. Пре свега, ко год иоле има појма о важности историје народнога образовања, није могао а да с најживљим задовољством не поздрави појав историје такве у нашој књижевности. Осим тога само име писца њезиног, који је у нас као критичар гласа стекао, кадро је било да разбуди интересовање за дело његово у што ширим круговима. Што се тиче самога утиска које је дело учинило на своје читаоце кад су и последњему листу на крај дошли, њега је тешко описати. Наш шири читалачки свет, — који с једне стране није дубље проучавао дух у коме је г. Панта Срећковић писао своју „Општу историју", нити опет мисао философске системе коју је г. Милан Кујунџић управо према г. А. Васиљевићу бранио, и који је с друге стране навикнут да с поносом погледа на страну историју наро-

дву — био је готово пренеражен новошћу историјске методе и тумачењем наше историје савршено противним обичним појмовима. Наш учени свет није могао бити изненађен новошћу историјске методе овога дела, али тим пре и тим више, мислим, новим погледом на развитак нашег историјског живота.

Све ово што овде помишљах не би ме могло намерити да се упустим у критику дела г. Алимпија Васиљевића, тим мање што је ова прва књига тек само *увод* у праву историју образованости народне. Али у овоме изводу он излаже у кратко главна начела по којима ће историју ону тумачити и главне погледе своје, а после у предговору и сам вели да ова књига осим што служи као увод у саму историју, „у исто време постои као самостално засебно дело.“ Узевши га као такво, ја налазим у њему ствари које се по моме мишљењу не подударају са данашњим ступњем науке, налазим у њему погледе о којима ако не ћу рећи да су са свим и савршено не основани, а оно на сваки начин држим да не стоје тврдо, и особито мислим да је значају Немањићеве периоде учињена неправда. С тога, и после што би велики број читалаца видећи да дело г. Васиљевића без критике пролази, помислио да је све што се у њему каже пуно основано, држао сам да ми ваља јавно казати шта ја о њему мислим.

Пре свега ваља ми казати да дело ово има једну доиста важну заслугу. Оно ће, рушећи нам наше снове о славној прошлости нашој, у неколико порадити да се пробуди скептичност у мсиао коју смо до сада сами о себи имали; постаће нам права потреба да оз-

биљније и боље проучавамо своју народну прошлост и свој народни живот, да без предрасуда познамо наш значај у великој задрузи човечанства. Овакав би нам правац добро дошао, јер лепа мисао да народни понос ваља побуђивати, изводи се у крајност па као крајност може само да нам науди. Свуда се и на сва уста проповеда да смо ми Срби најбољи народ на свету, да смо ми Словени, али нарочити ми Срби, од постанка најжешћи слободњаци, док су сви остали народи задахнути ропском услужношћу. То није пробуђивање поноса, то је само наводити народ да себе сматра за аристократа у кругу осталих народа. Тај правац не може да не буде од штете и по нас и по напредак целог друштва људског. Ово аристократско осећање да смо ми најбољи народ, за цело ће се бар у неколико усколебати општим карактером овога дела, тако рећи и мимо вољу самога писца, који у самој ствари и сам мисли да смо ми доиста најбољи народ почем смо још у VII-ом веку саставили тако савршено друштво, каквог нигде ни пре ни у то доба није било, и каквог једва да има где и сада! (стр. 17).

Уз ову заслугу ваљало би још једну општу добру страну дела овог похвалити. Ту мислим лакост слога којим се мисли просто и јасно казују. Али је права жалост што је писац занемарио чистоту језика у оноликој мери у каквој се нисмо навикли да је виђамо ни у писаца слабих, а коју је књижевност наша најмање још могла очекивати од књижевника који озбиљно предузме да пише историју народне образованости!

Не може нам се да овде не споменемо један рђав обичај који се — не ћу рећи злом намером — већ

просто нехатошћу увлачи у нашу књижевност. Писац наше „историје народног образовања код Срба“ изучавао је Бокла, по њему и у његовом духу написао је дело које називље самосталним, па цитате и имена на које се Бокл позивље наводи као *своје*, не помињући (осим на неколико места) да су боклови. Кад нам при данашним нашим материјалним средствима није могућно ни за народну (а камо ли за своју приватну) библиотеку набавити важна књижевна дела, па смо у невољи да оно што се у њима казује дознајемо из друге руке, онда смо ради достојанства науке дужни да бар кажемо из које смо руке то дознали. Усвајање цитата из туђих дела (ма да дело из кога је цитат видели нисмо) и непомињање ових дела (из којих смо их навели), истина је ситна ствар, али може да значај књижевников доведе у лажну светлост. Ово нам је ваљало рећи, што писац дела о коме говоримо ситну ову ствар и сувише олако узима; а кад он као важан књижевник тако чини, шта се може очекивати од књижевника млађих и учене славе већма жедних!

Прелазећи у само дело не могу да не кажем да одмах на првом месту писац додира једно занимљиво научно питање, па га решава на начин о коме мислим да не може задовољити. Реч је о томе за што историјске науке нису напредовале онако као природне? Писац вели: „историци изучавали су живот људски с уверењем да се он не развија правилно, а природослови изучавали су живот природе с уверењем да се он развија правилно; с тога се природа изучавала „точније“ него човек; с тога су природне науке учиниле већи напредак него историјске.“ (стр. 1.)

Ја мислим да ни природничари нису могли одмах с почетка, не имајући довољну множину фактова, изучавати природу с уверењем да се њезин живот развија по законима, јер од куд би им било уверење без фактова? То би било у противности с позитивним карактером природних наука које тек по несумњивим фактима и без предубеђења проналазе законе природне. Множина фактова једног истог рода доведе природничара на мисао да нешто јест закон природни; чим дође на ту мисао он већином има и средства да се може уверити је ли то доиста закон, природа његове науке допушта му да може правити опит, експерименат, па да се тако брзо увери је ли оно закон или не. С историком је друкчије. Истина и он прикупља, бележи и изучава појаве и фактове народнога живота, као што природничар то ради с појавама и фактима живота природе. И он може по некоме од њих доћи на мисао да је нешто закон народнога живота; али да ту мисао изнесе на свет доиста као природни закон народног живота, за то би му ваљало као оно природничару да се опитом увери је ли тако. А може ли ко и сме ли ко да прави опит с народним животом? Не остаје му друго но да чека док наука прикупљајући лист по лист описивања природе земљишта, на коме који народ живи, и карактера народних, описивањем историје свију народа у разна времена не скупи материјал у којем ће наћи потврде својој мисли или не. И историку је основа из које законе изводи факт као и природничару, само што овај може да изазове факте опитом, а историку ваља чекати да му сами дођу или поћи па их прикупљати и

сабирати. С тога се закони историјске науке спорије проналазе но закони природних наука, с тога су ове отишле даље у напред но историјске.

Одмах на другоме листу овога дела наилазимо на ствари којих доследност ваља да испитамо.

Писац вели да се под народним образовањем разуме: „општи развитак народног живота, то јест свију његових способности; по томе образовање огледа се не само у књижевности и уметности, него и у религији и државним уређенима, накратко у свему што је год народ учинио у име свога духовног напредка и материјалног благостања“: (стр. 3). Па опет одмах испод тога вели да је „историја народнога образовања дужна показати само како је српски народ од постанка свога па до сада напредовао у три правца, то јест што се тиче количине, каквоће и слободе у распростирању знања.“ (стр. 3). Писац нам није казао шта он разумева под „знањима“ па нам, узимајући ову реч у обичноме смислу, она два става стоје један према другом као две противности. Истина на једном другом месту (стр. 34.) он казује како се начела морала не мењају, па се по њима не може мерити развитак народне обазованости. Али примењивање тих моралних начела у животу, то се мења, па управ по томе се може добити или на сваки начин попунити мисао о народној образованости. Примењивање морала у животу народа у периоди младости и народа у периоди опадања за цело нису једног истог карактера. Као што не можемо праву образованост појединог човека оценити само по количини знања, по каквоћи њиховој и по брзини или лакости којом је до њих дошао, тако

мислим да не можемо ни о образованости народа добити праву мисао само по том једном моменту. Ако је истина што писац напред вели да је образовање „општи развитак народног живота“, то и историја народнога образовања ваља да искаже развијање то по свима странама народног живота: по религиозном, моралном, политичном, друштвеном и економном животу, по наукама, књижевности и вештини. По моме мишљењу тешко се може веровати да ћемо добити потпуне и праве историје народнога образовања, док се год поједине стране нашег народног живота на ситније и дубље не испитају, и док се земља на којој наш народ од ово 12 векова станује не проучи географски, геолошки и климатолошки. Док наша књижевност не стече добрих монографија о развијању појединих страна народног живота, дотле ће писање историје народнога образовања превазилазити снагу не велим каквог ђенијалног писца, али без сумње снагу сваког ма нешто и више но обичног писца.

Писац нам казује шта разумева под народним образовањем, а нигде нам не казује где су му побуде, нити у каквој свези стоји оно с природом човековом. Природна је последица овој непотпуности у излагању појма о народној образованости то, што и остали основни појми овога дела нису сигурно оштри (прецизни), па више или мање долазе те бар изгледају да стоје један према другом. Такав одношај два основна става већ сам горе споменуо. А такав је одношај и у овим ставовима: — на стр. 3. вели се, „историја је народног образовања дужна показати како је народ српски *од постанка* свога па до сада напредовао...“,

а на стр. 6, „богатство је неопходан услов код свакога народа, па да он може одпочети своје образовање.“ У првом се ставу казује да се историја народног образовања почиње одмах кад народ постаје, у другоме опет она се почиње од оног тренутка кад се народ обогати, а за цело не може се мислити да се народи у периоди кад постају појављују одмах и као богати!

Даље, по ономе опредељењу образованости читалац природним начином долази на мисао да је образованост односан појам, да образованост има више ступања да се и о народу који је на најмањем ступњу образовања може казати да има неку образованост као што се о народу на високом ступњу образовања каже да има високу образованост. Али опет на другим местима писац нам говори тако као да образованост није односан појам. Тако нам н. пр. на стр. 12 казује: „Ово троје: најпре сурова клима и непостојана погода, после често мењање своје отаџбине и најпосле дуга борба с варварским ордама, — то су били поглавити узроци те Срби дуго нису могли стећи онолико богатства колико је потребно да се може одпочети народно образовање.“ Из тога можемо само ово двоје извести: или 1., да писац тек неки извесни ступањ образовања сматра за образованост, и онда образованост не би била односан појам; или 2., да писац држи да је у нашем народном животу било једне периоде у којој не само нисмо били на неком вишем ступњу образованости већ образованост ни почињали нисмо! А оваква мисао — мисао да је било периоде кад су народи били апсолутно без икакве образова-

ности — држим да се не може бранити. Јер ако је истина што писац на једном другом месту вели да је образовање у самој ствари борба за савлађивање[1]) природних сила (страна 24,) онда је човек ту борбу отпочео одмах чим је настао на свет. Стање у коме се дивља племена по Америци и јужним острвима налазе, ми не можемо научно карактерисати именом апсолутне оскудице образованости, већ га карактеришемо само именом најнижега ступња људске образованости за који знамо. За то што су све остале ствари око нас неке више температуре но лед, за то — ако хоћемо да научно говоримо — ми не можемо казати да лед нема температуре. За то што је наша образованост у VII-е веку била ниска, за то не смемо ми казати да тада тек почињемо образованост и да је пре тога доба нисмо никако имали! Свакојако држим да је оскудица у прецизности овог основног појма (појма о образовању) једна од оних махана у делу које ваља на видик изнети.

И у ономе што се на стр. 6 вели: „Богатство је неопходан услов код свакога народа да може одпочети своје образовање", нема научне тачности, па може дати повода неспоразумевању. Богатство се у науци сматра као велико имање, особито *велико* кад се сравни с другима[2]). Богатство је очевидно односан

[1]) „Савлађивање природе и природних сила" фраза којом се у новије доба често тумачи значај цивилизације мислим да не казује потпуно оно што цивилизација јест. Ја бих се ту пре послужио реченицом „завлађивање или овлађивање", премда и то још није најзгоднији израз.

[2]) Вид Рошера Основи народне привреде §. 9, стр. 14. у преводу В. Јовановића.

(релативан) појам, па ако је она реч у наведеноме ставу узета у овом смислу то је онда појам неопходног услова за развијање образованости врло несигуран. За данашњи се српски народ за цело не може казати да је у „богатству“, па опет хоће ли писац „историје народног образовања код Срба“, рећи да наш народ нема данас неопходног услова да може *отпочети* своје образовање?! С друге стране у обичноме смислу богатство значи онолико имање које је толико, да имовника свога ослобођава од сваке нужде да ради, а даје му могућност да не радећи и не морећи се ужива лепоте овог света. У овоме смислу за цело она реч горе није могла бити узета. Назадак римске образованости почиње од онога дана кад су Римљани опазили да уз оно богатство што су га нагомилали пленећи цео свет, Римљанину није више нужде било да ради; Шпанија почиње да пада од онога дана кад је осетила да је златом и сребром најбогатија земља на свету; и сам писац казује нам на стр. 12 говорећи о нашим трговцима и занатлијама: „како дођу до неке мале тековине одмах почне слабити њихова енергија за рад; одмах покажу више склоности на трошење него на привређивање“, — (премда он мисли да се у овоме изјављује утицај дуге и жестоке борбе коју су Срби пре десет и дванаест векова имали да издрже најпре с Аварима и Угрима а после с Бугарима и Грцима!). Што је истина то је, да је за развијање народне образованости нужно да народно газдинство има неки чисти доходак, неки превишак производње преко онога што је народ производећи издао, потрошио и жртава економних поднео. Чисти доходак ослобођава привредника бар за

неко време од гвоздене нужде да проводи дане јурећи за хлебом, он му даје времена да га употреби на усавршавање својих човечанских особина; осим тога у њему су средства да се набави јаче оружје којим ће човек завлађивати природом, којим ће набављати себи нових средстава за образовање. Што је он мањи то и мања средства за народну образованост; што је он већи то су и та средства већа. Отуда народи с још не развијеним народним газдинством — те услед тога с маленим чистим дохотком — много слабије и много спорије напредују у даљем развијању образованости, но народи с развијеним газдинством и услед тога великим чистим дохотком.[1])

Да пређемо сад на „услове од којих зависи почетак и правац народнога образовања“ (стр. 5). Писац их дели у природне и духовне [2]) Остављамо на страну питање да ли се може пред науком оправдати овако

[1]) Ваља ми напоменути и то да Бокл у своме делу говори „on the accumulation of wealth“ и „on the distribution of wealth“ (I, 38—47) Реч „wealth“ значи богаство, здравље, имућност и добро; енглеске је економисте примењују у ова два последња значења а Бокл за цело и не може узимати у другом смислу но што је узимљу стручне економисте као што је Ад. Смит, Макулок, Џ. С. Мил, Рикардо и др. на којих се дела он позивље. По томе схватању Бокл не говори о богатству већ о имућности као чињеници образовања, он говори „о нагомилавању и подели добара“ а не „о нагомилавању и подели богатства“.

[2]) Бокл не говори о „условима за почетак и правац образовања“ већ о „influence exercised by physical laws over the organisation of society and over the characters of individuales (I, ch. II, 36—137.) т. ј. „о утицају што га физични закони врше на организацију друштва и на карактер индивидуа“, — и после: „mental laws are either moral or intellectual; inquiry into the effect produced by each on the progress of society (I, ch. IV. 153—206), т. ј. духовни су закони или морални или интелектуални; испитивање утицаја што га свако од њих на развијање друштва чини.

дељење, па наводимо само да писац у прве броји: земљиште, климу, храну и општи облик природе; у друге: веру, писменост или азбуку и систему државне управе. Да је писац остао следствен па и даље у целоме делу чињенице ове називао „условима“ образовања онда би смо га питали из каквих побуда их називље условима и што баш само њих ту узима; али и он сам на другим местима свога дела говори о њима само као о чињеницама као о факторима, па нам се овде ваља задовољити само тиме што ћемо поменути, да услов и чињеница не значе једно исто, па се те две именице не могу с разлогом узајамно замењивати као што је то случај у овоме делу. Главно што ја овде, где је реч о чињеницама образованости, писцу „историје народног образовања код Срба“ — замерам то је што је превидео основни значај рада човечијег и значај асоцијације по образовање народа и друштва људског у опште. Сматрали човека с ког хоћете гледишта, опет његово развијање не можете потпуно протумачити само утицајем спољашње природе већ нужним начином долазите да признате да у томе послу има своје улоге и природа која је у самоме човеку. Ја држим да најдубљи закони човечијега развитка не могу бити изван човека већ у самоме човеку. Човек се не образује с поља само под утицајем спољашњих момената као што се хладна стена под длетом Фидија образује у Аполона а под длетом невештака у наказу. На развитак човечији имају утицаја спољашње прилике, али се човек опет за то изнутра и из самога себе развија. Снага којом се човек из себе самога развија, то је *рад* његов и после *комбинација*

тога рада. Рад је средство које позитивно утиче на образовање човека; остале чињенице раде више негативно, само тек сметајући или не сметајући развитку закона унутрашње природе човечије. Земљиште, клима, храна и општи облик природе утичу на образовање тек тиме, што сметају или дају маха развитку рада људског. То се исто може казати и о вери и о системи државне управе; само при овима не смемо заборавити да су они, као спољашњи изрази неке стране унутрашње природе човечије, не само чињенице које (посредно) утичу на образованост већ у исто време и управо пре свега и последице неке извесне образованости. Анализујмо само основну мисао образовања. Човек долази на овај свет физички слаб, непотпун и несавршен, али у себи доноси и клицу снаге којом ће ојачати, и којом ће моћи да се попуни и усаврша. Осим што у овој способности природе човечије за развијање и усавршавање *лежи први* услов људског образовања, осим што у несавршенству и непотпуности човечијој *лежи прва нужда* за то образовање, још постоји и могућност да се човек из природе и оне која је у њему и оне која је око њега попуњава и усавршава. Али природа која је око човека живи по својим вечитим законима, — тако рећи не ће да зна за човека. Да се човек попуни из природе која је око њега ваља му неко лично напрезање учинити, ваља му радити. Тако исто да се из своје унутрашње природе усаврша ваља му пре свега да ову упозна, а и за то треба неког напрезања, неке личне жртве, и ту ваља радити. Тек рад човечији, то је оно чиме човек из себе самог, тако рећи из бездапе унутрашње при-

роде своје, и из вечито живе и вечито неисцрпљиве природе која је око њега, дохвата елементе којима се попуњава и усавршава. Само радећи, само у зноју лица свога, човек се уздигао с оне низине, на којој га је природа први пут предала руковођењу његове свести, на лествицу која удара у недогледне висине савршенства. Рад људски то је главни агенат образовања људског; рад је школа за врлину, и само се њиме високо уздиже човек, цели народи и све човечанство. Тек само тиме што спољашња природа утицањем својим смета или потпомаже развитак рада, само тиме — посредно утичући на успитање народно — утиче и на народну образованост.

Овај значај рада или управо значај самога човека по образованост људску, писац наше историје образованости није изложио ни из далека онако како он заслужује. Он говори о богатству као „неопходном услову за почетак и правац образованости," а не говори о раду којим тек може човек до богатства да дође. Није ничим показана свеза између карактера рада и карактера образованости. А ко проучи историју и стање разних народа данас, тај ће на мах опазити да је образованост оних друштава људских којима је главно занимање лов, са свим друкчија но образованост друштава људских којима је скитничко сточарство (номадство) посао; да је у онога образованост на нижем ступњу но у овога (ма да се у овога појављује установа ропства које тамо нема, а установа се ова ту појављује управ као знак веће образованости и веће питомости); опазиће даље, да је образованост још на вишем ступњу у народа који су стално наста-

њени па земљу обрађују а још на највишем у народа у којима су пољска привреда, трговина и радиност индустријска хармонично развијене и унапређене. Тиме што нам казује да су Срби дошавши у ове земље имали народне скупштине и бирали своје старешине, тиме нам још не казује ступањ образованости народне (а то је прво што нам историја образовања треба да покаже). Такве установе налазимо у старих Јелина на врло високом ступњу њихове образованости, а у данашње доба у народа на највишим ступњима образованости; али ми их налазимо и у народу на ниском ступњу развитка нпр. у старих Англо-Сакса, у Фриза, у самих Авара и Германаца које је Тацит познавао. Скупштина народна није увек народна скупштина (о томе ћу говорити и мало ниже). Напротив да нам је казаок арактер привредне радње народне, ми би смо одмах могли имати тачније мисли о његовој образованости у оно доба. Образованост ловачких и номадских племена које су стари Грци и Римљани познавали и описали за чудо се подудара с образованошћу ловачких и номадских племена које ми данас познајемо.[1])

Не дајући раду његов природни значај у процесу људског образовања, писац наравно савршено превиђа и велики значај удруживања (асоцијације) по образованост народну. Рад је, како рекосмо, изворна човечија сила којом се човек упушта у борбу за овлађивање природом; асоцијација — то је комбинација људске радне снаге, људске способности и људских дарова, како би човек у борби тој до највећег резултата са сразмерно најмањим жртвама дођи

[1]) Види Рошера. National Oekonomik des Ackerbaues, стр. 34.

могао. Што се на плодној земљи у опште цивилизација раније развила но на неплодној, то није само за то, — па како ја мислим не ни већим делом *за то* — што је земља плодна те човеку малени труд његов богато награђује; ово би га у самој ствари могло пре размазити и његову енергију врло рано ослабити те му поставити уске границе за развијање, као што н. пр. у жаркоме (или како наш писац вели „тропическом“) појасу, где најмањи труд човечији природа необичном обилатошћу награђује, доиста и налазимо тако да кажем закрцављене цивилизације. Што се на плодној земљи цивилизација рано развила, то мислим да се у првој линији има приписати особитој једној прилици. Плодне земље постале су већином из морских и речних талога и наноса (алувија) па као талози и наноси њихов је облик већином раван. Уз то су плодне земље обично богате водом, рекама, језерима и т. д. Мисир има Нил, Месопотамија има Тигар и Еуфрат, Индија има Ганг. Кад је земља равна и кад има пловних река, то онда њезин природни облик веома олакшава саобраћај људски, даје врло рано могућност да се радна снага и способности људске комбинују у асоцијацији. Грчка истина нити је равна нити има река, али њезин је облик такав да је становницима њезиним, ма на којој тачци становали саобраћај са свима осталим морем осигуран и олакшан. У Епиру и Тесалији земља је плоднија но у Елади, а клима за цело не много суровија, па се опет ту цивилизација није развила, јер је које с оскудице река и морске обале које услед планинских ланаца саобраћај и развитак асоцијације јако отешчан. Што рекосмо о Грчкој то вреди и о Италији.

Шта више може се рећи да јужна Италија има блажу климу но Грчка, па се опет образованост у њојзи није тако рано развила као у овој — ја мислим за то што је јужна Италија у природним олакшицама саобраћају сиромашнија од Грчке. У Шпанији — трећој нај јужнијој земљи у Европи — цивилизација се нај позније развила при свем том што је земља плодна и клима блага, а иза Грчке и Италије опознила се нарочито с тога што је управ у ње облик такав, да отешчава саобраћај и не да маха асоцијацији.

Поменућу само још и то, да се између свију словенских земаља на југоистоку европском, образованост понајпре и најаче развила у Далмацији, у приморју, управ на нај неплоднијој земљи, али која као приморје има највеће природне згоде за саобраћај; па већ тиме и за асоцијацију. Није без значаја што Рајић по Кедрину казује да је српскоме народу одмах у првоме веку његовога становања у новој отаџбини главно место било Дубровник (Раузис, Рагуза), (Рајић II, 217). Могућно је да је Кедрин у место Рашка или Раса написао Раузис; али ко с пажњом чита нашу историју до десетога и једанајестога века не може бити да ће превидети да су Дукља и Требиње понајзнатнија места, права седишта образованости.

Што се силе људске већма, многостручније и јаче комбинују, то је и победа човечија над препрекама његовоме усавршавању све сигурнија, све већа и све сјајнија. Сравнимо само северну Америку и Енглеску са источним земљама у Европи где се начело удруживања слабо примењује: тамо налазите највише ступње људске образованости, овде још ниске. Да богме, и

асоцијација изгледа и сама као последица неке извесне образованости, али изван сваке сумње она је и средство да се народ уздигне на виши ступањ образованости, од прилике онако као што је капитал последица неке производње у прошлости али у исто време средство за нову јачу производњу. Што год смета комбинацију људских способности која се у удруживању изјављује, то смета и развијање људске образованости.

Што се год говори о благословеноме утицају слободе на образованост народну, то је све истина; али само у толико у колико слобода даје маха и полета асоцијацији услед које долази и развијање способности појединих лица. Где из каквих спољашњих узрока или и кривицом људском асоцијација није могућна, ту поред највеће политичке слободе не може бити високе образованости. Народ на Лапланду поред нај пространије слободе врло ће се тешко уздизати на више ступње развитка, јер ту природа ставља физичне, готово несавлађиве, препреке људскоме удруживању на пут. У врло многих народа — скоро у свију народа тако назване индо-европске расе — налазимо у првим периодима њиховог историјског живота више или мање демократске установе; па опет немамо других знакова високе образованости и не може их бити почем при ондашњим приликама није могло бити велике комбинације рада и људске способности. А није је могло бити прво што није било много народа, што није било много елемената за комбинацију, а друго што није било великих побуда за њу. Услед слабости људске асоцијације природне препоне народноме ра-

звитку у оно доба сразмерно су интензивније (брда и реке онда су биле оштрије границе но сада кад кроз брда правимо преке путове а реке хватамо у јарам од мостова); нарочито даљина места, даљина човека од човека била је неисказано велика препрека удруживању, а услед тога и образовању.

Даље налазим да у општему делу књиге о којој говоримо органичност народнога живота није показана. Ко хоће да излаже законе народног живота, тај пре свегаваља да учини оне којима то излаже пажљивим на суштаствени знак тог живота, на органичност његову, на органичну свезу, у којој ту узроци и дејства стоје. То писац није учинио. На против, како се у књизи његовој излаже живот народни, читалац мора доћи на мисао да је народ механизам а образовање његово тек само прости рад тога механизма. Писац нам нпр. казује где је вера таква и таква и где је систем државне управе такав и такав ту се. порађа образовање — од прилике онако кад би неко узео да говори: где водена струја у извесној количини и у извесноме нагибу пада на воденично коло, коло се окреће и у воденици се порађа млење. Писац говори о условима, које он пазивље духовним, нарочито о вери и о систему државне управе, као да се њихов карактер не управља према карактеру народне образованости већ као да карактер ове последње само *зависи* од њих. Ја држим да је управ с тога, што писац органичност живота народног није увек пред очима имао, и дошао до оних особених назора о значају периоде немањићеве.

Да видимо сад на по се шта писац говори о образованости српског народа и како по општим начелима које је изложио тумачи историју њезину.

Он држи по Боклу да се образованост европских народа отпочела „помоћу благе климе“, па мисли да се она развијала у оној мери у којој се показивала и блажина климе. Ми нисмо тврдо убеђени о тачности овог последњег назора; Скандинавци и Англо-Сакси који најдаље на север и на најнеплоднијој земљи у Европи живе, развили су се пре но Германци на европскоме копну, а у самој Германији ханзиске вароши на северу развиле су се далеко пре но јужна Немачка. Али да оставимо ово питање не решено. Писац даље ослањајући се на поменути став вели: „сад нам је јасно зашто ми Срби и уопште словенска племена живећи на северу нисмо одпочели своје образовање онда кад су одпочели Грци и Римљани, па шта више ни онда кад су га одпочели народи средње Европе“. (стр. 9). Ја мислим да ми Словени не само нисмо позније отпочели наше образовање но други европски народи (мислим новије народе) већ напротив служећи се белешкама странаца о народу словенском, (н. пр. белешкама Хелмондовим о Венетима[1]), ми би смо ако не с пуном сигурношћу а оно за цело с далеко много више разлога могли потврђивати да је било једне периоде кад је словенска образованост била далеко виша од образованости германске. По белешкама које о северним Словенима имамо, они су се занимали пословима мира, били вешти зидари и сликари, обрађивали земљу и трговали. У самим тим пословима

[1]) Види Шафарика Старожитности I, 993; Рајић I. 263.

колика образованост лежи према Германцима, којима је у оно доба било начело: што можеш крвљу задобити немој тражити знојем! Словенска је образованост тако стара, да нас најстарија историја налази већ на трећем ступњу образованости (сматрајући ловачко стање као први, номадство као други а обрађивање земље као трећи ступањ у развијању људскога друштва), као народ који стално обрађује земљу и познаје вароши[1]). То нам и сами Немци признају. Као номаде историја нас није запамтила.[2]) Ако ништа више а оно су сви европски народи прилично у исто време проводили прве ступње образовања, у колико се по проналаску компаративне филологије технични називи при сточарству у европским језицима подударају са санскритом; па и технични називи у земљоделству у разних европских народа добро се слажу.[3]) Што смо данас заостали, и што нисмо до сада ништа знаменито у том погледу учинили, томе за цело није нужна предпоставка да смо ми *позније* „отпочели“ своје образовање. Свакојако држим де је и сувише сангвинично мислити да се суровошћу северне климе (климе у којој су у осталом живели и живе и други данас високо образовани народи) изјашњава један важан факт наше словенске историје.

Писац даље куша да нам позно отпочињање обра-

---

1. Херодот IV, 108, навод Решеров у политици земљоделста § 18, 49.

2.) Шафарик Старожитности I, 537; Палацки Geschichte von Böhmen. I, 60

3) S. Grimm, Geschichte der deutschen Sprache, I. 53. и Kuhn у „Indische Studien“ I, 321, — наводи Рошерови у политици земљоделства 49. Вид. и у Вили бр. 3, 1868 примедбу уредникову к чланку „Шта је језик и наука о њему“.

зовања нашег изјасни и сеобом народа из старе отаџбине у нову (стр. 11. и 12). Без сумње ова сеоба мора да је имала знаменита утицаја на народну образованост. Али и остали су се народи европски неки нешто пре а неки после нас, пресељавали, па немамо за што мислити да је пресељавање опознило Србе у образовању а другима народима није сметало да испред нас измакну. Ја мислим да овде не пада јако у вагу то што Срби, настанивши се најпре у пределу југозападно од Солуна [1]), оставише ову земљу и пођоше натраг можда још под оним истим поглаваром под којим су и дошли или најдаље под његовим наследником како Рајић (II, 216) мисли. Поменућу овде још и то, да некако чудно изгледа кад на једној страни читамо разлагање рад чега народ српски није могао да своје образовање отпочне онако рано као други народи, а готово одмах иза тога наилазимо на пишчево потврђивање да је народ српски још у седмоме веку чим је дошао у ова — како он вели — „жилишта“ (стр. 9, 11), где је клима за развитак „благопоспешна“ (стр. 9) саставио друштво у облику најсавршенијем каквог је икада где било, а каквог онда још ни у једног народа није било!

Што писац даље вели (стр. 11) да је осим овог пресељавања дуга и жестока борба с Аварима, Угрима, Бугарима и Грцима имала огромног утицаја на наш народ, то за цело тако стоји. Само како ја мислим он

[1]) Није с горега да споменем овде, да на великој карти турске царевине, коју је француски ђенијски официр Лапија израдио у 1822. по белешкама барона Тромлепа, стоји забележено, да *цео онај срез* монастирског санџака који граничи с Грчком и у коме је варош Србија носи ово име.

томе утицају није дао потпуна израза. Он истина вели да се услед таквога стања „код нашег народа развио дух војнички, а ослабио дух трудољубија“; али: прво, он тај значај претерује тиме што вели, да се утицаји борбе народне која је водила пре 10 и 12 векова још и данас познају, данас после периода четирвечне потчињености страшноме непријатељу, после периода који је кадар био да потре па и потрьо много ближе и много снажније утицаје народног самосталног живота. Што наш народ и данас не мари за рад и што се лако задовољава и с најмањим успесима на економноме пољу, томе без сумње леже узроци у оном периоду, из којег тек што смо ногом корачили; а у коме су се тако радикално кроз четири стотине година потирале све побуде народној радљивости. Нашој немарности према привредном раду у деветнаестом веку нису криви Авари 7-г Грци и Бугари 8-г и Маџари 9-га и 10-га века, већ Турци од 15-г па све до 19-га века. Друго, држећи да се утицај прве борбе народне на овој земљи још једнако и данас изјављује, писац превиђа значај утицаја тога на онај период у који је народ наш ушао одмах после оних ратова — мислим период тешњег уједињавања српских племена у једну државу. Он држи да се централизација увукла у српске земље са свим просто утицајем и себичним тежњама нанародног свештенства; напротив толикој опасности од непријатеља, толиким ратовима, толиким приликама у којима је права неодољива нужда била да се народ покорава заповестима једнога човека — он не приписује никаква утицаја на појав тежње за централизацијом. Али о томе мало ниже.

Говорећи о утицају хране на образованост, писац вели: „С те стране српски народ био је веома срећан. Код њега се извршила најправилнија деоба и богатства и власти. С тога он још у седмоме веку склопи тако совршену форму друштвеног живота какве ни данас нема код многих народа и онда не бејаше још ни код једног!..... Државу српску састављаше тада слободан савез свију српских племена која се беху удружила да заједничким силама крче пута народноме развитку. Дакле још у седмом веку форма друштвенога живота бејаше код Срба боља и савршенија него код осталих народа европских; бејаше така форма, у којој се огледа здрава свест народа и његов истино човечански поглед на живот.“ —

Пре свега писац казујући нам да се у седмом веку у српском народу извршила *најправилнија* деоба и богатства и власти, ничим нам не доказује то, ничим нам не показује каква је та деоба богатства и власти била, ничим нам не излаже услед чега је она дошла. На основу чега тражи да му верујемо? Напред је говорио да смо се опознили с образовањем, јер услед борбе с Аварима Грцима и Бугарима и Маџарима (у VII, VIII, IX и X-ом веку) не могосмо доћи до богатства нужнога за образовање а овде сад говори већ и о најправилнијој деоби тог богатства у половини VII-га века! На страни 16-ој говори како се *услед животињске хране у европских народа* извела „у почетку доста сразмерна подела добара и власти“, а на страни 17-ој вели да се у најправилнијој деоби богатства и власти која је била у Срба у седмоме веку огледа „здрава свест народна!“ Како се те ствари

слажу? Изгледа нам као да писац држи да су остали народи европски нека од човека нижа животиња, па на поделу њиховога „богатства и власти“ дејствује храна као природна чињеница; а Срби — они се истина хране као и остали народи европски, али су они створења обдарена здравом свешћу и истинито човечанским погледом па се у њих најправилнија деоба власти и богатства извршује! Кад Срби у половини седмога века показују већу свест и истинитије човечанске погледе, но остали народи европски, на што се онда писац онолико трудио да нам разложи из којих смо узрока ми изостали у образованости — то јест у свести и истинито човечанским погледима — иза других европских народа? Камо доказа да је у седмоме веку постојао „слободан савез“ свију српских племена и да су се ова удружила у нарочитој цели „да заједничким силама крче пута народном развитку“? Зацело се писац наш не може с пуном озбиљношћу историка народне образованости позивати на политичку броширу „Србија и источно питање“ од г. В. Јовановића, у којој опет нема ни једног једитог доказа ономе потврђивању. Кад се при свем том наш писац позивље на ову броширу као на сведочанство његовом потврђивању, онда нам тиме сам даје најбољег доказа о слабој озбиљности онога што потврђује.

Погледајмо сад само и на логичност пишчевих назора. Напред на стр. 2 и сам вели по Дреперу да се живот људски развија „по одређеноме путу“, и после на стр. 83 казује да се „у историји народног развитка понавља историја развитка поједине личности“ т. ј. да

и народи у своме развитку прелазе редом кроз периоде које одговарају веку детињства, младости и зрелости, а на стр. 39 и сам признаје да је народ наш у првој периоди свога живота у овој данашњој отаџбини „и наравствено и умствено био нејак.“ Сад каквим је логичним процесом писац могао доћи да мисли да су Срби још у седмоме веку имали најсавршеније друштвено стање с најправилнијом деобом добара и власти — све то знаци највишег ступња образованости — ?! Ако доиста мисли да таквог скока може бити у природи народнога развитка, онда му име књизи не одговара карактеру садржине њезине и боље би било да ју је назвао „историјом опадања образованости у народа српског!“

Писац на више места у своме делу вели да није довољно нешто само казати већ ваља и доказати. Чудно нам је да он, који се том истином противу других књижевника с пуном строгошћу служи, није гледао да на најважнијем месту свога дела по њојзи ради. Док нам горње своје потврђивање не докаже, ми не можемо друкчије него да то потврђивање сматрамо просто само као хипотезу коју је узео да би своју мисао о даљим периодама народног живота потврдио. Он ту ради као уметник, који тежећи да му једна страна слике дође у што већу сенку пушта на другу што јаче и живље светлости. Не треба ни да кажемо да што је вештаку, који свој предмет ствара, слободно, то није слободно историку који не ствара, већ само *излаже* факта а по њима и законе њихове. Усвојивши хипотезу за излазну тачку своме изучавању, писац је изневерио методу нове историјске школе. Бокл што год каже

то и доказује фактима и сведочанствима признатих аукторитета. Осим тога усвајање хипотезе за основу чини, те се цела зграда коју после на томе изводи, колеба или на сваки начин није тако сигурна да се читалац може на њу ослонити.

Писац нам није показао каква је била та најправилнија деоба добара, па не знамо ни шта он мисли да је она. Подела добара у народу може бити или савршено једнака (која се, кад се скопча с порицањем сваког права сопствености и порицањем слободне радње — зове комунизам) или савршено неједнака (у ком случају према пребогатој олигархији имућности стоји велика маса пролетаријата) или на послетку више или мање савршено изведена хармонија великих, средње великих и малих добара. Економисте сматрају хармонију великих средњих и малих добара као поделу која даје услове за најпунији економни развитак. Она друга подела за цело није могла бити у Србији у седмоме веку, остаје да бирамо између савршене једнакости и веће или мање хармоније различито великих добара. Савршене једнакости мислим није могло бити (једнакости у покретним и непокретним добрима) премда је могућно па и за веровање да се право личне сопствености није пренашало на земљу. Држим да наш писац за цело не ће тврдити да је у седмоме веку у српскоме народу био изведен чист комунизам, а свака друга система која признаје право сопствености (ма само на покретна добра) и право слободе радње, носи у себи клицу, која се пре или после развија у неједнакост економног значаја или просто неједнакост имућности. Ја држим да је свака подела добара,

која се у нас у седмоме веку могла развити, носила у себи клицу за наше потоње социјалне и економне односаје — осим ако се није применила потпуна система комунизма, а у том случају још тим пре ону периоду, у којој се наш народ без комунизма појављује морамо сматрати као напредак према периоди у којој он влада.

Нити знамо шта писац мисли под „најправилнијом поделом власти." Ваљда не мисли да је тада сваки Србин могао бити изабран за жупана па и за великог жупана, и ако мисли где су му за то потврде? И по чему управо мисли да смо имали савршенију поделу власти но ма који други народ у оно доба? Ако само по томе што смо имали народне скупштине и што су скупштине те бирале старешине, то онда он заборавља да су и Германци у опште још пре седмога века имали своје народне скупштине и на њима бирали и војсковође, и судије и краљеве,[1]) да су их такође имали и Франки по два пута у години; (и у овим има трагова да су скупштине и краљеве бирале)[2]) да су их имали и Ломбарђани о скупштинама којих се каже да су држане „circumstante immensa multitudine"[3]) да су их имали Висиготи у Шпанији који су за цело на њима и краљеве бирали,[4]) да су их имали и Англо

---

[1]) Вид. Шлосера Weltgeschichte IV, 184 и даље.

[2]) Вид. Guizot, Histoire des origines du gouvernements representatif, стр. 264—275 о значају народних скупштина под Карлом Великим Вид. на истом месту писмо de ordine palatii архијескопа Хинкмара. — Шлосер на горњ. месту.

[3]) Guizot II, 372.

[4]) Guizot II 349; Cibrario Economie politique du moyen age I, 145. Шлосер. Weltgeschichte V. 84.

— Сакси у својим Витенагемотама, у споменицима којих се казује за одлуке да су предузимане „coram proceribus aliorumque fidelium infinita miltitudine.“ [1])

Између ових скупштина народних у првим периодама политичног живота данашњих европских народа и скупштина народних у данашњем смислу има знаменита разлика. Ко данас долази у скупштину он ту долази као *народни посланик*, да по своме схватању заступа народне интересе. У првоме добу политичког живота сваки је слободан човек долазио по своме *природном праву као слободан човек* на скупштину, — не као представник народа, јер тај се сав целокупан на скупштини представљао, већ као слободан човек да брани своје назоре и своје сопствене интересе. Ово претпостављање личног интереса општем и јесте оно што карактерише ниске ступње образованости у свију народа — што је човек мање образован, то је више себичан. Па баш с тога што је на оним најстаријим народним скупштинама сваки гледао своје личне интересе, с тога се врло природним начином развило оно стање ствари које одмах иза ове периоде налазимо. Друштвено стање и политичне установе у првој половини среднега века у европских народа за чудо су налик једно на друго. Није могућно ни замислити да је овај појав тек дело случаја, јер случај се не показује редовно; а зарад достојанства људског није нам могућно претпоставити да је један народ случајно или и злоупотребом учинио самостално лудост и неприродност једну те развио у својој средини краљевство и централизацију, а сви остали народи из простог подражавања и сами учи-

[1]) Guizot I, 69.

нили такву исту а још несамосталну лудост и неприродност! Кад знамо да су скоро сви европски народи у најстаријем добу свога политичког живота имали скупштине на које је сваки слободан човек долазио да своје интересе брани, и кад се сетимо на опште слабости људске: онда нам није тешко да представимо себи онај процес, којим су народи европски прешли из првога свог стања у периоду, у којој се на скупштини појављују сталежи. Мени се чини (судећи по историји европских народа) да се установа народне скупштине, као све што је органично, развијала као што се и живот народни развијао, и да је у томе развијању до данас прошла ове три периоде: 1., периоду детињства у којој скупштинар само своје личне интересе заступа; 2., периоду младости у којој (почем су се у народу физичне личности спојиле у велике моралне личности) скупштинар заступа интересе свога сталежа; 3., периоду зрелости у којој (почем се све физичне и моралне личности сматрају као органични делови једне највеће моралне личности — народа) скупштинар заступа интересе народа. За то што верујем да народни живот има природних закона за свој развитак и да се у њему као у целој васељени покреће у напред од мање савршенога к савршенијем, за то не могу да верујем да смо ми Срби још у VII-ом веку при свој општој слабости ондашње образованости имали скупштину народну у смислу у коме она данас постоји, па ни то, да је *онда* још народ српски саставио најсавршенију форму друштвенога живота!

На стр. 31. писац вели да је у борби човека са природом у којој су европски народи одржали тако

славну победу, *„највећу одважност показао српски народ; јер је он тежио да савлада не само природне него и надприродне силе.* С тога је код Срба учињена најправилнија деоба богатства и власти и најбољи распоред мисли.“ Ово своје потврђивање писац доказује наводима из народних песама. У потврду става да Србин не тражи у појавима природе одгонетку своје судбине, своје будућности као други народи већ тражи ту одгонетку у самоме себи, у својој слици, писац наводи (стр. 26.) стихове из народне песме како је Марко наднесавши се над воду огледао лице своје те видео кад ће умрети; неустрашљивост Србинову од природних сила осветљава наводећи песму како је снег који птица не може прелетети, девојка боса пregазила; тежњу његову да савлада и надприродне силе осветљава песмом како је Марко нагнао вилу да му извида њезином стрелом устрељеног побратима Милоша. Ово што је писац из народних песама навео и оно што је из њих извео држао сам да је добро да само споменем. Мислим да се озбиљна критика не може упуштати у оцењивање вредности тога места у књизи овој. Не знам колико ће Срба бити, којима ће се срце разгрејати кад ушчитају оне врсте на стр. 26 онако пуне поноса за нас. Знам да има Срба којима се на томе месту срце тугом пуни, кад се према фактима, према стварним делима осталих европских народа којима су вечито означили победе ума човечјег над природом, могу *само* натегнути наводи из народних песама изнети као сведочанство да је у тој борби у којој су се народи европски прославили, *„највећу одважност показао српски народ!!“*

Прелазимо сад на оно шта писац говори о утицају „духовних услова“ на народно образовање. На жалост и ту налазимо више него једну неследственост. На пр. на стр. 39. читамо да је образовање уздржато „што је развитак новог живота отпочет под искључивим утицајем духовенства“, а већ на страни 41, читами: „код Срба још је у почетку узео превагу ум а не уображење, с тога вера код српског народа није *никад* имала тога значаја кога је имала код других народа.“ Како је могућно да народ, у кога је ум одмах с почетка још тако развијен да не држи много или не бар онако много на веру као други народи, како је могућно да тај народ пушта да му се нови живот отпочиње под утицајем духовенства, и од куд духовенству толики значај кад вера овог нема!? — На стр. 41. горе у првим врстама помиње како и *данас* имамо народних песама и обичаја „у којима се на много места огледа свежина првобитне епохе и дух „још митологијског доба народног живота.“ Па одмах испод тога казује насупрот свима књижевницима који су предмет тај (садржај најстаријих песама народних) проучавали и који једногласно уверавају да је материјал тога старог словенског епа узет из митологијских представа, да је и у најстаријем српском епу митологија само опоредан материјал и да вера није имала оноликог значаја у нас као у других народа.

На стр. 42 писац вели како не може допустити да су Срби обожавали природу и њезине појаве, јер смо „видели само то да је Србин тако рећи само друговао с природом и обраћао се к њој с поверењем; али нисмо видели нигде да је он њу признавао за свога го-

сподара и да јој је одавао божанске почасти.“ Место сваког даљег претресања овог назора довољно је да напоменемо да одмах на другој страни (43) и сам писац говори о Перуну богу громова, о богу мора и таласа, о богу ветрова и т. д. као српским боговима. У свију осталих народа европских налазимо у најстаријим периодама њихова живота — тако рећи у детињству њиховом — да више или мање поштују и обожавају силе природне. И развијеноме уму природа импонује својим величанством а некмо ли неће уму неразвијеном. Па онда при неразвијености газдинства народног како управ у својим првим периодама народи зависе јако од природе која их окружава! И у данашњих развијених народа онај круг људи који се занима радњом што највећма зависи одспољашње природе — радом земљоделачким — задржао је и још једнако негује готово побожна осећања према природи. Кад би народ наш још одмах у своме детињству имао према природи са свим друкчија осећања но што га имађаху остали народи који с њиме у истим или бар врло наличним приликама живеше, то би онда Србин морао бити неко савршеније створење но што је човек, или би други људи морали бити нека нижа несавршенија створења но човек што је. Нема за што би држали ма коју од ове две претпоставке.

По ономе што писац на стр. 243 вели да су хришћански проповедници (почем је требало митологијске представе заменити нечим другим) обраћали пажњу народа на нове представе из хришћанскога живота, те се на скоро место старих српских богова појављују хришћански светитељи (место Перуна громовник Илија,

место бога ветрова свети Пантелија и т. д): могло би се разумети, и тако излази као да су сами проповедници старим народним боговима дали само хришћанска имена. Мислим да се то не може веровати баш за то што, како и сам писац напред по Боклу врло добро вера вели, се не задовољава с полутанском победом (ст. 39), и што су, како и сам напред вели „хришћански мисионари радили својски да народ заборави свој незнабожачки живот“ (стр. 42). У томе факту што је народ српски поред све жарке ревности хришћанских проповедника, продрьо са својим старим боговима у хришћанско небо, ја налазим доказа противу онога што писац на с. 44 вели: „Србима беше лако учинити ту промену (т. ј. претворити Перуна у св. Илију и т. д). јер код њих не беше митологија тако развита и тако дубоко проникла у живот народни као на другим местима“. Да није стара вера била дубоко проникла у живот народни светоме, Илији не би било нужде да се прихвати перунових кола и његова бича па да Срби у њ верују. У осталом да ли је стара вера „*проникла*“ у народни живот или не, о томе се у строгом смислу не може ни говорити, јер та вера, колико данас знамо, није донесена с поља већ је *изникла* и природно се развила из живота народног. [1]) Што је ту природно, тако рећи сама од себе изникла, она је ухватила дубок корен; а што је у срцу народном дубок корен имала, с тога је победа крста скупо плаћена, с тога је та

[1]) Него овде не мислим да кажем да се она непрекидно сачувала чиста од панете странске боје; особито би се могли показати трагови утицају од времена кад су Словени на Дњепру ступили у саобраћај с грчким колонијама.

победа само тако и одржана, што је народ видео да на хришћанско небо може пренети бар нешто од свог старог неба.

На стр. 50. писац казује како је по његовоме мишљењу „лаковерије“ узрок „невежеству“, а почем је напред доказивао да је духовенство изазвало лаковерије у народу, то изводи да је духовенство узрок слабој образованости средњега века. Пре свега ваља признати да има у историји хришћанских народа доста примера да свештенство није увек бивало свећа која осветљава народ и гони из отаџбине мрак, већ навалице радило да се народ у лаковерству одржи, а то све пуно предрасуда сметајући развитку знања. Али ја не налазим у историји нашој потврде да је наше старо свештенство тако радило. Напротив има знакова да је радило да се лаковерство искорени. Међу најлепша сведочанства ту долази цела светла радња св. Саве. Из познијега доба сведоче оне строге наредбе Душанова законика противу оних који се ухвате да врачају, гоне вампира итд. Ако би се баш и нашло знакова по којима би се судити могло да је и наше свештенство радило да се одржи лаковерство, то би се та његова радња опет могла свести на један општи извор свега зла у средњем веку — на слабу развијеност ума и опште образованости. Да је свештенство извор лаковерности народној, за то би ваљало доказати, да пре хришћанскога свештенства није било лаковерства. Ја држим да је старо мишљење по коме је незнање извор лаковерству не само темељитије но мишљење нашега писца, већ управо једино основано. Ви не можете уклонити лаковерство док не уклоните

незнање. Где је образованост развијена, ту не само да свештенство не тежи да народ у лаковерству одржи (јер је и само просвећено па схваћа свој позив), него и кад би баш тежило, и најпакленијим махинацијама радило да ту тежњу оствари, не би је остварило. Напротив где је образованост врло ниска ту у народу влада лаковерност и онда кад свештенство нема ни најмање интереса да народ у њојзи одржава нити уме да тежњу ту остварава све и кад би је имало. Сравните само северно-немачки савез и Србију! Осим свега и сам писац који напред сујеверство нашег народа у средњем веку приписује утицају духовенства, на стр. 45. вели да лаковерство постаје „кад се код једног народа *кога умна снага још није ојачала* пробуди силна љубав к вери“, другим речма, признаје да је лаковерству један, ако не и једини, извор *неразвијеност умне снаге.*

Што писац говори о утицају вероисповедне и писмене раздвојености народне на образовање његово, то све има своју вредност. Ниједан Србин не може да тешко не ожали тај несрећни факт. Велика нам је утеха то, што у самој ствари нас није раздвајала ни вера ни азбука, већ наша непросвећеност. Богу хвала, у нас и у наше католичке браће просвећеност је већ толико корена ухватила да нас ни црква а мислим ни азбука никад више не ће моћи раздвајати.

Да пређемо сад на оно што писац говори о утицају системе државне управе на образовање народно.

Бокл мисли да законодавство само смета развитку знања, а ни мало га не помаже. Наш писац вели: „То се још може допустити код оних народа код којих је

и умно и материјално стање на високом степену развитка; али не може се допустити код оних народа, који су у једном и другом још доста слаби и нејаки.“ (стр. 60). Ја не делим мишљење боклово, али држим да и мишљење нашег писца није са свим тачно. Развијене државе баш с тога што су развијене мање су у опасности да предузму меру неку која ће обуставити ток народног образовања; а напротив у државама неразвијеним могућност је та далеко већа па и далеко веројетнија. Осим тога горњи је став у противности с оним што писац одмах иза тога почиње да доказује, т. ј. с доказима да је система владе Немањића смела народно образовање.

Писац нам казује (на стр. 61.) да су Срби у седмоме веку „склопили друштвени живот на основима чисто *демократичним*“; да су жупаније имале своје редовне скупштине на којима су бирале поглаваре — жупане, а у случају рата војничког старешину — бана; да су све те жупаније састављале једну целину — српску државу, која је имала своју главну народну скупштину, на којој се бирао поглавар народа српског а у случају рата и главни војсковођ целе војске. Да је то све тако писац се по други пут позивље на политичну броширу г. Вл. Јовановића. Ма да не мислим да је горње потврђивање доказано, опет, да се не би разговор сувише отегао, примимо да је доиста све онако, па погледајмо како на овоме основу писац подиже своју зграду историје образовања народног.

Писац нам даље вели да је у ту „демократичну“ управу грчко духовенство унело у IX-оме веку јерархијску управу црквену која није одговарала демокра-

тском духу народа и да је то „поглавити узрок што се народ дуго није могао приљубити цркви како ваља“, (61. стр.) премда на стр. 44. и сам на прво место као узрок томе ставља то, што су хришћанска начела „била и сувише висока за народ који је тек у првоме стадијуму свог умног развитка био.“ Даље вели да је свештенство сматрајући народ као малолетно дете у хришћанскоме животу „почело проповедати о незрелости народа и потреби туторства над њиме. Оно је хтело само да се прими тог туторства; али видећи да народ нема према њему поверења каквог је оно желело, оно науми да државну форму дотера према црквеној.“ (стр. 62). Чудно је само како је могућно да свештенство, према коме је народ био пун неповерења, да свештенство без правога и јакога ослонца у самоме народу могаше извршити усред демократског и у опште најбољег народа — народа у коме је више но и у ког другог народа умна снага одмах с почетка претегнула уображење и који је између свију европских народа највећу одважност у савлађивању природе показао! — тако страшну реформу тако страшно противну духу народном! Тај процес писац нам не изјашњава већ само просто вели: „и тако код Срба православне вере почну се увлачити начела византијске централизације.“ (стр. 62).

Даље писац вели да система туторства која је „више или мање владала код свију европских народа у прва времена њиховог хришћанског живота, нигде није била тако снажна и нигде није починила толике штете народноме развитку као у Шпанији а после тога у Француској а одма за тим у Србији.“ Та се система

по мишљењу пишчевом „почела помоћу духовенства и народних старешина утемељивати и у почетку XI ог века већ узимље превагу над начелима народног живота; у XI ом веку велики жупани већ почињу да узимљу титулу „краљ српски.“ Та реформа није била по вољи народу па с тога су бивале често побуне, које су кадшто узимале карактер опште народног устанка“ (стр. 63.) Писац овде очевидно има пред очима само Рашку које велики жупани у једанаестом веку почињу прихватати назив краљевски, а заборавља да се тај назив много раније појављује међу далматинским Србима (Рајић II, 238 и даље). Уз то ваља прочитати само оно што имамо у Рајићу па да се човек увери да побуне (ако им се то име дати може) ако нису чешће а оно су тако исто честе и у вековима пре једанаестог. Даље вели да се под Немањом „подпуно утврдила система централизације и туторства; али тај преображај нити је искључиво Немањино дело, нити је опет то дело било од таке користи за народ као што се обично мисли.“ (63). Овде напомињем да је писац у овим последњим врстама непотпуно исказао своју мисао: по њима би се могло мислити да писац и сам држи да је система немањићеве владе донела користи народу само не *таке* као што се обично мисли; али у самој ствари он мисли са свим друкчије, т. ј. мисли да немањино краљевство не само није нам донело никакве користи већ напротив одвело нас је у „крајњу ништету материјалну и духовну.“ Чини ми се да и оно што на стр. 64 и 65 говори није баш са свим следствено; на стр. 64. вели да је у оно време кад ће се појавити Немања „било све спремно и го-

тово“, а одмах испод тога говори како му је ваљало задобивати свештенство зидајући му цркве и манастире и „чиновништво“ нарочито жупане дајући им велика права, а на стр. 65 како му је ваљало задовољавати „и ону народну странку која је исповедала демократска начела.“

Дуго би се отегло кад бисмо хтели лист по лист да испитујемо основаност и следственост назора који се на њима излажу. С тога ћемо узети да проучимо још само три најважнија и најзанимљивија потврђивања његова. Писац тврди:

1. Туторска је система почела владати у Србији од XI ог века и већ се потпуно утврдила за време владе Немањине.

2. Система државне управе која је владала у Србији од XI в. до пропасти српске државе противна је начелима народног живота.

3. Краљевство Немањића смело је развитак народни и народ довело „до крајње ништете духовне и материјалне“ (66) и катастрофа косовопољска показује само да је државној згради српској основа била не умна снага народна већ способност неколицине владалаца (68).

О свима овим стварима ја са свим друкчије мислим.

1., Ја држим да се са строго научнога гледишта не може казати да је туторска система владала у Србији од XI-г века амо и да је свој највиши ступањ достигла под Неманићима. Данашњем је слободе жељном свету централизација анатемисани појам. Али кад хоћемо да као историци и социјални политичари говоримо, ако хоћемо да се до научнога гледишта уз-

дигнемо, онда нам се пре свега ваља отрести наших партајских предрасуда па погледати на ствари какве оне доиста јесу. Ако тако гледамо, не може бити да не опазимо да централизација има разних ступања јачине, да сваки такав ступањ има свој особнти карактер, па да о свима њима не може један исти суд важити. Она народна скупштина о којој наш писац вели да се у VII-м веку састајала из свију жупанија да већа о општим интересима па наравно и да издаје одлуке које ће све везивати, и онај велики жупан кога је та скупштина по мишљењу пишчеву бирала — већ су знаци извесног неког ступња централизације народнога живота политичног. Од ове централизације па до оне која се нарочитим именом туторске системе називље има још подобар ред степена. Туторска је система највиши ступањ најчвршће изведене централизације, или још тачније да кажем — у екстрем изведене централизације. Већ с тога што је највиши ступањ централизације, она се ни у једног народа није појавила, није ни могла појавити тако рано као што наш писац узимље. Кад би се мисао пишчева потврдила, онда би Србија имала жалосну част да буде прва земља у новој хришћанској Европи у којој се система туторства развила; у осталим се земљама европским она много позније појављује.[1]) Ја држим да системе туторства не може бити док год се мисао о државноме јединству и о државноме ауторитету не утврди; а ово не може бити све донде док год су сталежи у на-

---

[1]) Сам Бокл говори о туторској системи у Француској у време Лудвика XIV (на крају седамнаестог века) у Шпанији у време Филипа II. (у половини шеснаестог).

роду још пуни снаге па хоће и могу да се понашају као држава у држави. Ово опет не може бити све донде док народно газдинство не ступи на виши ступањ развитка, док друмови и све јачи саобраћај, нарочито све јача потреба да се производња народна подели, не заломе и отупе оштрину мањих географских целина па овда и оштрину индивидуалности појединих редова у друштву износећи им пред очи заједницу економних интереса. Где су сталежи још пуни снаге, или где мисао о државноме јединству није утврђена и развијена, ту права туторска система, која држи да сва срећа и народу и појединим лицима у народу долази од владе која савршено апсорбује сваку приватну иницијативу, није могућна ни по томе, што би се тежња појединих сталежа за туторовањем узајамно потирала. Што краља, властелу и свештенство налазимо у последњем часу у слози и заједници, то није знак да су они тако стајали одмах још с почетка па кроз сву историју; то је само знак њихове слабости и изнемоглости; докле бар један од њих има довољно снаге, дотле они стоје најчешће једно према другом. Допуштам да је духовенство хтело да туторује, али је хтела да туторује и властела, па да би цел своју што потпуније постигла нужним се начином морала старати да ограничи туторство цркве. Краљ је огледао да ограничи тежњу и једноме и другоме сталежу узимљући једнога од њих за савезника противу другог, а опет саме његове тежње у том погледу сузбијала је час властела, час духовенство а час обадвоје заједнички. Шпанија се открићем Америке и насеобинама својим врло нагло економски подигла, општи економни покрет у напред

унапредио је и мисао државнога јединства и државног аукторитета, благо што га Америка посла у Европу прво дође у руке краљу шпанскоме, па му даде силу те поста најмоћнији владалац ондашње Европе а пре свега моћан према властели и свештенству у својој земљи. Властела и свештенство није могло више зауздавати тежњу владину за туторисањем, па се ово одмах и извело у живим бојама. У средњој Европи права туторска система изводи се тек после реформације. Ова је сломила свештенство као сталеж. У првоме тренутку иза велике тридесетогодишње борбе видимо народ јако осиромашен, тако рећи дезорганисан, властела у први мах напредује у својој тежњи да туторише, потире старе слободе општинама, у другоме тренутку народ тражи у владалаца помоћ противу властеоских насиља; владаоци помоћу народа сузбијају силу властеле и тек онда настаје права система туторства. У средњој Европи она достиже свој највиши развитак тек у 17-ом и 18-ом веку (како у којој држави) па наравно да се у тим вековима почиње и опадање њезино [1]). У Енглеској највиши ступањ системе туторства настаје под дина-

---

[1]) Највиши развитак туторске системе у 18-ме веку у Немачкој огледа се у баденској коморској уредби од 1766. у којој се каже: „Наша кнежевска дворска комора природни је тутор нашим поданицима. Њојзи је дужност да их и против њихове воље поучава како ће кућу да куће, пољске послове да свршују и да боље газдују, те да лакше дођу до средстава да данак плате“ — и у овом пруском закону о општинама у 1780 где се вели: „кметови ваља да старо па и младо женскиње и мушкиње надлежно терају да преду како кудељу тако и вуну, и да им не допуштају да по своме обичају чим вечерају одмах иду да спавају те се лењости одају.“ Вид. Братеров чланак „Gemeinde“ у Bluntchli's Staats-Wörterbuch.

стијом Тудора, нарочито под Хенриком VIII и Јелисаветом, дакле управо у оно време кад је властела средњега века у 30-то годишњем рату беле и црвене руже малаксала и тако рећи сама себи значај саломила, и после управ у време кад се реформацијом енглеске цркве сломио утицај духовенства. [1]) Туторску систему не карактерише то што у земљи постоје сталежи, већ то што је државном средсредом и државним aукторитетом савршено потрвена моћ слободнога кретања и физичним и моралним личностима у држави, дакле и самим сталежима. Да владалац који представља државни ауkторитет потре силу сталежима за то ваља да има не само способности и личне енергије већ и праве материјалне снаге, јакога ослонца у материјалним приликама државе саме. Нарочито је нуждан већ неки виши ступањ економнога развитка народног, већ унапређена средства за саобраћај. Где владалац средњега века нема великога богатства и где саобраћај није колико толико осигуран и олакшан, ту по моме мишљењу није могућно ослабити силу сталежа, па ту система туторска није могућна све кад би је држава и хтела. Сад, узевши значај наше властеле и свештенства у XII, XIII па све до половине XIV-ог века, узевши оно што по до сада пронађеним споменицима дознајемо о економноме развитку народа нашег у оно доба, ја држим да не само није Немања утврдио туторску систему у Србији, већ наша се држава у средњем веку није никако ни развила до онога ступња централизације, на коме је туторска си-

[1]) Вид. Gneist, Verfassung Gross-Britaniens, Bluntschli's Staatswörterbuch, IV, 1486.; и самог Бокла I. 590 и даље.

стема не само могућна, већ на коме би за цело била примењена. Ја не велим није било централизације — ње је било под Немањићима и под њима се она развијала; али је ње било и пре њих, она се почиње у народу развијати одмах још од онога часа кад су српска племена осетила потребу да имају великог жупана, жупана над жупанима и главну народну скупштину — скупштину над скупштинама. Ја велим само, оне системе туторства коју је свет видео у Шпанији под Карлом V. и Филипом II. (у XVI-ме веку) и коју Бокл онако осуђује, није било у Србији XIII-га и XIV-г века, па нема разлога све оно што је Бокл казао о Шпанији шестнаестога века преносити па казивати о Србији тринаестога века. А наш писац „историје образованости код Срба“ то чини.

Да пређемо сад на оно потврђивање под 2.,

Писац држи да је система владе Немањићеве изведена противу начела народног живота. За то што писац у она три четири века пре XI-ог налази демократских установа у народу (којих карактер у осталом још није сигуран), има ли он још права да то сматра као начело народног живота, као нешто што се не да и што се не може мењати? Круг народнога живота не свршује се у два три века као што и народ не чини само нараштај који живи, већ сви нараштаји који су живели и који ће доћи да живе, другим речима појам народа и народног живота није ограничен у времену. Живот народни једне периоде не може се узети као специфично народни живот, па мислити да без карактерних знакова те периоде народни живот никако не може ни бити. Узимати форму

политичног живота неке извесне периоде за начело целог народног живота, значило би проглашавати: да је у природи народног живота да се форме његовог политичког живота никако не мењају, значило би да у политичком животу свом народ по природи нема никад нових потреба, значило би да тај живот остаје увек на једном ступњу развитка и да се никад не развија. Даље како писац говори о системи владе Немањића, могло би се мислити да се краљевство развило неприродно и противу природних закона народнога живота. Да се краљевство у средњем веку појавило само у нас Срба, онда би најпосле и могли мислити да је то неким несрећним случајем (премда је случај врло чудноват појав у народном животу, а особито данас кад смо од Бокла и Дрепера чули да у развитку народног живота случаја нема) или узурпацијом природних закона од стране неколицине људи у народу (премда је чудно како је могућно да неколицина људи противу воље већине народа и противу природних закона народног живота чини узурпације и држи је кроз векове!). Али кад исте појаве налазимо и у осталих европских народа, па кад и у самој историји старих Грка и Римљана налазимо једну периоду краљевства која одговара краљевству у најранијој периоди средњега века новијих народа, онда не можемо да верујемо да је то случај па ни узурпација природних закона народног живота, јер је она и сувише правилна и редовна него да би се могла називати противуприродном. Осим тога кад већ велимо да се живот народни покреће „по одређеноме правцу“ како онда можемо узимати да је се форма

политичног живота у извесној једној периоди народнога развитка развила противу начела и противу природних закона народнога живота?!

Ја бих рекао да наш писац долази на оно гледиште тиме што како напред поменух није имао на уму органичност народног живота. Он сматра краљевство Немањића као нешто са свим противно духу народном (наравно разговор је о духу народном у оној периоди кад се краљевство појавило) као нешто са свим страно народу, тако да кад он каже „народ“, ту одмах из тог појма избацује и краља и свештенство и властелу као да они нису били органични делови народа. Он нам казује како је зло утицала ондашња система владе на народ, а заборавља да се карактер државне системе управља према карактеру народне образованости. Да је народ српски пре периоде краљевства био образованији него што је био, периоде краљевства не би било. Краљевство средњега века писац представља као родитеља слабе образованости, мени се оно чини да је тек пород те слабе образованости[1]; њему се чини оно као узрок болести од које народи пате у средњем веку, а мени као симптом те болести. Онај исти Филип II. који је у једној половини своје државе — у Шпанији — извео туторску систему на највиши ступањ, пропао је савршено тим тежњама у другоме делу своје државе — у Нидерландској. Да је у Шпанији било

[1]) Ево шта сам Бокл вели говорећи о утицају владе на образованост: Such men are at best only the creatures of the age, never its creators. Their measures are the result of social progress, not the cause of it, стр. 250. т. ј. владари су у најбољој прилици само тек створења свога века а не творци његови. Њихове су мере последица друштвенога напретка а не узрок његов.

онаке образованости какве је било у Нидерландској, туторска система не би могла ухватити корена ни у њој као што није ухватила у овој. То исто вреди и о нижем ступњу централизације, о краљевству са сталежима јаким. Не знам ко је казао: тако је исто немогућно народ који хоће да је роб начинити слободним као што је немогућно народ који хоће да је слободан начинити робом — али мислим да је у томе дубока истина казата. Природни закони не трпе узурпације. Ако је система краљевства немањићева доиста несрећа по народ, ко је онда ту крив? Криво није ни духовенство, ни властела ни крањ ни не знам ко, већ криви су сви: и они који су узурповали демократску слободу о којој наш писац мисли да је пре краљевства била, и они који су допустили да се узурпује, како они које су победили тако и они што су се победити дали.

Гледиште нашег писца јако ме подсећа на гледиште са којега погдекоји људи оцењују значај установе еснафа. Еснафи данас немају никаква смисла; не само то, него су на праву сметњу развитку данашње индустрије. Има људи који, оснивајући се на овај факт, устају да кажу да еснафи никад нису имали смисла, да су свакада сметали развитку радиности и да су неприродно тек услед изопачености друштва на свет дошли. Али наука економна која је прва и доказала да еснафи немају данас више смисла, признаје да је било време кад су га доиста имали, доказује да су се са свим природно развили, и да су они управо однеговали радиност до оне јачине на којој су јој еснафи постали непотребни. Тако је и са системом државне

управе у Србији у XIII, и XIV-ом веку, и у опште са краљевством средњега века. Ако гледамо на њу само као либералци деветнаестога века, ми ћемо је да богме осудити, јер не даје гарантије за пуни развитак човека; ако је гледамо с научнога гледишта — гледишта уздигнутога изнад партајског — као историци, ми не ћемо моћи да је осудимо као нешто, што ни за оно доба кад се појавило није имало смисла, нити јој можемо пребацити да је противно природном закону човечанства — закону да му се ваља развијати — кроз толике векове водила народе у назадак.

Да видимо сад и оно потврђивање под 3.)

Пре свега ваља ми казати да писац не признаје краљевству Немањића ниједну једиту заслугу. Мени се чини да писац заборавља како је наш народ стајао пре Немање. Византијски је цар био готово без прекида сизерен народу српском, а докле је тако било народ се српски није могао појавити у историји света као самостална политична личност. Народ је српски живео у више самоуправних жупанија, лабаво везаних установом народне скупштине и великим жупаном: за што је народ тако живео, то је питање које иште за се особиту расправу. Овде напомињемо само факт да докле је год народ овако лабаво и несигурно уједињен био, дотле од њега није било никакве опасности старој византијској царевини, и није могло бити. Ја мислим да по ономе што знамо о нашој старој историји не може бити сумње да је политика цариградска увек ишла на то да народ одржи раздељен, и да доведе у борбу унутрашње, тако да кажем племенске интересе. До Немање ми видимо само унутра-

шње борбе, унутрашњу слабост, толику немоћ да не само не могосмо ни мислити да нападамо, него се у више прилика не могосмо ни одбранити. Што нас непријатељи газише, томе није крива централизација већ ондашње прилике које још не допушташе виши ступањ централизације. Нс мислим да су ондашњи жупани биле лутке које су насртале једна на другу како је кад Византија који конац повукла. И онда као и свакада било је у народу две странке: стари и нови нараштај. Стари је хтео да се остане при старом, нови је хтео да се старо стање према новим потребама дотера. Стари је хтео да се остане при оном најслабијем ступњу централизапије, при коме истина има један центар, али који није кадар да остале делове увек и на сигурно око себе одржи, око кога су ти делови тако поређани да сваки од њих може претрпети највеће невоље а да други и центар ништа не осете. Нови је држао да је при таквоме стању сваки део у опасности да трпи невољу, да су сви у опасности да један за другим допадну онаке невоље и да се једнога дана сву заједно нађу под ногама непријатеља. Ово није била уображена опасност, ово је била опасност потврђена најжалоснијим фактима, па баш с тога је мисао ове нове партаје и победила. Патње кроз које је народ прошао зарад своје поцепаности нису могле друкчије порадити но потирући оштрине засебних племенских интереса. Ја држим да није могућно да је Византија била тако слепа, да је против очевидних својих интерӷса сама преко грчког духовенства изазвала ову нову партају па ни да ју је помагала. Истина Византија је дала помоћ Немањи, а овај је ујединио

српске земље у једну државу. Али она му је није дала да *уједини* народ српски, већ да у њему *нов раздор* направи. Немањи испада за руком да једном вишем ступњу централизације даде опредељену форму и народ се српски на мах појављује као доволно снажна политична личност. Од тога доба ми не чекамо да нас непријатели нападају, ми размичемо своје политичне границе. Положај и значај народа у друштву човечанском неизмерно се изменио. Тек је тада могућно било задобити самосталан положај цркви српској, тек се тада јасно појављује мисао о образовању народном, тек се тада подижу школе, осигурава развитак прометања добара и т. д. У осталом почем наш писац баш у овим знацима вишег ступња образованости, у овој мисли о образовању, у овом подизању школа, у овом прибављању самосталнога положаја српској цркви сматра највеће сведочанство наше грдне недаће које допадосмо стекавши краљевство, то ми није никакве користи да и даље о томе говорим.

Писац не само да не признаје никакве заслуге краљевству Немањића него он тврди да тај систем владе није ни могао друкчије но да народ „у крајњу ништету материјалну и моралну доведе.“ За оно што се св. Сава „својски старао о народном васпитању“ писац вели да је такво „покровитељство“ било више од штете него од користи народној просвети.“ (69)! Он проглашава периоду наше самосталности под краљевима из Немањићева дома као периоду назатка народне образованости. Да то верујемо ваљало би да нам најпре изнесе доказе, да је у том погледу у периоди пре Немањића доиста боље било; јер ако тринаести и четр-

наести век оцењује према деветнаестом — не ради као историк. Ја сумњам да ће нам писац оне доказе икада изнети моћи. А све да их и изнесе и да баш докаже да је периода краљевства доиста назадак, онда би опет сам целу своју зграду поткопао. Као што смо већ напред споменули, он излази с тачке да су Срби најбољи и најдаровитији народ на свету и да су они у борби с природом (то јест у образовању) највећу одважност показали. Полазећи с тог земљишта он нам сад с друге стране доказује да од онога часа, кад смо хришћанску веру примили па све до деветнаестога века наша историја није друго већ само назадак народне образованости, да смо кроз *десет векова* у борби за освајање природом *само* губили! Како би се такав факт слагао с необичном даровитошћу и највећом одважношћу народа српског?! Неприродност па дакле и неоснованост ове теорије може се опазити и с једне и друге стране. Пренашајући све оно што Бокл говори о влади Филипа II. у Шпанији, на владу Немањића или управо Немање у Србији, одричући овој сваку заслугу за развитак народног живота а приписујући јој најтеже кривице, писац је морао доћи у чудну доследност да турску навалу сматра као право спасење народа српског од савршене материјалне и моралне пропасти!

Више него сумњам да ће писац моћи изнети доказе да је система владе Немањића довела народ до крајње митеријалне сиротиње. Не може бити да је у периоди, у којој су правни одношаји колико толико уређени били, у којој су сигурности личности и имања далеко веће гарантије дате, да је у тој периоди

народ осиромашио према периоди у којој тога није било. Зар и сам писац не вели напред да су непрекидне борбе са спољашњим непријатељима (а ваљало је додати и: непрекидни унутрашњи немири) спречиле нагомилање богатства у народу српском? (с. 12.) Према нашем писцу ја не смем наводити задужбине, цркве и манастире као знак народне имућности, јер би те доказе он сматрао само као знаке богатства српских краљева, богатства српске властеле и српске цркве, а њих он не броји у народ српски. Ни оне толике трговачке уговоре ни оне многе пољско-полицајне и трговачко-полицајне мере што их по споменицима нашим — нарочито у Душанову закону — налазимо, не могу ми према њему као доказ служити, јер оне њему служе као доказ нашег назатка. Али они многи тргови, што се по српској земљи држаше, онај према приликама средњега века доиста жив саобраћај у унутрашњости и трговачке свезе са Дубровником и Млецима, за цело не могу бити знаци крајње „материјалне ништете.“ И у самим књижевним споменицима, почевши од Гргура монаха — који у животу Стевана Дечанског вели: „бѣше и се великаго и славнѣишаго срьпскаго ѥзыка, не тькмо коннствнынми силами дроугихь ѥзыкь прѣвъсходити и славою и богатствомь и мѣста красотою и величьствомь итд.[1]) — па до Курипешића, који још у почетку шеснаестога века налази трагове некадашњем народном благостању — има томе сведочанства. А ваљда би се и по народним песмама, по којима писац доказује „највећу одважност“ народа српског, могло доказати да он није под кра-

[1]) Вид. Гласник XI. (стр. 43).

љевима српским баш тако у крајњој ништети материјалној био. Па онда, држи ли наш писац доиста да би Душан могао мислити на онако велике ствари, на прерођење источнога царства, уздајући се само у своју личну врсноћу, а не што му је материјално стање народно давало снаге за то? Ако је истина што писац напред вели да „срећа народна не зависи толико од појединих људи, ма како они велики били, колико од умног развитка васцелог народа“ (63.) — онда се ваљда то исто може казати и о великим делима народним. Мисли ли писац доиста, да би стране јаке државе, државе с поноситим аристократским карактером и оштрим сигурним погледом дипломатским, као што је нпр. била млетачка република, да би такве државе поштовале и тражиле пријатељства у државе којој је народ у највећој „ништети и моралној и материјалној“ која нема никакве снаге ни за што а само случајно има способне владаоце?! Треба даље само погледати у турске историке и у оно што причају о плењењу и робљењу по српској земљи, треба само срачунати колико је народа српског у робље одведено, и ваља се још само сетити онога што сами Турци веле да се у робље одводио увек само онај део народа који је материјално боље стајао. [1]) Све ово некако не изгледа као да су Турци затекли народ српски у крајњој материјалној сиротињи!

А што се тиче „моралне ништете“ и томе ја не могу да нађем сведочанства. Мисао пишчеву не бих могао потписати ни по томе што немам сведочанства да је у периоди пре Немање боље било. Напротив, знамо

[1] Вид. Хамера, I.

да у историји нема нигде примера нити је могућно да деморализован народ долази на мисао да поред све своје моралне и материјалне изнемоглости иде да осваја велика ма и стара царства. Напротив, у историји има пуно примера да народи морално снажни тако рећи најприроднијим начином долазе на мисао да иду те заузму место старим и изнемоглим члановима човечанства. Само Косово које писац сматра као доказ наше моралне слабости и као нужни свршетак системе владе Немањића, ја сматрам као жив доказ моралне јачине народне. Сравните само понашање Византије с понашањем Србије кад на њих Турци ударају; разлика је неизмерна. Битка на Косову тако је пуни доказ моралне јачине народне да ће и најдаљим потомцима разгоревати понос народни. Деморализован народ никад није кадар да учини дело које би било извор за морално ојачавање свима потоњим народним нараштајима. Управ у најнежнијим стварима, природни инстинкт народни најбоље пресуђује карактер њихов. Да је Косово доиста сведочанство народне деморализације, народ се њиме не би поносио.

Далеко од тога да катастрофу на Косову приписујем системи државне управе, далеко од тога да је сматрам као нужни свршетак деморализованог народа, ја је себи на други начин тумачим.

Ја држим да је Душан раширивши јако царевину морао нужним начином потражити средство којим ће велику зграду што чвршће држати, па је предузео да централизацију изведе на виши ступањ но што је до њега била. Управо под Душаном ми улазимо у једну од прелазних периода нашег државног живота. При-

родних услова за виши ступањ централизације још није било. Али ово не за то што тобож народ гајећи у себи дух демократски мржаше на централизацију — јер за цело по природноме нагону народ око Скадра пре би волео служити господару који је у Призрену и коме толики остали служе, но господару који је у Скадру и коме су само они једни слуге — већ што стара властела још бејаше снажна. Душану је ваљало гледати да сломи дотадашњи значај сталежа властелинског. Он је то и почео да ради тражећи да се наслони на масу народа и подижући у новој властели личне заслуге нове елементе за ново стање ствари. Докази су нам за то: његово дељење царевине у управне области, завођење ордена св. Стефана и сам његов писани закон. Виши ступњи централизације у свију европских народа почели су се и извршили обарањем старе властеле тиме што се и она колико је год могућно потпуније доводи под опште законе државне. Ову тежњу видимо оличену и у душановом законику. Наравно сталежне разлике још трају; али за цело у четрнаестом веку, према ондашњем стању опште образованости у Европи, и није било могућно изрећи оно славно „властеле нема“ које је спорост развијања људске свести оставила била последњим годинама осамнаестог века. На сваки начин то стоји да душанов законик одређује законите казни и за преступе и кривице велике и мале властеле према маси народа. Он даје тиме права нека маси народа а већ тим самим поставља законите границе правима властеле. Законик душанов није само споменик који само за правнике интереса има, није само канонични грађански

и кривични законик, већ — бар како се мени чини — нека врста државнога устава у не углађеној, средњовечној форми. Како рекох, Душан је да би централизацију на већи ступањ подигао, почео да обара значај старој властели а да подигне нову властелу заслуге. Смрт му је прекинула посао у најнезгоднијем тренутку. Старој властели још се крила саломила нису, а новој су већ израсла. Стари и нови ред ствари наравно дошао је у сукоб а овоме је младост цара Уроша давала маха. Што се Вукашин успео на престо, што је настало бесцарствије, што је по том Лазар сео на престо царски а сам себе звао кнезом: то све сведочи да су се она два елемента борила, да ниједан није пресудно надвладао, да се тако рећи у критичним тренутцима чинила узајамна концесија те је у два маха седао на престо човек који је пореклом својим припадао новој властели заслуге, али опет другим сродничким свезама припадао старој властели (Вукашин Мрњачевић шурак душанов, Лазар Грбљановић муж Милице сроднице душанове). Све то показује да се држава наша при крају XIV-ог века налазила у прелазној периоди. Општи је закон природни да све што је органично, што се развија, у прелазним периодама својим сразмерно је слабије но пре и после њих. У тој периоди природне слабости ударио је на државу српску силан непријатељ. Значај се старе властеле ослабио па и њезин значај као војничке установе, централизација није далеко у напред корачила па није имала да даде војску велику добро организовану и потпуно централизовану те по томе снажну и брзу. Отуда оно оклевање, она спорост којом се мицаше вој-

све и најбоље одушевљених људи (као што је н. пр. по троношком летописцу био војвода Радић који опознивши се зададе сам себи смрт[1]), отуда онај изостанак толиких властела о којима се слободно може рећи да су већином били властела старе крви. На самоме Косову имамо оштро оцртане представнике она два елемента којих је борба дала карактер прелазне периоде овоме добу о коме говоримо. Па како се живо њихови карактери разликују! Милош Обилић човек „ниског порекла" и Вук Бранковић властелин старе крви!

Још једном, држава се српска јако раширила па се осетила и потреба јаче централизације; да ову изведе Душан је пустио нов ред људи — властелу заслуге — у борбу са старом властелом крви која је по основном начелу свом конзервативна. Народ је ступио тиме у једну од прелазних периода. Усред слабости која је природна свакоме прелазу и прелому удара на њ силан непријатељ па — држава српска пада.

На путу к вишем ступњу централизације ми смо пали и то управ за то што нас је непријатељ на том путу затекао, а не што смо тобож већ били на високом па и на највишем ступњу централизације како наш писац мисли.

Како би ствар испала, да су нас Турци застали на вишем ступњу централизације, то не може нико на сигурно казати. Али је факт, да су Турци имали више посла с Угарском где је централизација била нешто јаче изведена но у нас (а и могла је бити јер равна

[1].) вид. Гласник V

земља и велике реке што их Угарска има чиниле су јој велике природне олакшице у том), и факт је да се турска бујица одбила о државу која је далеко јаче централизована била но Србија четрнаестога века и факт је да су на Косову победили Турци који су несравњено више централизованији били но Срби.

Тако ја држим да под Немањићима у Србији није била изведена туторска система, па да се по томе и не може с разлогом на старо српско краљевство пренашати све оно што је Бокл говорио о туторској системи а нарочито о туторској системи у Шпанији.

ПРЕГЛЕД РАДЊЕ И СТАЊА

„СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА“

У ГОДИНИ 1867.

Прочитао секретар на скупштини српског ученог друштва 21. јануара 1868.

Поштовани зборе!

Годином радње своје која је већ у историји и о којој мислимо сад говорити, ступило је друштво ово у прву годину треће десетине својега јавнога рада. Шта је учињено за пређашњих десет година друштвеног рада добро је познато поштованом збору; нама се чини да нам, гледећи на то минуло време, ваља споменути само двоје: 1. да се друштво врло често тужило на оскудицу у средствима и жалило што му та сметња не даваше развити радњу какву је желело, 2. да је рад друштвени, преко свега што ни друштво само није с њиме потпуно задовољно бивало, био такав, да је споменут не мало свугде где се што научно пише о животу народа нашега, и да је толики, да ниједан литерарни историк не може одрећи, да су издања друштва овога кренула или помогла кренути напред науку о народности нашој.

Поменух пречесту тужбу друштва на оскудицу материјалних средстава. Та се тужба и лане чула на овоме збору. И с тога, што су материјални извори главно чиме живи и ради све што је на овоме свету, и ја ћу овде најпре говорити чим је ова година знатна за друштво с те стране, говорићу за то, што је радост свакоме који је пријатељ овоме друштву, да се о томе може један пут светлије и радосније говорити с овога места и на овоме збору. До сада је влада давала друштву овом у помоћ осим стана и огрева 150 ⌗ на годину, и друштво је било ограничено на ту суму и на нешто мало прихода од продаје својих књига. Тако је помоћ

одређена за ову 1867. годину а издата друштву на почетку рачунске државне године, била до Јануара 1867. више од пола у напред потрошена, и према одлуци ланскога скупа, одбору је друштвеном био први посао, да ради код владе за већу помоћ друштву овоме. На представку одборску влада се одазвала одмах тиме, што је друштво избавила из невоље у којој га је без тога могла наћи прошла година и одредила му за поменуту 1867. годину поред пређашње суме још 250 # дуката, чиме је помоћ владина за 1867-му год. изнела на 400 дуката. Уз то је државним актом за у напред одређено, да помоћ друштву буде 500 # на годину осим 50 # секретарске плате. Тако је друштво могло наставити своју радњу и старати се даље о задатку своме.

Изнесавши вам овако, поштовани зборе, материјалну основу којом се друштво могло покретати у радњи својој, изложићемо рад и стање друштвено. Ове године одбор је имао 16, одсек за науке историјске 8, одсек за науке књиж. 5. а одсек за науке природне 1 седницу. Саму друштвену радњу изложићемо у пет делова и тако ће се говорити:

I. О чисто књижевном раду друштва.

II. О старању друштвеном за набавку или опис историјских или уметничких споменика нашега народа.

III. О осталоме што је друштво радило ван књижевних послова и о свезама његовим с осталим друштвима.

IV. О стању друштвене библиотеке.

V. О новчаном стању друштвеном.

I.

У течају прошасте године добило је друштво које од својих чланова које од других књижевника ове књижевне послове на преглед.

1. Од г. Теофила Димића из Митровице једну *белешку о Филипу Вишњићу*, као одговор на једно питање друштвено.

2. Од г. Светозара Ј. Никетића: — *а Одношај Србије према Русији од 1806 — 1812 године. — б. Доситије Обрадовић*, одломак из историје српске књижевности. — *в. Насртања римских папа на српску и хрватску цркву.*

3. Од г. дра Ј. Панчића *Птице у Србији.*

4. Од г. Милорада Поповића: — *а. Покрети у Босни између 1820 — 1832*, по Л. Ранку и Р. Куниберту, *б. Баштина у старих Срба*, с руског од А. А. Мајкова.

5. Од Стојана Новаковића: — *а. Живот Ђурђа Кра-*

товца, — *б, Живот Јоакима Сарандапорског*, — *в. Живот Јована Рилског*, споменике старе српске књижевности. — *г. Препис повеље босанског краља Стјепана Остоје војводи Хрвоју и сину му Баошн од 8. Дек. 1400.*

6. Од г. Милоша С. Милојевића чланак *„О старим српским гробљама.“*

7. Од г. П. С. Срећковића *„Родослов сербских царей“*, стари летопис приређен за штампу.

8. Од г. С. Љубића с Рцјеке *Споменике о Шћепану малом*, из млетачке архиве.

9. Од г. Ђ. Даничића *извод из Филипа Мезијера о цару Стефану*, који је друштво дало превести на српски.

10. Од г. Милана Ђ. Милићевића: — *а. Нешто о Васојевићима*, — *б. Живот Срба сељака* (чл. I и II.) *в. Школе у Србији од почетка овога века до конца 1867. године.*

11. Од г. писца „Описа Босне и Херцеговине“ карту тих земаља коју је на мање нацртао г. А. Алексић.

12. Од г. Илариона синђела из Карловаца: — *а. Натпис близу села Богдашића*, — *б. Житије цара Уроша*, дело патријарха Пајсија, приређено за штампу по старом рукопису.

13. Од г. К. Невострујева из Москве: *Молитве о постављању цара, ћесара и кнеза*, испис из старих српских књига, и *писмо Доминика архиепископа млетачког Петру патријарху Антиохијском о опресанцима с одговором истога патријарха.*

14. Од г. П. Бесонова из Москве *Беседу говорену у руском књижевном друштву у Москви приликом доласка Словена.*

15. Од г. Ђ. Малетића: *а. Историјски развитак гимназије београдске*, — *б. Критику на драму Л. Телечкога „Последња деспотица смедеревска.“* — *в.* чланак *Сима Милутиновић и критика.*

16. Од г. ђакона Живојина Јовичића Писмо митрополита црногорског Саве од 1776. године.

17. Од редовног члана г. Милана Кујунџића *Философију у Срба. Прво доба.*

18. За живота је пок. Влад. Николић био поднео друштву на штампање неке своје географијске саставке, за које је друштво предузело старати се да се изнађу и на ново прегледају.

19. Друштво је понудило г. С. Љубића да се прими поправке млетачких споменика који су у Гласнику штампани, у чему до сад није ништа свршено. Ова ствар пак стоји у

свези с другим старањем друштвеним о млетачком архиву, на које ћемо касније доћи.

20. Друштво је прегледало и обдарило расправу дра Б. Петрановића *о Богомилима*, коју је г. писац о свом трошку штампао.

21. Добило је на издавање збирку народних умотворина г. Вука Врчевића, у којој су четири књиге народних песама, две књиге народних приповедака и једна књига народних игара. Осим овога је један родољуб из Сарајева понудио друштву на поклон на издавање збирку девојачких, љубавних, митологијских, дечијих и т. д. песама.

22. У своје књижевно старање може друштво узети и то, што је позвало својега члана г. Љ. П. Ненадовића да штампа познате *Мемоаре* својега оца проте Матије Ненадовића.

23. Међу важније послове књижевне овога друштва спада и то: што је друштво, установивши други део Гласника и одредивши у њему место грађи за српску историју, особито новију, почело прикупљати ту грађу из своје архиве и спремати је за штампу. У прву књигу тога *Гласника* одређен је *Протокол шабачког магистрата од 1808—1812*, који је преписан и сад се доштампава, тако да ће до који дан изаћи на свет. Тако ће за њим следовати *Споменици о Шћепану малом*, а за овим *Прилози за новију српску историју*, којих већ има за две добре књиге спремљених.

Много је од овога већ прегледано и пуштено у свет у двема књигама Гласника за ову годину, нешто није могло бити примљено, а нешто је на прегледу, или чека да се наштампа у Гласнику који ће се од сад штампати.

Тако је друштво било у стању издати ове године на свет:

а., две књиге *Гласника*, XXI. и XXII. у којима има преко 50 табака разних ствари које се тичу разноструčне науке о народу нашем. Несам рад морити поштованога збора набрајањем садржаја ових двеју свезака; и онако је довољно познат.

б., знатну збирку *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине.* Скупио Богољуб Петрановић.

в., У његову радњу могу се узети и *Богомили, исторична расправа дра Б. Петрановића*, коју је писац сам издао, а у друштву је била прегледана и обдарена.

Према средствима и према садашњим изгледима можемо се надати, да ће друштво у напредак моћи још више издавати.

II.

Као друга страна истога књижевнога рада, само коју је друштво радило прикупљањем и старањем својим, — долази радња око прибирања и познавања споменика историјскога живота народнога и осталих књижевних интереса. У прилог овоме прошле године је урађено оволико:

1. Преписана је и стављена у архив друштвени до даље потребе једна записка проте Шопићскога Алексе Лазаревића која се тиче депутације српске од 1805, слате у Цариград.

2. Набављено је из Неготина једно казивање о породици Карапанџића и неколики документи о тој породици, од којих су начињени преписи и чувају се у друштва до потребе.

3. Преко члана одбора г. др. Н. Крстића дошло је друштво у два маха до врло знатне и велике збирке докумената за новију српску историју, која чине не мало највећи део у оној гомили преписаних докумената таке врсте, које је друштво ове године за штампу спремило.

4. Друштво је ове године гледало, не би ли могло доћи до рукописа или преписа по коме би се могао издати *Живот деспота Стевана Високог* од философа Константина, — српског дела из XV. века, — и обраћало се тога ради руском професору г. В. Григоровићу у Одеси, у кога имају два рукописа од тога дела; али ове године није постигло ништа. Г. Григоровић је поклонио тај рукопис одеском университету заједно са осталим својим рукописима словенским, и тако би по поруци његовој требало да се пошље тамо који члан друштвени, па да све прегледа и употреби на месту, о чему за сад одбор није могао ништа мислити.

5. Још од пређе је било у овога друштва међу првим бригама да се исцрпу за јужну словенску а нарочито за српску историју архиви млатачки и римски. Познато је штованом збору шта је учињено с млетачким архивом и како је друштво договарало се и с изврсним познаваоцем тога архива г. С. Љубићем и за даље послове; с римским архивом није се до сад ништа још почињало. Садашњи председник друштвени, човек, који се и од пређе највише старао, да се ова мисао у друштву не забаци и да се извршује, био је тога ради летос сам пошао у Рим. У том путу нашао се с покровитељем Југословенске академије бискупом J.J. Штросмајером и председником г. др. Фр. Рачким, с којима се о

тој ствари разговарао, и видео: а., Да је у Риму наређено све што треба да се препишу споменици који се тичу осветљења историје нашега народа; — б., Да је дата помоћ г. С. Љубићу да потпуни и поправи за штампање своју збирку из млетачког архива, која је толика, да могу из ње изаћи 20 књига по 20—30 штампаних табака у свакој; — в., Да ће се Љубићева збирка моћи још боље попунити, што ће се многи млетачки акти који су сад у Бечу, вратити натраг.

Тако је друштво могло ову ствар са свим за даље напустити, имајући узрока управо радовати се, што ју је тако темељито узела у руке Југословенска академија, која је у положају бољем за извршење овога посла.

6. Добавивши до руку неке турске документе о старовлашким кнезовима Рашковићима, друштво је дало да се преведу, и како не осветљују ништа, ставило их је у свој архив.

7. Г. Ђорђе Бранковић, чиновник овдашњи, предао је у препису неке записе о последњем српском деспоту Ђурђу Бранковићу док је био затворен у Хебу. Имајући те записе већ од пређе, остављени су и ови у архив.

8. Друштво је радило да набави за штампу рукопис Анте Протића из Смедерева, у ком је као мемоар причање о ономе што је он видео уз Карађорђеве ратове, и тај је рукопис прегледан у историјском одсеку; али погодба са садашњим имаоцем још није свршена.

9. Како су старој писмености и књижевности нашој хранионице манастири, друштво је преко нашег г. митрополита обратило се свима манастирима српским по Турској нарочито пак у Хиландар, с молбом да би му се саопштио барем списак оних књижевних и историјских старина које се у ком манастиру чувају. Одговори су дошли из два три манастира, али веома празни, из познатих околности књижевне образованости која је сад тамо. Хиландарци су послали одговор, у коме позивају друштво да пошље тамо од своје стране вешта човека; а они би му поклонили поверење које се не даје свакоме путнику. Одбор је ту ствар примио с особитом пажњом, и пуно се нада, да би оваква похода много донела науци, али до данас није могао наћи никаква начина, којим би се могло почети што у овоме послу.

10. У врсту грађе за историју новије књижевности и просвете српске иду и биографије књижевника и знаменитих људи. За прикупљање ове грађе у друштву је нешто

учињено још пре десет година. Друштво је ове године објавило, од кога је шта добило за то време, и на ново позвало своје чланове, да ову корисну збирку и даље попуне; али се до данас само један одазвао.

11. Једно особито важно питање управо животно питање у књижевности нашој, које је питање данас на уму сваком књижевнику по народу нашем, нашло је одзива и у радњи овога друштва прошле године. То је питање *књижарска трговина и промет књижарски*, које двоје свак признаје за питања, с којима је управо претесно свезан сам напредак и опстанак наше књижевности. Досадашњи начин продаје и растурања књига преко патриота и добрих људи претплатом и продајом — и преживео се, и не подноси данас, кад нам књиге почињу хвала Богу све чешће излазити. Осим тога што је *добра воља* незгодна ствар у послу трговачком, и осим тога што се добре воље не може најамити у послу где се сваки дан иште све више времена — досадашњи начин има уза се и ове незгоде: 1. Растурање књига не иде с рачуном на све стране народа, што је особито код гдекојих дела ствар неисказане важности, него зависи од добре воље и случаја где ће се ње наћи; те тако бива, да се често у неке књиге цело издање растури у две три вароши на једном крају народа, а у остале простране крајеве не оде ниједан ексемплар. А то књижевности губи значај и замашај по цео народ и ако јој помаже живети. 2. Књижарска трговина уз овака средства није у живом промету, нема на свом расположају и на домаху целокупну радњу и од прошастих година, да би је могла непрестано растурати, него од књиге што се прода у први мах кад је претплата, оно је све. То је пак такође штета и по значај књижевности за цео народ и по задатак њезин. Ни мало мање не штетива ни књижевност сама, јер ју је уз така средства могуће познати само у одломцима, рапсодично, а никад у току њезина развијања. 3. Још и којекако прођу и растуре се, ма и непотпуно, књиге које изађу претплатом и уписом; али које изађу трошком писца или државним, оне прођу још незгодније од оба она случаја, јер се у сваком смислу најмање растуре. 4. Поред свију тих незгода оскудица добро уређене књижарске трговине чини, те потребити врло тешко набављају књиге које зажеле: а како без добрих књижара не може бити ни добрих спискова књижарских, то се без њих тешко и распита и сазна где има и по што су књиге за које бисмо све остало лако могли сазнати. 5. За бољу

свезу и јединство међу Србима и Хрватима, или међу источном и западном половином нашега народа, данас не треба ништа више него да се познамо и видимо у огледалу своме, да саставимо љубав према књижевности својој у једно: кад бисмо се саставили и видели, опазили бисмо, да је данас све спремно за нашу књижевну заједницу и с једне и с друге стране. Треба само напоредо познавати и напоредо читати књижевност која је но публици сад једнако раздељена на две, а по свом је органичном кроју и по унутрашњем духу једна иста — па видети како много стоји до вештог промета књижарског, па да те преграде нестане. Овако како је сад, то не може никад бити, чим ми можемо лакше и раније добити књигу туђу из Беча, него своју из Загреба или често и из самог Новог Сада. Тако сад стоји наша књижарска трговина. 6. Поред књижевне свезе с Хрватима и с јужним Словенима која нам је ближа и потребнија, потребна је нашим књижевницима, нашој омладини и интелигенцији, којој књижевне потребе богу хвала све више расту и јачају, жива свеза са књижевним средиштима осталих словенских народа, ако хоћемо да остане у народном и словенском духу и да се у њему развија. — Око тога би такође имала леп посао добро уређена књижарска трговина.

Овако на далеко разведосмо збор о овоме за то, да се створ ова, која до сад забављаше тешњи круг друштва овога, распростре на цело друштво и заузме љубав и пажњу његову. Као знак да ствар ова занима данас цео народ нека је то, што су се по народу стали међу омладином састављати но неким местима нарочити одбори за *растурање књига*. Али и досадашњи начин растурања књига, љубав и добра воља патриота скупљача уродила би правим плодом само онда, када би им била на руци добро уређена трговина књижарска: без тога ће свакојаке трговачке незгоде у овом послу без престанка обламати крила патриотству нашем.. С тога је друштво смишљало, да би добро било, да се измоли у овој ствари помоћ од наше државе у томе, што би се књиге школске и државне дале на комисион ономе књижару који би могао одговорити свима горе показаним потребама. Комисион државних књига с мало већим процентом од обичнога дао би обезбеђење које је потребно за вршење поменутих потреба, јер онака радња у почетку не само што не би доносила користи него би била у свези и са штетама. Али како је у овој ствари једна незгода наћи

човека зналца и у једно с капиталом, који би радњу у тако великом обиму могао започети и за којога би се могло напред имати уверења, да ће моћи одговорити изискивању — а друга изравнати разне одношаје према влади што се тиче кредита, које би тај посао собом донео; то је остављено, да се о томе више промисли, не би ли се нашао начин којим би се могло ма шта учинити што би помогло да се ствар крене на боље.

12. У друштву овоме има и одсек за вештине. Назадно стање у коме је данас у опште наш народ што се тиче уметности, крив је те се за ово три године од како је на ново уређено ово друштво, није у томе одсеку урадило ништа, ма да се по другим свима радило у неколико. Одсек тај није никако ни радио, јер је имао само *једнога* члана. Ипак је ове године нешто урађено у друштву, што иде у овај одсек. У Београду има које у музеју које у Топчидеру неколико слика од српских уметника. Председник је овога друштва потакао ту мисао саопштивши неке своје белешке које се тичу ове ствари, и друштво је радило даље код министарства, да се бар то неколико слика доведе у ред, означи им вредност и свеза с ориђиналима, те да се тиме учини почетак будућој српској галерији, а у једно и да се искупи из докумената који се тичу тих слика оно мало биографијске грађе за живот уметника, од којих имамо те слике.

III.

Осим књижевних послова те две врсте у осталу радњу друштвену долази на прво место *учешће његово* у *етнографској изложби Московској*. Позвано још 1866 год. од друштва пријатеља природних наука при университету московском, из оскудице средстава која му у тој години ни за његов задатак нису довољна била, није могло друштво предузимати ништа баш у оно време, кад се најбоље и најзгодније могла прибавити грађа за етнографијско познање народа — на име у лето. Не могући само ништа предузимати из тог узрока, друштво се начини посредником, и замоли позивом који је доста на време штампан, наше земљаке да се одзову племенитој намери поменуте изложбе прилозима. Али одређени рок и дође и прође — а прилога не буде ни најмањега, ни у чему. Истом у зиму, по Божићу, у почетку ове године, висока влада наша припомогне друштву средствима, да не би Србија остала посве не заступљена на по-

менутој изложби и да би се што то учинило. Помоћ високе владе умножи светли кнез одредивши сам онолико колико и влада, тако да је друштво имало на расположењу 400 ‡‡. Али је сад при свем обиљу средстава, у дане кад је био протекао и последњи рок пошиљању прилога, теже било наћи план и прикупити грађу етнографијску у незгодно зимско доба. За обоје се иште и доста и згоднога времена. Овако се морало хитати и тражити најкраћега пута. С тога је био састављен нарочит одбор, који је послао по Србији г. г. М. Ђ. Милићевића и живописца Стевана Тодоровића да прикупе и нацртају што је од потребе, и да све приреде за пошиљање. Тако је материјал наш могао отићи истом у најпоследње дане, те није могао бити сав распоређен онако како би било да је на време стигао; али је ипак био изложен, а етнографијским сликама ми смо светло заступљени. У исти мах је одбор за приређење словенске етнографске изложбе у Москви позвао одавде неколицину књижевника да походе изложбу. Како је за потпуно заступљење Србије потреба било, да оду и главом представници, а нашим је књижевним људима у данашњим нашим приликама немогућно било да се сами одзову, то је одбор друштвени, из суме одређене му на заступање Србије на Московској етнографској изложби, одредио помоћ тројици од оних које су сами Руси позвали да иду у Москву. Председник нарочитога одбора за ове послове, коме је одбор предао у руке новце и извршење овога посла, предао је рачуне о свему, одбору друштвеном. Одбор је рачуне прегледао и остатак од 1250 гр. и 10 пара метнуо у друштвени приход.

2. Осим ове прилике још су биле ове године у нашем народу две прилике где је требало да буде заступљена одасланицима и Србија и посебице ово друштво. Прво је свечано отворање „Југословенске академије знаности и умјетности“ у Загребу, где је друштво послало двојицу изасланика и друго Доситијевска свечаност у Чакову. Осим друштвених заступника били су тамо заступници од наше велике школе, од београдскога певачког друштва, и од трију општина из Србије: београдске, шабачке, смедеревске. Друго је свечаност у Чакову приликом дизања плоче на кући у којој се родио славни Доситије Обрадовић. Тамо су такође била послана двојица друштвених чланова М. Кујунџић и Стојан Новаковић, а у Загребу су заступали друштво Јован Бошковић и Стојан Новаковић.

3. Кад је познати немачки историк, писац „Историје

српске револуције“ Леополдо Ренке славио спомен својега докторства након педесет година, друштво му је честитало ту славу; а он је друштву одговорио, приказавши исти одговор и осталим честитаоцима из нашега народа који му се јавише.

4. Наштампавши у Гласнику XX и XXII неколике податке о биографији славнога српскога народног певача Филипа Вишњића, друштво се старало, да распита и где му је гроб: и сазнавши што је желело, дознало је и то, да на гробу Филипову већ никаква знака нема. Да се не би овај замаљски спомен о славноме певачу са свим изгубио, друштво је одлучило подићи му спомен — и како за трошак око овога треба одобрење скупа, предлог ће се о томе данас поднети поштованом збору.

5. Исти овај дуг дугује поименце Београд и цела Србија другоме славном Србину Доситију Обрадовићу. За његове се кости готово не зна где су; његова последња жеља, да буде сахрањен у Топчидеру код Хајдучке чесме, још није навршена. Не могући друштво у овоме ништа почети само, замолило је министарство просвете да оно прими на се — да се кости Доситијеве од саборне цркве пренесу на место које је он желео, и да се онде подигне пристојан надгробни споменик на славу и на спомен великоме покојнику,

6. У овај ред послова друштвених иде и ступање његово у свезу и промену књижевну с осталим ученим друштвима. По штатуту овај посао врши одбор, али саму свезу ваља да одобри скуп друштвени. Тако је одбор ове године ступио у свезу с мађ. *Кишфалудиним друштвом у Пешти*, с *пољским ученим друштвом* поред университета *у Кракову*, са заводом библиотеке *Осолинских у Лавову*, и с тима се друштвима измењао књигама. Одбор је примио понуђену свезу од *Ерделског музеја* у Клужу и од *Југословенске академије знаности и уметности у Загребу*. То све одбор има да поднесе данашњем скупу на одобрење. Сам одбор понудио је свезу *краљ. Чешкоме ученом друштву у Прагу*. Осим тога дошле су друштву пређашњих година понуде од некојих друштава, на које до сад није ништа одговорено и данашњи скуп ваља да реши, хоће ли друштво и ове свезе примити, што би веома корисно било. Таку је свезу понудило друштву овом:

1. Зоологијско-минералогијско друштво у Регенсбургу.
2. Горње хесенско друштво за природу и лекарство у Гисену.
3. Управа Германског музеја у Нирнбергу.

4. Ердељско друштво за природне науке у Сибињу.
5. Царско друштво природослова у Москви.
6. Друштво за природне науке *Изис* у Дрезди

и свако је готово послало нешто својих књига.

IV.

Почињући говор о стању библиотеке друштене имамо споменути, да је одбор према програму друштвенога рада, одлучио ове године да се у друштвену библиотеку набављају српске и хрватске књиге, као литерарна грађа и за потоња и за најближа времена, а тако исто, у колико средства допуштају, и некоја од важнијих словенских дала, која засецају у круг друштвене радње. Тим се навршила давнашња жеља друштвена, а и то је последица од увећаних средстава друштвених. Потреба све потпунијих књижевних колекција већ се и у нас осећа сваки дан све више и више, и овоме се само радовати можемо. А што се тиче поклона, ти су у прошастој години били многобројнији но и кад, њима је друштвена збирка умножена са 11 комада старина књижевних,. са 404 свеске књига, 2 слике, 1 планом и 15 карата. [1])

V.

Што се тиче новчанога стања у прошлој години стајало је Српско учено друштво овако:

А.

Прихода било је:

		гр.	пр.
1.	Остатак у каси од ланске године.	4829	21²/₈
2.	Изванредна помоћ од владе за г. 1867 . .	15000	—
3.	Од проданих књига доходак	1153	10
4.	Што је претекло од трошка за Московски излог	1250	10
5.	Од продаје Петрановићеве збирке Српских народних песама.	9996	—
	Свега примање	32229	1²/₈

[1]) Од кога је што добивено објављено је у протоколима.

Б.

Расхода било је:

		гр.	пр.
1.	На хонораре и попутнину	15070	—
2.	На разне набавке књига и т. д.	2967	15
3.	На ситне штампарске трошкове	132	10
4.	На повез књига	808	—
5.	На плату секретару	3072	—
5.	На плату момку	1152	—
7.	На преписивање, уређивање библиотеке и помоћ писарску секретару	775	20
8.	На разне поштанске трошкове и телеграме.	1316	15
	Свега расхода	25293	20

Кад се од овогодишњег прихода у	32229	$1^{2}/_{3}$
одбије расход у	25293	20
Остаје у готову	6935	$21^{2}/_{3}$

Примедба. На стр. 313. ове књиге стоји како је дата помоћ г. С. Љубићу за издавање споменика из млетачке архиве. По новијим извештајима знамо да је Југославенска академија примила на се издавање тога дела и одлучила да се прва књига још ове године штампа и овим се оно поправља.

РАДЊА СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

Петнаеста седница одбора

11. Јануара 1868.

Били су: председник г. Ј. Гавриловић; чланови: гг. др. Н. Крстић, М. Рашковић, арх. Сава; секретар Ст. Новаковић.

Бр. 185. Прочита се и потпише протокол пређашњега састанка.

Бр. 186. Секретар чита спремљени преглед радње и стања српског ученог друштва у години 1867, који ће се читати на главном скупу друштвеном 21. Јануара о. г. С малим променама одбор га усвоји.

Бр. 187. Прочита се понуда К. Х. Ристића из Сарајева којом нуди друштву на издавање велику збирку народних песама: девојачких, љубавних, митологијских, дечијих итд. не тражећи никаква откупа. Буде наређено да му се пише, нека је пошље на преглед.

Бр. 188. Секретар тражи одобрење на издату суму од 240 гр. чар. за помоћ преписницима у разном друштвеном послу. Одобрава се.

Бр. 189. Секретар тражи одобрење на издату суму од 385 гр. и 20 п. потрошену по одлуци одборској на преписивање грађе за новију српску историју. Одобрава се.

Бр. 190. Секретар тражи одобрење на издату суму од 43 гр. чарш. па набавку тиска за штемпловање друштвених писама жигом „Српско учено друштво." Одобрава се.

Бр. 191. Секретар подноси као прилог за „Гласник" од ред. члана г. Милана Кујунџића његов чланак *„Философија у Срба. Прво доба."* Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке литерарне.

Бр. 192. Секретар предаје за „Гласник" своји препис *„Повеље краља босанског Стјепана Остоје војводе Хрвоју и*

сину му Баоши, од 8. Дек. 1400.“ Упућује се на преглед одсеку за науке историјске.

Бр. 193. Секретар подноси за „Гласник“ прилог редовног члана г. Ђ. Малетића *„Сима Милутиновић и критика.“* Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке литерарне.

Бр. 194. Секретар подноси за „Гласник“ прилог редовн. члана г. М. Ђ. Милићевића *„Школе у Србији од почетка овога века до конца 1867. школске године.“* Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке историјске.

Бр. 195. Секретар саопшти одбору молбу досадашњега друштвенога момка Томе Милетића, да би му друштво сад на отпусту, после толике службе, учинило каквим поклоном накнаду за малу плату, коју је имао и која је нарочито последње год. била у несразмеру с послом. Одбор, не имајући власти сам одређивати што у оваким приликама, одлучи потражити за то одлуку скупа.

Бр. 196. Председник јави у колико је распитао за предрачуне по којима би се могао подићи споменик српскоме народном певачу Филипу Вишњићу поднесавши предрачуне од пештанских и од наших мајстора. На то се одлучи у одбору, да се за подизање тога споменика заиште овлашћење на 40 # цесар. највише, па да се према томе после учини што треба.

Бр. 197. Прочита се писмо министра просвете од 5. ов. м. бр. 5, у коме јавља, да се не може приступити избору председника за одсек историјски док се не реши питање може ли председник који је већ радио три године, опет бити стављен у кандидате, и упућује одбор да објашњење онога члана протокола потражи од скупа.

Бр. 198. Прочита се писмо министра просвете од 4. Јан. бр. 7. у коме јавља да не може учинити поискану измену у статуту друштвеном што се тиче броја дописних чланова, него упућује, да се та ствар изнесе пред скуп.

Бр. 199. Прочита се писмо министра просвете од 5. Јан. бр. 6. којим јавља, да нема ништа против избора у кандидате за чланство гг. Милорада Поповића, Августа Шлајхера и Вука Врчевића.

Бр. 200 Чланови одбора гг. др. Н. Крстић и Стојан Новаковић, који су били одређени да прегледају рачуне председника одбора за етнографску изложбу у Москви г. Ј. Гавриловића, о трошку у томе послу, јављају да су тај посао свршили, и да су рачуни уредни.

Бр. 201. У свези са бр. 53. протокола овогодишње своје

радње, где је председник обратио пажњу одбору на одређивање награда, одбор долази на ново на претресање тога питања, мислећи да је вредно учинити за доста и оном мишљењу, које налази да садашњи откупи друштвени не стоје ни у каквом сразмеру са садашњим стањем остале наше књижевности. С тога буде одлучено: не побијати садашње највеће мере откупа из узрока, да буду друштву не свезане руке, кад треба кога писца изванредно наградити; али препоручити живо одсецима, да су штедљивији у одређивању откупа и дати им за то мању меру. Тако се установи у границама одлуке скупштинске коју не треба укидати, да се за преводе даје највише $3\frac{1}{2}$—4, а за оригинале 4—8 дуката, ван чланака који би собом чинили изузетак и по томе би их требало ценити по скупштинској одлуци. Ово да се изнесе пред скуп.

Бр. 302. Председник предложи, да се одбор обрати министру просвете опширном представком посредујући у питању око увођења новога правописа у наше школе, на име да се у представци предложи министарству, да оно уваживши готову и свршену ствар у књижевности, уведе и у основне школе нови правопис. Осим што би се тим кораком довеле у сугласност школе и јавни просветни живот народни, који је заступљен у школама, што је врло потребно, изједначила би се и садашња педагогијска незгода, што је нови правопис у средњим школама уведен, а у нижим није. Одбору своји.

Бр. 103. Секретар јавља за књиге које су дошле на поклон или у замену:

1. Од редовнога члана г. Ђ. Малетића његова дела: *а.* Преходницу србске слободе или српске ајдуке. Карловци 1863; *б.* Смрт цара Мијаила. Београд 1866; *в.* Критички преглед наградом увенчаног дела Краљ Дечански. Нови Сад. 1846. године.

2. Од дра Отона Блау, пруског консула у Сарајеву Eine archeologische Reise in Bosnien, истисак из извештаја пруске академије наука.

3. Од дра г. Розена садашњег пруског консула у Београду његова дела: *а.* Geschichte der Türkei von dem Siege der Reform im Jahre 1826 bis zum Parizer Tractat vom Jahre 1856. I и II. *б.* Syrien, das Land und seine Bewohner.

4. Од Јеремије Караџића његов календар *Таковац* за 1868 годину.

5. Од ред. члана г. М. Кујунџића његово дело: Кратки преглед хармоније у свету I. Срце или Наука о осећању.

6. Од председника г. J. Гавриловића: *а.* Видов дан за 1867. *б.* Србију за 1867. *в.* Напредак за 1867 и *г.* Србске Новине за 1867.

7. Од секретара: *а.* Boj na Visu Stjepana Ljubiše. *б.* Бројеве непотпуне Danice ilirske од год 1863 и 1867. *в.* Glasnik Dalmatinski од 1865 *г.* Il Nazionale од 1865. *д.* Narodni list од 1865. *е.* Лужичке српске новине од 1865. *ж.* Pučkog prijatelja од 1867. *з.* Putnika карловачког од 1867 колико je изашло, jep je био забрањен. *и.* Vilu putnikovu карловачку од 1867. колико je изашло. *ї.* Зимзелен А. Андрића од 1867. *к.* Вршачку кулу 1867. *л.* Воина 1867, *м.* Световид 1867. Сви су течаји мање више непопуних бројева. *н.* Auszüge aus dem dreiundsechzigsten Jahresbericht der Britischen Bibelgesellschaft 186⁶/₇.

Осма седница одсека за науке историjске и државне

држана 16. Јануара 1868. у Београду.

Били су председник др. Н. Крстић, и чланови: гг. *Јован Гавриловић, Милан А. Петрониjевић, др. М. Спасић, М. Ђ. Милићевић, Д. Голубовић, и Панта Срећковић.*

Бр. 39. Преседник одсека др. Н. Крстић, jавља да je прочитао превод г. Милорада Поповића „Баштина у старих Срба“ од А. А. Маjкова и налази да заслужуjе да се у Гласнику наштампа и да се са три дуката од штампана табака награди. Одсек усвоjи ово мишљење са свим.

Бр. 40. Редовни члан друштва, М. Ђ. Милићевић, jави да je прочитао чланак г. Светозара Никетића „Насртања римских папа на српску и хрватску цркву“, и налази, да састав таj заслужуjе места у Гласнику само додаjе да му je jезик доста храпав; али мисли да би се то могло при коректури поправити. На то би наређено да се састав штампа у Гласнику а писцу да у име награде по пет дуката од штампанога табака.

Бр. 41. За повељу краља босанскога Степана Остоjе воjводи Хрвоjу и сину му Баоши од 8. Декем. 1400, коjа je сада преписана верно са самога ориђинала, би наређено да се штампа у Гласнику.

Бр. 42. Председник предаде од одбора послани састав редовног члана М. Ђ. Милићевића „Школе у Србији од по-

четка овога века до краја школске 1867 године." Наређено би да рад тај прегледе и одсеку своје мишљење јаве г. др. М. Спасић и Јован Гавриловић.

Бр. 43. У пређашњој седници одсек је међу кандидате за новога председника себи ставио и досадашњега свога председника и ако чл. 31. устројства каже, да сваки члан мора из одбора иступити, држећи да може тако урадити по што нигде у томе закону нема одредбе да досадашњи председник не може и на ново изабран бити.

У овом смислу учињен је предлог г. министру просвете и црквених дела. Но г. министар, писмом својим од 5. тек. месеца № 8. јави друштву, да није рад одобрити или не одобрити овај предлог одсека, докле не би најпре цео скуп друштва претресао ту ствар и казао како он то разумева. Дојакошњи председник, др. Н. Крстић, моли одсек да га ослободи од те дужности и да новог кандидата на његово место изабере. На то би изабран др. М. Спасић и пређашња двојица др. Јанко Шафарик и Панта Срећковић да се као кандидати предложе г. министру; а само питање о том: може ли стари председник бити на ново изабран, предложиће се скупу на решење.

Шеснаеста седница одбора.

17 Јануара 1868.

Били су: председник г. Ј. Гавриловић; чланови: г. г. др. Н. Крстић, М. Рашковић и архимандрит Сава; секретар Стојан Новаковић.

Бр. 204. Прочита се и потпише протокол од пређашње седнице.

Бр. 206. Ректор велике школе представи лично одбору, како би њему требале собе бр. 54 и 55 у којима је сад друштво, да буду слушаонице, а да се он споразумео с министарством да друштво узме у замену друге собе и да може и момак друштвени становати како се наместио. Одбор примивши понуду ову уговори с ректором, да он за селидбу своје људе дâ друштву на услугу, и да на том остане.

Бр. 206. Министарство просвете шаље с писмом својим од 16. пр. м. № 3526 испис буџета за друштво за годину 1868 у суми 15440 гр. пореских.

Бр. 207. Министарство просвете писмом својим од 10 ов. м. бр. 78. јавља, да је за председника Српском ученом друштву за 1868 године постављен г. Јован Гавриловић.

Бр. 208. Секретар, који је у једно и касир друштвени прочита рачун друштвени за прошлу 1867 годину. Одбор одобривши га, нареди, да се предложи скупу, нека одреди ко ће прегледати ове рачуне.

Бр. 209. Председник одсека за науке историјске и државне јавља, да је усвојен за штампање у Гласнику превод Милорада Поповића „*Баштина у Срба*“ од А Мајкова, и да је одређено за откуп по 3 # од штампана табака, које одбор одобрава.

Бр. 210. Исти председник јавља за чланак г. Св. Никетића „Насртања римских папа на српску и хрватску цркву“, да је одсек одлучио, да се штампа у Гласнику и да се откупи са 5 # од штампана табака. Одбор одобрава.

Бр. 211. Исти председник јавља за „Повељу краља босанскога Степана Остоје“, препис Ст. Новаковића, да је одсек одлучио да се штампа у Гласнику.

Бр. 212. Исти председник јавља, да се он одрекао и кандидатства за председништво и да је одсек одлучио, да се на његово место поднесе министру на избор г. др. М. Спасић, а пређашња двојица да остану. Одбор одлучи, да се сад ти кандидати на ново поднесу на избор министру.

Бр. 213. За рукопис Анте Протића одбор одлучи, да се имаоцу понуди 12 # откупа и ако он пристане на то, да се откупи.

Бр. 214. Секретар јави за Гласник XXII, да ће до који дан изаћи из штампе, него да му се одреди цена. Одбор одреди цену 6, гр. а за оне који буду куповали све Гласнике, да им је цена 4 гр. на комад без разлике и да је цена комаду 4. гр. и онда који би узео од 12 ком. разних свезака па све на више.

Бр. 215. Секретар предлаже да би се могао почети одмах штампати XXIII Гласник, јер има грађе довољно, за које одбор одлучи, да се тај Гласник да у штампу.

Бр. 216. Секретар јавља за књиге које су дошле друштву на поклон и у замену.

а. Од друштва пријатеља руске књижевности.

1. Пѣсни собранныя П. В. Кирѣевским часть I. Москва 1860.

2. Бесѣди въ обществѣ любителей россійской словесности Вып. I. Москва 1867.

з. Кѵрріло-Медодіевскій Сборникъ. Москва 1865.

б. Од пруске краљевске академије Monatsbericht за Септембар и Октобар 1867.

в. Од уредништва *„Ужичана“* тај лист за у напредак.

г. Од Ами Буа Sus l'établissement de bonnes routes et surtout de chemins de fer dans la Turquie d'Europe par A Boué. Vienne 1852.

д. Од секретара 1. Пут лицејских питомаца по Србији од Косте Поповића и 2. Омладинску заједницу.

Скуп српског ученог друштва

21. Јануара 1868.

Били: гг. Јован Гавриловић, архим. Сава др. Н. Крстић, Стојан Новаковић, Јован Бошковић, Ђ. Малетић, Ђ. Р. Пантелић, Ј. Мариновић, Чед. Мијатовић, К. Цукић, М. Кујунџић, М. А. Петронијевић, М. Ђ. Милићевић, С. Сретеновић, А. Чарковић, Е. Јосимовић, др. Ј. Шафарик, Ј. Ристић, Љ П. Ненадовић, др. А. Медовић, Стојан Бошковић, П. С. Срећковић, А. Андрић, др. Ј. Валента, Ј. Драгашевић, Јев. Аврамовић, М. Миловук, Дим. Томић, др. Ј. Панчић, Срђ Николић, Ф. Христић, Ил. М. Коларац, М. Панић.

Бр. 1. Пошто председник рече да се састанак почиње, прочита секретар од стране одбора *Преглед радње и стања Српског ученог друштва у 1867-ој години.*

Бр. 2. Председник предложи да се по обичају одреде тројица од чланова, који ће потписати протокол о скупу овоме и прегледати рачуне друштвене за 1867-му год. Буду одређени гг. др. Ј. Панчић, М. Ђ. Милићевић и Јован Бошковић.

Бр. 3. Прочитају се министарска писма, из којих се види, да је ове године постављен друштву за председника г. Јован Гавриловић и да је министар између три предложена кандидата за председништво за науке историјске и државне изабрао г. др. М. Спасића.

Бр. 4. Прочита се предлог о промени статута где се тиче дописних чланова, на име, да се законити број тих чланова повећа. Председник јави, да је одбор не имајући у статуту одређено, ко чини измене кад би затребале, обратио се с овом ствари на министра просвете, а овај да

је одбору одговорио, нека ову ствар изнесе пред скуп. За тим дође на ред предлог редов. члана г. Ј. Бошковића и исти члан изнесе га у подужој беседи. Главно је у његову предлогу и беседи ово:

А. у пословнику.

1.

Код главе II. (о одбору) броју 6 да се дода:

„Расправе у Гласнику штампаће се само српским језиком, грађа пак и извори за историју оним језиком којим су писани, а ако устреба и у српскоме преводу.“

2.

Код исте главе под бројем 10 нека се дода ово:

„Одбору се ставља у дужност да према §-у 25-ом статута, јавно позове све имућне Србе, нека драговољним прилозима (било за живота или у последњој вољи) припомогну да се оснује друштвени заклад или фонд. Таки добротвори науке и уметности зваће се оснивачи или приложници друштвенога заклада: оснивачи, ако им принос није мањи од 500 #, а иначе приложници.“

3.

Код главе III. (о скупу) к броју 1 да се дода:

„Председник друштва позива на главни састанак: а) по одлуци самога скупа, б) кад он (т. ј. председник нађе сам да треба, в) кад који одсек то заиште.“

Б. у статуту.

1.

§ 6. (кад се доведе у свезу с §-ом 15.) да се замени овако:

„За редовне чланове могу бити изабрани само они учени Срби (или Хрвати), који су научним или уметничким каквим делом засведочили, да су подобни за рад на друштвеноме задатку.“

Измена у §-у 10-ом.

„Дописних чланова може бити највише 100;“

или још боље:

„дописних и почасних чланова број није ограничен.“

3.

Додатак к §-у 11-ом.

„Дописни чланови, кад се настане у Београду, могу постати редовнима. Њих тога ради ваља који год одсек да предложи одбору на знање и одобрење.“

4.

„Да се према §-фу 16-ом под *г* и према §-у 2-ом — установи „одсек за вештине“, и̂ да се за њ изберу најмање још четири члана, по наредби §-а 10-ога.

5.

§ 19. да се измени овако:

„Сваки редовни члан припада истина једноме од четири одсека, али то му не смета да, према наклоности и способности, уједно има дȇла и у пословима којега другог одсека.

„Тако исто, ако друштво који одсек на више пододсека раздвоји и т. д.“

6.

Додатак к §-у 23-ем.

„Вештачки одсек, поред других послова својих, имаће и да набавља уметничка дела, и од њих ће справљати изложбу.“

7.

Право иницијативе у мењању друштвенога статута треба да је изреком припознато друштву, за то к §-у 39-ом нека се дода:

„Правила у уређењу друштвеноме могу се само онда променити, кад промену предложе најмање две трећине свих редовних чланова, и кад така промена добије највише одобрење.“

Пошто се овај предлог прочита, председник предложи, да се одреди особита комисија која ће га прегледати. У ту комисију одмах предложи гг. Јована Бошковића, М. Миловука, Ч. Мијатовића, М. Кујунџића, Е. Јосимовића, дра Ј. Шафарика, који и буду изабрани али с тим додатком, да у комисију може долазити и у радњи њеној учествовати и сваки други члан, и да се радња њена не ограничава само на предлог Ј. Бошковића, већ да може доносити предлоге и о другим променама статута.

Бр. 5. Исти члан пита како треба разумети чл. 14. штатута друштвеног, у коме стоји, да „чланови друштвени добијају бесплатно друштвене књиге“, на име, да ли то вреди од дана кад постане члан или и за пређашње. Буде одлучено, да вреди и за пређашње; а шта му треба, члан ваља да јави.

Бр. 6. Изнесе се од стране одбора чл. 31. штатута у ком је нејасно, да ли може доћи међу кандидате председника одсека и пређашњи председник. Пошто рекоше неки чланови историјског одсека да то није противно штатуту, одлучи се ипак, да се и то стави у програм комисији одређеној мало пре.

Бр. 7. Изнесу се на избор кандидати за чланство и изберу се:

а. У редовно чланство: г. Милорад Поповић.

б. У Почасно чланство: гг. Вук Врчевић из Требиња, и Август Шлајхер професор из Јене.

Бр. 8. Председник изнесе на претресање предлог о подизању споменика Ф. Вишњићу на друштвени трошак. Од стране скупа нико се томе у начелу не успротиви; али би гласова, да се на то не може трошити из друштвених новаца, него нека друштво узме на се бригу о томе, а за начин нека се постара како ће до новаца доћи — које се прими за одлуку целога скупа.

Бр. 9. Изнесе се од стране одбора предлог, да се мере хонорара од 6—10 # за оригинал и 5 # за превод смање за обичне послове, а да се дојакошње оставе за изванредне послове. Одбор то износи највише за то, што је пређе на скупу награда одређена *„за сад“* и што држи, да је садашње одређивање награда у друштву у несразмеру са осталим стањем наше књижевности. На скупу се предлог тај одбаци; али се протумачи што се до сад рђаво разумевало, на име: да су 5 # за превод, а 10 # за оригинал само *највеће* мере; али да не ваља узимати 6 # за *најмању* меру за оригинал, и по томе, да управо најмање мере нема, него да су у томе одсецима потпуно одрешене руке.

Први састанак одбора

31. Јануара 1868.

Били су: председник г. Ј. Гавриловић; одборници г. г. М. Спасић, арх. Сава; секретар Ст. Новаковић.

Бр. 1. Прочита се и потпише протокол од пређашњег прошлогодишњег састанка.

Бр. 2. Прочита се писмо министра просвете и црквених дела од 19 ов. м. бр. 155, објављено на скупу, у ком се јавља друштву, да је министар између тројице предложених му кандидата изабрао за председника томе одсеку г. М. Спасића.

Бр. 3. Секретар поднесе послани му од г. митрополита прилог за Гласник руског архимандрита Леонида из Цариграда, у којем су *Словенски акти руског манастира у Св. Гори.* Архимандрит шаље уз прилог девет фотографијских снимака диплома српских из истога манастира, и нудећи друштву своју услугу и за остале старине атонске, рад је да му се од примљених у Гласник његових ствари спреме одвојени истисци. Одбор прими с хвалом ову понуду, а рукопис се упућује на преглед одсеку за науке историјске.

Бр. 4. Секретар подноси и други прилог за Гласник истога архимандрита Леонида, послани му од г. митрополита, на име: *Препис типика хиландарског од св. Саве* учињен с ориђинала, уз који шаље друштву пет фотографија с ориђинала. Препис је пропраћен расправом, из које се види, да онај препис, с којега је то дело штампано у Гласнику XX није ни учињен с ориђинала него с преписа из прошлога века. Прилог се упућује на преглед одсеку за науке литерарне.

Бр. 5. Секретар подноси друштву на издавање своје дело *Библиографију српску* (*без хрватске*) *новијег периода књижевности* од 1741 од краја 1866 године. Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке књижевне.

Бр. 6. Секретар подноси као прилог за Гласник од писца „Описа Босне и Херцеговине“ мали додатак к томе Опису. Упућује се на преглед одсеку за науке природословне и математичне.

Бр. 7. Секретар подноси као прилог за Гласник од г. Димитрија Стојановића инжинира расправу о *„Штурмовој*

теорији." Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке природословне и математичне.

Бр. 8. Председник поднесе послати му из министарства просвете извештај живописца Стевана Тодоровића *„Колико и каквих живописних слика има у Београду у народном музеју и у топчидерској збирци"*, који буде у одбору цео прочитан. Саслушавши га одбор одлучи, заискати га од министарства за Гласник, јер је први критички попис наших живописа који су у Београду, и на питање министарства одговорити: да у свему изврши предлог Ст. Тодоровића што се тиче расположаја и храњења тих слика.

Бр. 9. Прочита се писмо г. В. Врчевића из Требиња у коме пита друштво, би ли се оно примило издавања његове збирке загонетака и пословица око које једнако ради. Одлучено буде јавити му, да своје рукописе пошље друштву на оцену и преглед.

Бр. 10. Прочита се друго писмо г. В. Врчевића из Требиња, у коме јавља да пристаје на одређени му откуп за приповетке и игре и да ће послати још нешто у допуну.

Бр. 11. Државна штампарија подноси рачуне за *„Српске народне песме из Босне и Херцеговине"* у 4706 гр. 4 п. пор. и за *Преписку Венедикта Краљевића* у 360 гр. пор. које је од пређе неплаћено остало. За ово друго нареди се, да се види у рачунима, је ли заиста неплаћено, а за оно прво да се исплати.

Бр. 12. Секретар јавља да се читаоница из Неготина јавила за књиге друштвене, молећи да јој се пошље што има друштво. Одлучено је јавити им да пошљу човека који ће књиге примити и однети.

Бр. 13. Секретар прочита писмо г. проф. Алимпија Васиљевића, у ком као почасни члан друштвени пита за што му као члану нису слане друштвене књиге, кад му по статуту припада то право, а иначе се одриче чланства, ако је оно без икаквих права. За тим секретар извести одбор, да се право које даје члановима §. 14. вршило од како је друштва само међу члановима који су у Београду; а од осталих су неки узимали преко својих пријатеља, а неки сами кад би дошли у Београд. Држећи да се то чинило због труда и трошка потребног око разашиљања, одбор одлучи, да се ова ствар изнесе на разјашњење пред први скуп.

Бр. 14. Председник предложи, да се секретар постара те да прегледа што се тиче ствари друштвених и инвентара о њима, је ли све у реду.

Бр. 15. Секретар јави који су нови чланови изабрани на скупу, на које се нареди, да им се по статуту издаду дипломе.

Бр. 16. Узме се на ред одлука скупштинска за подизање споменика пок. Филипу Вишњићу и одлучено буде, да се најпре потражи начин како ће се скупити потребни новци.

Бр. 17. Секретар подноси на поклон од архимандрита Леонида књиге његове:

1. Рускій монастирь св. Пантелеимона — Русикъ, и

2. О славянскомъ переводѣ церковнаго богослужебнаго устава.

Прочитано и потписано на другом састанку одбора, 26. Фебруара 1868.

Други састанак одбора.

26. Фебруара 1868.

Били су: председник г. J. Гавриловић, одборници г. г. М. Рашковић, арх. Сава, секретар Ст. Новаковић.

Бр. 18. Секретар јави, да је по пређашњем инвентару прегледао јесу ли у реду и на свом месту друштвене ствари, и да је све у свом реду.

Бр. 19. Настављајући пређашњу одлуку да се досадашњему момку Томи Милетићу који је друштво верно и поштено три године служио а уз малену плаћу, да какав поклон — одбор одреди, да му се као поклон на отпусту даду 3 # ц.

Бр. 20. Секретар јави, да се доштампава I књига *Гласника* у којој су *Протоколи Шабачког магистрата 1802—1812*, и да књизи треба одредити продајну цену. Одреди се 5 гроша чаршијских.

Бр. 21. Прочита се писмо министра просвете од 19 ов. м. № 367, у ком јавља да ће одмах чим прилике допусте учинити, што је друштво предлагало за г. Ст. Тодоровића што се тиче галерије; а друштву враћа на штампање извештај онај г. Ст. Тодоровића. За тај извештај одлучено је послати га још одсеку литерарном поради оцене.

Бр. 11. Секретар подноси као прилог за Гласник критику од г. Ч.Мијатовића ред члана, на А.Васиљевића „Исто-

рија образовања код Срба.“ Упућује се на преглед и оцену одсеку за науке историјске.

Бр. 23. Секретар подноси као прилог за Гласник чланак од И. Руварца „О *кеталозима пећских патријараха*“, који се упућује на преглед и оцену одсеку за науке историјске.

Бр. 24. Секретар подноси као прилог за Гласник од И. Руварца „Писмо последњег српског патријарха Василија Петровића (Бркића) о сплеткама грчким против српске патријаршије у Пећи.“ Упућује се одсеку историјском на преглед.

Бр. 25. Председник друштва г. J. Гавриловић подноси податке за своју биографију. Да се приложе к осталој збирци таких података.

Бр. 26. Ред. члан друштва г. М. Ђ. Милићевић подноси податке за своју биографију. Да се приложе к осталој збирци таких података.

Бр. 27. Секретар прочита писмо г. М. Милојевића којим је од њега потражио натраг свој саставак „о старим српским гробљима“ незадовољан друштвеним одлукама, и јавља да је писцу тај чланак повратио.

Бр. 28. Секретар прочита одговор кр. чешког ученог друштва из Прага, којим прима понуђену свезу у промену књижевну. Одбор на то одлучи да се чешком друштву пошљу у замену све књиге овога друштва којих још има.

Бр. 29. Омладинска српска дружина из Загреба „Звезда“ моли друштво да јој пошље своје књиге. Одлучи се послати јој што има.

Бр. 30. О послу зарад подизања споменика Ф. Вишњићу на гробу у селу Грку одлучи се ван осталог разговора и то, да се замоли министар просвете, нека изради у аустријске власти дозвољење потребно друштву за подизање тога споменика.

Бр. 31. Као допуна к пређашњим протоколима одлучено буде, да се архимандриту Леониду у Цариграду писмено одговори и захвали на његовим прилозима за Гласник

Бр. 32. Секретар подноси књиге које су дошле на поклон или у замену друштву:

а. Од дра Милана Јовановића његово дело Мануал судског лекарства за правнике.

б. Од проф. Веселића његово дело „Опис манастира у Србіи I.“

в. Од Ђ. Поповића из Н. Сада Bunjevački kalendar за 1868 годину.

г. Од Матице српске лист „Матицу“ за 1868.

д. Од уредништва „Беседе“ и „Духовног зборника“ тај лист за 1868.

е. Од руског министарства народне просвете пет књига његова „журнала“ за месеце Јул, Август, Септембар, Октобар и Новембар.

ж. Од секретара „Барона А. Бабо Пољодѣлство, превод Д. Петровића Н. Сад 1868.“

з. Од југослов. академије из Загреба њезина Рада II.књ.

Прочитано и потписано на трећем одборском састанку, 21. Марта 1868.

Прва седница одсека за науке литерарне, језикословне и моралне.

28. Фебруара 1868. године.

Од чланова били су: г. г. председник одсека архимандрит Сава Јовшић; Љубомир П. Ненадовић, Сава Сретеновић, Јован Бошковић, Ђорђе Малетић, Милан Кујунџић, Стојан Новаковић и Милорад Поповић.

---

1. Члан г. Милан Кујунџић захваљује се на деловодству и моли да га одсек разреши од те дужности из обзира на узроке које је навео.

Захваљује се г. Кујунџићу на досадањем труду и буде изабрат за деловођу члан Милорад Поповић.

2. Одбор шиље на оцену извештај живописца и професора реалке г. Стевана Тодоровића о живописним сликама које се налазе у народном музеју и збирци у Топчидеру са критичким погледом и примедбама о биографији појединих живописаца где је придан и распоред који би се могао учинити према садањим резултатима српских уметника па да добију неки вид школа. Тај је чланак прочитан, и нађено је да заслужује штампања.

Пошто су и одсеку важнији комади прочитани буде одлучено: да се извештај штампа као прво дело од своје струке и да се г. Тодоровћу на име награде даде од штампаног табака 7 # цесарских.

3. Одбор шиље препис са ориђинала хиландарскога типика од св. Саве са фотографским сликама, које је послао друштву руски архимандрит Леонид из Цариграда с примедбом: да је препис веран и нема оних погрешака које се налазе у типику који је штампан у XX. Гласнику по рускословенском препису из прошлога века.

Решено: да члан г. Стојан Новаковић сравни овај препис са штампаним, па ће се онда према разлици која се покаже у корист коректности овога преписа расудити: да ли да се штампа у Гласнику или не.

4. Одбор шиље дело члана и секретара друштвеног г. Стојана Новаковића: Библиографија српска (без хрватске) новијега времена књижевности од 1741. до краја 1866., уређена по хронологијском реду, по именима писаца и по струкама књижевности.

Одлучено: да чланови друштва г. г. Јован Бошковић и Сава Сретеновић прегледају овај рукопис и одсеку поднесу свој извештај.

5. Чита се чланак г. Ђорђа Малетића: „Сима Милутиновић и критика" који је спремио као прилог за Гласник.

У колико ствар није довољно исцрпена према наслову једно, друго што чланак не узима у обзир целокупну радњу песникову него јој је поглед једностран панегирик побољих места у „Сербијанци" — одлучено је: да се чланак у његовом садањем облику не може примити у Гласник и с тога да се поврати писцу.

Прва седница одсека за науке историјске и државне.

9. Марта, 1868, у Београду.

Били су: председник др. М. Спасић; чланови: Рајко Лешјанин, Милан А. Петронијевић, Јован Гавриловић, М. Ђ. Милићевић, др. Н. Крстић, Панта Срећковић и Чедомиљ Мијатовић.

Бр. 1. Саслушано би мишљење г. г. референата о чланку г. Ђ. Малетића „историјски развитак гимназије Београдске", и услед тога наређено:

да се учињене примедбе саопште г. Ђ. Малетићу, да би према њима удесно дело, па ће се онда о истом одлука изрећи.

Бр. 2. Прочитан би суд г. г. дра М. Спасића и Јована Гавриловића о чланку редовнога члана г. М. Ђ. Милићевића: „Школе у Србији од почетка овога века до краја школске 1867. године." На то би одређено:

да се састав тај штампа у Гласнику, а писцу у име награде да се да' по 5. дуката ћесарских од штампанога табака.

Бр. 3. Одбор упућује одсеку чланак редовнога члана г. Чедомиља Мијатовића — критика „Историје народнога образовања код Срба" од г. А. Васиљевића. Би одлучено:

да састав тај прочита и одсеку своје мишљење о њему јави редовни члан др. Н. Крстић.

Бр. 4. Одбор шиље одсеку састав монаха оца Илариона „о каталозима пећских патријара." Наређено би:

да то прегледа и одсеку јави редовни члан Панта Срећковић.

Бр. 5. За старе документе, које имаде љубав послати друштву архимандрит рускога манастира у св. Гори, отац Леонид, би наређено:

да се штампају у Гласнику.

3 2044 010